

SANSKRITE PAÑCHADEVATĀSTOTRĀNI

SURENDRA NARAYANA TRIPATHI
M.A. VYAKĀRANĀCHĀRYĀ Ph.D.,
Lecturer, Delhi University (Sans Deptt)
and
Rajdhani College Kirti Nagar, New Delhi

SANMARGA PRAKASHAN, DELHI-7

संस्कृते पञ्चदेवतास्तोत्राणि

सुरेन्द्र नारायण त्रिपाठी

एम० ए० (हि० स०) छात्राय, पी-एच० डी०
प्राध्यापक—दिल्ली विश्वविद्यालय (स० वि०) एवं
राजधानी कॉलेज, कीर्तिनगर, नई दिल्ली

© डॉ० सुरेन्द्र नारायण त्रिपाठी

प्रथम संस्करण, १९७४

मूल्य : पचास रुपये

प्रकाशक

समाग प्रकाशन, १६, यू० बी० बंग्लो रोड, अवाध नगर, दिल्ली ११००११

मुद्रक विकास धाट प्रिंटर्स, शाहदरा, दिल्ली ११००३२

भावरण : नारायण

समर्पणपत्रम्

यया कयाऽपि रीत्या यैर् दैवीवाक् समुपासिता
अथ समप्यते तेभ्य, नतेन शिरसा मया,

शब्दद्वयम्

दिल्ली विश्वविद्यालय संस्कृत विभागाध्यक्षाणामाचार्याणं च श्री डॉ० सत्यव्रत महाभागानाम् सम्मति --

मम प्रियसहृदमित्र डॉ० सुरेन्द्रनारायणत्रिपाठिभिविरचित संस्कृतेष्वच देवतास्तोत्राणीति शीपकम्प ग्रन्थस्य परिचय विद्वत्समाजस्य पुरस्त प्रस्तुततो मे मनसि महान् प्रहृष । ग्रन्थोय सप्तषष्ट्युत्तरकानविंशतिशततमं त्विस्तसर्वतमरे दिल्ली विश्वविद्यालय शोधप्रबं धरूपेण प्रस्तुता विश्वविद्यालयन च पी० एच० डॉ० युपाध्यय स्वीकृत । सम्प्रत्यय प्रसिद्धिमतीति विश्वविद्यालय एतदर्थं पर गौरवमनुभवति ।

सप्तस्वध्यायेषु विभक्तोऽय ग्रन्थः । एषु प्रथमोविषयावनारदपोऽन्तिम-श्चोपसंहृतिरूपः । शिष्टेषु पञ्चस्वध्यायेषु क्रमशः गणशः त्रिंशः शिव विष्णु सूर्योतिषचदेवतानां समुपसंहस्ताश्रया विमशः प्रवर्तितः । प्रथमं तावद्देवतानाम् निवचनं तदर्थानां च निरूपणम्, तदनुत्तेषामाहात्म्यस्य स्वरूपस्य च चर्चा तत्सद्वचनं मन्त्रगायत्र्यादीनामायदेवत्वस्य च निर्देशोऽस्ते च स्तोत्राणां विविधानामुल्लेख इति क्रमः कश्चिद् आश्रितो विषयनिरूपणायां ग्रन्थकृता ।

संस्कृतवाङ्मये सन्ति सहस्रशः स्तोत्राणि । तेषु कानिचन बृहत्स्तोत्र-रत्नाकरं बृहत्स्तोत्ररत्नकरं स्तोत्राणां वस्तुतस्तु सुमाञ्जमलीत्यादिस्तोत्र-सङ्ग्रहग्रन्थेषु सङ्गृहीतानि । मूयासि पुनः रामायणमहामारतपुराणादिषु दृग्गोचरीभवन्ति न च पृथक् क्वचित्केनापि सङ्कलितानि ततोऽप्यधिकानि मातृकाग्रन्थरूपेणवाद्यापि स्थितानि । एवमुत्तिष्ठन्त्यस्तोत्राणि । भक्ति-प्रवणेन चेतसा देवतास्तुतिपराणि भक्तैः समुच्चारितानि स्तोत्राणि हृदय-स्पृशन्ति तन्मुरारिमाह्लादयन्ति चेति निःसन्देहं वचः । वाग्ब्रियास दृष्ट्या काव्यसौष्ठवदृष्ट्या दाक्षनिकविचारदृष्ट्या च नकायनपु विदुषा निपुण विचार-महति । सायं विचारो नाद्यावधिमूयसाप्रवृत्तोऽभूदिति यत्सत्यं चेत्तद्यत्तेऽत्र नश्चेत् । श्रीत्रिपाठिमहामागस्तथा कतिपयेष्वयं प्रवर्तित इति समेषामप्यस्माकं ते साधुवादाहर्षाः । सति काले तस्यायपि बहूनि देवतान्तराण्यधिकृत्यविरचितानि स्तोत्राणि विमशपदवी नप्यन्तीति प्रनियनं स्वकीया वाचमुपसहृति ।

सत्यव्रतशास्त्री

२८ १० १९७३
दिल्ली

दिल्ली विश्वविद्यालयसंस्कृतविभागस्याऽऽ-
चार्योऽध्यक्षद्वयः

प्राक्कथनम्

संस्कृत-वाङ्मयं स्तोत्र साहित्यस्य महत्त्वमस्ति तद्धि न केवलं विशालं
म्परं च व्यापकं मप्यस्ति । व्यापकं त्वस्मादुच्यते यतोऽत्र सन्निहितानां विषयाणां
यावत् प्रवारा समुपलभ्यन्ते तेषां वशिष्ठ्य धार्मिक सांस्कृतिक वा केवलं
नास्ति । अपितु स्तोत्रेष्वेतेषु भारतीयसमाजस्य भाव-परम्परायां चिन्तन-परम्परा
याश्चेतिहासीदन्ति निहितोऽस्ति । काश्च मौक्तिकं समृद्धयो मानवान् कृतेऽपेक्षिता
कीदृशस्तत्तदग्रहण-व्याधिभिर्जना पीडयते तेषामपि प्रतिबिम्बनमनास्ति ।
काचिदश्वत्थमधिष्ठितं स्तोत्राणि त्रियते इति सिद्धमेव तेषामधिदिविकं महत्त्वम् ।
किन्तु देवता विशेषमधिष्ठितं स्तोत्रे अध्यात्म विद्यापि सन्निगूढा भवतीति
वार्ता नाधिरोहति कल्पना-पञ्च विशिष्टानामपि विपश्चिताम् । एव हि प्रकृष्ट
स्तात्र साहित्यस्य भावगतं वशिष्ट्यम् । भावस्य प्रकाशनाय तत्र यादशी भाषा
शली वाप्रीयेते ते अप्ययत्र सुदुलभे । किं च स्तोत्र-साहित्यस्य काव्यगतं सौन्दर्यमपि
नालीय ।

स्तोत्रं हि वाङ्मयस्यानन्य-साधारणं प्रकारं । स च स्तुत्यादिभ्यः सवथा
स्वतन्त्रो महनीयश्चास्ति । उपययुक्तविवचनं दृष्ट्या विभिन्नं संस्कृत साहित्ये
तिहासलेखकैः काव्यशास्त्रं विदिमराचायवलदेवोपाध्यायपाण्डुरंग वामन
प्रमतिभिरस्यावश्यकत्वमप्रतिपादितम् स्तोत्र साहित्यस्य सम्यगध्ययनं सवथापेक्षितं
मासीदिति विषयोऽयमनुसंधानाय मया अधिष्ठितः । किन्तु समग्रं स्तोत्र साहित्यम्
अधिरुक्तस्मिन्नवप्रवर्धेऽनुसंधानात्मकं विवचनं न कथमपि सम्भावितमस्तीति
प्रवर्धस्यास्य विषयं पञ्च देवता स्तोत्राणीति निर्धारितं । पञ्च देवतासु च
गणेश शक्ति शिव विष्णु सूर्याणामेव ग्रहणं परम्परा प्रसिद्धं विहितं चास्ति ।

स्तोत्राणां समुपलब्धिस्तु सामान्यतः तत्रैवागमेषु पुराणादिषु च भवति
न पुनर्वेदेषु । स्वतन्त्ररूपेणाप्यन्यानि स्तोत्राणि कृतानि । स्तोत्राणामेव केपाधि
त्सकलनं कृत्वा केचन ग्रन्था अपि प्रकाशितस्ते च नागरी शारदाग्रन्थादिविविधासु
लिपिपुस्तकमन्ते । तथा सत्यकादशवेति नियताः । पूर्वोक्तं पञ्चदेवता अधिष्ठितं
यावन्ति स्तोत्रारायुक्तं ग्रन्थेषु तत्रागम-पुराणं सकलनात्मकेषूपलभ्यन्ते समेषामेव
तेपात्वग्रहणमध्ययनार्थं कृतम् । अथापि यानि (६१) एकपठि मन्त्राकानि
स्तोत्राण्येपुक्तं ग्रन्थेष्वनुपलभ्यमानानि केवलं तासु-तासु च प्राच्यं सस्थानं

पुस्तकागारतः प्रकाशितासु । पुस्तकविवरणसूचिनीपु (Descriptive Catalogues) निर्दिष्टानि न त्वद्यावधि पृथक् प्रकाशितानि तायप्यादाय प्रवर्धेऽत्र विवेचनं कृतम् । एतेषु स्थानेषु भणशस्य सप्त (७) शतं या नयस्त्रिशत (३३) शिवस्य सप्त (७) विष्णानव (९) सूर्यस्य च पच (२) सन्ति । अनवसरास्य तपा सविस्तरविवेचनस्य ।

प्रवर्धेऽस्मिन् एक पचासदधिकं नवशतं सरयाकानां (६५१) पचदेवता अधिकृतोपलब्धानां स्तोत्राणामध्ययनाय विशिष्टकासरणिरणीकता । यत्रकच देवतामधिकृत्य तत्सम्बन्धितोत्राणामध्ययनं सम्पादितम् । तत्र पूवं तावत् देवता विशेषपत्रस्य विभिन्नानां व्युत्पत्तीनां तन्मूलकानां चाधानां प्रदर्शनं पुरस्सरं स्तोत्रेषु बहुशः प्रयुक्तानां देवतायास्त्वस्या प्रमुखं नाम्ना व्युत्पत्तिं प्रवर्त्ति मूनकाश्चार्था प्रदत्ता । अन्तरं श्रौते-स्मार्ते च कर्मणि तन्माहात्म्यं प्रदर्श्य तस्या वदिकं स्वरूप-निर्देशं पूर्वकं स्तोत्रेषु वर्णितस्य स्वरूपस्य निरूपणं सम्यक् कृतम् । पाठातरेण सहितानि मात्र गायत्र्यादीन्यपि तत्रोत्तिष्ठितानि । ततस्तदेवतासम्बद्ध-स्तोत्राणामध्ययनं सामान्यं विशिष्टभागेषु वर्गीकृत्य द्विधाकृतम् । वशिष्टं च तपा तत्सम्प्रदायेषु महत्वं, स्तोत्रकनुगौरवं धार्मिकं जनैर्वादेरभावः स्तोत्राणां सहजनामाष्टकवचन्यादिषु प्रकारेष्वेकस्य प्रतिनिधित्वं चाभिलक्ष्य वागीकृतम् । विनिष्टानां स्तोत्राणां नामनिवचनं स्रोतोमाहात्म्यं फलसम्प्रदायं प्रतिपाद्य विषयो वक्तव्योपनिर्देशः श्लोकसंख्या काव्यसौन्दर्यं दाशनिकतेयादीनि तत्त्वानिविविध्याध्ययनं सम्पादितम् । यतः समेषामेव स्तोत्राणामेतत्प्रकारकं सविस्तरमध्ययनं सम्पादितं नासीत्तत्स्ततोऽविनिष्टानां सामान्य-स्तोत्राणां विवरण-मात्रमुपलक्षितं फलश्लोकसरयासम्प्रदायादिनिर्देशपूर्वकं प्रस्तुतम् । आद्वितीया-स्पष्टायाम् यावदपि एव त्रयोऽनुमृतं । ततः पूत्रं प्रथमाध्यायं प्रवर्धस्यावतरणि कारूपणं देवता-स्तोत्रयोः पद-युपतिं निर्दुष्टलक्षणस्वरूपादीनां निरूपणमुच्य विषयेण सहोपकार्योपकारकभावेनैव कृतम् । अतः चोपसंहारात्मक-ध्याय-पूर्वाध्यायेषु विहिताध्ययनानां सवदेवताविषयक-स्तोत्राणां समष्टिरूपेण विवेचनं कृतम् तत्र स्तोत्रेषु सौन्दर्यबोधस्तेष्वपलभ्यमाना विविधा दाशनिकपक्षा विशिष्टानां स्तोत्रकाराणां परिचयश्चेति विषया समालोचिता । अध्ययनमेतत्सवपा समीक्षात्मकबुद्धयैव समुपगम्यपितम् न केवलं परम्परापालनरीत्या । अतः परिनिष्टे सत्येके सामान्यत्वंनाधीतानां तत्र तत्रोपलब्धानां स्तोत्राणामपि विनिष्टमध्ययनमत्र समावेगितं द्वितीयं च २६१ सम्पादकानां प्रकृतं प्रवर्धे परामृष्टानां सम्बद्धग्रन्थानां सूचीनि सङ्ग्रहावलीति नाम्नातृतीये पाण्डिपिणीषु समागतं ग्रन्थं पृष्टावानि प्रदाय ग्रन्थोऽयम्परिपूरितः ।

नसृष्टमाश्रित्य प्रस्तुतस्य प्रवर्धस्य मुद्रणमपि समस्यैवास्ति । आधुनिकतमयत्रेणापि नसृष्टवाक्यानां यथावत्मुद्रणं न सवपा सम्भवति । यथा

वप्रहारीनां कृते तु सन्न व्यवस्थैव नास्ति साम्यव । अत पाठ-शुद्धौ यौ पुन
संगोपननापि श्रुतिस्तस्माद्व्यते । अतश्चोप्यजनस्तत्कृत । स्तोत्रेषु परस्पर
साम्यात्तेषां सत्यानां प्रतिदत्त विवेचनायनक्वचित्पुनरुक्तताभासो भवेत्परसवपा
स्याभाविक एव स । अथापि काचिन्मूनता भवितुमर्हति यस्या ज्ञानं न
स्यात्तस्य 'नास्तयेवात्त्रगतिं रावमनोहरं यन्' इत्युक्त्यवसानात्प्रमादमिहामि ।

प्रवृत्त प्रवचस्य प्रस्तुतो अस्ति चोप्यमपि यन्निष्पन्नं तस्य,
श्रेयोमतिर्दोषानां शोभतां डा० अत्रमोक्षं चतुर्वेदमहीवयानामेवास्ति
मनश्चलनाद्यन्तं सांगायगं सम्यग्निर्दोषमवकृतमपितु प्रेरणाप्रदानं मरुत्वा
भाविकं गदित्यमपि निरस्तम् । प्रवचस्मिन् सपामवीक्षणारमणानस्य
सम्यगुपयोगोममा कृत । तस्यन्तपामामार प्रदानमात्रेण नास्म्यनुणी च
आजीवनम् । प्रसङ्गेऽस्मिन्लिनी विद्वद्विद्यालयीयानां ततोबहिर्भूतानां वाच्यार्थ
निवासिनां समपामतया विदुषा कृत स्वकीयाभारप्रदानं करोमि यथैनयनापि
प्रवारणं साहाय्यमकारि । अध्ययनाध्यापनप्रणालिनादिकायव्यावृत्तविर्माणाध्यय
प्राचार्यैश्च श्री डा० सत्यं प्रथममहाभागविद्वत्सत्वरं स्वमम्मतिं प्रशनेन
याजुप्रहृक्त्वं तदुपकारजसंगिरसाविममि—अत्र तासर्वा प्रति रावपा
हृवतनास्मि यथा धुमं कामना प्रवचस्यास्यपूरणं सततनास्तन्तीतिताम् ।

दीपावलि

२०३०

—सुरेन्द्रनारायण त्रिपाठी

विषयानुक्रमणिका

प्रथमोऽध्याय

अवतरणिका

१-४६

(क) देवतात्वम्—१ देवता माहात्म्यम्, २ देवतापदस्य विभिन्ना व्युत्पत्तयः, (क) देवता शब्दाय ३, (ख) देवदेवतयोरवयवम् ६ ३ देवताना-लक्षणानि ७ ।

(ख) पञ्चदेवता —१ पञ्चवक्यम् १२, पञ्चदेवता का तासामुपादेयता च १४, ३ क्रम —गणेश, शक्ति शिवो, विष्णु, सूर्यश्चेति २०, ४ पञ्चदेवतानाभेदाभेदविमर्श २१, ५ स्वरूपम् (आधिदविका ध्यात्मिकाधिभौतिकात्मकम्) २५, (क) गणेशस्य २५, (ख) शक्त्या २८ (ग) शिवस्य ३०, (घ) विष्णो ३३, (ङ) सूर्यस्य ३६ ।

(ग) विन्नामस्तोत्रत्वम्—१ उपनम ३७, २ स्तोत्र शब्दाय (व्युत्पत्तिमूलक प्रवृत्तिमूलकश्च) ३६, ३ स्तुत्यादिभिर्बलक्षप्यम् ४०, ४ समीक्षणम् ४०, ५ निष्कर्ष ४२, ६ विवेच्योविषय (प्रवृत्तस्थास्य) ४२, ७ स्तोत्रसाहित्यम् (स्तोत्राणामुदभवनविकासयोरितिहासः) ४३ ।

द्वितीयोऽध्याय

गणेश स्तोत्राणि

५०-६४

(क) गणेश —१ शब्दाय (पद-व्युत्पत्ति त-मूलक प्रवृत्तिमूलकश्चाय) ५१, २ प्रमुख-नाम्नामर्था (स्तोत्रसमागतानाम्) ५२, ३ माहात्म्यम् (श्रोतेस्मार्ते च क्रमणि) ५५, ४ स्वरूप बहिक, लौकिकच (लौकिकमिति स्तोत्रवर्णितम्) ५६, ५ मन्त्रगायत्र्यादीनि (विविधपाठान्तरेणसहितानि) ६३, ६ आयदेवत्वचर्चा (भनाय स्वपरिहारश्च) ६४ ।

विशिष्टस्तोत्राणि

६७-६२

अधोलिखितानामेव त्रिंशदगर्जस्तोत्राणां नामनिबचन-स्तोत्र श्लोक सस्यापल प्रतिपाद्यविषय वक्तुं बोद्धव्यनिर्देशपूर्वक साहित्यदत्तान् दृष्टव्यमिति ।

१ उच्छिष्टगणपतिवचनम् २ एकाग्रगणपतिवचनम् ३ एक
दन्तस्तात्रम् ४ गणपतिस्तव ५ गणपतिस्तोत्रम्, ६ गणेशवचनम्
७ गणेशभुजस्तोत्रम् ८ गणेशचरत्नम्, ९ गणेशवाह्यपूजा १०
गणेशमानसपूजा ११ गणेशमहिम्नस्तात्रम् १२ गणेशमानसपूजा,
१३ गणेशस्तवराज १४ गणेशस्तात्रम् १५ गणेशस्तोत्रम् १६
गणेशस्तात्रम् १७ गणेशाष्टोत्तरातनामस्तोत्रम् १८ गणेशाष्टवम्,
१९ मयूरद्वरस्तात्रम् २० महागणपतिवचनम् २१ महागणपति
सहस्रनाम २२ महागणपतिस्तोत्रम् २३ महागणपतिस्तात्रम्,
२४ श्रीमहागणपतिवचनम् २५ श्रीगणेशवचनम् २६ श्रीगणेश
नवरत्नमाला २७ श्रीगणेशस्तवम् २८ श्रीगणेशसहस्रनामस्तोत्रम्
२९ श्रीविनायकस्तवराज, ३० श्रीविद्यागणेशाष्टोत्तरातनामस्तात्रम्
३१ सकष्टनामगणेशस्तोत्रम् ।

सामान्यस्तोत्राणि (३४)

६२-६४

गणेशस्य चतुर्भिर्गतसामान्य—स्तोत्राणां विवरणमुपलब्धं भवति फल
दानात्तस्यां सम्प्रदायादि निर्देशपूर्वकं (अध्ययनम्) प्रस्तुतम् ।

तृतीयोऽध्यायः

शक्तिस्तोत्राणि

६५-१५४

(क) शक्ति (पद व्युत्पत्ति तत्पूतक, प्रवृत्तिपूतकश्चाप्य)
१ शक्ति १५ २ शक्तिमह्या ६६ ३ प्रसुप्तनाम्नामर्था
(स्तोत्रममागनामर्था १०० ४ माहात्म्यम् (श्रीलक्ष्मीमार्ते च
वर्णितम्) १०४ ५ स्वस्वम् (वर्णितम्) १०७ ६ लीलिवम्
(स्तोत्र वर्णितम्) १११ ७ मन्त्रगायत्री-यादीनि (पाठान्तरेण
सहितानि) ११६

विशिष्टस्तोत्राणि (३१)

११८-१४०

अष्टोत्तराश्रितानामपि स्तोत्राणां नामनिवचनं भवति शक्तिस्तोत्रस्य
चतुर्भिर्गणपतिवचनान्तराद्व्यतिरेकपूर्वकं साहित्यमनन्दपद्या
ध्ययनम् ।

१ शक्तिपूजास्तोत्रम् २ शक्तिस्तव ३ शक्तिस्तोत्रम्
४ शक्तिस्तोत्रम् ५ शक्तिस्तोत्रम् ६ जाडवापहस्तोत्रम्
७ दुर्गावचनम् ८ दुर्गावचनम्, ९ दुर्गावचनम् १० दुर्गाष्टोत्तर
रातनामस्तात्रम् ११ दुर्गास्तवराज १२ दुर्गास्तोत्रम् १३ दुर्गा
स्तोत्रम् १४ दक्षिण-शक्तिस्तोत्रम् ५५ दक्षिणस्तोत्रम् १६ दक्षिण

लक्ष्मीस्तोत्रम् १७ देवीस्तोत्रम् १८ देवीस्तोत्रम्, १९ देवीस्तोत्रम्
२०, देवीस्तोत्रम् २१ देवीमहस्यनामस्तोत्रम् २२ द्वापद्योत्तर-
घातनामस्तोत्रम्, २३ द्रव्यपराधशमापनस्तोत्रम् २४ देव्या मंगल
स्तोत्रम्, २५ घन्तरिक्तस्तोत्रम् २६ नारायणीस्तोत्रम् २७ नील-
सरस्वतीस्तोत्रम् २८ परशुरामकृतपावतीस्तोत्रम् २९ ब्रह्मकृत
सर्वमंगलस्तोत्रम् ३०, भवानीभुजस्तोत्रम् ३१ लक्ष्मीस्तोत्रम्

सामान्यस्तोत्राणि (२८१)

१८० १८४

एकाशीत्यधिकद्विशतस्तोत्राणां मुपलब्धस्तोत्र — फल दत्ताव सरया
सम्प्रदाय निर्देशपुरस्सर सन्पणाध्ययनम् ।

चतुर्थोऽध्याय

शिवस्तोत्राणि

१५५-२१०

(क) शिव — १ शब्दाथ (पदयुत्पत्तिस्तमूलक प्रवर्तितमूलकभाष्य)
१५५, २ प्रमुखनाम्नामर्थी (स्तानागतानाम्) १५६ ३ माहात्म्यम्
(द्योते स्मार्त्तं च कर्मणि) १६८, ४ स्वल्प (वदिकम् लौकिकम् च)
(लौकिकमिति स्तोत्र-वर्णितम्) १६८ ५ मन्त्रगायत्र्यादीनि
(पाठा-तरेण सहितानि) १८० ।

अधोलिखितानां शिवस्य कश्चिद्दिशिष्टस्तोत्राणां नामनिवचन-ज्ञात
लोक-सहस्रां फलप्रतिपाद्यविषय वक्तृबोद्धव्य निर्देशपूर्वक साहित्य
दशनदष्ट्याध्ययनम् ।

विशिष्टस्तोत्राणि (३१)

१८१ २०३

१ ब्रह्मनारीद्वर स्तोत्रम् २ कुबेरकृतशिवस्तोत्रम् ३ कण्ठकृतशिव
स्तोत्रम् ४ द्वादशलिंगस्तोत्रम् ५ द्वात्रिंशज्यातिलिंगस्तोत्रम् ६ धातु
कृतशिवस्तोत्रम् ७ गङ्गादिदेवकृत स्तोत्रम् ८ महेश्वरस्तोत्रम्
९ महेश्वरस्तोत्रम् १० मृत्युञ्जयस्तोत्रम् ११ रुद्रसहस्रनामस्तोत्रम्
१२ विष्णुकृतशिवस्तोत्रम् १३ गायस्त्रम्, १४ शिववचस्तोत्रम्
१५ शिववचस्तोत्रम् १६ शिवकेगादिपालातस्तोत्रम् १७ शिव
नामाष्टकम् १८ शिवभुजस्तोत्रम् १९ शिवमहास्तोत्रम् २०
शिवमहिम्नस्तोत्रम् २१ शिवमानसपूजान्तोत्रम् २२ शिवसहस्रनाम
स्तोत्रम् २३ शिवसहस्रनामस्तोत्रम् २४ शिवसहस्रनामस्तोत्रम्
२५ शिवसहस्रनामस्तोत्रम् २६ शिवस्तवराज, २७ शिवस्तोत्रम्
२८ शिवस्तोत्रम् २९ शिवानन्दवहरी ३० श्रीवर्णनतशिवस्तोत्रम्
३१ हिमालयकृतशिवस्तोत्रम् ।

सामान्यस्तोत्राणि (१५४)

२०३ २१०

(उपलब्धिस्रोत फलश्लोकसख्यादीनासक्षेपेणाध्ययनम्) ।

पचमोऽध्याय

विष्णुस्तोत्राणि

२११ २७३

(क) विष्णु — १ विष्णु श्रुत्यार्था (पदयुत्पत्तिमूलकप्रवृत्तिमूलकश्च) २११, २ प्रमुखनाम्नामर्था (स्तोत्रसमागतानाम्) २१४ ३ माहात्म्यम् (श्रोतेस्मार्ते च कर्मणि) २२०, ४ स्वरूपम् षड्विक्, लौकिकम् (स्तोत्रवर्णितम्) २२५, ५ मन्त्रगायत्र्यादीनि (पाठातरेण सहितानि) २३६ ।

विष्णोरेकत्रिंशद्विशिष्टस्तोत्राणामुपलब्धिस्रोत फलश्लोकसख्याप्रतिपाद्य विषय-वक्तव्योद्बध्य निर्देशपूवक साहित्य दशनदष्टयाध्ययनम् ।

विशिष्टस्तोत्राणि (३१)

२३६ २५८

१ कण्ठकवचम्, २ कण्ठस्तवराज ३ गजेन्द्रकतविष्णुस्तोत्रम् ४ गोविन्दाष्टकम् ५ नरसिंहस्तोत्रम् ६ पुण्डरीकाक्षस्तोत्रम्, ७ मुनिपत्नीकतश्रीकण्ठस्तोत्रम् ८ रामगीता, ९ रामरक्षास्तोत्रम् १० रामसहस्रनामस्तोत्रम् ११ रामहृदयम् १२ लक्ष्मीनसिंहकृष्णारसस्तोत्रम् १३ वाराहस्तोत्रम् १४ विष्णुकवचम् १५ विष्णुपादाविकेशान्तस्तोत्रम् १६ विष्णुपञ्जरस्तोत्रम् १७ विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम् १८ विष्णुस्तोत्रम्, १९ विप्रपत्नीकतविष्णुस्तोत्रम् २० विष्णुस्तोत्रम्, २१ विष्णुस्तोत्रम्, २२ शम्भूकतविष्णुस्तोत्रम्, २३ शिवकतारामस्तोत्रम् २४ श्रीकण्ठस्तोत्रम् २५ श्रीकण्ठस्तोत्रम् २६ श्रीरामभुजगस्तोत्रम्, २७ श्रीरामचन्द्राष्टकम् २८ श्रीरामनामाष्टोत्तरावस्तोत्रम् २९ श्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रम् ३० श्रीहरिनामाष्टकम् ३१ श्रीहरिस्तोत्रम् ।

सामान्यस्तोत्राणि (३०२)

२५८ २७३

द्वयधिकृतत्रयस्तोत्राणामुपलब्धिस्रोत फलश्लोकसख्या सम्प्रदायादि निर्देशपुरस्सर सक्षेपेणाध्ययनम् ।

षष्ठोऽध्याय

सूर्यस्तोत्राणि

२७४-३२०

सूर्य — १ ऋदाय (व्युत्पत्तिप्रवृत्तिमूलक) २७४, २ प्रमुखनाम्नामर्था (स्तोत्रसमागतानाम्) २७७, ३ माहात्म्यम् (श्रोते-

स्मार्ते च कमणि) २८२, ४ स्वरूपम् वदिक लौकिकम् (लौकिक-
मिति स्तोत्रवर्णितम्) २८६ ।

सूयस्यवर्णितद्विशिष्ट-स्तोत्राणां समुपलब्धिस्रोत फलश्लोकसंख्या-
प्रतिपाद्य विषय वक्तृबोद्धव्य निर्देशपूर्वक साहित्यिक दाशानिक चाध्य-
यनमयकृतम् ।

विशिष्टस्तोत्राणि स्तोत्र सख्या (३१)

२८६ ३१८

१ आदित्य स्तोत्रम्, २ आदित्य स्तोत्रम् ३ आदित्य हृदयम्
४ आदित्यहृदयस्तोत्रम् ५ आदित्यहृदयस्तोत्रम् ६ दिवाकर
स्तोत्रम्, ७ देव कृत सूय-स्तोत्रम्, ८ ब्रह्मविष्णुशिवकृत सूय स्तोत्रम्
९ ब्रह्मकृत-सूय स्तोत्रम् १० ब्रह्मप्रोक्त सूयस्तोत्रम् ११ ब्रह्म
भाषितस्तव, १२ मानुस्तोत्रम् १३ महेश्वरकृत सूय-स्तोत्रम्,
१४ मित्र कृत सूयस्तोत्रम्, १५ सवित स्तोत्रम्, १६ साम्बकृत
सूयस्तोत्रम् १७ सूय कवचम्, १८ सूयकवचम्, १९ सूयकवच
स्तोत्रम् २० सूयकवचस्तोत्रम् २१ सूयनाम्नामप्योत्तरगतस्तोत्रम्,
२२ सूयमूलमन्त्रस्तोत्रम् २३ सूयसहस्रनामस्तोत्रम्, २४ सूय
सहस्रनामस्तोत्रम् २५ सूयस्तवराज, २६ सूयस्तवराज, २७ सूय
स्तोत्रम् २८ सूयस्तोत्रम्, २९ सूयस्तोत्रम् ३०, सूयस्तोत्रम्
३१ सूयस्तोत्रम् ।

सामान्यस्तोत्राणि (२५)

३१८ ३२०

सूयस्य पञ्चविंशति-सामान्यस्तोत्राणामुपलब्धिस्रोत फलान्निर्देशपूर्वक
कमध्ययनम् ।

सप्तमाध्याय

उपसंहृति (समष्टि)

३२१ ३६१

पूर्वोक्तध्यायेषुस्तोत्राणामध्ययनव्यष्टिरूपेण प्रतिदत्त कृतमनस्तु प्रबन्धे
गहीतानां सवदेवतानां स्तोत्राणां समालोचनात्मकध्ययन समष्टि-
रूपेणकृतम् ।

सौन्दर्यबोध

३२१-३६२

१ भक्त रसत्वम् २ स्तोत्रेपुरसा, ३ स्तोत्रेषुष्ट-सौन्दर्यादीनि ।

स्तोत्रेषु दाशानिक पक्षा

३३७ ३४२

१ अद्वैतम् २ विशिष्टाद्वैतम् ३ द्वैताद्वैतम्, ४ विशुद्धाद्वैतम्

५ अचित्यभेदाभेत्वाद, ६ श्रीरामानन्दसम्प्रदाय, ७ अयदश
नानि (क) याय (ग) माङ्ग्यम (ग) याग ।

केचन स्तोत्र वारा

३४३ ६१

१ श्रीमयूर २ श्रीहृष ३ श्रीवाण ४ आचार्यशर, ५ धानदवधन ६ लीलाशुभ, ७ कुलशेखर, ८ पुष्पदन्त, ९ यामुनाचाय १० उत्पलनेव ११ रामानुज १२ निम्बाक, १३ कृष्णमिश्र १४ माध्वाचाय १५ वैक्टनाथ १६ जगद धरमदट १७ महाप्रभु चतय १८ सनातनगोस्वामी १९ रूप गोस्वामी २० लक्ष्मीधर २१ वासुदेव २२ नसिहानन्द, २३ अण्णयदीक्षित २४ नारायण २५ जीवगोस्वामी, २६ ब्रह्मानन्द २७ आचार्यमधुसूदन, २८ प० राजजगन्नाथ, २९ रामभद्रदीक्षित ३० वैकुण्ठधरि ३१ विश्वनाथ ३२ रघुनाथदास ३३ वसिष्ठगणपतीमुनि ।

परिशिष्टम् १

३६२ ३७६

परिशिष्टम् २—सङ्ग प्रथावली

३७७ ३८०

परिशिष्टम्—३

प्रबन्ध समागत ग्रन्थपृष्ठाकानि

३८१ ३८६

सशुद्धिपत्रम्

३८७ ४००

प्रथमोऽध्याय अवतरणिका क देवतात्वम्

देवतामाहात्म्यम्

नातित्तिरोहितमेतद्विदुषा यद्भारतीयसंस्कृत संस्कृत्योरनेक विषयपु देववाद प्राधायनमवगाहते । निम्नानुक्रमणो बह्वदेवता-नीतिमजयापि विषयोऽप्यप्राकाश्यमधिगच्छति, किंतु निरुक्त विहायानास्य चचा 'ग्रामगच्छत तण स्पृशतीति' यायायते ।

'प्रयोजनमनुद्दिश्य म'दोऽपि न प्रवर्तते' इति रीत्या प्रत्यक्कार्यं धारणा बद्ध भवति । सा च धारणा यत्किंचि मूलमाश्रित्यैव भवति । साधारण जनानामपि वाग्यमनुधावति । आप्ताना तु कथयका । तत्र च परमाप्त पुरपस्पनिश्चसित बद्ध मन्त्राणामभिधेयत्व निर्विवादमेव । तज्ज्ञान विना पाठश्च न सम्यग्ज्ञानमायति । समर्थितोऽयमर्थोऽभिगवता वेदान 'यस्तन बद्ध किमृचाकरिष्यति' योऽथ न जानाति स शुक्लच्छदोच्चारणमात्रेण किरिष्यति यास्कोऽपि यावेत्तानधीत्याथ न जानाति स मूढ केवल भारवाही तथा चोक्तम् 'स्थाणुरयमार हार किला भूषीत्य वेदान न विजानाति याऽर्थानिति । २

अथ हीनाऽज्ञाता च वाक् निष्फलापुष्प हीना च भवति तथा च ऋग्वेद—

'वाच शुश्राव अफला अपुष्पाम' ३

एव चाय ज्ञानम् विनाध्ययनाध्यापने न साध्य फलमव चासाध्य नास्ति सव एव व्यवहाराऽऽत्मनश्च इति । वेदानामथानाम च प्रतिमन्त्र देवतानामनिवायमन्यथा मन्त्राणामर्था अनेया एव । देवतान एव मन्त्राणामथमधिगच्छति । एव च प्रयत्नपूर्वक काठिन्यमनुभवतापि कम फल प्राप्तये मन्त्राथावगतये च प्रतिमन्त्रम देवता वेशा । यत् पूजत देवता जानमन्तरा लौकिकाना बहिराणा वमणा फल प्राप्तु न शक्यते । तथा च बह्वदेवतायाम—

१ ऋग्वेदे १।१९४। २ बन्निमाला प्रकाशन भागलपुर १९८८ ।

२ निरुक्ते १।१८ । दुर्गास्तोत्र व्याख्या सहित चरटश्वर प्रह मुम्बई ।

३ ऋग्वेदे बन्निमाला प्रकाशन भागलपुर स० १९८८ । १०।७।१३ ।

वदितव्यं देवतं हि मात्रे मात्रे प्रयत्नात् ।

देवततो हि मात्राणां तदयमधिगच्छति ॥१॥^१

वाजसनेयसंहितायामपि—

तस्माच्चदेवता वेद्या मन्त्रे मात्र प्रयत्नतः ।

मात्राणां दयता नानां तदयमधिगच्छति ॥१॥^२

अथत्रापि बहुदेवतायाम—

नहि वदितव्यं देवतायां याथातथ्येन देवतम् ।

लौकिकानां वदितानां या वमणा पञ्चमन्त्रे ॥१॥^३

वाजसनेयसंहितायामपि—

नहि वदितव्यं देवतायां याथातथ्येन देवतम् ।

श्रोतानां पमणा विप्रस्मानानां चाभ्युतपन्नम् ॥१॥^४

देवता अविनाश चेत्यापि यत्पुं जुगति ददाति वा देवता तद्ज्ञानं हविर्वा न
गृह्णाति । मन्त्रदेवतास्त्वाध्यायप्यध्यायानां वा पीडयति तथा च—

सत्राणि ब्राह्मणानि च देवतामविनाशाय योजुर्गेति देशस्तस्य
हविर्न जुगति ।^५

बहुदेवतायामर्थोऽयं समर्थस्तथा च—

जुगति देवतास्तस्य हविर्नाशवताविदः ।

अविज्ञानं प्रच्छिद्य हि हविर्न हेतुं दत्तम् ॥१॥

तस्मान्न मनसि सत्यस्य देवता जुग्यादधयि ।

स्वाध्यायमपियो धीतः मन्त्रदेवताविच्छुचिः ॥२॥^६

वाजसनेयसंहितायां च—

स्वाध्यायमपियो धीतः मन्त्रदेवताविच्छुचिः ।

स सत्रमदिनं स्वर्गे सत्रसदभिरपीडयति ॥१॥^७

अनेन न केवलं फलप्राप्तये यनादिष्वेव श्रूयते साहे देवकर्मणि अपितु
स्वाध्यायं पि देवता नानामयाययन्तत्वं भजतः । देवतास्तस्यैव हविर्मृच्छन्ति यो
मात्राणां देवता, ऋषिं छन्दश्च वृत्तिः । जप होम सत्रनामविधियदं ऋषिच्छन्दोदसा
देवतायाश्च नानाच्चारणं नातरीयवक्तव्या कार्ये अथवा प्रयोगं बुद्धेन फलादधीमतः ।

१ बहुदेवतायाम् १।२

२ वाजसनेयसंहितायाम् ४।१

३ बहुदेवतायाम् १।२

४ वाजसनेयसंहितायाम् ४।१

५ कात्यायनवाजसनेयसंहितयो ४।१

६ बहुदेवतायाम् १।१ ३२

७ वाजसनेयसंहितायाम् ४।१

तथा च पुरुषायमिच्छन्नादौ, ऋषिं मध्यं छन्नाऽतं देवताश्च पठति । तथा च सर्वानुत्तरमणिकाभूमिकायाम्—

“मन्त्राणामप्ये छन्दा विदिति”^१

बृहद्देवतायाम् च—

अविन्त्वा ऋषिं छन्दो दत्तं योगमेव च ।

याऽध्यापयेत् जपेदवापि पापीयान जायततुम् ॥१॥

अर्नेप्स्य सत्रपत्रं छन्दाभिर्देवता पुरा ।

अभ्यवाचनिति छन्दा मध्यत्वाहुर्महर्षय ॥२॥

ऋषिं तु प्रथमदूयानं छन्दस्तु तदनन्तरम् ।

देवतामथ मन्त्राणां वामस्ववामिनिश्रुति ॥३॥

आचार व्याप्यनाधार विविच्यामानमात्मनि ।

ईक्षमाणो ह्युभौ स वि नृचा दत्तविनपठेत् ॥४॥^२

यथा साहित्य शास्त्रे श्रोत्र-यवहार मनुस्मृत्यनियमाय नियतः, यत्कस्याश्चिदुक्ते सम्पगयावगमाय सयाग वियाग माह्वय प्रकरणातीना^३ ज्ञानमपरिहाय मेवमेव वदिकमन्त्राणां निमित्तं ज्ञानराशीनां निमित्तं रहस्यं गर्भितानां ज्ञानाय दत्तं ज्ञानमिति । उदाहरणानम्—

“त्व सोमामि सत्पति त्वं राजीतं वरहा त्वं भद्रोऽसि ऋतु”^४

अथ ज्ञान रहितनास्पाय भा सामदेव त्वं सज्जनानां पति राजा । त्वं वरनागभेद्यज्ञरूपश्चेति विवक्षित । किन्तु त्वेता विज्जानाति यदगीतमपरेतावाने वाथेनेप्सोपितु तत्त्वात्मन-साम देवतायां कायाणामुल्लेखेन विवक्षित । सच्छन्दाश्च मूर्ति-वाचको विश्वस्मिन् यच्च यावच्च सौरमाश्रय चाद्रवाप्रकाशात्मकं तत्त्वं तत्सर्वं सोमेसनिहितं सत्पतिधनताया उत्पादना विश्वस्मिन् प्रकाशात्मकं तस्य कारणं साम एव । वश्नां ज्ञानावरणनम शक्तीनां बोधकं प्रकाशज्ञान-रूपसामस्तासां शक्तीनाम् नागको विश्वस्य वामत पलायनरूपेण परिणतत्वात् सामामत्रं शिवं इत्यर्थः ।

एवञ्च सिद्धमेतत् यद वेद ज्ञानस्य मूलं देवता ज्ञाने मनिहितमिति ।

(२) देवता शब्दाय (विचारः)

सामान्यतो नाके गन्तानां प्रयोगार्थं च द्विधा प्रवर्तितं दृश्यते । व्युत्पत्ति-मूलिका प्रवर्तितमूलिका चेति जननप्रक्रियायुक्तं गन्तव्यज्ञानाधारणं विविध्याध्यय-

१ सर्वनिर्गणिका भूमिकायाम् १

२ बृहद्देवतायाम् २।१३६ १३६

३ साहित्यशास्त्रे २।१४ विवक्षायाम्

४ ऋग्वेद १।१।१।१

हेतव उपमयस्तास्तथा च भाषा परिच्छेदः—

शक्तिग्रह यास्वरूपमान बोधाप्तवाक्याद यवहारतश्च ।

वाक्यस्य शेषाद्विवृतवदन्ति सानिध्यत सिद्धपदस्य वद्धा ॥ १ ॥

महा भाष्यकारेण मगवता पतञ्जलिनाऽप्यर्थोऽयं कथित

लोकतोऽयं प्रयुज्यते शास्त्रेण धमनियमं त्रियत । २

अपभ्रंशशब्दा अपि चेत कचिदर्थे रर्याति गतास्तत्र साधु शास्त्राऽवाचकता
याति । तथा च भृगु हरि —

पारम्पर्यादपि न विगुणत्वमिधातृषु ।

प्रसिद्धिमागता शब्दा तेषु साधुरवाचक ॥ १ ॥ ३

एव चान देवता शास्त्रेण विचार व्याकरण यवहाराप्तादीना प्रमाणाऽप्यु
पन्यस्यत । तत्र च यदि वाडमय विशेषतः संहितागुदेव शब्दस्यैव प्रयोग ।
देवता शब्दे सन्निविष्टत्वेन च देवगण्यमिधय प्रथमं विचार्यत ।

१ देव शब्दं दिवुधातो नदिग्रहि पचादिभ्य लृगुणियच ४ पाणिनीय
सूत्रेण कृतऽचिप्रत्यय निष्पाद्यत । चित् ५ इत्यतोदात्त एक । दिव धातुश्च
श्रीडाविजिगीषा व्यवहार द्युति स्तुति मोद मद स्वप्न कान्ति-गतिषु दशस्वर्थेषु
पठित । ६ एव चास्य दीयति प्रकाशत श्रीडति विजिगीषत यवहरति द्योतते
स्तूयते मोदयति मदयति स्वापयति प्रलये सर्वान गच्छति गमयति वा (अयान)
स देव । ७

२ 'दिवि असृज्यत अत देवा दिवि स्थितत्वात् ।

तद्देवानां देवत्वं यददिवमभिपद्यासृज्यन्त ८ अत्र दिव सनात्तादात देव ।
सामवेद-संहितायामर्थोऽयमभिहित निवासष्टत्वात् तथा च—

३ प्रजापतिस्तपोऽप्यत तस्याहवतप्यमानस्य मन प्रजापतिर्देवान
सजेयमिति इमदेवा असृज्यन्त दिवा देवा असृजत दिवादेवान असृजत तद्देवानां
देवत्वम् । ६

४ वा धातोर्वेदिकपरम्परया दानाथक देवस्सर्वोऽप्ययमय निरुक्ते

१ विश्वनाथ कृत भाषा परिच्छेदं भवतामस्तथा शास्त्रं खण्ड ३५२

२ महाभाष्ये १।३

३ वाक्यपदीय ब्रह्म वाक्य १।१४४

४ अष्टाध्याय्याम् ३।१।१३४

५ तत्र ६।१।१६३

६ तिङ्धातु लौगुदी पा० सूत्र १।१६६

७ सत्याय प्रकाश प्र संस्करण प० ११

८ त उपनि २६।६।१।७

९ सामवेद संहितायाम् ४।१

निस्कन् ।^१

‘देवादानात् दीपनान् शुस्थान भवतीतिवा ।’^२

५ मनसिर्कचिद्वस्तुक्वामोऽप्येच्छुर्वा ऋपिश्छदसा यम् मन्त्रप्रतिपाद्य
स्तौति स देव , मन्त्रणयोऽभिधीयते स देव । तथा च निस्कन्—

यत्काम ऋपियस्या, देवताया आथपत्यमिच्छन् स्तुतिं प्रयुक्ते न देवत
स मन्त्रा भवति ।^३ अथत्रापि—

“यस्य वाक्यं स ऋपिया तनोच्यते सा देवता । ४ अथ च
अयमिच्छन् देवमाहायमस्तिवति ।

प्राघायेन स्तुवे मत्स्यया मन्त्रस्तद्देव एव म ॥१॥ ५

६ गतपथे च— ‘यस्य हविर्दीयत सा देवता यस्य न दीयत सा न देवता
ऋचा य प्रतिपाद्य यद् यजुश ईज्यम य साम्ना गयम तत् ददत्यम् ।^६

यस्मिन् प्रकरणे देवस्य नाम प्रत्यक्षता न विद्यत तत्र प्रकरणताऽप्यतश्च
निर्णीयन् । क्वचिच्च तद् विशिष्टपरकं निश्चीयत देवतवमवपतिमवति । तथा
च निरक्त—

यद्देवन म यनो वा यथागवा तद्देवता भवन्ति ७

प्रकरणादि-मदिगध दयतपु देवता नियम 'दुर्गादास ।

८ यस्मिन् च मणि मने वा यस्य हविर्भास्व तद्देवतम् ।^८ एव च मन्त्रस्य
वाच्याय एव देवतम् । जगतिर्यात्तिचित्ताय जातमुत्पत्त्यादिकं निष्पाद्यत तद् देवत-
मेव । शवर-स्वामिनापि वयितम् ।

यस्य हवि गन्ता हविषा तादर्थ्येन सम्बध्यते सा देवता । ९

९ क्वचिदयमपि विचारो दस्यत यच्छब्दभावा नत देवाशरीरधारिण ।^९

१० ग्रह भुक् वसुन ' इति मन्त्रव्याख्यावमरे उत्तमवगस्य ऋपिरेव
देवता । एव च यय मन्त्रेऽमिति सवनाम्ना निर्देगस्तत्रपिरेव देवता ।^{११}

१ अथवदे संहितायाम् १६।१।११ मन्त्र साधन

२ निरुक्ते ७।१५

३ निरुक्ते देवत काण्ड ४

४ आयायन सर्वाङ्गमन्त्रायाम् २।४

५ यद्देवतायाम् १।६

६ गतपथप्राप्त्युप ६।४।१५

७ निरुक्ते देवतकाण्ड ७।४

८ एतरेय २।६। १।० १।०।४

९ को १।४।२३। श्रीमांसा सूत्रे १।०।४।२३ भाष्ये

१० म० दीपिकाया ६।१।५

११ ऋग्वेदे ४।१०

१० वाचस्पत्यग्रहसंस्कृताभिधाने पञ्चमे नाम त्रि-+अच घमरे गुरु
पूज्ये परमा-मति एको देव मवभूतपु गुरु 'मयो'वस्यानमन्मर्मा उत्पत्ता ।^१

११ संस्कृत शब्दाय-वोस्तुभे-पि 'दी-ञ्जति आन-ञ्जन् श्री-तीतिदव
दिव-+अच दवता ।^२ मनुस्मृतौ च—

‘देवानपीन मनुष्याश्च पितन गुप्ताश्च दवता ।

पूजयित्वा तत पश्चात् गृहस्थ अपमृज्य मवन ॥१॥^३

१२ या शक्तिं पुनरावपिच्छम्याभिना धवि तयामुत्तादानवारणाम् ।
पुद्गलपिण्डतद्गत-वार्ध्याया नियन्त्री च या च जडभूतानाम् तत्त-परिणामाना च
रमिवा जनयित्री च सा देवतत्त्वचस्त-त्रा भोव-निनवा-कार्येण कृत ।^४

१३ यत्किञ्चि-जायते तत्सर्वमामिर्देवनामिरस्यैव दवस्य शक्तिप्रपयो
विद्वमिति ऐतरेयब्राह्मणपा-पुनमृत्रया ।

‘यज्जायते तदामिर्देवतामि’ शक्तिप्रपयाऽस्य वि-वम अस्य देवस्य
शक्तिपुजय निखिल जगन्नि यावन् । एवञ्च मन्त्रसहिता-ब्राह्मण-ग्रन्थत्र-
पुराणादिषु पञ्चस्वर्गेषु शब्द-स्वास्थ्यप्रयोग ।^५

(क) रामया द्रव्याणामुपादान निरवयवम् ज्याति स्वरूपम धर्मा-
वमतीन्द्रिय सत्वविनाय दवतात्वम् ।

(ख) अगणो-म्पगो-रूपो-रसो ग-यो यामच्छदप्राणादेवता-श-दस्य
द्वितीयोऽय ।

(ग) स्थानामिमानीना भूतात्मदानामधिष्ठातृणा च नियन्त्री देवता ।
इमा दवता अचेतना सर्वव्यापिवा नियतावारा वि-वगरीरिष्य ।

(घ) विग्रहाचेतन सौम्य प्राणि विनाय प्रापत्याद्यष्टावि-तिवीय
सम्पन्ना सत्वप्रधाना समवि-ष्टा दवता ।

(ङ) यदुद्दि-य विचित्रमश्रियत तस्य वमण सादेवता जडचेतनीमया ।
मीमासायाम् मन्त्राणिनी दवता श-दरूपा या सहितासु प्राज्ञत-पदार्थानामप्य
धिष्ठातादेवो ब्राह्मणग्र-येषु प्राणविधामिमानीविषयषु त-त्रेषु अष्टविकल्प
मिन्नेष्वभिधेयषु देवता श- प्रयाग ।^६

१४ शक्वराधार्येणापि—

यत श्रीहति सर्गादिभिर्विजयीपतेनात्रून ।

१ शब्द वाचस्पत्ये पु० ३६७५ ताराणाथ शब्द वाचस्पति वाराणसी १९६२

२ संस्कृत शब्दाय वोस्तुभे पु० ३६०

मनुस्मृति ३।११७

४ शिवपुराणके, माता प्रथम गोरखपुर, प ३६४

५ सवेव

६ शिवपुराणविज्ञापने गीताप्रेष गोरखपुर पु० ३६४

व्यवहरति सवभूतपु आत्मनया चात्यत स्तूयत स्तुत्यै "सवत्र गच्छतीनि-
देव ।^१ अत्रायैदिव वमणि घत्रिदेव ।^२ 'अमरा निजरादेवास्त्रिदशा"
इत्यमरवार ।^३

एवञ्च मयभूतात्मक सृष्टि स्थिति प्रलयकारी दानादि गुणयुक्त मन्त्र-
वर्णस्वरूपास्मिन् ब्रह्माण्डाधिष्ठाता मन्त्र प्रतिपाद्याऽप्रघटित घटना पटायान् देव ।

देवदेवतयोरवयवम्

दण्डद्वयना स्वार्थे तल्लि तल्लन चास्त्रीत्व वग्नित्वाधिक्यं अपि प्रत्यया
प्रकृतिना लिङ्गवचनायनिवन्त ।^४

द्वयनायम च—वन्मयत्यागाहृदयत्वम् । उद्देश्यत्व च तस्यदमित्याराप
नान विषयत्वम् । मन्त्रेण ज्ञानत्वम्वाद्वयनात्वम् । तथा च वाचस्पत्य—

यस्य यन्महि मन्त्रस्यादिष्टा दवता तु या तन्वावर भवेत्तस्य दवत्व
देवतोच्यत यागिमान् ।^५ एवञ्च दवदेवतयोरवयवस्य वदिव सहितामु दवशब्दा
पश्यया देवताशब्दप्रयामस्य ववाचित्वत्वात् पचन्वता-स्तान्पु वदिव-स्तोत्राणा
विचारो नापश्यत ।

३ देवताना लक्षणानि

वस्तुनस्त्वग्निरुपणावसरे व्युत्पत्त्यादिप्रस्य सामान्यताविचारस्तु जात
एव । विक्षेपणेद प्रस्तूयत दिविभूतवाद्वा इतिव्युत्पत्त्या प्रतीमने यदपा जन्म
स्थानम् द्यौर्गति एतच्चदवा । दिवाभूतास्तथा च ततरीय—

निवि दवानमृजत नवनमसुगत यद निवा,

दवानमृजत तददवाना दवन्म ॥^६

दिवाना भूतवात्तददेवाना दवत्वम् ।^७

द्यौर्न गीत दवानाम्बपु स्वर्गे वसति, पूव मनुष्या इव देवा अप्यामन ।
चतुर्विंशतिराश्रमयजन्ततापहतपाप्मानामृषु विनित्यदवत्वम्बापु । मनुष्याप्य
यमेवावीना एषा दिवप्राची तथा च शतपथ-नत्तरीयादिपु ।

१ विश्वमहत्त्वानि शास्त्राणां वे महिषे गानाप्रथ शोरधुर स्तोत्र २४

२ तल्लन द्यौर्ब्रह्माण्डं तल्लन विवत्वात् ।

३ अमरका १।१।७

४ शास्त्राचरणे १११ भागे पृ० ३६८२

५ तत्र व

६ ततरीये ३।४।१

७ तत्रैव २।२।६।१२

‘दवत्रा (द्योतनशीला सायण) अभवत्

तदनुदेवानमृजत् तददेवानां देवत्वम् ।^१

‘तद्देवानां देवत्वं यदस्मै समृजनाय दिवा वास’^२

‘यथा व भनुष्या एव देवा अग्र आसनं त एत

चतुर्विंशतिरात्रमपश्यत् माहुरन्तेनायजन्त ततो बतेऽप

हृतपाप्मागो मृत्युमपहत्य दधी सदभागच्छन् ।’^३

प्राचीन प्रज्वनना व देवा प्रतीचीनप्रज्वनना मनुष्या^४

प्राची ही देवानां दिक्^५

परोक्ष प्रिया एते यद्वा यद् देवानां प्रत्यक्ष तमानवानाम् परोक्षम् ।

यमानवानां प्रत्यक्ष तद्देवानां परोक्षत्वम् । देवगणा पूर्वाहणे च द्रायाशनं हरति

मनुष्या मध्याह्ने पितरश्चापराहणे सूय यनादङ्ग गच्छति तद्देवा । प्रजापते

पुत्रा इमं । प्रजापतमुल्लादजयन्त । तथा च ताण्डायनशतपथ्यादिषु ।

यद्वा मनुष्याणां परोक्षम् तद् देवानां प्रत्यक्षम् ।

अथय मनुष्याणां तद्देवानां प्रत्यक्षम् ।^६

तस्मै च द्रमसेहस्मपूर्वाहणे देवा अशनमभिहरति ।

मध्यदिने मनुष्या अपराहणे पितरः ।^७

स सूय यनादङ्ग भावतते देवेषु तर्हि भवति ।

देवास्तर्हि अभिगोपायति अथयदनं वक्षिणा वतते पितेषु

तर्हि भवति पितन्तर्हि अभिगोपायति ।^८

स प्रजापति आस्येन देवानमृजत् ।^९

देवता कुष्ट स्वरं वदति मनुष्या प्रथमं पञ्चदशं द्वितीयम् । कुष्टस्वरस्तु

मूर्ध्नि तिष्ठति । एषामुपासना च योगेन कमणा दाक्ष्येण दमेन, बुद्ध्या तपोभिर

ध्ययनेन च कार्या । तथा बहुदशदेवतायाम्—

वदन्ति दशता कुष्ट मनुष्या प्रथमम् स्वरम् ।

द्वितीयं पञ्च सर्वे यन्वाप्सरसः स्वरम् ॥१॥^१

१ तल्ल व २।१।८।३

२ शतपथे १।१।१।६।७

३ तल्लरीमसहितायाम् ७।४।२।१

४ शतपथे ७।४।२।४

५ तल्ल व १।२।५।१७

६ ताण्डायने २।२।१।३।१२

७ शतपथे १।६।३।१४

८ तल्ल व २।१।३।३

९ तल्ल व १।१।१।६।७।८

१ बहुदशदेवतायाम् ८।१।१४

कुष्टो नित्य यो मूर्ध्नि तिष्ठति ।^१

यागन दादयेण दमेन वृद्धयावद्वृथुनेन तपसा नियोग

उपास्थास्ना कृत्स्नसो देवना या ऋचाह वद स वेदवेत्तान् ।^२

देवाचनञ्च्यतिरिक्त्वासाधना उत्तरावता आहुतयो जुह्वु । देवाना यना
रक्षामिह वन्ते । एपागहृद्यौ पृथिवी च स्थानम् । यज्ञा वै देवानामात्मा । ते च
यनापवीतिनोभूत्या यनान्ममृव प्रापुस्तेषामन्न सोम । हविश्च सोमना दार्येऽन-
एव हविरव जीवनम् । मूयश्चात्मा । एते महिमशालिनोऽमृताश्च । दवा
विद्वासाऽन एव विबुधावययन्ते । देवानामृतव्रश्च वसन्त ग्रीष्म वर्षा । प्राणचक्षुम-
नसो देवी वाक् च मनश्च देवाना मियुनमिति । तथा च शतपथादिषु ।

‘ते दवा चनमचरच्छाल चनञ्च्यतिरिक्त्वासाधनमिति सायण’ ।

असुरा आसन् ।^३

उत्तरावतिवै दना आहुतिमजुह्वु भवान्चमसुरा ।^४

‘देवाना वै यनञ्चक्षसि अजिघासम् ।’^५

द्यौ वसर्वेषा देवानामायतनम् ।^६

पृथिवी वै सर्वेषा दवानामायतनम् ।^७

सर्वेषा देवानामात्मा यन ।^८

‘ततोऽवदेवा यनोपवीतिनो भूत्वा दक्षिण यन

अवनिममृतव्रवा उव ।’^९

‘साम देवानामन्नम् ।’^{१०}

‘एतदव देवाना यनमन्नयत्सोम ।’^{११}

हविर्यदेवाना सोम ।’^{१२}

‘सूषोऽव सर्वेषा देवानामात्मा ।’^{१३}

१ छान्दोग्य ८।१।१६

२ छान्दोग्य ८।१।३

३ शतपथ ६।८।१।१

४ तत्तरीय २।१।४।१

५ ताण्ड्य १।४।१।३

६ शतपथ १।३।३।२।८

७ तत्तरीय १।३।३।२।६

८ शतपथ १।३।३।२।१३

९ छान्दोग्य २।४।२।१

१० ताण्ड्य ६।६।१।३

११ तत्तरीय १।३।३।२।८

१२ शतपथ ३।३।३।२

१३ छान्दोग्य १।४।२।३

‘दवा महिमानि ।’^१

‘अमृता दवा ।’^२

‘विद्वान्माहि दवा ।’^३

वसन्तो ग्रीष्मादपा श्रतयोऽन्वा ।^४

तस्मात्प्राणा दवा ।^५

चक्षुर्देव^६ मनादरा^७ वाग्ध मनश्च दवानामिद्युतम् ।^८

देवाश्च सन्ना पराश्रयामा भवति । प्रत्यग्भूमिद्विपति । सव वम यम रेवकुपति सन्ना जागरण कुवति । न च गस्त । गान्वातो सवति नानान वन्त । श्रुतमपा मागम । सत्यरूपा एत मन्ना मत्यरुदन्ति । छ भिमिय इव दवा स्तगमवापु श्रान्दरूपा एव । अग्निदेवाना हागा दूतश्च । घनभुज हिरण्यमपा दवा । मन्त्रकरणहविस्त्यागमामित्वनाद्दृश्यत्व दवनात्त्वमितिफलिताय । तथा च शतपथादिषु ।

पराश्रयामा हि देवा^९ पराश्रयामाहिदेवा भवति प्रत्यग्भूमिप^१

यदुहृन्निश्चित देवा नुतस्ताभनय तत्कुवत^{११}

‘जाग्रति देवा^{१२} न य देवा रूपानि^{१३}

यो य देशाना पयोस ऋतस्य पथेति ।^{१४}

‘एक वदेवा श्रतचरन्तिथरसत्य तस्मादु सत्यमथ वदेत^{१५}

छदोभिर्देवा स्वगलोरुमामादनुवत ।^{१६}

१ मजबैद ६१।१६।१ ।२।२।२

२ शतपथे २।१। १४

३ तल्लव १।७।३।१

४ तल्लव ७।२।४।२६

५ तल्लव ७।१।१।६

६ गोपथे ३ २।१४।१०

७ तल्लव २।१ ।१६

८ एतरेय ५।२७

९ शतपथ ६।१।१।२।७।४

१ गो पू २।२१

११ शतपथे ८।४। १२१

१२ तल्लव २।१।४७

१३ तल्लव १।२।२।२२

१४ तल्लव ४।३।४।३६

१५ तल्लव १।४।१।१।१३

१६ तल्लव ३।६।३।१

आनंदात्मानाहवसर्वे देवा ।^१

“अग्निवदवाना होता ^२ ‘अग्निरव देवाना दूत आस ^३

दवाना एतद्रूप यनहिरण्यम् ^४

ऋग्वेदपमालाचनेन प्रतीयते यत्प्रकृतिमानिवानामनुभयविषया । जन्मतएव नरा परित वीनुकावहा प्राकृतिक दश्यावलि प्रातः सूर्य विम्ब साय रजनी चन्द्रच्छटा ममुद्र-नरगान विविधतुजय—परिवतनानि चावलोक्य विभिन्न देवता पयकन्यमन्निनि पाश्चात्यविदुषा मनम । त तु मोतिक् घटनानामुपपत्तय-दवता स्त्रीकुर्वन्ति । अत्रयादिमराल वदु-दवघाद ‘पालीवीज्म’ कालात्तर मानाधीन एक देवराज इति वययति । भातरमूलरमहानुभावाना मत प्रत्यक्देवता स्तुतिषु व्यापिका महती सष्टिर्वर्गोच स्त्रीकृता । तस्या एवाय भवनोत्पत्ति हतावीज्म” मतमेतदेव । शितु मनमिद निराधारमित्यत्रैवाध्याय देवानामक्यप्रकरणनिरूपणीय भविष्यति ।

सामान्यत ऋग्वेद देवाना द्विविधरूप वर्णितम् । एक स्थूल दश्य मयत सूक्ष्ममदश्यम् गूढ च । तया यद्रूपमाधिभौतिहतद दष्टिभाचरनामायाति । यद्रूपमिदं द्रव्यानीततत्सूक्ष्ममाध्यात्मिकमुच्यते । उन्नाहरणाय दिष्णुसूयाग्नीना-द्विविध रूप समीक्ष्यताम् ।^५ यन रूपेण विष्णु पायिवान तानान् विममे अन्नरिक्त दतीकृतवान् पदनयण विदममीमीत्तदेक । यदविष्णो परमपदमिति यत्रतस्यसूभोनिवास तमधुचक्रमुच्यते^६ विष्णा पद परममध्वउत्तम ‘तत्परम पद पानिनएव विनति । तथा च ऋग्वेदे

विप्रासा निप्रयवाजागूवास समि शतणिायत परम पदम् ।^७ एवमव मूयादीनाम् ।

सूर्यस्योत्त उत्तरमुत्तम चेति रूपत्रयम् सूर्यस्यात यज्योतिरघकार विनाशयति । दंभमध्य निवसतितदुत्तर विशिष्ट ज्यातिस्तममिति । प्रकारान्तरण सूर्यस्य वायात्मक कारणात्मन, वायुकारणातीत च रूपत्रयम् आधिभौतिका धिदविकाध्यात्मिकरूपेण कथ्यते । तथा च

उद्वय तमसस्परि ज्याति पश्यत उत्तरम् ।

दव देवता सूर्यमगमयातिस्तमम् ॥१॥^८

१ तत्र व १ । १।१।१३

२ एतरेये १।२।१।१४

३ अतपय ३।५।०।२९

४ तत्र व १।२।१।१५

५ ऋग्वे १।१५।४।१

६ तत्र व १।१५।४।२

७ तत्र व १।२२।२९

८ ऋग्वे १।०।२०।१०

अत्र उत उत्तरम् उत्तममितिश्च दशैयणतरप्तमग्रत्ययविशिष्टेन एभि
प्रमाणद्वचनिस्मदिध्वरूपेणायातियत ऋग्वेद एकस्याएवदेवताया प्रतिनिधयो
विभिन्नदेवता ।

दद्या अमरा अमरत्व च त सोमपानात्सर्वम् सोम अमरत्व सार ।^१

(ख) पञ्चदेवता

पञ्चव कथम्

नास्त्यत्र संहो यदभारतीय मस्त्वृती^१ देवादस्यातीव प्राधायम् ।
सत्याया विषयस्तत्रापि प्राधायमवगम्यत । अत्रैव-सम्प्रदायाः भूतविभिन्नता
आनाधुनिपानहव त्रयस्त्रिंशत् काटि दैवनामिति मनमादायोपहममपि
ब्रुवति । त न जाति यन्काः भासमानानि नक्षत्राणि देवतव । एवञ्चतावती
सत्या सुधट्ट । उक्ताच शतपथ द्यौ व सवपा दद्याना स्थानमिति ^२ सर्वे नरा
देवता प्राया तथा च ताण्डायने नराय दद्याना ग्राम ^३ पवित्रीव सर्वेषा
दद्यानामायतनमिति ^४ काटि शब्दस्य श्रेणीत्यर्थोऽपि नासम्भव ।

अथेद विचायत सत्र तत्र अथेपु त्रयस्त्रिंशद्देवा सप्रजापतिश्च चतु
स्त्रिंशदिति । तथा च ताण्डायने त्रयस्त्रिंशत् देवता ^५ शतपथेऽपि त्रयो वरुणा
आदित्या, वसव तत्तरीयऽपि त्रयस्त्रिंशत् देवता ^६ कौण्डिन्या^७ अप्याह त्रयस्त्रिंशत्
व सर्वा देवता शतपथे त्वयसत्या प्रजापति-सहिता चतुस्त्रिंशत् । तथा च
‘त्रयो वरुणा वसवो रुद्रा आदित्या त्रयस्त्रिंशत् वदेवा प्रजापति चतुस्त्रिंशत् ।
अन्तर्गण्ये च महिमान् एवपाभत च त्रयस्त्रिंशत् वदेवा ^८ इति क्तमते त्रयस्त्रिं
शत् इत्यष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वाविंशतिस्तैर्वा त्रिंशदिदं द्वा प्रजापतिश्च
त्रयस्त्रिंशो इति ^९ निम्नतः^{१०} तिस्र एव देवता ^६ ताश्च पृथिव्यतरिक्षद्यु
स्थानीया ^१ दद्याना त्रयस्त्रिंशत्^{१०} पञ्चसत्याया उल्लेख तथा च गाप४—

१ सत्र व १०।५।३।१

वृत्तिद्वतीय डा० सूयकात् (हि अनु) प० ३३

२ शतपथे १।४।३।२।८

३ ताण्डायने ६।६।२

४ तत्तरीये १।५।२।४

५ ताण्डायने ४।४।१।१

६ तत्तरीये १।२।२।५

७ शतपथ १।२।६।१।३।३

८ वरुणाण्यने १।६।२

९ निरुक्ते देवत-ताण्ड ७।५।१

१० सत्र व ७।५।२

‘पचराव देवता व्युत्सामन् अग्नि वसुमि सोमो रुद्र इन्द्रो मरुदग्नि
वरुण आन्त्यिद्यु हस्पतिर्विश्वदेवै ।’^१ वसवश्च पृथिवी वायुरतरिक्षमग्निरादियो
द्यौश्चन्द्रमा नक्षत्राणि । पचदवेष्टु वसुत्वेन वायुस्वरूपवतस्सूयस्य पृथिवीरूपवत
ईशस्य (शिवस्य अग्निरूपवत्या महेश्वर्या) । चन्द्रात्मकस्य गणेशस्य आदित्य
रूपस्यविष्णोश्च गणना । यदवा वसुमध्यत आदित्य गणेश शस्तीमा रुद्रत गिव-
स्यादित्यनो विष्णोश्च ग्रहणन पच मर्यापपद्यने । एष चकादश रक्षाणा शिरे
ऽतमाव । मूय गणेश शक्तिपु वसूना विष्णा द्वादशादित्याना । गीतानामपि
आदित्यानामहविष्णुरिति”^२ निन्दितम् । बह्मरूप्यरूपि पट देवतासु सवासाम
त्रयस्त्रिंशद देवतानामतर्भाव कृत । तथा च—

नतमेपडितिअग्निश्च पृथिवीच वायुश्चातरिक्षश्चादित्यचश्चपडिति ।^३

नतमे पडिति एवाग्न्यान्त्य वसुत्वे पश्चिमाश्चन्द्रमस नक्षत्राणि च
वज्रयित्वा पडमवति पटसरया विनिष्टा एतहि यस्मान् त्रयस्त्रिंशदाणि यदुक्त
इद सव तत एव पट मवति । सर्वोहि यस्वादिविस्तरएतेष्वव पदस्वनमवति^४
आदित्यस्याभ्यतमावा वायौ अनुपदम वक्ष्यते । पचस्त्वव देवतास्वनभाव स्फुट एव ।
पचतत्त्वानाप्रतिनिधय पचदेवता इति ।

उल्लिखितादाहरणम्य देवाना पचत्वसिद्धयति अत्रेदनपि न विस्मरणीय
यत्पचसत्या किमपि वैशिष्ट्यमावहति । यथा पच प्रदक्षिणा पचनोशीया
परिन्तमा । यापालय पचाटा लाकपाला पच, पचवायव प्राणायानांशायान
समाना । पचमहाभूता पृथ्व्यपतेजोवायुग्वानि पच ज्ञानद्रियाणि पच-
कर्मेन्द्रियाणि पचीकरणप्रदिया । पचतीयानि । पचाप्सरस, सस्कृत साहित्ये
पचमहाकायानि रघुनेश-कुमारसम्मव मघदूत किरातमाधनपधात्यानि ।
सेतिहास पुराणा पचवेदा । सास्य पचरारणानि^५ ज्योतिषि पचागानि ।

अथपि विवायम जगदिद त्रगुण्य तथा चावन गीतायाम् ‘त्रिभिर्गुण
मयभाव रेमिव्याप्तमिद जगत ।’^६ पचभूतायपि एमिरेव तथा च शुद्ध सत्त्वमा
काशम् । सत्त्वरजसा सम्मिश्रणेन वायु शुद्धरजोर्गनि रजस्तममोमिश्रणमाप
शुद्धतमस्का मितिरिति । फलिताथस्त्वयम आकाशाग्निपृथिव्य शुद्धसत्त्वरजस्त-
मस्का । वायुजलेमिश्रिते । निम्बिल ब्रह्माण्ड गुण त्रयोदभूतम पचतत्त्वमयम् ।
मानवादि स्वभावप्वपि पचभेदाप्रभुत्वा । प्राचायन व्यपदेशामवतीति यायेन ।

१ गोपय उ० २।२

२ श्रीमद्भगवद्गीतायाम् १।२१

३ बह्मरूप्यम् ३।६।७

४ शावयमाप्ये पृ ७६१

५ गीतायाम् १८।१३

६ तत्रैव ७।१३

स्वभावेषु सर्वापातस्त्वे वस्यचित्तत्वं विशपम्य प्राधायिमात्राय तत्त्वं प्रवृत्तित्वम् ।
 आकाशतत्त्वाधिक्यवान् सत्त्वगुणसम्पन्ना भवन्ति । वायवाश्चसत्त्वरजस्त-
 क्षितिप्रधानास्तमस्त- । आयुर्वेदे विज्ञानं वातपित्तश्लेष्मस्वभिः पचतत्त्वा-
 र्णां निवरा । तत्र वायो वातस्याग्नौ पित्तस्य श्लेष्मणि शोषाणाम् । यथा निग्नान्वितं
 चिचित्सको रागिणा चिचित्साया वातपित्तश्लेष्मसु वस्य प्राधायिनि नात्वा
 चिचित्सतः । तत्रोपधीश्च प्रयुक्तं तत्रवाध्यात्मिकगते गुरु साधकस्य प्रवृत्ती
 विनाय उपसन्नामुपनिशति । आकाशप्रवृत्तिनाय विष्णोर्वयिवीर्याय सयस्याग्नि-
 प्रवृत्तिकाय दुर्गाय । जलप्रवृत्तिकाय गणेशस्य क्षिति प्रवृत्तिकाय शिवस्यनि ।
 विपरीतकृता फलं मम्यक लाभाय न भवति । यथा चिचित्मा शास्त्रे यस्य
 वस्यचित्तं तरोमूलं यत्र वेनप्रदायानष्ट फलं न भवति ।

पञ्च देवता का तासामुपादयता च

पञ्च देवताश्चशिवशक्ति विष्णु सूर्य गणेश । एतश्च पचतत्त्वानामधिपा
 तथा चोक्तं कापिलत्रये ।

आकाशस्याधिपाविष्णु अग्नेश्चक्षुर्महेश्वरी ।

वायो सूर्य क्षितेरीश जीवनस्य गणाधिप ॥१॥^१

अतएव विष्णोराधना स्तोत्र प्रधाना महेश्वर्या अग्निप्रधाना कुण्डेषु
 गर्भाशयमत्वा यानि निर्माणं भवति । भगवतः शिवस्य मृण्मयी पार्थिवेश्वरगण-
 गणस्य जलप्रधाना कलसस्यापनादिना सूर्यस्य सूत्रामस्कारादिना प्राणायाभ-
 च वायुनिराधप्रवृत्त्या सब्रह्म स्वस्यपनग्रहान्त्यादिपूषणयन विवाहाणि सत्कारेषु
 'पञ्चदेवताभ्यो नमः' इति मन्त्रेण तत्तदुपचारा समप्यते तेषु च शिवशक्ति
 विष्णु-सूर्य गणेश एव । एषामेव गायत्र्यं तत्रदग्रं प्रपूषतम्यते । तथा च
 शिवस्य—

त्रियम्बक यजामहे सुगन्धिं पुष्टिं बभूव ।

उधारकमिव ब्रह्ममृत्यामक्षीम मामृतात् ॥ ४

महानारायणोपनिषदि—

तत्पुष्पाय विदमहे महादेवाय धीमहि तन्नारुद्र प्रचादयात् । ३

बृहद्देवतायाम्—

इन्द्राश्रयस्तुपजय इन्द्रोवायुव हस्पति ।

वरुणवश्चमृत्युदध दधश्च ब्रह्मणस्पति ॥ ४

१ माधवाचार्य कृते वशा पुराणे उत्तर खण्डे पृ० ४६६ कपिलतत्रेण उद्धृत ।

२ श्रुवेने १।७।१८।१२

३ महानारायणोपनिषदि (मयूर प्रकाशन) १।२२। ५ ४०

४ बृहद्देवतायाम् १।१२२

“एको रूद्रो न द्वितीयाय तस्थु”^१

एवमेव दुगाया शक्त्या वणनमृग्वेदे—

‘तातवेत्से सुनवाम मरातीयनान्हाति वेद ।

सन पपदति दुगाणि नावेवसिधु दुरितात्यग्नि ॥१॥^२

अभ्य अम्बिकं अम्बालिके न मानयति कश्चन ।

सतस्त्यद्वक मुमद्रिवा काष्ठीत्य वासिनीम ॥२॥^३

महानारायणोपनिषदि द्रव देवीना गायत्र्युपनमे ।

‘नात्याययविदमह कया कुमार्यं धीमहि—

त नोऽग्निं प्रचोदयात् ।^४ बह्वेवतायामपि

‘एषव दुगा भूवच कृत्वा स्यात्सूक्तभागिनी ।^५

एवमवविष्णा ऋग्वेदे—

इद विष्णुत्रिचरमेनधानिदधेपदम । समूढमस्य पासुर ॥”^६

गायत्री प्रस्ताव महानारायणोपनिषदि च—

‘नारायणाय विदमह वासुदेवाय धीमहि त नोविष्णु प्रचोदयात् ॥”^७

सूयस्यापि ऋग्वेदे निर्देश —

आवृष्णेन रजसा अतमानानिवेशयनमत्तम ।

मत्यचहिरण्येन सवितारथेनदेवोयाति भुवनानि पश्यन ।^८

गायत्री—

भास्कराय विदमहे महामुतिनराय धीमहि तन्न आदित्य प्रचो
दयात् ।^९

गणेशस्यापि यजुर्वेदगवेद्रादिपुनिर्देशस्तथा च

‘गणाना त्वा गणपति ह्वामहे ववि कवीना मुपश्रवस्तमम ।

अयं राज क्रहाणा ब्रह्मणस्पत आन गूरावभूतिभि ॥१॥^{१०}

यजुर्वेद च— गणानाया गणपति ह्वामहे वसा मम आहम जानिगममम ॥”^{११}

१ श्वशरवतरापनिषदि ३।२

२ ऋग्वेदे १।६।१

३ सा० स० २।६०

४ महानारायणोपनिषदि (मसूर) प० ५४

५ बह्वेवतायाम् २।७७

६ ऋग्वेद १।१।२।२।१७

७ महानारायणोपनिषदि मसूर प० ५१

८ ऋग्वेदे १।३०।२

९ महानारायणोपनिषदि ५२

१० ऋग्वेदे २।२३।१

११ या स० २३।१६।

एवचेमा पचदेवता अधिष्ठत्यष्टपुण्यजुर्वेद मेत्रोयणीसहिताया
मृक्सहितायामथवसहिताया^१ च मात्रा । इमा एव पचदेवता अधिष्ठत्या
पनिपदश्च । तथा च गणपत्युपनिषदनागयणोपनिषद मृर्योपनिषद देव्युपनिषद
त्रिपुरतापिन्यदुपनिषद । उल्लिखित गायत्रय तन्नागमादिष्वपि । पुराणादीनां
विभागाश्चमाएवाधिष्ठत्य । विष्णु शिव शक्ति गणेश सूर्यादि देवताना । ब्रह्म
वचन-ब्रह्मब्रह्माण्ड विष्णुभागवतवामनादयः शिवत्राय्वान्य मानण्डमन्त्रीभाग
वतादयः भविष्यसाम्बान्य गणेशपुराणादयः विष्णु शिवशक्ति-सूय गणानाधिष्ठत्यव
रचिता । अत्रापि पुराण-स्तान् काश-मन्त्रनायादिषु इमा एव पचदेवता
स्वीकृता तथा च शास्त्रावस्थत्यः—

आदित्य गणनाथ च देवी रद्र च वेशवम् ।

पच देवतमित्युक्तं सर्वत्रमुपजयत ॥१॥^२

आष्टे महोदयानां शास्त्रे कोनोपि श्लोकाज्यमिषमेय घत^३ (आदित्य
मिति) गणेशपुराण दवानामव्य प्रस्ताव आमामव पचदेवतानामव्यस्य चचा ।

‘शिव विष्णौ तथा शक्तौ मूर्त्यमपि नराधिप ।

या भेद बुद्धि-याग च सम्पद् यागतमोमत ॥१॥’^४

परिष्ठा प्रसंग वस्य देवस्य क्रियत्य प्रक्षिणा कार्यात्यत्रापि ददाना
मपामेव चर्चा ।—

एवा विनायकेकुर्यात् द्वे सूर्योत्तिल ईश्वरे ।

चतस्र वंशवे श्रूयात् शिवस्याद्धप्रक्षिणा ॥१॥^५

गणेशपुराणान्तगत गणेशगीताया याग प्रस्तावे चपामेवनिर्देश पचदेवो
पासरा शब्दा वण्णवा सौरा शक्तिता गणपत्याश्च ।—

शिवस्य च न यागास्तस्ति ना योगा वैष्णवस्य च ।

न योगो भूपसूयत्व चन्द्रत्व न कुबेरता ॥१॥

अहमेव महाविष्णुरहमव सदा शिव ।

अहमव महाकिरहमेवायमादय ॥२॥^६

तत्र च गणेशा वक्ति यन्ममवभेदा यायावन्त । तथा च—

‘एव माया वग्नो रवि शिव शक्त्यादीनां पच माक ।

दिशस्तु मदाप्सितमखिल शुद्ध ब्रह्मात्मक भवेद्रूपम् ॥१॥’^७

१ मद्रायणी सहिता २।६।१।६ ऋग्वेदे ६।६१।४ अथवसहिता १।६।६।१

२ शास्त्रावस्थत्ये ४१८७

३ आष्टे संस्कृत इति शब्द काश प ६५०

४ गणेश पुराणे २० अख्याय भगवत्तत्वे गणेश प्रवरण

५ प्रवर्तिता श्लोक ब्रह्मान्यान्वित

६ गणेश गीता २१ २२ श्लोका

७ गणेशपूवशातके २८ वृत्ते स्तोत्राणि

पद्मपुराणेऽपि श्रीपद्मोपासमुत्तवान्—

मया मुनिवरथेष्ठ विश्रुताहि सहस्रश ।

गणेशशक्तिसूयेश—चक्रिणा स्तुतयोऽमला ॥१॥^१

हरिहरणाष्टके स्वामी ब्रह्मानन्द देवानामैक्य प्रस्तावेवक्ति—

ध्यय वन्ति शिवमेवहि कंचिदये ।

शक्ति गणेशमपरेतु दिवाकर वै ।

रूपस्तु तरपि विमासि यतस्त्वमेव ।

तस्मान्त्वमेव शरणं मम शल-पाण ॥^२

नास्त्यग्रसं देहा यदनन्वोपासनयाऽसाध्यानि कायाणिसिद्धयति प्रायुर्वेद
शास्त्रे विशदीकृतानां रोगाणां वात कफजानां निवर्तये कस्या देवतायां विशिष्य
पूजोपासने कार्ये इत्यपि देवचानाधीनमव । अग्नितत्त्वस्य यूनतया नेके रोगा
जायन्ते सर्वोपासकरो रोगाणां निवर्तनं कुपितामला । अतिसारग्रहणायशर्दिरो रोगा
जायन्ते तथा च माघव निदान—

अतिसारं निवर्त्तेऽपि मदाग्नेरहिताशन ।

भूय स दूषिनावह्निं ग्रहणीमभि दूषयेत् ॥१॥^३

तत्र च मदाग्न्यधिकार—

कफपित्तानिलाधिवान्, वैषम्याज्जाठरोऽनिल ।

विषयोवातजारोगान् तिष्ठन्पित्तनिमित्तजान् ॥१॥^४

अग्निमाधेन न केवलारुचिरपितु कफवान् पित्तजाविविधा रोगा उदभवन्ति ।
तथा च तत्र च ।

अर्णोऽतिसारग्रहणी विकारा, प्रायेण चाप्योज्यनिश्चानभूता ।

मन्त्रेऽग्नेः सन्ति न सन्तिदीप्ते, रभेदतस्तपु विपत्तोऽग्निम् ॥^५

एवमेव वायुतत्त्वस्याधिक्ये यूनतया वातनरोगा जायन्ते त च वायु
तत्त्वाधिवत् सूयस्याराधनेन क्षाम्यति । रोगाश्च—

वपानु मास्तौ दुष्ट पित्तश्चेष्मा चनो ज्वरम् ।

कुर्यात्पित्तं चण्डि तस्य चानुत्तलं कफम् ॥१॥^६

वपनौ वायुतत्त्वस्य दूषिततयापित्तलेप्मज्ज्वरणं वाघ्यन्तजना शरदि

१ पद्मपुराण विष्णु सूत्रानि २०१

२ बृहत्संहिता १०० ७१६ अथ

३ माघशनिश्चान ग्रन्थधिकार १

४ तत्रैव माघशनिश्चान १

५ तत्रैव ७१४

६ तत्रैव, निदाने १६

च पित्तेनायत्र कफन । एवमेवास्य तत्त्वस्य यूनाधिक्येन हिक्कादयो विविधा रोगा भवन्ति । तथा—

मुहुमुहुवायुरुदति सस्वन यष्टुत्स्लीह रोगा मुक्तादिविशिष्यन् ।

सधोपवानाशुद्धिस्त्यशूयत ततस्तुहिकेत्यभिधीयत बुध ॥१॥^१

शरीरेरिक्तस्रोतासिप्रसन्नतिवलोवायुर्विविधान रोगान जनयति तथा च तत्र च—

देहस्यातासिरिक्तानि प्रूरयित्वानिलोवली ।

वरतिविविधा व्याधीन सर्वायकाहिमथयान ॥१॥^२

एतादृश एवार्थोऽयनापि—

विमुक्तादागुरुस्तिवात बलिस्वाग्म्योपनान ।

स्वातन्त्र्यातबहुदापस्वात दोषाणा प्रबलौऽनिल ॥१॥^३

मुधुत सूत्रेऽपि रजाभूयिष्ठसज्जमावानाप्रवतश्च गतिमत्त्वात् प्रमरण हेतुश्च^४ अयनापि अचित्यबीर्योदापाणा नन्ता रोगसमूहराट्^५ हठयोग प्रदीपिकायामपि द्विधाणा मनोनाय मनोनाथस्तु मास्त^६ कथित ।

चरकसूत्रेऽपि रौदय शत्य लाघव विशातना गतित्वम धर्मूतित्वान्योऽनेन बभूवति ।^७ एतेच रोगा सूर्याशयनया शाम्यन्ति ।

एवमेव जलतत्त्वस्य यूनाधिक्येन शरीरेऽनेक रोगा उदयभवन्ति । तथा च—

गुवतिस्निग्धराक्षोष्ण द्रवस्थूलामिश्रीतल ।

विरुद्धाध्यक्षाजीर्ण विषमश्चात्रि भाजनै ॥१॥

शोक दुष्टाम्बुमच्चाति पानसात्म्यतुषपण ।

संहृद्यैरतिपुत्रमश्च मिथ्यामुत्रमविषै मद ॥२॥

जलाधिमरणी यम विधात कृमि वापत ।

नणामवरवतिसारो लक्षण तस्य शस्यत ॥३॥^८

मुधुत-सूत्रेऽपि जलीयतत्त्वस्योपपन्न स्थानयोश्च विषयनिरूपितमतश्च रसगतौ धातुरहुरगच्छतीति रस रसयतीति रसो द्रवधातुत्वेने तेन रक्षिरा दीना द्रवाणा ग्रहण भवति^९ अरश्च सूत्रेऽपि जलीय-तत्त्वविकारता जायमान

१ लल व हि नि ३

२ माधवनिदाने (हिक्काप्रकरण) ४

३ ल हठ शा ३।८४

४ सुप्रत सज २१।२८

५ मुधुतनिर्णये १।८

६ हठयोग प्रदीपिका ३

७ चरकसूत्रे २।१२

८ माधवनिदाने अनिसर्पि १३

९ सुधुतसूत्रे १।४।१३

रागाणां समूहः^१ कथितः । तत्र केचन सर्वेष्वपि भस्वतपु श्लेष्मविकारेषु ग्रमेषु चानुमेषु स्नेहशक्तिं गयित्यशौक्या गैरवानीनि ॥^२

एवचाक्तं जलतत्त्वविभारापक्षात्तथमणपतेराराधनग्रशस्तम् । यतो 'जीवनस्य गणाधिपः' ।

पथ्योतत्वस्य यूनाधिक्ये केचिदुपसंगा वण्यते
'ध्यायामममनं लवणानिमद्य मृददिवाभ्वप्नमतीव तीक्ष्णा
निषेवमाणस्य प्रदूष्य रक्तं दोषास्त्वच्च पाण्डुरतानयति ॥१॥

भक्तिकादन गोलस्य, कुप्पत्ययतमामयः ।

वषायो मधुरस्ति तमुष्णमधुरं वफम् ॥

कोपये मधुरसानीदं, स्यादमृत्तं च भक्षयतः ।

पूरयत्यपि पक्वव च्यातामि निरुणद्धयधि ॥२॥^३

भित्तिनस्त्वज्यधिवारोपगमाय पार्थिवस्वरस्य पूजनम विहितम् शरीरे
नमस्तत्त्वस्य सचम सर्वेषु विदिन तथा च सुश्रुतं

"भ्राताणीषावरागानां दहे नामानि देहिनाम् ।

सिरां स्रोतानि मर्मां समन्यानालोढय आश्रयम् ॥१॥

अथपि—

भूलोत्पान्तरदहं प्रसतत्त्वमिवाहयेन् ।

श्रोतस्मन्ति विनेयं गिरोषमनिवर्जितम् ॥२॥^४

गिरोऽगनी विहाय सबाधरागमार्गे आवाणीय-तत्त्वस्य प्रधानता श्रोत
द्वे गरीरे द्विधा दृश्यमन्तमुग्रं च दृश्यं घ्राणमुग्र-नेत्र-वर्णानीनि अध्यात्ममाग-
नवद्वाराणि । अन्तमुग्रं च गरीरान्तवर्ति । तत्र विचारा आवाणीय-तत्त्व विचारा
द्वे तथा आवागन्तव्यज-मात्रद्वारान्तरं विष्णोमराधनामुत्तमं तथा च पञ्चतत्त्व
प्रतीक्षा पञ्चवास्तवामुपादयता वणिनास्ते च पञ्चदयापूर्वोक्ता एव तथा च
महानिवा-^५—

गान्धा गवा वण्णवान्च मोरामाणपतास्तथा ।

वित्रात्रिप्रनरादयश्च मर्त्येभ्यः प्राणिनारिणः ॥१॥^६

सूर्याराधनं शुष्ठादिनिर्गतैरपि प्रसिद्धामयूरव^७ मूय-अतवेन निवृत्ति-
र्नाविन्निगं गृह्णन्त्याम् । अत्रिप्यपुराणे शुभमगाग्निमाम्बस्य सूर्याराधनया

१ चारुप्र १२।१२

२ ली २०।१०

३ भाष्य-निर २ तथा ६

४ मृदये ६।३ ली १३

५ महाभारत-अ २ १४० अत्र ये प्रहर्षिताः ।

६ अत्रिप्य पृष्ठे पृष्ठे ३२ ३३ अत्रिप्य ।

कपिलतत्रोद्धरणे पूवप्रदत्ते गणेशा जलतत्त्वस्याधिपतिं कथितं, जलस्य सप्टिश्च सर्वादी जाता अपएव ससर्जदो' १ अतेऽपि गणेशस्य प्राथम्यमुक्तमिति ।

गणेशानंतरशक्तं स्थानम् यतो भारतीयं सस्कृतौ पितुरपेक्षया मातुश्चष्टत्रमुक्तम् । 'पितुदशगुणामाता गौरवेणानिरिच्यते' शक्ते प्राधाय एव सीता रामौ, गौरीशकरी, लक्ष्मीनारायणौ इति परम्परा । अतो गणेशानन्तरं तन्मातुश्चष्टत्रमुक्तम् । पूजायामपि गणेशाम्बिवयो सहैवोच्चारणं भवति । मातुरनन्तरं पितुः क्रम आयात्येवातं शिवं चर्चा । गार्हस्थ्यं परम्परया दुर्गाम्बानन्तरं शिवं विहाय कोऽपि संप्रेष्यति । शिवस्य भगवतोऽद्वैतरूपत्वात् । सध्वप्रधानदेवत्वाच्च 'एकोऽहं न द्वितीयोऽयं तस्यौ य इमान् लोकानोशत ईश नीमि' २ तत्रैव तमीश्वराणां परममहेश्वरं तं देवतानां परमं च देवतम् ।

'पतिं पतीनां परमं परस्त्वाद्भिदाम् देवमुच्ये गौरीमीडयम् ॥१॥' ३

अथैव जलानन्तरमग्नस्तैजस्सवरूपायां भगवत्या तत् पथिवीतत्त्वं प्रधानस्याधारभूतस्य शिवस्येति ।

एव चानावशिष्येते विष्णुसूयौ पंचदेवताक्रमे । तत्र वैदिकसाहित्येऽयं च विष्णुसूयविवेचनोऽग्रे आदित्यानामहं विष्णु इति गीतोक्तं रादित्यपुत्रिणो प्राधाय विष्णां सूयाप्रथमं आक्रान्त्यधिगत्वेऽपि जलाग्निक्षित्यनन्तरं शदस्यावश्यकता भूतिमतिजगति जायते । सर्वान्तमभवत् सूयस्य क्रम इति ।

पंचदेवतानां भेदाभेदविमर्शः

नास्त्यत्र तदेहो भारतीय-सस्कृतिविदां यदत्र सस्कृतौ एकत्वेऽनेकत्वं मनकत्वेऽनेकत्वं स्फुटम् । इदमवास्यं वशिष्टस्य विश्व-सस्कृतिं सम्यगतयोऽव जायमानमिव राजते । तथा चावत् वाक्यपदीये—

एकमेव यदाभ्यातं मित्रं पथगुपाधयात् ।

अपथक्त्वेऽपि शक्तिम्यं पथक्त्वेनेव दश्यते ॥१॥ ४

इन्द्रमित्रवरुणादय एकस्यवाशा । तथा चम वेदे

इन्द्रमित्रवरुणमग्निमाहुरयो दिव्यं स सुपणं गच्छमानम् ।

एकं सदविप्राब्रह्मधावदति, अग्नियमं मातरिश्वाणमाहुः ॥१॥ ५

अथैव—

तदेवाग्निस्तद्वायुः

तत्सूयः

तत्तुः

चन्द्रमा

१ अतिष्ठ मनः समी १।६

२ इव० उपनिषदि ३।२

३ तर्जव ३।७

४ वाक्यपदीये ४० वाक्य १

५ श्रुत्वे १।१४।४६

तदेवशुभ्रममृत तदब्रह्म तदवायु तदाप मप्रजापति ॥२॥^१

गणेशगीतायामपि पञ्चदेवानुपलक्ष्य—

शिवे विष्णौ च शक्तौ च मूर्त्ये मयि नराधिप ।

याभेदबुद्धिर्योग स, सम्यग्योगो मतो मम ॥१॥

अहमेव महाविष्णुरहमेव सदा शिव ।

अहमेव महाशक्तिरहमवायमा प्रिय ॥२॥^२

प्रकृतिपुरुषयोरिव शिवानन्दयोरभेद —

शक्तिशक्तिमतामोद वदन्त्यपरिमायत ।

अभेद चानुपश्यन्ति योगिनस्तत्त्वदशका ॥१॥^३

हरि शारणाष्टके—

ध्यय वर्तन्ति शिवमेव हि किंचित् य शक्ति गणगमपरेषु दिवाकरव ।

रूपस्तु तरपि विनासियतस्त्वमेव तस्मात्त्वमप्यशरण ममगलपाण ? ॥१॥^४

यथैव एव पुरुषो विभिन समयपु पिता द्दिशक परीक्षक निरीक्षका
दिरुपाधिभेदेन भवन्ति । तथैव एवेस्वर उपाधि-वशात् विभिन्नताम भजते । कृपक
एव एव सावक पालक वप्ता च । एव एवेस्वर सगस्थिति प्रत्यवहारेषु
विभिन्ना सज्ञा भजत ।

यथाप्राप्त्यापक दोषेपातन सावकस्तथा

तथा स सज्ञा याति ब्रह्मविष्णवीशकारिणीम् ।

अहम्त्वे सृजते लोमान रद्रत्वे सहस्रतपि ।

विष्णुत्वे चाप्युदासीन तिस्रोऽवस्था स्वयम्भुव ॥१॥^५

य कोऽपि शिवविष्ण्वो श्री-गोमोश्चातर पश्यति ससूडस्तथा

चस्कान्दे—

विष्णुरद्रातर चव धीगोम्योयेरिन्तर तथा ।

गगागीर्योरन्तर चव ब्रूतयो मदधीस्तु स ॥१॥^६

हरिहरयो प्रत्ययभेदो न प्रकृतिभेद उभयत्रापि ह धातु सत्वात्—

हरिहरयो प्रकृतिरेका, प्रत्ययभेदेन रूपभेदोऽयम् ।

एकस्यैव तत्त्वानेकविधा, भूमिका भदात् ॥१॥^७

१ मासदीप्रीये १।७

२ गणेशगीतायाम् १।२ २२

३ सतितासहस्रमाम्नि ३

४ बह्वस्तोत्ररत्नाकार हरिशारणाष्टके पु० १६

५ भावण्डव पु १८।१८

६ स्कान्दे पु० भाषी धडे २७।४

७ शिवपुराण ७।३

अत्र विषये बहुद्वयपुराणेभ्योऽपि वयं कथयामः । एवदा भगवान्विष्णुः
काञ्चिद्रूपं प्राकटयत् तदा शिवः स्वप्नं दृष्ट्वा सहसा जगाम । तपस्वीक
शिवद्रष्टुं प्रचलितो मार्गे उभया साध्वमागच्छताश्चिन्तयन्तः परस्परमालापौ
जातोऽपि विष्णुः शिवकुण्ड-गमनाय प्रावयत् शिवश्चतः कलासाय । प्रेमपूण्या
उभयोरालापः सहसा कुतो नारद आगत्यौ । तौस्तौतुमरिभे । तदा निणयायमुमा
नियुक्ता सा च ग्राह ।

यादृशीदक्षिता प्रीति युवाभ्यानाथ केशव ।

मये तथा प्रमाणेन न भिन्नवसनीयुवाम् ॥१॥^१

शिवपुराणे चापि यत्र तत्र सर्वमैक्यं प्रतिपादितम् ।

भगवद्भक्त्यविष्णु विष्णाश्च हृदयं हृदम् ।

उभयोरुत्तरयो व जानाति सतुभ्रम ॥१॥^२

दभ-यत्र विनाशान्तरं ब्रह्मणा सह कलासमागतेषु तेषु भगवन्तः शङ्कर-
मभिप्रेतुं स्वयं विष्णुराह—

अहं ब्रह्मा च शिवश्च जगत् कारणं परम् ।

आत्मेस्वर उपद्रष्टा, स्वयं दशविशेषण ॥१॥

आत्ममाया समाश्रित्य, सोऽहं गुणमयी द्विज ।

मृज्जनरक्षहरणं विश्वं दद्रे सनात्प्रियोचिताम् ॥२॥^३

पद्मपुराणेऽपि—

मृष्टो विधातरूपस्त्व पालनत्वं प्रभामयः ।

प्रलयजगता साभ्यान्ह शर्वस्थिता गत ॥१॥^४

शिवशक्त्योरेक्य—

एव परस्परपश्चात् शक्तिशक्तिमतो स्थिता ।

नशिवन विनाशक्तिन च शक्त्या विनाशिव ॥१॥^५

शक्तिविष्णुकारक्यम्—

विरचि मृष्टिकताहं

जगदधाताहमच्युतः ।

रुद्र महारक्षताहं

सर्वविश्वविमोहिनी ॥^६

१ बहुद्वयपुराणे पृ. ४१०

२ शिवपुराणे ६:१५:१६

३ भागवतपुराणे ५:७:१०:११

४ पद्मपुराणे पा. ४८८ २८१

५ शिवशक्ति स० उक्त० पृ. ४८

६ शिवपुराणे ८:४८:१०

रुद्रहृदयोपनिषदि—

या उमा सा स्वयं विष्णुः, येऽच्यतिहरिमत्स्या ।
 तेष्यति वृषवजः, पुंसि सवमीशान् ॥
 स्त्रीलिङ्गं मगवत्युमा व्यक्तं सवमुमारूपम् ।
 मव्यक्तं तु भहेस्वर उमाशंकरयार्योऽङ्ग ।
 स योगो विष्णुरुच्यते ॥२॥^१

निरुक्ते च—महामाग्यादेवताया एव आत्मा बहुधा स्तूयते^२

अथ च—रूपं रूपं भवता बोधवीतिमाया कृष्णामस्तं वपरिस्वात
 त्रिमहिम्नं परिमुह्यत मागास्त्व मन्त्ररत्नतुषा ऋतावा ॥^३
 पुरूप एवेदं यदभूतं यच्च माध्यमं ।^४

निरुक्ते च—अग्निं पृथिवीं स्थानो वायुर्वेद्रावाऽतरिक्षस्थानं सूय
 द्युस्थानं तासां महामाग्यादेककस्या बहूनिनामानि ।^५

अत्र दुर्गादास—एकस्या प्रतिविकार जातवेदा वश्वानर
 वरुण रुद्र अश्विनौ उषा इत्यवमादीनि बहूनि नामधेयानि सन्ति ।

शिवसूययोरक्षय—

आदित्यं च शिवविद्यात् शिवमादित्यं रूपिणम् ।
 उभयोरन्तरं नास्ति, ह्यमादित्यस्य शिवस्य च ॥ १ ॥^६

सूयविष्णुशिवकथनम्—

‘एष ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्र एष हिमास्करः ।
 त्रिमूर्त्यात्मा त्रिदेवात्मा सवदेवमयोरधि ॥’^७

महाभारते—

त्वमिन्द्रमाहुस्त्व रुद्रस्त्वविष्णुस्त्व प्रजापतिः ।
 त्वमग्निस्त्व मनः सूक्ष्मं प्रभुस्त्व ब्रह्माशास्वतमः ॥ १ ॥^८

विष्णुसूयगणेशरुद्रैक्यम्—

‘एव ब्रह्मा त्वं विष्णु त्वं रुद्र त्वमिन्द्र ।
 त्वमग्नि त्वं सूयः, चन्द्रमास्त्व भूमिव स्वरोम् ॥’^९

१ शिवपुराण स० ह्र उ० १६

२ निरुक्ते ७।४।८

३ ऋग्वेदे ३।३।१०।३

४ निरुक्तं ७।५।२३

५ सर्ग ५

६ शिवपुराणने गीता प्रेस गोरखपुर ५० ६३३ शिवपुराणत

७ सूयतापिन्यपनिषत् भारतीय प्रतीकविद्या ५० १६३ पटना से प्रकाशित

८ युधिष्ठिर इत्य सूयस्तोत्रे १६३

९ गणेशोपनिषद् ६५ १७ पारसीमूख प्रकाशन

शिवशक्ति गणेशकृतु अगाशिनोरभेदत्वेऽपिसिद्धम् ।

इत्थं च निर्विवादमेवयत्पचदेवा विष्णु-शिवशक्ति गणेशसूर्या इमे च पच-त-त्वानां प्रतीका —

‘मानवानां’ प्रकृतयः पचधा परिकीर्तिता ।

यता निरुद्धते सगः पच भूतामके-वुर्ध ॥ १ ॥

भिन्नायद्यपि भूतानां, प्रकृतिः प्रकृतवशात् ।

तथापि पचत त्वानामनुसारेण तत्त्ववित् ॥ २ ॥

प्रमेय-तत्त्व प्राच्य विमप्य विधिपूर्वकम् ।

उपासनाधिकारस्य पचभेदमवगमयत ॥ ३ ॥^१

५ स्वरूपम्—

वस्तुनस्तु लौकिकं वदिवस्वरूपयोश्चचा तत्तदध्याये चर्चिष्यते । परमत्र-प्रतीकारत्मकरूपणाध्यात्मिकाधिदविषाधिमौनिकरूपेण च स्वरूपं निरूपणीयं भविष्यति । प्रत्येकदेवतायां रूपत्रयम् यद्वरूपमिन्द्रियातीतं तन्नाधिदैविकम् । यच्च सगुणं तदाधिभौतिकम् । इदं च गुणान्निमानिगुणनिमित्तान्निमानिरूपेण कायकारण-रहितं रूपमध्यात्मिकम् । एवञ्च पचदेवतानामासाम् स्वरूपवर्चा रूपत्रयभेदेनाभीष्टा । प्रथमतावत्पूर्वनिर्धारितं त्रयेण गणेश-स्वरूपमेव प्रस्तूयते ।

गणेशस्य—

याग-सूत्राणामध्ययनेन नायते यदिमा पचदेवता साधारणरूपा अपितूपासनमासा ब्रह्मोपासनमेव । उपासनं पचविधब्रह्मोपासनमेवतत् पचत त्वम्य एव जनानां सृष्टि-यक्तिभेदेन तपायूनाधिक्यं भवत । अत एवा पूजने न ब्रह्मोपासनमेव । तथा च पचभूतानां पचीकरणं प्रसगं गौडपादा —

विष्णुश्चिता यस्तु सताशिवसनं स्वतजसाकं स्वधिया गणेन ।

देवीस्वराज्या कुशलविधत्ते कस्मचिदस्मिन् प्रणातं सदातमम् ॥

ब्रह्मवत्पुराणैऽनितम् यत्पावत्यास्तपः प्रभावणं श्रीकृष्ण एव गणेश-वेनावतीण ।
ऋग्वेदे च—

गणानां त्वा गणपतिं प्रियाणां त्वा प्रियशक्तिं हवामहे^२

हे वसो (वसतिः सर्वभूतेषु व्यापकत्वादिति वस्तुस्तत्सम्बद्धौ) गणानां महदादीनां प्रयाया वा समूहानां । गणरूपेण, साग्रीरूपेण च याधिष्ठानरूपेण वा । गणसरयान् इत्यस्मान् गण्यन्ते बुद्धयन्ते गणास्तयोगिनि साग्रातिनयत यः स गणस्तद्रूपेण वा

पालक एतादृशत्वा ह वयामह । प्रियर्पति प्रियस्य पालक त ह्येपतया सवस्य
प्रमास्पदत्वात् । निधीना सुखनिधीना पालक त्वा ह वयामहे आह्वयामहे । मदत
करणे प्रादुभूय स्वरूपान् दमपणनममापि पतिभूया ।

पुन ह देव अह ते गमध अजाया प्रवृत्तौ चतयप्रतिविम्बात्मक गम
दधातीति गमधविम्बात्मक चतय^१ । तथा च माताया—

मम यानिग्रहद्वह्य तस्मिन्मम दधाम्यहम् ।

सम्मम सब भूताना तता भवति भारत ॥^२

आ आहुष्य यागवलेन अजानि स्वहृदिम्याप्यानि त्व चमम हृदि अजासि
क्षिपसि स्वरूप स्थापयसि ।

इत्यचमत्रप्रतिपाद्य गणेश विन्नाना निहता त एव गणेशायवशीर्षो
पनिपदि विघ्ननाग्निं शिखमुताय वरदभूतय नम^३ । इत्युक्तम् भगवान्
गणेशात्रह्यरूप त्वमेव पत्यन् तत्त्वमसि ततघितहिता त्वमव सवत्स्विद ब्रह्मासि
त्यसागादात्मासि ।^४ सुतानाद्यान्त्यापनिपदा— त्व प्रत्यगतत्य असि त्व सब
ब्रह्मासि त्वसा गदात्मासि^५ सवत्स्विदब्रह्म^६ अहमवेदसवसएवदसवम^७ इद
सव यदयमात्मा^८ सर्वाणि भूतानि आत्माएव ।^९

स्तोत्रेऽपि परब्रह्मरूप चिदानन् रूप गणेश स्मृत

परब्रह्मरूप चिदानन् रूप परेशमहेशगुणधि गुणेशम् ।

गुणातीतमीशमयूरेक्षत्रं नता स्मा नता स्मो नता स्मा नतास्म ॥^{१०}

गणपतिस्तवे अज निवित्रल्पनिराकारमेक निराय दमान मद्रतपूजम् ।

परनिगण निविशप निरीह, परब्रह्मरूप गणेश भजाम ॥^{११}

प्रतीक चास्याकार स्वस्तिक उद्धतमाग गिरा गामागमुदरोनादस्तुण्डी
विदुर्मोक्त ।

१ भगवन्तत्त्व वरपात्री जी वाराणसी ६४५

२ भूमन्भगवदगीता १४।३

३ गणेशोपनिषदि सरत, ६।१

४ तत्र व १।१

५ तत्र व १।१

६ छान्दीग्योपनिषदि २।१४।१

७ तत्र व ५।२।६ ७।२५।१

८ बृहदारण्यकोपनिषदि २।४।६

९ ईशोपनिषदि ७

१० बहस्तां रत्नाकरे यमूरस्तोत्रे १

११ तत्र व गणपतिस्तव १

आध्यात्मिकरूपम्

गणानां पति गणपति । गण शब्दश्च गण सम्प्रधानारवि सिद्ध्यति । गणशब्दाभिधेय समूह साधारण समुदायान् अपितु देवतानां महत्त्वानामहंकारादीनां समूहः । एवञ्च महत्त्वानां मृष्टिर्नवानां गणानां चपति गणशब्दस्यार्थोभौदगलपुराणेदस्यादस्य रूपरसव मनोवाक्मनार मनोवाणीविहीनोणकार तथा च—

मनोवाणीमयः सवदस्यादस्यस्वरूपकम् ।

गवारात्मकमवततः सत्र ब्रह्मणस्तत् ॥१॥

मनोवाणीविहीनश्च सयोगायोगः सस्थितम् ।

सावारात्मकं स तत्र सावारास्तत्र सस्थितः ॥२॥

अतएव गजास्त्योऽयं वचयतेऽस्य मुग्गजास्त्यमं गरीरं नरस्य । गजश्च ब्रह्म । यत्र गम्यते प्राप्यते यागिजनरिति यत्र जगद्ददजायते स ज (यस्मान् विभ्यतया प्रणत्रात्मकं जगत जायते । अनोऽस्यावभागेतिरूपधिव्रह्म रूपः । अधामागं नरात्मकं सोपाधिस मायोपहिते ब्रह्म सत्वमसीतिमहावाक्य-दष्टपास्यशिरस्तत्पदार्थोऽधोभागस्त्वपदाश्च । असिधियया प्रतिपाद्यप्रतिपादनमात्रं सम्बन्धः ।

उपनिषदपि गणेशो वाक्मयश्चि मयप्रानन्दस्वरूप सच्चिदानन्दद्वितीय ज्ञानविज्ञानमयः कथितः, तथा च— त्वं वाङ्मयश्चि मयः । त्वमानन्दमय एव ब्रह्ममयः त्वसच्चिदानन्दद्वितीयोऽसि त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासित्वं ज्ञानमय-विज्ञानमयोऽसि । १

आधिभौतिकरूपम्

ब्रह्मवक्तृभौदगलवायु मविष्य-सौरादिपुराणेषु महानिवाण-डामरा दित्त्रयत्रयेषु^१ च^२ गणदास्य^३ विचारः^४ कृतः^५ द्विदीमापायामपि गणेशः, समवयः क्रितुः भगवत्तत्त्वपुगणविमलः भारतीय प्रताक विद्यादिषु विचार जातस्तत्र पाश्चात्यविदुष्या ए गेहान्नीमया पि पुस्तकमवयववि । अयं पूजन बहुतरमान्तप्रमृतमस्ति । स्थानभेदाभूतिभेदः । अयं गजद्रमुखा विघ्नदारको,

१ गणशास्त्रवर्गीयैर्निषिद्धि (पारदी) ४१४

२ डा० सम्पूर्णानन्द

३ डा० भगवान्नाथ

४ डा० भाष्य

५ श्री करपात्री

६ डा० बलदेव उपाध्याय

७ डा० जनादन डा

भुजेषु पाशाङ्कुशचराभीतिधारक

गजेन्द्रवदा नौमि रक्त विन विनारकम् ।

पाशाङ्कुशचराभीतिलसदभुजचतुष्टयम् ॥१॥^१

कृतेऽयमिदं गत दिग्वाहुरन्वताया मयूरवाहन पङ्कवाह द्वापरे गजाननश्च
चतुर्भुज कली तु द्विभुज सिताङ्ग रुचिर सवायद तथा च—

ध्यायन्ति रक्तविनायकमुन्निवाहुमाक्षपुम्,

नेतामातु मयूरवाहनमम् पङ्कजाह्वक सिद्धिदम् ।

द्वापरेतु गजानन युगभुज रक्तागाराग विभुम्,

तुयतु द्विभुजसिताङ्गरुचिर सर्वायद सवदा ॥१॥^२

शक्तय

नम प्राप्त भुजा शक्त स्वरूप विविध्यत । पुर्येषु यथा विष्णु शिवा
दीना ब्रह्मरूपेणापासनमभवति तत्रैव स्त्रीप भगवत्या दुर्गाया महाकाली महा
लक्ष्मी महासरस्वतीरूपाया तथा च—

पुरुष वा स्मरेददेवि स्त्रीरूप वापिचिन्त्यन् ।

अथवा निष्कल ध्यायेत् सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥^३

ब्रह्मणोऽपि निश्चितनास्ति न हि न जाति न वा वय । यथा विद्युदेका
शक्ति तस्या किं रूपमिति निश्चेतुमशक्यम् । निमित्तभेदेन भेदवती । ब्रह्मणा
विषयस्यैव इदमेव ब्रह्मभूतम् । अस्य उपासनं पितु स्नहं प्राप्तय पितरूपेण मातु
र्वत्सल्य प्राप्तय मातरूपेण । तथा च सौभाग्यभास्कर—

न त्वमम्बपुरुषो न चाङ्गना

चित्स्यरूपि न घण्टितापि ने ।

नार्पिततुरपिते निलिगता

त्वा विनानतदपि स्फुरेदयम् ॥^४

मन्त्रमायास्वरूपय नित्याजगमूर्ति वितनोति जगत् ,

नित्यव साजगमूर्ति तथा सवमिद जगत् ।

तथापि तत्समुत्पत्ति बहुधा श्रूयता मम ॥^५

जगति यन्निर्जितस्तत्सदात्मक सवमिद । यं गुणत्रयविभाविनी प्रकृति
रूपा । समपा पदार्थानाम शक्ति । उपनिर्णयसर्वान्नेवान्वयमाह । तथा च—

१ कालीकवच २

२ शण्णश वच वधान स्त्रीव

३ ललिता सहस्र नाम्नि ३०० १७ टीकाया

४ सौभाग्य भास्करे बाम्ब १८२७

५ दुर्गासप्तशती स्तोत्रे १।५५

देवी अहं ब्रह्मा म्वरुपिणी अस्या एव शून्यमशून्य च रूपं जगत् ।^१

आध्यात्मिकस्वरूपम्

भगवती अनिर्वाच्याभारणब्रह्मस्वरूपा सच्चिदानन्दपरात्परावर्णपद
वाक्याश्रयानादि निघना नाम जात्यादिभिर्हीना हृदि सस्थिता स्वप्रकाशनिरा
लम्बा नानतिमिगपहा तथा बहस्पतिवृत्तस्रोत्रे—

सरस्वती नमस्यामि चतयाहृदि सस्थिताम्
वण्ठस्या पदमन्योनश्च ही हीकार सुरप्रियाम् ।
ऐं ऐं मनप्रिया देवी कुमतिध्वसकारिकाम् ।
स्वप्रकाशानिरालम्बामनान तिमिरापहाम् ॥
मन्त्राणामातकादेवी, गब्दाना नागरुपिणा ।
नानानानोमयातीता, शून्याशून्यसाक्षिणी ॥१॥
यस्या परतर नास्ति सवदुर्गा प्रकीर्तिता ।
सा दुर्गा दुर्गमा देवी दुराचार विधातिनीम् ॥२॥^३

अथैव—‘अहमानन्दानामानन्ता विनानाविज्ञानेऽहम् ब्रह्मब्रह्मणीवेदितव्य’^४
ब्रह्मविष्णु शिवादि रूपं भयामिनास्वविभूतिसदितसमेताब्रह्मणो भिन्नास्वरूपकल्पना
इय पराशक्ति परब्रह्मात्मिकाशक्तय अस्या नेत्राणि ज्याति स्वरूपा,
सूर्याग्निचन्द्रमसोनेत्राणि । महिषासुर माहमधुरुष्टभान्य अविद्या नाशयति ।

भौतिक रूपम्

भगवतीस्वरूपतनसा जगदव्याप्नोतिपादाभ्याभुवमाश्रयते । धनुर्ग्यानिस्व
ननाखिल विश्वं क्षीमयति । तथा सप्तशत्याम्—

सदगततो देवी व्याप्तलावत्र यत्विषा ।
पादान्तरान्या नतभुव, विरीटोल्लिखिताम्बराम् ॥१॥
शोभितापिपाताला धनुर्ग्यानिस्वननताम्
दिगो मुजसहस्रेण, सम तादयाप्यसस्थिताम् ॥२॥^५

नवचिदष्टभुजादशभुजा च कीर्तिता । विद्युद्दामसमप्रभासिहाधिहृदा ।
दशदिश दशभुजा तपु दशदिग्पालानामस्त्राणि ।

१ देव्यपनिषदि २

२ बहस्पति वृत्त सरस्वती स्तोत्रे ४५

३ देव्यपनिषद् १६ १८

४ तत्र ४ १६ १८

५ दुर्गासप्तशत्याम् २।३६।३८

शिवस्य

ध्यानि प्रथमम्—

शिव सप्तधापक्व पृणप्रज्ञावन्ति सात्त्विक रुद्रभवेशान नाममि स्मृतं
भुवमस्य वधम् ।

तारघात्रीत्वय भूमि पानी मञ्जनमविनी

मूर्त्तिपामिद्वयोमाना अधिष्ठानतवाङ्म ॥१॥

मय चरित्त विस्तीर्ण तारागण विभूषितम् ।

तारापथ द्वाभानि धीमाग्गरस्तरोरमि ॥२॥

शिवाग्गमुजास्त व कयूरगन् भूषिता ।

विस्तीर्णपरिणाहाच्च, नीनाम्बुद चयापमा ॥३॥^१

पृथिव्याशिवस्य इरण यासिद्धानानिवानभूमि तारागणभूषित विस्तीर्ण
मन्तरिक्ष शिवस्याम् । तारापथश्चयक्षाहार । दग्दिगा म्य मुजा । यहुता
रण्यव पि तन्मन्त्रिस्त देवना त्रिनेत्राणि च वदा नमामि वन्द्ययथाचनतम्^२
चन्द्रसूयागनयान्त्राणि । 'सृष्टवन्ति'त्रात्रम्^३ सष्टि प्रवचननगर कारिणी
शक्ति काय सप ।^४ अग्रमय धार्ध्याय सर्पा ।

अग्रमयमनाच्चय गत्वा च परम शिवम्^५ स्वरूपम् विविच्यते तत्रादौ
दिगम्बरता—

जगत कारण्यविद्या जीवम् ब्रह्माखोपलभ्य निवारयति तस्या लगमात्र
मपि शिवे नास्ति यत्र समष्टिव्यष्टिहेतुमप्रपचभ्यो व्यतिरिक्तो नण्व दिगम्बर
इति । तथा च—

निराधरणविज्ञानस्वरूपा हि स्वयं हर ।

स्वर चरिति ससारे तन प्राक्त दिगम्बर ॥१॥^६

चिदाभास गरीरेऽन्ममतया यत्पार्याणिभवन्ति तामिव सचितप्रारब्ध
श्रियमाणमिधयानिज रनरूपाणि भवति ।

भानाग्नि-सवक्त्राणि भस्मसात्कुरुते विल ।

तनव भस्मनागात्रमुदधूलयतिधूजटि ॥२॥

१ वायुपुराणत २४।१११ १७ल भारतीय प्रतीकविद्याया पाम ।

२ ब्रह्मपुराण १२३।२ ०

३ वदमार स्तो० २

४ शिवस्तोत्र ४

५ दश वि १४।१।२ शिवपुराणके १० ६११

६ शिवपुराणत शिवपुराणके गीता प्रम गोरखपुर १० ६१२

भासतमिन्नमावानामपि मेदा नमस्वति ।

स्वस्वभावस्वभावेन भस्म भगस्यदल्लमम ॥३॥^१

जटाजूटम्—

भगवत शंकरस्य जटाजूटम् पचम्यादि भूमि काट्टाना जीममुक्ताना
वृत्ति विश्रामस्थानम् वटवन्तस्तथा च

विश्रामोऽय मुनीन्द्राणा पुरातनवटाहः ।

वेनात्त माध्य-यागाद्या तिम्रस्तज्जटम् स्मृता ॥१॥^२

वपनवाहन — ब्रह्माद्यामन्ताट्टास्तमाराहति शंकर ।

समाधि घममेघाद्य तेनायवपवाहन ॥१॥^३

अयमव शिव-भूयच-द्रपश्नाम्नि याममितिदप । जगति तत्तत्स्वनाम्नि यत
गिवात भिन्नम्—

त्वमकस्त्व सामस्त्वमसि पवनस्त्वहृतवह ।

त्वमापस्त्व व्योम त्वमु घराणिरात्मात्यमिति च ।

परिच्छिन्नामव त्वयि परिणता विभ्रतु गिर ।

नविदमन्ततत्त्व वयमिह यत्स्व न भवमि ॥१॥^४

आध्यात्मिकम्

भक्वाच्छिव परात्पर कारणब्रह्मण्य सच्चिदानन्द सर्वेषा दवाना
प्रथमा विश्वाधिप तथा महानारायणापनिषदि—

यो देवाना प्रथम पुरस्तात् विश्वाधिपो महिषि ।

हरण्यमपदयज्जायमान, सनादेव गुमयास्मृत्या युनक्तु ॥१॥^५

ऋतसत्य पर ब्रह्म पुरुष उष्ण पिङ्गलम् ।

उदू धवरतस्विस्पाक्ष विश्वस्पाय वनम् ॥१॥^६

प्रवृत्तिरस्यमाया, अस्यावयव सम्भूतरिद जगत्परात्परम् दशवराण
भीश्वरस्तथा चोपनिषदि—

तमीश्वराणा पञ्च महेश्वर न देवताना परम च दक्षतम् ।

पति पतीना परम परस्तात् विदाम दवभुवनेऽमीडयम् ॥१॥^७

१ तत्र व

२ तत्र व

३ तत्र व

४ शिवमहिम्न स्तोत्रे २६ । बहुलस्तोत्र रत्नाकरे २७५

५ महानारायणोपनिषदि १२।१२ प० १६१

६ तत्र व २१३।२.१।१

७ स्वताश्चरोपनिषदि ६।७

अस्य स्वरूपवर्णने वाङ्मनसीग्रामे तथा च —

यतो वाचो निवर्तत अप्राप्यमनसा सह ।

आन द वाहाणो विद्वान् ७ विभानि कुतश्चन ॥१॥^१

अथ पर पपश्वरो क्षरातीत जडचेतनयानियन्ता ।

अजड जड च च नियन्तु च तयार्गपि ।

पगु पाग पतिश्चेति, वध्यत तमय क्रमात् ॥१॥^२

अक्षर क्षर च क्षराक्षर पद तथा

तस्मिन्तय नाम्ना नश्यत तत्त्ववदिमि ॥१॥^३

अग्निप्रौनिसम्

वदेऽयम् च भौतिकरूपेण शिवस्य वर्णनम् क्वचिदग्नि रूपेण क्वचित्सूय रूपेण, क्वचित्तुचिकिरसकस्त्वेन क्वचित् मयकरस्त्वेन च चर्चास्ति । पञ्चमुखस्य निनेना रजत गिरि निमा वषट् । तथा च —

वज्रदण्डं त्रिनयनं बालवष्टमरिन्दमम् ।

सहस्रवरमपुत्रं वदे शम्भुमुभा पतिम् ॥१॥^४

शिवस्याष्ट मूर्ति विषये शिव पुराण वर्णितम् ।

तस्य गम्भा परेशस्य मूर्त्यष्टकमयं जगत् ।

तस्मिन्वाप्यस्थितं विश्वं सूत्रमणिगणा इव ॥१॥^५

नामानि- शर्वोमवस्तया रद्र उग्राभां पद्मो पति ।

ईशानश्च महादेव मृतयश्चाष्ट बिधुता ॥१॥^६

तत्त्वप्रतिनिधय — भूम्यम्भाऽग्निमरुदयामक्षत्राक्षनिगात्रा

अधिष्ठिताश्च गर्वाक्ष रष्टरूप शिवस्यहि ॥१॥

अभिनानशाकुन्तले महानिवाणस्तने च ।

या मृष्टिं न्यष्टुराद्या बह्निविधिहुन या हविर्या च हात्री ।

य द्वे काल विधत्त अतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्यविश्वम् ।

यामाहु सववीजप्रकृतिरिति यया प्राणिन प्राणवन्त ।

प्रत्यश्रामि प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टानिरीग ॥१॥^७

१ तत्तरीमोपनिषदि ६ ब्रह्मवल्ली

२ शिवपुराण ७।५।१२

३ तत्र व ७।५।१३

४ शिव० का वि १

५ शिवपुराण ३।२।२ पण्डित पुस्तकालय काशी

६ तत्र व ३।२।३

७ तत्र व ३।२।४

८ अभिनानशाकुन्तले कालिदासा शर्वा सस्करण १६१४ अक्ष १।१

शव क्षिति समुद्दिष्टा भवोजलमुत्पाहृत
रदाऽग्निरग्नौ वायु स्यात्, भीम आवाश शब्दत ॥१॥
पशुपतियजमान, महादेव सुधाकर ।
ईशान सूय इत्यने, मृतयोऽष्टौ प्रकीर्तिता ॥२॥^१

विष्णो

आधिदैविकम्

विष्णु ध्याप्ती' घातोनिष्पन्नो विष्णुशब्दोव्यापकायक य सवत्र
व्याप्नोति स विष्णुरित्यर्थोऽस्मादेव सवजगत जायते ॥

यस्माद्विश्वमिव सव तस्य शक्त्यामहात्मन ।

तस्मात्स प्रोच्यत विष्णु विशेषातो प्रवेशनात् ॥१॥^२

अथ विभूतिमल निर्विकल्प निरीह निगकार आकाररूप तथा च ॥
पञ्चदशविभु निमल निर्विकल्प निरीह निराकारमाकार वेद्यम^३ एक एवविष्णु
प्रधानात्मा विष्णुशिवादिसत्ता भजते ।

भूतात्मा चेन्द्रियात्मा प्रधानात्मा तथा भवान् ।

आत्मा च परमात्मा च त्वमेक पञ्चधा स्थित ॥१॥

प्रसीद सव सवात्मन् क्षराक्षरमयेश्वर ।

ब्रह्मविष्णु शिवाद्यामि, कल्पनामिरुदाहृत ॥२॥^४

अस्य अयामवणशरीर ब्रह्मत्वप्रतिपादक, आकाशशरीर ब्रह्म^५ विशो-
बाहव (यस्येमा प्रदिग् यस्य बाहू नस्मैदेवाय हविषाविबेम)^६ पुराणेष्वपि
बाहव ककुभो नाथ^७ तथा चायत्र निराश्वतसोऽन्यथबाहवस्ते^८ अस्त्राणि
चात्यत्रिगुणात्मकाना चतमृणाम् शक्तीना प्रतिपादकानि ।

आनाह्वारकश्चय दादब्रह्मासिवेश्वर ।

चक्रपद्म गदाशस्त्र परिणामानि धारयन् ॥१॥^९

एवमेवायेपाविष्णु शरीर-स्थाना वस्तूना प्रतीकानि तथा च ।

१ महानिर्वाण तन्त्र १४।७।७६ वाक सम्पादित श्रीनगर

२ विष्णुपुराण ३।१।४९

३ विष्णु पु १

४ विष्णुपुराणे ५।६।२०।२१

५ तैत्तिरीय उपनिषदि १ ५, २

६ अथर्ववे १।१२१।४

७ स्कन्दपुराणे काशी खण्ड २७।४२

८ वायुपुराणे २४।१५३। युता

९ स्कन्दपुराणे वि० ख० १०।३२

श्रीवत्सस्य स्वरूपं तु वतते लाञ्छनं सह ।
 श्रीवत्सलक्षणं तस्मात्त्वय्यते ब्रह्मादिमि ॥१॥
 ये सूर्याग्निवाक्चन्द्र-तेजसा स्वस्वरूपिणा ।
 वतते कौस्तुभारयमसि वदतीशममानिन ॥२॥
 सत्यं रजस्तम इति अहकारश्चतुर्भुज ।
 पञ्चभूतात्मकारा करैरजसि संस्थितम् ॥३॥
 बालस्वरूपमत्यन्तं मनश्चन्द्रो निगद्यते ।
 आद्यामाया भवेच्चाग पद्म विश्वकरे स्थितम् ॥४॥
 आद्या विद्या गदा वेद्या सवदास्य करे स्थिता ।
 धमाधनामकेयूरं दिव्यदिव्यमयेरित ॥५॥
 कण्ठं तु निगुणप्राक्तं, मात्यते आद्याया जया ।
 माला निगद्यते ब्रह्म तव पुस्तु मानस ॥६॥
 कूटस्थसत्त्वरूपं च किरीटं प्रवदति माम् ।
 क्षीराक्षरं प्रस्फुरन्तं कुण्डलं गुणसंस्पृष्टम् ॥७॥^१

पीताम्बर चास्य पृथिव्या पीतवर्णरूपम् । वज्रमतीविषयेऽपि नयम् ।

नाना रत्नमयीमाला विद्युत्कोटिसमप्रभा ।
 पञ्चाक्षमातकावणा सहिता विश्वमोहिनी ॥१॥
 तन्नाश्वयं महेशानि, वर्णितुं नहि शक्यते ।
 अकारादि-क्षारात्ता पञ्चाक्षमातकाव्यया ॥२॥
 अकारात् परमेशानि कोटिब्रह्माण्डराशय ।
 प्रसूय तत्तन्नाश्वयं सहारं च तथापि वा ॥३॥
 एव त्रयेण देवशि पञ्चाक्षमातका सदा ।
 सृष्टिं स्थितिं च कुरुते, सहारं च तथा प्रिये ॥४॥
 रहस्यं परमं गुह्यं पञ्चाक्षतत्त्वसंयुतम् ।
 मलावती महामाला मम कण्ठे सदा स्थिता ॥५॥

आध्यात्मिकम्

परात्परं ब्रह्म निगुणोऽयत्तस्तुरीयो निर्विकरपो निराकार आकार रूप ।
 तथा च ।

गुणातीतमयत्तमेकतुरीयं परं ब्रह्म यं वेद तस्मै नमस्ते ।^१

१ गोपालनाथिन्यपत्रिपद २२ २८

२ रावणतन्त्र पट्टे ३।२१ २

३ वि० म० प्र १

अस्य स्वरूपमभिधानं चानिवचनीयं नामजात्यादि-कल्पनास्तत्र न सति ।

ब्रह्मविकारज पर ब्रह्म कृष्णाच्युतानन्त-मज्ञादिमिरीड्यते । तथा च

अनाख्येयस्वरूपात्मन् अनाख्येयप्रयोजन ।

अनाख्येयमिधानं त्वाम्, नतोऽस्मि परमेस्वर ॥१॥

न यत्र नाथ विद्यन्ते नाम जात्यादिकल्पना ।

तदब्रह्मपरम नित्यमविकरि भवानज ॥२॥

न कल्पनामृते सर्वस्याधिगमोयत ।

ततः कृष्णाच्युतानन्त, विष्णु सज्ञामिरीड्यते ॥३॥

निगुणत्वादनन्तपादहस्तं तथा च वेदे सहस्रशीर्षापुरप ॥२॥ पुराणे च
अनन्तपाद बहु-हस्तनम्रम् ।

अनन्तकर्णं ककुभौघवस्त्रम् ॥३॥

आकाशतत्त्वस्याग्निपोविष्णुराकाशतत्त्वस्य स्थूलरूपं दृष्टिगोचरतां
नायाति । एवमेव विष्णो रूपम् ॥

आधिभौतिकम्

ब्रह्मण एकस्यैव सृष्ट्यादि-कर्म कर्तुं रूपकल्पना । तथा च—

सृष्टिस्थितयन्तकरणात् ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् ।

स सप्ता याति भगवानेव एव जनादन ॥१॥

स्रष्टा मृजति चात्मानं, विष्णु पाति स्वयमेव च ।

उपसंह्रियते चाते सहर्ता च स्वयं प्रभु ॥२॥

अस्य युगवर्मानुरूपा विविधवर्णा शुक्लो रक्तय पीत-कृष्णादयः ।

‘गान्तानार भुजगशयनं गगनसदनं’^१ अत्र श्यामवर्णो यत्र च “शुक्लाम्बर—
धरो विष्णुः गणिवर्णः”^२ भागवते श्रीकृष्णजन्मनि वग —

आसनं वर्णास्त्रयोद्वास्य गृह्णतोऽनुयुगं तनु ।

शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णतागत ॥१॥

अतुमुजं क्वचिद्वावाहुरपि कथितं, “दशबाहुमहातजा”^३ तमोगुणा-

१ विष्णु १.१.५२ ५४

२ कथनपरवर्त्त २।१

३ स्कन्दपुराण वि० खण्डे १६।४४

४ विष्णुपुराणे १।२।६२ ६३

५ विष्णुसहस्रनाम ध्याने ६३०

६ धामपूजन कृत्वा अक्षिरहायने २

७ भागवते १.०।८।१३

८ ब्रह्मपुराणे २२६।१२ पुनः सत्स्वरूप

मिमानीनोऽस्य द्विभुजत्वमपि वर्णितम् । तथा च—

देव वेदिवासने समासीन द्विभुज चतुर्भुज धानीलाभम् ।
श्यामवस्त्रधर तमो गुणावितभुध्वाक्षम् ॥^१

सूर्यस्य

आधिदविकल्पम्—

भगवाः सूर्योविभुशक्ने प्रतीक परमात्मनोविग्रह इति धृति-स्मृति
पुराणतत्सम्मतम् । तथा च—

य आदित्येतिष्ठन्न आन्त्यादन्तरो य वेद न वेद यस्यादित्य शरीर य
आदित्यमन्तरो यमयत्येयत्तमात्मानमन्ययमृतम्^२

य आदित्ये विराजते आन्त्यादन्तिन्नो यमान्त्या न वेति । आदित्यो यस्य
शरीर य आदित्ये तिष्ठन्न नियन्त्रण करोति । स एव अविनाशी आत्मा । सूर्योप
निषदि च—

‘सूर्याद्विष्णु इमानि भूतानि जायन्ते सूर्यो यत्र पञ्चय अन्नमात्मा नमस्ते
आदित्य । त्वमेव प्रत्यक्ष विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्ष रुद्रोऽसि । त्वमेव प्रत्यक्ष
ऋगसि, त्वमेव प्रत्यक्ष यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्ष सामासि त्वमेव प्रत्यक्षमथवासि ।
त्वमेव सवष्ट-दोऽसि । आदित्यादवायुर्जायते । आदित्यादभूमिर्जायते । आदित्या
वापोजायते । आन्त्याज्योतिर्जायते । आदित्याद व्योम असावादित्यो
ब्रह्मेति”^३

एवञ्च सूर्यादेव पञ्चमहाभूतानि जायन्ते । ब्रह्मविष्णुरुद्रादयोऽस्मादेव ।
जगत्सर्वमस्मादेव । तथा च

सूर्यमण्डलमध्यस्था देवी त्रिपुर-मुदरी ।

पाशाबुधनुवाणहस्ता, ध्यायेत्साधक ॥१॥^४

आध्यात्मिकम्—

भगवाः सूर्यो येन रूपेण तमो नाशयति तदस्य भौतिक रूप । यच्चकारणा
त्मक तत्ताधिदविक । यच्चकार्य कारणान्तिरिक्ततम तदस्वाध्यात्मिक रूपम् । वेदे
उत् उत्तर उत्तम’ शब्दरस्यकथनम् । सूर्य आत्मा जगत्स्वस्त्युपश्च’^५ अन्त
रात्मा शब्द भौतिकरूपद्योतकोनास्ति । तथा च—

१ एलिमेण्टस आफ हिन्दू इक्लोपाफी मद्रास प २२

२ बृहदारण्यकोपनिषदि ३।७।८

३ सूर्योपनिषदि अप्रकाशित भा० प्रतीकविद्या १६३ दा बनावन शा

४ सत्सिता सहस्रनाम ११६

५ ऋग्वेदे १।११५।१

उद्वय तमसस्परि ज्योति पश्यत् उत्तरम्
देव देवता मूयमगममा ज्यातिस्तमम् ॥१॥^१

विष्णुगिबवदस्यापिलिगम् ।

अखण्डयण्डलावार, व्याप्त येन चराचरम् ।
मगनतिगमाराध्य, त्वा सूय प्रणामाम्यहम् ॥१॥^२

प्राधिभौतिक

भगवत्सूयस्य वर्णो हरित स्वर्णमश्च । तथा च
नमोवेदान्त-वेद्याय सबर्मादि-माक्षिणे ।
नमो हरित-वर्णाय मुखर्णाय नमो नम ॥१॥^३
अस्य रथ सप्ताश्वा बहन्ति । तेषा नामानीत्यम ।
जयो जयश्चविजयोजितप्राणोजितयम ।
मनोजव जित श्रोत्रो, वाजिन सप्त कीर्तिता ॥१॥^४
बालविल्यमहर्षीणाम् पठिमहत्तमिम स्तुवति ।
बालविल्या सहस्राणि पठित्रहापयोऽमला ।
पुरताऽभिमुख यान्ति स्तुवति स्तुतिभिर्विभुम् ॥१॥^५
द्वादशमासेषु स्वविभूतिभिर्विभिन्न नामभिस्तपति ॥^६

(ग) किन्नामस्तोत्रत्वम्

१ उपक्रम

भारतीय-संस्कृतेवास्तविकरूप जनमानस वा स्फुटरूपेण चेतुर्नापि
समुपलभ्यत । तर्हि स्तोत्रेऽप्येव । यथा बाला यत्किञ्चित्प्राप्तुरामा दुःखिता-
स्ताडिना पीडिता वा पितरामभिवीक्षत तथा भवा-जना ग्रान्ता जिनासक्तो
अर्पयितो जानिबो वा परात्पर पितर परमात्मनम् । तथा च शीतायाम्—

चतुर्विधा भजते मा जना मुहूर्तिनोऽनुम ।
भार्ता जिनामुरर्षार्यो जानी च भरतपथ ॥१॥^७

१ तर्ज १।२०।१०

२ सुर्वस्तात्र १

३ भाग्यहृदय स्तात्र ३३

४ तर्ज १२१

५ भाग्यहृदय १२।११।४६

६ तर्ज १२।११।३

७ धीमद्वचनश्रुती ६।१७

‘कोपीनवत् खलु भाग्यवत्’ इत्यस्य सत्य स्वरूपम् पूज्यमगवत्पादानां शक्राचार्याणामन्यथा भक्त-जनानां चस्तोत्रेष्वेव येतिरस्कृत विषय विकारा परम प्रमादमात्मरतौ एवावमवत ।

‘न मात्र नोयत्र’^१ इतिव्याहरन्तो जना अद्यापिसन्तोषं विन्दन्ति । स्तोत्रं न केवला भक्ति पूजा वा । किन्त्वित्द मानसविचारनरणाणां बहिर्भूत ध्वन्यक्षरमय रूपम् । स्तवनवस्तु स्वशक्तिश्चाभ्यासेनोत्पादयितुं शक्या । बहवो व्यावहारिकरीत्या परम्परया च स्तोत्रमाचरन्ति न नष्टि-रीत्या । चेत्कोऽपि स्वामाविक प्रवर्त्या स्तोत्रमाचरति तर्हि निस्संदिग्धमप्राप्यमपि प्राप्तुमर्हति । परमात्मानमपि साक्षात्कृतुं प्रमुभवति ।

भक्त्या त्वनन्यया शक्योऽहमेवविधोऽजुन ।

ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥१॥^२

सर्वेजना सुखायमेव यतते परं न तं सुखं दुःखादुपरमं वा अधिगच्छति अतएव ‘अनित्यमसुखं लोकाभिभम्प्राप्यमजस्वं मामित्युक्तम्’^३ भुक्तिमिच्छंति चेत्तात विषयाविषयवत्तत्त्वजे^४ तिअष्टावत्रगीतायां च । पुरा तु मयूरनामा कवि सूर्यशतकेन सूर्यं स्तुत्वा नीरुजं जात इति नापरिचितं वाक्यशास्त्रविदाम् स्वकीयनानुमतेन अस्मि यदबहवो जना ये न वेनाप्युपचारेण नीरुजं जातास्ते स्तोत्रं कृतार्थीकृताः ।

यथा दूरभाषक (टेलीफोन) यत्रण दूरस्थानं वक्तुं टेलीविजनयत्रेण साक्षात्कृतुं च सामर्थ्यमागमवतिजनः । एवमेव स्तोत्रे तास्ता देवता वक्तुं समर्थो भवति जनः । अनया त्रिविधा शक्तिवधते । शूरो वाचस्पतीयते निबलोऽपि सबलायते । नास्य शक्तिप्रयत्नक्षतरपि वशानिव-साधनं प्रमापयितुं शक्यते । संगीतात्मकया मनयोच्चारिततया सर्वप्राप्तिं सुकरा । अनाताविचित्याग्राह्य शक्तिं सोतसा सम्बन्धं स्थाप्यते नया ।

महर्षयोऽपि साकानुजिघृक्षयवतेषु पुराणेतिहासादिषु तत्र तत्र शवद्वण्डवधनायक सारस्वतादीन्यनेकानि स्तोत्राणि परिजगुः स्तोत्रं च सर्वं तृप्यन्ति । लोकेजन स्वामीष्टसम्पादनाय स्वाम्यादयः स्तूयमाना दृश्यन्ते । वेदेष्वपीन्द्रादयः स्तत्र तत्र स्तूयते ।

यद दधाव इन्द्रते शत शत भूमिरुतस्थुः ।

नत्वा वाजिन सहस्रसूर्या अनु न जातमष्टरोदसी ॥^५

१ दण्डपराय क्षमापनस्तोत्र १

२ गीतायाम् ११।५४

३ तत्रैव ८।३३

४ अष्टावत्रगीतायाम् ३

५ तत्तरीय संहितायाम् २।४।१४

त्वसोमासि सत्पति त्व राजोत वत्रहात्व मद्रोऽसि सत्पत्तु ।^१

स्तोत्रेण प्रसन्नदैवै स्वाभिलषितं पूरयति तथा च “स एवैनं भूमिं गमयति”^२ तृप्त एवामिन्द्रं प्रजया पशुभिस्तपयति ।”^३

किंच स्तान्नरसाधारणैस्तुयमानस्य स्वरूपं परिचीयते । चेतोऽवस्थितिं स्वतन्त्रस्वरूपं परिचयेनैव न्ययति । गुणं सहस्रशः स्वरूपं निरूपितस्तुत्यस्या साधारण-परिचयात् तत्तमौस्यातिशयनायत्रानासक्तं चित्ततत्रैव निलीयते । तदनुगुणतया त्रमशा विषयभ्यो विविधस्तं मनः स्तुत्येकनिष्ठस्य परिचितगुणत्वात् पुनः विषयप्वनासक्तं नवाहोषु प्रवर्तते । तदेवक्रिया सममिव्याहारेणाधानुवि-तया नामावतौ नामार्थे स्यैव सम्भवति, अतः स्तान्नाणाम् महत्त्वमस्ति ।

२ स्तोत्रशब्दाथ

स्तूयतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या स्तौते “दाम्नीसस्युज”^४ इति भूत्रेण कृतेष्टृनि प्रत्यय “दुत्पाद्यन् स्तौत श” । वाचस्पत्यर्पि ‘स्तवे गुणकर्मादिभिः प्रशसनेऽमर इत्युत्वा स्पचानुविध्यमुक्तम् ।”^५ तथा च

द्रव्य-स्तोत्रं धर्मस्तोत्रं विधि-स्तोत्रं तथैव च ।

तथैवामिजनस्तोत्रं स्तोत्रमेतत् चतुष्टयम् ॥१॥^६

द्रव्याद्युपाधिभूतया स्तवस्य चातुर्विध्यमुक्तम् । “स्तुतिसाधनवाक्ये गुणिनमुपसजनीकृत्यतन्निष्ठानां गुणानां प्राधायनरूपरूपा ऋग्वेदे लक्षिता । इत्याद्युपशेषेऽपि स्तूयतेऽनेनेतिव्युत्पत्तिं प्रदश्यष्टृन् प्रत्ययं कृत्वा ‘अथवाद् स्तुति ईडा नुतिविकृत्यन स्तव इत्याभावेनेति लिङ्गि-वा मत्स्यपुराणीयश्लोक प्रकारात्तरणं पाठभेदेन धृतं^७

अत्र वा वणमिष्यामि विधिं भव-तरस्य तु ।

ऋचो यजूपि सामानि यथावत्प्रतिद्वैतम् ॥१॥

विधिहोत्रं तथा स्तान् विधिस्तोत्रं तथैव च ।

तथैवामिजनस्तोत्रं स्तोत्रमेतत् चतुष्टयम् ॥२॥

१ ऋग्वेद १।१।६।३

२ तत्तरीय संहितायाम् २।४।१४

३ छन्दोग २।५।४

४ अष्टाध्यायी ३।२।१०२

५ शब्दवाचस्पत्ये १६६४ वचनेणाये २३६२ प०

६ मत्स्यपुराणे १४५ छ० १२१ ख०

७ इत्याद्युपशेषेण सूचना विभाग छ० प्र०, जाशी प० ७२९

मन्त्रवरेषु सर्वेषु यथा भेदादभवन्ति य ।

प्रवर्तयन्ति तेषां च ब्रह्म स्तोत्र पुन पुन ॥३॥^१

श्री द्वारिकाप्रसाद चतुर्वेदि रचिते 'संस्कृतशब्दायनौस्तुभ च'

'स्तोत्र प्रशसा स्तुति विरुदावलि प्रशसात्मक गीतम् । कवितास्तुत्या
त्मकश्लोका अत्रान्तिमत्रयो र्था विचार्या ।'^२

३ स्तुत्यादिभिर्वैलक्षण्यम्

स्तवनम् स्तुति स्तोत्रे स्त्रियात्तिन् ^३ इति त्तिनि, कृत निष्पाद्यते
"अथवाद प्रशसा-स्तोत्र ईडादयोऽर्था हस्तायुधकोश प्रदर्शिता नपथीयमुदाहरण
चोपन्यस्तम् ।'^४

ध्यासि वदमिमुणरुदारयया समावृष्यत नैपथोऽपि ।

इत स्तुति कास्तु चन्द्रिकाया यदम्बिमप्युत्तरलीकरोति ॥^५

अथत्र च—स्तुति सिद्धिरिति स्याता श्रिय सन्धयानञ्च सा ।

सदमीर्वा सलना वापि क्रमात्सा वान्तिरुच्यते ॥^६

समीक्षणम्—

उल्लिखितोद्धरणानामन्येषा चानुपदवक्ष्यमाणना पर्यालोचनेन प्रतीयते
यदस्ति किञ्चिदन्तरम् स्तोत्रस्तुत्यादीनां परस्पर मङ्गलानलमहोदयस्य वदिव
इण्डेक्स द्विती संस्करणेऽपि सनेत स्पष्टत्वेन प्राप्यते । तत्र स्तुतरथ इत्यमकित
'ऋग्वेदे पश्चात्' ^७ च स्तुति गीतानाद्योतकम् । 'ऋग्वेदभौरवाद म स्तुतिगीता का
द्योतक । स्तोत्रार्थे च तथोदगातु तत्सहायकाना पुरोहितादीना गायनद्यातकम्'
शब्दवाचस्पत्ये च शस्त्रस्तोत्रयोरुदाहरण द्रष्टव्यम् ।

यथा या देवदत्त स चतुर्वेदमिग इत्युक्ते सर्वेजना स्तुतिमवगच्छति
यद्यपिष्टुजस्तुती शस-स्तुती इत्येकाधौ तथापि प्रगीतमन्त्रसाध्य स्तोत्रम् अप्रगीत
मन्त्र-साध्य शस्त्रमिति तयोर्विभक्ते इति च तत्रोक्त प्रगीत मन्त्रसाध्ये स्तवो गुण
कथने च । शस्त्रशब्दे प्रतिगीतमन्त्रे यदुक्त तत्र चाप्रतिगीतमन्त्रे इत्येवबोध्यम् ।^८

१ मात्स्यपुराण १४३ त० १२१ अ०

२ संस्कृतशब्दायनौस्तुभ १२३६

३ शब्दायनौ ३१३/६४

४ हस्तायुधकोश ७२५१

५ नपथे ३१११६

६ देवीभागवतम् ४५/१४३

७ वनिक इण्डेक्स प० ५३५

८ शब्दवाचस्पत्ये ३३४३

अथववेदे स्तोत्रस्तुत्योर्भेद एव दक्षित 'गुणनिष्ठगुणामिधानं स्तुतिरित्युक्त्वा तस्या प्रगीताप्रगीतमेतात् द्विविधमुक्तम् । तत्र च प्रगीतमत्रमाध्यास्तुति स्तोत्रम् 'आज्यस्तुवते 'अप्रगीतमत्रमाध्यास्तुति शस्त्रम् इति सायण ।^१ शिवमहिम्न स्तान्ने मधुसूदनाचार्येण स्वव्याख्यायाम् 'गुणनिष्ठ गुणामिधानम् ^२ भगवताचार्येण शक्रेण विष्णुसहस्रनाम्ना भाष्ये स्तुवत इत्यस्य गुणं सवीतनं कुर्वन्त इत्यर्थो- विहित ।^३

तत्र चतुय इलाकेस्तुतिरित्यस्य 'गुणान् मवीतयन् ^४ इत्यर्थोविहित । 'स्तोनास्तवनात्' ^५ इति नगमकाण्डे नरकम् । 'गम्यास्य प्रयोगो यदिक्-अ-क्षेपु निरुक्तादिषु क्वचित् पुराणवाक्येषु च बहुधा उपलभ्यते । तथा च निरुक्त ।

तद् यानि नामानि प्राधाय-स्तुतीना तददवनमित्यावन्त इत्युल्लिखिता यास्वेन स्पष्टमवनिर्देशं कृतं साचेयं स्तुतिं चतुर्धा नाम्ना वधुमि कमणा रूपणेति च । स्तुति नामरूपवन्मवधुमि ^६ इमाश्च त्रिधा शृण्वदमाज ।' परोश- कृता प्रत्यक्षकृता आध्यात्मिक्यश्च ।^७ ऋचति स्तुवति व्युत्पत्त्या ऋचादस्यापि स्तुत्ययत्नत्वात् । एतच्च रूपं क्वपि भवति । तत्र परोशकृता सवामि नाम विमर्त्तिमियुज्यते प्रथमपुरषैश्चाख्यायते ^८ 'इन्द्रो दिव इन्द्र ईशे पृथिव्या ^९, परोशकृताया उदाहरणम् । प्रत्यक्षकृताश्चमध्यम, पुरुषणारयायते ^{१०} त्वमिति सवनाम्ना निर्देशं, यथा त्वमिन्द्रवलादधि ^{११} आध्यात्मिक्यश्च उत्तमं पुष्पपागा महमिति सवनाम्ना च निर्देशं । ^{१२} अहमुव वसुनं पूवस्वपनिरह ^{१३} इति ।

शास्त्रान्तरेषु परोशकृता प्रत्यक्षकृताश्च भ-ना बाहुल्यनावलोकयन्ते । आध्या- त्मिक्यश्चाल्पशः निरूपितं चतत् निरुक्ते दवत-काण्डे । स्तुतेराशिपो-र्येऽपि प्रयोगो भवति । क्वचिच्चाशीरव न स्तुतिं क्वचिच्चस्तुतिरेवनाशी । तथा चबहुद- देवतायम्—

१ अथववेद सायण भाष्य प० ६४०

२ शिवमहिम्न स्तान्ने १

३ विष्णुसहस्रनाम्नि शक्रेण भाष्यसहिते श्लो० ४

४ निरुक्त निगमकाण्ड २

५ तत्रव

६ दुर्गाशरीय व्याख्या निरुक्तस्य ४ मन्त्रे । दवत वाद ।

७ निरुक्ते ७।१।६

८ तत्रव ७।१।६

९ ऋचसहितायाम् ८।४।१३।३

१० तत्रव ७।२।२

११ तत्रैव ८।८।११।२

१२ १३ तत्रव ७।२।३ तथा ८।१।३।१

स्तुतिस्तु नाम्ना रूपेण कमणा बाधवेन च ।

स्वगाथधनपुत्राद्य अर्थगन्तीस्तु बध्यते ॥^१

मन्त्र शब्दोऽपि स्तुति समानाधिक एव यतो मनघातो ष्टनिस जायते । तथा च निरुक्ते मन्त्रा मननात् ^२ वस्तुतो मन घातुस्त्रिष्वर्थेषु प्रयुज्यते ज्ञान विचारे सत्कारे च ।

दवादिवमन्त्रघातोमयतेनायतेऽननति मन्त्र । ईश्वरीयादेशा अनन जायन्ते इतिमात्र । तनादिगणीयान् मन्त्रत विचायत सत्क्रियते वा ईश्वरीयादेशोऽत्र । एवमेव छदिघातोनिष्पन्न छन्दः शब्दः ।^३ स्तोम शब्दोऽपि स्तवनाधिक एव तथा च निरुक्ते स्तोम स्तवनात् ^४ ष्टुन्घातोमनिनिजायत । ऋग्वेदोत्तर युग स्तोत्रगायनपरो भवभूतिसमये समूहाधिक । स्तोम-स्तान् सायणः ।^५ भवभूति —

ऋषीणामुग्रतपसा यमुनातीरवासिनाम् ।

तत्रण चासित स्तोमस्तान्तर समुपस्थित ॥१॥^६

(समूहाधिक)

ऋचन्ति स्तुवन्तीत्युक्त्वा ऋच्यतो विविपि-युत्पाद्यास्थाप स्तुतिरेव । ऋचा नियताक्षरपदावसानाना इतिब्रुवता शुक्लयजुर्वेदीय प्रथममन्त्र व्याख्यावसरे महीधरेणास्य स्तुत्यधिकत्व स्पष्टमवोक्तम् ।^७

यजुः शब्दोऽपिस्तुत्यधिक यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु देवपूजामा भ्रम समापत्वात् ।

निष्कर्ष —

ऋचशब्दं तुगादिपठितमन्त्रघातोनिष्पाद्यते स्तुत्यधिकत्वेऽपि ऋग्वेदे एव रुढ । यजुःशब्दं यजुर्वेदे । सामशब्दं सामवेदे । स्तोम शब्दस्य स्तोत्राधिकत्वेऽपि मन्त्र-समूहे रुढ । एव च स्तुते पर्याप्तत्वेऽप्यप्यवहारे विभिन्नता । तथैव स्तोत्रशब्दं स्तुतेरन्तर्गतोऽपि भिन्न । स्तोत्रत्व चेत्य जातम् ।

विवेक्य विषय च—

१ स्तोत्रत्वे प्रगीतमन्त्र साध्यतावश्यकता । निरूपितं चतस्र पृष्ठत

१ बृहद्देवता १।७

२ निरुक्त ७।१२।१

३ तत्रैव ७।१२।३

४ तत्रैव ७।१२।३

५ अथर्ववेदे ६।३।५।३ सायणभाष्ये

६ उत्तररामचरिते भवभूति १।५ मीमीतात्र बनारसीदास १६५०

७ शक्य यजुर्वेदे १। मन्त्र

अथवेदीय पण्डितस्य प्रथमेन त्रेसायनेन समर्थितोऽयमाशयः ।^१ सस्कृतशब्दाथ कोऽनुभवेऽपि ।

२ स्तोत्रे फलवचनमप्यावश्यं तथा च 'स्तुतस्तुतयोस्तु सस्कार याज्यावत देवताभिधानात्'^२ इति अधिकरण एव दुस्तम भवति मीयमानेन बहुता-
साम्ना फलसाधनापूर्वजननाथ पृष्ट स्तोत्राग्न्य दमनिष्पादयेत् ।

३ शब्दस्याय स्तुत्येक्षया वदितसहिताऽनु अल्पश प्रयुक्तत्वात् ।
शतपथगोपयन्नाह्मणादिपुत्रवाचिकत्वाच्च वदितस्तुतयोनविवक्ष्या ।

४ स्तोत्राणि च न केवल भगवन्नामपराणि यथाकथंचिदुच्चरितानि
जनस्यने भ्रातृव्यात् ममतादीनि च यपि तुण्या सम्बन्ध पुण्य भावना-
विशेषेण । जपपूर्विका काचित् शली नितरामपक्ष्यतेऽन । सत्त्वस्वरूपतया वामु
शैवरूपाणि एवेमानि । स्तोत्रेषु चेत कामप्यभिधायामनिवचनीया सन्तुष्टि
लभत ।

५ एषा पाठमात्रेणापूर्व काऽप्यानन्द समुत्प्लसति । श्लोक-भक्तयोर-
यमेवप्रधान भेदायमत्रा अथ निरपक्षा अपिपञ्जिता पुण्यजनका पापप्रक्षाल
काश्च । एव चोत्प्राप्त्यनिष्टपरिहारपूरक पुण्यात्मक यन्ध्वनि समूहमाय ऋषि-
तत्तुत्यजनप्रोक्त वा तद्विस्तानम् । फलच्छुम्नि कृतानि तत्तत्फल प्रदानि ।

५ स्तोत्र-साहित्यम्

सामान्यतः सस्कृतवाङ्मये स्तोत्राणां रचियमुपलभ्यते तत्र प्रथम प्रकारो
वदित वाङ्मय पुराणरामायण महाभारत-तत्राणि ग्रन्थेषु । द्वितीयश्च स्वतन्त्र-
रूपेण तत्तत्सम्प्रदायाचार्यैरितरश्च लिखितानि । तृतीयश्च काव्यादिग्रन्थेषु ।
अत्रतुप्राक्प्रदर्शित रीत्यादिवस्तुतयो विवेच्या न भविष्यत्यपितु विशेषत
पौराणिकानि सामान्यतो व्यक्ति विनोपाचाय रचितानि स्तोत्राणि एव
चर्चिष्यन्ते ।

मूलतु स्तोत्राणां वेत्तास्ततः पुराणतत्राणि ततः कवि विशेष रचितानि
पौराणिकानां चर्चा तत्तद्ब्रह्म प्रकरण भविष्यति । लौकिक-वाङ्मय कविकुलपुरो
वल्लिदासस्य श्यामलदण्डक प्रयात स्तोत्रम् । ततोऽश्वघोषस्य कनिष्कसमकालीन
वर्तिन प्रथम भगवन्दीकस्य बुद्धचरित सौन्दरानन्दयो रचयितु 'नानदीस्तोत्रगाथा-
पर स्तोत्रग्रन्थः । शतकस्यास्योत्तराद्धवर्तिना मातङ्गेन चतुःशतकाध्यशतके'
लिखिते । पञ्चशताब्दीक सिद्धसेनद्विवाकर कत्याणम्-दारस्तोत्रमलिखत । यत्र
जनतीयकराणां स्तोत्राणि पण्डिततादया पूर्वाद्धवर्तिना राना हर्षेण सुप्रातस्तोत्र

मष्टमहाश्रीवतयस्तोत्रं च व्यलेक्षि । अत्रव षादम्बरी कारेण वाणमट्टेन 'वण्डी शतक' व्यरचि यत्र प्रसादगुणसमविता-लकारिक् भाषाया समीचीन प्रयोग । स्रग्धरा-छन्दोबद्धमिदं शतकं दीर्घ समासमय मुल्लेखानुप्रासप्रचुरमस्ति । तथा च विद्राण रद्रविदे सवितरि तरलेवज्जिणि ध्वस्त-वज्जे । जाताशकेशशाके विरमति मरुति त्यक्तवर कुवेरे । वकुण्ठ कुण्ठितास्त्रे महिषमतिरूपपीरूपोपघ्ननिघ्न । निर्विघ्न विघ्नतीव्र क्षमयतु दुरितभूरिमावा भवानी ॥१॥^१
अस्यवक्ष्यालको मयूरकवि भगियाश्रय कुण्ठरोगाभिभूत सूय शतक विरच्य नीरवजात । अस्यामेव सप्तमशताब्द्या मानतुग^२ भक्तामरस्तोत्रम लिखित । सूयशतकस्येवौ श्लोकौ—

चन्द्रग्रहणं विना नास्मि रमे किं प्रवतयस्येवम् ।
दिव्यं यदि रचितमिदं नदिनाहूयतां शकुः ।
धारोपयसि भुषाकिं नाहमभिज्ञात्वंदगस्थ ।
दिव्यं वयं सहस्रं, स्थित्वैव किं युक्तमभिधातुम् ॥^३

सप्तशमिनस्याष्टमशतादीकस्य स्रग्धरा-स्तात्रम स्रग्धराछन्दोबद्धतारा स्तोत्रं च । अधुनबाह्वतप्रवतकावायशकराणां यथा कीर्तिं चन्द्रिकाऽद्यापि जनानां लोक्यति । ये परमायदष्टया द्वतवादिनोऽपि निगुण ब्रह्मणा सहस्रम्बन्धं स्थापयितुं सगुणोपासनं साधु भवतेस्मात् एव विष्णु शिवशक्ति-गणेशहनुमदादीनां स्तुती स्तोत्राणि च यरचयन् । परश्शतानि स्तोत्राणि । आचाय प्रवराणां स्तोत्राणि भ्रान्तानामक्षयस्मोतासि । उज्ज्वलरत्नानामनोरमा मञ्जूषा । सगीतमधुरिमस्य दनिध्यदानि ।

भजगोविन्द भजगोविन्द गोविन्द भज मूर्तमते ।
बालस्तावत् त्रीडासकन, तरुणस्तावत्तरुणीरक्त ।
बद्धस्तावत्चिन्तामग्न पारेब्रह्मणि कोऽपि नन्मन ।
भज गोविन्द मूर्तमते ॥१॥^३

इत्यादि पदानां स्वरलहरीमि कणकुहरे आपूर्णं इव परिलक्ष्येते । प्रतीयते यत्त्वपेश-बहुलजगदुद्धतमुद्धवीभूय दिव्यलोकस्यानन्द हस्त-गतं जात । केचित् श्लोकौ —

विधरनानेन द्रविणविरहेणालसतया,
विधेयाशक्त्यत्वात्तव चरणयोर्वाच्युत्तिरभूत् ।

१ संस्कृत साहित्य का इतिहास श्री बलदेव उपाध्याय पृ० २६५

२ संस्कृत साहित्येतिहासे स्ताल प्रकरणे ।

३ संस्कृत साहित्य का इतिहास पृ० २६५ श्री बलदेव उपाध्याय पृ६४८

तदेतत् क्षतव्य जननि सखलोद्वाग्निं शिवे,
कुपुत्रा जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति ॥१॥^१

एवमेव शिवापराधसमापने—

आयुनश्यति पश्यता प्रतिदिन याति क्षय यौवनम्,
प्रत्यायाति पुनश्च न दिवसा कालोजग्मक्ष्व
लक्ष्मास्तोयतरंगमगचपला, विद्युज्ज्वलजीवितम्
तस्मा मा क्षरणागत क्षरणद त्वरक्ष रक्षाधुना ॥१॥^२

इत्यादिपुणार्तिभावस्य विनश्वरस्य जगतश्च प्रत्यक्षामूर्ति नयनयो
समम् स्फुरन्तीवलक्ष्यते । प्रमादगुणो वणमन्त्री साधनरूपेणालकारिताच
दग्गोचरता याति ।

तनोतु क्षेम नस्तव वदनसौन्दर्यलहरी,
परीबाहू स्रोत सरणिखि सीमन्तसरणि ।
यहती सिद्धर प्रबल-कवरी भारतिमिर
द्विषा व दय-दी-कृतमिव नवीनाक विरणम् ॥१॥^३

आचार्याणां समकालीनेन दाक्षिणात्येन मूक कविना मूक पञ्चशती' रचिता
यत्र श्लोकानां पञ्चशती । एतस्यामेवशताद्व्या पुष्पदन्ताचार्येण शिवमहिम्नस्तोत्र,
रचयाचक्रे । अत्र शिवस्तोत्र परका श्लोका ।

असितगिरिसम स्यात् वज्रजल सिन्धु पात्रे,
सुर-तरवर शाखालेखनी पत्रमुर्वी ।
लिखति यदगहीत्वा शारदा सवकाल
तदपि तवगुणानामीश पार नयाति ॥१॥^४

नीलगिरिसम वज्रजल स्यात् सिन्धुरेव च मसौपात्रम् स्यात् कल्पतरु
शाखा च लेखनीमेवेत कलसपत्र च उर्वी-स्यात् तदपि भगवत शरदस्य गुणान्
वर्णयितु न शक्य अत्रव बेरलाविपतिना कुल शेषेरेण मुकुन्दमाला रचिता ।
यच्च वज्रव-स्त्रात्रेषु परम प्रसिद्धम् । तथा च—

दिविवा भुविवा ममास्तु वास,
नरकेवा नरकान्तक प्रकामम् ।
यववीरित—शारदा रविदौ
चरणौ ते मरणेऽपि चितयामि ॥१॥^५

१ देव्यपराधसमापनस्तोत्र श्लोक २

२ शिवापराधसमापन स्तोत्र १३

३ सौन्दर्यलहरी स्तोत्र ४४

४ शिवमहिम्न स्तोत्रे ३२

५ मुकुन्दमालायाम् ८

स्वर्गे नरकं भुवि यत्र कुत्रवा वासोऽस्तु परं विकसिताशारदारवि-
तिरस्वारि चरणयोर्विस्मरणं न भवदिति ज्ञेयं वामना ।

नवमं शतकात्तवर्तिना रत्नावरणं वक्त्रोक्तिपचाग्निना व्यसक्ति यस्या
इमोस्लाकी ।

एव मेनामिमत्तं नवामि सुतनुं वधवा अवश्यं मतं,
साधूनां भवता न मेरुचितं नृत्यं न क्वऽहं पुनः ।
मुग्धे नास्मि न मेरुणा, ननु चितं प्रपन्नं मापातुव
वक्त्रोत्प्रेति हरिं हिमाचलमुखं स्मरानोमृतयन् ॥१॥
एव हासाहलभृत्तरापि मनसां मूच्छाममार्तिगितं
हालानवविभमिं तव हतं मुग्धेनैव हालिकं ।
सत्यं हालिकतवतममुचिना सत्यस्य गोवाहने
वक्त्रोत्प्रेति गितं हिमाद्रिं सुतया स्मरं हरं पातुव ॥२॥^१

वदमीरराजोऽवन्तिवमणं समाश्रितेन कथिनाचार्येण चानन्दवधनेन
'देवीशतक' २ व्यतेलिखितं । श्रीमदीश्वरप्रत्यभिज्ञाचार्य-चन्द्रवर्तिवद्याग्निधामोत्पलदे-
वाचार्य 'शिवस्तोत्रावली' ३ अलिखितं । विनिष्ठाद्वैत-स्थापनेनाचार्य रामानुजगु-
रणा यामुताचार्येण चतुःश्लोकीस्तोत्ररत्नमरचि । अस्य तमिलं नामालवन्दार-
स्तोत्रम् । आतुरिक्सौन्दर्येण विनिष्ठाद्वैतनिम्बार्कसम्प्रदाययोरतिप्रसिद्धमिदम्
भक्तजनरमीक्षणस्तुमते,

तवामृतस्यदिनि पादपद्मे
निवेगितात्माकथमयदिच्छति ।
स्थितेऽरविन्दमकरन्दनिभं
मधुवतीं नायकसमीहितं ॥१॥^४

भगवन् पीयूषरसप्रवाहिचरणौ ते विहाय कोऽयं रसं पीपासति । मकर-
न्दामोदितकजपुजविहाय मधुरं रसमिन्दुरसं समीहति ।

विनिष्ठाद्वैताचार्यवरेण रामानुजेन १०१० श्लोका गद्यत्रयस्तुत्यात्मकं
मतेलिखितं धारणागतिगद्यं बहुश्लोकं श्रीरंगगद्यं च तस्यैव निष्पन्नं श्रीवत्सा-
केन श्रीस्तव अतिमानुपस्तव वन्दनास्तव सुन्दरवाहुस्तव वकुण्ठस्तव च
निरमामि ।

एकादश शतावदया कृष्णालीलामतमतीव प्रसिद्धं स्तोत्ररत्नम् ।

१ ॥ साहित्य का इतिहास स्तोत्रप्रकरण—पृ० उपा० पृ० २६८

२ 'वामना' भूमिशास्त्रे श्रीरामप्रताप विपाठी पृ० ८

३ शिवस्तोत्रावली स्तोत्रे वाराणसी द्वितीय संस्करण पृ० १६

४ स० साहित्य का इतिहास श्री बाणेश्वर उपाध्याय पृ० २६८

‘कृष्णत्व त्वयौवनोऽस्ति मुग्धा प्रायेण गोपागना’ ।
 वसो भूपतिरञ्जनालमिदुरग्रीवा वय गादुहा ।
 तद्याचे नलिनाक्ष भवतमधुना वदावनमन्दिर,
 प्रायासोरितिगोपवृन्दवत्सा नम्रो हरि पातु व ॥१॥”

गीतगोविन्दकार जयदेव पीयूषवर्षी भीतमाविन्द शल्या मलिखत गगा
 स्तवमालाम मालावार निवासिवित्त्वमगल कृष्णवर्णामतमरचयत ।

मुग्ध स्निग्धमधुरमुरलीमाधुरी धीर-नाद
 कारकार करणविश गोकुल व्याकुलत्वम् ।
 श्याम वाम युवजनमनोमोहने मोहनागम,
 चित्तोन्नित्य वसतु महो मोहन मोहनागम ॥१॥”

द्वादश शताब्द्यामाचायाद्दनीय ‘द्वादशस्तोत्रमलिखित’ लक्ष्मण
 सेनवच पदमावतीम् । वेदान्तदेशिक १३१८ १३१९ पञ्चविंशति स्तोत्रग्रन्थान
 लिखत । परम्परानिमौ वदयितु महत्वाय चकार । इत्येकसहस्रबद्धमस्य पादुका
 सहस्र गच्छगण्डक, रघुवीरगद्यमच्युतशतकादयो मुख्य-तमा यथा ।

अस्यामेव शताब्दमा गौरधरपौत्रेण रत्नधरपुत्रेण श्रीजगद्धर मटटेन
 कश्मीरात् यतिपदमपुरवासिना ध्येलेखि ‘स्तुतिकुसमाश्रित’ । अत्राष्टत्रिंशत्-
 स्तोत्राणि । अयं भगवत शिष्य-स्योपासक आसीत् । भक्ति भाविता सरसाहृद्या
 चास्यकविता सुकोमलश्लेषानुप्रासयमकादिगुम्फिता, मुरजपदमबन्धादिवद्धा ।
 कश्नरसभरिता । दासनिवृत्ता-सीदमयो भर दशनीय ।

‘चारुचन्द्रकलयोपशोभित मोगिमि सह गृहीत सौहृदम् ।

धम्युपेत धनकालशामभय नीलवण्टमतिवीस्तुमस्तुम् ॥१॥”

अत्र शालिश्लेषेण मयूरस्य भगवत शकरस्य च वशिष्ट्यम् ध्वयते ।

अथ च—

‘स्वरेव यद्यपि गतोऽहमथ नुक्त्वस्तत्रापि नाथ तव नाम्मयवलेपपात्रम् ।

दप्त पशु पतति यदि स्वयमथ-कूपेनोपेत तदपि कारुणिकोऽहिलोक ।”

सनाननगोस्वामी श्री कृष्णलीलास्तवादीयलिखत् वाचीवासीनाप्यय
 दक्षितेन (१५५४ स) ‘वरद राज स्तवालिखित’ । वैरसवासीनारामणमटट
 (१८८५) “नारायणीयमलिखत । अत्र १०१४ श्लोका । जीवगोस्वामी बहू
 निस्तोत्राणि लिखितवान् । अस्यामेव शताब्द्यामाचायमधूसूदनसरस्वतिना ‘मदा
 विनी लिखिता यत्र च श्लोकानामृद्वयधिकं शतम् । भगवत श्रीकृष्णस्य जन्मा
 रम्यत्वात् प्रधानं पयन्तमस्ति ।

१ स्तुतिगुणमन्त्रिन् स्तोत्रे श्रीमन्नवल्लभद्विपाठि सम्पादित १।१४ सस्वरण २५ धाराणशी

२ सन्त साहित्य का इतिहास श्री बलदेव उपाध्याय पृ० ३-२

३ श्रीस्तव स्वरद्वय १० ४२६ मधरा १६५६ जून

भगवत श्रीकृष्णस्यानयोपासकेन कृष्णचतय शिष्येण रूप-गोस्वामिना गंधवप्राथनाष्टकादीनिस्तोत्राणि व्यलिखत । द्वाहाहासमाश्रितेन पण्डितराज विरुदमाजा भगवत श्रीकृष्णस्यानयोपासकेनालौकिकप्रतिभाशालिनाचार्येण कविना च पण्डितराज जगन्नाथेन पञ्चलहर्षोऽलिखत । 'वरुणा लहरी पीयूष-लहरी मुषालहरी अमरलहरीत्यानीनि । अत्र गंगा विष्णु-शमुना लक्ष्मीसूयादीनां स्तोत्राणि । अस्य रचनाया स्वाभाविक प्रवाहपदानामनोरमाशय्या कल्पना अमत्कारिता चेति । साप्तादमतद्रवस्य निप्यद इवदश्योतते । कालिन्ध्या क्ले गोपागनामि सहमवत श्रीकृष्णस्यानुपमसौंदर्यमाधुरी आस्वाद्यत ।

१२ चेत् कथयामि तं हितमिदं वृत्तादनं चारयन्
वदं कांश्चिन्मया नवाम्बुदनिभं बधुनकायस्त्वया ।
सौंदर्यादभूतमुदगरदमिरभित सम्मोहहनं भद्रं स्मितं
एष त्वां तव वल्लभाशच विषयानाशुक्षयं नेष्यति ॥१॥

स्मृतापितरणातपं वरुणया हरस्तीनणाम्
अमरतरनुत्विषा बलयिता गतविद्युताम् ।
कलिद गिरिनिदनी तटसुरद्रुमालम्बिनी
मदीयमतिचुम्बिनी भवतु कापि कादम्बिनी ॥२॥^१

अस्यामवशताद्या (१६५०) श्री नीलकण्ठ दीक्षितेन शिवलीलार्णव आनन्दसागरस्तव शिवोत्कपस्तव मञ्जरीतिनामभि शिवमहिमापरा त्रय ग्रन्था लिखिता ।

वैकुण्ठारि मद्रास निवासी वण्णव आसीत् अस्य काल १७तमा शताब्दी । अयं लक्ष्मीसहस्र लिखितवान् । अत्रालंकारिक सौंदर्यमोदाबद्धम् । मुख्यतः शब्दविरय श्लेषे दक्षोभक्तिभावनयामावितोऽयग्रथ लक्ष्म्या सौन्दर्य गुण-गायन पर । अतीवकीर्तिप्रतिभा नूतनोत्प्रेक्षा कमनीया रचना चातुरी च मनोहरा इति उत्प्रेक्षामण्डितरसपेशलोऽयं ग्रन्थः । वाचा वदन्त्यमपरा विशेषतेति ।

वरमादिपु मातरादिम यदिम काङ्कताहमध्यमम् ।

अमरं कल्पामरस्तव स वभूव स्वमव मध्यम ॥१॥^२

अत्र वटे पर्याय मय मध्यम (मध्य जावलमममध्या स्त्री) कथित । इत्यपराधहृत्तरमर अमरकोशकार पामर मध्यमकार वभूव ।

रामभद्रदीक्षितलिखितपु 'रामस्तवाद्भुत-सीतारामस्तवो चमुह्यो अत्र राम-महिमा तद्वाण महिमा च वर्ण्योविषयः । सन्यासिन्नारायणतीर्थेन कृष्णलीला तरंगिणी लिखितेति । वासिष्ठगणपतिमुनिप्रणीतमुभासहस्र अपरो बहुप्यपर

भालकारिका स्तोत्र-ग्रन्थ ब्रह्मानन्द रघुनाथदास—रामानन्दादयः सम्प्रदायाचार्या
भनेके विविधग्रन्थानलितान् एष च स्तोत्राणामविच्छिन्नधारा प्रसृता । तत्तदध्याये
विशदीकरिष्यते ।

स्तोत्राणां सङ्ग्रहो विभिन्नभाषासु प्रकाशितः खगलिप्यो वसुमित्र-सम्पा-
दितः स्तोत्रग्रन्थः वनणलिप्या-स्तवकुमुभाजलि देवनागरीलिप्या मुम्बईतौ बृहत्-
स्तोत्ररत्नाकरः काशीतौ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरः गीताप्रेसगोरखपुरतः स्तोत्रर-
त्नावली, काशीतः पुराणकाव्यस्तोत्रगुहा, मद्रासतः स्तोत्रार्णवादयः सङ्ग्रहः यथा
प्रकाशिताः यत्र प्रायः यूनाधिकरूपेण ४०० स्तोत्राणि सन्ति ।

द्वितीयोऽध्यायः गणेशस्तोत्राणि गणेश

शब्दाथ

वाक्याय ज्ञाने पदार्थानां कारणमिति गणेशस्तोत्रसमीपे गणेन शब्दस्य नाना नात्तरीयमस्त्वमजत एवेतितदेव निरूप्यते ।

गण्यते गणयतीति वा कर्मण्यपि प्रत्यय कर्तरिप्रत्ययऽपि वा प्रमथाऽर्थो भवति तथा च वालिदास 'मतं कण्ठच्छविरिति गण सादर वीक्षमाणः'^१ समूहोवाय 'नगणस्याग्रतामच्छेन एव च गणस्य' गणेश इति हलायुधे ।^२ गणेशनामे सधौगणशब्द आपतति सधानदेव समूह वाचक विश्ववाचको वा । अमरकोशे गणत्वता उक्ता ।

आदित्य विद्म वसवस्तुषिता भास्वरानिसा ।

महाराजिष-साध्याश्च रद्राश्च गणदेवता ॥१॥^३

आदित्याश्च द्वादशतः च बहुदारण्यके निर्दिष्टा

वतम आदित्याद्वादना व मासा सम्यत्सरश्चत एवादित्या एतेहीद सवमादाना याति ते यदिद सवमादाना याति तस्मादादित्या 'तत्र वसवश्चाष्टौ स्याता ।'^४

वतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चातरिक्ष आदित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चत वसव एतपु हीद सत्र तस्माद्वसव इति ।^५

विश्वदेवा दशप्राप्ता पर्जन्यस्तुषितामता आमास्वराश्च चतुषष्टि पचाशदूनका अनला तथा चोक्तम् वाचस्पत्य ।

१ मेघदूते ३५

२ हलायुधकोशे (जाज्ञी) २६६ रात्रिकीय प्र यु पी०

३ अमरकोशे (अभिन्न सदनी सन्ति) बाराणसी १११।१

४ बहुदारण्यकोपनिषद् ३।१।५

५ सत्रव ३।१।३

आदिभ्या द्वादश प्रोक्ता विस्वेदेवा दश स्मृता ।
 वसवश्चाष्ट सस्याता, णत्रिणात्तुषिनामना ॥१॥
 आमास्वराश्चतुर्षष्टिवाता पञ्चाङ्गुनवा ।
 महाराजिवनामाना द्वेतेर्विनातिस्तथा ॥१॥
 साध्याद्वादशविख्याता रद्रा चवाङ्गस्मृता ॥१॥^१

एव च सर्वे देवा गणपदवाच्यनामानान्ति तेषामीश गणेन सत्याय
 प्रदाने च 'ये प्रवृत्त्यादयो जडा जीवाश्च गण्यन्त तेषामीश स्वामी पति
 पालकोवेति'^२ ऋग्वेदे तु भगवदर्थे प्रयाग निपुसीद गणपत'^३ ब्रह्मवर्ते गणराजो
 नानापवाचनेणकारश्च निर्वाणवाचक प्रोक्त गणस्तयारीण वक्षित —
 नानापवाचको गदच, गदचनिव त्तिवाचर ।

तयोरीश पर ब्रह्म गणरा प्रणमाम्यहम् ॥१॥^४

निवृत्ते 'वाङनामानीत्युक्त्वा' सप्तपचाशद् वाङनाम्नामध्ये गणराब्द-
 स्यापि तत्पर्यायत्वेन निर्देष्टुं । तथा च—

परा इला गौ गौरी गौ यामा गण,

वेकुरेति सप्तपचाशत् वाङ् नामानि^५ एव च वाच ईश गणेश
 सिद्धयति । ऋग्वेदेऽपि बहुत पति गणरा वक्षित ।^६ गणराब्दस्य 'नाम' श्रप्यय
 निरुक्त दुर्गागासीय भाष्येवक्षित 'सबगणसबनामानम् ।'^७

मौद्गल-पुराणे मनोत्राणीमय सब दश्यादृश्यस्वरूपकम् जगत्
 गकारार्थे । मनोवाणी विहीन सयोग वियोगज-यणकारात्मक तयोरीश गणरा
 इति व्युत्पत्त्याब्रह्मसिद्धयति । तथा च

मनो वाणीमय सब दश्यादृश्यस्वरूपरम् ।

गवारात्मकमेवतत् तत्रब्रह्मगणरात् ॥१॥

मनावानीविहीन च सयोगायगसंस्थितम् ।

णवारात्मकरूपतत् णवारास्तत्र संस्थित ॥२॥^८

१ अमरकोशे १।१।८—टीकाया वाचस्पत्यत उद्धतम्—वाचस्पत्ये अनुयमाने २१०२ पृष्ठे
 गणेशवक्षार्ये

२ सत्यायप्रकाशे प्रथम संस्करणे स्त० २

३ ऋग्वेदे १०।११३।६

४ ब्रह्मवर्ते ३।४४।८६

५ निवृत्ते म० २।४० २३

६ ऋग्वेदे २।२३।१

७ निवृत्ते १।३।११

८ पुराणविमर्शे, उपाध्याय वल्लभ (वाणी) प ४८२, सन १९६५

फलिताथ

- १ गणेशस्य प्रथमोऽर्थोऽत्र बालिदासीयमघदूतस्य ३५तमं श्लोक प्रमाणम् ।
- २ समूहस्य जगत ईशोऽर्थि 'नगणस्याग्रतोगच्छेदिति' हितोपदेशः ।
- ३ गणानामादित्यबसुतुपितामास्वरानिलरुद्रादीनामीश अमरकोशोक्ता नामोऽइत्ययं वाचस्पत्यचार्यप्रमाणम् ।
- ४ चराचर जगत्स्येशः ।
- ५ ज्ञानाजकगङ्गा निर्वानायकगङ्गा तयोरीगो ब्रह्मवदन् ।
- ६ गण इति वाङ्नाम तस्या ईश निरुक्ते स्पष्टम् ।
- ७ गणेशेति सबनामा तस्यैव दुर्गासप्तशतिकाप्ये निरुक्ते ।
- ८ गङ्गा सगुणवाचकं गङ्गा निगुणवाचकस्तयोरीश अत्र मौदगल पुराणप्रमाणम् ।

प्रमुखनाम्नामर्था (स्तोत्रसमागतानाम्)

अधुना गणेशशब्दार्थं निरूपिते तस्य स्तोत्रसाहित्ये समागतानाम् प्रमुखनाम्नामर्थो विविच्यते तेषाम् स्तोत्रप्रधानागत्वात् ।

एकदन्त

नास्त्यविदितं यदगणशस्योपरि यावानधिकविचारं क्रियते तावानेवाम परब्रह्म सिद्धयति। अस्यामासं पूर्वमेव प्रदत्तं नाम्ना यत्स्थानेनायमयं स्फुटो भवति । पुराणेषु दत्तभग्नस्यानेका कथा सति । नाम्नानेन स्वामाविकरूपस्य ज्ञानमवति शब्देऽनक गङ्गोमायागोधक दत्तशब्दश्च माया चालक ब्रह्मणो बोधक तथा चोक्तं मौदगलपुराण ।

एक दन्तात्मिका माया तस्या सब समुदभवतः ।

भ्रातिद मोहद पूष नानाखिलात्मक जगतः ॥१॥

दन्त सत्ताधरस्तत्र स्वयं मायाचालक उच्यते ।

दिम्बेमाहायुक्तश्च स्वानन्दगो भवेत् ॥२॥

मायाभ्रान्तिमतीप्राक्ता सत्ताचालक उच्यते ।

तयोयोगे गणशोभ्य एकदन्त प्रकीर्तितः ॥३॥^१

वज्रतुण्ड

यत्र तुण्ड यस्य स वज्रतुण्ड इति यावत् । प्रतीकायस्त्वय

१ पुराणविमर्श १९६२ बलदेव उपाध्याय बाह्यो पृ० ४८४ तमे उद्धृतं मोदगलपुराणतः भगवत्तत्त्वे (श्रीकरपाणि रचिते) १९९७ स ६४२ पृष्ठ च

वन्नमात्मरूपं मुखं तुण्डं यम्यं स आत्मनः स्वरूपं वन्नम जगतोऽविपश्यत्वात् तथा चात्मरूपं गणेश इति । तथा च

कण्ठाघो माययायुक्तं मस्तकं ब्रह्मावाचकं ।

वक्त्राख्यं तेन विघ्नेशस्तेनायं वऋतुण्डकः ॥२॥^१

भनोवाणीमयं जगतः साधारणमस्ति सर्वेषां कृते समानमेवेदं अनुभवगम्यम् । किन्त्वात्मा जगतोऽविपश्योऽन एष वक्त्रं कथितं । चक्रशब्देन भनोवाणीचरोऽविन्योऽपरिवर्तनीय ईश्वरः प्रोक्तः । स एवात्मागणेशः । तत्त्वमसीति महावाक्यस्य प्रत्यक्षरूपं गणेशं कण्ठाघोभाषया युक्तं । ऊपरिब्रह्मावाचकः ।

लम्बोदरः

लम्बमुदरस्य स लम्बोदरः गणेशः सुन्दिलोऽस्ति लम्बोदरशब्देन स एवार्थोऽभिप्रेतः । अयञ्च जगति जना द्विधा एकेलघूदरा येषां हृदये धाता न पचति । अये च लम्बोदरा ये कस्यापि रहस्यगोपनेसमर्था, लघूदराश्च नवः । अयञ्च प्रलये सवः ब्रह्मण उदरे लीनमवतीत्यतस्तस्य लम्बत्वमपेक्ष्यते । "जगन्ति यस्याः सविकाशमासतः ।"^२ माघकाव्ये 'तज्जलानं जगतः सवतस्माज्जायते-
ज्यते प्रीण्यते लीयते च तस्मिन्नेव च परब्रह्मणोऽस्यादरस्यलम्बत्वमपेक्ष्यते । तथा च 'तस्योदरात् समुत्पन्नं नानाविधं न सग' ।^३

शूर्पकणः

भगवत् गणेशस्य कणौ शूर्प-मृदूशौ भवामि परब्रह्मरूपत्वं सिद्धयति । यथा शूर्पं मनुष्याणामोज्यपदार्थं मिश्रितमलविकारादि दूरीकृत्यभोजनीयं शुद्धं करोति । तथापि शरीरमुपेत्य भनावच्छिन्नं इव भवति नरश्च सवः विस्मृतं करोति । भगवत् गणेशस्य नामैतादृशमानवानां कण-कुहरमुपेत्य पापपुञ्जविनाशं नरः ब्रह्मोपासनया समुनक्ति । तथा चोक्तम्

रजोयुक्तं यथा घायं रजोहीनं करोति च ।

शूर्पं सवनराणां वै योग्यं भोजन-काम्यया ॥१॥

तथा मायाविकारेण युक्तं ब्रह्म न लभ्यते ।

त्यक्तोपासनकं तस्य शूर्पकणस्य सुन्दरि ॥२॥

शूर्पकर्णं समाधित्य त्यक्त्वा मलविकारकम्,

ब्रह्म वनरजातिस्थो भवेत्तस्य न तथा स्मृतं ॥३॥^४

१ भगवत्सत्वे (पी. करपाटी स्वामी १९६७) काशी, पृ० ६४२

पुण्यप्रतिमार्थं १८४—सं० अथर्व १९६५

२ शिवपानवधे १।२३

३ भगवत्सत्वे (करपाटी स्वामी) पृ० ६४४

४ भगवत्सत्वे (पी. श्यामिन्द्ररात्रि रविने) गणेशपुण्यन उद्धरणम्, ६४३

ज्येष्ठराज

ज्येष्ठराजं नृपं देवनाग्रहन्निर्गुणैर्वासेना समेता राजा प्रथम पूज्य-
त्वात् एव ज्येष्ठराजं कथ्यते । उक्तं प्रथम एव ताना ज्येष्ठराज
सीदसि इन्द्रदेव ।

मूपकवाहन

मूपकवाहनं वस्तु स । मूपकस्य वाहनं मूपकाश्चान्मूपकवाहनं कथ्यते ।
मूपकस्य च मुपस्तयेराजानि राटज । सबश्राणिपु सवन्ति यामिरूपा निवासकर्ता
समेयामोताना नाक्ता एव मूपक । त न कश्चिन् वति यत् स मायाजवनिका
छन्नैरज्ञेयो । मनएव नाक्ता सवतपत्तामिति गीतायामुक्तम् ॥ यथा मूपक
जनाना वस्तुनि चोरयित्वा मनपति एवमेव ब्रह्मान्यामिरूपेण पुरायपाप
विवर्जितस्तिष्ठति ।

मूपकवाहनास्य च पश्यन्ति वाहनं पर
तेन मूपकवाहोऽस्य वेदेषु कथितोऽभवत् ॥१॥
मुपस्तय तथापानु गतस्य स्तेय-ब्रह्म घक ।
नामरूपात्मकं सव, सत्रासदब्रह्मवतत ॥२॥
भोगेषु भोक्ता च ब्रह्माकारेण वतते ।
ब्रह्माकारयुतास्तव न जानति विमोहिता ॥३॥
ईश्वर, सबभोक्ता च चौरवस्तव सस्थित,
॥ एवमूपकः प्रोक्तं मनुजानां प्रचालकः ॥४॥^१

चतुर्भुज

चत्वारो भुजा यस्य स भगवत् गणेशस्य चत्वारो भुजा चतुर्दिश ।
एभिर्भुजजनापाति । तत्रचोभुज स्वर्गदेवान् रक्षत्यन्यो भुवम् तृतीयो भुजान्
चतुर्थश्च नागान् तथा च ।

स्वर्गेषु देवता चायं पृथिव्या नरास्तथाऽजले ।
असुराभोगिमुख्याश्च, स्थापयिष्यति बालक ॥१॥
तत्त्वानि धालयति प्रास्तस्मान्नाम्ना चतुर्भुज ।
चतुर्णां विविधानां च स्थापकोऽयं प्रकीर्तित ॥२॥^२

गजमुखा

भगवता गणेशस्य सबलोगनीयथा । मुखत्त्वस्य गजमुखमिव यत्नं च नर

इव । एवचास्यदेहे नर गजयो सम्मेलनम् । गजशब्दवाच्यब्रह्म । योगिन
समाधिना यत्रगच्छति सग यतश्चेद जगत बिम्ब प्रतिबिम्ब-तया जायते सज ।
विश्व-भारण ब्रह्मैव गजशब्देनोच्यते । गणेशस्योद्ध वभाग निरुपाधिब्रह्म । जीव
सोपाधिब्रह्म अघोभाग गणेशस्य सोपाधिब्रह्म । महाबावय दष्टया गणेशस्योच्च
भाग तत्पदार्योऽधोभागश्चतुर्पदाय । द्वया सम-वयोऽसि क्रियाया । प्रपचित
चतदगणेशपुराणे । गणपत्युपनिषदि च—

त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि त्व साक्षादात्मासि ।^१

३ माहात्म्यम्

वस्तुतस्तु स्वरूप-व्याक्रियव च पराक्रियव गणेशस्य स्वरूपप्रस्तावे
विषयाज्यम् प्रकाशतामेव्यति । पर स्वतत्र रूपेणेदमावश्यकमिति कृत्वा निरूप्यते ।
भारतीय सस्कृतौ भाष्यताया चेदमुदघोष्यत यदस्यपूजनेन विघ्नघ्नज्ञा न्यय याति
तथा च पद्म पुराणे—

गणेश पूजयेद्यस्तु विघ्नस्तस्य न जायते ।^२

गणेशगीतायामपि स्मरणेनास्य माप्नोमवतीति स्पष्टमुक्तम्

य स्मृत्वात्यजतिप्राणान्त मा श्रद्धयावित ।

स यात्यपुनरावति प्रसादात्मम भूमुज ॥१॥^३

गणेशपुराणे च—वक्ष्यगणादिना पूजा, सर्वदस्त्वगदा परा ।

गणासन गणमूर्ति गणाधिपमचयन ॥२॥^४

यानवल्ग्यस्मृतराचाराध्याये सर्वकामसिद्धयथमस्य पूजाकता । तत्राय
मितसम्मितादि-नामभि स्मृत ।

मित सम्मित गालव-टवट कुम्भाण्डा राजपुत्रत्वेनवधिता ।^५

वराहपुराणे चास्य पूजाविघ्नविनाशायोक्ता ।

नमस्ते गज-चक्राय नमस्त गणनायक,

विनायक नमस्तेऽस्तु नमस्त चण्डविक्रम ॥१॥

नमस्तेऽस्तु विघ्नघ्नै, नमस्त सप मेतन ।

सर्वदव नमस्तारादविघ्नं कुरु सर्वत्र ॥२॥^६

गणनायकगीर्णोपनिषदि विघ्नं विनाशित्वेन सह योगमिद्विप्रदत्वमस्य वधितम् ।

१ गणपत्युपनिषदि

२ पद्मपुराणे (मनमुषराय मार) वनाद्व राट वररता १।२१।५।६७

३ गणगोतायाम २

४ गरुडपुराण २४।१ (पण्डित पुत्रकान्तय काशी श्री रामनेत्र पाण्डव)

५ यानवल्ग्य स्मृति आचाराध्यायान्ते । १।८२

६ वाराहपुराणे गणेश स्तोत्र २।३ ३४

तथा च—

विघ्नविनाशिने शिवसुताय नमः ।^१

एव ध्यायति यो नित्यं स योगी योगिना वरः ॥१॥^२

शारदा तिलकेऽस्य स्वरूपवर्णनपुरस्सरं भट्टाघकारं विनाशकारितोक्ता
तथा च महाघकारो विलयं प्रयाति ।^३

बोधायनगृह्यसूत्रेऽस्य व्रतेर्नाहिसिद्धिपक्षादि प्राप्तिं कथिता ।

मासि मासि चतुर्थ्यां शुक्लपक्षमयावाम्युदयविनायकाजपाया^४
तत्र दायप्रकरणे अध्येतृणामध्ययने महाविघ्ना भवन्ति वणिजा वाणिज्यपगा
विनश्यन्ति कृषिकराणां कृषिरस्पर्धलाभवति । तपा प्रायश्चित्तं गणेशपूजनं ।
अग्निपुराणेऽपि विघ्नविनाशाय मयमुपोष्य इति कथितं । तथा च—

विनायकोपसृष्टानां स्नानं सर्वकरं वद ।

विनायकं कर्मविघ्नसिद्धययं विनियोजितं ॥^५

अथ तस्मिन्नेव (पुराणे) च यात्रायां युद्धे च विजयायास्यपूजोक्ता
“यात्रायां विजयादौ च यजेत्पूजगणेश्वरं”^६ गणेशपुराणे अस्योपासनायां दुराचारं
पापिनं निष्पापां भवन्तीत्युक्तम् ।^७ एव चास्य पूजनेन विघ्ननिवृत्तिपूर्वकं
धर्माधिनामादि प्राप्तिरिति प्रमाणिता ।

४ स्वरूपम् (वैदिकम्)

भारतीयसंस्कृतौ वेदा प्रमाणमिति न कस्याप्यविदितमेव च यस्य
चर्चा वेदेषु नास्ति तस्य प्रामाणिकत्वे सन्देहो नास्ति यमत एव गणेशस्य प्रामाण्ये
वैदिकं स्वरूपं न्तस्य साध्यते ।

गणेशो हि गणानां शब्दाधप्रकरणोक्तानां पति मेधाविना मेधावी कविष्व-
प्रतिमोऽनेन विना किञ्चित्कर्म न भवति तथा चोक्तमृक्संहितायाम्—

“ओम् गणानां त्वागणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपश्रयस्तमं ज्येष्ठराजं
ब्रह्मणा ब्रह्मणस्पते आनं शुष्वन्नुतिभिः सीद सादनम् ॥१॥”^८

१ गणपत्युपनिषदि (पारडी), सातवलेकर सम्पादित पृ० ३४ श्लो० १०

२ तत्त्वैव, पृ० ३१, श्लो० ६

३ शारदातिलके ११ पटले

४ बोधायनगृह्यसूत्र ३।३।१०

५ अग्निपुराण (मनसुधराय), कलाइव रोड कलकत्ता २३।१

६ तत्त्वैव ३१।७।८

७ गणेशपुराण ७।२३

८ ऋग्वेदे (संहिता) २।२३।१

निपुसोद गणपते गणेषुत्वामाहुर्विप्रतम कवीनाम् ।

न ऋत त्वत्किम्यते किंचनारे, महामव मघवचित्रमव ॥२॥^१

यजुर्वेदे वायवीय-सहितायामप्यथोऽप्यमेवामिहित प्रकारान्तरण तत्र चाय
प्रिय-पति निधि-पतिश्च निगदित ।

गणानात्वा गणपतिं प्रियाणा त्वा प्रियपतिं हवामह ।

निधीनात्वा निधिपतिं हवामहे वसो मम आहमत्रानिगमधम ॥^२

बृहदारण्यकोपनिषदि वाचस्पतिरूपणाय स्मृत तथा च

एष उवाच ब्रह्मणस्पतिर्वाग्वैब्रह्मतस्यैपति तस्माद्ब्रह्मणस्पति ^३

वाग्वब्रह्मात ब्रह्मणस्पतिरित्यस्य वाचस्पतिरित्यथ ।

अयं हस्तिमुख दन्तीवक्रतुण्डोऽस्ति तथा चोक्त कण्णयजु — मंत्रायणी
सहिताततरीयारण्यकयो ।

ओम्तत्त्वरतायविष्णवेवक्रतुण्डाय धीमहि ।

तनोदन्ती प्रचोदयात ।^४

ओम्तत्पुरुषाय विदमहवक्रतुण्डाय धीमहि तन्ना दन्ति (पाठांतर)
प्रचोदयात ।^५

उपनिषदादिष्वयमेव दन्तश्चतुहस्त पाशाकुशधारीमूपकध्वजो लम्बोदर
धूपवण रक्ताम्बर रक्तागधानुलिप्ताग रक्तापुष्पामादितोऽभिहित । तथा
शौक्लमाथर्वशीर्षे—

एकदन्त चतुहस्त पागमडकुशधारिणम् ।

रद वरद च हस्तं, विभ्राण मूपकध्वजम् ॥१॥

रक्त लम्बोदर धूपवणम् रक्ताशसम् ।

रक्तागधानुलिप्ताग, रक्तपुष्प सुपूजितम् ॥२॥

मकनानुकम्पिन देव, रक्ताकारणमच्युतम् ।

भाविभूत च मृत्प्यादौ प्रवृत्त पुरुषापरम् ॥३॥^६

मानवगह्यादिषु बहुवचनेनास्य निर्देशा विनायकानामिति”^७ गणपत्यु
निषदि चकवचनेन तथा च नमोब्रानपतये नमो गणपतये नमो नम प्रमथयतये

१ छत्रैव १०।११२।६ ट

२ यजुर्वेदे (वा० सहिता) २।१६

३ बृहदारण्यकोपनिषद् १।३।२१

४ कण्णयजुर्वेद-सहितायाम् २।६।१।६

५ तैत्तिरीयारण्यके १।११

६ गणेशार्चन-शौक्लनिषद् (वाग्ध्याय मण्डन पाठोक्त गणपती) १०।३२

७ मानवगृह्यसूत्र ४

नमस्तेऽस्तु लम्बोदरायकदन्ताय बिघ्ननाशिनैशिवसुताय वरद-मृतयेनम् ।^१

यत्र तत्रायम् रुद्रक्षदेनाभिधीयते तथा च यजुर्वेदे—

प्रसूवने ह्यवशामन् न शस्ती रुद्रस्य गाणपत्यम् भयोभूरिहेति ॥^२

बोधायनगृह्यसूत्रेऽभ्युदयादिर्मिद्धि कामनया स्याचनोक्ता

भासि भासि चतुर्ष्या शुक्लपक्षस्य पचम्या वाऽभ्युदयादौ सिद्धिकाम

हृद्धिनाम पशु-कामो वा दवतमावाहयति—

विघ्नविघ्नेश्वरागच्छ विघ्नेत्येव नमस्कृत

अविघ्नाय भवान् सम्यक् सदास्माकं भव प्रभो ।^३

यत्र कुत्रागनौ सूर्ये रुद्रे चातर्भाविस्तद्रूपेण स्मरणद्वारा—

स्वस्ति न इन्द्रो वद्धध्रुवा स्वस्तिन पूषा विश्ववेण

स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमि स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।^४

याज्ञवल्क्यस्मृतौ चर्चास्य माहात्म्य प्रकरणे स्पष्टीकृता ॥^५

एवम् भगवतो गणेशस्य चचा ऋक्षयजुरथर्वादि—श्रुतिषु विभिन्नारण्य
कोपनिषदादिषु च स्पष्टतः कृता मर्वदेवा एव एवेति सत्र सर्वेषाम्
निर्देशो विभिन्नरूपेण कथनं च दृश्यते । शातातप-स्मृतौ रुद्ररूपेणास्य
स्तवनमशाशिनोरभेदमादाय—

सर्वकार्येषु सिद्धार्थी गणेश प्रतिमायसेत ।

अथवा गणनाथस्य यत्र लक्षमितजपेत् ॥१॥^६

तत्र संस्थापयेद्देव विघ्नराजं सु पूजितम् ।^७

पितरूपेणापि स्मरतेऽप्य तथा च सहितायाम् ।

स्य हि सोमपा पितरो भम स्थेन दिवो मूर्धनि ।^८

निरवतेत्यासाम देवतानाम नामायासूपलभ्यते तथा च

एकस्यात्मनोऽये देवा प्रत्यगानि भवन्ति^९ इत्युक्तवता समर्थितमस्य
देवस्य विभिन्ननामरूपेण संस्मरणम् अत्र सायण देवादि गणानां सम्बन्धी गण
पतिरित्यथ कृतवान् यजुर्वेदेऽश्वमधीयास्व गणपतिरूपेण स्मृतः ।^{१०}

१ गणपत्युपनिषदि १०

२ श्वनयजुर्वेदे ११११५

३ बोधायनगृह्यसूत्र ३।१७।१

४ श्वनयजुर्वेदे १।६

५ याज्ञवल्क्यस्मृतिराराध्यायेन्तिम्

६ शातातपस्मृति २।२२ २३

७ तत्रैव ३।२२

८ ऋक्संहिता ६।६८।८

९ निरवते ७।४६

१० यजुर्वेदे २३।१६

समाहार

- १ यजुर्वेदेऽनेकमन्त्राणादेवनागणपतिरिति कथितम् ।
- २ पाणिनिनापि गणपतिदेवताकमन्त्रेण गणपत इति शब्दोभ्युत्पादितः ।
- ३ वेदेषु गणपतेर्विविधनामायुक्तानि ।
- ४ त्रिपुरातापिन्या गणानात्वा सीदसादनमिति निर्देशः ।
- ५ छांदोग्योपनिषदि गणपतिरेव योगिकवहस्पतिः ।
- ६ अथाशिनोरभेदमादायाय रुद्रः कथितः ।
- ७ एकैव देवताविविधनामभिराहूयते रुद्राग्निरादिभिः ।
- ८ प्रत्यक्षरूपेण गणेश एव ब्रह्मा ब्रह्मादिरूपेण ज्ञान विज्ञानमयश्च ।
- ९ गणेशस्य बाहनं मूषकः ।

तथा च

- १ रुद्रस्य गणपत्य^१ 'गणानां पति गणपतिरिति च'^२
- २ 'महस्पतयादिभ्यश्चेति सूत्रोदाहरणे^३
- ३ 'गणश्रियेस्वाहा गणपतयेस्वाहा'^४
- ४ 'गणानात्वेति पूर्वनिर्दिष्टम् ।'
- ५ एतमु एव वहस्पतिं मन्यन्ते वाग्वृहतीतस्याएव पतिः^५
- ६ महाभाग्याद्देवतायाः ।'^६
- ७ विश्वाहि देवा वा नमस्यानिबध्या नामानि देवा उत यज्ञिया विवृ ।'^७
- ८ त्वमेव सवः सखि व ब्रह्मासित्वसाक्षादात्मासि ।'^८
- ९ 'माल्लुस्ते पशु ।'^९

(पौराणिकस्वरूपं लौकिकम्) (स्तोत्रं प्रतिपादितम्)

पुराणप्राक्तास्तु भगवता द्विषायननं वेदप्रतिपादितार्थानां स्पष्टीकरणाय च
व्यस्ता सरल-सुमधुररसिक-जनानुरजन-शल्या अत आलंकारिकता विहाय
विषयं प्रतिपादने भेदो न च । वदेषु गणपतेश्च वास्ति स वदिको देव इति सप्ताध्य

- १ २ यजुर्वेदे १०।१५ तथा २३।१६
- १ अष्टाध्यायी (पाणिनि) ४।१।८४
- ४ यजुर्वेदे (तत्त्व)
- १ त्रिपुरातापिन्या १।२।११
- १ निरुक्ते ७।३।८
- ७ आश्वे १०।६।२
- ८ गणेशार्चनोपनिषदि
- ९ यजुर्वेदे २।१३

पुराण तत्प्रोक्तस्तोत्राव्यस्तोत्रेषु च निरूपितगणपतिस्वरूपं प्रदर्शयते । भविष्य
पुराणे गणेश चतुर्भुज सपयज्ञापवीती गजमुख श्वेताम्बरे वामेभुजे परशुधारी
दक्षिणे च दण्डोत्पलधारी कथितः । अस्यवाहनं भूपको महाकायोऽयं शस्त्रकुन्दे दु
समं प्रमदश्चरति । मन्त्रश्चास्य गणानात्वेति ।

गणेश तु चतुर्बाहुः ध्यात्वा यज्ञोपवीतनमः ।
गजेन्द्रवदनं देव श्वेतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥१॥
परशुं खण्डं वामे दक्षिणे दण्डमुत्पलम् ।
मूलकमध्यमहाकायं शस्त्रकुन्दे दुसमप्रमम् ।
गणानात्वेति मन्त्रेण विन्यसदुत्तरे ध्रुवम् ॥२॥^१

वाराहपुराणीयगणपतिस्तोत्रेऽर्थोऽयमभिव्यक्तीकृतः

नमस्तगजवक्त्राय नमस्तेगणनाथकः ?
विनायकं नमस्तस्तु, नमस्ते खण्डविक्रम ॥१॥
नमस्तेऽस्तु विघ्नकर्त्रे, नमस्त सपमखलः ।

मौदगल पुराणीय गणेशमानसपूजास्तोत्रे—

सर्पोपवीतिगजवक्त्रधारं त्रिभूतिमि सेवितपादपद्म
ध्यायेद् गणेशं विविधप्रकारं सुपूजितं शक्तियुतपरेश ॥^२

वाराहपुराणे 'विनायकानामिति' ^३ बहुवचनेन निर्देशः भक्त्यपुराण 'गण
ेश्वरगण' ^४ इति शब्दो महेश्वरप्रसादात् नरगणपतिदेवताकोनवति लोकम
तिशेत् । महादेवप्रसादाच्च गाणपत्यं च विदति ।^५

गणपतिशक्तेन सवनानाममहेश्वरोऽभिधीयते भ्रात्राय शकरोऽपि सम्मतः
अस्त्येव परमात्मनो जगत्कर्ता त्वयेरितः
गणाधिपतिशक्तेन सवनानाममहेश्वरः ॥१॥^६

गणेशपुराणेऽयं ज्येष्ठराजनिधिपतिश्च कथितः । तथा च
'ज्येष्ठराजनिधिपतिनिधिप्रियपतिप्रियः' ^७

गणेशो बहस्पतिरूपेणापि स्मर्यते । तस्य बाधो धिपतित्वात् ब्रह्मवर्गगणपति
रुद्रपुत्रो वा गणपतिर्न कार्ष्णि विरोधविघ्नसमूहनाशको रुद्रवक्त्रोत्थः । तथा च भक्त्य
पुराणशकरदिग्विजयकल्पारनाथमाहात्म्यपुराणगणेशपुराणादिषु च ।

१ भविष्यपुराणमध्यमपर्वणि १४१ ४२

२ गणेशमानसपूजास्तोत्रे १ २

३ वाराहपुराण ३२।२३

४ भक्त्यपुराण १५४।५४५

५ महाभारत वनपर्वणि ८२।५२

६ शकरविजये ३६६

७ गणेशपुराण ४६।१५

‘ब्रह्म ब्रह्माचितपदो ब्रह्मचारी भविष्यति ।’^१

“प्रतिपादित ब्रह्म व गणपति रत्नपुत्रो गणपति

मन्त्राप्यविरोधोऽश्वाशिनोरभेदान । देवकायाय जगन्निर्माणादिषु
विघ्ननाशक ।”^२

‘विघ्न ध्वान्त निवारणवतरणि विघ्नमाटवी ह यवाट

विद्युत-व्यालकुलीपमदगच्छो विघ्नेम पचानन ।

विघ्नोत्तुगगिरीशमदनपवि, विघ्नाधिकुम्भादभव

विघ्नाभौघघनप्रचण्ड पवन विघ्नेश्वर पातु व ॥^३

अयं कृतं सिंहवाहन दिग्बाहु भेताया मयूरवाहन पङ्खाहुक् द्वापरे
गजानन चतुर्भुज, बली द्विभुज । तथा च गणेशकवच—स्तोत्रे ।

‘ध्यायेत्सिंहगत विनायकममुदिग्बाहुमाद्ये युगे

भेतायातु मयूरवाहनममु पङ्खाहुक् सिद्धिदम् ।

द्वापरेतु गजानन युगभुज रक्ताग्रागम । विभुम्

तुयंतु द्विभुजसितामरुचिर सवायद सवदम् ॥१॥^४

अस्मादेवान्ता जीवा अप्रमेय गुणा अस्मादेवसर्व जगन्निदमाविरासीत् ।

विधिहरिहरादोजयवाण्या स्वस्वकाय कुवन्ति । भूशशि-सूयमादयोऽस्या-
शापालका तथा च गणेशपुराणीयगणशाष्टके—

‘यतोऽनन्तशक्तिरनन्ताश्च जीवा यतो निगुणादप्रमेयागुणास्ते

यतोमातिसर्व त्रिधाभेदमिन, सन्ता त गणेन नमामोभजाम ॥’^५

एषदन्तस्तोत्रे—

‘त्वदानयामातिग्रहाश्च सर्वे, नश्यन्रूपाणि विमान्ति खे वै ।

आधार-हीनेन त्वया धतानि तमेकदन्त शरणं ब्रजाम ॥१॥

त्वदानयासष्टिकरीविघाता त्वदाज्ञयापासकएव विष्णु

त्वदानया सहस्रत हरोऽपि, तमेकदन्त शरणं ब्रजाम ॥२॥^६

महागणपति-स्तोत्रे—

‘इत्य च विष्णु शिवादितस्त्वननवे वक्रतुण्डाय ।

हुकाराक्षिप्त-समस्त दत्यपतना त्राताय दीप्तिवये ॥१॥^७

१ मत्स्यपुराणे ४१।१०२ । मनमुखराय कलाह्वरोक्तवक्ता ।

२ शंकर दिग्विजये १५।१६

३ कौदारनाथ-माहात्म्ये ।

४ गणेशकवचस्तोत्रे ३

५ गणेशपुराणे उत्तरखण्डे गणशाष्टके १

६ एषदन्त स्तोत्रे १६ १८

७ राघवचरितम्कृत—महागणपति स्तोत्रे १४

परिणतार्थ — समेषादेवानां प्रधानानां रूपद्वयम् गुणाभिमानि, ब्रह्मात्म
कचेति । स्तोत्रेषु परब्रह्मात्मनरूपेण विधेयतोऽयस्मत —

“परब्रह्मरूपचिदानन्दरूप परेश महेश गुणाध्यगुणेश

गुणातीतमीशमयूरेश्वरश्च, गणेश नतास्मनतास्मो नतास्म ॥”^१

गणपतिस्तवेऽपि निर्विकल्पोऽजमाद्वैतोऽयम्

“अज निर्विकल्प निराकारमेक

निरालम्बमानन्मद्वैतगुणम् ।

परनिगुण निर्विगुण निरीहम् ।

परब्रह्मरूप गणेश भजाम ॥१॥^२

अयमेव स्वलीलया बिम्बरूपां प्राया समर्था करोति ।

“स्वबिम्बभावेन यिलासयुक्त, बिम्बस्वरूपा रक्षितास्वमाया ।

तस्या ह्यवीर्यं प्रददाति योव, तमेकदन्तधारणप्रजाम ॥१॥^३

गणेश प्रवृत्तेरपि वारण चिद्रूप परमानन्द । तथा च भववतन्त्रे

‘य वदन्त्यमलात्मानं पुरुषं प्रवृत्ते परम् ।

‘चिद्रूप परमानन्द वदे देवविनायकम् ॥१॥^४

सत्त्वप्रधानमस्यरूपध्वेत, ‘सत्त्वात्मकं ध्वेतमनन्तमाद्यम्’^५ रत्नवर्णमस्य
रजारूपम् ‘गजेन्द्रवदनं नीमिरक्षतं विघ्नविदारकं’^६ चत्वारोऽस्य बाहुव, चतुर्दिश,
पाशश्च राग द्वेषश्चाकुक्ष तथा च राग पाश द्वेषोऽङ्गु’^७ नम्रमय चास्य
‘दागिभूय बहूय’^८ तथा च ‘क्षशिमास्करन्नीतिहोत्रदूक’^९ यज्ञोपवीत
चास्य गुणायम् अगुण्यमय रूपतु प्रणव-अभिषमदनम् ॥^{१०} गणेशस्य बाहुनानि
युगानुरूपाणि सिंह-मयूरवपसिहास्तु धम प्रतीकत्वेन स्याता ।

रहस्यं शृणु वक्ष्यामि मयूरस्य यथोचि नम ।

नानाचित्रविचित्रागं गरुडाञ्जनननव ॥३॥

गरुडस्त्वमहा भागं सदात्वाप्रणमाम्यहम् ॥^{११}

१ मयूरवन्दनस्तोत्रे १

२ गणपतिस्तवे १

३ एकदन्तस्तोत्रे ३

४ गणेशवन्दनस्तोत्रे १११ श्रीवन्दने १६३४

५ एकदन्तस्तोत्रे ११

६ श्यामावहस्ये पृ० ६२, कलकत्ता १८६६

७ भावगोपनिषदि

८ गणेशस्तवराजे ॥

९ गणेशवा ४० २६

१० काशीखिलासतन्त्रे कलकत्ता १६१७—पटन १८१० ११

११ तत्रैव पटन १८१८ ६

सिद्धिं वृद्धीं चास्य सहचारिण्यौ तथा च गणेशस्तोत्रे, 'वामागवे शक्ति-
भुतगणेश, सिद्धिस्तु नानाविवसिद्धिमिस्त अत्यन्तमावेन मुसेवत तु माया स्वरूपा-
परमाय भूता गणेश्वर दक्षिण भावसस्या, बुधिवनामिश्चसुसविवामि ।' १

५ मन्त्रगायत्र्यादीनि

गणेशोपासनासारभूतमन्त्रेषु गायत्री सवश्रष्टा विभिन्नग्रन्थेषु समधि-
कभेदेन गणेशगायत्र्य समुपसम्यन्ते ताश्च-वृष्णयजुर्वेदीयमन्त्रायणी संहितासु ।

(क) ओम् तत्त्वेराटाय विदमहे हस्तिमुखाय धीमहि तन्नो दन्ती-
प्रचोदयात् । २

(ख) वृष्ण-यजुर्वेदीय तत्तरीयारण्यके चैयमन्यादशी तत्र तत्त्वेराटाय
यत्यस्य स्थाने तत्पुरुषा' हस्तिमुखायेत्यस्यस्थाने वक्रतुण्डायेति । दन्तीत्यस्य स्थाने
दन्तिरिति तथा च—

'ओम् तत्पुरुषाय विदमहे हस्तिमुखाय धीमहि तन्नो दन्ति, प्रचोदयात् । ३
गणेशाय धीर्पोषनिपदि—

(ग) एकदन्ताय विदमहे वक्रतुण्डाय धीमहितन्नो दन्ती प्रचोदयात् । ४
अत्रादौ एकदन्त शब्द प्रयोग—

(घ) तत्रसार—'ओम् तत्पुरुषाय विदमहवक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो
दन्ति प्रचोदयात् । ५

(ङ) महानारायणोपनिषदि—

'ओम् तत्पुरुषाय विदमहे वक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो दन्ति प्रचोदयात्' ६

(च) माधवाचार्य रचित—कथा, पुस्तकेऽन्यादशी ।

"लम्बोदराय विदमहे वक्रतुण्डाय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचाद-
यात् ।' ७

योजम् मन्त्रश्च—प्रत्यक् दैवस्य प्रतीक रूपेण बीजमवति तच्च तस्य
दैवस्य प्रतीक मवति । तमत्रादौ प्रमुञ्च्यत । च गणेशस्य च तत् ओम् ग
तथा अधिपक्षीर्पोषनिपदि—

'गकारादिकं पूर्वमुच्चाय वर्णादिस्नदनन्तर । अनुस्वार परन्तर । अर्घेदु

१ मानस पूजा स्तोत्र (गणेश) ६१ ६२

२ वृष्णयजु मन्त्रायणी संहिता २।१।१।६

३ वृष्णयजुर्वेद तत्तरीयारण्यके १०।१

४ गणेशाय धीर्पोषनिपदि (पारसी सुरत) २६

५ तत्तरीयारे (चोखम्बा काराणसी १६३८) पृ० ६६

६ महानारायणोपनिषदि विमलानन्द मसूर, पृ० ४८

७ (कथा) प्रथे, [स्ता ४० ३४६ उत्तरार्धे

लसितम् ।" तारेणऋद्धम् । एत तत्त्वमनुस्वरूपम् । गगनारं पूव रूप । भकारो-
मध्यम् । अनुस्वारश्चान्यरूपम् । सहितासयि, सपागणेश विद्या—'आ ग
गणपतय नम इति ।'^१

तत्र सारे च

ग्राम गा गी गू गै गौ ग इति पडदीघमाजा बीजेन कुर्यादगानिपद्
क्रमात् ^१ तत्रवापरो मन्त्र—

ओ श्री ह्रीं क्लीं गं गण-पतय वरवरद सव जने वसमानय
स्वाहेति ।' तथा च ।

श्री शक्ति स्मर पूर्वह्नि-बीजानि प्रथम वदेत् ।

हेऽस्त गणपति पदचात वरात्ते वरद पदम् ॥१॥

उत्वा शवजनमज्जते, वशमानय हेद्वयम् ।

अष्टाविंशत्यक्षरोऽयं ताराऽद्यो मनुरीरित ॥२॥^३

पडवीजस्म स्वबीजेन् दीघमाजाप्रकल्पयेत् इत्युत्था "आ श्री ह्रीं क्लीं
गौं गगा' गी गू गै गौं ग ततश्चान्ते पूवमन्त्रइत्यपरोमन्त्र ।'^४

६ धार्यं देवत्व परिचर्चा—

वस्तुतस्तु मगवतो गणेशस्य वदिकलौकिक-स्वरूप निरूपण प्रसंगे प्रदत्तोऽ
धरणेभ्यो विनिश्चतु शक्यम् यदगणपति परब्रह्मरूपोज्जादिदेव । यतोहि गणेश
स्योलेख यत्र तत्र सवत्र सहिताब्राह्मणोपनिषत्तत्रपुराणादिपूज्यमभ्यते । दिङ्
मात्रमिहभूय प्रदक्ष्यते अथय वेदे नवशाखा षट्शाखाना विनियोगास्तथा च वायु
पुराणे—

नदात्र—कल्पोवतान ततीय सहिता विधि ।

तुयंभागिरस कल्प, शान्ति कल्पस्तु पञ्चम ॥^५

तत्र पञ्चमे शान्ति-कल्पे विनायक गणेशस्य पूजाग्रहपूजायज्ञादीना च वर्णन ।
कृतम् । अत्रत्य साम्यं द्रष्टव्यम् । याज्ञवल्क्यस्मृतेराचाराध्याये गणपति-कल्पेऽपि
वर्णितम् । तथा च—

विनायक सम्प्रपूज्य ग्रहाश्च विधानतः ।

कमणा फलमाप्नोति, धियप्राप्नोत्यसंशयम् ॥१॥^६

१ गणशापवस्तीर्षोपनिषदि (पारदी सरत) प० २३

२ तन्त्रसारे (वाखणसी) प १ =

३ तत्रव १ ६

४ तत्रव ११

५ वायुपुराणे ६१।१४

६ याज्ञवल्क्य स्मृति २६३

अथ याज्ञवल्क्यं क्षत्रपथ-ब्राह्मणस्यापि ऋषिर्नाय तथा च न्याय-दशन
भाष्य—

‘द्रष्टृप्रवक्तु-सामा-याच्चधर्मशास्त्रस्याप्रामाण्यानुपपत्तिरिति”^१

अथवभाष्य ‘य एव मात्र ब्राह्मणस्य द्रष्टार ते खलु इतिहास पुराणस्य
धर्मशास्त्रस्य च । विषयस्यास्य विवेचनं श्री भगवददत्तेन” वदितं बाहमयस्येति-
हास” ‘भारतमपस्य बहुदितिहासं च कृतम् ।’^३

‘तपये च—

‘आदित्याग्नेनि इमानि वाजसनयेन याज्ञवल्क्येन आग्न्यायन्त”^४ इत्युक्तम्
वायायन-गामिनसूत्रेऽपि गणेश पूजनमुक्तम् ।

गणेशेनाधिवाह्ये सर्वद्वौप्याश्चतुर्दश ।

धर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाः ॥१॥^५

मानवगृहसूत्रे च— अध्यतणामध्ययनमहाविघ्ना भवन्ति ॥”^६

‘गतातपे च—’ सर्व-नार्येष्वमिद्धाथ गणेशप्रतिमा-यसेत”^७ बहुत्परा
‘गरे’ ‘तस्मादुपशात्यैव समभ्यर्च्यगणेश्वरम् ।’^८

बोधायनगृहसूत्रे—

मामिमांसि चतुर्ध्या गुक्तपथस्य पञ्चम्या वाभ्यमुदयादि सिद्धिकाम
ऋद्धिराम पशुनामा वा भगवतो विनायकस्य कलिं हरेत्”^९ यजुर्वेदे च ‘नमो
गणेश्यो गणपतिभ्यश्च नमोनम”^{१०} अत्र सम्मानाथ बहुवचनेन निर्देशः ऋक्सहि
तायाम् । यथा—‘यूय हि सोमशितरो मम स्थनं दिवा मूर्धनि ।’^{११}

यद्यपि यजुर्वेदस्योक्तमूक्तस्य रद्वो-वता तथापि ‘आत्मा वपुर्ननामासि’^{१२}
इति प रस्मैर गृहसूत्रोक्त्यनुसारं न दापावहमिति । शबर दिग्विजयऽपि—

रदस्नु गणपात्मव न त्वया भुनिपुणव ।^{१३}

१ न्याय-शनभाष्य ४।१।६२

२ बन्धिवारं मय इतिहासे प० १९०

३ भारत का बहु इतिहास भाग १ प० ७२

४ तपये १।४।१।४।३३

५ गामिनगृहसूत्र १।१३

६ मानवगृहसूत्र २।२४।१

७ गतातपस्युति २।३२

८ बृहन्नाश्विनर रमिति ६।६

९ बोधायन गृहसूत्र बोधायन ऋषे ३।१०।१

१० वाजसनेयसंहिता १।१।२३

११ ऋक्संहिताया ६।६।६।८

१२ पारस्कर-भाष्य-भूत १।१।८।२

१३ शबर दिग्विजये १३।

अयञ्चतत्रव—अशाशिनोरभेदेन रद्रपुत्रोऽपि च स्वयम् ।

सम्भवत्येवसर्वात्मा सव बिम्ब निवारक ॥^१

यजुर्वेदेऽपि रद्रोगणपतित्वेन प्रसिद्ध ।

रद्रस्य गणपत्य मयोभूय रेहि ।^२

इत्य च गणपतिर्वैदिक देवस्य रद्रस्यायत्तरूपत्वनास्ति न चावदिव ।
कुत्रचिदयमश्वमधोयाश्वरूपेण कुत्रचिद्रूपेण कुत्रचिद-वत्स्पतिरूपेण । गणेश
पुराणस्य गणेशसदृशनाम्नि कवि कवीनामृपमोग्राह्यगणपति उग्रठराजो
निधिपति ।^३

अत्रव पुराणेऽयत्रापि ब्रह्मब्रह्मर्चितपदाब्रह्म चारी बहस्पति इत्युक्त्वा
गणेशो बहस्पतिरूपेण स्मृत ।^४ गणानात्वेतिमत्र गणपतिदेवताक एवति
सिद्धम् । अस्यतिहाम गणेशपुराणे स्पष्ट ।

वत्तचित्सुमुद्रुतंतु पितोवाच कवि सुसम ।

गणानात्वेति ऋडमत्र महा तमुपदिष्टवान् ॥१॥

उवाच च महामत्रोवदिकाऽखिलसिद्धिद ।

आगमोक्तपु सर्वेषु मत्रेषु श्रुत एव च ॥२॥

ध्यात्वा गजानन देव जपन स्थिरमानस ।

परा सिद्धि समाप्यव लोकस्याति गमिष्यमि ॥३॥

ततो गृत्समदा विप्रो मत्र प्राप्य पितुमुक्तात् ।

अनुष्ठानरतोभूत्वाजपध्यान परोभक्त् ॥४॥^५

‘आनिपुमी’^६ इति मत्र गणपतिरवद्रूपेण स्मृत प्राकसाधित महा
भारतस्यादिपदणि गणपतव हस्पतित्व रेखन कमणास्पष्टम् । शतपथ
ब्राह्मण इद्र सर्वा देवता^७ इन्द्रो वसवदेवा^८ इन्द्राग्नी व सत्रे देवा^९
अनेन इद्रस्य सवदेवमयत्व स्पष्टम् । यद्यप्यत्रेन्द्रादयात्रेवा गणपति रूपेण स्मृता
पर गजानन एव गणपतिरिति प्रश्नस्तिष्ठति गणपतरनयिवादिना हृदय । तरि
दमवधेयम् । यद्गणपत्युपनिषदि गणेशादि पुराणपु च गणेश गजानन कथ्यते
तत्रत्योवहस्पतीन्द्रादिरूपाणि च वेदेषूपलभ्यते । अतो गजानन एव गणपति
रित्यत्र न शकापक क्लवावमर एतावतापि न सताप चेन ऋग्वेदीय

१ शक्रादिग्विजय ११

२ यजुर्वेद ११।१५।१५ प० ६६

३ गणेशपुराण ४६।१४

४ गणेशपुराण १६।१८ २२ सनातनधर्माशोक पञ्चम भाष ।

५ ऋग्वेद १०।११२।६

६ शतपथ ब्राह्मणे ३।४।२।२

७ ८ तत्र १३।२।३।४ तथा ६।३६।३।२१

‘आतून इद्र’^१ अत्र महाहस्ती दक्षिणेन इत्यप्यशोऽस्ति । मन्त्रगायत्री-स्वरूपादि विवेचनं च सधितमस्य वदिक देवतात्वम् । एव च मन्त्रब्राह्मणादिषु वदिवेपू-
पनिपत्पुराणस्तोत्रतन्त्रागमादिषु सर्वनास्यचचयाऽनायदेवइति प्रमादएव ।

ख विशिष्टस्तोत्राणि

प्रथमाध्याय पञ्चदेवता क्रमे प्रतीकात्मकस्वरूपे स्तोत्रागम्यार्थादिषु स्फुटी-
कृतपुष्पात्र गणेशस्य प्रामाणिकताम्प्रसाध्य स्तोत्राणां चचारम्यते । यताहि
स्वरूपादि निणयामात्रे मूलनास्ति कुन शाखेति प्रश्नस्तिष्ठेदिदानीं च मां शका
निरस्ता । ससृष्टत साहिय स्तोत्राणामगाधनलस्पर्शित्वादिशिष्टसामान्यभेदमा
दायक चचा सम्भवाऽयच्छानवशिष्टस्य प्रतिनिधित्वनवाडपीनियते न
लघुमहदभावनया । पूर्वोक्तदिशा पुराणपठितानां स्तोत्राणां विशेषचर्चानास्वामि
विकी । वण नमेण स्तोत्राणि समुपस्थाप्यानि भवन्ति । प्रातिनिध्यं च व्यक्ति-
विशेषाचारविशेषरचितेषु कानिचित् कानिचिच्छाष्टकमहम् नामादिस्वरूपेणैव ।
यथा प्रायः सर्वप्रकारवर्णनामस्तोत्राणानिरूपणमवेदिनीष्टम् ।

१ उच्छिष्टगणपति वचस्तोत्रम्

यतोऽत्रकवचेभगवतउच्छिष्टगणपतवर्णनमतस्तदेवनाम । तत्र^२ गणेशस्य
वर्णनम् उच्छिष्टगणपतिरिति नामापिदश्यते ।

विद्वन्मन्त्र-तन्त्र उद्धतमिदं पृथक् रूपेण मुद्रितं मुद्रवद्^३ विद्वविद्यालये
अस्ति । अत्र ६० इनाका पावती प्रतिभगवान् गणेश आह ।

वचस्तस्यास्य पाठेन ध्यानं हानं तत्र-यन्मन्त्रैर्विनापि सर्वकार्याणि
सिदध्यन्ति । तथा च—

देवदेव जगन्नाथ मष्टि स्थितिलयात्र ।

विना ध्यानं विना मन्त्रं विना हानं विना जपम् ॥१॥

यत्र स्मरणं मात्रेण लभ्यते नीलचितितम् ।

तदत्रथागुमिच्छामि वयस्यस्य जगत्प्रभो ॥२॥^४

अत्रात्रावगत्यासक्त-यामविनियामजूवकम् ध्यानम् सरले सानुप्रासजुष्टु
वच्छन्नेरद्वय गणपते स्वरूपम् पाठ-भूजनम् ध्यानम् समहिम् वणनम् । गण
शरत्तनुभज त्रितय पागाकुगमोन्धारी वधित इति । तथा च

१ अवे ८।८१।१

२ तन्त्रसारे काशी पु ११२

३ ए इतिस्तिष्ठ वटसाम सङ्गुन एङ्ग प्राङ्ग मा० वि० वि० १६४४ प २०१

४ उच्छिष्ट गणपतिवच २ ३

२ एकाक्षर-गणपति कवचम्

यतोऽत्र कवचे गवाराभरप्रधानस्य भगत गणपतर्घ्यानात्किमनस्त
देवनाम ।

रुद्रयामले हरगौरीसम्बाद शंकरा भगवान् स्वप्रिया पत्नी जगदम्बिका
प्राहृ श्लोकाश्चात्र ३८ ।^१ मुम्बईविश्वविद्यालय १४१५ सम्भाव्यम् । फलविन्न
निवसि ।

आदाधनाग-यासकर-यासविनयाग घ्यानादिकम् । ततागणपत स्वरूपम् ।
महिम् निदशनम् च ।

सरले सानुप्राप्ते विघ्न विनाशकेऽत्र गणेशस्यारम्भ-कार्येषु पूजकता प्रति
पादिता । कवचमिदमतिशोध्य यस्य कस्म न दातव्यमिति निर्देशस्तथा च—

नमस्तस्मगणेशाय सर्वविघ्नविनाशिने ।

कार्यारम्भेषु सर्वेषु पूज्यते य सुररपि ॥१॥

दातव्यमिति युक्ताय गुरवेऽवपराय च ॥२॥^२

वाराणसी सङ्कृत विश्वविद्यालये पि प्राप्यते ।

इति श्री रुद्रयामलेगौरीहरमम्बादे एकाक्षरी-गणपति-कवचम् ।

३ एकदन्तस्तोत्रम्

यतोऽत्रकान्तस्वरूपस्य भगवतो गणेशस्य महिमप्रतिपादनपरमित्यक-
दन्तस्तोत्रमिति सज्ञा । पुष्पिकायाचतदव लिखितम् तथा च—

इत्यकदन्तस्तोत्र सम्पूजम् । श्लोकाश्चात्र ३४ । स्तोत्र कर्तारो देवा
स्तोत्रस्यास्यपाठात् सवक्त्राम प्राप्तिस्तथा च

भवत्कृत मदीयव स्तान् श्रीतिप्रद मम ।

भविष्यति न सन्देहः सर्वसिद्धि प्रदायकम् ॥१॥

मदासुरेनिहते विष्णु प्रभुस्त्वा देवा एकं नमुपेत्यस्तोत्रचक्रुः । अत्र गणेशो
भगवान् ब्रह्मरूपेण स्तुतः । अचिन्त्यबोधोऽनादि मयान्तहीनोऽन तच्चिद्रूपोऽभेदभे
दादिविहीन तथा च

सत्तात्मरूपसकलान् भूतममायिन सोऽहमचिन्त्यबोध

अनादिमध्यातविहीनमेव तमेकदन्त शरणं व्रजाम ॥१॥^४

अस्यवानया ग्रहनक्षत्रादीनिमार्ति पृथिव्यादीनि च स्थितानि

१ ए डिस्क्रिप्टिव कटलग्न आफ सङ्कलन प्राकन बाम्ब पृ ५ २

२ एकाक्षरगणपतिकवचे ११ १२

३ बहुस्तोत्र श्लोकाद बाम्ब १८८२ पृ ४६ काशी २ ४ पृ १५

४ तत्रैव १३

त्वदानयामातिग्रहाश्चसर्वे नश्यन्रूपाणि विमान्तिष्ठे वै ।
असारहीनानि त्वयाधनानि ब्रजाम ॥
त्वदाशया मृष्टिकरोविघाता, त्वदाशयापालकएव विष्णु
त्वदानया सहस्रत हराऽपि तमेक ब्रजाम ॥^१

सरल सानुप्राप्त प्रवाहमयमिति ।

४ गणपति स्तव —

यनोऽत्रगणपते स्नान । पुस्तकघतनाम ।^२

तथा च पुष्पिकाया—

इतिश्री महर्षिप्रणीत गणपतिस्तव पूज ^३

ऋषिप्रणीतमिदं स्तौत्रम बह्वृत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे घतम् ।

स्तौत्रवर्ता ऋषि । इलाकाश्चान १३ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठन नर सत्रदु ख विमुक्त क्षातिलभते । तथा च—

वयभ्रामिता सवयानानयोगात्
अलक्ष्मास्तर्वाघ्नगृहपूजान ।
इत्यामीभवाप्तास्तवैव प्रसादात्
प्रपन्नासदा पाहि विश्वम्भराद्य ॥१॥^४

स्तोत्रारम्भे गणेशस्य ब्रह्मरूपेण वरानिम । स चाद्वितीऽजानिर्विकल्प
पूज निविशेय निरीह । तथा च—

अज निर्विकल्प निराकारमेक ।
निरानन्मानदमद्वत-पूजम् ।
पर निगुण निर्विण्ण निरीहम् ।
परब्रह्म रूप गणेश भजाम ॥१॥^५

यया लसत्सूय विम्बेतभोजय बाधा न बाधत एवमेव गणेश नरणगत्वा
नरो दुःखी न भवति तथा च—

त्वनीय मन स्थापयेदघ्नियुग्मे
जनो विघ्न-सघात-पीडा सभेत् ।

१ तत्रैव १४।१५

२ बह्वृत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे पृ० ५

३ बह्वृत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे पृ० ६

४ तत्रैव १३ अंशक

५ तत्रैव १ अंशक

लसत्सूय बिम्बेविप्रासेस्यितोऽय

जनोध्वान्तपीडा वय वा लभेत ॥१॥^१

सरस सप्रवाहमनुप्राप्तमय प्रसादगुणयुत भुजगप्रयातछन्द ।

५ गणपतिस्तोत्रम्

यताऽत्र गणपत स्तोत्र पुष्पिकाया तेदवनाम तथा च

“इतिथी पद्मपुराणे प्रथमं सृष्टिस्रण्डे गणपतिस्तात्र नाम पञ्चपट्टि-
तमोऽध्याय ।”^२

पादमे सृष्टि-स्रण्डे ६५ तमेऽध्याये ३१ तमलोकमारभ्य ३५तम यावत्
दलोका ५ । अध्यासोक्तता ।

स्तोत्रस्य पाठनं नर सवबाधाविमुक्ता भवति प्रता नम यान्ति व्याधि
मुक्तो भवति नर । विश्व-तस्य वक्ष्यमभवति तथा च—

द्वादशतानि नामानि प्रातस्तथाय य पठेत ।

विश्व तस्य भवेद्वश्य न विघ्नं च भवेत्कवचित् ॥१॥

महाप्रेता क्षम यान्ति, पीडयतव्याधिभिर्न च ।

सर्व पाप विनिमुक्त ह्यक्षय्य स्वयमश्नुते ॥२॥^३

भन्नादौगणपतेभ्यः प्रोक्तं सच श्रो नमोगण-पतय^४ तत द्वादश-
नामानि । तत्र प्रमुखानि विघ्नराज एक दन्त विनायक पशुपाल इत्यादीनि
तथा च

गणपतिविघ्नराज सम्बलुण्डो गजानन ।

द्वाभ्यस्तुक्ष्ण हेरम्ब, एवदतागणधिप ॥१॥

विनायकश्चाक्ष्ण पशुपासा भवात्मज ॥२॥^५

अनुष्टुप्छन्द सरला समासहीनप्रायामाया । सतितप्रसादगुणोपेतम् च ।
अत्रमवात्मजेनसह पशुपास इत्यपिगणेशनामावन्म् ।

६ गणेश कवचम्

अथकवचात्मकरूपेण गणेशवर्णनमतस्तदेव नाम । तथा च पुष्पिकाया—

इतिथी-ब्रह्मा महापुराणे गणपति स्रण्डे नारदनारायण सम्बादे

१ बहस्तोत्ररत्नाकरे, वासी संस्करणे ११ श्लो०

२ पद्म पुराण ५ ६११ अ , मनमुखराय भोर क्लाइव रोड, कलकत्ता २०१३

३ तत्रव १।६५।३४ ३५

४ तत्रव श्लोका ३१

५ पद्मपुराण १।६५।३२ ३३

गणेशपूजास्तवकथननामत्रयाग्नौऽध्याय ।^१ फनवयन चापि 'इदं कवच-
मन्तात्वेति ।'^२

ब्रह्मवर्णेन महापुराणे तृतीये गणपति-खण्डे त्रयोदशाध्याय ७८ तमं श्लोक-
मारम्य ६४ तमं यावत् इति १७ । विष्णु प्रवृत्ता शनश्चर श्रोता ।

कवचस्यास्य धारणेन नरा विष्णुतुल्यो भवेत् अश्वमेधसहस्राणां वाजपेय-
शनस्य च फनमागो भवति । कवचमन्तात्वा च गणेशजपेत्तर्हि लक्ष जप्त्वाऽपि
सफलं न भवति । तथा च—

गुरुमम्यच्यविधिवत्प्रच धारयत्तु य ।

कण्ठे वादक्षिणबाहौ सार्जपि विष्णुनमस्य ॥१॥

अश्वमेधसहस्राणि, वाजपयन्तानि च ।

अष्टद्वकवचस्यास्य कत्तानाहन्ति पाण्डुरीम ॥२॥

इदं कवचमन्तात्वा या भजेऽठकरारमजम ।

सत-सप्त प्रजप्तार्जपि, न मन्त्रसिद्धिदायक ॥३॥^३

प्रादौ विनियोगस्ताद्वादागारामत्र । स च 'सोमं गृह्ण श्रीगणेशाय
स्वाहा' अग्न्यासक्त-यासदिप्रणदि युतम् । गायत्री छन्द सरला सप्तसाक्षा
सानुप्रासा प्रवाहमयीभाषा ।^४

■ गणेशनामाष्टकम्

मताऽत्र गणेशनाम्नामष्टमिश इति कथनम् । अत इदं नाम धृतम् ।^५
तथा च—

पुत्र नामाष्टस्तोत्रं सामवेदोक्तमीश्वरि ।

गुणुष्वावर्तिता मातः सवविष्णुहर परम ॥^६

पुष्पिकाया च गणेशस्तोत्रमिति सना तथा च तत्र च

'इति श्री ब्रह्मवैवर्तमहापुराणे गणपति-खण्डे नारदनारायणसम्वादे

गणेशस्तोत्रकथन नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्याय ।

ब्रह्मवर्ते तृतीये खण्डे ४४ तमेऽध्याये ८४ तमं श्लोकमारम्य ६८ तमं
यावत् । श्लोका १५ वक्ता विष्णु । श्रोत्री पावती ।

त्रिसंध्यमस्य पाठात् नरः भव-जयी भवति । विष्णा तस्मात्पलायन्ते

१ ब्रह्मवैवर्तपुराण प० २२० ब्राह्म स १६६६

२ तत्रैव ३।१।१६३

३ तत्रैव ३।१।१६१ ६३

४ ब्रह्मवैवर्तपुराण १।१।८० ८७

५ तत्रैव पु० ४२६

६ तत्रैव ३।४।८४

ययोरगा वैतयात । महा नानी च भवति नर तथा च—

त्रिसंय य पठेन्नित्यं स सुखी सवतोजयी ।
ततोविघ्ना पलायते वनतेयात् ययोरगा ॥१॥
गणेश्वर प्रसादेन महानानीभवेदध्रुवम् ।
पुनार्थी लभते पुत्र मायार्थी कुशला स्त्रियम् ॥२॥
महाजडकवी द्रश्च विद्यावाश्च भवेद ध्रुवम् ।
पुत्रत्वं पश्यवेदे च तथा कोप चना कुर ॥३॥^१

सरलेऽनुष्टुप्बद्धेऽन स्तोत्रे गणेशस्य विविधनामानि कथितानि । तत्र
‘पाचिन्नाम्ना व्युत्पत्तिरपि दर्शिता प्रतीकात्मका अर्था अपि कृता ।^२ प्रमुख
नाम्नामर्था’ प्रकरणे लेखनादन पुनर्निरयते ।

८ गणेश-पञ्चरत्नम्

यतश्चात्र स्तोत्रात्मका रत्नरूपा पञ्चस्तोका पृष्ठश्च फल-कथन
परोऽस्तस्ते देवनाम् । पुस्तके चैदमवनाम लिखितम् ।^३ फलकथनावसरे स्वयमाचार्य
प्रवरेणेदं नाम कथितं ‘महागणेशपञ्चरत्नमादरेण याञ्चहमिति’^४ कवलमहच्छन्द
वशिष्टयमत्र । शकरप्रयावल्या सङ्कलनकृताचार्यचन्द्रोत्तरोऽपि गणेशपञ्चरत्न
मलिखत् ।

आचार्यभगवत्पादशङ्करकृतमिदमत्र^५ श्लोकानां पद ।

स्तोत्रस्यावह पाठेन नरो नीरुह निदुष्ट सुपुत्र समाहितायुरष्ट
सिद्धिषादय भवति । तथा च

महागणेशपञ्चरत्नमादरेण योऽवहम् ।
प्रजल्पति प्रभातक, हृदि स्मरन् गणेश्वरम् ॥१॥
अरागतामदापता सुसाहिती सुपुत्रताम् ।
समाहितायुरष्टमूर्तिमभ्युपति सोऽचिरम् ॥२॥^६

आचार्यपादानाम् स्तोत्रेषु भक्तात्करणस्फुरदिव दश्यतेऽत्रापि तदेव
वशिष्टयम् । निमलस्वान्तन साकम् भगवतोरसमयी भूतिरत्र प्रत्यक्षेव दश्यते ।
स्वरूपप्रतिपादनपर अतीवसरलम् । अत्र गणेश इमासुरदत्पनाशक कथित ।^७

१ ब्रह्मवत पुराण ३।४।१६६ ६८

२ तत्त्व ३।४।८२ ६४ यावत्

३ शकरप्रयावल्याम् २२ संस्करण पृ० २

४ तत्त्व, पृ० ६

५ तत्त्व प० ५

६ तत्त्व २, ६ श्लोकी

७ शकरप्रयावल्याम्, श्लोक ४

अनुप्रासापेतम् प्रमाद प्रसादीकृतम् । भरला रागमयी प्रवाहपूर्णमापा । गणेशो
कच्यति १ गणेश्वर दीनार्तिनाशन प्रोक्त ,

९ गणेश बाह्य पूजा

अथ-गणेशस्य भगवता बाह्योपकरणपूचोक्तास्तस्मैव नाम । पुस्तक
धतचेदमेवनाम । २ पुष्पिकायामन्ते श्वेदमेवामिवान । तथा च—

इति श्री भद्रात्ममौदगय पुराणेबाह्यपूजाममाप्तिनि । ३

श्रीमन्मौदगय पुराणत उद्धतम् । स्तोत्रवर्त्ता श्रुत्समदा वचना
गाय्य श्रोता एव । श्लोका ७२ ।

यस्त्रिकालमिद करोति न गाणपत्या भवति । तथा च

एष गत्समदश्चैव चकार बाह्य-पूजनम् ।

त्रिकालेषु महायोगी, सदा भक्ति-समन्वित ॥१॥

तथा कुह महीपाल गाणपत्योभविष्यति ।

यथागत्समद साक्षात्तयात्त्वमपि निश्चितम् ॥२॥४

गार्ग्योत्राकथयदादौ गत्समद गणानात्वेति मन्त्रेण पूजनकृत्वा
परचात्कथयामास । अत्रादौ गणेश-स्वरूपम् । तच्च चतुर्बाहुयुत त्रिनेत्र गजानन
रत्नवर्ण पादाङ्कुशादिमुत्तम । तथा च—

चतुर्बाहु त्रिनेत्र च गजस्य रत्नवर्णकम् ।

पादाङ्कुशादिमयुवन, मायायुक्त प्रचि तयन् ॥१॥

भाषास्त्रिजगत्पुच्छद । गणपत्पर्वे दुष्टिसिद्धो न प्रयुक्तस्तथा च—

नानातीय जलदुण्डे मुग्धाण्यामाव रूपक ।

वमण्डलुदभव स्नान कुरु भक्त्या समर्पितम् ॥१॥५

१० गणेश भुजग स्तोत्रम्

भुजग प्रयातठ दामि वदत्वात्तदेव नाम ६ बहस्तान्तरत्नात्ररयो -
स्तोत्ररत्नावल्यास्तोत्राणवे चापलभ्यते ।

रचयिताऽयम् स्तोत्रस्याचार्यगणर । श्लोका ६ ।

स्तोत्रस्यास्य-याठेन न केवना सब-काम सिद्धिरपितु वाकसिद्धिपूर्वकम्

१ तत्र श्लोक ४

२ बहस्तान्तरत्नाकरे नाम्ने सस्तरणे ५० २ अ वष १८१७

३ तत्रैव पृ० २७

४ तत्रैव श्लोक १६

५ बहस्तोत्ररत्नावरे नाम्ने सस्तरणे श्लोक १६

६ शहर न्यावली पृ० ४

न किमपि दुलभन्तकृते । तथा च—

इमं स्तव प्रातस्त्यायभवत्या ।
पठेत्यस्तु मर्त्यो लभेतसर्व कामम् ।
गणेश प्रसादनं सिद्धयतिवाच
गणेशेविमो दुलभं किं प्रसने ॥१॥^१

गणेश-स्वरूप प्रतिपादनपरमिदम् । तुदिलागोपरिसदव्यालहारो गणेश प्रकाशत । अस्यवर्ण जपापुष्पसदशोरक्त । एकदत्तोऽयमक्षर आकार रूप चिदानन्द स्वरूप ।

रसप्रवाहिनीत्या लिखितमिदं । सरसामाया सरसा सर्वैरववाच्या । उपेद्रवया छन्द । हृदयग्राहिणनम । भावप्रवाहेऽत्र मनारमविशेषेण । रागात्मक यत्या बद्धमिदम् । सानुप्रासा प्रसादा चात्रमाया । स्तोत्रमिदं सरल हृदयग्राहि ।^२

११ गणेश महिम्न स्तोत्रम्

यतोऽत्र गणेश महिम्नो निरूपणम् । अपरश्चात्र हेतुरनया क्षत्या पुष्पदंताचार्येण कथय राजेन शिवमहिम्नस्तोत्रमलेखि । तच्छायानुसारमस्यनाम । पुस्तकभूत नाम ।^३ अन्तपुष्पिकाया च—

ज्ञातं श्री पुष्पदन्तविरचितं श्रीगणेश महिम्न स्तोत्रं सम्पूर्णम् ।^४

अयं पुष्पदन्त शिवमहिम्न कर्मणि न एव । श्लोकाश्चात्र ३१ । स्तोत्रकता चात्र रचयितेव ।

यो नित्यमिदं स्तोत्रं पठति स सुभागशोभवति । यो नित्यमाकर्णयति श्रावयति वा तस्य कलशा क्षयं याति तथा च—

गणेश देवस्य माहात्म्यमतश्च
श्रावयद्वापि पठेच्चतस्य
मलेश क्षयं याति लभेच्च शीघ्रम्
स्त्रीपुत्रविद्याय गृहं च मुक्तिदम् ॥^५

सरले दाशनिक् चान्न स्तोत्रमभवतो गणेशस्य ब्रह्मरूपेण अर्चा । अस्यैव नामांतरं विविध दशनेषु दाशनिक् विभिन्न—रूपेण कल्पयति स्वधियोऽनु रूपम् ।^६ अत्र गवारं सगुणवाचका षड्चनिगुणं स चेशश्च । तथा च—

१ तत्रव प २

२ शकर अष्टावली १ २७८ श्लोकेषु

३ बहुस्तोत्ररत्नाकरे वाणी सस्करण २ ०३१२८

४ तत्रव प ० ३४

५ तत्रव ३१

६ तत्रव २ ५ श्लोक

गकारो हेरम्बसगुण इति णोनिगुणमय
 द्विधाऽप्येकोजात प्रवृत्तिं पुरूपो ब्रह्मजगत् ॥
 स चेदश्चोत्पत्तिं स्थितिलयकरोऽयं प्रमथ
 यतोभूतं भव्यं भवति पतिरीशो गणपति ॥२॥^१

१२ गणेश मानस-पूजा

यतोऽत्र गणेशस्य पाङ्क्तोपचारपूजा विना आह्वयसामग्रीरुक्ता । पुस्तक
 घटनामेदम् ।^२ अन्तर्पुष्पिवाद्याञ्च—

इति श्रीमदान्त्ये मौदगत्ये मानसपूजा समाप्ता ।^३
 वाराणसीयबृहत्स्तोत्ररत्नाकरे तु विघ्नमानसपूजेति नाम ।^४
 मौदगत्यपुराणत उद्धतमिदम् । स्तोत्र-कृतागत्ममद इलोका ८८ ।
 स्तोत्रस्यास्य नित्यं पाठेन नरो गाणपत्यमवाप्नुयात् । स्वेष्टकामाश्चावा
 प्नोति तथा च—

य एता मानसी पूजा करिष्यति नरोत्तम ।
 पठिष्यति सदा सोऽपि गाणपत्यो भविष्यति ॥१॥
 श्रावयिष्यति यो मत्स्यं श्राप्यते वा भावमयुत ।
 स क्रमेण महीपाल, ब्रह्मभूता भविष्यति ॥२॥
 या यमिच्छति स त वै, सफलं तस्य जायते ।
 अन्ते स्वानन्दं सोऽपि, योगिवद्भ्यो भविष्यति ॥३॥^५

सरले सानुप्रास सप्रसादेऽत्र स्तोत्रे वाहनासनाद्युपचारा मानसापरि
 कल्पिता । अत्र गणेश सर्पोपवीती गजकण विभूतिधारक । तथा च—

सर्पोपवीती गजकणधारम्
 विभूतिमि सेवितपादभक्ज ।
 ध्याये गणेशं विविध प्रकारं
 सुपूजितं शक्तियुतपरेक्षम् ॥१॥^६

१३ गणेश स्तवराज

यतोऽयं स्तवराज स्तवेषूत्तमोऽस्तद्वनाम् भविष्य-पुराणस्य ब्रह्मपवणि

१ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे वागी सस्तरण, ७ श्लोक

२ तत्रैव १० ८

३ तत्रैव २०

४ तत्रैव ३०

५ तत्रैव ८६ ८८ श्लोका

६ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे, वागी सस्तरण, ६७ श्लोक

चतुर्थे कल्पे एकोनत्रिंशत्तमेऽध्याये शतानीकं सुमन्तु सम्वादं दत्तं स्तोत्रमारम्या
ध्यायान्तं यावत् ।^१ श्लोका २५ । शतानीकां वक्ता सुमन्तु आता ।

तान्निवेदितं स्तोत्रं विविधप्रक्रियया भारणमोहनाञ्छाटनादि-कारकम् ।
समस्तस्तोत्रं मात्रात्मकम् । तथा च—

अथ मारयितुं काम, स्त्रियं पुष्पवाविचिन्त्य
हृदयं निरवनत्तत शणादेवप्रियते ॥
वक्षमूलेकज्जलसंसृष्टं यत्तन्निभन्ति कृत्वा
यस्मै ददाति स वक्ष्यो भवति ।^२

तान्निवेदितं स्तोत्रं गणेशाद्यासध्यानादिकम् वर्णितम् ततो गणेशाय
या पाठादतरेण सज्जनं स्वाहान्ता मात्रा निर्दिष्टा । भगवतो गणेशस्याक्षर
गकारः । तथा च—

गकाराक्षर-द्वयस्य गणेशस्य महात्मनः ।
आराधनविधिब्रूहि सागं मात्रसमन्वितम् ॥१॥^३

गायत्री— ओम् ह्राक् ण्यि विद्महे वज्रतुण्डाय धीमहि ।

तन्ना दति प्रचोदयात् ।^४

ओम् गगनकूजाय स्वाहा आ विनायकाय स्वाहा,

ओम् गणपतये स्वाहा आ हस्तिमुखाय स्वाहा ॥^५

भाषा सरला पीराणिकी सप्रवाहा अनुष्टुप्छन्दः । यत्रमयम् स्तोत्रम् ।

१४ गणेश स्तोत्रम्

मतोऽत्रगणेशस्य स्तोत्रमस्तदेवनाम् । पुष्पिकाया चेदमव नाम ।^६

वाराहपुराण २३ तमेऽध्याये ३३ तमस्तोत्रमारम्य ३८ तमं यावत्
श्लोकानां पटकम् । स्तोत्रकर्तारो देवाः । गणेशोत्पत्त्यनन्तरं देवास्तं तुष्टुवुः ।

स्तोत्रस्यास्य फलं सर्वं विघ्नविनाशस्तथा च तत्रैव

यद्वचतत्पठति स्तोत्रं

तद्वचतत्तं गणुयात्सदा ।

१ भविष्यपुराण च पृष्ठ ४।२६।१० १० ३४ पत्रिकपुस्तकालये

२ तत्रैव ४।२६।१२ तथा २५

३ भविष्यपुराण च पृष्ठ २६।१

४ तत्रैव २६।१६

५ तत्रैव २६।३४

६ वाराहपुराण पृष्ठ ३, नाम्ब १६५६

न तस्य विघ्ना जायन्ते,
न पापं सवथा नप ॥१॥^१

सरलसानुप्राससप्रमादमनुष्टुबहुलमिदं स्तोत्रं अत्र गणपते कतिपय
नामनि स्तवन्तम् । अत्र कतिपयाप्रसिद्धनामाऽपि यथा चण्डविन्म^२ विघ्न
कर्ता,^३ सपमेखलादीनि । सामान्यतः सपमेखलादीनि नामानि रुद्रे एव वर्णितानि ।
तथा च—

नमस्तस्मै विघ्नकर्त्रे
नमस्ते सपमेखत ।
नमस्ते रुद्रवक्रांत्य
प्रमम्ब जठराश्रित ॥१॥
सर्वविघ्न नमस्कारा—
दविघ्नं कुरु सर्वदा ॥४

१५ गणेश स्तोत्रम्^५

यतोऽत्र गणेशस्य भगवतो महिमाप्रतिपदितोऽस्तस्तदेव नाम । पुस्तके
धृतचेदनाम् । ब्रह्मपुराणे^६ ४४ तमोऽध्याये ५ मस्ताकमारम्य २३ तमं यावदिति ।
स्लावसंख्या १६ । स्तोत्रं कर्तारदेवा ।

योनर प्रत्यहं भक्तिभावभाषितं स्तोत्रमिदं पठति स दारिद्र्यादि
विमुक्तौ भवति । कदाचिदपि दुःखी न भवति । तथा च तत्र—

स्तोत्रेणाननं य भक्त्या
मा स्तोप्यन्ति यतः प्रता ।
तेषां दारिद्र्यदुःखानि
न भवेयुः कदाचन ॥१॥^७

गणेशं सर्वकार्येषु समेषां सुराणामादौ पूज्यते । नाथो कश्चिद देवाग्नेन
समो विद्यते । अयं ध्यानेन सर्वथा स्तोत्रेण च ऋतं पूषणं कामो भवति । अयमकन
हस्तनविधूतपाशम एनं कुठारं च दधाति ।^८ भगवान् शकरोऽयं पूजनं त्रिपुर

-
- १ तत्र २४।३८
२ वाराहपुराण २३।३२
३ तत्र २३।३४
४ तत्र २३।३४
५ ब्रह्मपुराण २२५
६ तत्र २२५
७ तत्र ४४।२२
८ ब्रह्मपुराणे ४४।१२०

चतुर्थे कल्पे एकोनत्रिंशत्तमेऽध्याय शतानीकं सुमं तु सम्वादे दशमं श्लोकमारम्या
ध्यायान्तं यावत् ।^१ श्लोका २५ । शतानीको वक्ता सुमन्तं श्रोता ।

तात्रिकमिदं स्तोत्रं विविधप्रक्रियया मारणभोहोन्वाटनादि-वारकम् ।
समस्तस्तोत्रं मन्त्रात्मकम् । तथा च—

अथ भारयितुकाम स्त्रिय पुरुषवाविचित्य
हृदयं निरवनत्तत क्षणादेवघ्नियत ॥
वक्षमूलेवज्जलेसगृह्य सप्तभिन्नन्ति वृत्वा
यस्म ददाति स वक्ष्या भवति ।^२

तात्रिकेऽत्र स्तोत्रेऽग्रस्याऽग्न्यासध्यानादिवं वर्णितं ततो गणेशगाम्य
न्या पाठान्तरेण सकलं स्वाहा-ता मन्त्रा निर्दिष्टा । भगवतो गणेशस्याक्षरं
गकारः । तथा च—

गवाराक्षर-देवस्य गणेशस्य महात्मनः ।
आराधनविधिर्ब्रूहि, साग मन्त्रसमवितम् ॥१॥^३
गायत्री— ओमहाकर्णाय विदमहेवयतुण्डाय धीमहि ।
तना दत्ति प्रचोदयात् ।^४
ओम गगनकूजाय स्वाहा आ विनायकाय स्वाहा,
ओम् गणपतये स्वाहा आ हस्तिमुखाय स्वाहा ॥^५

माया सरला पौराणिकी सप्रवाहा अनुष्टुप्छन्दः । यन्मयम् स्तोत्रम् ।

१४ गणेश स्तोत्रम्

यतोऽत्रगणेशस्य स्तोत्रमतस्तदेवनाम । पुष्पिकाया चैवमेव नाम ।^६

बाराहपुराण २३ तम-अध्याये ३३ तमश्लोकमारम्य ३८ तमं यावत्
श्लोकानां षट्कम् । स्तोत्रकर्तारोदवा । गणेशात्पत्यन्तरं ददास्तं तुष्टुबु ।

स्तोत्रस्यास्य फलं सर्व विघ्नविनाशस्तथा च तत्रैव

यश्चैतत्पठति स्तोत्रं
तश्चतत क्षणयात्सदा ।

१ भविष्यपुराण अ० पर्व ४।२६।१० १० ३४ पत्रिकपुस्तकानये

२ तत्रैव ४।२६।१२ तथा २५

३ भविष्यपुराण अ० पर्व २६।१

४ तत्रैव २६।१६

५ तत्रैव २६।३४

६ बाराहपुराण पृ० ३ बार्म्बे १६५६

न तस्य विघ्ना जायते,
न पापं सबथा नप ॥१॥^१

सरलसानुप्राससप्रसादमनुष्टुबबहुलमिदं स्तोत्रं अत्र गणपते कतिपयं नाममि स्तवनम् । अत्र कतिपयाप्रसिद्धनामान्यपि यथा 'चण्डविक्रम' ^२ विघ्नकर्ता ^३ सपमलतादीनि । सामान्यतः सपमेखनादीनि नामानि रद्रे एव वर्णितानि । तथा च—

नमस्तेऽस्तु विघ्नकर्त्रे,
नमस्ते सपमेखले ।
नमस्ते हृदयकनोत्थ,
प्रलम्ब जठराश्रित ॥१॥
सर्वविघ्न नमस्कारा—
दविघ्नं कुरु सबधा ॥^४

१५ गणेश स्तोत्रम्^५

यतोऽत्र गणेशस्य भगवतो महिमाप्रतिपदिताऽनस्तदेव नाम । पुस्तके शतशेदनाम् । ब्रह्मपुराणे ४४ तमेऽध्याये २ महलोकमारम्य २३ तमं यावदिति । श्लोकमर्या १६ । स्तोत्र-कर्तारोदेवा ।

यो नर प्रत्यहं भक्तिभावमावित स्तोत्रमिदं पठति स दारिद्र्यादि विमुक्तो भवति । यदाचिन्पि दुःखी न भवति । तथा च तत्र—

स्तोत्रेणाननं ये भक्त्या
मा स्तोष्यन्ति यतः क्रता ।
तेषां नारिदयदुःखानि
न भवेयुः कदाचन ॥१॥^६

गणेशं सबवार्येषु समेषां मुराणामादौ पूज्यत । ना'यो कश्चिद देवा'जेन समो विशते । अस्य ध्यानं सेवया स्तौत्रेण च नर पूज-नामो भवति । अयमेकेन हस्तेन विघ्नपाशमयं कुठारं च दधाति ।^७ भगवान् शकरोऽस्य वपूजनेन त्रिपुर-

१ तत्र २३।३८

२ ब्राह्मपुराण २३।३२

३ तत्र २३।३४

४ तत्र २३।३४

५ ब्रह्मपुराणे २२५

६ तत्र २२५

७ तत्र ४४।२२

८ ब्रह्मपुराणे ४४।५ २०

विजयकरणेसमर्थो बभूव । तथा च—

जयपुराणामकरोत्प्रतीपम

पित्राणि हर्षात्प्रपूजितोऽपि

निविधनताञ्चापि पुनश्चकार ।

तस्मिन्गणेशाय नमस्करोमि ॥१॥^१

सरस सानुप्रासमुपदेशप्रदाभाषा प्रवाहमयी प्रसादसमन्विता । गणेश महिम प्रतिपादनपरम । वाम्बे विश्वविद्यालय—पुस्तकालयस्य सं० १४४२ ।

१६ गणेश-स्तोत्रम्

यतोऽत्र गणेशकीर्तनम् । मञ्ज्यामिदमवनाम् ।^२ फलवयनं च—

इदं विष्णुकृतं स्तोत्रं गणेशस्यति ।^३

ब्रह्मवैवर्ते ततीयखण्डे १३ क्षेत्रायां ४० तमश्लोकमारभ्य ५८ तम यावत् । श्लोकसंख्या १६ गणेशजमानंतरं विष्णुस्तं तुष्टाव ।

यौ नर साय प्रातः मध्याह्नं नेका भक्तिभुतं पठत तस्य विघ्नव्रजा प्रणश्यति । यात्रा-काले पठित्वा सफलयान्भोभवति । दुःस्वप्नं सुस्वप्नोभवति । शत्रुविनाशनं पुत्रपौत्रवधनम् । सर्वैश्वर्यदायकम् । तीर्थयज्ञ-जयफलदम् ।^४ तथा च—

इदं विष्णुकृतस्तोत्रं गणेशस्य च यः पठेत् ।

सायं प्रातश्च मध्याह्ने, भक्तियुक्तं समाहितं ॥१॥

तद्विघ्ननाशं कृन्तेविघ्नेश सततमुने ।

वधते सर्वं कल्याणं कल्याणजनकं सदा ॥२॥

यात्रा काले पठित्वा तु यायाति तदं भक्तिपूर्वकम् ।

तस्य सवामीष्टसिद्धिं भवत्येव न संशयः ॥३॥

अत्र गणेशस्य सवाम्यानां प्रवरइतिप्रतिपादितः । स चायवतोऽक्षरोवाद्युत्तुल्यं मिलितं सवसाक्षीवरेण्यो वरदः ससारवधं शीघ्रं प्रवृत्ते परश्च ।^५

१७ गणेशाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम्

स्तोत्रेऽस्मिन् गणेशस्याष्टोत्तरशतनाम्ना कीर्तनमतस्तदवनाम् । पुस्तके घटम् ।^६ पुष्पिकायाम् च—

१ तत्र ४४१४

२ ब्रह्मवर्ते ८

३ तत्र ११३२१

४ तत्र ३११३ ४८ ४६

५ तत्र ३११३ ५०

६ बहुतांशं रत्नाकरे पृ. ३४ वासो

‘इति श्री मदान्त्यमौदगन्य गणेशाष्टोत्तरातनामस्तोत्र समाप्तमिति”
मौदगन्य पुराणत बह्वस्तोत्र रत्नाकरो घतमिति । स्तोत्रवर्तियम
स्तोत्राश्चात्र १८ ।

पञ्चाम्य यमभीति निवर्त्ति । तथा च—

इदमष्टोत्तरातना नाम्ना तस्य पठन्ति ये ।

१ ष्यन्ति तेषु वै भीता कुरुन् माप्रवेगनम् ॥१॥

मुक्ति मुक्तिप्रद दुष्टेघन पापप्रयधनम् ।

ब्रह्मभूतकर स्तोत्र जपनित्यममात्रात् ॥२॥

कुत्र यत्रगणेशस्य चिह्नयुक्तानि यमना ।

धामानि तत्र समीता, कुरुन्माप्रवेगनम् ॥३॥^१

अत्र यम स्वयमेव स्वदूतामवाध्याह । यद्य एभि नामभिगणेशस्य स्तोत्र
कुर्वन्ति तत्र मागच्छेयुरिति । प्रत्यक्स्तोत्रान्ते ‘वदन्तमेव त्यजतप्रभीता ” इति
तुरीय-यादम् । भगवान् गणेश ब्रह्मरूप एव । मूढमेव गूढमतम महदम्यो
महीपान । ज्येष्ठराज निधोरोत्थान्निपु वदित-मत्रै प्रभातो तद्व्यते । तथा च—

अणोरणीया महतोमहीयो रवेज्यागजज्येष्ठराज ।

निधीगमत्र च रोपपुत्र वदन्तमेव त्यजतप्रभीता ॥४॥^२

उपद्रवया छन्द मरला सानुप्रासा सप्रसादाभापा । प्रवाहात्मिका,
सगीत स्वरलहरीभिजनानामोदयति ।^३

१८ गणेशाष्टकम्

यतोऽत्रस्तोत्रात्मका अष्टौ स्तोत्रार्तैश्चगणेशस्यवर्णनम् । पुस्तके
पृतनाम् ।^४ पुष्पिकाया च ।

‘इति श्री-गणेश-पुराणे उपासनाखण्डे श्रीगणेशाष्टक पूणम् ।^५

गणेशपुराणादुदघतमिद देवपयश्चक्रु बबल त्रिसंध्य पाठेन च सब
कायसिद्धि भवति ।

तथा च—

पुनश्चै गणाघोश स्तोत्रमत अनर ।

त्रिसंध्यत्रिदिन तस्य सब-काय भविष्यति ॥२॥

१ बह्वस्तोत्र रत्नाकरे १६ १८ श्लोक

२ तत्रव ८ श्लोक

३ तत्रव १ श्लोक

४ तत्रव ७

५ तत्रव, २६

योजयेत्पटदिवस इलोकाष्टकमिदं शुभम् ।
 अष्टवारचतुर्ध्यां तु सोऽष्टसिद्धीरवाप्नुयात् ॥३॥
 विद्याकामोलभेत् विद्यां पुनार्थी पुनर्माप्नुयात् ।
 वाञ्छितावनमतं सर्वान् एवविशतिवारत् ॥४॥^१

अनंतशक्तयो ब्रह्मान्यश्च गणेशदेवादमवति । पञ्चमहत्तत्त्वादीनि च द्र
 ग्गुणादयश्च सर्वजगदस्मादेव जायत तथा च—

यतो बल्लिमान् नमोभूजस्य च,
 यत सागरारचद्रमा व्योमवायु ।
 यत स्थावरा जगमा वक्षसधा,
 सदा तं गणेशं नमामांभजाम् ॥१॥^२

सरसं प्रवाहात्मकं सरलं सानुप्रासं सगीतमयम् । सदा तं गणेशं नमामो
 भजाम्' इति तुरीयपादयुतम् । गणेशं नेति नति श्रुतय उच्चरति । तथा
 च—(भुजगप्रयातछन्दः)

यतो वैष्वाचोऽतिकुण्डा मनोमि
 सदा नतिनेतीति यत्तामृणति ।
 परब्रह्मरूपं चिदानन्दरूपम्
 सदा तं गणेशं नमामांभजाम् ॥१॥^३

१६ मयूरेश्वरस्तोत्रम्

भगवता गणेशस्य मयूरेश्वररूपेण चिन्तनम् । पुस्तके घतनाम् ।^४ पुष्पि
 काया चैत्रमेव नाम तथा च तत्रव—

इति श्री गणेशपुराण उत्तरखण्ड मयूरेश्वरस्तोत्रसम्पूर्णम् ।^५

गणेशपुराणस्योत्तरखण्डतदुद्धतमिदं । बहुस्तोत्ररत्नाकरे काशी
 संस्करणे । इलोकादध्यात १३ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठनं सर्वकामसिद्धिजयलक्ष्मीपुत्रप्राप्तायादिप्राप्तिः ।
 तथा च—

य इदं पठत स्तोत्रं स कामारलमतः खिरान् ।
 स तत्र त्रयमाप्नोति मानमायुः श्रियपराम् ॥१॥
 पुनर्वाचनसम्पन्नो वश्यतामस्त्रिंशत् नयति ।

१ बहुस्तोत्ररत्नाकरे नाम्न संस्करण १९१२

२ तत्रव २

३ तत्रव ८

४ बहुस्तोत्ररत्नाकरे नाम्न संस्करण १९१२

५ तत्रव १३

सहस्रावतनात्कारा गृहस्य
नियुनावतना मत्वोऽसाध्य

मोचयेज्जनम ।
मसाध्यताणत ॥२॥^१

मुजगप्रयात प्रयातम् । सरल सानुग्रास सप्रगान्म । सगीतमयम् ।
प्रवाहात्मक । भावकर रमप्ताविनम । गणेशनना स्मानमा स्मानतास्म ।
इतिनुरीयपादसम्पन्नम् ।^२ गणे परापर निर्विकल्प जगपालक जगदवद्यद्व
तथा च तत्रैव—

जगदवन्द्यमेव पराकारमेवम्,
शुणाना पर कारण निर्विकल्पम् ।
जगत्पालक हारव तारकतम्
मयूरेणवन्द्य नता स्मोनता स्म ॥१॥^३

२० महागणपति-कवचम्—

मूच्या दत्त नाम ।^४ पुष्पिकाया च तथा च तत्रैव—

‘इति श्री रद्रयामले तत्रश्री-देवी रहस्य महागणपति कवचनिर्माण
मण्डाविश पटल ।’^५

रद्रयामलावनमिद दवीरहस्यज्जटाविगतिपटले प्रथमदशकमारम्भ २२तम
भावत् । दलाक मूच्या २२ । वन्ताभरवो वज्रपजरकवचमस्यापर नाम ।

य कवचमिद धारयति निय पठति वा तस्य सवकामसिद्धिजायते । तथा
च तत्रैव ।

तस्मात्तुक्वच पुराय पठद्वा धारयन्मदा ।
तस्य सिद्धिमहादवि वरस्या पारसाक्षिकी ॥१॥
य य कामयत काम त त प्राप्नोति पाठत ।
अथरात्र पठेन्नित्य सर्वाभिष्टफन लभेत ॥२॥
इतिगुह्य सुक्वच, महागणपते प्रियम् ।
भवमिद्धिमय दिव्य, गापयत्परमेश्वरि ॥३॥^६

आश्वत्थगद्य विनियोगस्तनो ध्यानम् । यत्रमहिमश्चनम् । तथा च—
विघ्नविश्ववज्रमुविपुनयस लानरक्षा प्रदयम् ।
सायान्मवापदामु श्रामनमुभति पावतीप्राणमनुम् ।

१ तत्रैव ११ १३

२ तत्रैव २ १०

३ गृहस्तोत्ररत्नाकरे वाग्ध सस्करण २ इतीद

४ देवीरहस्य काङ्कसम्पान्तिने श्रीनगरत ११५ प्रकाशन काल १९४१

५ तत्रैव १४१

६ तत्रैव २८२ २२ इतीद

प्रायः सर्वाङ्गुरे द्रु मगुरमुनिगण साधवः पूज्यमानम् ।

वात्सरायेनातगायामितभयगमन विघ्नराज नमामि ॥१॥^१

ततोऽग्निरक्षा दिग्गक्षाऽपि निरूपणम् । अथ गणेशस्य नामसु प्रद्युम्नस्या
प्युल्लेखः । प्रद्युम्नाय ज्वतात पृष्ट नामिशकरनन्दन^२ सरला प्रवाहमयी भाषा ।

२१ महागणपति सहस्रनाम—

यतोऽग्निरगणेशस्य मह्यनाम्नाधर्चान्मस्तदेव नाम भूच्यादत्तमिदं^३ पुधि
काया च—

इति श्री रघुयामले तन्त्रे देवीरहस्यमहागणपति-सहस्रनाम निरूपण
नामकोनविंशपटलः । ४

देवी—रहस्य २६तमे पटले प्रथमश्लोकमारभ्य १६४ तम यावत् । श्लोक
सत्या १६४ । भस्मोक्ता । तथा च—

शङ्खं दधि रहस्यमे यपुरासूचितमया ।

तत्रमवया गणेशस्य वदयेनाम महस्यकम् ॥१॥^४

फलञ्चय १५२तम श्लोकमारभ्य १६४ तम यावत् १३२ लोका
अथत्कम् विनापि पाठादेवार्थ सप्तपदमिदं । तथा च—

विनाचनं विनाहोमं विना यामं विना जपम् ।

अणिमाद्यष्टसिद्धीनां साधनस्मृतिमात्रतः ॥१॥

प्रत्यक्षधरद पदयन्त गणेशसाधकोत्तम ।

य एनपठत नाम्ना सहस्रं भक्तिं पूवकम् ॥२॥

इतीदं पुण्यसर्वस्व मन्त्रनाम सप्तसप्तम ।

महागणपतगुहा गोपनीय स्वयोनिवत् ॥३॥^५

आश्विनविनियोगध्यानादिवम् । ततोनाम्ना सहस्रकम् भगवानगणेश
सगुणानिगुणद्वयः ।* अग्निस्वरूपोऽन्वारणीयान^६ विस्पाशः^७ परं ब्रह्म स्वरूप^८ ।

१ देवीरहस्ये काव सङ्घादित २८।२

२ तत्रव २८।५

३ तत्रव ११

४ तत्रव १५६

५ तत्रव २६।१ श्लोक

६ देवीरहस्ये कावसङ्घान्ति धीनधरत २६।१५६ १६२ १६४

७ तत्रव २६।८

८ तत्रव २६।१

९ तत्रव २६।१७

१० तत्रव २६।१४

त्रयम् पुष्पदन्त ।^१ द्वैत्याना नामक सदालास्यविग्रहे । आम्बुवाहन एकदन्तः ।
सगस्थितिप्रत्यबहारहेतु ।^२ तथा च—

सहर्ता सृष्टिकृता च स्थितिकर्ता लयाश्रित ॥^३

अनुष्टुपछन्द सरला प्रवाहमयी भाषा ।

२२ महागणपति (मूलमन्त्र) स्तोत्रम् ।

सूच्यालिखित नाम^४ पुष्पिकाया च । तथा च तत्रैव

इति श्री रुद्रयामलेन त्रे देवी रहस्ये महागणपते स्तोत्रनिरूपण नाम
त्रिंश पटल ।^५

देवी रहस्य ३०तमपटले प्रथम श्लोकमारभ्य २१तम यावत् । श्लोक
सख्या २१ । वक्ता भैरव ।

स्तोत्रस्यास्य नित्य पाठेन धनधान्य पुत्रादि प्राप्तिपूर्वक जीवमुक्ति-
सहित स्वर्गादि प्राप्ति तथा च—

इति गणपत स्तोत्र मन्त्रात्मक परम जपेत्

पठति शण्ड्यादभक्त्या, नित्य समस्त रहस्यक ।

इह धनसंपत्तिलक्ष्मीमायु, मुक्ताल्लभतेऽचिरात् ।

व्रजति त्रिदिव जीवमुक्त, परम च साधक ॥२॥^६

आदावश्रविनियोगस्ततोऽध्यानम् । स्तोत्रेऽत्र तान्त्रिकरीत्याराधना प्रति-
पादनम् । स्वरूप प्रतिपादन च । तथा च—

पद्म हस्तममृताद्यु सन्निभम्,

शस्त्र युग्ममपर च दधानम् ।

त्रयक्षमग्निसदृश स्मरन्ति ये,

त प्रयाति त्रिदिव विमानगा ॥१॥^७

अत्र सरले सप्रसादे प्रवाहमय सानुप्राप्ते स्तोत्रभाववर्षायाः शैल्या
रसमय्या भगवत गणेशस्य प्रतिपादनम् । श्रुत्वा नराविवसत्वेनाकृष्यते ।^८

१ तत्रव २६।१७

२ तत्रव २६।८७

३ तत्रव २६।८६

४ तत्रव, ११

५ तत्रव १२८

६ देवीहस्ये ३०।१७

७ तत्रव, ३०।१३

८ तत्रव, ३।२०

२३ महागणपति स्तोत्रम् ।

पुस्तकाधारित नामेदम् ।^१ पुष्पिकाया चेदमेव । तथा च

इतिश्रीमत्परमहंस—परिज्ज्ञाज्ज्ञाचाय—श्री-राघव चत य-विरचित
महागणपति-स्तोत्र समाप्तमिति ।^२

श्री राघवचतय रचितमिद । स च गवराचायपरम्परामासीत् ।
श्लोकाश्चात्र १६ ।

स्तोत्रस्यास्य प्रचुरतरपाठेन भगवान् गणेशो वगमोभवति । तस्मिन्प्रसन्ने
च न किमपि दुर्लभम् । तथा च

एतन् प्रकटं रहस्यमत्रमाला-गर्भेण,

स्फुटनरसविदा स्तवेन ।

य स्तोतिप्रचुरतर महागणेन ।

तस्याय भवतिवशावदार्जमनेय ॥१॥^३

दीप-समासयहुत प्रसादीज—सम्बलितमिद । भाषासीष्ठव विशेषेण
दशनीयम् । तथा च—

गरलोलाञ्जलचुम्बिताम्बुदतताविशुद्धवाम्भोनिधौ

द्वीपेरत्नमयेसुरद्रुम-वनामीदृक्मोदस्विनि ।

मूले कल्पतरुमहा मणि मय पीठेऽनुराम्भोरहे

पङ्कजाणकलित त्रिवोण रचना सत्कीर्णकेमु भजे ॥२॥^४

शादूलवित्रीडितमत्र छन्द । स्वरूपप्रतिपादनपरमिद । स्वशुष्काप्र
स्थापितकलनेन नाना रत्नपुञ्जान् रक्षति । दान सौरभसुष्पभ्रमरा गुञ्जति ।
तथा च—

गुण्डाग्रानलितेनहेमकलयेनावजितधरन नानारत्नचयन साधकजनान्
समाविष्यकाटिग ।

दानामात्रविलु मधुप्रप्रोसारणाविभवत् वर्णादोलनखेलनोविजयते
देवोगणग्रामणी ।^५ अत्रानुप्रासछटाऽप्यवलोकनीया । यमकस्थ च ।

२४ श्री महागणपतिकवचम् ।

यथाह्यत्रमहागणपते स्तवनम् ।^६ पुस्तके प्रदत्तचानाम् पुष्पिकाया च—

१ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे, काशी संस्करण प० ६

२ तत्रैव प ११

३ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करण १६ श्लोक

४ तत्रैव ३ श्लोक

५ तत्रैव ८ श्लोक

६ स्तोत्राणव दी० चन्द्रसूदन गदाधर प० ११ प्र स० १६६१

“इति श्री रघुयामलेश्रीपावती परमेश्वर सम्वाद श्रीमहागणपति-कवच समाप्तमिति ।”^१

रघुयामलत नत उदधतम् । परमेश्वर पावती प्राह । श्लोक सत्या ३२ ।
कवचस्यास्य पाठेन सब काम सिद्धिस्तथा च तत्र—

जपाते कवचम्बि पठेन्नित्य नियन्त्रित ।

सवान्बामान समासाद्य गणेशस्य प्रियो भवत ॥१॥^२

धादाकथ विनायक प्रणतिस्ततश्च पावती शिव परिप्रच्छ इदानी
श्रातुमिच्छामि कवच तस्य दुलभ^३ ततो धिनियोगाय साकरयासादिकम् ।
मन्त्रश्च स च—“आ श्री ह्री क्लीं ऐं च घनगौरी ग गणपतये नमः” इति
कवचस्यास्य प्रभावेण रामो निशाचरान जघान तथा च—

रामाऽपि कवचधृत्वा जघानानुनिष्ठाचरान ।

घत्वा तु कवच लोके कुवेरोऽपि धनेश्वर ॥१॥^४

अनधिकारिणेदानेन नरस्य पुत्रायुष्कीर्तिसम्पदो नश्यन्ति सरलमिदं
सत्रात्मकं प्रवाहं भयम् । सत्रशास्त्रवदस्यप्रयोगं काय । तत्र च काचित्
जपविशिष्टाश्ली समपेक्ष्यते । पौराणिकीया भाषानुष्टुप छंदाबहुलम् स्तोत्रम् ।
सरल सप्रसादं सबजनवेद्यं । अनधिकारिणं न दयं तथा च—

यो ददाति निषिद्धेभ्यः कवचं परमादभुतम् ।

तस्य नश्यति देवेशि पुण्यायुः कीर्ति सम्पद ॥१॥^५

२५ श्रीगणेशकवचम्—

यतोऽत्र कवचे गणेशस्य स्तोत्रम् । पुस्तकघटनाम् । पुष्पिकाया च्चेदमेव ।^६
तथा च—

इति श्रीगणेश-पुराणे गणेश-कवच सम्पूर्णम् ।^७

गणेश—पुराणतो बहस्तोत्रं रत्नाकरे घतं श्लोकसंख्या २७ । मुनिगौरी
प्राह । कवचस्यास्य त्रिसंघपाठेन बन्धसहननो भवति ना तथा च—

१ तत्रैवन्ति

२ घनव श्लोक ३२

३ तत्रव श्लोक २५

४ तत्रैव श्लोक २१

५ तत्रैव श्लोक २७

६ बहस्तोत्ररत्नाकरे काशी मन्त्रार्द्ध संस्करण पृ० ५

७ तत्रव ७

त्रिसंयजपत यस्तु वज्रगार तनुभवन् ।
 यात्रा काले पठेद्यस्तु निर्विघ्नं फल लभेत् ॥१॥
 घनेनास्यहृत्कारदा, न वाधा स्य भवत्यचिन् ।
 राक्षसासुरवृतालदत्यन्तनवसम्भवा ॥२॥^१

सरलमगरक्षान्तर गणेश-स्वरूप पतिपादनात्मकम् भगवानगणेशं वृत्ते
 सिंहवाहनोद्विभुजं श्रेताया मयूरवाहनं पङ्कवाहनं द्वापरे गजाननं चतुर्भुजं ।
 तुर्येतु द्विभुजं शिताग्र रुचिर इति । तथा च—

ध्यायन्मिहयत्विनायकममुं दिग्बाहुमाद्युगे ।
 श्रेतायां तु मयूरवाहनममुं पङ्कवाहनं सिद्धिदम् ।
 द्वापरे तु गजाननयुगभुजं रत्नागरागं विभुम् ।
 तुर्येतु द्विभुजं शिताग्ररुचिरं सबाधदं सवदम् ॥१॥^२

ताम्रिकमेतत् । सप्रसादं सानुप्राप्तम् । ममासंबन्धुत्वं । गणेशस्य स्वरूपं
 युगानुरूपव्याख्या या नूतनताप्यत्र च ।

२६ श्रीगणेशनवरत्नमाला—

यतोऽत्र भगवतो गणेशस्य मन्त्ररूपणदलीरान्ते सयोग्यं स्तोत्राणामा नवकम् ।
 पुस्तके प्रदत्तं नाम ।^३ अन्ते च ।

इति गणेश नवरत्न माला सम्पूर्णा ।^४

प्राच्यलिपि-पुस्तकालये मद्रासस्थे पत्रतः प्रकाशितम् कायं सख्या डी०
 ६४०४ । प्रत्येकं श्लोकादिमवर्णोन्मयं श्रीगणपतये नमः इति समायाति ।
 श्लोका ६ ।

स्तोत्रस्यास्य प्रत्यहं पाठनं गणाधिपस्तुष्यति । तथा च—

नवरत्नमयी माला, नवाक्षर-समन्विताम् ।

सरलं सानुप्राप्तं प्रवाहमयं प्रसाद-गुणं युतम् । प्रायो गुणवाचकं नामम्यं
 गणेशस्य स्तवः । अत्र स्तोत्रे गणपतिं पशु-वति दादेनापि वर्णितं । तथा च
 तत्र च ।

पञ्चब्रह्मा स्वरूपाय पञ्चमात्मक-हारिणि ।

पञ्चतत्त्वात्मने तुभ्यं पशूनापतये नमः ॥१॥^५

१ तत्र २० तथा २७ श्लोक

२ तत्र ३५

३ स्तोत्राण्ये (माला) १९६१ पृ० १

४ तत्रैव,

५ तत्र ५ श्लो०

भगवान् गणेशोविश्वसाक्षी सेनानी चास्ति । स्तोत्रस्यास्य भाषा सरला ।
अनुष्टुप छन्द । प्रायः समासरहितानि अल्पसमस्तानि वा पदानि । क्वचिद्
पाणिनीय प्रयोगोऽपि दृश्यते यथा पशूना पतय नमः^१ इति । किमपि दाशनिक्
त्वमनपेक्ष्यापि तां त्रिकषदधृत्या स्तोत्रमीरितम् ।^२

२७ श्रीगणेश शतकम्—

यथाऽत्रशताधिकश्लोकैः गणेशस्यस्तवनम् । पुस्तके धृतं नाम । आदौ
'श्रीगणेशशतकम्' ।^३ अन्तेपुष्पिकाया च—

“इति श्री विश्वमित्रकुल कलापारावार राका सुधाकर-श्रीमद्रत्न
खेदश्रीनिवासयापवरसत्तानपल्लवेन श्रीबालचन्द्रायत्तनजेन यन्त्रवेदेष्वरेण कृतं
गणेशाष्टोत्तर (गणेशशतकम्) सम्पूर्णम् ।”^४

स्तोत्रेऽस्मिन् ११३ श्लोकाः सन्ति तत्र १०८ श्लोकाः स्तोत्रात्मका
नवमे फलवचनम् १० मतः १३ शयावतः कविकुलादिवचनम् । अत्राष्टौप्रास्तास्त
च मंगलाशसनं चिनय प्रपन्नं मनोनियमननिर्बन्धवरास्य स्वरूपगुणानुवर्णनं
चरित्रनतिसम्प्राथनामनस्तप्तिनामकाः ।

फलवास्यं प्रातः नित्यं पाठेन पुनरुल्लासिष्यप्राप्तिः तथा च—

प्रातः पद्यं धृतं पठेद्यदिपुमान् जातस्पृहः प्रत्यहम्

रयात् पुत्रकलत्रविमर्षोपेतश्चिरं मोक्षतः ।

धेतस्यपि यदीहते पदमदो यातश्च नातपते ।

श्रीतः सिद्धिगणं गणाधिपपदं नीतं सुखं विदत् ॥१॥^५

कर्ता चास्य यन्त्रवेदेष्वरः तस्य पितुर्नाम श्रीबालचन्द्राय स च विश्वा
मित्र गोभ्रोहमन्त्र कुल चास्य श्री श्री निवासयायावरीयमिति । तथा च—

श्रीमत्तकुम्भपुरे सतागणपतधामस्वयं ध्यायता,

प्रेमाख्यापयताऽहतेसुखविना धीमद्भुरस्वामिना ।

क्षेमस्थमकरं गणेशशतकं नाम प्रसिद्धिं मञ्जुं आदि^६

शादूलं विनीतितकीलितंऽत्रप्रसादोज्ज्वलं समन्वितं दीर्घं समासमयं स्तोत्रं
वर्णमनीं प्रशस्ता । तथा च—

१ तर्जय ६ श्लो०

२ तर्जय २१

३ तर्जय १६

४ स्तोत्राण्ये मद्रास गणेश शतक स्तोत्रान्ते

५ तर्जय ११० श्लो०

६ तर्जय ११२ श्लो०

विघ्नाद्विजयपक्ष तक्षणयविविघ्नायिवात्मानम् ।
 विघ्नाच्छच्छन्वापिवाभ्युन्नतिविघ्नामुराजगणम् ।
 विघ्नाभेद्यतम प्रमानसमयविघ्नानिमुस्तानटिम ।
 विघ्नाद्विजयवातयमनिग विघ्नाधिपसथय ॥१॥^१

एष एव गणना श्रुते द्विविष्णु गिवाग्निनामभिजयत सव काम चालयति ।
 वणमयी च दानीया ।

नावाधीन सुरेण वाक्त्रिषाद्यावारभेदाश्रया—
 षोडशोन्मानिधिमन्मन्मन्मन्ता नोवापमान स्वयम् ।
 रावायामवतीन रात्रि घटना नीराग नजग्रम ।
 वायाराति वला घरोवतु गुरानीराधिरात्राग्रज ॥१॥^२

द्वितीयनगता प्रदग्गन तत्र भगवतो गुणवणनम् । वन्नीरसगव-हृर गुधा
 गक रामध्वासवादि माधुयमतिगयवरम् य इद नाचामति तस्य जन्म निरयम् ।
 तृतीय मनोनिग्रह वणन पर । निर्वेदे च मना नियुक्ति कम पागात् । तथा च—

मागा मागास कम-वापयमुराभागावगास्तना—
 भोगामत्ययधूपिचित्रतर सम्भोगास्य-सौख्य प्रदम् ।
 योगायाभिरता परे खलु महाभागा वयनदगा ,
 द्रागागा-गरिषूरव गणपति नागानन मथय ॥१॥^३

नित्य कार्यावायविचारक्षु मजनाना वासनापराणाम् यम भय गणपति
 चरण निवेदनम-तरा न निवतत । तथा च—

कार्यानायविचारण विजहता नार्यादिपुष्पाम्यता
 नार्याचार-वृता स्थितन वियुधाचायहित दुमत ।
 धर्यादिदुश्चरित भया-वहमहा नार्यात्मन-हृता ।
 सूर्यापत्यजमी वय गणपतस्तार्या वयामन्तरा ॥१॥^४

स्वरूप पद्धती स्वरूप प्रतिपादन पुरस्सर नारीगणवणने तथा च—

नारीमवतलदधानमसिलापारीभवन्ती धृति
 सूर्योद्ग सननादिभिनुतिगुण हारीमवदभोगिनम् ।
 स्फारीमूतवराचलेन दनुज गौरीदुहचारुणसि—
 दूरीमत्यविचचिचितासिलतनु नारीगणश भजे ॥१॥^५

१ स्तोत्राणवे १६६१ मन्त्र २५१०

२ तत्रैव ११

३ तत्रैव ३१

४ तत्रैव ४४

५ स्तोत्राणवे ५२

गुणानुवर्णने गुण वचनम्, तारित्रे चरित्र-वर्चा, नती नति, सम्प्राधनाया प्राधना मनस्तुतो मनस्तप्ति-वचनम्, नपध्वर्तु श्री ह्यस्य प्रभावोऽत्र लक्ष्यते ।

स्तोत्रापेक्षया काव्यपक्षो भवति राजते । वणगुम्फनमतीवसुष्ठु । अत्र समास-बहुलागोडीरीति पण्डितराजजगन्नाथ शक्त्या अपिप्रभावोऽत्र । रूपकोप माश्लेषादिष्वपि रुचिवानयमिति ।

विघ्नेद्धानलतोयवष्टिरनघोविघ्नमकण्ठीरव ।

विघ्नेद्धारिमुदक्षनापितपदो विघ्नत्वरीचद्रमा ।

विघ्नेर्मौल्यमृताक्तवतिरनघा, विघ्नेक्षुदन्तावस,

विघ्नदीवर चम्पको भवतु मेविघ्नेश्वर श्रेयसे ॥१॥^१

एव चात्र भाषा रसालकर वसति दृष्ट्या रसामावपेक्षलमिव स्तोत्र-काव्य मधिक राजते ।

२८ श्रीगणेश सहस्रनाम स्तोत्रम्—

यतोऽत्रमगवतो गणेशस्य सहस्र-नाम्ना कीतन पुस्तके धृत नामेदम् ।^२
पुष्पिकाया च ।

“श्री रुद्रयामले महागुप्त-सारे शिव-पावतीसम्वादे गवारादि-गणेशसहस्र नामस्तोत्र सम्पूर्णम् ।^३

रुद्रयामले महागुप्तसारे शिव पावतीग्राह इत्योक्तं च २८५ । स्तोत्र स्यात्पुनित्य पाठेन मनोवाञ्छितप्राप्ति तथा च तत्र व—

य इदं प्रयत प्रातस्त्रिसंध्य वा पठेत्तर,

वाञ्छितं समवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।

पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥१॥^४

तस्य वशोस्थिरालम्बी, कदापि न विमुच्यति ।

निष्काम य पठेदेतत् गणेश्वर-परायण ॥२॥^५

सरल सानुप्रासमनुष्टुबद्ध । अत्र मगवतो गणेशस्य सर्वाणि नामानि गवारादीनि । तत्र विशेषतो समासयुतानि । कानिचित् योगिकानि । अप्र सिद्धायपि । येषां गण प्रथं गणगुणशब्दाग्नीना वाहृत्स्वन निर्देश । गणाग्रणी गण पालोगुणातीतो गुणमयोगुणप्रिय । ततोयादीनि ततोयुकादीनि पुरुस्तोगुरुगुण

१ तत्रैव ४

२ गणसहस्रनाम्नि श्रीता प्रेस गोरखपुर २०१६

३ तत्रैव ५३

४ गणसहस्रनाम्नि श्रीता प्रेस गोरखपुर २०१६ १७१ ३६

५ तत्रैव १८२

आकारादीनि । आदीनि च । सरला मापा । मयतगवारादि निर्वाह प्रयाससाध्य
रूपेण सचेष्ट स्तोत्र-कर्ता । तथा च बहव दत्ता कृत्रिमा दत्ता जाता ।

२६ श्रीविनायकस्तवराज

पुस्तकलिखितं नाम ।^१ स्तवानाराजेति मत्वा स्तवराजइत्याभिधानम् ।
पुष्पिकाया च ।^२

‘इति श्री रुद्रयामले श्री विनायक स्तवराज सम्पूर्ण रुद्रयामले इदं
स्तोत्राणवधत्तम् । मद्रासस्थ प्राच्य लिपि पुस्तकालयस्य ताडपत्रीयमतत् । वाय
सत्या च १४३६६ । श्लोक सत्या २२ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन प्रबुद्धजना क्षय यान्ति । तथा च—

एव श्री गणनायस्य स्तवराजमनुत्तमम् ।

य पठच्छृण्वान्नित्यं प्रत्युहै स हि मुच्यते ॥१॥

अश्वमेध-समपुण्यं फलं प्राप्नोयन्नुत्तमम् ।

वर्गीकरोतित्र लोकं प्राप्यसीमाम्यमुत्तमम् ॥२॥^३

अथादिमं भगवतो गणपतेर्ध्यानिमुत्तमम् । तस्य हस्तपुं धीजापूरगन्धे
नामु क-वेत्राब्जपाशोत्पलव्रीह्यप्रस्व विपाण रत्न-व-नगा सन्ति तथा च तत्रैव—

धीजापूर-गन्धे-नामु क-वेत्राब्जपाशोत्पल

व्रीह्यप्रस्वविपाण रत्न-व-नगा - प्रोद्यतकराम्भोदह ।

ध्येयोवत्सलमया स पदमकरया विलप्टो-ज्वलद्भूषणा

विश्वोत्पत्ति विपत्ति सस्थितकरो विघ्नेन श्रष्टावद ॥१॥^४

प्रशाशिनोरभेदमादाय शंकरनाम्नागणेश-वर्णनम् । तथा च

वृजरास्य मुराधीश महेश करणानिधे ।

दत्ताहर्ष महाराज गजवक्त्र चतुर्भुज ॥१॥^५

भगवा गणेशोऽणिमाद्यष्टसिद्धीनामाधारस्त्रयीमय लक्ष्मी विष्णवादि
देव-पूजित । तथा च—

त्रयीगुण महादेव पाहि मा सवपालव ।

अणिमादिगुणाधार लक्ष्मीश्रीविष्णुपूजित ॥१॥

१ स्तोत्रार्णवे पृ० ११

२ तत्रैव स्तोत्रान्ते

३ स्तोत्रार्णवे श्लो० १६ २२

४ तत्रैव १

५ तत्रैव ३।४।३

६ तत्रैव १२

गौरीश्वरसम्पूज्य जयत्व गण-नायक ।
रतिममयससेय महीभूदारसस्तुत ॥२॥^१
अनुष्टुब्छन्द सरलाभावेति ।

३० श्री विद्यागणेशाष्टोत्तर-शतनाम-स्तोत्रम्

यतोऽत्रगणशतेर्नाम्नामष्टोत्तरशतमतस्तदेवनाम पुस्तके चेदमेव नामा
लिखत ।^२ श्री विद्यागणेशाष्टोत्तरशत नामस्तोत्रम् पुष्पिकाया च—

‘इति महाश्वतत्रे अतिरहस्ये आकाशमरवल्पे शकरविरचितश्री
विद्यागणेशाष्टोत्तरशतनामस्तोत्र सम्पूर्णमिति ।’^३

महाशवा तगताकाशमरवल्पत स्तोत्राणवे उदधतम् स्तोकाश्चात्र २५ ।
पावती प्राह । तथा च —

श्रीमद्विद्यागणेशस्य नाम्नामष्टोत्तर शतम् ।

वक्ष्यामि शणु देवेशि सावधानेन चेतसा ॥१॥^४

फलचास्य सव-कामप्राप्ति तथा च—

सर्वातीत समरस सत्यावास सता गति ।

इति विद्यागणेशस्य नाम्नामष्टोत्तर शतम् ॥१॥

य पठेच्छणुयादवापि नित्य भक्तिमयवित ।

तस्य साधक-धयस्य सर्वाविद्यासुखदा ॥२॥^५

अनुष्टुब्होऽनादौ साक्षाष्टावधिफलकयनतन नाम्ना परिगणनम् । अमत्य
नामम्योऽस्य ब्रह्मत्वं स्फुटति । तथा च—

विष्वात्मा विद्यत्वाय विश्वाकारो विनायक ।

विश्वभृकविश्वभुक् विश्वसहर्ताविश्वगोपन ॥३॥^६

सरला सप्रसादानुप्रासमयीभाषा ।

३१ सकष्टनाशनगणेश स्तोत्रम्

यतोऽन सकष्टनाशन फल । पुस्तके च तथैव लिखितम् ।^७ पुष्पिकाया च
इति श्रीनारदपुराण सकष्टनाशनगणेशस्तोत्र सम्पूर्णम् ।^८

१ स्तोत्रार्णवे १ । ११ श्लोकी

२ तत्रैव ५० । १४

३ तत्रैव ५० । १५

४ तत्रैव श्लोक १

५ तत्रैव २४ । २३ श्लोक

६ तत्रैव १० श्लोक

७ बह्वस्तोत्ररत्नाकरे ५० । १३

८ तत्रैव ५ । १२

नारदपुराणीयमेतदवहस्तोत्ररत्नाकरे काशीसंस्करणे धृतम् । श्लोक
संख्या ८ । प्रवक्तानारद ।

त्रिसंध्यमस्यपठनात् सर्वसिद्धिर्जायते तथा च—

द्वादशतानिनामानि त्रिसंध्यं यः पठन्नरः ।

न चविघ्नमयतस्य सर्वसिद्धिंकरः परम् ॥१॥

विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभतेधनम् ।

पुत्रार्थी लभते पुत्रान् मोक्षार्थी माप्नुयात् ॥२॥

जपदमनपतिस्तोत्रं, पदमिमसि फललभेत ।

सर्वसरेण सिद्धिं च लभते नात्र संशयः ॥३॥^१

अत्र भगवता गणेशस्य द्वादशनामानि तत्र प्रथमं वक्तुं षडिति । सरला
सानुप्रासा भाषो । नामगणना परमिदमिति ।

(ग) सामान्यस्तोत्राणि (३४)

१ ऋणहर-गणपतिस्तोत्रम् श्लोका १० । स्कन्दपुराणादुद्धृतम् । नामान्तरं
महागणपतिऋणहरस्तोत्रम् । ऋणविमुक्तिं फलम् ।

२ गजानन-स्नातनम् श्लोका १४ ।

वहस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे । पृ० । फलम्—मनोरथप्रपूरकम् ।

३ गणपतिद्वाणनाममन्त्राक्षरावलि । श्लोका ३२

स्तोत्राणवे साहसप्रीयमेतत्स्तोत्रम् मद्रास विश्वविद्यालयात्प्रकाशितम् ।
फलं विघ्ननाशः ।

४ गणपति-स्तोत्रम् । श्लोका ८

वहस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे, पृ० २१७ यशोभेत्ततः ।

५ गणपति-स्तोत्रम् । श्लोका ७ ।

वहस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे पृ० २६८ पूर्वस्यपूरकम् । । ऐहिकार्थं
ध्मिकमोगन्म् ।

६ गणपतिस्तानम् श्लोका १२ ।

धामुदेवसरस्वतीरचितम् । वहस्तोत्ररत्नाकरे काशीसंस्करणेतृतीयं पृ०
३०३ । गणेशप्रसादकरम् ।

७ गणपति-स्तोत्रम् । श्लोका ४० ।

श्रीकृष्णलीलाशुक्लरचितम् । स्तोत्राणवे पृ० ४६४ । रक्षाकरम् ।

८ गणेशकवचम् श्लोका २७ ।

वहस्तोत्ररत्नाकरे काशी-संस्करणे पृ० ४ । गणेशपुराणोत्तरखण्डत उद्धृतम् ।
सर्वसिद्धिदम् ।

- ६ गणेशकवचम् वा० वि० क० १८०६४ । गणेशपुराणीयोपासनाखण्डत ।
- १० गणेशाष्टकम् विश्वसारतत्रत । वा० स० वि० क० १८३३८ ।
दु खहरम् । श्लोका ८ । स्तनमालास्तोत्रम् श्लोका १० । १म पृष्ठे, गणाधि
पप्रसाद करम् ।
- ११ गणेशपूजास्तोत्रम् । श्लोका ६ । गण्ड-पुराण २४ तमऽध्याय सूतकाण्डे
प्रमाणलयनिवारकम् ।
- १२ गणेशप्रबन्ध-स्तोत्रम् वा० स० वि० वि० क० १६८२६ । रचयिता
गोविन्दो विष्णुनिवारकम् ।
- १३ गणेशसहस्रनाम । वा० स० वि० वि० क० १४४० । पद्मपुराणनाम्नाधनम् ।
सवदाष्टित्तम् ।
- १४ गणेश सहस्रनामस्तोत्रम् । वा० स० वि० वि० क० १४३८ । गणेशपुराणो
पासनाखण्डत । ६४ तम पूर्णोऽध्याय दु खहरम् ।
- १५ गणेशस्तव वा० स० वि० वि० क० १८४४१ । विश्वसारतत्रत ।
विननिवारक ।
- १६ गणेश स्तवराज गणेशपुराणोपासना खण्डत वा० स० वि० वि० क०
१६८२४ ।
- १७ गणेश-स्तोत्रम् (आ० शकरकृतम्) वा० स० वि० वि० क० १७४१६ ।
- १८ गणेशाष्टकम् श्लोका ११ । पद्मपुराणे ६६ तमेऽध्याये कण्टनिवसिक्करम् ।
गणेशाष्टक, श्लोका ६ ।
- १९ पद्मपुराणोत्तरखण्डतो बहस्तोत्र रत्नाकरे काशी सस्करणेधृतम् । दु खना
शकरम् ।
- २० गणेशाष्टकम् श्लोका — १३ । गणेश पुराणतो बहस्तानरत्नाकरे काशी
सस्करणे धृतम् । गजानन प्रसन्नताकरम् ।
- २१ गणेशाष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे पृष्ठपृष्ठे सवसिद्धिदम् ।
- २२ कुण्ड-स्तोत्रम् । श्लोका ११० । स्व-पुराण काशी-खण्डे ४१५८ तमेऽध्याये
दु खहरम् ।
- २३ वज्रतुण्डाष्टकम् श्लोका ८ । रचयितागोविन्द दु खहरम् ।
- २४ विध्वेदवर गीतम् श्लोका ५० ।
स्तोत्राणवे १३२१ पृष्ठे उपासनापरम् ।
- २५ विनायकस्तोत्रम् । श्लोका ६ । स्तोत्राणवे ७मे पृष्ठ, विघ्ननाशकम् ।
- २६ विनायकाष्टोत्तरशतनामस्तोत्र । श्लोका १६ । स्तोत्ररत्नावल्याम् गीता
प्रेस, गोरखपुर २०१६ विघ्नविनाशकम् ।
- २७ गणेशोत्तरशतकम् श्लोका ११३ । स्तोत्राणवे, पृष्ठ ५२० । रचयिता
विद्वदलोपनाभक-वैयाकरणशिरोमणि-श्रीनीलकण्ठास्त्री । सवदु खहरम् ।

- २८ गणेशपूवशतकम् श्लोका ११० । स्तोत्राणवेष्टु० ५१३ । श्रीनीलकण्ठास्त्री ।
विषयमोगनिवृत्तिवरम् ।
- २९ श्री गणशाष्टोत्तरातदिव्यनाम स्तोत्रम् । षट्मपुराणत वा० स० वि०
वि० कंठ० १४४३ ।
- ३० श्रीगणस्तोत्रम् । श्लोका २१ । दारदातिलवे वलवत्ता १६३३ । १३२१
पटले १३१ ५१ ।
- ३१ सक्ष्टनागानगणस्तोत्रम्, श्लोका ८ । नारदपुराणत स्तोत्ररत्नावल्या
गीता प्रेस गोरखपुर, विद्यादायकम् ।
- ३२ सक्ष्टनागानस्तोत्र पादम् श्लोका १५ सक्ष्टहरम् ।
- ३३ सक्ष्टहरणगणस्तोत्रम् श्लोका, गरुडपुराणे २२५ तमोऽध्याय ।
- ३४ सक्ष्टहरणगणस्तोत्रम् श्लोका ८ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे १म गृष्ट
विजयदम् ।

ततीयोऽध्याय शक्तिस्तोत्राणि शक्ति

१ शक्ति शब्दाथ —

तत्रादौ शक्ति-स्तोत्र प्रसंगे शक्ति-शक्त्यर्थो निरूप्यते तन्मूलकत्वाच्छक्ति-स्तोत्राणाम् । वाक्यायनाने पदार्थानस्य कारणता तु सर्वैरेवांगी कृता । तथा च शक्तोतीति शक्ति । शक्तलघातो 'स्त्रियाक्तिर्नति' ^१ कृतकित्ति प्रत्यये शक्ति सिद्धमिति सबक्मक्तुं प्रभुरिति शक्तिरिति तात्पर्याय । निरुक्ते तु कमनाम्ना प्रसंगे शक्ति शब्दस्तत्पर्यायत्वेन निर्दिष्टस्तथा च

"कमनामायुत्तराणि अयं क्षिप्ति शक्ति शिल्पमिति पटविशति कमनामानि" ^२ अत्रैव स्तोत्रेहि यं दिवि दवाप्तो अग्निमजीजनच्छक्तिमि रोत्सीधाम इति मन्त्र-व्याख्यावसरे शक्तिमिरित्यस्य कममिरित्यर्थो ^३ दुगादासेन कृत । वहवचोपनिषदि— देवी ह येकाग्रआसीत्मयापरा शक्ति सबशक्ति-मजीजनत् ^४ अत्र शक्ते पर्याय देवीतिघट ।

आष्टे कृत शब्द कोशेशक्ति शब्दस्य क्षमतार्थो निर्दिष्टः । ^५ सप्रभावा त्साहमन्त्रजयत्वेन त्रया तथा च रघुवशे त्रिसाधनाशक्तिरिवायसक्षयम् ^६ हलायुध-कोशे शक्त्योजेतुमनयति विग्रह उक्त । कायजनन-सामध्यमय कृत । बल शीयम स्थामगौरी लक्ष्मी प्राणा गुप्ता उजमित्यादयोऽपि उक्ता ^७ शब्द बल्य द्रुमऽपि कायजननसामध्यमय उक्त ^८ अत्रैव या देवी सख भूतपु शक्ति

१ अष्टाध्यायी पुस्तके ३।३।८४

२ निरुक्ते निघण्टु काण्ड २।१

३ तत्रैव दत्त काण्ड ७।२।१

४ ईशास्यष्टाविंशत्युपनिषदि वाराणसी १८६२ प्राच्यभारतीय प्रकाशन, पृ० ३६७

५ आष्टे संस्कृत ई कोशे १४४ पृ०

६ रघुवशे ३।१३

७ हलायुधकोशे १८७६ प्रथम संस्करण १४८ पृष्ठ

८ शब्दरत्नाम्ने ३ भाग १८६१ वाराणसी

रूपेण सस्थितेति" मन्त्रे नामोजी मट्टेन शक्यत जेतुमनयतिवरणेकितप्रत्यय वृत्त सा च शक्ति प्रमावात्साहमनभेदात्त्रिघोक्ता । तत्र प्रभुशक्ति कोपदण्डी । विक्रमेण स्वशक्त्या विस्फुरणमुत्साह शक्ति सामर्थ्यमिति भाव । द्रविणतर सट्ट वलम् शौच्यम् स्याम् शुष्मम् पराक्रम प्राण इत्यर्था शुष्मसहो इति शब्द रत्नावली, उज्ज जटाघर । गौरी मेदिनी । लक्ष्मीरिति शब्दमासा । शक्ति नाम्नाब्रह्मण उपासना पुराणपूक्ता तथा च ब्रह्मवर्त—

त्वमेव सवजननी मूलप्रवृत्तिरीश्वरी ।

त्वमेवाद्या सृष्टिविधौस्वेच्छया त्रिगुणत्रिका ॥१॥

कार्यार्थं सगुणा त्व च वस्तुतो निगुणा स्वयम् ।

परब्रह्म स्वरूपा त्व सत्या नित्या सनातनी ॥२॥

तेज स्वरूपा परमाभक्तानुग्रह विग्रहा ।

सर्व-स्वरूपा सर्वेशा सर्वाधिकारा परात्परा ॥३॥^१

इयं च शक्ति परा, अविद्याक्षेत्रज्ञमेदेन त्रिधा तथा च विष्णु पुराणे—

विष्णो शक्ति परा प्राक्ता क्षेत्रज्ञास्या तथा परा

अविद्या नम सज्ञाया तृतीया शक्तिरिष्यत ॥१॥^२

कमशक्तनाम्नाविद्याशक्ति जगत् वेष्टेति तथा च—

यथाक्षेत्रज्ञशक्ति सा वेष्टिता नम सवया ।

ससारतापानलिधान, अवाप्नोत्य तिस्रततान् ॥१॥^३

सवभावेषु विभिन्नाशक्तयोयामिर्मावास्तिष्ठति अपगतासु नश्यन्ति ताश्च शक्तयोऽचिन्त्यास्तथा च विष्णु पुराणे ।

शक्तय सवभावानामचिन्त्याज्ञानगोचरा ।

यतोऽतोब्रह्मणस्तास्तु सर्गाद्याभावशक्तय ॥१॥

आवन्तिपता श्रष्ट पावकस्य यथोष्णता ॥^४

यथकदेशस्थस्याग्निज्योत्स्ना प्रसरणशीलामवत्यवमेव परस्य ब्रह्मण शक्ति प्रस्फुरण शीला भवति तथा च विष्णु पुराणे ।

एकदेशस्थितस्याग्ने ज्योत्स्ना विस्तारिणी यथा

परस्य ब्रह्मण शक्ति तथेदमखिल जगत् ॥१॥^५

श्रीविष्णोरुद्गतानामिकाप्येकाशक्तिरस्ति तथा च लक्ष्मी-तत्रे ।

१ ब्रह्मवर्त पुराणे प्रकृति खण्डे २।६६।७६

२ विष्णुपुराणे ६।७।६७

३ सतव ६।७।६२

४ विष्णुपुराणे १।२।२।३

५ तत्रव १।२।२।५६

तस्य या परमा शक्तिं ज्योत्स्नेव हिमदीधिति ।
सबावस्था गतादेवी स्वात्म भूतानपायिनी ॥१॥
अनन्ता ग्रहाणस्तस्य, साहस्रमस्मि सनातनी ॥^१

अथ च—

नित्य निर्दोष निस्सीम-वल्याण-गुणशालिनी ।
अहं नारायणी नाम सा सत्ता वल्ग्वी परा ॥१॥^२

एव च कारणपथकसिद्ध कार्यापयोगिधम शक्तिं सा च द्विधा केवल
धमगता, यथात्मौ उज्ज्वला धम धमयुग्मयगता चेति । यथा श्रेष्ठतः शक्ति । क्षेत्रज्ञ
ईश्वरेविशेषणोऽपि सन् शक्तिमानस्ति तथा चाहिर्बुद्धयमहितायाम शक्तिश्च
वेति प्रदनोत्तरे ।

शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्या अपृथक्स्थिता ।
स्वरूपे नवदश्यन्त दृश्यन्त कायतस्तु ता ॥१॥
सूक्ष्मावस्थाहि सा तथा सर्वभावानुगामिनी ।
इदतया विधातु सा, न निषेद्धु च शक्यत ॥२॥
सर्वैरनुयाज्या हि शक्तया भाव-योधरा ।
एव भावगतस्तस्य परस्य ब्रह्माणामुन ॥३॥
सर्वभावानुगा शक्तिं ज्योत्स्नवद्विमनीषित ।
भावाभावानुगतस्य-सर्वभाववरी त्रिमा ॥४॥^४

शक्त्या बिना यस्य कस्यापि ददस्य चराचरस्य च स्थितिरममभाव्या ।
तमा च शिवपुराण ।

एव परस्वरापन्ना शक्तिः शक्तिमता म्यिता ।
न शिवेन बिना शक्ति न च शक्त्या बिना शिव ॥१॥^५

न^१त बापाणि च सप्तमी-तन्त्रे—

तस्या म पञ्चवर्षाणि नित्यानि त्रिमासवर ।
तिरोभावस्तथा मृष्टि स्थिति-महानिग्वर ॥१॥
अनुग्रह इति प्रोक्त मन्त्राय वामपञ्चरम् ॥^६

विष्णो शक्तिं सर्वभाववरी तथा च सप्तमी-तन्त्रे ।

१ सप्तमी तन्त्र २/११/१२

२ तत्र ३१

३ अष्टिबुद्धयसंहितायाम ३/१२

४ तत्र ३/४२

५ त्रिपुराणे भाववीरवद्विष्णो उपाख्ये ५/३

६ सप्तमी-तन्त्रे १२

सर्व कायकरी साह विष्णोरव्यय रपिणी ।

व्यापारस्तस्य देवस्य साहमस्मि न सशम ॥१॥

मयाकृतहि यत्कम तन तत्तुतमुच्यते ॥^१

शक्तिरेवनाद तस्मान्च विदूदभव तथा च शारदातिलके ।

निगुण सगुणश्चेति गिवो ज्ञेय सनातन ।

निगुण प्रवृत्तरय सगुण सरल स्मृत ॥१॥

सच्चिदान विभवात् सत्तात्परमस्वरात् ।

श्रीमोच्छतिस्ततोनाद नादाद्विदु ममुदभव ॥२॥^२

शक्तिशब्देन वागप्युच्यते तथा चतरेष्वारण्यके—

अथवा वागेवेद सवम^३

तत्तरीये ब्राह्मण च वाचीमा विश्वा भुवना रपिता ^४

शक्तिसंज्ञे स शक्त एवम वाचक कितश्च पराक्रमवाचक तद्रूपा

तद्वात्री च शक्तिस्तथा च देवी भागवते ।

ऐश्वर्यवचन शक्त क्ति पराक्रम एव च ।

सत्स्वरूपात्तयोर्द्वौ सा शक्ति परिकीर्तिता ॥१॥^५

पृथ्वीद्यौरादयोऽपि शक्तिवाच्यास्तथा च शतपथे—

यथाग्निगमापृथिवी तथा द्यौरिन्द्रणर्गमिणी^६

जमनीये च वागिति पृथिवी ।^७

ब्रह्मण सगुणरूपस्यार्द्धेन पुरुष रूपो विष्णुरर्द्धेन स्त्री रूपा नारी । एव च सर्व पुरुष शिव विष्णु पद-वाच्य सर्वा च नारी शक्ति पद वाच्या । तथा च मनुस्मृती—

द्विधाकृत्वाऽमनो देह अर्द्धेन पुरुषो भवत ।

अर्द्धेन नारी तस्या स विराजमसृजत्प्रभु ॥१॥^८

मायासकलप्त जगत् शक्तिवृत्तमवतथा च देवी भागवते—

ममाया शक्ति सकलप्त जगत्सर्व चराचरम् ।

सापिमन पण्डमाया नास्त्येव परमाद्यत ॥१॥^९

१ लक्ष्मी-तै

२ शारदातिलके कञ्जता १ ११।१६

३ एतरेवारण्यके ३।१।६

४ तत्तरीयारण्यके २।८।८।१५

५ देवीभागवते ६।२।१ मनुमुखाय मोर नलाह्व रोड कलकता १९६०

६ शतपथे १४।६।७।२

७ जै सूत्रे ४।२२।११

८ मनस्मृत्याम् १।३२

९ देवीभागवते ७

शक्तिं परमात्मनोऽब्रह्मण परा शक्तिं तस्या एव सर्वं जगत जायत ।
तथा च—

आराध्या परमा शक्तिं सर्वैरपिपुरापुरैः ।
मातु परतरं किञ्चिन् नाधिकं भुवनत्रये ॥१॥^१
त्व परा प्रकृति साक्षात् ब्रह्मण परमात्मन
त्वन्नो जान जगत्स्य त्व जगज्जननी शिवे ॥२॥^२

शक्तिपञ्चपद—

पराशक्तिं ज्ञान शक्तिं क्रियाशक्तिं,
इच्छाशक्तिं कृण्डलिनीशक्तिं अपराशक्तिं ॥^३

फलितार्थस्त्वयम् —

- १ यद्विचित्रिप्रणे शक्त्यैव द्वविण बलशरानमादयाञ्ज्य वाच्या ।
- २ धम धमिगतत्वेन द्विधा ।
- ३ सवस्त्रिय शक्तिरूपा ।
- ४ शक्तिपञ्चवाच्यब्रह्म ।
- ५ लम्बी मध्या-मौरी-मरस्वती प्रकृत्यादि शक्तिपञ्चवाच्यम् ।
- ६ एवमेव पराशक्त्यैव तद-दात्री च शक्तिः ।
- ७ पवित्र्यावासात्याम्यावाच्याया ।
- ८ मूल प्रकृति शक्तिः ।
- ९ पराविद्याप्रेत्राद्या ।
- १० सवभावत्वस्या स्थितिः ।
- ११ सवशायकरी ।
- १२ अस्या-एव नादविदवादीनामुत्पत्तिः ।
- १३ वागादयाऽप्यस्या अर्था ।
- १४ परा प्रकृत्यादि रूपा ।

२ शक्तिं मय्या

शक्तं मय्या विषयेविभिन्ननिर्देशा समुपनम्यन्त । यन्तुनस्तु एताव्य
नन्ता प्रनन्ता चरा । यथा च परमात्मनोऽभिनिष्ठा तथा शक्तिरेतापि त्रिधा
तथा च—

परमात्मा यथादव एकएव त्रिधा स्थित

प्रयोजनवशाच्छक्तिरव त्रिधाभवत ॥१॥^१

त्रिया-सारे च विन्दु शिवात्मवस्तन बीज शक्त्यात्मव स्थितम् ।

‘तयोयोगे मवेनाद तम्यो जानास्त्रिगवय ॥१॥^२

गोरसिद्धान्त च त्रिशक्तिम्य परमोगिति तथा च—

इच्छा त्रिया तथा ज्ञान गौरीग्राही तु वष्णवी ।

त्रिधाशक्ति स्थिता यत्र तपर ज्योतिरामिति ॥१॥

ब्रह्मवर्तेऽष्ट शक्तय —

इन्द्राणी वष्णवी गता ब्रह्माणी ब्रह्म वादिनी ।

कौमारी नारसिंही च, वाराही विन्दुवृत्ति ॥१॥

माहेश्वरी महामाया भरवी भीमवृषिणी ।

अष्टौ च शक्तय सर्वा, रथस्या प्रययुमुदम् ॥२॥^४

एता एव सप्तशक्त्या अष्टमेऽध्याये रत्नबीज योद्धुभागता इति वर्णिता ब्रह्मवर्ते ११६ तमेऽध्याये अष्टौ शक्तय कथिता^५ प्रवृत्तिलक्ष्ण च नव । प्रपञ्च सारे पञ्चाशद विष्णुशक्तय कथितास्तथा च—

कीर्ति कान्ति तुष्टिपुष्टी धति क्षाति त्रियादय

प्रीतीरती रमा प्रोक्ता त्रमण स्वर्णकनय ॥१॥

जया दुर्गा प्रभा सत्या चण्डा वाणी विलासिनी ।

विरजा विजया, विद्वा, विन्ता मुनदा स्मृति ॥२॥

श्रद्धि-समृद्धि शुद्धिश्च भुक्ति मति क्षया ।

रमोक्ता कलादिनी किलन्ता वसुधा वसुधा जरा ॥३॥^६

परा परायणा सूक्ष्मा सध्या प्रज्ञा परानिता ।

अमोघा विद्युता धति शक्तय सव कामदा ॥४॥^७

एवमेव पञ्चाशच्छूद्रशक्तय गणोदरी विरजान्य । कुलशक्तयश्च । रेवतीत्रये तृतीय पटले चतुष्टय शक्तय इति ।

३ प्रमुखनाम्नामया —

शक्ति शब्दार्थे निरूपिते स्तोत्रेषु समागतानाम शक्ति प्रमुख नाम्नामया

१ शब्दकल्पत्रये ५ भाग शक्तिमाहात्म्यत उद्धृतम् १६६१ संस्करण

२ तत्रैव, त्रियासारत उद्धृतम्

३ तत्रैव गोरसासिद्धान्तत उद्धृतम्

४ शब्दकल्पत्रये ५ भाग १६६१ संस्करण ब्रह्मवर्तनन ११६ अध्यायत उद्धृता

५ तत्रैव प्रकृति लक्ष्णत १२० अध्यायत १८२

६ प्रपञ्चसारत शब्दकल्पत्रये

७ प्रपञ्चसारे १:११ १४

निर्दिश्यन्ते । तत्रादौ लक्ष्मी —

लक्ष्मी —

- १ लक्षयति नाम दक्षयति चराचर जगत्सालक्ष्मी ।
- २ लक्ष्यते वेदादिभिः शास्त्रे ज्ञानिमिदं सा लक्ष्मी ।^१
- ३ लक्षयतिपश्यति अकृतेचिह्नयतिचराचर जगत
अथवा वदिव योयिमिदं लक्ष्यते ।
- ४ लक्ष्मेष्टुचे युष्मादिमुत्रव्याख्याया लक्षयति
पश्यत्यशक्ति वा सा लक्ष्मी ।^२
- ५ लक्षयति जनान लक्ष्यते जनैर्वैति लक्ष्मी ।
- ६ लक्ष्मीलामात नक्षणात् लप्स्यमानात् साधनात् लपतेर्वास्यात्
प्रेप्सा कमणेलम्बतर्वा स्यादाश्लपाकमणोलज्जतर्वास्यादश्लेपा
कमणः^३ इति ।
- ७ जगत या लक्ष्यमाणा सा लक्ष्मीरिति गीयते ।^४
- ८ लक्ष-दशनाकनयो बाहुलकात् भक्षप्रत्यय ।^५

श्री —

- १ श्रयति हरिमिति श्री ।^६
- २ श्रयतीवण्णव भाव सा श्रीरितिनिगद्यते ।
- ३ ज्याश्रीमत् सेष्यतसर्वेणजगता विद्वदभि योयिमिदं
सा श्रीरीश्वरी विवर्धति इत्यादिना विवर्धिसिद्धयति ।
- ४ अहिबुध्यसहितायाम्—
शृणामि निखिलादोषान शणानि च गुणजगत् ।
श्रीयत चातिलनित्य, श्रयते च पर पदम् ॥१॥

अथर्ववेदे—

अथ पूर्णा रयमध्या हस्तिनाद प्रमोदिनीम् ।
श्रियदेवीमुपह्वय श्रीभेदेवीजुषतामिति ॥२॥^७

१ सत्यार्थ प्रकाश प्रथम संस्करण पृ ८

२ जगादिभुजम् पृ १५०

३ अष्टोत्तरनाम आलिका पृ ४० अं० विद्यासागर कात्तरी, उमर्गज अजमेर २०२०, पृ १६२

४ अहिबुध्यसहितायाम् अध्याये

५ अथर्ववेदे १, ४, १८, ११, १२

६ अहिबुध्यसहितायाम् अथर्ववेदे पृ २७

७ अष्टोत्तर नामनामविद्यायाम् पृ १६८

एवञ्च श्रिज संवायाम हिंसापात्रादिनिष्पद्यते ।

पद्मा-कमला—

अव्यक्त-कलपुष्पावात पद्मा पद्म गतिनी ।
कामदानाच्चकमला पर्याय सुखमोगता ॥१॥^१

देवी—

(४) घातनादिगुण-मुक्ता । दिवु श्रींष्टा विजिगीषा व्यवहार द्युतिस्तुति
मोदमदस्वप्नवान्ति गतिषु । इगुपद्यलक्षणे के प्राप्त देवसेव
मेपादय पचादिषु द्रष्टव्यति वचनात् नदि ग्रहीति^२ अचि
देवडिति टित्वेन पाठात् टिट्ठान्नित^३ ङीषि यस्येति चैतीकार
लोपेदवीति 'शम्नो मन्त्र व्याख्यावसरे सायण^४ इति ।

(ख) देवी दानात् दीपनात् द्योतनात् द्यु स्थाने भवति वा स्त्रीत्वे^५
तथा अश्वेद^६ इवीमुपसोरोचमानाम^७ पुराणी^८ देवीमुपस
सुवर्त्तिमहति ।^९

सरस्वती—

- १ मृगतो घातो सरस्वतीमा मनुषि
- २ सर इत्युदक नाम तत्त्वस्मात्सर्त्तं मृगती इत्यस्य तेन सरसाविशिष्टेन
तद्वतीती दुर्गादास^१
- ३ सरो विज्ञान विद्यते यस्या सा ।^२
- ४ सर प्रसरणमस्या अस्तीति निघण्टुमाप्यवारोदेवयज्वा ।
- ५ सरस्वती देवयतो हवन्ते सरस्वतीमध्वरेतापमाने सरस्वती मुप्रता
अह्वयन्त, सरस्वती दाद्युपेवामप्रदात ।^३

१ शक्यरुके प० २७ अहिं बन्धसहितात्

२ अष्टाध्यायाम् (पाणिनि) ३।१।१३४ तथा ४।१।१५

३ ४ अथर्ववेद १।६।१

४ निरुक्ते ७।१५

५ ऋग्वेदे ५।११४।२

६ तत्रय ३।६।११

७ तत्रय ३।६०

८ निरुक्ते १।२६ व्याख्यायाम्

९ सायणप्रकाश प्र स प० १६ व्याख्यायां निघण्टुमाप्यत

११ ऋग्वेदे १०।१७।४

बृहदेवताया च—

सरासि घतवत्यस्य, सति तोत्रेषु यत्रिषु
 सरस्वतमितिप्राहु वाच प्राहु सरस्वतीम् ॥१॥^१
 श्ररण्यानी च रात्री च, श्रद्धा चोपा सरस्वती ।
 पृथिवी चव नामपा, भूत्वाप्यच भजति ॥२॥^२
 एषव दुर्गा सूर्या सती गौरी तथा च बृहद देवतायाम—
 एषव दुर्गा भूत्वच कृत्वा स्यात्सूवतवर्णिनी ॥३
 सूर्यामिव सतीमता गौरी वाच सरस्वतीम् ।
 पश्यामो वैश्वदेवेषु निपातनैव केवला ॥४॥^४
 सरस्वतीत्वमित्यदिमन् अथच^५ मध्यमानुवाक् ॥५

चण्डिका

- १ चण्डयते कुप्यत इति चण्डा चण्डो च सव चण्डिका
 ब्रह्मादिम्यश्चेति^१ डीपि केऽण^७ इति ह्रस्वे ।
- २ यद्वाबुत्तिस्तिसानुभिर्निदिता सज्ञाया वन् ।
- ३ चण्ड उग्र शिव तस्य स्त्री सज्ञाया कनि ।
- ४ चण्डयते इति चण्डिकाप्युक्ति युवोरनाकौ इत्यकि स्त्रीत्वे प्रत्यय
 स्यादिति^५ इवे । प्रपचित चतत सवशान्तनवीव्याख्याया माकण्डेय
 पुराणे ।^६

महामाया—

- १ मातृस्या विश्वमितिमाया 'मात्राम्यामयचि ।
- २ मानपूजायाम चुरादि मानयितुमहामाया पृषोदरादित्वा-मलोप ।
- ३ मा लक्ष्मी अथ गुभावहाविधि यस्या सामाया महतीचासी माया
 महामाया ।
- ४ ॥ विष्णुस्तस्या माया महती चासी माया महामाया ।

१ बृहदेवतायाम् २।५१ तथा २।७४

२ १ तत्रव २।७७

४ तत्रव २।८१

५ तत्रव २।८३

६ मष्टाध्यायाम् ७।१।४५

७ तत्रैव ७।४।१३

८ मष्टाध्यायाम् ७।१।७

९ तत्रैव ७।३।४

- ५ अयगतौ अययति अपयतिणिजन्तात पचाद्यचि स्त्रियाटापि अया
आसमन्तात अमिव्याप्ता मा लक्ष्मी उपासकाय अयमति अपयति
वा शक्तिमवतीतिमहामाया ।^१

सीता—

- (क) मूल प्रकृति रूपत्वात्सा सीता प्रकृति स्वयम् ।
प्रणव प्रकृति रूपत्वात् सा सीता प्रकृतिरुच्यते ॥१॥^१
(ख) सीतति त्रिवर्णात्सा साक्षात्मायामयो भवेत् ।
विष्णो प्रपञ्चबीजच, माया ईवार उच्यते ॥१॥
सकार सत्यममृत प्राप्ति सोमश्च कीत्यते ।
तकार तार-लक्ष्म्याश्च वराज प्रस्तर स्मृत ॥२॥
सीतामगवतीतनेया मूल प्रकृति-समिता ।
प्रणवत्त्वात्प्रकृतिरिति वदन्ति ब्रह्मवादिन ॥३॥^२

दुर्गा—

- १ दुदु खेन गम्यते प्राप्यते ।
२ दुदु खेन गम्यते ऽथवा ।^३
३ दुर्गासिनासनात् दुर्गा तथा च सप्तशत्याम्
तत्र च अधिप्यामि दुर्गमाख्यमहासुरम्
दुर्गा देवीति विख्यात तमेनाम अधिप्यति ॥१॥^४
४ सव बुद्ध्यधिदेवीग्राम तर्पामिस्वरूपिणी ।
दुर्ग सङ्कटहारीति दुर्गेति प्रथिता मुवि ॥२॥^५
५ दुर्गातसत्रायत यस्माद् देवी दुर्गेति कथ्यते ।
मूल प्रकृति रूपिराया सम्बिदो जगदुदभवे ॥
प्रादुभूत शक्तियुग्म प्राणबुद्धयधिदेवतम् ॥१॥
दुर्गाबुद्धयधिष्ठात्री राधाप्राणस्वरीमता ।

राधा— राधनोति सकलाकामानं तस्माद्वाधतिषीतिता ॥२॥^६

प्रकृति—प्रशङ्कान्प्रोपसग कृतिश्च प्रशङ्क प्रकृष्टवाचक कृतिश्च सृष्टीप्रवर्तते
च ब्रह्म-वैवर्ते—

१ भाकण्डव पुराणे ८११ व्याख्या मनसुखराय कृताद्वय रोड कलकत्ता १९९०
२ शाक्तोपनिषद् (भास्कर पुराणालये १९२५ श्री महान्यासास्ती) ५० ५६
३ तंत्रव ८६ ६१ प
४ हुलायधकोट ३२८
५ सप्तशती स्तोत्र ११ ४६ ५
६ देवीभागवते ८।३०
७ तंत्रव ७।८

प्रकृष्टवाचक प्रश्च, कृतिश्च सष्टिवाचक
सष्टौ प्रकृष्टा देवी प्रकृति सा प्रकीर्तिता ॥१॥^१

प्रकृतौ प्रशंसस्य सन्धुगुणाऽथ कृश्च रजसि तिश्च तमसि तथा च देवी
भागवते—

गुणसत्त्वेप्रकृष्टे प्रशब्दो वतते श्रुत ।

मध्यमेरजसिकृश्चेति तिशब्दसतमसिस्मृत ॥१॥

त्रिगुणारमस्वरूपाया सा च शक्तिममविता ।

प्रधाना सष्टिकरणे, प्रकृतिस्तेन कथ्यते ॥२॥

प्रथमेवततप्रश्च कृतिश्च सष्टिवाचक ।

सष्टेरादौ यादेवी, प्रकृति साप्रकीर्तिता ॥३॥^२

४ महात्म्यम्—

वस्तुतस्त्वस्या माहात्म्यं नति नेतीति शब्दरेव वक्तुं शक्यते । शब्दाय
प्रकरणे तदयं निरूपणे च केचिदंशो स्पष्टीकृता । जगति यत्किंचिदभूतं, भविष्यति
भवति वा स च शक्यम् । मनोरथं पूरयितुमस्या प्रभावादयं समर्थो भवति जन ।
शक्तिप्रभावादेव विधिहरिहरादयः स्व-स्वकायं सम्पादयन्ति । तथा शक्ति-
कागमसवस्वतः—

शक्तिं विना महेशानि, सदाहं शबरूपक ।

शक्तियुक्तो यन्नादेवि शिवोऽहं सब्रह्मण्यद ॥१॥

शक्तियुक्तं जपमन्त्रमत्र केवलं जपेत् ।

सावित्रीसहितोब्रह्मा सिद्धोऽमूनगनदनि ॥२॥

द्वारवत्या कृष्णदेव, सिद्धोऽमूतसत्ययासह ।

तथा त्रैलोक्यधूसया ममसिद्धिवरानन ॥३॥

ईश्वरीऽहमहादेवि, केवलं शक्तिन्यायत ॥४॥^३

शक्तिमन्त एवावतिष्ठन्ते नतरे तथाचोत्पत्ति-माहात्म्ये—

सहस्रदध्या बुद्धिमन्तो, न वक्तुमुचितेसरा

सर्वे शक्तियालयविश्वे शक्तिमन्ताहिजीविन ॥१॥^४

शक्तिमाहात्म्यं शिवपुराणे—

ज्ञानशक्तिस्तुतत्वाय कारणं कारणं तथा ।

१ ब्रह्मवैवर्तपुराणे २।१।५

२ देवीभागवते ६।१।६ = मनसुखराय मोर वलाद्व रोड कलकत्ता, १९६०

३ शक्तिस्तोत्रे ५ भागे १९६१ । बाराणसी शक्ति शब्दार्थ ।

४ तत्रैव, शक्तिशक्तिमन्तवस्वतः ततः ।

प्रयोजनं च तत्त्वेन बुद्धिरूपाध्यवस्यति ॥१॥

मयेप्सितं त्रियाशनितं यथाध्यवसितं जगतः ।

अल्पयत्पलित-नार्याणि क्षिणात्सवत्परिणी ॥२॥^१

देवी भागवत स्पष्टं कथितं यत् सव बायवत्पदं । जना विष्णुहीन
शिवहीन न व्यवहरन्ति कश्चित् शक्ति-हीन वदन्ति

रद्रहीन विष्णुहीन न वदन्ति जना विल ।

शक्तिहीन यथासव प्रवदन्ति नराधमम् ॥३॥^२

ब्रह्मवर्णे च गणेश-मण्डस्य सप्तमाध्यायं स्पष्टमवर्तितम् यत् ब्रह्म विष्णु
शिवादयै सार्वे शक्तयश्च । यथा कुसालोमृदा विना घटं कुतु मग्नम् स्वर्णवारं
स्वर्णविना कुण्डलवतु मक्षमः । तथैव शिवादयै शक्त्याविना किञ्चित्कुतु
मक्षमाः । शक्तिरत्रोपादानवारणत्वेनोक्तजगतः समवायसम्बन्धोऽपि तथा सह ।

सप्तगत्या विविध मन्त्राणामाराधननासम्भवानि कार्याण्यपि सिध्यन्ति
तथा च—रोगनाशाय ।

रोगानपेयानपहसितुष्ठा रष्टातुक्कामा सवत्तानमीष्टान्

त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां, त्वामाश्रिता ह्याश्रयता प्रयति ॥^३

सामूहिकवल्माणाय च—

देव्या यथा ततमिदं जगदात्मशक्त्या ।

निश्चेपदेवगणं शक्तिसमूहमर्त्या ।

तामम्बिकामलिलदेवमहपिप्लवाम्

भक्त्यानतां स्म विदधातु शुभानि सा न ॥४॥^४

जगतोऽङ्गुमविनाशाय—

यस्या प्रभावमतुलभगवाननन्तो

ब्रह्मा हरश्च नहि वक्तुमलं वलं च ।

सा चण्डिकाखिलजगत्परिपालनाय

नाशाय चाशुभमयस्य भतिं करोतु ॥५॥^५

एव भगवती सव वतु क्षमा । तस्या निमेषपातमात्रेणाशक्त्यमपि सम्भ
वति । भूतएवाघटित घटना-मटीयसीयमुच्यते ।

इयमेव भगवती सुवृत्तिनामवेनेपुलम्भीरयत्रालदमी । अनयव विश्वरक्षा
सम्भवति । तथा च सप्तशत्याम विश्वरक्षाय ।

१ शिवपुराण बायवीय सहित्वात् ७।८

२ देवीभागवते ३।६।१५

३ मण्डनतीस्तोत्र ११।२६

४ सप्तव ४।३

५ सप्तशती स्तोत्र ४।४

या श्रीं स्वयं सुकृतिना भवन्प्तादसी
पापात्मना कतधिया हृदयेपुनुद्धि ।
श्रद्धासताकुलजन—प्रभवस्य लज्जा
ता त्वा नता स्म परिपालय देवि विश्वम् ॥१॥^१

अभ्युदयाय—

विश्वेश्वरीत्व परिपासि विश्वम्
विश्वात्मिकाधारयसीतिविश्वम् ।
विश्वेशवद्या भवत भवति
विश्वाश्रया य त्वयि भक्ति-नम्रा ॥१॥^२

विषद्विनाशाय—

गरणागतदोनात् -परित्राण परायणे ।
सवस्याति हरन्वि नारायणि नमास्तुत ॥१॥^३

श्रीभूक्ते च—

ऋणरोगादि-दारिद्र्यम पाप च अपमृत्यव ।
भयशोक मनस्तापा नश्यन्तु मम सवदा ॥१॥^४

अथ च—

श्रीवचस्वमायुष्यमाराग्यमाविमधावत्वमानेमहीयते ।
धन धारयपशुबहुपुत्रलाम शतसम्बत्सरदीधमायु ॥२॥^५

एव चास्याभगवत्या आराधनया आध्यात्मिकाधिदबिकाधिभौतिको
पद्मवाणाशान्ति ।

५ शक्त्या स्वरूपम् वदिवम्

शक्तिस्तोत्रं निरूपणप्रस्तावेऽस्या शक्तिस्वरूपविवेचनमत्यावश्यकं ।
यदप्रमाणत्वात्मविषयाणाम् । वस्तुतोऽस्या स्वरूपमनिवचनीयम् । ब्रह्मविष्णुशिवा
पत्न्य शक्तयो वा लक्ष्मी पावती-सरस्वत्यस्तथा च महानारायणोपनिषदि—
“ओ ह्री श्रीश्च त लक्ष्मीश्च पत्न्यौ । ”

इयं च परमादवा शतमूला शताकुरा दु स्वप्नादिनादिनी तथा च तत्रैवो
पनिषदिः । दूर्वारूपाचेयम् ।

१ तत्रैव ४५

२ तत्रैव ११:३३

३ तत्रैव ११:१२

४ श्रीभूक्ते २६

५ तत्रैव २७

६ महानारायणोपनिषदि (विश्वनाथन्द मधुर) पृ० २१

सहस्रपरमादेवी गतमूलाशताकुरा ।
 सबहरतु म पाप दूर्वा दु स्वप्न नाशिनी ॥१॥^१
 सबजनानामलक्ष्मीनाशिका । तथा च
 श्रीमैत्रजतु अलक्ष्मीमैत्रजतु ॥^२

श्री सूक्ते च—

ऋण रोगादिदारिद्र्य पाप चापमृत्यव ।
 भयशोकमनस्तापा नश्यन्तु मम सबदा ॥२॥^३

लक्ष्मी रूपेणहिरण्य-वर्णा स्वर्ण रजत मालिका श्वेताश्व पूर्णा रथस्था
 हस्तिनादा । आदित्यवर्णासिद्धिपुष्टिकारिणी सव भूतानामीश्वरी तथा च श्री
 सूक्ते ।

आ हिरण्य-वर्णा हरिणी, सुवर्ण रजतस्रजा ।
 चन्द्रा हिरण्य मयी लक्ष्मी जातवेदो ममावह ॥१॥
 अश्वपूर्णा रथमध्यस्था हस्तिनाद प्रमोदिनतीम् ।
 त्रियदेवीमुपह्वय श्रीर्मा दवी जुपतामिति ॥२॥
 चन्द्राप्रभासा यशसा ज्वलती
 त्रिमलोके देव-जुष्टामुत्तराम ।
 ता पद्मनेमीशरणमहप्रपद्य
 अलक्ष्मीमैत्रजतात्वावृणामि ॥३॥^४

भगवती, भजा लोहिता गुक्ला कृष्णा । सृष्टीलोहिता पालने शुक्ला सहारे
 कृष्णा तथा च महानारायणपनिषदि ।

भजामेवा लाहितशुक्ल-कृष्णा,
 बह्वी प्रजाजनयन्ती सुरुषाम् ।
 भजोह्ययो जुपमाणो नुसेते
 जहात्यनाभुक्तमागामजो न्य ॥१॥^५

रोचमाना चैय तथा चग वदे देवीमुपम रोचमानाम्^६

पुराणी, भगीय युवतिर्नित्या सनातनत्वात् व्रतधारिणी हिरण्यवर्णा तथा
 चक संहितायाम्—

१. लङ् १/३४

२. महानारायणपनिषदि (विमलानन्द भगवतः) १/४८ पृ० ७५

३. श्रीसूक्ते २६

४. लङ् १/३५

५. महानारायणपनिषदि (विमलानन्द भगवतः) १/२ पृ० १४३

६. ऋक् संहितायाम् १/११५/२

पुराणीदेवीयुवति पुरा धरनुव्रत चरतिविश्वयोरसेदव ।^१

अच्छावोदेवीमुपसविमातीप्रवोभर वनयसामुवृत्रि ।^२

हिरण्यपाणि सविता विचपणी ।^३

द्योतनादि-गुण-युक्ता दान-दीपन-द्योतन द्युस्थानत्वादि-युक्ता तथा
शनादेवीति^४ मन्त्र-ध्याम्याया सायण प्रातः सूर्यसमप्रभा पाशा-कुश धारिणी
त्रिनेत्रा रत्नवसना महापापविनाशिनी तथा च देव्युपनिषदि ।

हृत्पुण्डरीकमध्यस्था प्रातः सूर्यसमप्रभाम् ।

पाशाकुशधरा सौम्या वरदामयहस्तकाम् ॥१॥

त्रिनेत्रा रक्त-वसना भक्तकामदुहम्जे ।

भजामि त्वा महादेवि, महामयविनाशिनी ॥२॥^५

महत्तत्वादिरूपेणैव जगदव्याप्नाति । सवप्रकाशिका रात्री च विशेषेण
पश्यति जनान् । समस्त विभूतिधारिका तथा च सहिताया ।

आ रात्रीव्यरयदायती पुरनादव्यसिभि ।

विश्वा अधिधियोर्धित ॥^६

भगवतीजगदम्बिका पामरा-स्वाक्धारयति ग्रामवासिन पक्षिणो नरा
नगरवासिनो वा तदङ्गमासाद्यसुखस्वर्पति तथा च ऋग्वेदे—

निप्रामाहो अविक्षतनिपद्भन्तो निपक्षिण निश्यता सश्विर्दधिन ।^७

सर्वे देवा अस्यामेव सन्निविष्टा । इयमेव सत्वरजस्तमासि । देवदान-
वगन्धमनुष्या विभिन्नाधारेण वसन्त । ब्रह्म विष्णु रुद्रादयोऽस्या एव स्व
रूपान्तरा ग्रहनक्षत्रादयोऽस्या रूपाणि कालपरिमाणानि चैयमेव तथा च
देव्युपनिषदि—

‘सपाष्टौवसव सपञ्चादश रुद्रा सपाद्वादशादित्या, सपा विश्वेदेवा
सोमपा असोमपाश्च । संपा यातुधाना अशुरारणासि पिशाचा यक्षा सिद्धा
सपा सत्वरजस्तमासि । संपाब्रह्मविष्णुरुद्र-रूपिणी । सपाप्रजापतीर्द्रमनव ।
सपाग्रहनक्षत्रज्योतीर्वि कालाकाष्ठादिवाल रूपिणी ।’^८

तथा चैयम् ब्रह्मरूपिणी विविधदेव सहचरतिसर्वा च दधाति । तथा

१ ऋक्संहितायाम् ३।६।१।१

२ तत्त्व ३।६।१।३

३ तत्त्व १।२।५।६

४ अथर्ववेद १।६।१

५ देव्युपनिषदि २१

६ ऋक्संहितायाम् १०।१।१२७।१

७ ऋग्वेद १।१०।१२७।३

८ देव्युपनिषदि १७

च ऋग्वेदे—

ग्रहद्रुमिवसुमि चराम्यहमादित्यरत्नविश्वेव ।
ग्रह मित्रावरुणावुभौविभमि ग्रहमिन्द्राग्नी ग्रहमश्विनावुमा ॥
ग्रह सोममात्नस विभमि ग्रह त्वष्टारमुतवृषण भगम्
ग्रह दधामिन्द्रविण हविष्मते सुभ्रात्याययजनाय
ग्रहद्राय धनुरातनोमि ग्रहाद्विषणरवहन्तवाउ
ग्रहजनाय समद कृणामि ग्रहद्यायापृथिवी भ्राविषण १

अथवक्षेऽधमोमन्त्रावधिरत्न रणघतो १

तथा चास्या ग्रहात्वं सवदेवग्रहाविष्णु रद्राणि जनवत्त्वेन सयन्वारणत्वेन
च निर्विवादम् । तथा च श्वेताश्वतरोपनिषदि ।

मायातु प्रवृत्तिं विद्यान् मायिन तु महत्वरम् ।

तस्यावयवभूतस्तु व्याप्त सवमिद जगत् ॥१॥३

द्वे प्रपरेग्रहापरे त्वनते विद्याविद्य निहिते चात्र गूढे ।

दारद्विद्याहामृत तु विद्या, विद्याविद्य ईगत यस्तु स देव ॥२॥४

गीताया च—

मम योनिमहदग्रह्य तस्मिन्ममदधाम्यहम् ।

सम्भव सवभूताना ततो भवति भारत ॥१॥५

मयाध्यानेन प्रवृत्ति मूयते सच्चराचरम् ।

हेतुनानेन योतय जगद्विपरिवृतत ॥१॥६

ग्रहासूत्रे— सवोपिता तदन्तनात । *

श्वेताश्वतरोपनिषदि च—

ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन्

देवात्मशक्ति स्वगुणनिगूढाम् ।

य कारणानि त्रिखिलानि तानि,

कालात्मयुक्त्यायमितिष्ठत्यव ॥१॥७

इममेव ग्रहाण परशक्ति कथ्यते । तथा च तत्र व—

१ ऋग्वेदे १०/७।१२५/ १ २ तथा ६

२ अथवक्षे ४।३ ११ तथा ५ पृ ५१६

३ श्वेताश्वतरोपनिषदि ४।१०

४ श्वेताश्वतरोपनिषदि ५।१

५ श्रीमदभगवद्गीतायाम् १४।३

६ तत्रैव ६।१

७ वेदांतदर्शने ब्रह्मसूत्र गीताप्रस मोक्षपुर २ १५ त० स० २।१।३०

८ श्व इव १।१।७

नतस्यवायवरणं च विद्यत,
न तत्समश्चामयधिकश्च दृश्यते ।
परास्य शक्तिविधिवदभूयत
स्वामाविही चानवतन्मया च ॥१॥^१

बह्वचोपनिषदि—सच्चिदानन्दलहरी, महानिपुरसुन्दरी
प्रविश्य स्वयमकवविभाति सवात्माततोऽ
यन्नात्माचिदाद्याद्वितीयग्रह्यसमविदिति ॥^२

देवी भगवती ब्रह्मस्वरूपा सर्वविदधाति । इयमेवासीत् तत् सर्व प्रावतन ।
अस्यामेवजीवा प्रलय यान्ति अतएव जायन्ते जीवन्ति च । तथा च जावालोप
निषदि । शक्त्यक्—

विद्याशक्ति समस्तानां शक्तिरित्यभिधीयते ।^३

अनयव प्रेरित सर्व भवति । अस्या एवकृपया आयुद्रविण ब्रह्म-वधस्या
दीनि प्राप्यते । तथा च महानारायणोपनिषदि ।

स्तुता मया वरदा वेदमाता, प्रचोदयती एवतेद्विजाता
प्रथमवेदे च सरस्वत्या दया उपासना कथिता हविषा यजन च प्रति-
पादितम् ।

सरस्वत्यावाचमुपह वयामहे ।^४

सरस्वत्या उर यथेविदेमहविषावयम् ।^५

इत्य च ऋग्यजुःरथर्ववेदोपनिषदारण्यक संहितासु श्रीसूक्तोपोऽयववेदेदेवी-
सूक्तादिषु भगवत्या देया निर्देश प्राप्यते । ब्रह्मस्वरूपेण वणन औपलभ्यते ।
अस्या उपासनाया प्राचीनता सिद्ध्यति ।

तथा शक्ति पूजोत्तर-कालिकीबौद्ध प्रभावात् अचलिविति पाश्चात्यानां
बादो नादरणीय इति । मुण्डकोपनिषदि च—

शाला वरानी च मनोजवा च^६

(ख) लौकिक स्वरूप (स्तोत्रप्रतिपादितम्)

येनास्ति भगवत्या स्वरूपे प्रतिपादिते तदुत्तरकालीन साहित्यपुराणादौ
विशेषतः स्तोत्रेषु तस्या स्वरूपम् किमिति वक्ष्यते । भारतीयवाङ्मये शक्ति साहित्य

१ तत्र च ७०

२ बह्वचोपनिषदि ३६

३ शक्त्यकं गीताप्रसन्नोरधपुर प २७३

४ अयववेदे १।१।०८

५ तत्रैव १।२३।१

६ मुण्डकोपनिषदि १।२।४

स्वानन्तरागिव गाम्भीयं चावहति । शक्ति-शक्तिमतो ब्रह्मावत्मा बोधपि
भेदोऽस्मिन् । तथा च शक्तिस्वरूपनिरूपणं वा ब्रह्मणोनिरूपणं प्रकारान्तरेण ।
गिवेन विना शक्तिं शक्या विना च गिव नावतिष्ठते । उभयो परस्परं
परिचयान् । समन्वितोऽयमयं पुराणदिषु तथाब्रह्मवर्त (शक्तिस्तोत्रे)

तत्र स्वरूपा परमा भवतानुग्रहं विग्रहा ।
सर्वस्वरूपा सर्वेणा सर्वाधारापरत्परा ॥१॥
गवबीजस्वरूपा च सर्वपूज्या निराश्रया ।
भगवता भवतामद्वा सर्वममल-भगता ॥२॥^१

मायण्डयस्या सवन्नगतां हतुर्वमभिहितम् । दुर्गास्तोत्रे—

हतुं समस्तजगता त्रिगुणापिदाय
न नायनं हरिहरान्निर्मिष्यपारा ।
सर्वाश्रयान्सिद्धिदं जगन्नाभूतम्
अप्याहृताहिपरमाप्रकृतिस्त्वमाद्या ॥१॥^२

गीतायामपि भगवताऽध्ययवग्रहृतिरेवम्यप्रगीति तथा च तत्र य

मयाध्यक्षेण प्रकृतिं सूयते सचराचरम्
हनुनान्न कौन्तेय जगदविपरिवर्तत ॥१॥^३

अथ च—प्रकृतिं पुराणं च यं विज्ञयनादीह्युमावपि ।^४

भागवतं च—दवान् क्षुभितधर्मिण्या स्वस्या यानीपरं पुमान्
माधतः शोऽसामूतं महत्तव हिरण्यमयम् ॥१॥^५

स्तोत्रमन्त्रो स्तोत्रं भगवता शक्येणापि गिवशक्यायुक्ततर्कता । तथा

च—

गिव शक्या मुक्तापि भवतिगतं प्रमयितुं
तं च शक्यं नमस्तु कृताय स्मृतिपुत्राय ।
अप्याहृताहिपरमाहृतिरिति निर्मयि
प्रमत्तमनामुक्ता कथमहृतपुत्राय प्रमयति ॥१॥^६

आद्या एवास्या अप्यनारा भवति तथा च भागवतं

१ ब्रह्मसंहितापुराण प्रकृतिकण्ड १६१, १६२

२ भार्गवस्य दुष्टाय भवन्धराय भार्गवनाथराय भक्तकथा २०१८ दुर्गास्तोत्रे ८१।०

३ श्रीगोपब ६।१०

४ श्रीगोपब ६।१

५ भागवते श्रीकृष्णार्चनसुक्त २ १८ ३।२६।१६

६ श्रीरामकृतोक्त १०।३ १ पदार्थोक्तं च १६२३ भगवते

नामधेयानि कृत्वति स्थानानि च नरा भुवि ।

दुर्मति मद्र कालीति विजयावप्यवीति च ॥१॥^१

माकण्डेय पुगणे सप्तमतीस्तोत्रे च—

इत्य यदा यदा ब्रवा दानवोत्था भविष्यति

तदा तदावतीत्याह करिष्याम्यरिमक्षयम् ॥१॥^२

देवीभागवतमुद्गुहमुद्गरनया ब्रह्मणोऽभेद कथित ।

एकमवाद्वितीययत ब्रह्मवदा वन्ति च ।

सात्त्वं किं वाप्यसौ चार्वि स देह विनिवर्तय ॥१॥^३

अस्यात्तरमपि तत्र च

सद्वत्त्वं न भदाऽस्ति सवदव ममास्य च ।

मोऽमो साह्यहयो मौ भेदोऽस्ति चतुर्विभ्रमात् ॥१॥^४

तत्र त्रय कत पण्डितोमानाथोऽपि ।

यस्या दष्टानव भूमण्डलाशो

यस्या दासोविद्यत नाक्षितीश ।

यस्यानात अवशास्त्र किमय

यस्याकार सा पराशक्तिरेव ॥१॥^५

प्रकृतिरूपा साविनरपि नित्या तदमावेब्रह्मगार्ज्ज्वचनरत्नान तथा च
प्रपञ्च सार—

प्रकृति पुरुषश्च नित्यौ कालश्च^६

इय महावती नित्यापि देवाना वाय सिद्धयथमाविभवति । दुर्गास्तोत्रे

देवाना वायमिदध्यथमाविभवति सा मया ।

उत्तमनेतितत्तलोने सा नित्याप्यभिधीयत ॥१॥^७

देवीभागवतेप्रकृतिरूपेणाख्याना—

एषामगवती देवी सर्वेषा कारण हि न ।

महाविद्या महामाया पूर्णप्रकृतिरिष्यत ॥१॥

दुर्गाने याऽरूपधिया देवी योगमग्न्य दरागया

१ भागवते १. १२. १२

२ माकण्डेयपुगणे ६१. ११. मनमुखराय वत्तादव रोड कलकत्ता २०१८

३ देवीभागवते २. ११. ४१ मनमुखराय वत्तादव रोड कलकत्ता २ १७

४ तत्रव ३. ६. २

५ शक्त्युक्ते गीताप्रिम मोरखपुर १६८१ पृ० २६१

६ प्रपञ्चसार १. २१

७ माकण्डेय पुगणे ८१. ४८

इच्छा परात्मन काम, नित्यानित्य-स्वरूपिणी ॥२॥^१

योगवासिष्ठे भगवान् वसिष्ठोऽपि, ब्राह्म ।

नान शक्ति त्रियाशक्ति कमता नृत्तापिवा ।

इत्यादिकाना शक्तीना अन्तोनास्ति शिवात्मन ॥१॥

चिच्छवितब्रह्मणोत्र शरीरध्वपिदृश्यते ।

स्पन्दशक्तिश्चर्वातिषु जडशक्तिस्तथोपले ॥२॥^२

भगवत्या साकाररूप विभिन्नदेवीना विभिन्न प्रकारेण रूप-वत्पना तथा च माकण्डये—

सरथस्यस्तथात्युच्च गहीनपरमायुध ।

भुजपट्टाभिरतुनव्याप्याशेषबभौनम ॥१॥^३

देवीभागवते सहस्र भुज वणनम । देवी स्तान्त्रे—

सहस्रनयनारामा सहस्रकर-सयुता ।

सहस्रवदना रम्या भातिदूरादसशया ॥१॥^४

तुलना-सहस्र क्षीपा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात (यजुर्वेद)

दश भुजा भगवतीरूपे महाकाली स्वहस्तेषु खडगचक्र गदेषु चाप परि धमुशुण्डी शिर शरान धारयति त्रिनयना च । नीलाक्षमद्युतिस्तथा च ध्यान श्लोके—

खडग चक्रगणेषु चाप परिधान शूलमुशुण्डी शिर ।

शस्त्रस-दधतीकरस्त्रिनयना सर्वाङ्गभूषा वताम ।

नीलाक्षम द्युतिमास्य पाददशका सर्वाङ्गाकालिकाम ।

यामस्तोत्स्वपितेत्तरी कमलज हन्तु मधु-नटमम् ॥१॥^५

महालक्ष्मी च स्वस्वरूप-क्षमालापरशुगदाशर वज्रपदम धनु कुण्डिका दण्डशक्ति खडगादीनि हस्तपु धारयति । तथा च दुर्गाया ध्यान श्लोके—

भ्राम अक्षस्रक्परशु गदपु कुलिश पदम धनु कुण्डिका

दण्ड शक्तिमसि च धमजलज घण्टा सुरभाजनम् ।

शूल पाश मुत्तशने च दधती हस्त प्रसन्नानाम् ।

सेवेसरिभमन्निमीहित, महालक्ष्मा सरोजस्थिताम् ॥१॥^६

१ देवीभागवते ३। ॥३१ ॥२ मनशुषराय (वचकता) २०१७

२ योगवासिष्ठे ६।३७।१६ तथा ६।१ ७।७

३ माकण्डपुत्राणे ८६।१६

४ देवीभागवते देवीस्तोत्रे ३।२।४८

५ दुर्गासप्तशती स्तोत्रे गीता प्रस मोरखपुर २ १५—प्रथमाध्याये ध्यानश्लोक प ६४

६ तत्रैव ध्यानश्लोके ८२ त्रितीयाध्याये

महासरस्वती च—घण्टा गूढ-हस्त-शक्त मुसलानीनि धारयति वीणा
पुस्तकधारिणी च ।

घण्टागूलहलानिशक्तमुमनेचक्रानु सायक
हस्ताब्जैर्दधती घनान्तविलसच्छ्रीतागुतुल्यप्रभा
गौरीदहसमुदभवा त्रिजयतामाधारभूतामहा-
पूर्वामत्र सरस्वतीमनुभवे गुम्मादि दयादिनीम ॥१॥^१

गावतप्रभोद देवीरहस्य तत्रागमादिषु दामहविद्या प्राक्ता तासास्व
रूपाणि पृथक्-पृथक् । तत्र बाली चतुर्भुजागवाण्डा तथा च बालीतन्त्रे—

शवाशुद्धा महाभीमा धारद्वष्टा हसमुखीम ।
चतुर्भुजा त्र्यम्बकमुण्डवराभयवरा शिवाम ।
मुण्डमानाधरा देवी लसज्जिह्वादिगमवराम ।
एव सच्चित्तयाकाली इमशानाननवामिनीम ॥१॥^२

एवमेव तारा-षोडशीभुवनद्वरी छिन मस्ता दक्षिणामूर्ति धूमावती-
मातंगी-वगलादिदेवीना ध्यानात्मिकम् देवी रहस्यगावत प्रमोत्त-त्रागमादिषु
प्रसिद्धम् । तामु प्राय सर्वा म्द्रस्य विभिन्न रूपाणा शक्तयः । धूमावती विषया
वधिता । तस्या स्वरूपम् च विवर्णा मलिनवमत्रा च सा तथा धूमावती-तन्त्रे ।

विवर्णा चक्षुषा दुष्टा दीर्घा च मलिनाम्बरा ।
विमुक्तकुन्तला च साविधवा विरलाद्विजा ॥१॥^३

वाहन चास्या, सिंह । तथा च—

बालाभामा वनाभरत्रिभुवनमदामौलिबद्धेन्दुरेखाम
गलचक्रकपाण त्रिशूलमपिकरैरुद्धहन्तीत्रिनशाम ।
निहस्त्र-पाधिधिर्या त्रिभुवनमखिलतजसा पूरयतीम ।
ध्यायददुगाजयाख्या त्रिणा-परिवता सविता सिद्धिकाम ॥१॥^४

ब्रह्मत्वे चास्या त्रिनशानि चन्द्रसूयवहनय चतुर्भुजा चतस्रो दिग् ।
सिंह-च स्वयम्भविष्णु । तथा च वनतिनरहस्य ।

अधुनासम्प्रवक्ष्यामि निहस्य च यथाचितम् ।
सिंहस्त्व हरिरूपाग्ने स्वय विष्णुनमगय ॥१॥
पावत्या वाहनत्व हि अतस्तत्रा पूजयाम्यहम् ।^५

१ दुर्गावल्लभाय स्तोत्र ध्यातृस्तोत्र ११७ पञ्चमाध्याये ।

२ शाक्ताग्रमोक्ष बाण्य २ ८ श्रीरात्र्येवन्दन सिंह बानीयन्त्रे ध्यातृस्तोत्रे ५० ३

३ तन्त्रे च धमावती स्तोत्रे १ ५० २८१

४ सत्यवती स्तोत्रे श्रीता प्रस नारदपुर ५० १०७

५ श्रीहरिणाथो एव जनाय विषय पन्ना २०१५ प १७५

महिषश्च शिवरूपो तथा च बालीतत्रे—

अधुनासम्प्रवक्ष्यामि महिषस्य च पूजनम् ।

महिषस्त्व महावीर शिवरूपी सनातन ॥^१

एव च श्रुति स्मृतिपुराण दगनाम्निषु सवत्र सप्तप्रसरेषु बौद्धोत्तर मुगीना
कथमिति विरम्यते ।

६ मात्र गायत्र्यादीनि—

एकस्या एवद्वया विभिन्ननाम रूपाया गायत्रय विभिन्न ग्रन्थेषु विभिन्न
रूपेणोपलभ्यन्ते । तथा च—

१ बाल्यनाय विदमहे बाल्या कुमारि धीमहि तन्नो दुर्गि प्रचोदया
दिति^१ महानारायणोपनिषदि ।^२

२ महाशूलि-य विदमहे महा दुर्गाय धीमहि तन्ना मयवती प्रचोदया
दिति^३ अपि तत्रैव ।

३ सुभगाय विदमहे बाल-भालि-य धीमहि तन्नो गौरी प्रचोदयादित्यपि^४
तत्रैव ।

४ महादध्य विदमहे विष्णु-पत्य च धीमहि तन्नो लक्ष्मी प्रचोदया
दिति ।^५

५ बालिकाय विदमहे क्षमसान-वासि-य धीमहि तन्नो धारा प्रचोदया
दिति ।^६ (बालिकाया)

६ महालक्ष्म्य च विदमहे विष्णु पत्य च धीमहि तन्नो लक्ष्मी
प्रचोदयात्^७ (लक्ष्मीगायत्री)

७ महालक्ष्म्य च विदमहे सवशक्य च धीमहि तन्नो देवी प्रचो
दयात् ।^८ (महादेवी गायत्री) ।

८ ओम् सय सम्माहि य विदमहे विश्वजन-य धीमहि तन्नो शक्ति
प्रचोदयादिति^९ (शक्तिगायत्री) ।

९ ओम् त्वरितायै-य विदमहे महानित्याय धीमहि तन्नो देवी प्रचोदया
दिति^{१०} (त्वरिताया) ।

१ बाली वितासतत्र १६१७ १८१९

२ महानारायणोपनिषदि विमलानन्द मसूर प ५४

३ तत्रैव प ५५

४ तत्रैव प ५६

५ महानारायणोपनिषदि विमलानन्द मसूर त त्रयमनाम्ना ।

६ तत्रैव

७ ऋषयण्डिठिष्ट २।१।२६

८ १० तत्सारे श्रीकृष्णानन्द वागीश चो वाराणसी १६३८ प ४६

१० 'ग्राम ऐवागश्चर्यं विदमहे बली कामेश्वर्यं धीमहि सोस्तनो शक्ति
प्रचोत्पात' १ (वातागायत्री) ।

११ 'आ ऐत्रिपुरादेव्य विदमहे वली कामेश्वर्यं च धीमहि सोरस्तन
वित्तनो प्रचो दयात' २

१२ 'ओ त्रिपुराय विदमहे भैरव्य च धीमहि तनो देवी प्रचो
दयात्' ३

१३ 'आ महादेव्य विदमहे दुर्गाय च धीमहि तनो गौरी प्रचोदया
दिति' ४ (जय दुर्गा गायत्री) ।

१४ 'ओम नारायणाय विदमहे महाश्रिये धीमहि तन श्री प्रचो-
दयात्' ५ (श्री गायत्री) ।

१५ 'ओम् वाग्देव्य विदमहे कामराजाय धीमहित्तनो देवी प्रचो
दयात्' ६ (सरस्वत्या) ।

१६ 'ओम भगवत्यै विदमहे मातेश्वर्यं धीमहि तनोऽन्न-पूर्णा प्रचो
दयात्' ७

१७ 'ओम महिषमर्दिन्य विदमहे दुर्गाय धीमहित्तनो देवी प्रचोदया
दिति' ८ (महिषमर्दिनीगायत्री) ।

१८ 'ओम वरोचर्यै विदमहे छिन्न मस्ताय धीमहि तनो देवी प्रचो-
दयात्' ९ (छिन्नमस्तागायत्री) ।

१९ 'ओम कालिकाय विदमहे महोग्रायै धीमहि तनो देवी प्रचो
दयात्' १०

२० 'ओम ताराय विदमहे महोग्राय धीमहि तनो देवी प्रचोदयात्' ११
बीजम् (ह्रीमिति) तथा च तत्र सारे ।

अथ ब्रह्मजगदधानीमधुना भुवनेश्वरीम् ।

ब्रह्मादयोऽपि यानात्वा लेभिरे परमाश्रयम् ॥१॥

न क्लीशोऽग्निमाहूतं वामनेत्रोऽवधद्रव

बीजतस्या समान्यात सवितासिद्धिः काशिमि ॥२॥

नकुलीना ह्वार अग्नि रेफ वामनेत्रधूढि अद्वचन्द्रोऽनुस्वार ॥३॥
तथा च (ह्री) ।

दंयुपनिषदि च स एवाय कथितस्तथा च—

११ तन्त्रसार श्रीकृष्णार्जुन वागीश चो० वाराणसी १९३८ प० ४६

७ तन्त्रसार वाराणसी, १९३८/४६

२११ तन्त्र प० ६६ उ०

१२ तन्त्र, पृ० ८४

वियदीवारसयुक्त वीतिहोत्रसमवितम् ।

अद्धं दु-लसित दव्या बीज सचाय साधनम् ॥१॥

एवमेकाक्षर ब्रह्म, यतय शुद्ध चेतसः ।

ध्यायन्ति परमानन्दमया नानाम्बुराशय ॥२॥^१

वियत्पाका (ह) वीतिहोत्रो (र) अद्धचद्र ( ) एव च (हा)
इद देव्या बीज सर्वाथदम् प्रणवसमम् इममत्र शुद्धचतस यतय ध्यायति ।
अस्याय इच्छा नानक्रियाधाराद्वताखण्ड सच्चिदानन्द भूतशिवस्य शक्तविस्फुरण
मिति ।

मन्त्रश्च— ओ ए ह्रीं क्लीं चामुण्डाय विच्च तथा च दन्युपनिषदि—

वाङ्मायाग्रहसूस्तस्मात् पठे वक्त्र-समन्वितम् ।

सूर्यो वाम-श्रोत्रविन्दु सयुक्तपटाततीयक ॥१॥

नारायणेन समिश्रो वायुश्चाधारयुक्तत ।

विच्चेनारायणकोडवायु स्यामहदानन्द दायक ॥२॥^२

वाग्वाणी ऐं माया 'ह्रीं' ग्रहसू काम 'क्लीं' तन पठ वर्णोऽकारयुक्त
श्च सूर्ये म अवामश्रोत्र दक्षिणकणम् (उ) विन्दुयुक्त (मु) टात्ततीयो ड'
नारायणेनाकारेण युक्त (ङा) वायु (य) अक्षर (ए) तनयुक्तो विच्चे ।
अन्तेर्गामन्त्रश्च— आ ह्रीं दु दुर्गाय तथा तन्त्रसारे—

अथ दुर्गामन्त्रम् वक्ष्य दष्टादुष्टफल प्रदम् ।

मायारि कणविद्वाढयो भूयोऽसौ स्वयवाभवेत् ॥१॥

पचान्तक प्रतिष्ठावान्, मास्तोमोतिकासन ।

तकारादि हृदयातोऽय मन्त्रोवस्वक्षरारम्भ ॥२॥

तारा माया स्वबीज च दुर्गायिहृदय तत ॥३

अद्धकार कण उकार, पचातक गकार प्रनिष्ठा आकार मास्तो यकार,
मौलिक एकार ॥'

(ख) विशिष्ट स्तोत्राणि (३१)

१ अन्न पूर्णा स्तोत्रम्—

अन्नपूर्णमिगवती परत्वात्तदेव नाम उपत्रमोपसहारयोश्चेदमेवनाम् ।^४

अन्नपूर्ण-स्तोत्रम् ।

१ देव्युपनिषदि १८ १६

२ दन्युपनिषदि २०

३ तन्त्रसार प० ६७ वाराणसी १६३८

४ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे अथराज श्रीकण्ठदास बम्बई, पृ २३२ । सं० १९८२

“इतिथीमच्छकराचाय विरचितमन्नपूर्णाष्टकस्तोत्रम् । अत्राष्टकमित्यधिक
पदम् । शकरग्रन्थावल्याचिदेमेव नाम ।

शकराचाय रचितम् । श्लोकसंख्या १२ । बहुस्तोत्र—रत्नाकरयो शकर
ग्रन्थावल्याच ।

भगवतामाचार्याणाम कृतो वापि नसर्गिकी प्रतिमाहृदयाह्लादकारिणी मनो
मुग्धकारिणी शली सगीतप्रवाहमयी जनयतिकामप्यमिनवामभिख्यामनिर्वचनी-
याम । रचयितुमावमगिमाश द प्रवाहितोच्छसतीव । सानुप्रासा दीघ समासाऽपि
सरला । मिक्षा देहिनमोऽस्तुते पदयुताऽथ नानम्बिनापि श्रोतुहृदयानावजयति ।

नित्यानन्दकरी वरामयकरी सौन्दर्यरत्नाकरी,
निधूताखिलधीर-पावनकरी प्रत्यक्षमाहेश्वरी ।
प्राप्तेयाचलवगपावनकरी काशीपुराधीश्वरी
मिक्षादेहि कृपावलम्बनकरी मातान्पूर्णेश्वरी ॥१॥

अत्र भगवती अनपूर्णाऽमयकरी मोक्षकरी विश्वेश्वरी च कथिता ।
तथा च—

क्षत्रत्राणकरी महामयकरी माता कृपा सागरी,
साक्षा मोक्षकरी सदा शिवकरी विश्वेश्वरी धीवरी ।
दत्ता त्रद करी निरामय-करी काशी पुराधीश्वरी,
मिक्षा देहि कृपावलम्बन-करी मातान्पूर्णेश्वरी ॥३॥

२ आर्यास्तव —

आर्याया भगवत्या स्तोत्रत्वादेतदवनाम् । पुराणचदनाम्^४ “आर्यास्त-
वप्रवक्ष्यामि यद्योक्तमृषिभिः पुरा ।^५

हरिवंशे विष्णुपवणिततीयऽध्याय प्रथमश्लोकमारभ्य ३५ तम यावत् ३५
श्लोका वक्ष्याम्यनोऽत्रप्रवत्ता ।

इमस्तव प्रातः पठेत । स काश्चित् लभते । त्रिभिर्मासैः नष्टा घोरबन्धन
पुत्रनाश धनक्षय व्याधिमृत्युमयः संवशाभ्यति सर्वाथ सिद्धिः च नरो लभते ।
तथा च—

इमं च सुस्मय दिव्यमिति यासप्रस्तुतम् ।
यः पठेत्प्रातरुवाच गुचि प्रयतमानसः ॥१॥

१ शकर ग्रन्थावल्या २३ संस्करण ११ सप्तमः

२ तल्लव १

३ तल्लव १०

४ हरिवंशपुराणे (पूना १९३६ ई.) जीवकटीयतम् सं० १६१

५ हरिवंशपुराणे (पूना १९३६ ई०) २८ वि पव ३११

त्रिभिर्मांसैः कासितं च फलं च सप्रयच्छति ।

पडभिर्मांसं वरिष्ठतु वरमिव प्रयच्छति ॥२॥^१

अथानुष्टुप छन्दसा विविधनामपद सरलयामापया सानुप्रासया सप्रसादया भगवत्या कीर्तनम् । भगवतीसिद्धसेनस्य जननी सवत्र पवत नदीगुहासु वसति । सवथा लोकान सृजति विभिन्ननामानि भजते स्त्रीवाचका शब्दा ग्रस्या एव नामान्तराणि अनया सव जगत स्थावर व्याप्तम् । तथा च—

त्वया व्याप्तमिदं सव जगत्स्थावर-जगमम् ।

सग्रामेषु च सर्वेषु अग्निं प्रज्वलितेषु च
नदीतीरेषु चोरेषु कान्तारेषु भयपु च ॥२

३ इन्द्रकृत-दुर्गा स्तोत्रम्—

यत् इन्द्राण भगवत्या दुर्गाया स्तोत्रं कृतमतं स्तदेव नाम उपक्रमोपसंहारयोरपीदमेव नाम तथा च स्तोत्रपाननं तुष्टाव शिवा शंकर बल्लभमिति ^१
'पुनरावृत्तिं रहितं स्तोत्रं जाप्यान्नसंशयः ।'

सौर-पुराण ४६ तमऽध्याय ४५ तमः श्लोकमारभ्य ६१ तमः यावत् । श्लोकसंख्या १७ । स्तोत्रकर्ता इन्द्र ।

फलं चास्य त्रिविधं दुःखं निवर्त्ति देवी-स्तोत्रं प्राप्तिदत्तम् । तथा च—

य इमां कीर्तयिष्यन्ति, जपमालां भवन्ति तः ।

त्रिविधैरपि दुःखीध मुच्यंते नात्र संशयः ॥१॥^२

अनुष्टुप छन्दोबद्धं सम्बोधनान्तपदयुतम् सगीतमभ्यासरण्या भगवत्या स्तवनम् । तथा च—

जयदेवि महामाये जयत्रिदश बद्धितः ।

जयमद्रे विदहस्थे जयाद्य त्रिगुणात्मिके ॥१॥^३

स्तोत्रस्यास्य सरला सानुप्रासा पौराणिकी प्रवाहमयी भाषा । सवसाधारण जनरपि सुबोधमिदं स्तोत्रं स्वरसमभ्याजनानामोदयति ।

४ उत्कण्ठा दशकम्—

यतोऽनभगवत्या राधायावर्णनमुत्कण्ठायुतरूपेण । पुस्तकस्यापत्रमोपसंहारयोरिदमेवनाम । तथा च— उत्कण्ठा दशकम्^४ अन्तं च इति श्रीरघुनाथदासगोस्वामिविरचितस्तवावल्या श्रीउत्कण्ठादशकम् सम्पूर्णम् ।^५

१ तत्रैव २।३।८ ३२ तथा ३४

२ तत्रैव २।३।३५

३ सौर पुराण आनन्दश्रम-पूना १८११ शा या शकाब्दे प १६ । अध्याय ४६।४५

४ तत्रैव ४६।६१

५ तत्रैव ४६।५६ ६१

६ तत्रैव ४६।४६

७ श्रीस्तवकल्पद्रुमे बदायका मधुरा २ १६ पृ० ६१३

८ तत्रैव, ६३४

रचयिता रघुनाथदास गोस्वामी श्लोका ११ स्तोत्रस्यास्य पाठनाभीष्ट-
प्राप्ति । तथा च तत्र—

उत्कण्ठावस्तवन नितरा नव्या नव्ये स्वर
वदारण्यमहद्रपट्टमहिषा य स्तोत्रिमप्यव मुषी ॥१॥
तस्मप्राणममा गुणानुरसनात् सजातहर्षोत्सव ।
कृष्णोज्ज्वलमभीष्टरत्नमिरादतत स्फुटयच्छति ॥२॥^१

गादूल विव्रीडित छदावद्वेदीघसमाममयत्र स्ताने मापाया सौन्दर्य
गुनानुप्रासछटा दानीया । उचष्टिताया दध्या समादरे कृतोक्थ कविरपि,
उत्कण्ठित इव लक्ष्यत । राधा कदाह भजे इति मुहुमुहुदिगिरन कविस्ता-
दात्म्यावस्थापन इव । पद्मशय्यावणमनी रचना चातुरी गुम्फन-सौष्ठवादीनि
मनोहरन्ति । तथा च—

छिनस्वणविनिदचिक्कण रचिस्मेराक्य मघित
रक्तारक्त मुचीनपट्टवसनावेगेन विभ्राजिताम् ।
उदधूर्णोच्छितिकण्ठपिच्छ विलसद्वेणीमुक्त्वा मनाक
पश्यती नयनाचनेन मुदिताराधा कदाह भजे ॥१॥

भ्रमात्कण्टिताया मूर्ति पुरस्फुरन्ती दश्यत । मनाकशब्देनात्रोत्कण्टिताया
सा शक्य व्यज्यत ।^२

४ चण्डिका स्तोत्रम्—

यतोत्र चण्डिकाया स्तवनम् । सूच्यामिदमेव नाम ।^३ ‘अथ चण्डिका-
स्तोत्रम्’ पुष्पिकाया च ।

‘इति श्रीहोवहृद घर्मोपासना-स्तवके श्रीदुर्गोपासना-कल्पद्रुमे माकण्डेय
विरचिते चण्डिका स्तान् निरूपण नाम प्रकरणम् ४ श्लोका १२

स्तोत्रस्यास्य पाठेन सव पाप निवर्ति-मूवकम् स्वेष्ट प्राप्तिस्तथा च ।

इत्यत्र बीजमत्र स्तवनमतिशिव पातक-व्याधि-नाश
प्रत्यक्ष दि य रूप ग्रहगणभयने भदन शास्त्रिनीनाम्
इत्यत्र वगवेण सकलभयहर मत्र शक्तिदत्त नित्यम्
मन्त्राणां स्तोत्रम् य पठति स लभत प्रार्थिता मत्र मिद्धिम् ।^४

तान्निवभतदादावन ध्यान रूपेण दुरित नागायाम्यथना । तान्निव
रीत्या ग्राही ह्री क क क पद स्तवन विचित्रयौज सम्पलितयामापया विघ्न-
घ्नस प्रायना रौद्र वीरमूर्ती ममश्रमिवायात । तथा च ।

१ तत्र ११

२ श्रीमन्नवकल्पम् मन्दावन मधुरा २ १६ प० ११

३ वद्ग्योतिपाणकण्टम घर्मरव घ उपासना स्तवके १२८ अ० दुर्गोपासना कल्पद्रुमे

४ तत्र १० ४८, ४८

५ तत्र, श्लोक १२

भ्रमसि जगदिय भक्षयन्ती भ्रसती हुकारोच्चारयती
प्रहृतुदुरित चण्डमुष्णाप्रचण्डेति ।^१

सानुप्रासाभाषा कानी वपाती चामुण्डति पयानिजनानावण-कुहरम
मिध्याप्य प्रत्यभतोमय निवारण बुवन्तीव । सर्वासा दवीना बीज चण्डिकेति तथा
च—

त्व ग्राहोत्त च रौद्री त्व च शिरिवगमनात्वं देवी कुमारी ।

त्व च श्री चक्रहस्ता धुरधुरितरवा, त्व वराह-स्वरूपा ।

रौद्रेत्व चममुण्डा सकलमुवितले, सस्थिते स्वगमार्गे ।

पाताल शलशृगे हरि हरनमिते देवि चण्डि नमस्ते ॥१॥^२

६ जाडयापहास्तोत्रम्—

पुस्तके घत नाव । यत्स्तोत्रे जाडयस्यबुद्धिमानद्यस्य प्रमुखत्वेन
चर्चातस्तदेव नाम । नाम्नो-स्य निर्देश स्तोत्रेऽपि तथा च—

स्तोत्र जाडयापहदिय प्रातरत्थाय य पठत ।^३

यम-सहिताया पचमेभागे (खण्ड) २२तमेऽध्याय ४१तम श्लोकेत ८५
तम यावत् । श्लोकाश्च ५ । स्तोत्र-वर्ता नारद ।^४

यथा-नाम तथा गुण इतिरीत्याऽस्य स्तोत्रस्य पाठस्य फलतु निखिलाज्ञान-
निवर्तिबुद्धिभा-द्यादिविनाशश्च । तथा च तत्रच—

स्तोत्र जाडयापहदिय प्रातरत्थाय य पठेत ।

नारदाक्त सरस्वत्या स विद्यावाग्भवेहि ॥१॥^५

यद्यप्यत्रस्तोत्र श्लोकाणां सख्या तु पञ्चवपरमतीवप्रभावशालीदम् ।
भगवत्या सरस्वत्या स्तोत्रमिदमभवत्या स्वरूप-वर्णन तत्र च वर्णमन्त्री, गण-
योजना वर्णन-दयोरनुप्रामता प्रसादगुणितादि विषया सराहनीया इति । भगवती
सरस्वती नूपुर किरीट वक्त्रधारिण्युक्ता । नूपुर राजिता बीणा पुस्तक धारिणी ।
तथा च—

वराभयपुस्तकवत्तावीयुत

पद्मदधाना विमले करद्वये ।

नमाम्यह त्वा नुमदा सरस्वतीम्

जगन्मयी ब्रह्मा मयी मनोहराम ॥५॥^६

१ तत्रय श्लोक १

२ बृह-पोतिपाण वेङ्कटभट्टमस्क-वे उपासना स्तवके श्लोक २

३ गण-सहितायाम् गणाविष्णुदास मुम्बई पृ० ३१ ४६

४ तत्रय ५।२।४५

५ तत्रय

६ तत्रय ५।२।४३

७ दुर्गा-कवचम्—

सूच्यामिन्मेव नाम^१ ब्रह्माण्ड मोहनमस्यापरनाम । तथा चाते—

इति श्री ब्रह्मवर्तमहापुराण प्रवृत्तिस्रष्ट नारदनारायण-सम्वादे ब्रह्माण्ड
मोहन कवच नाम सप्तपञ्चमोऽध्याय ।^२

ब्रह्मवर्ते २ये खण्डे ६७ तमऽध्याये १मश्नोकमारभ्य २७ तम श्लोक
यावत् । नारद प्रतिनारायण आह ।

कवचस्यास्य धारणेन सवनीययात्रयापृथिव्या भ्रमणन च यत्फल लभ्यते
तत्फल लभते । सिद्धे कवचे नर पुत्रपौत्रादियुतो भवति । तदगेहलक्ष्मी स्थिरा
भवति । तथा च—

कवच धारयद्यस्तु सोऽपि विष्णुनसहाय ।

स्थाने च सवतीर्थाना पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे ॥१॥

यत्फल लभते लोकस्तदव धारणा मुने ।

पञ्चलक्ष जपेनैव सिद्धमस्तद भव मुने ॥२॥^३

स्तोत्रस्य भाषा सरला पौराणिकी । प्रवाहमयी घनादौ परम्परा कथन
ततागयासकरयासादिकम् । ततोदिप्रक्षणम् । फल चाते ।

८ दुर्गा-कवचम्—

यतोऽनदुगाया वणनम् । सूच्यामुपक्रमऽध्यायान्ते चेदमेव नाम ।^४ तथा च—

शृणु नारद वक्ष्यामि दुर्गाया कवच शुभम् ।^५

अध्यायान्तेचास्य नाम दुर्गतिनाशिनीकवचम् ।^६ तथा च—

इति श्री ब्रह्मवर्त महाभणपति खण्डे नारद-नारायण सम्वादे दुर्गति
नाशिनी कवच-नामकोन चत्वारिंशोऽध्याय ॥^७

ब्रह्मवर्ते तृतीय खण्डे ३६ तमेऽध्याये ३५ श्नोकमारभ्य २३ तम यावत् ।
श्लोका २० । नारायणो वक्ता नारद श्रोता ।

सवतीथयत्रतादिभियत्फल प्राप्यते तत्फल लभतेऽस्य धारणात घनात्वा
घतलज प्रजप्तोऽपि न सिद्धि-दायकम् । तथा च—

सुस्नात सवतीर्थेषु, सवयशेषु यत्फलम् ।

सवप्रतापवासे च तत्फल लभते नर ॥१॥

१ ब्रह्मवर्ते स्थिती विश्वविद्यालयीय पुस्तकालय (बाम्ब) प० ७

२ खण्ड पृ ३१२

३ खण्ड २।६७।१६ १६

४ खण्ड पृ० ६

५ ब्रह्मवर्तपुराण १२।६।१३

६ खण्ड प ४११

७ खण्ड ४१२

इदं कवचमनात्वा भजेद् दुर्गनिनाग्निनीम् ।

शतलक्षं प्रजप्ताऽपि न मत्र सिद्धिदायक ॥२॥^१

स्तोत्रमिदं पुराणब्रह्माक्षरं ददौ निपुरसग्रामे हरश्च गीतमाय सच
पद्मनाभाय । गायत्र्य छन्द ब्रह्माण्ड विजयमस्यापरं नाम । विनिर्माणस्ततोऽग
यास करयासादिकम् । दिग्प्रक्षण च । सरला सुबोधा चानभाया प्रवाहमयी
पौराणिकी शली ।

६ दुर्गाब्रह्म कवचम्—

यतोऽत्र ह्यप्रोक्तं दुर्गा कवचमितितदेवनाम् । सूच्या^२ स्तोत्रादौ पुस्तके
धृतमिदं नाम । तनादौ दुर्गा ब्रह्मकवचम् ^३ पुष्पिकाया च हरिहर-ब्रह्मविर
चित् देव्या कवचम् ।^४

वाराहपुराणतः दुर्गोपासना कल्पद्रुमे उदघतम् । श्लोकं सरया ५६ ।

फलं चास्य स्तोत्रस्य नित्यं पाठेन प्रसादि-वाधा नानित । तथा च तत्र—

ब्रह्मराक्षसं वेताला बुष्माण्डामरवादयः
नश्यन्ति दशनादस्य कवचं हृदि संस्थित ॥१॥

मानो नतिभवेद्भ्रातृस्तेजो बद्धि करपरम् ।

यशसा बद्धतः सोऽपि कीर्तिमण्डितभूतले ॥२॥

देहान्ते परमं स्थानं यत्पुरुरपि दुर्लभम् ।

प्राप्नोति पुरो नित्यं महाभाया प्रसादतः ॥३॥

परमं प्रसिद्धमिदमास्तिकं जगति देवी भागवत । च पठितं दुर्गां सप्त
शत्या आदौ विधीयत । तनादौ नव दुर्गा नाम कथनं ततोदिप्रक्षण । करारक्षा
परम् । अत्र च फलं कथनम् । अनुष्टुप्छन्दः सरलामाया सप्रसादा सातु प्राप्ता ।
प्रवाहमयी शली । देव्या प्रभाववर्णनात्मिका । तत्तन्नामप्रसंगेऽस्या रूपं शक्तिश्च
प्रदर्शिता । यस्यां दिशं योऽधिष्ठीवीसवः तस्या रश्मिका प्राच्या रक्षुतुमामन्त्री
इन्द्र प्राच्या अधिपति । ऐन्द्रीचाधीश्वरी ।

१० दुर्गाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम्—

भगवत्या दुर्गाया अष्टोत्तरशतनामानि तितन्वनाम् । सूच्याम^६ उपत्रये
अथ दुर्गाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् ।^७ अत्र च^८ श्री दुर्गाष्टोत्तरशतनामम्

१ तत्रैव ३।३६।१६ २२

२ दुर्गोपासना कल्पत्रय प ५

३ तत्रैव १६२

४ तत्रैव १६४

५ दुर्गापामना कल्पत्रय ५२ ५३ ५४ श्लोका

६ तत्रैव पृ १—जातप्रमो (देवनागरी लिपि) २००८ मम्बई, ४२६ पृष्ठ

७ तत्रैव पृ १८

स्तोत्र निरूपण नाम प्रकरणमिति ।^१

विद्वत् सारतन्त्रनाशाद्यतम । ईदृशर गतातीत श्रोतव्य इत्यादि १६
शाक्तप्रमोदगीतम् ।^२

पञ्चास्याष्टोत्तरातनामस्त्रात्रस्य पाठेन चतुस्रमप्राप्तिरमाध्य तस्य
किमपि नास्ति तथा च तत्रैव—

नामाध्य विद्यते दवि त्रिपुत्रावेपु पावति ।
घन धाय भुजान जाया हस्तिनमव च ॥१॥
चतुस्रतया चान लभे मुनिन च साद्वतीम् ।
राजानो दामता यान्ति राज्यधियमवाप्नुयात् ॥२॥
भौमावस्यानिनामागे च त्रेतानिपागते ।
त्रिलोक्यप्रपठन स्तोत्र स भवमम्पन् पदम् ॥३॥^३

अनुष्णवदत्र भवत्या दुमाया अष्टोत्तरातनाम्ना कथनम् । गृह
निनामानि प्रसिद्धा यव । अल्पममासानि । गणनापराणि । त शक्या गन्धिमव
च घात्यते । सरला सानुप्रासा प्रवाहमयी भाषा । गुणात्मिना यपियानिचिन
नामानि यथा पटला रूपणा, सर्वा अष्टदन्त्य एकद

ग्राही माहदवरी च त्री, कौमारी वण्णवी तथा ।
चामुण्डा चववाराही तदभोद्व पुण्याकृति ॥४

११ दुर्गा-स्तोत्रराज —

सूच्यामिदमेवनाम । पुराण स्वयथ्रीकृष्णो नामेदप्राह ।^५ 'स्तोत्र
राजप्रत्यारयामोति ।'^६

ब्रह्मवर्ते ४थे मण्डे ८८ तमे अध्यायप्रथम श्लोकात्सम्य ७१तम यावत् ।
श्लोक-सख्या ७१ ।^७

यानित्यमिद स्तोत्र पठति स इहैव पावता द्रष्टु समर्थो भवति । अग्नि
जलवायु-स्त्वम् चतु प्रमुभवति । तथा च

सवसिद्धि च लभत मिदस्तोत्रामवेद्यदि ।
दशायुत जपनव सिद्धस्तोत्रोभवन्नर ॥१॥
अग्निस्त्वम् जलस्त्वम् मृत्युस्त्वम् भयनसस्तथा
अश्वमघ मरुताञ्च पृथिव्याश्च प्रदक्षिणता ॥२॥^८

१ शाक्तप्रमोद २० = बाम्बे (राजदेव-रत्न गिह) पृ० १६

२ तत्रैव पृ ४२६

३ शाक्तप्रमोद २० = बाम्बे (राजदेव-रत्न गिह) १४ १५ १७

४ तत्रैव ८

५ ब्रह्मवर्ते कण्ठस्थ (वक्रवर्त-प्रस मुम्बई) श० १२६६ पृ ४

६ तत्रैव पृ २६ ४१८८३

७ तत्रैव पृ २०६ ४१८८३

८ ब्रह्मवर्ते कण्ठस्थ (वक्रवर्त-प्रस मुम्बई) पृ० १८६६—४१८८६ ६६

नन् सव श्रो कृष्णमहिमानमवभोकयतववात पयतमिम स वाल
बुदव्याऽमयदितिमोहमुपगत । श्रो कृष्णसतस्मै इद स्तोत्र प्राह अस्पैवप्रभाक्षण
भगवानमहादेव त्रिपुर हतु समर्थोवभूव । ब्रह्मा शक्तराय दत्तो स च सनका
दिभ्य आह । अत प्रासरदिद स्तोत्रम ।

अनादौ स्तोत्रस्य महत्त्व प्रतिपादितम् । तत स्तवनविधिस्तत । 'स्नात
पादौ च प्रधातय धत्वा धीत च वाससीगाचान कुशहस्तश्च गुचिर्विष्णु च
सस्मरन्निति १ मय भगवती दुर्गादुगतिनाक्षियुक्ता । विष्णुमाया नारायणी
सनातनी नारायणी नित्यानन्दरूपा निगुणा सगुणा प्रकृति पुरूपरूपा पशुपरा
सावित्री वधितति । २ एकवभगवती दुर्गा स्थानाद्याधारभदेनविभिन्ननाम्ना
वध्यते । सवा शक्तयोस्या एव जायते ।

१२ दुर्गा स्तोत्रम्—

दुर्गाया भगवत्या वणनात्तदेवनाम । सूच्यामिदमेव नाम । ४ अध्यायान्ते
पुष्पिकाया वेद नाम । तथा च—

इति श्री ब्रह्मवर्ते महापुराण प्रकृति गण्ड नारदनारायणसम्बाद दुर्गा
स्तोत्र नाम षट् पठितमोऽध्याय । १

ब्रह्म ववर्ते २य खण्डे ६६ तमेऽध्याये १ श्लोकमारभ्य ३३ श्लोकयावत् ।
श्लोकसंख्या ३३ ।

पूजा काले स्तोत्रस्यास्य पाठो सिद्धिजायते वच्चा वाक्वच्चा मृत
वत्सा वा वपमेक श्रुत्वा सुपुत्र लभत । नारागारा प्रमुच्यत । यक्षमापीडित
गलकुण्ठी महानूली रुजात रगाव विमुच्यत । तथा च—

इत्यात्मना अत स्तोत्र दुगाया दुगताशनम् ।

पूजा कालेपठवाहि सिद्धिर्भवति वाञ्छितम् ॥१॥

वच्चा च वाक् वच्चा च मृतवत्सा च दुमगो ।

श्रुत्वा स्तान वपमेक सुपुत्र लभते ध्रुवम् ॥२॥

नागगारे महाधोरे वा बद्धो हत्वयत् ।

श्रुत्वा स्तोत्र मासमेव व वनामुच्यतध्रुवम् ॥३॥

राजद्वारश्मसान च महारण्य रणस्थने ।

हिसजनु समीपे च श्रुत्वा स्तान प्रमुच्यते ॥४॥ ६

१ तत्रव ४।७।७।६ ६३

२ तत्रव ४।८।१७४

३ तत्रव ४।८।१११ १८

४ तत्रव ॥ ॥

५ ब्रह्मवर्ते प ३११

६ तत्रव ३।६६।२६ २७, २८ १

दुर्गेवमूल प्रवृत्तिः । त्रिगुणात्मिका सगुणा निगुणा च सनातनी सर्वाधारा सर्वेशा सर्वना सर्व भान प्रदा सर्वबुद्धि-स्वरूपा यद्वा पुष्टि मघा-दमादीनि तस्या एव नामांतराणि ।^१ भवमाहेश्वरी वैष्णवी ब्रह्माणी भद्रदा, भद्रकाली सनातनी ।

१३ दुर्गास्तोत्रम्—

यताऽत्र दुर्गास्तूयते स्तोत्रणानेन । फलकथनेचात्र नामेदमवधत्तम् ।^२
दक्षि स्तोत्रमिदं हि पठिष्यन्ति तवानघे ।^३

बाराहपुराणे ६५ तमऽध्याये ५८ तम श्लोकमारभ्य ७१ तम यावत् ।
श्लोक सख्या १४ । स्तोत्रकर्तारान्देवाः ।

स्तोत्रस्यास्थप्रपठनात् सर्वसिद्धिर्जायते । तथा—य तत्रव—

देविस्तोत्रमिदं ये हि पठिष्यन्ति तवानघे ।

सर्व-कामसमाप्तमानं कुरु दक्षि स नीवर ॥१॥

एवमस्त्विति तान्देवानुत्वा दधी पद्मपरा ।

विससज ततो देवान स्वयन्त्रय सस्यिना ॥२॥^४

अतीवसरलमिदं स्तोत्रम् । सरलया सानुप्रसया प्रसाद-बलितयागिरा भगवत्या देव्या पुराणेषु या चरित्र चर्चा तस्या वणनम् । सप्तशत्या कथा — घनापि तिष्ठति । वष्णवी महिषासुरनिहन्त्रीहस्तेषु च घण्टानिगूलधारिणी विरूपाक्षी । अस्या एव भगवत्या रूपद्वयम् । विद्या अविद्या चेति । यस्या कारण गच्छति तेषां भय न विद्यते । भगवत्या एव प्रभावात् भूत भव्य भव चावतिष्ठते । पौराणिक रीत्या प्रभावकरमिदं स्तोत्रम् । एकव दुर्गा भगवती त्रिगुणात्मिका जगताम सृष्टि स्थिति-न्यादीनि विधत् । ब्रह्मेन्द्रविष्णु-शिवादेषु विभिन्ननामनि निवसति । महाकाली महालक्ष्मी महासरस्वत्यादिरपेणेति ।^५

१४ देव कृत-देवी स्तोत्रम्—

यत देवैः कृतमिदमिति तदेव नाम गुम्भ निगुम्भ पराजिता देवा दधी तुष्टुवु । पुराणे घतं नाम ।^६ तथा च—

स्तोत्रं भद्रियतं भानु सप्तस्त स्वर्ग—वासिभिः ।

निगुम्भ गुम्भ दयाम्या प्रवत्ताम्या प्रपीडित ॥१॥^७

१ सर्वत्र २।६१।८ १७

२ बाराहपुराण (धर्मराज सम्बन्ध) १६१६ प० ६

३ बाराहपुराण (धर्मराज सम्बन्ध) ६१।७०

४ तत्रव ६६।७ ७१

५ तत्रव ६५।५८ ६६

६ शिवमहापुराण प० राघवेज पाण्डव प कुतकातय बाह्यो, प्र० ख० (२ २०) प० ८७४

७ तत्रव ४७।१३

स्तोत्रस्यास्य पाठेन शत्रु विनाश-पूर्वकं सबलवाय सिद्धिस्तथा च स्तोत्रान् स्वयमाहुदवी—

यमाये निखिदा देवान यूय तिष्ठत निमया ।

पाय व साधयिष्यामि स्वतन्त्राहविनाशयम् ॥१॥^१

शिवपुराण उभासहिताया ४७ तम-ध्याय ३मश्लोकमारभ्य १६^१ यावत् । श्लोका १४ ।

मगवतो जगत्प्रिया त्रिभुवनत्राणकारिणी समस्त मनारोत्पत्ति स्थिति लयकारिणी । जनानां मुक्तिप्रदायिनी । पराम्बास्वरूपा कविता । तथा च तत्रैव —

नमो मुक्तिप्रदायिने पराम्बाय नमो नमः ।

नमः रामस्त—समारोत्पत्ति स्थित्यन्तराणि ॥१॥^२

सरले सागुग्रासे प्रवाहमय पीराणि वभावना शक्तिं ज्ञात्वा स्तान्ने विमपि विचित्रमान-दमनुभवति हृदयं सचतसाम् । नमः गच्छ युते पदरनुष्ठुच्छे १० यद्धमगवत्या यणमगतीव राचरम् । वानिचित तात्रिकायपि नामाचर यथा सारा, छि नमस्ता श्री विद्या भरवी अजिता वगला धूमानती विनासिन्यामीनि ।^३

१५ देवीस्तोत्रम्—

दुर्गासप्तशत्या प्रतामावण्डय पुराण च धतमिदं नाम । देव हृतत्वाच्चत देव नाम । आवायेय देवा उचुरिति शरीर ।^४

मार्कण्डेय पुराण १७वीं माहात्म्य ८४ तम-ध्याय महिषासुर-वधानन्तर १ म श्लोकमारभ्य २७ श्लोक यावत् देवा चक्रुः । स्तोत्रं कर्तारो देवा । श्लो० २७ फल चास्य स्नानस्य पाठान्तं सकृन् मनोरथसिद्धिं गन्तुं परामवदत् । गायते परमप्रणालीनामिदमाचरन्ति । तथा च ।

यदि वापि वरो नैवस्त्ययास्माकं महेश्वरि ।

संस्कृता संस्कृता वना हिंसाया परमापद ॥१॥

यश्चनत्य स्तवरेभिस्त्वा स्नाप्यत्यमलानन ।

तत्पवित्राद्विभय धनारादि समपदाम् ॥२॥

यद्धयस्मत्प्रमनां त्वमेव सा सवन्मिव ॥ ॥^५

स्तात्रमिदं मरुतानां संगीतमय्या गत्या विनिर्मितमत्र भावरसयोरनुभूति प्रत्यक्षसिद्धिश्च । वसततिनका तिलवीरुतमिदमत्र देव्या प्रभावो ब्रह्म विष्णु

१ शिवमहापुराण प० राम तत्रपाठ्य प पुनःकालय वाक्ता (२ २०) प्र स० प ४८।१६

२ तत्रैव ४७।४१

३ तत्रैव १५ १५ या-त

४ मार्कण्डेयपुराण (मनसुखराय मार कलाहवरोड कनकत्ता) १६६२

५ मार्कण्डेयपुराण (मनसुखराय मोर, कनाइव रोड कनकत्ता) १६६२ ८४।३२ ३३

निवादिभिरप्यर्च्य—इति वक्षितम् । तस्या भृकुटी-कराल रूपमेवदष्ट्वा दत्वा प्राणान् तत्पञ्च । स्तोत्रे च गूलेनपाहिनोदेवीयादि चतुर्भिः श्लोक स्वात्मरक्षापि प्रवृत्ती कृता । स्वाहा स्वधा रूपेण देवी सवशस्थितेति । तथा च—

यस्या प्रभावमतुलभगवाननन्तो ब्रह्मा हरश्चनहिवक्तुमलं बलं च ।

सा चण्डिकास्वितजगत्परिपालनाय, नाशाय चागुममयस्यमतिं करोतु ॥१॥

स्वाहासि वैपिनगणस्य चतस्तिहेतुरन्वायसेत्वमत एव जनं स्वधा च ॥२॥^१

१६ देवकृत लक्ष्मी स्तोत्रम्—

देवं कृतलक्ष्म्या स्तोत्रमतस्तदेवनाम । भूच्यामपोद तयव ।^१ प्रध्यायान्ते पुण्यवाया च । तथा च—

इति श्री ब्रह्मवर्णे महापुराणे श्रीकृष्णार्जमन्वण्डे नारायणनारद-सम्वादे भगवद् गुणवर्णने लक्ष्मी-स्तोत्रकथनं नाम षट्पचाक्षतमोऽध्यायः ।^२

ब्रह्मवर्ते ४ मण्डे ४६ तमोऽध्यायः ७५ तमः श्लोकमारम्य ६१ तमः यावनः । श्लोकाः १६ । गृहं प्रविशन्ती जयविजयाभ्यां निवारिता सती क्रुद्धा प्राणान्त्यक्तुमुद्यता भवनं तदा सर्वदेवान्मातुष्युः ।

प्रातरायास्य पाठेन सर्वान्कामानवाप्नोति । स्वेष्टकामानवाप्नोति । शोणसन्तापनाग्नौ हृषान्करं तथा च—

इति लक्ष्मी-स्तव पुण्यं सर्वदेवं कृतं गुह्यम् ।

यः षट्प्रातर्ध्याय स वै सर्वलभेन ध्रुवम् ॥१॥

अभार्यो लभते भार्यो विनीता च मुक्ता सतीम् ।

सुशीला सुदरीरम्या अतिमुप्रियवादिनीम् ॥२॥^४

१७ देवी-स्तोत्रम्—

स्तोत्रं श्रमिन् देव्या वपनत्वात्तद्देवनाम । पुराणेष्ण चैशम् नाम ।^१

देवी भागवते तृतीये स्कन्धे श्रमाध्याय २५ श्लोके मारम्य २१ निभावतः ।

श्लोकं मध्या २० । स्तोत्रवता निव ।

स्तोत्रस्थास्यपाठेन नरः सर्वेभ्यः च लभत मुक्तिं प्राप्नोति तथा च—

सपीयशाभ्योजनं समं न विद्यन्ते ।

नतपमा न ज्येन न समाधिना

न च तथा विहितं अनुभियथा ।

१ तर्जितं ८४४५ ११ ।

२ ब्रह्मवर्णमहापुराणे (बम्ब.) १०१

३ तत्रैव पृ० १४७

४ ब्रह्मवर्णमहापुराणे (बम्ब.) ४३६१८२ ८६ ८६ ६०

५ देवी भागवते (ननमुद्राज शोर कम्पन्स रोड कलकत्ता (१९६०) ३१२ अध्यायान्ते

तव पदाञ्जपराग—निषेवणान

भवति मुक्तिरजे भवसागरात् ॥१॥^१

द्रुतविलम्बित उन्नावद्धे सरस सप्रसादे सानुप्रास सगीतमयेऽन सरसे
देव्या स्तोत्रकृत्वा विष्णौ विरत भगवान् निवश्चकार । अत्र प्रतिपादिनम यत
ब्रह्म विष्णु शिवा अस्याएवाग भूता । सबस्त्रीरूपत्वन स्त्रीत्वमपि-स्वीकृतम् ।
पदाञ्जमेवमेव सम यथादयो न । अनन्तिव प्रायनानन्तर पदाञ्ज प्राथयते तथा
च—

यदिहरिस्तव देविविभावज तदनुपदमागस्तवादभव ।

किमहमन्नतवापि न सदगुण सक्तान्तरविधौ चतुरा शिव ॥१॥

जननि देहि पद्माम्बुज मेवन युवतिमाधगतानपि न सदा ।

पुरुषतामधिगम्य पदाम्बुजात् चिरहिताक्वचभेत्पुस्तस्फुटम् ॥२॥^२

१८ देवी स्तोत्रम्—

यताऽत्रदेव्या स्तवो नस्तत्त्वनाम । पौराणिक नामापि ।^३

देवीभागवते ततीय स्वधेपचमाध्याय २६तम श्लोकमारभ्य ४६ तम
श्लोक यावत् । द्वावमध्याय २१ । स्तोत्र-वर्त्ता ब्रह्मा ।

एव चास्य स्तोत्रस्य नित्य पाठन नर मुखमेधते । त कदाचित्कापिसशयो
न भवति सवशात् त चाधिगच्छति च । तथा च—

स्वमुखेनापि सन्नेह छेत्तुमहसि मामवम ।

पुराणमोगाञ्च म प्राप्ता सगतिस्तवपादयो ॥१॥^४

शिवविष्णौ भुजग प्रयातानुष्टव—छ दोषद्धे सरसे सानुप्रास स्तोत्र प्रसाद
सम्बलित भगवत्या महिम—प्रतिपात्तम् । देवीमिमा जातु देवा नापारयन् ।
तपो-योगपानान्निभिरपि अगम्या । य भगवती जगदम्बिकाविहायस्तत्त
योगान्निमार्गेषु प्रजति ते नानिन । अस्तुतो देव्या पर नास्ति किञ्चित् । तथा च—

न वदास्त्वामेवकनयितुमिहास नपटय ।

यतस्तेनाबुक्त्वा सकलजनवात्रीमदिवलाम् ॥१॥

स्वधाभूतादेवा सकलमग्न्याहामपुविहिता ।

तदात्वं सवपा जननि खलु जाता निम्बुवने ॥२॥

अमयेष्टधायोगमार्गेप्रवृत्ता प्रवृत्तिमूढा समाधौस्थिताव ।

जानन्ति ते नाम भोम प्रद वा समुच्चारित जातु मातमिषेण^५ ॥३॥

१ तत्रव ३।५।१६

२ देवीभागवते मनसधराय मोर क्लाहव रोड वलकता (१६६) ३।५।२ १३

३ तत्र व अध्यायान्ते

४ तत्रव ३।५।४५

५ देवीभागवते १। २६ ३२ २७

१६ देवी-स्तोत्रम्—

यतोऽत्रदेव्या स्तोत्र । पुराणेघतनाम । पुष्पिकाया च तथा च—

इति श्री देवी—भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्रत्रया सहिताया तृतीया
स्वधे विष्णुनाकृत देवीस्तोत्र चतुर्थोऽध्याय ।^१

देवी भागवते तृतीये स्वधे चतुर्थाध्याये २६ तम श्लोकमारभ्य ४६ तम
यावत् । श्लोक-सख्या २४ । स्तोत्रकर्ता विष्णु । ब्रह्माप्रवक्ता ।

स्तानस्यास्य पाठेन नरा जानवाभवति यतो विष्णुरिदमेव देवीमयाचन ।
तथा च—

नमो देवि महाविद्ये नमामि चरणौ तव ।

सदा ज्ञान प्रकाशमे देहि सर्वायदे शिवे ॥१॥^२

स्तोत्रेऽत्र रागप्रवाहिणी ललितललिता कोमल-कात पदावली भाषा ।
सरला श्रुतुप्राप्तमयी । भगवत्या महिमवर्णनपरमिदम् । तत् एव भवमुत्पत्त्यादिक
भवति । जगता रज्जनाय सा भाषा विस्तारयति । इयमेवभाषनी स्वाहा स्वधा
सगुणा निगुणा च । तथा च—

ज्ञात मयाखिल त्वयिसन्निविष्ट, त्वत्तोऽस्यसम्मलयावपि मातरश्च ।

शक्तिश्चतस्य वरणेवितत प्रभावा नाताधुनासकललोकमयीति नूनम् ॥१॥

विस्नायमवमखिल सदसद्विकार स-दशयासिविकल पुरपाय काले ।

तत्त्वश्चपाङ्गमिरेव च सप्तमिश्च, भासी-द्रजालमिव न किल रजनाय ॥२॥

याचञ्चतेऽभिद्रुमल प्रणिपत्य काम चित्त सदा वसतु रूपमिदतवत्त ।

नामापि यवन-कुहरे सतत तवैव, स-न्शन तवपदाम्बुजयो सदव ॥३॥

गायन्त्यसिप्रथम वेदकला त्वमेव स्वाहा स्वधाभगवती सगुणाधमात्रा ।

भ्रान्ताय एव विहितो निगमो भवत्या, सजीवनाय सतत सुरपूजानाम् ॥४॥^३

२० देवी-स्तोत्रम्—

५ या स्तोत्रत्वानपुराणे तथबोल्लेखात पुष्पिकाया च तथा चाध्यायाते—

इति श्री देवी भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्रत्रयामसहिताया तृतीय
स्वधब्रह्मणा कृते देवी स्तोत्रे सप्तमाध्याय ।^४

देवी भागवते ३य स्वधे ७माध्याय २७ तम श्लोकमारभ्य ४७ तम
यावत् । श्लोक-सख्या २१ । स्तोत्रकर्ता—ब्रह्मा ।

स्तोत्रस्यास्यपाठेन सकल फनावाप्ति । विनोपत शत्रुनाश —

१ तत्र च ३१४ अध्यायाते

२ तत्र च २१४ ४६

३ देवीभागवते २१३३० ३१ ७ ४५

४ तत्र च ७ अध्याये

त्यत्त्वायानि सर्वाणि जिगारतुलजेम् ।

निगता याग निद्रा सा नागाय च तथाम्भवा ॥१॥^१

यस्यन्ततिलवातिसक्तीकृत सरस संगीतमयऽस्मिन्तोत्रं तलित नलिनदा
सरस-सारसया भाषया सानुप्रासया मप्रमादया दया गहिम प्रतिपादनम् । यथा
नरो नाटय तनोति तथैव भगवती जगज्जाल चलयति । बुद्धि—श्री धीह्री
कीर्तयदियोस्या एव रूपान्तरा । 'ह्या' 'या' 'वा' अपि महत्त्वमस्या पातु न पाग्यति ।
सत्यत्र कानिचिदपाणिनीया ध्वनि प्रमाणा । नया च—

नाटय तनोपि सगुणा त्रिषिध प्रसार

नोवेति वाजपिनवदृश्य विधानयोग ।

ध्यायति या मुनिगता नियत त्रिवासे

संध्यति नामपरिष्वप्यगुणान्भवानि ॥१॥

बुद्धिर्हिषाघक्षरणा गता स्या त्व

श्रीश्चासिषेवि सतत सुप्ता सुराणाम् ।

कीर्तिस्तथा मनिघनीकिलनातिरेव

श्रद्धारतिश्च सप्ततपु जनपुमात् ॥२॥

कस्तं चरित्रमविल भुवि वन् धीमान्

नाह हरिन् च भवानसुरान्तया य ।

ज्ञानु क्षमाश्चमुनया न ममामजाच्च

दुर्वाच्येषमहिमातवत्तलोवे ॥३॥^२

२१ देवी-सहस्रनामस्तोत्रम्—

यथाऽत्र देव्या स्तव सहस्रनामभिश्चरत देवताम् । अध्यायान्तं पुष्पि
काया च । देवी सहस्रनामस्तोत्रवर्णन ।^१ कूर्मपुराणपूर्वार्द्धे १०० अध्याये ६२तम
श्लोकमारभ्य १६६ तमं यावत् १३८ श्लोकाः ।

स्तोत्रस्यास्य पाठनं नरा सर्वानिहियामुष्मिना नामानवाप्नुवन्ति । न
तस्य क्ते किंचिद् दुर्लभं क्षणव भीता पनायन्त तथा च —

यश्चतत्पठतिस्तत्र ब्राह्मणाना समीपत

समाहित मना सोऽपि सर्वपाप प्रमुच्यन् ॥१॥

अभ्यर्च्य गन्ध पुष्पाद्य भक्ति-योग समवित ।

मस्मर परम मान दिव्य माहेश्वर परम् ॥२॥

सोऽतःकाने स्मृतिस्त्वापर ब्रह्माधिगच्छति ॥४

१ तत्रैव १।७।४६

२ देवीभागवते १।७।३ ३१ २४

३ कमपराण (मनसखराय मोर कनाइव रोड कनकता) १६६२ १।१२ अंते प ५८

४ कमपराण (मनसखराय मोर कनाइव रोड कनकता) १६६२ १।२ ३१५।१६।१८

देव्या रूप दिदम्भुणा हिमवता प्रार्थिता भगवती स्वरूप दशयामास तस्मै ।
स च सहस्रनाममि स्तात्र चत्वार । सरले सानुप्राग सप्रसादेऽत्र स्तोत्रे देव्या
नाम्ना सहस्रम् । अनुष्टुप छन्द । सन्त्यन-यानिचिन्नामानि यानि अयत्र
दुर्लभानि । स्तान्नेऽस्मिन्स्त्रीवाचना भवैगन्दा देवी रूपा एवेति प्रतिपादितम्
सन्त्यत्र बहूनिनामानि योगिकानि सप्तस्तानि च । इयमेकैव शर्वाणिरद्राणीत्यादि
नाममि प्रोच्यत तथा च—

आत्म-याधाय चात्मानमाचार समनुस्मरन ।
नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टाव परमस्वरम् ॥१॥
ईश्वराणी च गवाणी शक्रादृक्षरीरिणी ।
भवानी च व दद्राणी महालक्ष्मीरयाम्बिका ॥२॥^१

२२ देव्या अष्टोत्तर शतनाम स्तोत्रम् —

यतोह्यत्रदेव्या अष्टोत्तर शत नाम्ना कथनमतस्तदेव नाम । अध्याया
शब्दत च तदेव नाम कथनम् ।^१

एन चास्यदेवी स्वयमाह श्रवणेनास्य सबपाप विभुक्ति । अन्तेशिव
लाक प्राप्तिश्च । तथा च—

एतदुद्गत प्रोषत नाम्नामष्टशतमुत्तमम् ।
अष्टोत्तर च तीर्थाना शतमेतदह्युदाहृतम् ॥१॥
य पठेच्छृणुयाद्वापि सब पाप प्रमुच्यत ॥
सबपापविनिर्मुक्त कल्पवसति शिवपुर ॥^२

अपिभि पष्टादेवी स्वयमवाह स्वनाम्नामष्टोत्तर शतम् । अनुष्टुपश्चात्र
छन्द प्रसादगुणयुतमिदम् । अत्र तत्र सबन वर्षेऽस्मिन् भगवत्या विभिन्ननामना
रूपेण चयतनानि सर्वा स्त्रियाभ्या एव रूपाणि । भगवत्या नाम्ना परिगणना
प्रसिद्धाथव नामाभ्या पात्तानि कानिचित्तु अप्रसिद्धान्यपि । यत्र स्थान थादेवी
प्रसिद्धा सात्वस्या रूपभव । यद्दीनाम नदीनाम नामाभ्यपिदध्या नामानि ।
यथा सुनदा नदिनी तथा च—

शिवकृण्डे सुनदा च नदिनी दक्षिण-नटे ।
शक्तिमणी द्वारवत्या, तु राधा वदायने चने ॥१॥
देवकी मधुराया तु पाताले परमेश्वरी ।
चिन्मूटे उन्न सीमा विनय विनयनिवासिनी ॥२॥
प्रयागललिनादवी कामाशीषधमादने ।
मानसजमुगनाम, विश्वनाया तथाम्बरे ॥३॥^३

१ तत्रव १२।६१ ६२

२ मत्स्यपुराण १६।४ थ ११

३ तत्रव १ ५४ ५५ ५६

४ मत्स्यपुराण—मन्वसुधराय शीर क्ताइव राठ कनवता १८।४, १३।३५।३८।२७

२३ देव्यपराध क्षमापनस्तोत्रम्—

यताह्यत्र देवी अपराध क्षमापनस्यप्राथना पुस्तकेषु सत्रत्र नाम्नाननास्य निर्देशः । बहस्तोत्ररत्नाकरयोः शिव शंकरश्च यावत्त्या चानेन नाम्नानिर्देशः ।^१
 आचार्य शंकर प्रणीतमिदं श्लोकानामनं द्वादश ।

आस्तित्वं जगति परमं प्रसिद्धमिदं स्तोत्रमते प्रत्यक्षतः फलवचनाभावेऽपि जप-स्तोत्रकुवताजननं यातु इत्यभ्ययनायाः सत्त्वात् तस्या एव फलत्वात् निस्का-
 मस्य तस्यप्रत्यक्षतः फलवचनासम्भवात् ।

न मोक्षस्याकाक्षा न च विभववाछापि च न मे
 विज्ञानापेक्षाशशिमुखि सुखेच्छापि न पुनः ।
 अतस्त्वा सयाचे जननि जननं यातु मम व
 भृङ्गानी रद्राणी शिष्य शिव भवानीति जपत ॥८॥^२

शिखरिणी छन्दाबद्धमिदं सरलया भाषया पञ्चक-पृथक् पदधावबोधे सुगमतया जनानाकपति । अत्र कवेः हृदयसारस्य विनम्रत्वं च दशनीये ।

पथिध्या पुत्रास्त जननिबह्व सति सरला
 पर तपा मध्य विरलतरलोऽहं तवमुत ।
 मदीयोऽयं त्याग समुचितमिदं नातृशिवे
 कृपुनो जायतक्वचिदपि कुमाता न भवति ॥९॥^३

शिवशिवभवानी जपन जीवन्मोक्षं कामयमान आचार्य भक्तैरत्कृष्टं दशमिवगच्छति । दीनताया अपरं दष्टान्तं मय्यनाये इत्युक्त्यामातुं वात्सल्यं मुहीप्यत । तथा च—

नाराधितासिविधिनाविविधोपचार
 विरुद्धचित्तनपरनकृतवधोभिः ।
 दयामेत्वमवयवैर्किञ्चिन्मययनाये
 धत्से कृपा मुचितमम्बपर तदेव ॥१०॥^४

२४ देव्या भगलस्तोत्रम्—

भगलाया देव्या स्तोत्रत्वात्तदेवनाम । पुस्तकेषु भगलचण्डयुपाख्यानं शब्देनास्य निर्देशः । देव्याश्च भगलस्तोत्रमित्यपि ।^५

दीर्घागवते ६मे स्कन्धे ४७तमोऽध्याये २६तमं श्लोकमारभ्य सप्त त्रिशत्तमं यावत् । श्लोकानां १२ चास्तोत्रवर्ता भगवामहादेव ।

१ बहस्तोत्ररत्नाकरयोः काशी बाम्बे संस्करण पृ० ११९ १२०

२ देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रं श्लो ८

३ देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रं श्लोक ३

४ तत्रैव श्लोक ६

५ देवी भागवते (मनुष्यराय धीर वनादेव रोड बनकच्छा) पृ० ६९६ श्लो० २७

स्तोत्रस्यास्यपाठनं पुनः पौत्रादिवधोऽनं सावमं मंगलप्राप्तिः । तथा च तत्रैव—

दत्र्याश्च मंगलस्तोत्रं यः शणोति समादितः ।

तमंगलमवेत्तस्य न भवेत्तदमंगलम् ॥१॥

वधतः पुत्रपौत्रश्च मंगलं च दिनदिने ।^१

स्तोत्रे सरले समीतमयऽत्र भगवत्या वनिपयं नाममि सम्बोधनात्तमदं मंगलं कामना । मंगलं शब्दादुल्लेखेन मंगलदातृनाच्यते । सानुप्रासात् सप्रमादाभावात् । मंगलमन्त्रा न वद्विषत् विशिष्टप्रियम् । तथा च वैचिच्छलोका ।

मंगले मंगलाहं च सवमंगलमंगले ।

सना मंगलदेवि सर्वेषां मंगलालयः ॥१॥

मंगलाधिष्ठात्री देवी मंगलानां च मंगले ।

ससारं मंगलाधारेमान्मंगलदायिणि ॥२॥

प्रथमं पूजितादेवी शिवेन सत्रमंगला ।

द्वितीये पूजिता सा च, मंगलं प्रहेण च ॥३॥

तृतीये पूजितामद्रामंगलेन नयेण च ।

चतुर्थे मंगल-वारे सुन्दरीमि प्रपूजिता ॥४॥^२

२५ धन्वतरिहृतपावतास्तोत्रम्—

धन्वतरिणाहृतमतस्तदेवनाम् ।

ब्रह्मवर्ते ऽथर्वण्ड ५१ तमेऽध्याये ५५तमं श्लोकमारभ्य ७२ तमं यावत् । श्लोक-मन्त्राया १८ । स्तोत्रं तना धन्वतरि ।^३

मनसा स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरस्यस्य भयं नश्यति । न केवलं स्तोत्र-रेवापि सुतद्वज्रजानामपि सपं भयं न भवति । तथा च तत्रैव—

इदं स्तोत्रं महत्पुत्राय भक्ति-युक्तश्च यः पठेत्

वशजानां नागस्य नास्ति तस्य न सशयः ॥१॥^४

स्तोत्रे सरलयागिरा भगवत्या मनसाया उपपासना तत्स्वरूपवर्णा च । प्रसादावितऽनुष्टुप् छन्दोऽत्र आदौ मनसाया आवाहनम् । तत्रस्तस्या स्वरूपवर्णनम् । सा च चारुचम्पक उर्णाया, स्मेरानना रत्नामरण भूषिता, शिरासि च सुचारु कवरीभू विभर्ति । सत्ता च भातेव भवनं नगरिररिका । स्वरूपवर्णनान्ते वनिपयं नाममि चतुर्थ्यन्तं युतं नमः शान्भूषितं स्तवनम् । यथा—

१ देवीभागवते (मनयुखराय मोर नवाइव रोड बलरत्ना) ६।४७।३७

२ तत्रैव ८।४७।१० ३३ ३४ ३५

३ ब्रह्मवर्तमहापुराणे श्रीवर्णखण्डे (वे प्र० वा० १६६६) प० १३६

४ तत्रैव ४।४१।७२

नमः सिद्धिस्वरूपाय सिद्धिदायै नमो नमः ।

नमः वक्ष्यपण्याय वरदाय नमो नमः ॥१॥^१

स्तात्रे स्मिन् पदानामुपात्तान् पृथक् रूपेण वततः । देवीस्य सप्तद्विधाति
जनम् । स्तोत्रमिदं ब्रह्मापन्वतरस्य ददी । पुरातनस्तात्रेणास्तिवस्तुष्टाय । सप्तमयाञ्च
विमुक्तो बभूव ।

२६ नारायणीस्तोत्रम्—

मार्कण्डेय पुराणे एव नवतितमोऽध्यायः २५ इत्यनन्तरम् ३५ तमोऽध्यायः ।
दशोक्तस्या ३४ । स्तोत्रवर्तार इवा । नारायणीस्तोत्रमिति नामकरणे सप्तम
दशोक्तमारम्भ्य पञ्चविंशतियावन् इत्यनन्तरं नारायणिनमोऽस्तु^२ पदस्थितिरपि हेतुः ।
स्तोत्रस्यास्य नित्यं पाठनं दुष्टृतवाधादयं प्रथममिति । तथा च तत्रैव ।

एभिस्तवैव मा नित्यं स्तोष्यत यः समाहितः

तस्याहं सकलावाधा क्षमपिष्याम्यसंगमम् ॥१॥

नतपा दुष्टृतं निचिद् दुष्टृतात्त्या न चापदः ।

मविष्यति न दारिद्र्यं न च वेष्टं विषयजनम् ॥२॥^३

यदा धवी भगवती गुम्मादि रागसान् जघान तदा प्रसन्ना देवास्ता
स्तुषुवुः ।

स्तोत्रं स्मिन् सर्वा विद्या स्त्रियं देव्या पूरिता सखः । ब्रह्मणोऽन्तिवे
ऽह्माणी विष्णा गृहलक्ष्मी गूलिनाऽन्तिव रुद्राणी । विद्वन्ममरा च । तथा च—

विद्या समस्तास्तव दविभेदा स्त्रियं समस्ता सक्ता जगत्सु ।

त्वय्यया पूरितमम्यतस्वीतस्तुतिस्तव्यमरागकितः ॥१॥

हस्तयुक्तविमानस्थ ब्रह्माणी रूपधारिणि ।

यौशाम्भ क्षरिक् देवि नारायणि नमोऽस्तु त ॥२॥

त्रिशूलचन्द्राहिधरे महावृषभवाहिनि ।

माहृदवरी स्वरूपेण नारायणि नमोऽस्तुते ॥३॥

विश्वेश्वरीत्वं परिपासि विश्वं विश्वात्मिकाधारयसीति विश्वम् ।

विश्वशान्ध्या भवती भवन्ति, विश्वाश्रया यत्त्वयि भक्तिनम्रा ॥४॥^४

२७ नीलसरस्वतीस्तोत्रम्—

नीलरूपाया भगवत्या सरस्वत्या स्तोत्रमिति तदेव नाम । पुस्तकेऽपीदं
मेव नाम ।^५ बह्वस्तोत्ररत्नाकरे वाशी-सस्वरणे पुष्पिकाया चंदमेव नाम तथा च

१ ब्रह्मवर्ते महापुराणे त्रिकण्ड खण्डे (वे प्र० वा १६६६) ४१११६३

२ मार्कण्डेय पुराणे (मनसुखराय मोर बत्ताइय रोड बत्ताइय) १६६३ ६१ तमे अध्याये

३ तत्रैव ६१११ ४

४ मार्कण्डेय पुराणे (मनसुखराय मोर बत्ताइय रोड बत्ताइय) १६६३ ६११११ १२ १४ ३३

५ बह्वस्तोत्ररत्नाकरे (पण्डित पुस्तकालय वाशी) २० ३, पृ १२०

इति नीलसरस्वती स्तोत्रम् ।^१ श्लोकाञ्चान् १२ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन मोक्षविद्याधनानुक्षयप्रज्ञा च विदति नर ।

तथा च तत्रैव ।

अष्टम्या च चतुदश्या नवम्या यः पठेत् नर ।

पण्मासं सिद्धिमाप्नोति, नात्र कार्याविचारणा ॥१॥

मोक्षार्थं लभते मोक्षधनार्थं धनमाप्नुयात् ।

विद्यार्थं लभते विद्या, तत्कल्याणरक्षादिकम् ॥२॥

इदस्तोत्रं पठेद्यस्तु सततं श्रद्धयाचितं ।

तस्य शत्रुक्षयं याति, महाप्रज्ञाप्रजायते ॥३॥^२

तान्निवरीत्यास्तोत्रस्यारम्भः । विद्याप्रदायिण्या अनुविनशक्त्वेनापि

चर्चा तथा च—

घोररूपे महारावं सवशत्रुभयकरि ।

भक्तैर्म्योवरदे देवि, त्राहि मां शरणागतम् ॥१॥^३

स्तोत्रैऽस्मिन् सरस्वत्या मीपणरूपस्यापि चर्चा । तस्या जिह्वा लीहमयी

सा च महाकाली महालक्ष्मी महातारादिरूपा । अनुष्टुप् छन्दः । सानुप्रासा

सप्रसादौजः सम्बलिता । तथा च—

सुरासुराचितं देवि, सिद्धनाथवसेवित ।

जाड्यपापहरे देवि त्राहि मां शरणागतम् ॥१॥

सौम्यक्रोधधरे रूपे, चण्डरूपे, नमोऽस्तुत ।

सृष्टिरूपं नमस्तुभ्यं त्राहि मां शरणागतम् ॥३॥^४

२८ परशुरामकृत पावती-स्तोत्रम्—

परशुरामेण कृतत्वात्पावत्या स्तापत्याञ्च चेदमेव नाम ।^५ अध्यायात् चेदमेव नाम । तथा च—

इति श्रीब्रह्ममहापुराणे गणपतिखण्डे नारायणनारद-सम्वादे परशुराम-
कृतदुर्गास्तोत्रं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।^६

ब्रह्मवर्णे देयं खण्डे ४५ तमोऽध्यायः ८८ श्लोकमारभ्य ७६ तमं यावत् ।
श्लोका ६६ । परशुरामो विष्णुनापण्डितः पावतीं तुष्टाव ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन बाह्याय प्राप्तिः पुत्रकन्याविद्याप्रज्ञा राज्यवित्त-
स्वास्थ्यवधामुत्पादीनि प्राप्यन्त तथा च तत्रैव—

१ तत्रैव १५१

२ तत्रैव श्लोका २११

३ बहुस्तोत्ररत्नाकरे (वर्णिङ्ग पण्डितानन्द बाबू) २०० १ श्लोक

४ तत्रैव २ ३ श्लोक

५ ब्रह्ममहापुराणे (शमराव श्रीहरणराव प्रे० बम्बई) १२६ सम्बत् १०६

६ तत्रैव पृ० ४०

नमः सिद्धिस्वरूपाय, सिद्धिदायै नमः नमः ।

नमः वन्द्यपनयाय वरदाय नमो नमः ॥१॥^१

स्तोत्रं स्मिन् पदानामुपादानं धृयव रूपेण वतत । देवीसदा सर्पाद्रिदाति
जनम् । स्तोत्रमिदं ब्रह्माघन्वतरय ददौ । पुराननस्तात्रेणास्तिव स्तुष्टाव । सप्तमयाञ्च
विमुक्तो बभूव ।

२६ नारायणीस्तोत्रम्—

मार्कण्डेय पुराण एव नवतितमऽध्याय २५ इत्यावमारम्य ३५ तम यावत् ।
इलोक्तरस्या ३४ । स्तोत्रवर्तार देवा । नारायणीस्तोत्रमिति नामकरणं सप्तम
इलोक्त्मारम्य पञ्चविंशतियावत् इत्यावात् नारायणिनमोऽस्तुत^२ पदस्थितिरपि हेतुः ।

स्तोत्रस्यास्य नित्यं पाठेन दुष्टृतपापादयः प्रणमयान्ति । तथा च तत्रैव ।

एभिस्तवैष मा नित्यं स्तोष्यत यः समात्ति

तस्याहं सत्त्वाद्याद्या धमपिव्याम्यसंगमम् ॥१॥

नतपा दुष्टृत निचिद दुष्टृतोत्पा न चापद ।

भविष्यति न दारिद्र्यं न च वष्टं वियोजनम् ॥२॥^३

यदा देवी भगवता धुम्मादि राक्षसान् जपान तदा प्रसन्ना देवास्ता
तुष्टुवुः ।

स्तोत्रं स्मिन् सर्वा विद्या स्त्रिय देव्या पूरिता सवः । ब्रह्मणोऽन्तिके
ब्रह्मणी विष्णा गृहलक्ष्मी दूलिनाऽन्तिव रुद्राणी । विश्वम्भरा च । तथा च—

विद्या समस्तास्तव दक्षिणे स्त्रिय समस्ता सत्त्वा जगत्सु ।

स्वयं कया पूरितमभ्यतत्त्वात् स्तुति स्तव्यमराक्षति ॥१॥

हसन्मुक्तविमानस्थे ब्रह्मणी रूपधारिणि ।

कौशाम्भे क्षरित्वं देवि नारायणि नमोऽस्तु त ॥२॥

त्रिदूलचन्द्राहिपदे महावृषभवाहिनि ।

माहेश्वरी स्वरूपेण नारायणि नमोऽस्तुत ॥३॥

विश्वेश्वरोत्वं परिपासि विश्वं विश्वात्मिकाधारयतीति विश्वम् ।

विश्वेश्वरान्धा भवती भवन्ति, विश्वाश्रया यत्नवि मत्तिनन्ना ॥४॥^४

२७ नीलसरस्वतीस्तोत्रम्—

नीलरूपाया भगवत्या सरस्वत्या स्तोत्रमिति तदेव नाम । पुस्तकेऽपीदं
भवनाम् ।^५ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी-संस्करणे पुष्पिकाया चंदमेव नाम तथा च

१ ब्रह्मवर्ते महापुराण श्रीकण्ठे (वे० प्र० वा १६६६) ४।५।६३

२ मार्कण्डेय पुराण (मनसूखराय मोर कलाइव रोड बरबत्ता) १६६३ ६१ तमे अध्याये

३ तत्रैव ६१।१५

४ मार्कण्डेयपुराण (मनसूखराय मोर कलाइव रोड बरबत्ता) १६६ ६१।११, १२ १४ ३३

५ बृहत्स्तोत्ररत्नाकर, (पण्डित पुस्तकालय काशी) २००३ पृ १५

इति नीलसरस्वती स्तोत्रम् ।^१ श्लोकाश्चान्न १२ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन मोक्ष विद्या धन शत्रुक्षय प्रज्ञा च विदति नर ।

तथा च तथैव ।

अष्टम्या च चतुदश्या नवम्या य पठेन्नर ।

पण्मास सिद्धिमाप्नोति, नान कायाविचारणा ॥१॥

मोक्षार्थी लभत मोक्ष धनार्थी धनमाप्नुयात ।

विद्यार्थी लभते विद्या, तत्कव्याकरणादिकम् ॥२॥

इदस्तोन पठेद्यस्तु सतत श्रद्धयावित ।

तस्य शत्रु क्षय याति महाप्रज्ञाप्रजायते ॥३॥^२

तानिक्करोत्यास्तोनस्यारम्भ । विद्याप्रदायि या शत्रु विनशक्त्वेनापि

चर्चा तथा च—

घोर रूप महारावे सबशत्रु भयकरि ।

भक्तेभ्योवरदे देवि त्राहि माशरणागतम् ॥१॥^३

स्तोत्रेऽस्मिन् सरस्वत्या मीषणरूपस्यापि चर्चा । तस्या जिह्वा लौहमयी

सा च महाकाली महालक्ष्मी महातारादि रूपा । अनुष्टुप छन्द । सानुप्रासा

सप्तश्लोका सम्मलिता । तथा च—

सुरा सुरार्चित देवि, सिद्ध-य-घव सेविते ।

जाडय पाप-हरे देवि त्राहि मा शरणागतम् ॥१॥

सौम्य त्राघ धरे रूपे चण्डरूपे नमोऽस्तुते ।

सृष्टिरूपे नमस्तुभ्य त्राहि माशरणागतम् ॥७॥^४

२८ परशुरामवृत्त पावती-स्तोत्रम्—

परशुरामेणवृत्तस्यात्पावत्या स्तोत्रत्वाच्च चेदमेव नाम ।^५ अध्यामान्ते चेन्मेव नाम । तथा च—

इति श्रीब्रह्ममहापुराणे गणपति खण्डे नारायण-नारद सम्वाद परशुराम-
वृत्त दुर्गा स्तोत्र नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्याय ।^६

ब्रह्मवर्ण ३५ खण्ड ४५ तमऽध्याये ८८ श्लोकमारभ्य ७६ तम यावत् ।
श्लोका ६६ । परशुरामो विष्णुनोपदिष्ट पावती तुष्टाव ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन वालिनाथ प्राप्ति पुत्र कन्या विद्या प्रज्ञा राज्यवित्त
स्वाम्यव-जनमुत्पत्नीनिप्राप्यन्त तथा च तत्रच—

१ तत्रैव १५१

२ तत्रैव श्लोका ६११

३ बृहत्साराप्रस्तावर (पण्डित पुस्तकाय-काशा) २०० १ श्लोक

४ तत्रैव २ ३ श्लोक

५ ब्रह्ममहापुराण (धर्मराज श्रीगुणनाथ प्र० शम्भई) १६६२ सम्बत् ५० ६

६ तत्रैव पृ० ४३०

स्तोत्रं वै कथावशास्त्रोक्तं पूजा-काले तु यः पठेत् ।
 यात्रा काले तथा प्रातर्वाछिताथलभेदध्रुवम् ॥१॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रं क्यार्थी क्यका लभेत् ।
 विद्यार्थी लभते विद्यां प्रजार्थी चाप्नुयात्प्रजा ॥२॥
 भ्रष्टराथो लभेद्भ्राज्यं नष्टवित्तो धनलभेत् ॥
 याधिग्रस्तो भवेत्मुक्तः स्तोत्रस्मरणमात्रतः ।
 राजद्वारश्मशाने च कारागारे च बधने ॥
 स्तोत्रं स्मरणमात्रेण वाछितार्था लभेदध्रुवम् ॥१

स्तोत्रेऽन सरला पौराणिकी भाषा । सानुप्रासालपसमासा । सर्वास्त्रिय
 दुगावाचका एव ।

२६ ब्रह्मकृतसवमगला स्तोत्रम् —

ब्रह्मणाकृतत्वात्सव मगलाया स्तोत्रत्वाच्च—तदेव नाम । पुराणेऽपीदं
 मेवनामफल कथनावसरे दृश्यते । तथा च—

इति श्री ब्रह्मवर्तगोष कथाकृत सवमगलास्तोत्रम् ॥३

ब्रह्मवर्ते ४थ कृष्णजन्मनिखण्ड २७तमेऽध्याये १७तमं श्लोकमारभ्य
 ५२तमं यावत् । श्लोक-सरया ३५ । नारायणो नरप्राह । सृष्टयादी च मधुकटम
 भीतने ब्रह्मणा कृतम् ।

स्तोत्रस्यास्य नित्यपाठेन नरः सर्वत्रासात् निवर्तते राजद्वारे श्मशाने
 प्राण-सकटे हिंस्र जन्तु भयप्रस्तासग्राम क्षत्रु ग्रस्तो नरश्चत्पठेत्सर्व कामप्राप्तिर्वाधा
 निवर्तिष्य ॥४

स्तोत्रेऽस्मिन् भाषा सरला सप्रवाहा सानुप्रासा प्रभावात्मिका रसानुकूला ।
 अत्रादी दुगादाशयकथनं तत्र च द्वारो दत्यनाशनपर उकारो विघ्ननाशक
 रेफो रोगघ्नवचनो गश्च पापघ्नः । तथा च—

दत्यनाशाय-वचनं द्वारं परिकीर्तितम् ।
 उकारो विघ्ननाशाय वाचकं यदसम्मतम् ॥१॥
 रेफो रोगघ्नवचनं गश्च पापघ्नवाचकम् ।
 मयदानुष्ठावचनश्चाभारं परिकीर्तितम् ॥२॥१

दुर्गानारायणाद्वचनं सदा नित्या निगुणा सनातनी अस्या सवमगला
 नाम सम्पूर्णैश्वर्यवाचकम् ।

१ ब्रह्ममहापुराण (धर्मराज श्री कृष्णदास प्र० बम्बई) १६६३ २४५१६७ ६८ ६९ ७, ७१

२ तत्रैव ३१४५।८ ५६

३ ब्रह्मवर्तमहापुराण ५ ८५

४ तत्रैव ४१२७।२६ ३२

५ ब्रह्मवर्तमहापुराणे ४१२७।२८१६

३० भवानीभुजगस्तोत्रम्—

भुजगप्रयात छन्दसामगवत्या, स्तोत्रत्वात्तेदवनाम पुस्तके उपक्रमोपसहार-
योश्चदमेव नाम । भवानी भुजग प्रयातस्तोत्रमिति ।^१

भगवत्पाद शकराचार्ये कृतमिदं स्तोत्रम् । बह्वृत्तान् रत्नाकरे वासी
सस्वरणे शकर ग्रथावल्या च धृतम् । बम्बई मसूते बह्वृत्तोत्र रत्नाकरेऽपि ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन शाश्वतपदापलब्धिं ग्रन्थे सिद्धीनामवाप्तिश्च । तथा
च तत्रैव ।

स्वकीयं पदं शाश्वतं चैव सारम् ।

श्रियं चाष्टसिद्धीश्च देवी ददाति ॥१॥^२

स्तोत्रसाहित्ये भगवत्पादानामावाय वराणाम् परमं प्रसिद्धं स्थानम् ।
प्रायः प्रसिद्धानां समेषां देवानां स्तोत्राणि व्यरचयन्त । अत्र भाषा सौष्ठवं पदला-
लित्य सरसप्रवाहात्मिकाशली हृदयनिर्भरनिर्भरितस्वाभाविकी सरितेव हृदया-
नासिञ्चति सचेतसाम् । योगसिद्धान् प्रतिपादनं परमिदम् । तथा च—

पडाधार-पक्वेष्वात्तविराजत सुपुम्ना तरालेऽपि तजो लसतीम् ।

सुधामण्डलं द्रावयन्ती पिवन्ती सुधामूर्तिमीडं हमानन्दरूपाम् ॥१॥^३

दीपसमासयुतम् । नमस्तं नमस्ते इति पदं समाहितं तुरीयं पादम् । भक्त-
जनानां जयति ।

शरण्ये वरुण्ये सुकारुण्यपूर्णं, हिरण्यो परास्वरगम्यऽतिपूर्णं ।

भवारुण्यमीतं च भाषाहिदुर्गे नमस्तं नमस्ते नमस्ते भवानि ॥१॥^४

३१ लक्ष्मीस्तोत्रम्—

इद्रेण स्वराज्य-परिभ्रष्टेन स्वनष्टा श्रियं प्राप्तुकामेन लक्ष्मीस्तुताञ्जस्ते
दवनाम् ।^५

विष्णु-पुराणस्य प्रथमऽर्धेनवमाध्याये ११७ तमं श्लोकं १३३ तमं
यावत् । श्लोकं सख्या १७ । स्तोत्रकर्तृद्र ।^६ यदा भगवतः कृपयेन्द्रा दुर्वासस
शापाद्विमुक्तो जातः स तेजसा सम्पन्नः पुनः राज्यं श्रियं प्रापत्तदा स्तवनमिदम्
कार्पितं । प्रयोजन्यासस्य लक्ष्म्या स्थिरत्वं प्राप्तिः ।

सरलेऽनुष्टुपछन्दोबद्धेऽत्र स्तोत्रे श्रीसूक्तमाधारोऽत्र लक्ष्मीजगतो माता
विष्णुश्चरितेति प्रतिपाद्यविषयः । स्पष्टमेवान् निर्दिष्टम् यद्यस्य गीतं

१ बह्वृत्तोत्ररत्नाकर (काशी सस्वरण) पृ० १३६

२ तत्रैव

३ बह्वृत्तोत्ररत्नाकर (काशी सस्वरण) श्लोक १

४ तत्रैव श्लोक १५

५ विष्णुपुराणे (दिल्ली विश्वविद्यालय पुस्तकालय), गीता प्रसन्न योग्यपरं प्रकाशित, १।६ अध्यायान्तः ।

६ तत्रैव,

विहीनास्ते लक्ष्म्या पित्याज्या भवन् । लक्ष्मीश्च सबलोवानामाश्रया विष्णुवत्
स्थल शोभिनी । तथा च तत्र च—

नमस्तु सबलानां तननीमञ्जसम्भवा ।
श्रियमुनिनद्रपदमाक्षी विष्णु-वदा स्थलस्थिताम् ॥१॥
पदमालया पदमकरा पदमपत्र निभेक्षणाम् ।
वत् पदममुग्रा दवी पदनामप्रियामहम् ॥२॥
सत्त्वेनसत्यशीचाभ्या तथा शीलादिभिर्मुष ।
त्यज्यन्ते त नरा सद्यः, सत्यवता य त्वयामल ॥३॥^१

भाषा—सरस्वती सानुशासा सबजनवेद्या स्वाभाविकी चात्र गता ।
सरसम पौराणिकम् सत्त्वगुणापनम् । भगवत्या श्रुति प्रतिपाद्य रूपमत्र दर्शितम् ।
श्रीसूक्तपठित्वा पठननेदमनुवाद मानमिव प्रसीयत ।

(ग) सामान्य स्तोत्राणि—(२८१)

- १ अतिलाण्डश्वरी स्तानम् । श्लोका १० । स्तोत्राणव धनायुरारोग्यदम् ।
- २ अन्नपूर्णा-सहस्रनाम रदयामलतो वाराणसी संस्कृत विश्वविद्यालयीय
पुस्तकालय सं० १७५५८ । सर्वापदनिवारकम् । सप्तपत्रात्मकम् ।
- ३ अन्नपूर्णोत्तर अतनामस्तोत्रम् । सप्तपत्रात्मकम् सर्वापन्निवारकम् ।
वाराणस्य सं० वि० वि० १७५५७ ।
- ४ आनन्दलहरी-स्तोत्रम् श्लोका २० । आचार्य-शकरकृतम् । तान्त्रि-
कमतत । सर्वेष्टदायकम् ।
- ५ अगला स्तोत्रम्—श्लोका २५ । दुर्गायाधतम् । सबसम्पददायकम् ।
- ६ आपदुद्धार-दुर्गास्तोत्रम् । श्लोका १३ । सिद्धेश्वरी तन्त्रतावहस्तान-
रत्नाकरे काशीसंस्करणे वा सं० वि० विद्यालय च सबसिद्धिदम् । महा-
निर्वाणतन्त्रे च ।
- ७ आर्याष्टकम् श्लोका १० ताडपत्रीयम् । स्तानाणवे । बलित्व-शक्तिदम् ।
- ८ इन्द्राग्नी-स्तोत्रम् श्लोका १८ बहस्तान्त्र रत्नाकरे काशी संस्करणे ।
प० १३८ वाक्सिद्धिदम् वक्ष्यकारकम् च ।
- ९ उमासहस्रम् श्लोका १००० । वासिष्ठगणपतिमुनिप्रणीतम् । अरविदा-
श्रमत प्रकाशितम् । काव्यात्मकम् देव्या अनुग्रह-वारकम् ।
- १० वनकेश्वरी स्तोत्रम् श्लोका २७ । स्तादे ११८६।१५४१ । घन-
धायदम् ।
- ११ वनकेश्वरीस्तोत्रम् श्लोका १८ । आचार्यशकरकृतम् गुणाधिक्य-
लक्ष्मीन्म् ।

- १२ वधूस्तवराज इलोका २२ । हितकारित्तोक्त । शाक्तप्रमोदे प्रथम
संस्करणे २००८ सं० प्रकाशितं च, पृ० ८१ । तत्र महाकाल प्रणीत इति
लिखितम् । शत्रुघ्नम् ।
- १३ वल्याणवष्टि स्तव इलोका १६ । आचार्य शम्भुवत् । राजवश्य
कारकम् ।
- १४ कामागोस्तोत्रम् इलोका ६ । स्तानाणवे । ताडपत्रीयम् । सौख्यदम् ।
- १५ कानीयष्टोत्तर शतनामस्तोत्रम् इलोका २० श्रद्धायामलम् । वा० सं०
वि० वि० पु० सं० १४२५ । शाक्तप्रमोदे कानीतने पृ० ६१ ।
सर्वमिद्विदम् ।
- १६ कालिकाचतुस्तोत्रोत्तर इलोका ४ । वा० वि० वि० पु० से०
१४२५ । पृ० ५०५ कौटलाय । शत्रुघ्नम् ।
- १७ कानीयचम रत्नयामने कानीतने इलोका २० सौख्यदम् ।
- १८ कालीयचम इलोका ३६ । शाक्तप्रमोदकाली-तत्रे पृ० ८५ । शत्रु
नाशकरम् ।
- १९ कालीयचम इलोका २७ कालीकुलमवस्थितम् । वा० वि० वि०
पुस्तकालय । शत्रुघ्नम् ।
- २० कानीयचम इलोका ६ । वज्रपञ्जरमपर नाम रत्नयामलम् । सिद्धिदम्
वा० वि० वि० पुस्तकालय ।
- २१ कालीयचम इलोका १५ । वीरभद्र-तत्रे । रत्नाकरम् ।
- २२ कालीयचम इलोका २६ । शम्भुवीय-महितात् सुखदम् ।
- २३ कानीयचम इलोका ३० । काली-भूतसबस्वे दान्तिदम् ।
- २४ कानीयचम इलोका २२ कालीवत् । रक्षाकरम् ।
- २५ कालीयचम इलोका २४ । कालीकुल-मवस्थे सर्वोद्वेगम् । शत्रुघ्नम् ।
- २६ कानीयचम भरवप्राक्तम् इलोका ५५ । सत्वरक्षाकरम् ।
- २७ कानीयचम इलोका ५२ । विष्णुशक्तिम् । सर्वोद्वेगम् ।
धरिणागनम् ।
- २८ कालीयचम इलोका ३६ । महाकालप्राक्तम् वाग्याय विमुक्तिदम् ।
- २९ कालीयचम इलोका १५ । भरवप्रोक्तम् । शत्रुघ्नम् ।
- ३० कालीयचम इलोका ६० भरवप्रोक्तम् । कालिकारम्भम् । सर्व
रक्षाकरम् ।
- ३१ कालीयचम इलोका ६८ भूतदामरप्राक्तम् । भूतादिवाधा-नान्तिदम् ।
- ३२ कालीयचम इलोका ८३ भूतदामरमहाकालप्राप्तम् । भूतादि-वाधा
शान्तिदम् ।
- ३३ कालीयचम इलोका ७३ । भरवनिमित्तम् । शत्रुघ्नम् ।

- ३४ कालीकवचम् (त्रैलोक्यमोहनमपर नाम) । श्लो० ६२ मोहनात्किरम् ।
 ३५ कालीकवचम् श्लोका ५४ कालीकल्पे । गनुनाशकरम् ।
 ३६ कालीरजस्वलास्तोत्रम् श्लोका २६ । सवशान्तिकरम् । वा० वि०
 वि० १४७७ ।
 ३७ काली वरिहरणवचम् रुद्रयामले श्लोका २८ । सवविघ्नहरम् ।
 ३८ कालीसहस्रनाम् श्लोका ५२ । महानाल-सहितात् वा० वि० वि०
 १४२६ । सवसिद्धिदम् । काली-स्तोत्रम् । श्लोका १७ । शाक्तप्रमोदे
 पृ० ८५ कालीस्तत्र ससारतारकदेवीमस्तिम् ।
 ३९ कालीसहस्रनाम् (वकारादि) श्लोका १६५ । महानिर्वाणतत्र शाक्त
 प्रमादे पृ० ६१ । सिद्धिदम् ।
 ४० कालीस्तोत्रम् श्लोका १७ । शाक्तप्रमोदे पृ० ८२ । ससारतारक
 मस्तिदम् ।
 ४१ कालिकागतनाम् स्तोत्र श्लो० १३ महानिर्वाणतत्रे ७मोलासे दुख
 नाशकम् ।
 ४२ कालिकवचम्—श्लोका २५ । महानिर्वाण-तत्रे ७मोलासे, दुख
 नाशकम् ।
 ४३ कालिकस्तोत्रम् श्लोका १४ दुर्गाया विजयदम् ।
 ४४ कुमारीस्तोत्रम् श्लोका २५ शाक्तप्रमोद, पृ० ३६६, मुक्तिदम् ।
 ४५ कुमारीकवचम् श्लोका ४२ । शाक्तप्रमोदे ३६६ मुक्तिदम् ।
 ४६ कुमारीस्तोत्रम् श्लोका ६ । शाक्तप्रमोद ४०२ भाग्यदम् ।
 ४७ क्षेमकरीस्तोत्रम् श्लोका १० । पदमपुराणे १।३५।१५८ १६७ । रोगा
 दिशान्तिदम् ।
 ४८ षोडशीम्नाम् श्लोका ६ । पदमपुराणे ६।१५।८ १३ । सौर्यदम् ।
 ४९ कलकेश्वरी स्तोत्रम् श्लोका २७ । स्कादे ५।१८६।१५ ४१ । कलकनि
 वत्तिकरम् । गरुडकनम् ।
 ५० गायत्रीकवचम् श्लोका १७ । गायत्री-कल्प । वा० वि० वि० पु०
 स० १४४४ । पुराचयाफलदम् ।
 ५१ गायत्रीकवचम् श्लोका १७ वासिष्ठसहितात् । ब्रह्मवधादिपातकनि
 वत्ति फलम् ।
 ५२ गायत्रीस्तोत्रम् बहस्तोत्ररत्नाकरे श्लोका ६ । मन्त्रसिद्धिकरम् ।
 ५३ गायत्रीस्तोत्रम् श्लोका २१ । बहस्तोत्ररत्नाकरे पृ० १४४ ।
 सिद्धिकरम् ।
 ५४ गायत्रीस्तोत्रम् श्लोका १६ दे० भा० १२।५।१ २६ । सर्वायदम् ।
 ५५ गायत्रीसहस्रनाम्स्तोत्रम् श्लोका २०६ । रुद्रयामले सङ्कच्छवणमात्रेण

काटिजमाधनाशनम् । वा० वि० वि० १४४५ ।

५६ गायत्रीसहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका १६४ । दे० भाग० १२।६।१-१६४ ।
धनाध्यसाधकम् ।

५७ गायत्रीहृदयम् श्लोका २८ । दे० म० १२।४ ३२ । सर्वसिद्धिफलम् ।

५८ गौरीदशकम् श्लोका ११ । आचार्य शंकररचितम् वा० वि० वि०
१४५०, दुःखहरम् ।

५९ चण्डिकादेवीसूक्तम् श्लोका १३ । वाराहीतन्त्रत वा० वि० वि० प्र०
स० १४५६, दुःखहरम् ।

६० चाटुपुष्पाजलिस्तोत्रम् श्लोका २४ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे ६४० पृष्ठे
मन्वाद्या प्रस्तावकरम् ।

६१ छिन्नमस्तास्तात्रम् श्लोका १२ । नाक्तप्रमोदे, पृ० २२२ धनधायकम् ।

६२ छिन्नमस्तावचनम्—श्लोका १६ । नाक्तप्रमोदे, पृष्ठे २६३ । आयु
रारोग्यदम् ।

६३ छिन्नमस्ताष्टोत्तरातनामस्तोत्रम् श्लोका २२ । नाक्तप्रमोदे पृ०
२३८ । रिपुनाशकम् ।

६४ छिन्नमस्तासहस्रनाम द्विगताधिका श्लोका नाक्तप्रमोदे पृ०, २४०
सवदम् ।

६५ जगन्मगलास्तोत्रम् श्लोका ३७, भरवीतन्त्रत । वा० वि० वि० प्र०
स० १४५६ सिद्धिदम् ।

६६ ज्वालामुखीवचनम् श्लोका ३४ । देवीरहस्ये ३८७ पृष्ठे । देवी
वश्यकम् ।

६७ ज्वालामुखीस्तोत्रम् श्लोका २५ देवीरहस्य, पृष्ठे ४०३ देवीवश्यकम् ।

६८ ज्वालामुखी-सहस्रनामस्तोत्रम् १३३ श्लोका देवी रहस्य, पृष्ठ ३६० ।
शत्रुनाशकरम् ।

६९ तारास्तोत्रम् । श्लोका १० नाक्तप्रमोदे १३० पृ० विद्यालक्ष्मीदम् ।

७० तारावचनम् श्लोका ५५ । नाक्तप्रमोद १३२ । शत्रुघ्नम् ।

७१ तारातकारादिहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका २४४ । शास्त्रप्रमादे १४०
पृष्ठे सवदम् ।

७२ ताराहृदयम् श्लोका २१ नाक्तप्रमोद १३८ । रोगान्निमुक्तिदम् ।

७३ दक्षिणावार्तीवचनम्—श्लोका ६३ । रघुयामलत वा० वि० वि० प्र०
स० १४७८ । सर्वविद्यादम् ।

७४ दक्षिणाकानिकास्तोत्रम् श्लोका २२ । देवीयामलत वा० वि० वि०
१४७७ । सिद्धिप्रदम् ।

७५ दक्षिणामूर्तिसहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका १५४ । वा० वि० वि० पु०

स० १४७६ । सवसिद्धिकरम् ।

७६ दुर्गावचम् श्लोका ५६ । दुर्गा प्रवातत्रत सप्तशत्या । सवसिद्धिकरम् ।

७७ दुर्गाभिर्नामसहस्रम् श्लोका १५६ । देवीरहस्ये ४६ पटले । २६५ पृष्ठे शत्रुनाशकम् ।

८८ दुर्गाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका १८ । शक्तप्रभादे, पटले ४२६ सवदम् ।

७९ दुर्गा नीराजनम् श्लोका ६ । दुर्गापासना कल्पद्रुमे १६१ पृष्ठे कण्ठहरम् ।

८० दुर्गास्तोत्रम् श्लोका २५ शक्तप्रभादे ३६६ । मुक्तिदम् ।

८१ दुर्गास्तोत्रम् श्लोका १६२ । देवीरहस्ये, ५० पटले पटले ३१२ । वर्यकरम् ।

८२ दुर्गास्तोत्रम् श्लोका १४ । वारा० पु० ६५।५८ ७१ । सवकामप्राप्ति ।

८३ देवकतादितिमायास्तोत्रम् श्लोका ६ । पद्मपुराण ६।१०४।१८ २३ विजयदम् ।

८४ देवकत भ्रामरी-स्तोत्रम् श्लोका ४१ । दे० भा० १०।१३।८७ १२७ । विघ्ननाशकम् ।

८५ दवीचतु पण्ड्युपचारस्तोत्रम् श्लोका ७२ । आचार्यशकरकतम् वाछितायदम् ।

८६ देवीमहिम्नस्तोत्रम् अस्यापर नाम पराशक्ति महिम-स्तोत्रम् । दुर्वाससा कत श्लोका ६३ शुचिकरम् ।

८७ देवीमहिम्नस्तोत्रम् श्लोका ३४ दुर्गापासनाकल्पद्रुमे ३४ पृष्ठे कीर्ति करम् ।

८८ देवीस्तोत्रम् श्लोका २१ देवी भा० ३।५।२६ ४६ । सवकामदम् ।

८९ देवीकृतस्तोत्रम् श्लोका १८ शिवपुराण युद्धकाण्ड २६।२० ३७ यावन । विजयदम् ।

९० देवीसूक्तम् श्लोका ३७ वा० वि० वि० पुस्तक स० १४२६ । दारि द्रमविनाशकम् ।

९१ देवीसूक्तवर्णनस्तोत्रम् श्लोका ७८, वा० वि० वि० प्र० स० १४६० । सप्तशत्या १३शांशा । रुद्रयामलत विजयदम् ।

९२ देव्या नीराजनम् श्लोका दुर्गासप्तशत्या (राजा दरवाजा काशी) वाजपयी सम्पादिताया विजयदम् डा० ब्रजमोहन चतुर्वेदीत प्राप्तम् ।

९३ नवयुक्कद्वद्विदक्षाष्टकम् श्लोका ६ श्री रघुनाथ दास गोस्वामि विरचितम् श्रीस्तवकल्पद्रुमे ६६१ पृष्ठे ।

९४ पञ्चदशीस्तोत्रम् श्लोका १२ । आचार्य शकरकृतम् । वा० वि० वि० पुस्तक-संग्रहा १४६६ । दुःखदारिद्र्यनाशकम् ।

- ६५ पञ्चदशीविग्रहकवचम्, श्लोका ३० । रुद्रयामलत वा० वि० वि० पु० स० १५०० । मन्त्रसिद्धिकरम् ।
- ६६ पदमावतीस्तोत्रम् श्लोका २६ । वा० वि० वि० पु० स० १५०३ । मन्त्रसिद्धिकरम् ।
- ६७ परापूजा स्तोत्रम् श्लोका १८ आचार्यशंकर कृतम् । पूजनजयफलदम् । वा० वि० वि० पु० स० १५०४ ।
- ६८ पापप्रशमनस्तोत्रम् । श्लोका २७ वामनपुराणे ८८।२ २८ धर्म-जीति-धायकम् । पापघ्नम् ।
- ६९ पापप्रशमनस्तोत्रम् श्लोका ४६ । पादमे १।६।१३२ १५८ । पापनाशकम् ।
- १०० पीताम्बरा-कवचम् दक्षिणामूर्ति सहितात् । श्लोका ४६, वा० वि० पु० स० १५०७, शत्रुनाशकम् ।
- १०१ पीताम्बराष्टोत्तर दत्तनाम—श्लोका ५२ । उत्कटशावरनागेन्द्रप्रयाण तत्रत । वा० वि० पु० स० १५०६, शत्रुनाशकम् ।
- १०२ पीताम्बरा-सहस्र नाम स्तोत्रम् श्लोका १५३ उत्कटशावरनागेन्द्र प्रयाणतत्रत । वा० वि० वि० पु० स० १५०८ । सर्वाङ्गम् ।
- १०३ पुष्पावती-स्तोत्रम् श्लोका १८ वा० वि० वि० पुरतक मह्यम् १५१० । दुःखघ्नाशनम् । उच्चाटनादिवृत्त ।
- १०४ प्रयोगिरामूक्तम् श्लोका ४७ वा० वि० वि० पु० स० १५११ । शत्रु-नाशन मुच्चाटनादिवृत्त ।
- १०५ वगनाकवचम् श्लो० ३८ विश्वसार-तत्रत शाक्नप्रमोदे, पृ० ३१२ । शत्रुनाशकम् ।
- १०६ वगनाकवचम् वगलातत्रत, वा० वि० वि० प्र० स० १५१७, शत्रुनाश करम् ।
- १०७ वगलामुखीकवच श्लोका ४५, एकवीणातत्रत, वा० वि० प्र० स० १५२० । शत्रुनाशकम् । वगलामुखीस्तोत्रश्लोका १७, शक्ति प्रमोदे-पृष्ठे ३१०, शत्रुघ्नम् ।
- १०८ वगलामुखीमहस्रनाम श्लोका, १८८ शाक्नप्रमादे ३२० सर्वाङ्गदम् । इष्टपूरकम् ।
- १०९ वगलामुखीगणनामस्तोत्रम् श्लोका १६ । विष्णुयामलन शाक्नप्रमोदे पृ० ३१६ । शत्रुनाशकम् ।
- ११० वगलामुखीहृदयम् श्लोका २५ सिद्धस्वर-तत्रत शाक्नप्रमादे, पृ० ३१६ । शत्रुनाशकम् ।
- १११ वगलामुखीस्रस्तोत्रम् रुद्रयामलत श्लोका २२ । वाम्ये वि० वि० प्र०

- स० १५१६। शत्रुस्तम्भनकरम् ।
- ११२ वगलामुखी-स्तोत्रम् श्लोका १८ । रुद्रयामनत वा० वि० वि० पु० स० १५२२ सवसिद्धिकरम् ।
- ११३ वगलारत्नमालिकास्तोत्रम् श्लोका २६ । रुद्रयामलनारदप्रोषणम्, वा० वि० वि० पु० स० १५२५ । सवसिद्धिकरम् ।
- ११४ वगलाणववचम् श्लोका १४ । वा० वि० वि० पु० स० १५२७, शत्रुनाशनपरम् ।
- ११५ वगलास्तव — श्लोका ४३ । वषवणरहस्यम् वा० वि० वि० पु० स० ४३ । सवसिद्धिकरम् ।
- ११६ वन्दीमोचन-स्तात्रम् श्लोका ११ रुद्रयामनत वा० वि० वि० पु० स० १५३४ । वन्दीमोचनकरम् ।
- ११७ वन्दीमाचन-स्तात्रम् श्लोका ११ । वन्दीमाचनकरम् ।
- ११८ बालाकवचम् श्लोका २० । गौरी सागन्तवत वा० वि० वि० पु० स० १५३६ । योगमोगप्रदम् ।
- ११९ बालाष्टकम् श्लोका ८ वा० वि० पु० स० १५३८ । सवकामदम् ।
- १२० बालाकवचम् श्लोका १७ दवीरहस्य ५०० पृष्टे रुद्रयामननञ्जितम् रागादिनाशनम् ।
- १२१ बालास्तोत्रम् श्लोका ८ । देवीरहस्य ५२० पृष्टे । सावभौमपदम् ।
- १२२ बालासहस्रनाम श्लोका २०० दवीरहस्य ५०२ पृष्टे । मदानम् ।
- १२३ बालासहस्रनामस्तोत्रम् । रुद्रयामले वा० वि० वि० पु० स० १५३६ । सर्वोष्टदम् ।
- १२४ बालासहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका २०० हसयामनत देवीरहस्ये । वा० वि० वि० पु० स० १५४२ सर्वोष्टदम् पृ० ५०२ ।
- १२५ बालास्तवराज श्लोका १७ । वा० वि० वि० पु० स० १५४३ सवकामदम् ।
- १२६ बालाहृदयम् । श्लोका २१ । ज्ञानाणवतोवा वि० वि० पुस्तकसख्या १५४४ । शत्रून्घाटनपर सवसिद्धिकरम् ।
- १२७ ब्रह्मवृत्तसदमी-स्तोत्रम् श्लोका ५३ स्कन्दे २।१५।१५३ गायप्राप्तिकरम् ।
- १२८ भगवत्यष्टकम् श्लोका ६ । अमरदास कविरचितम् बहस्तोत्ररत्नाकरयो । सुपुत्रधनघायान्तिम् ।
- १२९ भगवतीपुष्पाञ्जलि स्तोत्रम् श्लोका ३० । श्रीरामकृष्ण कविना रचितम् । बहस्तोत्ररत्नाकरे काशी सस्करण पृ० २३३ मुद्रितम् ।
- १३० भगवती स्तोत्रम् श्लोका १७ । दवी भागवते १।५।५२ ६८ । दुःख

विमुक्तिकारकम् ।

- १३१ मद्रकालीकवचम्, श्लोका १६ । ब्रह्मवर्ते ३।३७।५ २४ महादान
तपोव्रतजपादिजयफलम् ।
- १३२ मद्रकालीस्तोत्रम् श्लोका १६ । ब्रह्माण्ड पुराणे ३।३६।३५ ४८ ।
जयदम् ।
- १३३ भवानी-सहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका २५० । रुद्रयामलत, वा० वि० पृ०
स० १५२२ । सवदु खनिवत्तकरम् ।
- १३४ भवानी-मधरत्नस्तोत्रम् श्लोका ५ आचार्य-शंकरकृतम् शान्तिदम् ।
- १३५ भ्रामरी-स्तोत्रम् श्लोका २१ दे०भा० १०।१३।८३ १०३, विमुक्तिदम् ।
- १३६ भवानी स्तवनाष्टकम् श्लोका ८ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे काशी-संस्करणे,
कल्याणकरम् ।
- १३७ भुवनेश्वरी कवचम् श्लोका ३२, रुद्रयामलत, शाक्तप्रभादे २०६, पुत्रा
दिदम् ।
- १३८ भुवनेश्वरीस्तोत्रम् श्लोका २६- शाक्तप्रभादे पृ० २०२ सम्पत्तिदम् ।
- १३९ भुवनेश्वरी सहस्रनाम-स्तोत्रम् श्लोका २०३ शाक्त प्रभादे, पृ० २१० ।
शत्रुनाशकम् । महातन्त्राणवत् ।
- १४० भुवनेश्वरी शतनामस्तोत्रम् श्लोका २४ रुद्रयामलत शाक्तप्रभादे,
पृ० २०८ । शत्रुनाशकम् ।
- १४१ भुवनेश्वरी हृदय, श्लोका २२ नीलसरस्वती-तन्त्रत, शाक्त प्रभादे,
पृ० २०६ । घनायुदम् ।
- १४२ भरवी कवचम् श्लोका ५१ । रुद्रयामलत शाक्ते प्रभादे २६२ पृष्टे ।
सबसिद्धिदम् ।
- १४३ भरवी स्तोत्रम् श्लोका १६ । रुद्रयामलत शाक्तप्रभादे, पृ० २६० ।
वाक्सिद्धिकरम् ।
- १४४ भरवी-सहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका १५४ । शाक्तप्रभादे, पृ० २६८ ।
सर्वामीष्टदम् ।
- १४५ भरवीशतनामस्तोत्रम् श्लोका २३ । शाक्त-प्रभादे भाणपत्यकारकम् ।
- १४६ भरवीहृदयम् श्लोका १२ । भरवकुलसवस्वत शाक्तप्रभादे २६५ ।
अत एव विचिद पुरायनास्ति ।
- १४७ भक्तमातवा पुष्पमालास्तव श्लोका १७, आचार्य शंकरकृत मनो
विमलकारक ।
- १४८ महाविद्यास्तोत्रम् श्लोका १२ । स्वान्द १।६२।५१ ६२ । विद्यादायकम् ।
- १४९ महाराणीमूलमन्त्रस्तोत्रम् श्लोका १६, दवीरहस्य ४७७ पृष्ट ।
राजपद प्रापक मुक्तिम् ।

- १५० महाराणी सहस्रनाम स्तोत्रम् श्लोका १७७ । दवीरहस्य परिशिष्ट ६० पृष्ठे । धारपातवादि विमुक्तिदम् ।
- १५१ महालक्ष्म्यष्टकम् श्लोका ११ । बह्वस्तात्ररत्नावर, नागी-सत्करण धनधापद शत्रुघ्नम् च ।
- १५२ मातंगीवचनम् श्लोका २४ शाक्नप्रमाणे ३३८ । त्वरितफनदायकम् ।
- १५३ मातंगी स्तोत्रम् श्लोका ६ । रघुयामलन शाक्नप्रमादे पृ० ३३७, श्रीदम् ।
- १५४ मातंगी-स्तोत्रम् श्लोका १८ । वा० वि० वि० पु० स० १५६८, बाधा निवृत्तिकरम् ।
- १५५ मातंगी सहस्रनाम स्तोत्रम् श्लोका १६२ । शाक्नप्रमाणे २४३ पृष्ठे । सर्वेष्टदम् ।
- १५६ मातंगी-शतनाम-स्तोत्रम् श्लोका २५ । रघुयामलन शाक्नप्रमादे पृ० ३०४ सबदम् ।
- १५७ मातंगीहृदयम् । श्लोका १८ दक्षिणामूर्तिसहितात् शाक्नप्रमादे, पृ० ३८० । कुवरसमसम्पत्तिकारकम् ।
- १५८ मात-कृत दुर्गा-स्तोत्रम् श्लोका ११ । स्वादे १।२०।५० ६० । सर्वेष्टम् ।
- १५९ यानवल्क्यकतवा-देवीस्तोत्रम् श्लोका ३० ब्र० ब० २।५।६ ३५ मेधा करम् ।
- १६० योगतिद्धोक्तवचनम् श्लोका २६ ब्र० ब० ४।१२।१८ ४२ विद्याग्नि जलमीति निवारकम् ।
- १६१ योगेश्वरी-सहस्रनाम-स्तोत्रम् श्लोका २०० । वा० वि० वि० पु० स० १५७५ । रघुयामले । सर्वमिद्विदम् ।
- १६२ रजस्वलास्तोत्रम् श्लोका २२ । वा० वि० वि० पु० स० १५७७ । सन्तानद । बन्ध्यात्व विनाशकरम् ।
- १६३ राधाकवचम् श्लोका ४६ । ब० ब० महापु० प्र० खण्डे ५६।१ ५६ । जीव-मुक्तिकारकम् ।
- १६४ राधावचनम् श्लोका १६ । नारद-पचरानीयम् ज्ञानामृतसारम् । बह्वस्तोत्ररत्नाकरम् । हरितुल्यताकारकम् ।
- १६५ राधाकृत-भावतीस्तोत्रम्—श्लोका २६ । ब्र० वै० महापुराणे ४।२७। ७६ ११४ । हरिमन्त्रितम् ।
- १६६ राधिकापोढानामस्तोत्रम् श्लोका ३२ ब्र० ब० १७।२१६ २४७ । राधावभाषवचरणाजमन्त्रितम् ।

- १६७ राधास्तोत्रम् श्लोका ३० । अ० वै० ४।६२।६४-६३ । इहमुत्तमय
प्रमोदम् ।
- १६८ राधास्तोत्र, श्लोका ३० । अ० वै० ४।६२।६४।६३ कृष्णभक्तिकरम् ।
- १६९ राधिकाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ४२ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे ५६३ ।
रूपगोस्वामिकृतम् । प्रेमसुधाकरम् ।
- १७० राधिकाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ४७ । रघुनाथगोस्वामिकृतम्
श्रीस्तवकल्पद्रुमे ५६७ ।
- १७१ राधाष्टोत्तरशतम् श्लोका १७, श्रीस्तवकल्पद्रुमे कृष्णभक्तिम् ।
- १७२ रेणुका सहस्रनाम, वा० वि० वि० प्र० स० १५६२, सर्वोत्तमम् ।
- १७३ रेणुकास्तवराज श्लोका १२३, भुविनभुविनदम् ।
- १७४ लक्ष्मीपञ्चस्तोत्रम् श्लोका २४, महारहस्यत वा० वि० वि० पु० स०
१५६४ । लक्ष्मीदम् ।
- १७५ लक्ष्मीस्तोत्रम्, श्लोका २६, अ० अ० २।३६।५२।६० । सिद्धिस्तोत्रमिति
नामान्तरम् । कुवरसुखताकारि ।
- १७६ लक्ष्मीस्तोत्रकवचम् श्लोका ३६ अ० अ० ३।२२ सवसम्पत्कर,
विजयदम् ।
- १७७ लक्ष्मीस्तोत्र श्लोका ४६ स्का० ३।५०।५६ १०५ घनधान्यदम् ।
- १७८ लक्ष्मीस्तोत्र श्लोका २३ । स्वादे ४।५।७८ १०० सम्पत्तिकरम् ।
- १७९ लक्ष्मीस्तोत्रम् श्लोका ११ । वा० वि० वि० पु० स० १५-६५ ।
घनधान्यदम् ।
- १८० लक्ष्मी मानसपूजास्तोत्रम् श्लोका ६७, त्रिविक्रमकृतम्, वा० वि० प्र०
स० १५६६ । घनदम् ।
- १८१ लक्ष्मी-सहस्रम् श्लोका १००० स्तवका २५ । वैकुण्ठचरितरचितम् ।
श्रीप्रसन्नतावरम् । स्तोत्रोपगया वाच्यत्वमधिकम् ।
- १८२ लघुमन्त्रांशस्तोत्रम् श्लोका १७ । पद्मवीरराजाय रचिनम् । योग
सिद्धिम् । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे वागा-सस्करण ।
- १८३ लघुस्तोत्रम् श्लोका २५ । लघ्वाभाय रचिनम् । बृहत्स्तोत्र रत्ना
करयो । भविष्यकारकम् ।
- १८४ लघुदुर्गाष्टोत्तरशतस्तोत्रम् । श्लोका १०, दुर्गापासना-कल्पद्रुमे, पु० ४६ ।
भाषादिनामम् ।
- १८५ ललितापञ्चरत्नम् श्लोका ५ । भाषाया-शकराजम् श्रीमायविद्याकरम् ।
- १८६ ललिताम्बास्तोत्रम् श्लोका १४५ । ब्रह्माण्डपुराणीयम् । लक्ष्मनारथ
पूरणम् ।

- १८७ ललिता भक्तानन्दस्तव श्लोका १७ । रत्नयामले । वा० वि० पु० स० १५६७ ।
- १८८ ललितासहस्रनाम श्लोका ३२० । ब्रह्माण्डपुराणे हयग्रीवागस्त्य-सम्बादे ३५ अ० । सवराग-शमनकरम् ।
- १८९ ललिताष्टोत्तर शतनामस्तोत्रम् श्लोका ३३ । सवसिद्धिकरम् ।
- १९० वज्रपजरक्वचम् श्लोका १६ । महादेवी रहस्य, ३० पटले । शत्रु विनाशकरम् ।
- १९१ वज्रपजरक्वचम् श्लोका ४५ । स्कान्दे ४।७२।३७ ८१ । शत्रु विनाशकरम् ।
- १९२ वज्रेश्वरी विद्या-स्तोत्रम् । श्लोका १८ पादमे १।२२।१७८ १६५ । जाड्यनाशकम् ।
- १९३ वाराही निग्रहाष्टकम् । श्लोका ८ । बह्वृत्तोन रत्नाकरयो मत्तिदम् ।
- १९४ वाराही प्रनुग्रहाष्टकम् । श्लोका ८ । मुद्धिदम् २०५ वीरवृत्तपावती स्तोत्र श्लोका ६ । पादम् १।४६।११० १२८ ।
- १९५ विद्याखान्दामिघस्तोत्रम् श्लोका १३४ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे प० ६१० । हृषिकम् । रघुनाथदास कृतम् ।
- १९६ शारिकामूलमन्त्रस्तोत्रम् श्लोका २८ । देवीरहस्ये ४३६ पृष्ठे, कल्याण करम् ।
- १९७ शारदाभुजग प्रयाताष्टकम् श्लोका ८ आचार्य शंकरकृतम् । विद्या कारकम् ।
- १९८ शारिका-सहस्रनाम-स्तोत्रम् श्लोका १५३ । देवी रहस्ये ४२४ पट्टे । इह सब सुख भुक्त्वा परत्र निदिव व्रजेत ।
- १९९ शारिका त्रिलोक्य माह्वन कवचम् श्लोका ४५ । देवी रहस्य ४१६ । सब कामप्रदम् ।
- २०० शिवकृत पावती स्तोत्रम् श्लोका ६ । अ० व० ४।३७।४१ ४६ ।
- २०१ शिवकृतपावती-स्तोत्रम् श्लोका ३५ । अ० व० ४।४३।७४।१०८ ।
- २०२ शीतलाष्टकम् श्लोका १५ । बह्वृत्तोन रत्नाकरयो श्लोका १५ । शीतलारोग शान्तिरक्वम् ।
- २०३ श्यामाकवचम् श्लोका १५ । भरवत्तत्रत दुःखनिवर्तिकरम् ।
- २०४ श्यामास्तोत्रम् श्लोका २२ । महाकाल रचितम् शान्तिदम् ।
- २०५ श्रीरमलात्मिका-कवचम् श्लोका ३४ । शाक्त प्रमोदे ३५६ प०, लक्ष्मीदम् ।

- २०६ श्रीकमलात्मिकाष्टोत्तरशतनाम श्लोका १६ । शाक्तप्रमादे ३७० धनदम् ।
- २०७ श्रीकमलात्मिकास्तोत्र श्लोका ३, शाक्तप्रमादे ३५७ लक्ष्मीदायकम् ।
- २०८ श्रीकमलात्मिकासहस्रनाम श्लोका १७६ शाक्तप्रमादे ३७२, सबदम् ।
- २०९ श्रीकमलात्मिकाहृदयम्, श्लोका १०८ शाक्तप्रमादे ३६०, सिद्धिदम् ।
- २१०, श्रीकामाक्षी स्तोत्रम् श्लोका ३३, स्तोत्राण्ये ६० ६६३, प० भोगदम् ।
- २११ श्रीकुमारी-कवचम् श्लोका ४३ शाक्तप्रमादे ३६६, शान्तिदम् ।
- २१२ श्रीकुमारी-स्तोत्रम् श्लोका २५, शाक्तप्रमादे ३६६ मुक्तिदम् ।
- २१३ श्रीकुमारी स्तोत्रम् श्लोका ६, शाक्तप्रमादे ४०२, सबदम् ।
- २१४ श्रीगणेशसम्प्राथनाष्टकम्, श्लोका ६ । रूपगोस्वामिकृतम् श्रीस्तव-
कल्पद्रुम ५८१ प० । दधी-कृपाकरम् ।
- २१५ श्रीगुणरत्नकोश (लक्ष्मीस्तोत्रम्) पराशरभट्टकृतम् । श्लोका ६१ ।
वा० वि० वि० पुस्तकालये प्र० सं० १६६० । लक्ष्मीदम् ।
- २१६ श्रीतुरीयापोङ्गी (श्री राजराजेश्वरी कवचम्) श्लोका ७१,
स्तोत्राण्ये ६७३ पृष्ठे सर्वायदम् ।
- २१७ श्रीधूमावती कवचम्, श्लोका १० । शाक्तप्रमादे २८६ । विद्याकरम् ।
- २१८ श्रीधूमावतीशतनाम श्लोका १८ शाक्तप्रमादे २६२ सबसकटनाशनम् ।
- २१९ श्रीधूमावतीस्तोत्रम् श्लोका १३, शाक्तप्रमादे २८७, सबशान्तिकरम् ।
- २२० श्रीधूमावती-सहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका १८८ । शाक्तप्रमादे, प० २६३ ।
सर्वायदम् ।
- २२१ श्रीधूमावती-हृदयम् श्लोका ३५ । शाक्तप्रमादे, प० २८६ । मनोरथ
पूरकम् ।
- २२२ श्रीनवाष्टकम्, श्लोका ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे पृ० ५८३, राधा-
प्रीतिकरम् ।
- २२३ श्रीमीनाश्रीमणिमालाष्टकम् श्लोका ६ स्तोत्राण्ये ६७८ पृष्ठे,
शक्तिवकारम् ।
- २२४ श्रीराधापूजावटास्तवराज श्लोका २० । श्रीस्तवकल्पद्रुमे ६२५ ।
सर्वायसिद्धिकरम् । शिवमामध्यदम् ।
- २२५ श्रीराधास्तोत्रम् श्लोका १ ग्रहाण्डीयम् श्रीस्तवकल्पद्रुम ६०६,
राधा प्रीतिकरम् ।
- २२६ श्रीराधास्तोत्रम् श्लोका ७ । सनत्कुमारसंहितात श्रीस्तवकल्पद्रुमे
पृ० ६०५ । वृष्णस्तोत्रम् ।
- २२७ श्रीराधास्तोत्रम् श्लोका ४ । वनवासिदासरचितम्, हरि प्रीतिकरम् ।

- २२८ श्रीराधा सप्तत्रिंशन्मात्र-स्तोत्रम् श्लोका ६ । नारदपाचरात्रत
श्रीस्तवकल्पद्रुम । कोटिजन्माजित पापनाशनम् ।
- २२९ श्रीराधिकानामावलिस्तोत्रम्, श्लोका २७ श्रीस्तवकल्पद्रुमे पृ० ६०८ ।
कृष्णप्रीतिदम् ।
- २३० श्रीराधिकाया प्रमपूजामिधास्तोत्रम् श्लोका ११ । श्री रघुनाथ
गास्वामिरचितम् । श्रीस्तवकल्पद्रुम । राधाकृष्ण प्रीतिकरम् ।
- २३१ श्रीराधिकाष्टकम् । श्लोका ६ । श्रीमदरूपगोस्वामिरचितम् । श्रीस्तव
कल्पद्रुम । पृष्ठे ५७१ ।
- २३२ श्रीराधिकाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीमद्रघुनाथगोस्वामिरचितम् । राधिका
कृपाप्राप्ति । श्रीस्तवकल्पद्रुमे ।
- २३३ श्रीराधिकाष्टकम् श्लोका ६ । बालकृष्णगणेश-विवराजरचितम् ।
श्रीस्तवकल्पद्रुम ५७३ । राधाकृष्ण-दशनदम् ।
- २३४ श्रीराधिकाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीमन्नरसिंहहरिसरदार-ठक्कुर
रचितम् । श्रीतिनिवारकम् ।
- २३५ श्रीराधिकाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुम पृष्ठे ५७८ । श्रीपमुना
बल्लभशरणरचितम् । बाधाहरम् ।
- २३६ श्रीराधिकाष्टकम् श्लोका ८ । श्रीराधिकानाथ गोस्वामिरचितम् मोद-
दायकम् ।
- २६७ श्रीराधिकाया भानन्दचन्द्रिकायस्तोत्रम् । श्लोका ४ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे
५६२ पृष्ठे । रूपगोस्वामिरचितम्-बलेशनाशकम् ।
- २३८ श्रीराधिकाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ४२ । श्रीस्तवकल्पद्रुम पृ०
५६३ । प्रेमामृतदम् ।
- २३९ श्रीराधिकाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ४७ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे ५६७ ।
श्रीमद्रघुनाथ-गोस्वामिरचितम् । भक्तिदम् ।
- २४० श्रीस्तोत्रम् श्लोका १७ । अग्निपुराण २३७।३ १६ बृहत्स्तोत्ररत्ना
करम् । राज्यलक्ष्मी स्थिरताकारकम् ।
- २४१ श्रीसरस्वती दशश्लोकीस्तोत्रम् श्लोका ३५ । आश्वत्थामुनि प्रोक्तम् ।
स्तोत्राणवे ६८७ पृष्ठे । वाञ्छितदायकम् ।
- २४२ श्रीपावतीमानस-स्तोत्रम् । १६ । स्तोत्राणवे पृ० ७०६ । वाञ्छित
दायकम् ।
- २४३ श्रीयस्करी-स्तोत्रम् । श्लोका ६ । श्रीकृष्णानन्दसरस्वती रचितम्
बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे । त्रयस्वरम् ।
- २४४ षोडशीवचम् । श्लोका १७ । सिद्धयामलत शाक्तप्रगोदे षोडशीतत्रे
पृ० १७८ । स्वगदम् ।

- २४५ षोडशी शतनाम स्तोत्रम् श्लोका २० ब्रह्मयामलत षोडशी-तन्त्रे शाक्त-
प्रमोदे १८३ । सवभोगदम् ।
- २४६ षोडशीस्तोत्रम्, श्लोका १५ । ब्रह्मरचित शाक्तप्रमोदे १७६ ।
लक्ष्मीदम् ।
- २४७ षोडशीसहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका १५० । वामकेश्वरतन्त्रत शाक्तप्रमोदे
पृष्ठे १८४ ।
- २४८ षोडशी-हृदयम् श्लोका का० १८ । त्रिपुरसुन्दरीत शाक्तप्रमोद पृ०
१७६ । सुखदम् ।
- २४९ सरस्वती-वचम् श्लोका ३१ । ब्र० व० २।४।६१ ६१ । विद्यादम् ।
- २५० सरस्वतीवचम् नीलसारस्वत-तन्त्रत वा० वि० वि० पु० स० १६६६ ।
विद्याकरम् ।
- २५१ सरस्वतावचम्, श्लोका २७ । दे० भाग० ६।४।७४ ६० । बृहस्पति-
समविद्यादायकम् ।
- २५२ सरस्वतीवचम् श्लोका २८ । देवी भाग० ६।५।६-३३ । वाग्मिता-
कारकम् ।
- २५३ सरस्वती स्तोत्रम् श्लोका १६ । बहस्त्वोन्नरत्नाकरे १४७ पृष्ठे ।
ब्रह्मणारचितम् । वाछिनदम् ।
- २५४ सरस्वती स्तोत्रम् श्लोका १० । रुद्रयामले बृहस्पति रचितम् । वा० वि०
वि० १७०२ । बहस्त्वोन्नरत्नाकरयो । स्तोत्राणवे च । विद्यादायकम् ।
- २५५ सरस्वती स्तोत्रम् श्लोका ६ । वामुदेवानन्द-सरस्वती रचितम् ।
बहस्त्वोन्नरत्नाकरे पृ० ३०१ । सरस्वती कृपाकरम् ।
- २५६ सरस्वती-स्तोत्रम् श्लोका ११ । बहस्त्वोन्नरत्नाकरे द्वितीय वामुदेवा-
नन्दरचितम् । धीजाड्यनागम् ।
- २५७ सरस्वती-स्तोत्रम् श्लोका ११ । बहस्त्वोन्नरत्नाकरे पृ० ३१० । वामु
देवानन्दसरस्वती रचितम् । जाड्यनागम् ।
- २५८ सरस्वतीस्तोत्रम् श्लोका २० । पादमे १।२।३१० ३२६ । विद्यादम् ।
- २५९ सरस्वतीस्तोत्रम् श्लोका १८ । पादमे १।२।१७८।१६५ जाड्यनागम् ।
- २६० सरस्वतीस्तोत्रम् श्लोका १२ । सन-कुमार सहितात वा० वि० वि०
१७०० । स्तोत्राणवे ६८७ । विद्यादम् ।
- २६१ सारस्वतीस्तोत्रम्, श्लोका १६ । वामनपुराणे ३।२।५२३ । विद्यादम् ।
- २६२ सारस्वतीस्तोत्रम् श्लोका ५० । वामन पु० ८।६७ १२८ । विद्यादम् ।
- २६३ सीतावचम् श्लोका ३८ । भा० रामायण ८।१४।२ ३४ । ईप्सितदम् ।
- २६४ गीता-नृन रावतीस्तोत्रम् श्लोका ब्रह्मवर्ते ४।२७।१७२ १८३ ।
नारीहलोका मनमणितन्त्राप्र्यान्त कृष्णसन्निधियाति ।

- २६३ सीताष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ३० । आनन्द रामायणे ८।१४।३७ ६६ । मुक्तिमुक्तिदम् ।
- २६६ सुमुखीपटलम्, श्लोका ४६ । कुलाणव-स्तोत्रम्, वा० वि० पु० स० १७०६ । क्षेमकरम् ।
- २६८ सुवर्णमुखरीस्तव श्लोका १३ । स्वादे २।२३।११-२३ धनधायकरम् शक्तिवद्धकम् ।
- २६८ सौभाग्य-श्लोकम् श्लोका ८४ । शोभनेश्वरस्तोत्रम् उदयतम स्तोत्राण्ये ५० ७०५ । त्रिलोक्यवशकरम् ।
- २६९ सौभाग्य रत्नमासास्तोत्रम् श्लोका ३२ । निपुरारहस्य १ ३२ । ललिता पञ्चस्तोत्रे (मास्टर खे० ए० संम काशी) सक्लेप्सितदम् ।
- २७० सौभाग्याष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ३६ । निपुरारहस्यत सव बाछिन-दायकम् ।
- २७१ स्वामी वश्यशत्रुसंहारस्तोत्रम् श्लोका ६ । शिवाणवत् वा० वि० वि० पु० स० १७१० । नाम सदश फलदम् ।
- २७२ सकष्टनामाष्टकम् श्लोका १७ । बहस्तोत्ररत्नाकरम् ।
- २७३ त्रिपुरमुदरी स्तोत्रम् श्लोका ८ । आ० श० कृतम् सक्लायदम् ।
- २७४ त्रिपुरमुदरी वेदपादस्तोत्रम् श्लोका ११० । आचार्यशकर कृतम् अतुल-सिद्धिदम् । शकरप्रपावल्याम् ।
- २७५ त्रिपुर मुदरी मानसपूजास्तोत्रम् श्लोका १२७ । आचार्य-शकर-कृतम् पूजनफलदम् ।
- २७६ त्रिपुरा प्रातमजनम् श्लोका ६ । स्तोत्राण्य ६७२ पण्डे अणिमाद्यष्ट सिद्धिदम् ।
- २७७ त्रिलोक्यमोहनकवचम् श्लोका ३८ । रुद्रयामलत वा० वि० पु० स० १४७२ । त्रिपुरसुन्दरी-कवच महात्रिपुरस्तोत्रमिति च नामान्तरम् । मोहनकरम् ।
- २७८ त्रिमूर्ति सूक्तम् । श्लोका ७७ । रुद्रयामलस्य काशभूतात् देविशतकात् । वा० वि० वि० पुस्तक सख्या १४ ६ । सवदम् ।
- २७९ त्रयोक्षमगलवचम् । श्लोका ३० । वा० वि० पु० स० १४६७ । त्रिलोक्यविजयदम् ।
- २८० त्रिलोक्य-मोहन-कवचम् श्लोका १६० । सवदम् । गरुड पुराण ।
- २८१ त्रिलोक्य विजयकवचम् श्लोका ४५ । रुद्रयामलत वा० वि० पु० स० १४७६ । शत्रुनाशकरम् ।

चतुर्थोऽध्याय शिवस्तोत्राणि शिव

१ शब्दार्थ

शिवस्य भगवत स्तोत्र चर्चा याम् शिव शब्दाय एव विवक्ष्यते यथा-
त्रमम् । तन्मूलकत्वाच्चाध्यानामयेपाम् ।

श्रीघातो 'सर्वनिघप्सति' वन् प्रत्ययेन निपात्यतेऽयं शब्दः । शिव
कल्याण विद्यतेऽस्य 'मति' अक्षुभमिति वा दोरतेऽवतिष्ठन्तर्जिमादयोऽष्टसिद्धयो-
ऽस्मिन् ।^१ सामणस्त्वस्य शब्दस्यानूर सुखकरमिति चायमाह । तथा च—

शिवेन भद्रूरेण सुखकरेण शिवया कल्याण्या द्रष्टृप्राप्ति-हेतु भूतया ।^२

अथाश्च व्युत्पत्तयः

(क) शिवकल्याणे घातानिष्पादनेन कल्याण-कर शिवइत्ययम् ।

(ख) शेते सर्वमस्मिन्निति, व्युत्पत्त्या शीङघातविनि कृते सर्वव्यापक
इत्ययम् ।

(ग) निरक्त 'शेव' इति मुख-नाम शिष्यते वकारो नाम करेण भन्त
स्यान्तरोपलङ्गी विभाषितगुण शिवमप्यस्य भवति ।^३ शिष्यत
मुलावहो भवतीति फलिताय इति ।^४

(घ) 'नित्यनैश्वर्यामनया गुह्यत्वात् शिव स्वनाम-स्मृतिमात्रेण पावयन्
शिव इति 'ग'राचार्यो विष्णु सहस्रनाम भाष्ये ।^५ शीङ्गुमाय
शेते मुखावहा लम्पतज्जेन शिव 'नेतेनेवासनेय स शिव' ।^६

(ङ) शिवमस्यास्तीति शिवयतिवा शिव तथा च महामारते ।

१ हमायधकोणे बीको उ० प्र० प्रकाशन पृ० ६६२

२ अथर्ववेदे १।१३।४

३ निरुक्ते १०।१०

४ विष्णु महामनाग्नि चक्रभाष्य-संहिते बीता प्रेत पोरणपुर २०१६, श्लोक १०

५ रामानुजभाष्ये, पर्व ६, श्लोके

‘अनुप्यान शिवमविच्छेन तस्मान्नेव शिव स्मृत ।’^१

(च) वष्टि अनवरत कामयत लोकहित य स शिव भद्रयुत्पत्तौ वशि-वातो घातो सिंह इव वण विषययण शिव इति ‘यथा च पश्यकांत कश्यप ।’^२

(छ) स्वयति सव जानाति सव व्याप्नोतीति स शिव

(ज) देते सबकारण सहित जगदस्मिनिति शिव सर्वाधार स्वय निराधार ।

(झ) क्षिप्यते प्रलयानंतरमिति शिव^३ ऋग्माप्य । तथा चक परि शिष्टे—

आदित्यवण तपसाज्वलन्त यत्पश्यामिगुहामु जायमानम्

निवरूप शिवमुदित शिवालय तमेमन शिवसकल्पमस्तु ।’^४

एव च पर्यालोचनेनात्पत्ति स्थिति प्रलयकारी नित्यनिरजन शुद्धबुद्धो निष्कल जगदधिकारी सर्वाधार शिव । तत्प्रकृतिधातवश्च शीडवृक्ष, शिव ।”

२ प्रमुख नाम्नामर्था

अथदानी स्तोत्रागतप्रमुखनाम्नामर्था विविच्यन्त तत्रादौ रुद्रस्य विनोपतो विवादास्पदस्य । रोदयति सवमतमाल^५ इतिरुद्र सहर्ता देव रुदिर भद्रु विमो चने प्यन्तात् रौदेर्णिलुक्चेति णलपि^६ रकिप्रत्यये च सिद्धयति । अथत्रापि सायण एतदाशयक वक्ति । तथा च अथववेदे रुद्रलापभेपज इति मन्त्रव्याख्याया रौतिश्रदायते तारक ब्रह्मोपदिशतीति रुद्र ।^७

‘जन्तो प्राणेषूत्तममाणेषु रुद्रस्तारक ब्रह्मव्याचष्टे^८ । शब्दब्रह्म तन्नाम्ना रोह्यमाणी द्रवति सवप्राणि हृदय वतत इति वा । अस्त्रेणछिन्नशिरस, गौचतप्रजापति अनुस्वयमपि शोचवशात् अराणीदिति वा उत्पत्ति काले स्वय अरुददितिवा रोदमत्तिसवमन्तकाले इति वारुद्र ।^९

मास्वाऽप्याह रुद्रो रौतीति सतो रोह्यमाणे द्रवतीति वारोदयतेर्वाह ।

१ महाभारते १११।१०

२ अभियक्तोक्ति

३ ऋग्वे १०।१२६।२

४ ऋकपरिशिष्ट ३३।१२

५ अथववे १।१६।३ मन्त्रस्य सायणभाष्ये

६ उणादिसूत्रम् २।२२

७ अथववे २।२७।६

८ जाबालोपनिषदि १

९ अथववेदे सायण १।१६।३

यत्तद्वत्तद्द्रव्यस्य रद्रत्वमिति काठकम् । यदरोदीतदद्रस्य रद्रत्व इति हारिद्राविकम् ।^१
यदरत्तदद्रस्य रद्रत्वमिति काठकानां प्रवचनम् ।^२ यदरोदीतदद्रस्य रद्रत्वमिति
हारिद्राविकाणाम् ।^३ अथवापि नमो रद्राय नमोस्तु तन्मने^४ इति व्याख्याया
सायणो रद्राय रोदयति उपतापेनाश्रूणि विमोचयतीति रद्र । बृहद् देवताया च
'यतोऽन्तरिक्षे विद्युत् वष्टि दहत नरान अरोदीत यतोऽस्य रद्रत्वम् । तथा च
तत्र च—

'अरोदीतन्तरिक्षेयत् विद्युदवष्टिददनुषाम् ।

चतुर्भि ऋषिभिस्तन रद्र इत्यभिसंस्तुत ॥१॥'^५

बृहदारण्यकोपनिषदि—यताऽस्मात् शरीरात् उ कामन्ति रोदयन्ति अयं
यद्रोदयन्ति तस्माद्बुद्धा इति तथा च—

कनमे रद्रा इति दक्षेनं पुरुषे प्राणा आत्मकादशते ।

यदास्माच्छरी मर्त्यादुत्क्रामयन्त्यथारोदयन्ति तस्माद्बुद्धा ॥१॥'^६

रद्रोऽग्निरिति अथववदे—तथा च—

'तस्म रद्राय नमो अस्तवन्मये^७ इति शतपथेऽप्याहुः "अग्निर्वै रद्र"^८
इति ।

हृलामुषकोणे च रद्रशक्त्यै पूर्वोक्तरीत्या विग्रहं कृत्वा शिव महादेव
प्राधर्यां लिखितास्तथा च—

'रोदयति रद्र + णिच्' रोदेणिलुक् चेति, रक्किणेशच लुकि शिवो महादेव
शक्कर उमापति ।^९

महामारुते च 'त्रिजूटश्चीरवासाश्चरद्र सेना पतिर्विभु ।'^{१०}

कुमारसम्भवे च—'रद्राणामतिमूर्धान क्षतहुकार-शस्त्रिनः'^{११}

वैदिकसाहित्ये रद्रशब्दस्य व्युत्पत्तिविभिन्नरूपेणावलोक्यते । तत्रसायण
महीधरो ब्रह्मवटादिव्याख्याकाराणामुदधारणानिनीयते ।

सायण —

१ निरुक्त दहत काण्ड १०।१।१।६ व० ७१४

२ अथववे २५।१

३ तु० त० १।५।१।१

४ अथववे ६।२०।२

५ बृहद्देवतायाम् २।३४

६ अष्टाविंशत्युपनिषदि १६६५ ब्राह्मो बृहदारण्यकोपनिषदि ३।६।४

७ अथववे ७।८।३

८ शतपथे ३।१।३

९ हृलामुषकोणे १८७६, पू० ६८

१० महामारुते २३।१७।४६

११ कुमारसम्भवे २।२६

- १ रुद्रस्य कालात्मकपरमेस्वरस्य । १
- २ "रुद्राय नमः ।" २
- ३ "रुद्रं दुःखं तद हेतुभूतं पापं वा तस्य द्रावयितारौ रुद्री सग्रामे मयं करं शब्दयन्तौ ।" ३
- ४ "रुद्राणो प्राणरूपेण वतमानानां मरुता यद्धारोदयितानां प्राणानां । प्राणाहि क्षरीरानिगता सन्तो बभूवुर्जनानरोदयन्ति ।" ४
- ५ रुद्राणारोदनं कारिणा घाटीरूपो यथास्तौ रुद्रवतनौ ।
- ६ "रोदयन्ति क्षमूनि रुद्रा ।" ५
- ७ "रुद्री सग्रामे रुदन्तौ ।" ६
- ८ "हे रुद्रज्वरादिरोमस्य प्रेक्षणं सहस्रदेव ।" ७
- ९ "रुद्रियं मुखम् ।" ८
- १० रुद्रियं रुद्रसम्बन्धिभेजमिति । ९

अथयवेदे—

- १ रोदयति सवमन्तकाले इति रुद्रं महर्ता देव । ११
- २ रीतिशायतं तारकं ब्रह्म उपदिशतीति रुद्र । १२ तथा च जावालश्रुतिः "अथ हि जतो प्राणो पूत्कामतमु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे ।" १३
- ३ "तस्मिजगतस्रष्टे सव जगदनुप्रविष्टाय रुद्राय ।" १४
- ४ "रुद्रं दुःखं दुःखहेतुर्वा तस्य द्रावको देव रुद्र परमेस्वर ।" १५
- ५ "सवप्राणिनो भामनिष्टवा विनश्यन्ति इति स्वयं रीतिरुद्र ।" १६
- ६ "स्वसेवकानां दुःखस्य द्रावकत्वरुद्रस्य ।" १७
- ७ "महानुभाव रुद्रम् ।" १८
- ८ "रुद्रस्य हि सवस्म देवस्य ।" १९
- ९ "रुद्रस्य ज्वरामिमानि देवस्य ।" २०
- १० रुद्रं रोदयितो गूलाभिमानि देव । २०

१ ऋग्वेदे १।२८।३

२ ऋग्वेदे १।२७।१०

३ तत्रैव १।१३८।१

४ तत्रैव १।१०।१।३

५ ३ तत्रैव १।३।३ तथा ३।३।३ तथा ८।२६।३

६ १० ऋग्वेदे १।१६६।१ तथा २।११।३ तथा १।४३।३

११ अथर्ववेदे १।१६।३

१२ १३ जावालश्रुतिः १ अथर्ववेदे २। ७।६

१४ १५ अथर्ववेदे ७।६।२।१ ११।२।३ १८।१।८० १८।१।४०, १८।१।४०

१६ २० तत्रैव ६।३६।३, ४।२१।३, ६।६४।१

- ११ "रोदयति उपतापेनायूणि मोचयतीति रुद्रोज्ज्वरामिमानिदेव ।" १
 १२ "रोदयिताशत्रूनिनिरुद्र ।"
 १३ "रुद्रा रोदका ।" ३
 १४ "रुद्रा रोदयितार अन्तरिक्षस्यानीया देवा ।" ४
 १५ "रुद्र पशूनामभियन्तापीडाकरोदेव ।" ५

उषवटाचायस्य भाष्यम्—

- १ "रुद्र स्तोतमि ।" ४
 २ "रुद्रवतनी रुग्णवतनी ।" ७
 ३ "रुद्रो शत्रूणां रोदयितारौ ।" ८
 ४ "रुद्र धीर ।" ९

महीधराचाय —

- १ "रुद्रस्य शिवस्य ।" १०
 २ "रुद्राय शक्राय ।" ११
 ३ "रुद्र दुःख द्रावयतीतिरुद्र खण्डित ज्ञान राति ददाति ननु
 दुःखमोगनरोदयति ।" १२
 ४ "रुद्रस्य क्रूरदेवस्य ।" १३
 ५ "रुद्र दुःख द्रावयति नाशयति ।" १४
 ६ "रुद्रो दुःख-नाशक ।" १५
 ७ "रोदयति विरोधिना गतम् ।" १६

- १ अथर्ववेद ६।२।०।२
 २ तत्त्व ७।६२।१
 ३ तत्त्व ३६।६।१०
 ४ तत्त्व १६।११।४०
 ५ अथर्ववेद ६।१४।१
 ६ मयवेदभाष्ये ३८।१६
 ७ तत्त्व १६।५२
 ८ तत्त्व २०।८१
 ९ तत्त्व ११।२३
 १० भा० मयवेदे १६।२०
 ११ तत्त्व १६।४८
 १२ तत्त्व १६।१
 १३ तत्त्व ११।१२
 १४ तत्त्व १६।२८
 १५ तत्त्व १६।३६
 १६ तत्त्व ३।२७

माना गवान्य पशव यथा तत्स्वामिनश्च सवज्ञ इव पशुपति ।^१

शिवपुराण पशुपात्र दान्यारथ अनानप्रभवदुःख जडचेतनदर रूपेण
व्यथितस्तथापि श्रयमेवाथ समायाति । तथा च—

पशुपाशपति ज्ञान यत्तन्मयं तु मयापुरा ।
तत्रनिष्ठ परा कार्या पुष्पेण सुवाचिना ॥१॥
अनानप्रभव दुःख ज्ञानेनैव निवतत ।
ज्ञानेवस्तु परिच्छेदो वस्तु च द्विविध स्मृतम् ॥२॥
अजड च जड चैव नियत च तयारवि ।
पशुपाश पतिश्चेति कथयत तत्रय व्रमात् ॥३॥
अक्षर च क्षर चैव क्षराक्षर-मद तथा ।
तदेतिप्रत्य भूम्ना मध्यत तत्त्व-वेदिभि ॥४॥
अक्षर पशुरित्युक्त क्षर पाश उदाहृत ।
क्षराक्षरपर यत्तत्पतिरित्यभिधीयत ॥५॥
प्रकृति क्षरमित्युक्त पुरुषोत्तार उच्यते ।
ताविमौ प्रत्यत्यय स पर परमेश्वर ॥६॥
अस्ति कश्चिन्पयत रमणीय गुणाधय ।
पतिर्विश्वस्य निर्मिता पशुपाश विमोचन ॥७॥
अमाव तस्यविश्वस्य सृष्टिरपा कथ भवत ।
अचनत्यादभानादनयो पशुपाशयो ॥८॥^३

एव पशुपाशेनाजानिनोजीवा तत्पतिश्च परमेश्वरो वद इत्यय ।
विश्वेश्वरो विश्वम्भरश्च—

योविश्वमीष्ट ॥ विश्वेश्वर । विश्वस्य जगत ईश्वरोवा । यश्च विश्व
विभति स विश्वम्भर । यदा याविश्वम विभति भगति पुण्याति वास विश्वम्भर
जगदीश्वरस्तथा च मनुष्यपनिपदि—

विश्वेश्वर नमस्तुभ्य विश्वात्मा विश्वश्रीद्वारति प्रभु ।^४

प्रथमवदे—

विश्वम्भर विश्वेनभाभरसा पाहिस्वाहा ।

शकर —

गमूषकङ्कुज घातोर्धि प्रत्यये निष्पाद्यतेऽथ क्ष कल्पाण करोति स

१ अष्टाविंशत्युपनिषदि प ६६

२ शिवपुराणवायवीय संहितायाम पञ्चव पुस्तकालय नाजी ७।१।१० १२

३ शिवपुराणवायवीयसंहितायाम् ७।१।१३ १६ तथा ७।६।२ ३

४ मत्तयपनिषदि १।१४

५ अथर्ववेदे २।१६।५

शकर ।”^१

शक्तानां समूहः शक्यं तस्य प्रदाहकः सर्वसंशयः प्रदाहक इत्यर्थः ।

महादेव —

- (क) महाश्चासी देव । देवेषु महानित्यर्थः ।
 (ख) महतादेव ब्रह्मादि देवानां देवः ।
 (ग) सर्वान् परित्यज्य आत्मज्ञानयोगश्चर्ये महति महीयते तस्मादुच्यते
 महादेव ।”^२
 (घ) भव रगनाथ तं श्रीङ्गकं कन्दुकादिभिरेव ग्रीडतीति महादेव ।
 (ङ) महदिमर्दीयतीति महादेव ।
 (छ) देवानां समूहानां च यच्चास्य विषयो महान् ।
 यच्चविश्वं महं दस्ति, महादेवस्ततः स्मृतः ॥१॥”^३
 (ज) ‘सर्वा देवानपीश्वरं, समेतानमुरं सह ।
 अभ्यति तजसा देव महादेवस्ततः स्मृतः ॥१॥’^४
 (झ) चिज्जडानां तु योद्रष्टा सोऽच्युतो ज्ञानविग्रहः ।
 स एव हि महादेवः स एव हि महाहरिः ॥१॥’

बह्वारण्यके च—

‘नायतोऽस्ति द्रष्टा ।’

इवेनाश्वतरोपनिषदि ‘साक्षी चेता केवला निगुणश्च ।’^५

एवञ्चास्याम्यदेवापक्षया महत्त्वं तच्चान् विभिन्नविरुद्धधर्माणां सम्मुखं
 अग्निरूपेऽपि शिवतां श्मशानावस्थायामपि प्रमाददातता । मुखदुःख-द्वन्द्वादिहीन-
 त्वम् । विरुद्धधर्माणामेकमात्राश्रयत्वम् । (सपमयूर-वपमसिंह गङ्गा-प्रावती मूष-
 कादीनाम्) शुद्ध-शुद्धनिरञ्जनत्वम् ॥

भव —

भवतीति भव तथा चायव वेने सायण —

‘भवति उत्पद्यतेऽस्मात्सर्वं जगत् ॥”^६

१ सत्यायनप्रकाशे पृ. सं० १२।

२ विष्णु सहस्रनाम शतारण्ये ६५ श्लोके गीता प्रेस गोरखपुर

३ महाभारते अज्ञानसप्तमं पृ० १६१।८

४ वायपुराणे १०।६

५ बह्वारण्यकोपनिषदि ३।७।२३

६ इवेनाश्वतरोपनिषदि ६।१।१

७ अथर्ववेदे ४।२८।१

शिव — शणातीति शिव तथा च विष्णु-सहस्रनाम्नाम् शिवरमाप्ये —
 शणाति सहार-समय सहारति सहारयति सवला प्रजा इति ।^१
 सव — यतोऽय असत सतश्च प्रभवोऽप्ययश्चात सव तथा च —
 असतश्च सतश्च सवप्रभवाप्ययात ।

सवस्य सवदानानात्, सवमन प्रचलते ॥१॥^२

एवञ्चमि प्रभुस-नामभिरपि विशेष रूपेण स्तात्रा यतमगवान शिव
 सबन परास्परं निष्कल सृष्टिपालनप्रलयहंतु योगीश्वर गुणानामाधार सर्वा
 धार निराधार सच्चिदानन्द इति ।

३ माहात्म्यम्

महिम्न भार ते परम विदुषो मद्यसदशी ।
 स्तुतिब्रह्मादीनामपि तदवसनास्त्वयिमिर ।
 अथावाच्य सव स्वमतिपरिणामावधिगणन ।
 ममाप्येष स्तोत्रे हर निरुपवाद परिवर ॥

भगवत शिवस्य महिमान प्रतिपादयितु शक्यराजोऽप्यसमथ आसीत्
 माहात्म्यविषय इदं कथन नास्त्यपदवीमधवाहते । अगति यत्किंचिदपि भवति
 तत्सत्र तदिच्छयक भवति । तथा च श्रीमद्भागवतम् —

‘ब्रह्मादयो यश्चूत-सेतुपासा यत्कारण विश्वमिदं च माया ।
 आशक्नोते तस्य पिशाच चर्मा, अहोविभून्मश्चरितं विडम्बनम् ॥’

देवानां प्रथमोऽय जनानामुपममणा समुनक्ति । विश्वाधिपोमहर्षिश्च
 तथा महानारायणोपनिषदि —

यो देवानां प्रथम पुरस्तात् विश्वाधिपोऽद्रोमर्षिः ।

हिरण्यं गन्धपश्यत जायमानं, सनोन्नेव शुभ्रयास्मृत्यासमुनक्तु ॥^४

तत्र तत्र स्तोत्रे दिगक्षणास्य रक्षाथमभ्यधना दश्यत । तथा च शिव
 कवचे —

कुठारवेदाकुण्डपाशूलकपालः शशक्षिगुणाः प्रधान ।

धनुर्मुख नीलमुखस्त्रिनेत्र पायादधारो दिशिदक्षिणस्याम् ॥^५

अग्निपुराणेशिव रात्रिब्रतप्रसंगे नरकाणवतारक प्राणादिदायकश्च कथित

१ विष्णु सहस्रनाम शंकर भाष्य १७ श्लोके

२ महाभारते उ पव ७ १११

३ श्रीमद्भागवतमहापुराण (भूलमात्रम्) २ १६ शीता प्रस गोरखपुर २११४२८

४ महानारायणोपनिषदि (विमलानन्द मसूर) प १६१

५ शिवकवचस्तोत्र १२

स्तथा च—

मापफात्पुनर्यामध्य कृष्णा यातु चतुदशौ ।

वामयुक्ता तु सोपोष्पा जुवनजागरणव्रती ॥१॥

आवाह्याभ्यह शम्भु भुक्ति भुक्तिप्रदायकम् ।

नरकाणवोत्तारनाथ गिवनमोऽस्तुते ॥२॥^१

भगवानशिव सयशक्त्यकनिदानमृतोऽस्तनारघनयासवसम्प्रत्प्राप्ति तथा

च ब्रह्म पुराणे—

सवशक्त्यनन्दमन निधान सव-सम्पदाम् ।

स तु कर्ता महादेव सहर्ता समहेश्वर ॥१॥^२

ब्रह्मवर्ते भगवाविष्णु मुरानुपदिदेश यमहेश्वरतिप्रिय नायोऽस्ति ये च
महेश्वर भवमपन्ते ते काल-भूतनरके पश्यन्ते । सकृदपि शिवाराधनया नर
प्राक्त्पात ज्ञानी भुक्तवाश्च भवति । तथा च—

मत्तया कुरु सर्वे सव भवावदावर ।

अद्यप्रभृतिनाभेन तेजसा वयसा शिव ॥१॥

त्वत्परोनास्तिमेप्रेयास्त्व मदीयात्मन पर ।

यत्त्वानिन्दन्ति, पापिष्ठा जानहीना बिभ्रतस ॥२॥

पच्यन्तिबाल मूत्रेण, यावच्चन्द्रदिवाकरो ।

कृ-बालिग सकृत्पूज्य वसत्कल्पायुत दिवि ॥३॥

जानवा-भुवतवा-साधु शिवलिगाचनाद भवेत् ।

शिवलिगाचनान्मन न तीय तीथमर तत् ॥४॥^३

लिग च शिव भक्ति वशिष्टयमाह—

अन्यभक्तसहस्रेभ्यो विष्णु भक्तो विशिष्यते ।

विष्णुभक्तसहस्रेभ्यो रुद्र भक्तो विशिष्यते ॥१॥

रुद्रभक्तात्परतरो, नास्तिलोके न संशय ।

सर्वाविस्था गतो वापि युक्तोऽपि सव-पातक ॥२॥

गिव-ध्याना-नम-देह यथाकृदस्तथा स्वयम् ।

हत्वा भीत्वाचभूतानि भुक्त्वा चायतोऽपि वा ॥३॥

शिवमेव सकृत्स्मृत्वा सवपाप प्रमुच्यते ।^४

सौरपुराणोऽपि लिगाचनान्धिक पुराय न किंचिदभुवनत्रये उक्तम् सव
तीर्थाना यानि पुरायानि च शिवलिगाचनसाम्य नाहन्ति ।

१ अग्निपुराणे ५६३।१ ३ ३ मन्मथशाय धोर ५ कथाहव रोह कस्तकता २०१४

२ ब्रह्मपुराणे १२२।१०

३ ब्रह्मवर्ते १।६।२६ २६ २ ४६

४ लिगपुराण २।४।२० २१ तथा ३४ अष्टमाये ३४, ३५

अग्निपुराणेऽपि लिगाचनस्य भुवि भुवि दायवत्वमुक्तम् । तथा च—

यदा नम गिवायति, एतावत्परम् पञ्चम् ।
 अनेन पूजयन्निग त्रिं यस्मिन्निष्यत त्रिं ॥१॥
 लिगाचनादभुविमुक्ता, मावग्जावमतोत्यजेत् ।
 वरप्राणपरित्यागा भुजोतापूज्य नव तम् ॥२॥
 सवयनपादानतीय-वेदेषु य-पञ्चम् ।
 तत्पञ्च शीटि शुणित स्थाप्यन्निग सभेनर ॥३॥
 त्रिसाध्य याचयन्निग कृत्वाविस्वेनपत्रितम् ।
 दातव्यान्धिक यावत् कृतमुदयत्य नावमाव ॥४॥^१

गण्डपुराणेऽपि दान्त्वय रद्रस्य पूजोना त्रसप्तभाध्याय द्रष्टव्य नील
 मतपुराणेऽपि भगवान् त्रिं सवन सवद्रष्टा चति प्रतिपाद्याज्यवच्छया जगदिद
 विवर्तीति । तथा चोक्तम्—

एष सर्वेश्वर दात्र एष वारण-वारणम् ।
 एष चाशित्यमहिम एष ब्रह्म सनातन ॥१॥
 स एष सव वर्ता च सवगश्च महेश्वर ।
 यदिच्छया जगदिद ववति सधराचरम् ॥२॥^२

ब्रह्मपुराणे रामेश्वर-तीर्थ प्रसंगेऽप्य सव-नाम फलप्रद उच्यते । तथा च
 तत्रैव—

आस्ते यत्र महादेव तीरे नदनदी-यते ।
 रामेश्वर इति स्यात्, सवनामफलप्रद ॥१॥
 राजमूय पञ्च सम्यक् वाजिमयफल तथा ।
 प्राप्नुवन्ति महात्मान ससिद्धिपरमा तथा ॥२॥
 धावर योगमास्थाय ततोमोक्ष व्रजन्ति ते ।
 आत्मतीर्थमिदं स्यात् भुविभुक्ति प्रदनुषाम् ॥३॥
 तस्य प्रभाव वक्ष्यामि, यत्र जानेश्वर शिव ।
 नास्ति लिगाचनात्पुरायमधिक-भुवन त्रय ॥४॥^३

अथ च—

नास्ति लिगाचनात् पुराय अधिक भुवनत्रये ।
 लिगेऽचितेऽस्तिल विश्वमचित् स्यान्न सप्तम ॥१॥
 मायया मोहितात्मानो न जानन्ति महेश्वरम् ।
 पृथि-या यानि तीर्थानि, पुरायाम्यायतनानि च ॥२॥

१ अग्निपुराण ३२.११ १२ १४ १५ मनमुधराय मोर क्नाश्च रोड, कलकत्ता

२ नीलमतपुराण ४.१३, ४४ ४५

३ ब्रह्मपुराण २८.१६ १६ ६८ तथा ११६.१

शिवा निगे वसन्नेव तानि सर्वाणि नारद ।

शिवमक्ता वजयित्वा सर्वेषां शासको यम ॥३॥^१

भगवन्तं शिवमेव ज्ञात्वा नरामृत्युं तरति नान्यथा । तथा च श्वेताश्वत
रोपनिषदि—

वेदाहमेतम्युरूपं महान्तमादित्यवर्णतमसं परस्नात ।

तमेव विदित्वाऽस्तिमृत्युनेति नायं पश्चाद्विद्यतेऽन्यायः ॥१॥^२

भगवान् शिवोऽशिववेपेणापि शिवः । तस्य वैषम्यपूणं वेपं दृष्ट्वा जना
विस्मयमधिगच्छति । स्वयमर्किचनोऽपि सम्पदा प्रभवः श्मशानवास्यपि त्रिलोक-
नाथः । श्रीमोऽपि शिव इति कथ्यते तथा च कुमार-सम्भवे—

अर्किचनं संप्रभवं स सम्पत्नां, त्रिलोकनाथं पितृसदमगोचरम् ।

समीकरूपं शिवं इत्युनीयते, न सन्ति याथाव्यविदं कपालिनः ॥३॥

एवं च भगवान् भुक्तिं मुक्तिं न्यायोऽप्याराधनया नरीरोगशाक-मोहादि
मुक्तं परमामहिकी पारलौकिकी च धियं विदति । अस्य गुणाविमातुं न काऽपि
प्रभुः । तथा च महाभारते—

अशक्नोऽहं गुणान्बन्धुं महादेवस्य धीमतम् ।

यो हि सवर्गो देव न च सर्वत्र दृश्यते ॥१॥

नास्ति शिवसमा देवो नास्ति शक्ति-समावृतिः ।^४

एवं च स्पष्टमेव सिद्धं यत् शिव-समो नास्ति ।

अनुष्ठानं परायणा ऋग्वेदीयं मृत्युञ्जयं जपं कृत्वाऽप्याध्यान् रोगान् अत्र
रोदधुं विनाशितुं च पारयति । तच्च च मनः—

त्रयम्बकं यजामहे सुमधिपुष्टिं वर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बधनामृत्यामुर्क्षीमि मामृतात् ॥१॥^५

भगवान् शिव एव एव जगत् सगच्छति प्रत्यवहारान्तिका क्रिया विघटते
तथा च भागवते—

ददधुः शिवमासीनत्यक्तामप्यमिवातकम् ।

त्वमेव भगवन्नेतत् शिवोक्त्योः स्वरूपयोः ।

विश्वं सृजसि पात्यसि क्रीडन् नृणामटो यथा ॥२॥^६

सर्गादि कार्यारायवास्याम्भकानि शिव एव त्रयम्बको नान्यं तथा च

१ सौर पुराण ६४।३ ३१ ३४

२ श्वेताश्वतरोपनिषदि १।८

३ कुमारसम्भवे १।७७। ५० पुस्तकालय काशी १६५६ सम्पूर्ण हिन्दी टीका

४ महाभारते अनु ५० १४।३ तथा ४६।११

५ ऋग्वेदे (संहिता) ८।१५ १।१४

६ श्रीमद्भागवते भूतवाज ४।६।२३ तथा ४३ गीता प्रस पारसपुर २०१८

वालिदास —

हरियथैव पुरुषोत्तम स्मृत महेश्वरस्त्रयम्बक एव नापर ।

तथा विदुर्मा मुनय शत ऋतुः द्वितीय-नामो नहि श दएयन ॥१॥^१

परम-कारिणश्च एव दुःखत्रयान्निघात समथ ऐहिकामुष्मिकश्रेयो-वाप्तम्
ऽस्यार्चोऽश्रित्यतः । तत्रापि विद्यायप्राप्तय तु विगेषण, महर्षिणा पाणिनिनाऽपि
शिवादेव ज्ञानमवाप्तम् । सनकादयश्च योगज्ञानमवापुः । तथा च—

नत्यावसानं नटराज राजा ननाद ढक्ता नव पञ्चवारम् ।

उद्धतु-नाम सनकादि सिद्धानेतद्विमर्शो निवसुत्रजालम् ॥१॥^२

भागवते चास्य विद्या प्रदत्त्वमुक्तम् । तथा च—

‘देवी माया श्रीवाम तजस्वामा विभावसुम् ।

वसुकामो वसू रुद्रान वीर्य-नामोऽयवीर्यवान् ॥१॥

यज्ञ यज्ञेय-नाम कौश राम प्रचेतसम् ।

विद्या-नामस्तु गिरीश दाम्पत्याय उमा सतीम् ॥२॥^३

महानारायणे— ईशान सर्वविद्यानाम्भोऽश्वर सर्वभूतानामिति ।”^४

४ वैदिक-स्वरूपम्

निरुक्ते ध्यातो मध्यस्थानादवता इति प्रकारेण रुद्रो मध्य स्थानीय
देवत्वेन निर्दिष्टः ।^५ तत्र नाम्नो निवचने स रुद्र प्रजापति स्वपितर वाण
विद्वन्नुशोचनभरदीदिति तस्य रुद्रत्वम् । तथा च—

‘सन्नित स्वपितर प्रजापतिमिषुणार विध्यन्तेमन्त्रोचन भरदत्त तद्रुद्रस्य
रुद्रत्वम् । मरुदोदीतस्तस्य रुद्रत्वम् ।’^६

श्वेताश्वतरोपनिषदि रुद्र एक एव जना-सृजति पाति च तथा च तत्रैव—

एकोहिरुद्रो नद्वितीयाय तस्थुय इमाल्लोकान ईगत ईशानीमि प्रत्यङ्ग
जनास्तिष्ठति सञ्चुकोचातकाले, ससज्य विश्वा भुवनानि गाप्ता ।”^७

महानारायणापनिषदि च—

यो देवानां प्रथम पुरस्तात् विश्वाधिपोरुद्रो महर्षि हिरण्यगर्भोऽपश्यत्
जायमानं सनो देव क्षुभया स्मृत्या समुनवतु ।’^८

१ रघुघो ३।४६

२ नन्दिकेश्वर काशिकायाम् १

३ श्रीमद्भागवते मूलभाद्रम् २।३।३ तथा ७

४ महानारायणोपनिषदि १८।१।२।३।३ तथा ७

५ निरुक्ते देवतकाण्ड १०।१।१

६ तत्रैव १ ।१।६

७ श्वेताश्वतरोपनिषदि ३।२

८ महानारायणोपनिषदि १२।१२

यजुर्वेदे च रुद्रा असंख्याता उन्नास्तथा च—

असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधिभूम्याम् ।^१

एकवक्त्रवृक्षयो परिहारस्तु निरुक्ता इत्युक्तं ।

‘तासामहामाग्यादेकस्या अपिबहूनिनाम ध्यानि भवति तथा

तत्र संस्थानकत्वम् सभागकत्वं चापेक्षितव्यम् ।^२

एव चात्र संख्याया विभिन्नत्वंऽपि स्थानकत्वेन रुद्र एक एव तथा च निरुक्तमाप्यऽपि—

“एक एव रुद्रोऽवतस्थे न द्वितीयो रणे निघ्नन पृतनासु गानून ससज्यविश्वा भुवनानि गोप्ता ।’

अथववेदेऽपि रुद्र एक एव घातृ विधातृ-वरुणादि रूपेण काम करोति । तथा च—

स घाता स विधाता स वायुनम उच्छ्रितम् सोयमा स वरुण सहद्र स महावैव । तमिदं निगतं सह स एष एक एव एकवदेक एव ए तस्तिन्देवा एक वतोभवन्ति ।^३

एक एव रुद्र सब्रवयापकस्तथा च तत्रैव या अग्नो रुद्रो योजसु योऽप्स्वतय औषधीर्वीर्य आविशेत् य इमा विश्वामुवनानि चकलूपेतस्म रुद्राय नमोऽस्तु नये ।^४

अनेन मन्त्रेण रुद्रस्य सब्रव्यापकत्वं सिद्धयति । अत्र रुद्रस्यैव वचनान्ते नव निदेशस्तथा च तत्रैव—

तव चतस्रः प्रदिशास्तव द्यौस्तव पृथिवी तव वेदमुच्यते रिक्षम् । तव दसं सवमात्मनो दत्तं प्राणत पृथिवीमनु ।^५

महानारायणोपनिषदि च—सदतः सव रूपं रुद्रस्तिष्ठति ।

सदतः सव शव सर्वेभ्यः नमस्ते अस्तु रुद्ररूपम् ।

रुद्राय नमः कालाय नमः कालविकरणाय नमः इति ॥१॥

सर्वो वरुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो नमः पुरूपो वरुद्र ।

सामहा नमो नमः विश्वभूत भुवन चित्रबहुधा वात

जायमान च यत् । सर्वो ह्येष रुद्राय नमोऽस्तु ।^६

१ यजुर्वेदे १६।२४

२ यजुर्वेदे, दशतकाण्डे ७।२।२

३ तत्रैव १।१४

४ अथववेदे १३।४।१।३ ५ १२ तथा १३।४।२

५ तत्रैव ७।६।२।१

६ अथववेदे ११।२।१

७ महानारायणोपनिषदि ८।१। पू० २०३ । तथा २०७ तथा २१५

॥ च रुद्र जगत्पिता तथा चायववदे ।

भुवनस्य पितर गीमिरामी रुद्र दिवावधयारद्रमामो वहन्तमृष्वमजर
सुपुम्नमृष्टगुवेव कवि नपितास १ अन्यच्च—

स्थिरमिरग्रेपुस्वरूप उग्रोवभ्रु गुत्रेमि पिपिशेहिरण्यो

ईशानास्यविश्वस्य भूतिन वो उपोपदुदु-सूयम् । २

अथ दद्वरगयुवत प्रवलस्तजस्वी रुद्र शुद्धतेजोमि गोमते । अथमस्या
मृष्टे स्वामी । अस्य शक्तिर्दिव्या भुवनस्य ईशानात् रुद्रात् असूय न पोषदिति'
अनन्तस्य भूतरूपस्य ज्ञान भवति । भुवनस्य पितारुद्र भुवनस्येशान रुद्र । ३
महानारायणोपनिषदि—

बहुद्राय प्रचेतस मीढुसष्टमायत व्यसवोचटगतम् हृदे सर्वो ह्येपरुद्रस्त
स्मरद्राय नमोःस्तु । ४

प्रचेतस प्रकृष्टज्ञानाय मीढुष्टमाय लोक जनवाय तयसे बह्वृ गक्तिमुक्तया
मायात्मकमिद जगत्प्रकृति महेश्वरश्चतुर्दध्यक्ष तदवयवभूतरिद जगत
व्याप्तम् । तथा आपनिषदि ।

माया तु प्रकृतिं विद्यात् मायिन तु महेश्वरम् ।

तस्यावयव सभूत व्याप्त सवमिद जगत ॥ ५

जगत्पिता चायमथ—

तमीश्वराणा परम महेश्वर तदेवताना परम च दवतम् ।

पति पतीना परम परस्तात् बिदाम देव भुवनेगमीडयम् ॥ ६

अग्निरपिरुद्रस्तथा चक सहिताया अग्निरेव रुद्र ७ जगत पितृव चास्य
भुवनस्यपितर गीमिरामीरुद्र दिवावधया इमवती वहन्त मृष्वमजर
सुपुम्नमृष्टगुवेमवकिनेपितास ॥ ८

अनेकरुद्रेषु व्यापको रुद्र एव एव—तथा च—

(क) रुद्र रुद्रेषु रुद्रिय हवामहे । ९

(ख) 'शाना रुद्रो रुद्रेभिजलापि । १०

१ ऋग्वेदे ६।४६।१०

२ तत्त्व २।२३।६

३ तत्त्व ६।४६।१

४ महानारायणोपनिषदि २४।१४ २१७ ऋग्वेदेवाय १।४३।१

५ इवेनाश्वतरांउपनिषदि ४।१०

६ तत्त्व ६।७

७ ऋक्संहितायाम् १।२७।१०

८ तत्त्व ६।४६।१०

९ तत्त्व १।६४।८

१० तत्त्व ७।३३।६

(ग) “शनो रुद्रमि देवो मृडयातिन ॥”

(घ) रुद्रमिराहवावहन्तेम ॥”^२

अनेकलघुरुत्तानेकोमहान रुद्र प्रेरयति । सनातन स्थानपु चेतयते । यत्र विमानिन स्वमनासि विशिष्ट रूपेणधारयन्ति । तथा चकसहितायाम—

तदरुद्रस्य चेतसि यह् व पत्नपु धामसु ।

मनोयत्र बितदधुविचेतस ।^३

भगवत शिवस्यैव निश्चसिता वेदास्तथा च तत्रैव सायण —

यस्य निश्चसित वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।

निमम तमह वद, विद्यातीय महेश्वरम् ॥१॥^४

जावात्पुपनिपदि रुद्र पशुपतित्वनारख्यात् । तत्र ससारी जीव पशुस्त-
पतिश्च शिव —पशुपति-शब्दार्थे कथित ।

पशुपतिरहकाराविष्टो ससारीजीव

ईश पशुपति कथयत ।^५

शुक्ल यजुर्वेदे चाय हरित घनुविभित्ति सत च पिनाकम् तथा च—

घनुविभर्षि हरित सहस्रध्वन शतवधम् शिखण्डिनम् पिनाकौऽस्य घनु ।^६

यावदादित्यस्तपति यावदस्त गच्छति तावता चतुर्दिक्षु अस्य राज्यम् ।

तथा च छान्दोग्य—

‘स यावदादित्य पुरस्तादु देतापश्चादस्तमता द्विस्तावदक्षिणव
उदेतौत्तरतोऽस्तमेता रुद्राणामेतावदाधिपत्य स्वाराज्य पर्येतेति ।’^७

शतपथे चास्य नामतु शिव भवादय शब्दा उदीरिता ।

अग्निर्ध्व स देव तस्यन्तानि नामानि शिव इति ।

मया प्राच्याग्नाचक्षत भव इति वाहीका पशूनापती—

रुद्राग्निरिति तावस्य शातायचतराणि नामानीति ।^८

कवल्पोपनिषद्यमुमासहाय त्रिलाचना नीलकण्ठ चिदानन्तरूपो विभु
क्षोक्ल ।

१ तत्रैव १।६६।३

२ तत्रैव ७।१०।४

३ ऋग्वेदे ६।६६।३

४ तत्रैव प्रथम मन्त्रे सायण

५ अष्टाविंशत्युपनिषदि यो द्वारिकादास शास्त्री १९६३ पृ ३६३

६ शुक्ल यजुर्वेदे १।२।१२ तथा १६।३१

७ अष्टाविंशत्युपनिषदि पृ ८४ छा १०।१०

८ शतपथे १।६।३८

अचिन्त्यमव्यक्तमननतरूपं निव प्रगातममृतं ब्रह्मयानि—

तमादिमध्यान्तं विहीनमव विभु चिदानन्दमरूपमदमुत्तम ॥१॥

उमा सहाय परमेस्वर विभु त्रिलोचन नील-वण्ट प्रगान्तम

ध्यात्वा मुनिगच्छति भूतयानि शमस्तसाक्षि-तमस परस्तात ।^१

इत्येव यजु-सामाथववेदेषु गतपथाभिग्राहणग्रन्थेषु जावालिकवत्येवेताद्वतर-वृहदारण्यक छांदोग्यादिपूषनिपत्सु रुद्रस्य निर्देष्टुं । तनानव पातव्य विषया परिचीयते ऋग्वेदे सूक्तत्रय प्रथम मण्डलस्य ११८१ द्वितीयस्य ३३३ तमस्य ४६ तमम् रद्रविषयकाणि । अथर्ववेदस्तद्वाग्यनामानि प्राप पचागद्धारम् । यजुर्वेदस्यैवोऽध्याय पूनरुत्तरीयसंहिताया पाठः, अथर्वण एकादशमम् ऋक्संहितायामय हस्यवान् दारीरमस्य वसिष्ठ मौष्टे रमणीय (सुगिप्र) गिरसि जटाजूट । कपर्दीति च वक्ष्यते ।^२

इमा रद्रायतवमवपदिने दायदवीराय प्रभरामहेमती

यया शमसा द्विपदे चतुष्पद विश्व पुष्ट ग्रामेऽस्मिन् नानातुरमिति ।^३

वर्णेनवभूरावृत्या दीप्त पुररूपागानि शानिस्ववणभूषणभूषित रथी । यजुर्वेदस्य रद्राध्यायेऽथर्ववेदस्य रद्र-शूक्तं च वणनम् तत्र रद्रस्य सुतं चक्षुस्त्वगुदरादीनामुलेत् ।^४ अथ सहस्रांशो गितिवण्टो जटाजूटधारी श्रुप्तवेद्य हरितवेद्य उष्णीषीबभ्रुदाश्च ।

तथा च—

नम शर्वाय च पशुपतये च नमो नीलप्रीवाय च गितिवण्टाय च

नम कपर्दिने च श्रुप्तवेद्याय च नमो नीलप्रीवाय सहस्राक्षाय च ।

नमोगिरीशाय क्षिपि विष्टाय च, नमोमीदुष्माय चैपुमते च ॥^५

रद्राध्यायानुसारमय बलवान् यादवायवणश्च धनु सहस्रघनम शतं शरसंसज्जितम् । तथा च—

धनुर्विभर्तिहरित हिरण्य सहस्रघिनशतवय गिरगिन्म ॥^६

इपुधि विभर्ति हस्तं सिमं निगप च धारयति । अस्य वक्ष्य गृक् गरीरस्य रक्षाय साधनायनेकानिसति शिरस्त्राणं च धारयति तथा च—

तत्स्कराणां पतये नमोनम सृक्वाविभ्योजिघासदभ्योमुष्णता पतये नम ।

नमोऽसिमदभ्यो नक्तचरदभ्यो विवृतानां पतये नमो नम ॥

१ अष्टाविंशत्यपनिषदि ४६६ षष्ठ कबलोपनिषदि ६१।६ ७

२ ऋग्वेदे २।३३।३

३ तत्रैव १।११४।१

४ अथर्ववेदे ११।२।६ ६

५ यजुर्वेदे शतरुद्रीये १६।२६ तथा तत्रैव १८ तथा २२

६ तत्रैव १६।५१ अथर्ववेदे १।२।१२

नमो विल्विने च क्वचिन् च नमोवमिण च वरुधिनेनम ।

श्रुताय च श्रुत सेनाय च नमो दुदुमाय चाह्नयाय च ।

विजय धनुर्कपर्दिन विश्वत्योवाणवान उन ।

अन्ने दानस्य या इषव, आमुरस्य निपगधि ॥^१

ऋक्संहितायामपि बलवान नूरश्चायमरूपोवराह

त्रिवोवराहमरूप वर्पन्नेत्वपरूप नमसानिह्वयामहे ।

हस्तेविभ्रदभेषजावार्याणि नमवमच्छदिरस्मभ्यमयतम ॥^२

अयवपमस्तर्ण शूराणामधिपति स्वसामययने पवतपु रुद्धा नदी
प्रवाहयति शत्रून् शर छिनत्ति । अयमुप कारी । अतएव शिवपदेनाभिधीयते ।
मन्ता पिना तथा च —

इद पित्रे मरतामुच्यत यच्च स्वाक्षो स्वादीयो रुद्राय वधनम—

रास्वाचनो ध्रुतमतभोजनत्मने लोकायतनपाय मृड ॥^३

रुद्राध्याय मवशव-पशुपति भीमोऽग्न शान्ता प्रयोगाऽस्म जात विश्वस्मि
नास्ति तरस्थान यत्राय नास्ति । समप्रणार्यानास्त्वामी पशुपतेरयस्तु प्रागेव
लिखित ।

मवाशर्वोमृत मामियात भूतपतीपशुपती नमो वाम ।

प्रतिहितामायता माविष्यष्ट मा नोहिसिष्ट द्विपदी मा अनुप्यद ४

योऽग्नौरद्रीऽय अप्स्वत य औपधीर्वीर्य आविवेग ।

य इमा विश्वा भुवनानि चाक्लृपतस्मैरुद्राय नमो अस्त्वग्नय ॥^५

ब्राह्मणकालेऽस्य महस्त्वमधिकमवधत । एतरयब्राह्मण प्रजापते दुहितु
सहगमनप्रसंग रुद्रात्पत्नी एषैवो भवत । इतिवाक्य सम्माननीय शब्द
प्रयोगाऽभवन् ।

उपनिषत्सुछादोग्य ३।७।४ बह्वदरण्यवे ३।१।८ मन्त्रया ६।५ महानारा
यणोपनिषदि अनेकधानसिंहतापिया १।२ इवेतादवतरोपनिषदि ३।२।४ प्रकरणे
अय वमवावर्णिन ।

पाश्चात्य त्रेदानुगालिन वीथ-बबरथोदर प्रभतया मनीषिण रुद्र मृतात्म
प्रधानव्यक्तित्वन स्वीतुचन्ति । परत्वत्र कल्पनाया एक विरोपक्यणोपयोग ।

वस्तुनस्तु रुद्रोऽग्ने प्रतीक । अग्निरुध्व गिस्ताज्ज एव रुद्रस्योध्व लिग-

१ यजुर्वेदे १६।२१।३१ तथा १

२ ऋग्वेदे १।११४।१

३ ऋग्वेदे १।११४।१

४ अथर्ववेदे तत्त्वति वास्तान वरेती १६१२. १० २७२, वा ११।२।१

५ तत्रैव ७।८३

६ शतपथे ११।१६

तोक्ता । अग्निर्वैद्याज्वलति शिवलिङ्गोऽपि जलधारायाम् स्थाप्यते । अग्नीधता
हुतयोदीयते शिवे जलधारामिषेण त्रियते तथा चन्द्रसहिताया त्वमग्ने रदो^१
अथर्ववेदे च तस्मै रुद्राय नमोऽस्त्वग्नेय^२ गतपथे च—

अग्निवरुद्र^३ अग्निर्वैस देव शान्ततमम् ।^४

पूर्व निर्दिष्टामत्र —

शुक्ल-यजुर्वेदे एकस्याएव देवताया पथक पथक नामरूपेणाग्निरग्नि
पशुपति भव शिव ईशानो महादेव उग्रा आदय गङ्गा प्रयुक्ता । गतपथेऽग्ने
रथे विद्युत । एव च पथवतीसेऽग्निरूपेण योरुद्र स एवाकाशे मेघान्तर्द्योतमाना
विद्युत । अथर्वसहिताया रुद्रस्य जगत सैलहानस्य जिह्वाया वणनम् ।

अग्नि हृदयनागनि हृदयाग्रण पशुपति
हृत्स्नहृदयनमव यवनाशव मतस्नाभ्यामीशान
मयुना महादेवमत पगव्यनोग्र देव वनिष्ठुना
वसिष्ठहनु गिगीनि कोश्याभ्याम् ।^५

सहस्राक्षमतिपरम् पुरस्तात् रुद्रमस्यत् बहुधाविपश्चितम् जिह्वय
मानम् ।^६

तथा च रुद्रस्य पूर्ववर्णितप्रसगतोऽस्य च मेलनेन भयानकोऽपि स भवताना
घाता मिषक्तम् । रूपेण वद्य जलाय शक्तिदायी जलापभेषजश्चास्ति ।

नव स्यतेरुद्र मृडयामुहस्त या अस्ति भेषजो जलाय ॥^७

अधुनापरमेक प्रसगमुदधत्य समाप्यत एष प्रसव ।

परिधी हृतीरुद्रस्य वज्या परिवेषस्य दुमतिमहीगात
अवस्थिरा मघवद्रभ्यस्तनुष्वमीष्वस्तोकामतनयाय मृड ॥^८

पौराणिकम् (स्तोत्रप्रोक्तम्)

वत्सलकृत्वादाय धर्माणाम् वेदानां प्राचीनत्वात् च वनेषु शिवस्य स्वरूप
मभिधायदानीं स्तोत्र-साहित्य विनयेण सामान्यतश्च लौकिकसाहित्ये तत्स्वरूप
निरूप्यत — लौकिकसाहित्येऽपि शिवस्य वणधूति मूलकमेव स्फुटीक्रियत—ववधिद
भद्राऽपि—

१ ऋक्संहितायाम् २।१।६

२ अथर्ववेदे ७।८३

गतपथे १।१।३

४ तत्तव १।७।३।८

५ शुक्ल यजुर्वेदे सातवलेखरसंख्यान्ति मूलमात्र १६८४ । अथर्व ३६ ८

६ अथर्ववेदे ११ २।१७

७ ऋग्वेदे २।३।३।७

एषते रुद्रभाग सहस्वस्त्राम्बिरयातजुपस्वस्वाहा

एषते रुद्रभाग आस्तुस्तं पशु ।^१

अत्राम्बिका भगिनी रूपेण कथिता । एवमवास्तुगणपते पशु । रुद्रस्य भगवत शिवमवेशानमहेश्वरादीनि नामानिर्माति । भगवत शिवस्य रूपद्वयमप्रलय काले सहार-कृत रूप रुद्र शब्देनाभिधीयते । सर्गादि पर रूप च शिव शब्दन । तथा च वायु-पुराणे—

लोफघानीत्वयभूमि पादौ सज्जन मेविनी ।

सर्वेषा सिद्धयोगानामविष्टान तवोत्तरम् ॥१॥

मध्यन्तरिक्षविस्तीर्ण तारागण विमूपितम् ।

तारापथ इवामाति, श्रीमाह्वारस्तवोरसि ॥२॥

दिशोऽशमुग्रास्तववैयूरागद भूपिता ।

विस्तीर्णपरिणाह्वारच, नीलाम्बुद चयोपम ॥३॥^२

इय भूमिभगवत शिवस्य पदद्वय सिद्धयोगानामाश्रय भूतमन्तरिक्षतस्य हृदय तारपथश्च हार इव दश दिशस्त (शिवस्य) दशभुजा ।

भगवान गिव परब्रह्मरूप स्वशक्त्या सगादिसर्वा क्रिया विधत्ते तथा च भागवत प्रजापति-कृत शिवस्तोत्रे ।

ल ब्रह्म परम गुह्य सदसदभावभावन ।

नाना नाविमिरामातस्त्वमात्मा जगदीश्वर ॥१॥

गुणमययास्वभावत्यास्य सग स्थित्यप्ययाविमो ।

घटते यथा स्वदृग्भूमन ब्रह्म विष्णु शिवमिधाम ॥२॥^३

साकारनिराकारविश्व रूपेणतत्रवाग्ने गिव विषय—

यतच्छिवाख्य परमाथ तत्त्व देव-स्वय ज्योतिरवस्थितिस्ते ।^४

अस्य महिमानवक्तुमशक्नु वा ब्रह्मादयोऽप्यसमर्था ।

न ते गिरित्राखिललोकपाल विरचि वकुण्ठ-मुरेन्द्र वदितम् ।

ज्योति पर यत्र रज स्तमश्च, सत्त्व न यद्ब्रह्मनिरस्तभेदम् ॥१॥^५

महामारते स्वय भगवान श्री कृष्ण गिवस्तोत्रे—

त्वं च ब्रह्मा च रुद्रश्च वरुणोऽग्निमनुमव ।

धाता त्वष्टा विधाता च त्वष्टम् सवतोमुख ॥१॥

१ मूलपत्रबोधे १।१७

२ वायुपुराणे २४।१२१ १२७ आनन्दायव पुनः १८२७

३ श्रीमद्भागवते ८।३।२४ तथा २३ प्रजापति-कृतस्तोत्रे ।

४ तत्रव ८।३।२६

५ तत्रव १८।३।११

त्वत्तो जातानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

सर्वत पाणिपादश्च सर्वतोऽग्निसिरोमुख ॥२॥

सर्वत श्रुतिमल्लाव सर्वमावृत्य तिष्ठति ।^१

महामारुतं यत्र द्रोणपवणि पापुपतास्तत्र प्रसंगे श्रीकृष्णेन सहगतोऽजुनस्त
शिव तुष्टावतश्राप्यममवाच ।

नमोविश्वस्य पतये महता पतये नम ।

नम सहस्र शिरस सहस्रभुजमृत्यवे ॥१॥

सहस्रनेत्रपाणाय नमो सत्यय रमणे ।

भक्तानुरम्पिने नित्य मिदध्यता नापर प्रभो ॥२॥^२

ब्रह्मवर्ते च भगवाच्छिषो विश्वेश्वरेशो विश्वकारण विश्वरक्षा कर
कथितस्तथा च—

विश्व विश्वेश्वरेण च विश्वेश विश्व-कारणम् ।

विश्वाधार च विश्वस्त विश्व कारण कारणम् ॥१॥

विद्वन् रक्षा कारण च, विश्वस्त विश्वज परम् ।

फराजीज फलाधार फल च तत्फल प्रप्तम् ॥२॥^३

शिवपुराण च णिव एक एवापर कश्चिन्नास्ति स एव द्यावाभूमी जन
यति सर्व वाता प्रभवान्योन्नतश्च भवति । स चादित्य-वण अस्मात्पर
किञ्चिन्नास्ति । अणुभ्योऽपि अणीयान महश्च महीयान । त्रिकालातीत सर्वेश
त्रिगुणाधारश्च । तत्र चन्द्र मूय विद्युदादयो न माति । तस्यमासा चेद स
विभाति । तथा च तत्रत्य स्तात्रे—

एक एव तदारुद्रो न द्वितीयोऽस्ति कश्चन ।

समृज्य विश्वभुवन गाप्तात् सवुक्त्रोच च ॥१॥

विश्वतश्चक्षुरेवायमुताय विश्वता मुख ।

तथैव विश्वताबाहुविश्वत पादसंयुत ॥२॥

द्यावाममी च जनयेदव एकामहेस्वर ।

स एव सप्तदेवाना प्रभवश्चोदभवस्तथा ॥३॥

हिरण्यगर्भो देवाना प्रथम जनयेदयम् ।

विश्वस्मादविक्रो रूद्रा, महर्षिरिति हि श्रुति ॥४॥

वेदाहमतम्युर्य महा तमृत ध्रुव सस्थित प्रभु ।

आदित्य-वण तमस परस्तात् सस्थित प्रभुम् ॥५॥

१ महाभारत अन् ४५।३।६६ ६७ ४०७

२ तत्रैव द्रोणपवणि ८ । ६१ ६४

३ ब्रह्मवर्ते १।३।१३ १६

अस्मान्नास्ति पर विंचित अपर परमात्मन ।

नाणीयोऽस्ति न च ज्यायान तनूपुणमिद जगत् ॥६॥

परमिन्वालादवल, स एव परमेश्वर ।

संवितत्रिगुणाधीशो ब्रह्म साम्नात्परात्पर ॥७॥^१

महेश्वर पद वाच्य शिव ब्रह्मादयो देवा समुपासन्त । शिवश्च गुणातीत
चतुर्व्यूह ब्रह्मविष्णुवादीना कारणरूप । लीलायाऽग्निल । ब्रह्माण्ड सृजति ।
निष्कल परमेश्वराऽखण्डोऽचिन्त्यश्च प्रकृति पुरुषरूप । तथा च शिवपुराणीय
स्तोत्र—

देवोगुणमयातीतश्चतुर्व्यूहोमहेश्वर ।

संवल सव्याधार, शक्तस्तत्पत्ति कारणम् ॥१॥

सोऽयमात्मान्रयस्यास्य प्रकृतं पुरुषस्य च ।

लीलाकृत जगत्सृष्टि रीश्वरत्वे व्यवस्थित ॥२॥

य संवस्मात्परोनित्य, निष्कल परमेश्वर ।

स एव च तदाधारस्तदात्मा तन्धिष्ठित ॥३॥

तस्मात्तमहेश्वरश्चैव प्रकृति पुरुषस्तथा ।

सत्ताशिवोमवोविष्णु ब्रह्मा सव शिवात्मक ॥४॥^२

स्वय शिवाऽमुमथ विष्णु प्राह यत्स निर्विकार । सच्चिदानन्दलक्षणो
विश्वस्य सर्गादिहेतु । निमिन्नरूपधारी तथा च—

प्रलयस्थिति-सर्गाणा कर्ताहि स गुणो गुण ।

परब्रह्मनिर्विकार सच्चिदानन्दलक्षण ॥१॥

त्रिधामि-नोह्यह विष्णो, ब्रह्मविष्णु-हराग्न्या ।

सगरक्षालयगुण निष्कलोऽहसदा हर ॥२॥^३

शिव सर्वान्तयामी जगदादिरनन्ताहूदरचरण । त्रिनत्र पञ्चवक्त्र
दशभुजस्तथा च शिवस्तवराज—

सर्वान्तरस्य जगदाणि हेतु कालनामात्मानमनन्तपादम् ।

अनन्तावाहून्तरमस्तस्मात् सलाट नेत्र भञ्जचन्द्रमोलिम ॥४

शिवरक्षास्तोत्रे—

श्रीरी विनायकापेतम् पञ्चवक्त्र त्रिलोचनम् ।

शिव ध्यात्वा दशभुज शिवरक्षापठनर ॥२॥^४

१ शिवपुराण वायवीय स पूवखण्ड ६।१४ १६ तथा ४।६

२ तत्त्व १०।६ १३

३ तत्त्व वद स० सष्टिखण्ड ६।२७ २८

४ शिवस्तवराजस्तोत्र ४२

५ शिवरक्षास्तोत्र, २

अथत्रापि शिव पञ्चवक्त्र त्रिनेत्र वंदाभयवराङ्गाणां टक्-नपाल
ढक्काक्षशूलपाणिरुन्नस्तथा च शिव ऋच-स्तोत्रे—

वेदाभयेष्टाङ्गुश पाङ्ग-टक्कनपाल ढक्काक्षशूलपाणि ।

सितद्युति पञ्चमुखोज्ज्वलामामो-गानमध्यपरमप्रकाश ॥१॥^१

वचिन् चतुर्मुख उक्त । तत्रापि कुठार-वङ्ग-कुणादिधारी । तथा तत्रव—

कुठार वङ्गानुस-पाश शूल-नपाल त्र्यङ्गागुणा-दधान ।

चतुर्मुखोनीलगर्चि, त्रिनेत्र पायादधोरोन्मिषिदक्षिणस्याम् ॥^२

शिवस्य पञ्चमुखानां सत्ता सद्याज्ञातवामनेवाधोस्तत्पुण्ये-गाना । द्वयो
मुखयोध्यानिदलोकावुक्ता ।

प्रदीप्तविद्युत्पनकावभास विद्या-वराभीति-कुठार पाणि,

चतुर्मुखस्तत्पुण्यस्त्रिनेत्र प्राच्या स्थित रक्षुतुमामजसम् ॥१॥

कु-दे-दुशस्तस्फटिकावभासो घटाशमाला-वरदामपाश ।

प्रयशश्चतुर्ध्वज उर प्रभाव सद्योधिजातो-न्तु मा प्रतीच्या ॥२॥

वराक्षमालामण्डवहस्त सरोज विजल्य समानवण ।

त्रिलोचनश्चारुचतुर्मुखो मा पायादुन्मिष्यादिनि वामदेव ॥३॥^३

अस्य रथ पृथ्वी सारथिश्चह्मण्यनुहिमालय रथचक्र चन्द्र-भूयो । विष्णु
क्षर इति तथा च शिवमहिम्न स्तोत्रे—

रथ क्षोणीयता शतधृतिरथेन्द्रो धनुरथे

रथाने चन्द्राकी रथचरण-पाणी क्षर इति ।

दिधिक्षोस्ते षोडश त्रिपुरतृणमाडम्बरविधौ,

जगद्रक्षाय त्व नटसि ननुवामव विभुता ॥१॥^४

कलिताम

भगवाद्धिवो यस्य वाचक प्रणव सकलतत्त्वरूप सकललोक-कर्ता
सर्वेषामभयकरोऽद्वयी निरामया-सगो निमल-सर्वाधारी निराधारी नित्य शुद्धबुद्ध
चेतनो महारौद्र भ्रातुः स्रद्धवान्नि नपालमाला-खड्गचक्र पाङ्गाङ्गुशङ्क-शूलचाप
धारगदा शक्ति तीमरादिधारी सहस्रमुखो विकटाट्टहास सर्वोपद्रव डाकिनी
घाकिनी भूत प्रेत पिशाच कुप्पाड-वेताल राक्षसादि भय विदारक त्र्यम्बकोवप
(धर्म) बाहनोविश्वतोमुखश्चास्ति । तथा चामोघशिव ऋच-स्तोत्रे—

श्रीम् नमोगमवते सदा शिवाय सकल-तत्त्वात्मकाय सकल-तत्त्व

१ शिवऋचस्तोत्रे १२

२ तत्रैव १२

३ तत्रैव ११ १२ १४

४ शिवमहिम्नस्तोत्रे, १८

विहाराय सकल लोकैकत्रै सकल लोकक भवै सकललोककहत्रै सकल लोकैकगुरवे
सकललोकक साक्षिणे सकल नियम गृह्याय-सकल दुरितातिमजनाय सकल
जगदमयकरसकल लोकेश्वराय शशाक गेखराय शाश्वत निजामासाय
निगुणाय निरुपमाय निरामासाय निरामयाय निष्प्रपचाय निष्कलकाय निरसगाय
निमलाय निगमाय नित्य रूप विमवाय निरुपम विमवाय निराधाराय नित्यशुद्ध
बुद्ध परिपूर्णसच्चिदानन्द द्वयाय परमशान्तप्रकाशतेजो रूपाय जयजय महारीद्र-
मद्रावतार दुःख दावदारुण महाभैरव काल भैरव कल्पात भैरवकपाल मालाघर-
लटवाग चम-पाशाकुशडमरगूल चापबाण-गदा शक्ति-मि-पास तोमर मुसल
मुदगर परशु परिष मुचुण्डी शतघनौ चत्रायुध भीषणवरसहस्रमुखद्रुटाकराल-
विक्टाटहास विस्फारित-ब्रह्माण् मण्डल-नागेन्द्र-कुण्डल नागेन्द्रहार नागेन्द्र वलय
सन्नाशिवनमस्त । १

मस्य शक्तिरमा हैमवती जगज्जननी । पुत्री हेरम्बपद्माननी यो च सवनी
शिवनामासृताशनी ब्रह्माग्निदेव-सत्कृतौ सबलोक-रक्षाकरण-तत्परी । तथा च शिव-
पुराणे—

सदाशिवाकमारुढा शक्तिरिच्छा शिवाह्वया ।
जननीसबलोकाना प्रयच्छतु मनोरथम् ॥१॥
शिवयोदयितौ पुत्री देवौ हरम्बपणमुखौ ।
शिवानुभावी सवज्ञौ शिवज्ञानामृताशिनौ ॥२॥
तप्तौ परस्पर स्निग्धौ, शिवाम्बा नित्यसत्कृतौ ।
सत्कृतौ च सदा देवौ ब्रह्माद्यस्त्रिदश सह ॥३॥
सबलोक परिमाणं कृतुमभ्युदितौ सदा ।
स्वेच्छावतार कुवन्तौ, सर्वाशभेदरनेकम् ॥४॥^१

शिवस्याष्ट—भूतयस्तत्पश्यश्च—

दामोज्येष्ठस्तथा ऋद्र कालोविकरणस्तथा ।
वलोकविवरणश्चैव भल प्रमथन पर ॥१॥
सबभूतस्य दमनस्तादशाश्चाष्टशक्तयः ॥३॥

भवन्तव रूद्रादीना तत्त्वप्रतीकत्व तु महानिर्वान-तत्रे—

शिव क्षिति समुद्दिष्टा भवो जलमुत्पहत ।
रूद्राग्निरग्नौ वायु स्यादमीम आकाशशान्ति ॥१॥

१ स्वन्दपुराणे तृतीये ब्रह्मोत्तरखण्डे सीयन्तिनी माहात्म्ये द्वाविंशे अध्याये—वनमुखराय मोर
कलाइव रौद्र कलकला

२ शिवपुराणे वायवीये धर्मलयायाम् ३१।२२ २५

३ सर्वैव ४७।४८

पता पतियजमा महाव्य गुधावर ।
ईमान गृध्र इवम मूयाच्छी प्रसीति ॥२॥^१

६ मन्त्रगायत्र्यादीनि—

एतावतापर्याप्तानन सप्तमि यद्भगवात् त्रिषाञ्जामिन्व । तस्य-
पासाया चाविच्छिन्नापरम्पर्या प्रवर्तति । तस्य गायत्र्या नि प्राप्य तत्र
परिवर्तिता अपि सन्ति सप्त विविधनाम्ना त्रिन् तथा च—

महानारायणोपनिषि—

१ 'तुष्ट्यस्य विदमह मह्यगाथाय धीमहि तन्न मास्य प्रान्त्यान् ।'^१

२ 'तत्पुण्याय विदमह मह्यगाथाय धीमहि तन्न मास्य प्रान्त्यान् ।' (अत्र तत्पुण्याय
महादेवाय चतुष्पापूर्वित्वाप्यौ) ।

३ 'सत्ता त्रिवाम विदमह मह्यगाथाय धीमहि तन्न मास्य प्रान्त्यान् ।'^२

४ 'तत्पुण्याय विदमह मह्यगाथाय धीमहि तन्नोरा प्रान्त्यान् ।' (द्वितीय
चतुष्पयोनकोपिभे) ।

५ अग्निपुराण—

'तमह्याय विदमह मह्यगाथाय धीमहि तन्न त्रिव प्रान्त्यान् ।'^३

बीजमन्त्र हौ *

पपागारे मन्त्र ओम् नम त्रिवाय' =

विपिष्ट-स्तोत्राणि

१ अद्धनारीश्वर-स्तोत्रम्—

मतोऽनाद्धनारीश्वरस्य भगवत त्रिवस्यवणाम् । यदथाद्धमागत नारी
चाद्धेन पुष्पोऽस्तदेव नाम । पुष्पिनायामपीमवनाम तथा च—

इति श्री मत्सरमहसपरिब्राजनाचार्यस्य श्री मोक्षिन् भगवत्पूज्य पात्स्य
श्रीमच्छंकरभगवत श्रुती अद्धनारीश्वर स्तात्र सम्पूर्णम् । *

१ महानिर्वाणतन्त्र १४।७८ ७९ श्रुतावधनहरिहर

२ महानारायणोपनिषि भगुर १।२२ प० ४२

३ तत्त्व १।२३ पृ० ४७

४ तत्त्व ३ पृ० २६

५ तत्त्वसारे पृ० ६८

६ अग्निपुराणे ३१७।७

७ चारदातिलवे वसन्ता १६३३ पृ० २६४

८ तत्त्व १८।२

९ शङ्करप्रभाषतयाम् ११ सम्पुट, त्रितीय सत्सरण प० ३२

प्राचाय गवरेण रचितमिदमत्रदलोका — ८ । स्नात्रकता चाचायशकर
गवरप्रवावत्या ११ने मम्पुट अयत्र च प्रकाशितम् ।

स्तोत्रस्यास्य नित्यपाठेन नरोमान्यो दीघजीवी समस्त सिद्धियुतोऽनन्त
काल सोमाय्ययुतस्तिष्ठति । तथा च तत्रैव —

एतत्पठेदप्सुर्वमिष्टद यो भृत्या स मायो भूविदीपजीवी ।

प्राप्नोति सोमाय्यमन उवाच भूयात्सदातस्य समस्तमिद्धि ॥१॥^१

स्तोत्रमिदं सगीतात्मजं सप्रसादं सगीतमयं वणमनूयादिमिषुत । पदेनकं
स्त्रीवाधकमपरेण पुरुषवाधकं रम प्रवाहमपमतीवान्मम् । अनानाकपति ।
एकमुनाहरणद्रष्टव्यम् ।

वस्तूरिक्षाकुडकुमचचिताय चितारज पुजविचचिताय ।

कृतस्मराय विहृतस्मराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥^२

२ कुवेरकृतं शिवस्तोत्रम्

भगवत शिवस्यैव स्तोत्रं कुवेरेण कृतिमितितदेवनाम^३ । स्तोत्राभिधानं
पुस्तकैर्ऽपि^४ स्तोत्रेण यऽपि वक्त्रचिदत्र भग्नता प्रस्तुवन्ति भूवनवनाथम् ।^५
उपत्रमऽपि स्तोत्रेणानेन तुष्टावति ।

सौरपुराणे ४७ तमोऽध्याय ६३ तमं श्लोकमारभ्य ८३ तमं यावत् ।
श्लोका २१ । स्तानकर्ता कुवेर । स्वधुनीतटऽध्वती सावित्री सम्बादे ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरस्य शिवसायुज्यप्राप्तिः । तत्रैव

स्तोत्रेणयऽपि भवचिदत्रमत्ता प्रसस्तुवन्ति प्रमथकनाथम् ।

प्रयाति तनवहाधवारः । पुरंदरोऽपीत महाप्रभावा ॥१॥^६

उद्देवव्यावज्जितत्रादी शिवस्वरूपवर्णनम् । तच्च सूर्ये दुर्बलं सम
वपलाञ्छनं पिनाकपाशागुणाशूलहस्तम् काल कूटान्वितं सस्फटिकं । घनं भगवान्
शिवः पुरुषमूक्तानुसारं सत्सर्व नीर्वाणं सत्सर्व मूर्तिं वर्णितं विष्णुः पितामहादद्या-
त्प्यस्य बलं न विदुः । तथा च —

न यस्य रूपं न बलप्रभावो न च स्वभावः परमस्यपुतः ।

विनायतं विष्णुः पितामहाय, तयामन्त्रेण प्रणमाम्यर्चयाम ॥^७

१ शकरप्रवावत्याम् ११ सम्पुटे द्वितीयं संस्करणं पृ० ३२०

२ तत्रैव पृ० ३१८ श्लो० २

३ सौरपुराण पृ० १८०

४ उत्रैव ४७।८३

५ तत्रैव ४७।६२

६ सौरपुराण ४७।८३

७ उत्रैव ४७।७६

स्तोत्रस्यास्य प्रभावेण बुवरोगुह्यकराज जात मायात्र सरला पौराणिकी
प्रवाहमयी सानुप्रासा ।

३ दक्षकृत शिवस्तोत्रम् (स्तव)

दक्षेण वृत्तत्वात्तदेव नाम फल-कथने च दक्ष प्रोक्त स्तव चापि^१ ग्रन्था
यान्ते पुष्पिकाया चेदमेव नाम । तथा— ' इति श्री ब्रह्मपुराणे स्वयम्भूद्विपिसम्वादे
दक्षस्तवननिर्हण नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ४

ब्रह्मपुराणे ३८ तमेऽध्याये^२ १५ श्लोकेन १०० तम यावत् । फल-कथन
तु १२० तमत १३७ तम यावत् । श्लोका १०८ ।

दक्ष-यज्ञे विनष्टे ब्रह्मादयो देवा शिवमुपेत्य त तुष्टुबु तेषा प्राधनया
शिवो हतागान् तान् जीवयामास । सुप्तात्थित इव दक्ष शिव तुष्टाव । स्तोत्र-
कर्तादक्ष फल चास्य स्तोत्रस्य पाठेन श्रवणन च यस्य स्वर्गादिप्राप्ति । तथा च—

दक्ष प्रोक्त स्तव चापि कीर्तयेदय शृणोति वा ।

नाशुमप्राप्नुयात्किञ्चित दीधमायुरवाप्नुयात् ॥१॥

यस्य स्वर्ग सुखस्वय विस्तारि जय काशिमि ।

स्तोत्रव्यो भवितमास्थाय विद्याकामश्चयत्नत ॥२॥

शृणुयाद्वा इदं सव कीर्तयेतवाप्यमीक्षणश ।

तस्य सर्वाणिकार्याणि, सिद्धिगच्छत्यविधनत ॥३॥

ममसा चिन्तितयच्च यच्चवाचाप्युदीरितम्,

तत्तत्सम्पद्यते तस्य स्तवस्यास्यानुकीर्तनात् ॥४॥

पठदक्षकृत स्तोत्रं सबपाप प्रमुच्यते ।

मृतश्च गणसायुज्य, पूज्यमान सुरासुर ॥५॥^४

अनुष्टुपछन्द सरलामायाञ्च भगवतोऽष्टाधिवसहस्रनाम्ना कीर्तनम् ।
कानिचिदप्रसिद्धानि अपि क्षतादर क्षतानन क्षतजिह्व सनातन गजकण
त्रिजटादीनि ।^५

४ द्वादशलिंगस्तोत्रम्

भगवत शंकरस्य द्वादशलिंगानां स्तोत्रत्वात्तदेवनाम् । तथा शेषतः
पुष्पिकाया इति श्रीमत्परमहंस परिब्राजकाचार्यस्य श्री गोविन्दभगवत्पूज्य

१ ब्रह्मपुराणे ब्रह्मवैवर्त स० १६५० अ १८।१२१ ५० २७

२ तत्रैव

३ तत्रैव ५० ५४।१६

४ ब्रह्मपुराणे ३८।१२१, १२३ १२८ १२९ १३३

५ तत्रैव ३८।१३३ ४

पादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवत कृतौ द्वादशलिंगस्तोत्र सम्पूर्णम् ।^१

रचयिता चास्य स्तोत्रस्याचार्य-शंकर इति वा १३ ।

स्तोत्रस्यास्यपाठेन पुत्र पौत्र धनदारादि सत्कीर्ति प्राप्ति तथा चोक्तम्
तत्रय—

एतानि लिंगानि सदय मत्या प्रातः पठन्तोऽमल मानसाश्च ।

ते पुत्र-पौत्रश्च धनरुदार सत्कीर्तिमाज सुखिनोभवन्ति ॥१॥^२

स्तोत्रेऽस्मिन् सोमनाथ मल्लिकार्जुनमहाकालाकार-नाथवैद्यनाथ-नागनाथ
विश्वनाथशंकर रामेश्वर त्रयम्बक केदार घिषणेश्वरेति द्वादशलिंगानाम् सौराष्ट्र
श्रीशलावति काबेरिपारालिङ्गनमवाराणसी भीमाताम्र पर्णी गोदातीर-
हिमालयलापुर निवासिना चर्चा ।^३

नाम गणनात्मकमिदं स्तोत्रमतीवसरलम् भारतस्य विभिन्नस्थानेषु
स्थितानामेतेषां दशनेन भारतस्य भौगोलिकज्ञानमन्तरङ्ग्यं च परिज्ञायते यत्र
प्रान्तजाति भेदान विचार्यैव जना सहस्रशः समागत्यात्मन कृतार्थमन्यते ।

५ द्वादशज्योतिर्लिंगस्तोत्रम्

यतोऽत्र भगवत शिवस्य द्वादश लिंगानां चर्चाश्रितस्तदेव नाम ।

श्री शिवमहापुराण कोटि रुद्र संहिताया प्रथमाध्याये^४ विंशतितमं श्लोक-
भारम्य सप्त विंशतितमं यावत् । ७ श्लोका तत्र तत्रानेक-सकलनेषु बहुस्तोत्र
रत्नाकरादिपूज्यतम् ।

प्रातःस्त्रियास्य पाठेन नरः सवपाप विनिमुक्तः सवसिद्धिफलं लभत ।
यदुद्दिश्य कर्णेति तदेवाप्नोति । निष्कामतया ये पठिष्यन्ति तेषां वासः जननीगर्भे
न भवति । तथा च—

द्वादशशतानि नामानि प्रातस्त्याय यः पठेत् ।

सवपापविनिमुक्तः सवसिद्धिफलं लभेत् ॥१॥

यः यः कामपेक्षयः, पठिष्यति नरोत्तमा ।

प्राप्यन्ति कामं तं तद्भिः परमं ह भुनीश्वरा ॥२॥

ये निष्कामतया तानि पठिष्यन्ति शुभाशयाः ।

तेषां च जननीगर्भे वासो नवमविष्यति ॥३॥^५

मरलः समासरहितप्रायः अनुष्टुप्छन्दोबद्धमिदम् सानुप्रासः सप्रसादः
सुबोधम् ।

१ शंकरप्रभावस्थां पृष्ठे ३१७

२ शंकरप्रभावस्थां श्लो १३

३ तत्रैव १ १२ श्लो०

४ शिवपुराण पण्डित पुस्तकालय काशी पृ ६७१

५ शिवपुराणे पण्डितपुस्तकालय काशी ६७२

६ धातृकृत शिव-स्तोत्र

धात्राब्रह्मणा शिवस्य स्तोत्रं कृतमतस्तदेव नाम । फल-वचनावसरे चास्य
दमेव नाम इदं धातृ-कृतस्तोत्रं सक्टे यः पठेन्नरः ।^१

ब्रह्मवर्ते ४थ खण्डे ४८तमे ऽध्याये १०मं श्लोकमारभ्य १८शं श्लोकान्तः ।
श्लोकसंख्या ६ । स्वतेजसा रजनीमपि दिनकरिष्याव इति । विमोहिनी मालि
सुमालिनी रविं भस्मीचकार । तदा भक्तपालनपरः शकरो भगवान् सूर्य योदधुमा
गतः । तदा धातृ-स्तोत्रं चकार ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरः सकटाक्षिमुक्तिं प्राप्नोति भीतो भयात् बद्धो
बन्धनात्प्रमुच्यते तथा च तत्रैव—

इति धातृ-कृतं स्तोत्रं, सक्टे यः पठेन्नरः ।

भयात्प्रमुच्यतेभीतो, बद्धो मुच्येत् बन्धनात् ॥१॥

राजद्वारे स्मृतान् च भग्नपोते महाणवे ।

स्तोत्रं स्मरणं मात्रणं, मुच्यते नात्र संशयः ॥२॥^२

अनुष्टुप्छन्दसां सरलया भाषया समसकृतमिदं स्तोत्रं । भगवाच्छकरोऽत्र
सृष्टिं स्थिरयित्वा हेतुः प्रोक्तः स्वयं सूर्यः सृष्ट्या तत्प्रणयनं नोचितमित्याह ।
तथा च—

ब्रह्मस्वरूपोभगवाः सृष्टिस्थित्यन्तकारणः ।

स्वयं रविं च निर्माय स्वयं, सहतु मिच्छसि ॥१॥^३

शिव एव ब्रह्माद्योपधमः सूर्या हुताशन इन्द्र चन्द्रादयः ऋषयो
मुनयश्च ॥^४

७ ब्रह्मादिदेवकृत स्तोत्रम्

यतोऽत्र ब्रह्मादि-देवाः स्तोत्रं मनुवन् । अतस्तदेव नाम ।

स्तोत्रमिदं शिवमहापुराणे युद्ध-खण्डे एकादशेऽध्याये द्वादशश्लोकमारभ्य
४१मं यावत् । ३० श्लोकाः त्रिपुरदाहे रुद्रस्य भर्तुः समालोक्य ब्रह्मादि
देवाश्चक्रुः ।

पौराणिकस्यास्य स्तोत्रस्य श्रवणेन पाठेन नरः अमीष्टसिद्धिं प्राप्नोति
तथा च ।

१ ब्रह्मवर्ते ४।४८।१७

२ तत्रैव ४।४८।१७ १८

३ तत्रैव ४।४८।१२

४ ब्रह्मवर्ते ४।४८।१३ १४

स्तवरेतश्च तुष्टोऽस्मि, दास्यामिसवदाध्रुव ।

यदमीप्सन्तम सावे पठतां शृण्वता सुरा ॥१॥^१

स्तोत्रेऽन भगवन् शकरस्य त्रिपुरदानव विनाशक्या सक्तेन कथिता । तस्य भगवतोऽगुण षण्णोभयविधरूपस्य चर्चा । निगुणत्वे स परात्पर । जन पालनविभुवरणीय^२ । जनान-ददातास्ति । म स्वेच्छया जगत् समग्र काय करोति । अकार-स्वरूप महेश्वर । सकल कारण भूत । जगत्प्रपञ्चस्य द्रष्टा इत्यक्षश्च स एव सव जनेभ्य अर्मानुकूल फल ददाति ।

अनुष्टुप् छन्द सरला प्रबाह्मयी पौराणिकी भाषा । समासहीनाल्पसमासा च । पठनमात्रेण अर्थाबबोधोऽस्यवशिष्ट्यम् । श्रुतमात्रेण च जन अय जानाति ।

आकाराय नमस्तुभ्य आकारपरत्तारक,

प्रसीदसवदेवेश, त्रिपुरघ्न महेश्वर ॥१॥^३

८ महेश्वर-स्तोत्रम्

विष्णुनाकत महेश्वरस्य स्तोत्र सूच्याभिदभवनाम^४ पन-कथनेऽपि एतत्स्तोत्रं वर पुरायमित्यादिनाऽस्य^५ स्तोत्रत्वम् ।

लिङ्गपुराणे १८शाध्याये १म श्लोकत् ४२ तम यावत् श्लोक-संख्या ४२ । भगवान्विष्णु स्तोत्र-वर्ता ।

स्तोत्रस्यास्य पठनेन पाठनेन च सवपापकर्मासक्तोऽपि सवपाप विनि मुक्तो ब्रह्मलोक याति । अतो निखिलाधमोचनाय नित्य पठितव्यं श्रुतं य च । तथा च—

एतत्स्तोत्रं वर पुराय सवपाप प्रणाशनम् ।

॥ पठेत् श्रावयद्वापि ब्राह्मणा-वेद पारयान् ॥१॥

स याति ब्रह्मलोकं लोके पाप-कर्म रतोऽपि वै ।

तस्मात् जपेत्पठेत् नित्यं श्रावयद्वा ब्राह्मणान् शुभान् ॥२॥^६

सरले सप्रसादेऽस्मिन्नादौ आकार वाच्यं शिव इति कथनम् । अकारो रुद्ररूप उच्चारं विद्याख्यादिदेवा मकार परमात्मरूप शिव । स च सूर्याग्नि सोमवणा रुद्र सहतृ त्वादग्निरूप ।

१ त्रिपुराणे (पण्डित पुस्तकालय कान्ही) प्र० पृ० ४५० श्लो० ११।४०

२ तत्रैव पृ० ४५४=११।१५

३ लिङ्गपुराणे पृ० १

४ लिङ्गपुराणे पृ० २७।१।१८।४४

५ तत्रैव १।१८।४० ४१

एराक्षराय रुद्राय अकारायात्मरूपिणे ।
 उकारायादिदेवाय, विद्यादेहाय व नमः ॥१॥
 तृतीयाय मकाराय, शिवाय परमात्मने ।
 सूयाग्निर्सोमवर्णाय यजमानाय वनमः ॥२॥^१

सद्याजात-वामदेवाधारेणानि निवेतिपञ्चप्रसिद्धानि^२ नामाति पञ्चभूतात्म-
 कानि शास्त्रादिविषयात्मकानि । तत स्वरूपवचनम् ॥ चारूपोऽपि सरूपः ।
 श्वेतवर्ण मुक्त्वन्नाममदिश्वः । सपट्टण्डली सर्पोपवीतीति ।^३

६ महेश्वरस्तोत्रम्

भगवतो महेश्वरस्य स्तोत्रम् ।^४ फलवचनेऽपीदं नाम् । एतत्स्तोत्रं
 महेशस्यप्रोक्तं सर्वाधिनाशनम् ।^५ उपक्रमोऽपि शृणुनारद वक्ष्यामि दिव्यं माहेश्वर-
 स्यम् ।^६

नारद पुराण ६१ तमोऽध्याय २१७ तमपारम्य २३५ तम यावत् ।
 प्लोका १६ । नारद श्रोता महेशो वक्ता ।

स्तोत्रमिदं सर्वपापविनाशनम् । शिवतुष्टिदं च सर्वाभिलाषपूरकम् ।
 तथा च—

एतत्स्तोत्रं महेशस्य प्रोक्तं सर्वाधिनाशनम् ।
 शिवस्तानिध्यदं विप्रं सर्वतन्त्रप्रकाशकम् ॥१॥
 एतद्ब्रह्म सुमहत्पुराय सर्वदवप्रकाशकम् ।
 लानामिलाप संपूर्तिं त्रिया - साधनसगतम् ॥२॥^७

भगवाच्छिव पञ्चमहाभूतभूतिं सर्वगं स्थूयसूक्ष्मविभागहितश्चास्ति ।
 देवा स्त्रिकिरीटकोटिमिरस्य चरणं रजः समुपासनते । सरला सप्रसादा भाषा
 अनुष्टुपछन्दः ।

भक्ताय निजमकनाना मुक्तिमुक्तिप्रदायिने ।

निवासम निवासाय विश्वेषा पतये नमः ॥^८

शिवस्य पञ्चमहाभूतप्रतीकत्वेननिखिल जगत् तन्मयमिति समायातम् ।

१ लिङ्गपुराणे १।१।१।१ २

२ तत्रैव १।१।२।२ ६

३ तत्रैव १।१।३।३ ८

४ नारदपुराण, पं० २१४

५ तत्रैव पं० ३१४ श्लोक १।६१।२३०

६ तत्रैव ६१।२१७

७ तत्रैव १।६१।२४ २३१

८ तत्रैव १।६१।२२७

१० मत्पुत्रय मानसिक-पूजा स्तोत्रम्

यतोऽत्र बाह्योपचारापक्षया मानसिकापक्षस्य प्राधान्यम् । मृदु-
भगवतो वणनमतस्तदेवनाम् । पुष्पिकामामपोत्पन्ननाम् । तथा च—

इति श्री मत्परमहंसपरिव्राजवाचायस्य श्री शक्ति-—भगवत्पूजाद-
क्षिप्यस्य श्रीमच्छंकर—भगवत कृतो जीमृन्मुख मानसिकपूजास्तोत्र-
सम्पूर्णम् ॥^१

भावाय भगवत्पादश्रीशंकराचार्य-कृत मित्रम् अत्र ८६ श्लोकम् ॥^२

स्तोत्रस्यास्य प्रातः पाठेन स्वर्ग प्राप्तिमध्याह्ने च न्यून-
च मोक्षदमानारस्त-समयेप्रदाप-समय पञ्चांगराग्यनन इष्ट-
तथा च—

प्रातर्लिङ्गमुपापत्तरहरह सन्दशनाम्बन्धम् ।

मध्याह्ने हयमेधतुल्यफलद सायन्नन मा ॥^३

मानोरस्तमय प्रदोपसमय पञ्चांगराग्यम् ।

तत्कालत्रयतुल्यमिष्ट—फलद सद्यानवधम् ॥^४

भावावत्रभगवत शिवस्य स्वरूप वणन^५ तत्र कृत्वा—
कात्यायनीसेवित गया-तुंग-तरगरजितजटामम्ना कृत्वा—
भावाहनादिव षोडशाधुपचारवणनम् । सरलासुवाधानाया ॥^६

११ रुद्रसहस्रनाम स्तोत्रम्

भगवतोरुद्रस्य सहस्रनाम्ना परिवीतिन-
नाम ।^७ उपक्रमे च अष्टोत्तर सहस्र तु नाम्ना १०८० ॥^८ अष्टाष्टा-
पुष्पिकार्या च ।

इति श्री लिङ्गपुराणे पूव भागे रुद्र सहस्रनाम-
स्तोत्रम् ।^९

१ शंकर-पावल्या गृष्ट ११२

२ तत्रैव श्लो० ४६

३ तत्रैव प० १०५ श्लो० १

४ तत्रैव ३ ३६ श्लोका

५ लिङ्गमहापुराणे प० १

६ तत्रैव ११६५।५३

७ तत्रैव पृ० १०३

लिङ्गपुराणे ६५ तमोऽध्याय ५३ तम श्लोकमारभ्य १७५ तम यावत् ।
श्लोका १२२ । मृताऽनप्रवक्ता ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेनाश्वमेवसहस्रजय फल प्राप्नोति ब्रह्महा सुरापी स्तेयी
गुरुतल्पग शरणागतघाती च पापाद विमुक्ता भवति । तथा च—

य पठेत् शृणुयाद्वापि श्रावयेद् ब्राह्मणानपि ।

अश्व मेघ सहस्रस्यफल प्राप्नोति वद्विजा ॥१॥

ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च, स्तेयी च गुरुतल्पग ।

शरणागत घाती च मित्रविश्वासघातक ॥२॥

मातहापितहा च, धीरहा भ्रूणहा तथा

सम्बत्सर अमात जप्त्वा, त्रिसंध्यंकराश्रमे ॥३॥

त्रैविमिष्टा त्रिसंध्ये च सबपार्प प्रमुच्यते ॥४॥^१

स्तोत्रंस्मिन्सहस्रनाम्ना परिगणनम् । तत्र कानिचिदप्रसिद्धानि यथा
मानु ।^२ शिवण्डी हरि हरिणाम्ना वामन भगवद् राजा^३ दशगृह कमण्डलु
धर निजटी सहस्रहस्त हयश्व कीर्णी पणवी वासव सहस्रयुक्त विष्टम्भी
वाजसन इतिहास कलि भवामेघनिवासी^४ महाकण्ठ गीतसाधक, उपहार
गणकारादीनि ।

१२ विष्णु कृत शिवस्तोत्रम्

विष्णुनाब्रह्माणमग्रत कृत्वा कृतमिति तन्नाम्ना निर्देश । सूच्याम
पीदनाम् ।^५ उपश्रमे च नाममि छादसश्चव इदं स्तोत्रमुनीरयत् ।^६

लिङ्गपुराणे २१तमोऽध्याय २५श्लोकमारभ्य ६१ तम यावत् । ६० श्लोका
स्तोत्रकर्ता विष्णु ।

य इदं स्तोत्रं भक्त्या कीर्तयति श्रावयति शृणोति वा सोऽश्वमेवशतस्य
फल लभत । पापयुक्तोऽपि शिवसन्निधौ शृणोति जपति वा स ब्रह्मलोक गच्छति ।
तथा च—

य इदं कीर्तयेद् भक्त्या ब्रह्मनारायण-स्तवम् ।

श्रावयद्वा द्विजान् विद्वान् शृणुयाद्वासमाहित ॥१॥

१ लिङ्गमहापुराण १।६१।१७२ ७३ ७४ ७५

२ तत्रय १।६५।१४

३ तत्रय १।६५।१६ १६

४ तत्रय १०१ १६३

५ तत्रय ५० १

६ तत्रय १।२१।२

शिवस्तोत्राणि

पापाचारोऽपि यो मृत्युं शृणुयाच्छिव-सन्निधौ ।

जपेद्वापि विनिमुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥२॥

थादे वा दविके कार्ये यन्नेवावभृथान्तिके ।

कीर्तयेद्वा सतामध्यं स यातिब्रह्मणोन्तिके ॥३॥

अथ चतुर्थ्यं तनमो न-नामभि २ स्तवनम् । वदिव पौराणिक-नामापि ।

सद्योजातशूलि-यष्टादीनि । सर्वे वेदा साम्ययोगादि दशनानि चास्मादेव जायते ।

अथमणोरणीया महतो महीयानिति । तथा च—

अणवे महते च नमः, सवगताय च ।

नमोव-धायमोनाय नमः स्वर्गाय नरकाय च ॥१॥

सवत पाणिपाद ४, हृदय-रूप स्थूलसूक्ष्म । सरलामापा सानु

प्रासाज्जुष्टप छन्द ।

१३ शाव स्तव

शावस्त्यभ्रगवतो महादेवस्य स्तवनरवादिदमेव नाम । पौराणिक नाम । ४

पुष्पिकाया च—

इति श्री वायु महापुराण वायु प्रोक्ते शावस्तवोनाम चतुर्विंशोऽध्यायः । ४

वायुपुराण २४तमे अध्याये ८६तमं श्लोकमारभ्य १६५ तमं यावत् ।

श्लोका ७७ । स्तोत्रवर्ता गृहध्वजो भगवान् । तथा च—

ब्रह्माणमग्रत इत्वा ततः स गृहध्वजः ।

नामभि छादसर्वैव इदं स्तोत्रमुदीरयेत् ॥१॥

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरो न केवलमहिम्नपितु दिव्या-भोगा प्राप्नोति

तथा च—

येऽये मर्त्यास्तव प्रपन्ना विन्दुः ।

तं कमभिर्दिव्यभोगा भजन्ते ॥१॥

सरने सानुप्राप्ते प्रमाद सम्बलितऽत्र भगवतः शिवस्य चतुर्थ्य-तपद

नमोन्त नामाभि स्तवनम् । शिवो भगवाननेक रूपो निखिलदशनाना प्रभव

१ त्रिगुणो ११२११८६ ६१

२ तत्र ११२११२० २८

३ तत्र ११२११२६

४ तत्र ११२११२१६६

५ वायु महापुराणे ७१

६ तत्र ७४

७ वायु महापुराणे २४६०

८ तत्र २४१६४

‘नमा योगस्य प्रभवेसारयस्य प्रभव नमः समेषा रस-तजस घातूनामादि, निमेषादि
संगानाना कालाना हेतु । स्वेच्छोपातवपु । तथा च—

सारया प्रवृत्तिम्य परम त्वा विदित्वा
क्षीणाध्यवसानास्ते न मृत्युं विशन्ति ॥१॥
योगेन त्वा ध्यानिनो नित्ययुक्ता
नात्वाभागासत्यजन्ते पुनस्तान् ॥२॥^१

१४ शिवकवचस्तोत्रम्

कवचस्यास्य शिवमयत्वात्पुराणेऽनेनान्नव निर्देशत्वात् । ‘शिवस्य
कवचं स्तानम श्रूयतामिति शौनक ।’^२

ब्रह्मवर्ते १६तमेऽध्याये ३६ तमः श्लोकमारभ्य ५४ श्लोकान्तम् ।
श्लोक सत्या १५ ।

सौतिरिदं स्तोत्रं शौनक प्राह । पुरा वशिष्ठो गन्धर्वाभ्यवदत् । न ब्रह्मणा
च—

रावणाय प्रदत्तम् । शिवश्च वाणाय दुर्वाससे च—

इदं कवचमतीव गापनीयमस्य धारणात् भवतीर्यानां स्नानेन यत्फलं लभते
तत्फलं लभत । यश्चेन्मनात्वा शिवमजतं स तत्क्षजपद्वाजपि सिद्धिमाप्नोति नमवति ।
तथा च—

यत्फलं सर्व-तीर्थानां स्नानेन लभते नर ।

तत्फलं लभते नूनं कवचस्यास्य धारणात् ॥१॥^३

इदं कवचमनात्वा भजे मायं स मन्दधी ।

शतलक्षप्रजप्तोऽपि न मयं सिद्धिदायक ॥२॥^४

अनस्तान् नुष्टछन्दः । सरलया भाषया समलङ्कितमिदं । अत्रादौ सव
कारणभूतस्य भगवता महात्मस्य माहात्म्य-कथनम् । ततः ध्यानविनियोगागम्यास
कर-यासागरक्षणदिग्दर्शनादिकम् । प्रवाहमयी शाली सप्रसादा ।^५

१५ शिव कवच स्तनम्

यताऽभगदतः शिवस्य स्तनवनम् । व्यासरचितमिदं स्कन्द-पुराणनाम्ना
सर्गलक्षणम्यतः ब्रह्माक्षर-सङ्घः । ऋषभाऽस्य प्रवक्ता । श्लोका ४५ । मन्त्रापुरस्य
श्रुता ।

१ तत्र २४।१६३ १६४

२ ब्रह्मवर्ते १।१६ ६

३ ब्रह्मवर्ते २६

४ तत्र १।१६।५१ ५३

५ तत्र ८।१६।४४ ३०

स्तोत्रस्यास्य पाठेन सर्वावाधाविनश्यति सवाग्देविनिवर्ति-मूत्रक
जयन्मिदम् । तथा च—

निर्दोषपापौघहर पवित्रम् ।

जय प्रद सव विपदप्रमोचनम् ॥

आदोषत्र नवचे षडक्षर समुल्लेख-मूत्रकम् करारायासादिकम् । विनि
योगध्यानादिक अग्ररत्ना दिप्रक्षणाते फलप्रतिपादनम् । अत्र शिव मूर्ध्नि बुठार
वेदाकुशापाशशूल-कपाल-त्रकाधारी कथित । अत्र शिव चतुर्मुख कथित ।
यद्वोऽय प्रलयकाले साक्षादध्वा नृत्यति । तथा च—

बुठारवेदाकुश-पाशशूल-कपाल-त्रकाक्षगुणा-दधान ।

चतुर्मुख नीलरचिस्त्रिनेत्र पायादघोरोऽग्नि दक्षिणस्याम् ॥

कल्पावसानेभुवनानि दग्धा सर्वाणि यो नृत्यतिभूरिलील ।

सकालरद्वो ऽवतुमा दवाभनर्वायादभीतेरखिलाच्च पापात् ॥२॥^१

१६ शिवकेशादि पादान्त-वर्णनस्तोत्रम्

यतोऽस्मिन्स्तोत्रे शिवस्यवेषानारम्यपादान्तवर्णनमतस्तदेवनाम् । उक्त
च पुष्पिकाया इति श्री परमहंसपरिव्राजका चायस्य श्री गोविन्द

भगवत्पूज्यपाद सिध्यस्य श्रीमच्छक्रभगवत ।

कृतौ शिव-वेषादि-पादान्त-वर्णनस्तोत्रम् ॥^१

पूज्यपादाचाय शक्र-कृत मिदमत्र श्लोका २६ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन रोगादिदोषाणा विनाश भवपारावरारसमुत्तरण च ।

तथा च—

येषा रोगादिदोषभक्तमतिवयायाति भुक्त प्रसादा—

येषा नन्नात्म भूति द्युसदृषि परिष्कृष्टमूर्ध्निशेषायमाणा ।

श्रीकण्वस्थानोरुच्चरण सरसिज प्रोत्थितस्तिमवाभ्यात् ।

पारावारासितीर्षो दुरितहतिवृत्तस्तारयेयु परागा ॥१॥^२

समासबहुलमिदं स्तोत्रम् । प्रमादीज समचित्तम् ।^३ अथगम्भीर मुललित
सलितम् । भगवत शिवस्यवेषा पिश्रुगवण । सवापज्जाल निवारणकरज्जु घाराध
विनारणहन् ।^४ तमद । माहेश मह आम्नाय तत्त्व गुणातीत गहन माहरा
गनिहृत् ।

१ शिवकवचे, १२ १७ बहुस्तोत्ररत्नाकरयो

२ शक्रप्र-पावत्या षष्ठे ७०

३ तत्रव श्लो० २६

४ शक्र प्र-पावत्या षष्ठे ६३

५ तत्रव श्लो० ७०

सरल सानुप्रास दीप समासयमुतमपि रसिवमत्रजनमन आह्लादकमतीव
रुचिरमिदं स्तात्रम ।

१७ शिवनामाष्टकम्

शिवस्याष्टमूर्तेर्नमिन्नाकीर्तनमत्रातस्तद्वचनाम् ।^१ सूच्याचेदमेवनाम् ।
उपश्रमे च नामाष्टकं विद्वात्मा ।^२

लिंगपुराण ४१ तमऽध्याय २६ तमम् श्लोकमारभ्य ३४ तमं यावत्
श्लोका ६ । स्तोत्रकृता पितामह ।

पितामहं कृतस्यास्य स्तोत्रस्य पाठेन चाष्टमूर्तिसायुज्यमवाप्नोति नर ।
तथा च—

य पठच्छण्ड्याद्वापि पतामहमिमस्तव ।

रुद्राय कथितं विप्रं व्याख्येद्वा समाहित ॥१॥

अष्टमूर्तेस्तु सायुज्यं वर्षादेकादवाप्नुयात् ।

एव स्तुत्वामहादेवमवक्षतं पितामह ॥२॥^३

भगवतः शिवरम्याष्टनाम्ना कीर्तनमत्राष्टमूर्तिरूपम् । तत्र रुद्र सूर्यरूपो
भवो रस रूप शिव क्षितिरूप ईशो वायुरूप । पशुपतिरग्नि रूप शीमोऽयोरूप
महादेव सामरूप उग्र यजमान रूप तथा च—

नमस्त भगवार्द्र भास्करामिततेजसे ।

नमामवाय देवाय रसायाम्बु मधाय च ॥१॥

शर्वायक्षितिरूपाय सदा मुरमिणे नमः ।

ईशाय वायवे तुभ्यं सस्पशाय नमो नमः ॥२॥

पशूनापतय च व पावकायामिततेजसे ।

भीमाय, व्योमरूपाय शत्रुदमात्राय ते नमः ॥३॥

महादेवाय सीमाय अमृताय नमोस्तुतः ।

उग्राय यजमानाय, नमस्तं कमयोगिनः ॥४॥^४

१८ शिव-भुजगमस्तात्रम

भुजगप्रयातच्छादिभिश्छेद दत्त्वादनशिवस्य वर्णानाञ्चन्दनाम् । अन्ते पुष्पि
कायामपि ।

इति श्री मत्परमहंसपरिव्राजका चायस्यथी गोविन्द भगवत्पूज्यपाद

१ लिंगपुराण प १

२ तत्रैव १।६३।२८

[३ तत्रैव १।४१।३ ३४

४ लिंगपुराण १।४१।२६ ३२

शिष्यस्य श्रीमन्ठक्कर भगवत कृतौ शिवभुजगम् ।^१

आचार्य शंकर प्रणीतमिदं श्लोकाश्च ४० । शंकरग्रन्थावल्यामयत्र च
सकलनस्तोत्रग्रन्थेषु बृहत्स्तोत्ररत्नाकरादिषु संकलितमिदम् ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरो भक्तिमासाद्य सुपुत्रायुरारोग्यस्वर्गादि प्राप्नोति ।
तथा चात्रव—

अनेन स्तवेनादरादम्बिवेशम् ।

परामक्तिमासाद्य यथे नमस्ति ।

मृता निभयास्ते जनास्तभजते ।

हृदम्भोजमर्घ्यं सदासीनमीशम् ॥१॥

भुजगप्रियाकल्पशम्भो मयवम्, भुजगप्रयातेन वत्सेन क्लृप्तम् ।

नरस्तोत्रमेतत्पठित्वोरमकथा सुपुत्रायुरारोग्यं स्वयमिति ॥२॥^१

भगवत शंकरस्य स्तोत्रे सहजसम्भाव्यमधुरिमोदगारयुतमिदं भाषाया
सारल्यभावं सौष्ठवं हृदयानावजयति । संगीतमय्या शल्या कठिनहृदया अपि
मुग्धा भवन्ति । सानुप्रास सप्रसादम् । सरसम् । स्वरूपम् । विरूपाक्षविश्वेश
-विश्वविदेव, त्रयीमूलशम्भोशिवत्रयम्बकत्वप्रसीदस्मरन्नाहि पश्याव मुक्त्यै, क्षमा
प्राप्नुहि श्यक्ष मारक्ष पापात् ।”^३

१६ शिवमहास्तोत्रम्

भगवत शिवस्य महदरूपेण स्तोत्रमतस्तदेव नाम । पुष्पिकाया चेदमेव
नाम । तथा च—

‘इति श्री शिव-महापुराणे सप्तम्या वायवीय संहिताया मुत्तरभागे शिव
महास्तात्रवर्णन नाम कर्त्तृष्टोऽध्यायः ।’^४ आदावपि शिवमहास्तोत्रम् ।^५

शिवमहापुराण वा० स उत्तरभागे ३१तमाध्याय १ मं श्लोकमारभ्य
१८६तमं वाक्यम् । उपमयुक्तम् ।

महपुराणमिदं सर्वाभीष्टदम् । पाठेन श्रवणेन च सर्वपापविधूयनं
शिवसामुद्रगच्छति । तथा च—

एतत्पुराणतमस्तोत्रं शिवयोर्हृदयगमम् ।

सर्वाभीष्टप्रदं साक्षाद्भुक्तिमुक्त्यर्थसाधनम् ॥१॥

॥ इदं कीर्तयेन्नित्यं शृणुयाद्वा समाहितः ।

सर्विघ्नाशु पापानि, शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥२॥

१ शंकरग्रन्थावल्याम ५० २८

२ शंकरग्रन्थावल्याम्, ३६ तथा ४ श्लोका

३ सत्रव ८

४ शिवमहापुराण पृ १०६३

५ सत्रव १०८६

गोध्नश्च वृतघ्नश्च वीरहाभ्रूणहापि वा ।
 शरणागतघाती च, मित्रविश्रम्भघातक ॥३॥
 दुष्टपाप-समाचारो मातृहापितृहापि वा ।
 स्तवेनानेन जप्तेन तत्तत्पापात्प्रमुच्यते ॥४॥^१

स्तोत्रेऽत्रमभवत् शिवस्य नित्यचित्स्वरूपस्य महिमावर्णित शिवो वाचा
 मणोचरोनिरजनोस्तितथा च—

निरजननिराधार जयनिष्कारणोदयनिरन्तरपरानन्द जय निवृत्ति
 कारण ॥^२

शिव कालातीत शम्भुदुग्धवल सवगास्त्राय-तत्त्वज्ञोऽन्तेगिवगण
 नदीश्वरगणेशस्वदादीना चर्चा ॥^३

२० शिव महिम्नस्तोत्रम्

यतोऽत्रशिवस्य महिमा वर्णित । स्तोत्र साहित्ये परमप्रसिद्धमिदम् ।
 श्लोका ४० ।^४ महिम्नस्तवपाठस्य ॥^५

श्रीपुष्पदन्तापाय रचितमेतत्स्तोत्रमस्य पाठेन शिवलोकप्राप्तिस्तथा च—

सुरवरमुनिपूज्य स्वर्ग-मोक्षहेतु
 पठति यदि मनुष्य प्राजलिर्नायकेता ।
 भजति शिवसमीप विन्नरस्तूयमान,
 स्तवनमिदममोघ पुष्पदन्तप्रणीतम् ॥१॥
 श्रीपुष्पदन्तमुख-यक्ष निगतेन
 स्तोत्रेण किंत्वपहरेण हरप्रियेण ।
 कष्टस्थितेन पठितेन समाहितेन ।
 सुप्रीणितो भवति भूतपतिमहेश ॥२॥^६

शिखरिणीछन्दोबद्धाद्यादी तर्क ईश्वरसिद्धिकरणम् । भजमानोलोका
 किमवयववतोऽपि जगतामिति^७ ततो विभिन्नप्रस्थानाना वैविध्य^८ विविध
 पौराणिक प्रसंगानामुल्लेख । तेन च शिवस्य महिमा वर्णित । नीलकण्ठवेहेतुत्वम् ।
 दश-भजविनाशन लिङ्गपूजने प्रवृत्ति कामविनाशादय अन्ये च शिवस्य ब्रह्मत्व

१ शिवमहापुराण ३१।१८१ १८२ १८३ १७४

२ तत्रैव ३१।५

३ तत्रैव ३१ ३६ ६३ ६४ ६५

४ शिवमहिम्नस्तोत्रे ३६

५ शिवमहिम्नस्तोत्रे, ३८ ३९

६ तत्रैव ६

७ तत्रैव ६ ६

मष्टमूर्तीनां निर्देशः । कृतः ।

त्वमकस्त्व सोमस्त्वमसि पवनस्त्व हृतबह,
त्वमापस्त्व व्योम त्वमु धरणि रातमात्वमिति च ।
परिच्छिन्नामेवत्वयि परिणता, विभ्रतिर्गुणम
नविदमस्तत्तत्त्व वयमिह तु यत्त्व न भवसि ॥१॥
भव सर्वोद्ध पशुपतिरयोऽस्य सहमान्,
तथा भीमेशानाविति यदभिधानाष्टवमिदम् ।
अमुष्मिन्प्रत्येकं प्रविचरति देव श्रुतिरपि
प्रियायास्मैधाम्नेप्रविहितनमस्योऽस्मिभवते ॥२॥^१

२१ शिवमानसपूजास्तोत्रम्

यतोऽन्नबाह्योपचार धूपदीपनवेद्यादिभिर्विना पूजोक्तास्तस्तेदव नाम ।
पुस्तके वेदमेवनाम ।^१

परमहंस-परिभ्राजकाचार्य-श्री कृष्णानन्द सरस्वती रचितम् बहुस्तोत्र-
रत्नाकरयोधु तम् । श्लोका २३ ।

यः कश्चिदपि यत्र कुत्रचिदिव पठति सोऽस्य प्रभावेण शिवमयो भूत्वा
मुक्तोभूतले चरति तथा च तत्रच—

इमा पूजा प्रतिदिनं यः पठेत् यत्र कुत्रचित् ।

सद्यः शिवमयोभूत्वा, मुक्तश्चरतिभूतले ॥१॥^३

अनुष्टुबछन्दोबद्धेऽनस्तोत्रे मानसीवतीनां बाह्यपूजनोपकरणेषु कथनं
यथा पूजनं आवाहनासनसकल्पपाद्याध्याघिमनीयधूपदीपनवेद्यादीयुपकल्पनी-
यानि भवन्ति । तदवदन् पूजने गुरुवाक्येषु विश्वाससकामना-स्थागादिभावनानां
मन्त्रवत्यात्मकानां आवश्यकता । प्रीतिरेव नवेद्यम् । तथा च—

सर्वतः प्रीतिजनक, नवद्यः विनिवदये ।

जलात्मकत्वबुद्धिस्तु पीयूषं तेष्वेवमो ॥१॥^४

वस्तुनोजगदवघने मुख्य-कारणं दुर्वासना । तदधीनत्वे मुखादिगुद्धि
कारणमतस्तदेव समपयति कवि ताम्बूलत्वेन श्रुति-सम्मततादक्षिणां वाचां
विसर्जनम् ।

१ पत्र २१ २८

२ बहुस्तोत्ररत्नाकरयो तथा स्तोत्ररत्नावल्याम् ।

३ बहुस्तोत्ररत्नाकरयो श्लोक २३

४ तत्रैव, श्लोक ५

दुर्वासना-परित्यागस्नाम्बूलस्य विमज्जनम् ।

वाचा विसर्जनदेव दक्षिणाश्रुतिसम्मता ॥१॥^१

एव चात्राद्वैतमावाता-परिपाको विनोपेण ।

२२ शिवसहस्रनामस्तोत्रम्

अत्र भगवत शिवस्य नाम्ना सहस्रस्य वचनमितितदेव नाम ।^२
नाम्नामष्टाधिकमिति तत्रैव नाम्नामष्टसहस्रेण स्तुतवान्वेषमध्वजमिति ॥^३

स्तोत्रस्यास्य फलन्तु विस्तरस्तत्र प्रतिपादित २८७ तम इत्यादिमारभ्य
३२१ तम यावत् । पराध्व-चार्याणि चापि स्तोत्र पाठमात्रेण सिद्धयन्ति । धूणहा
ब्रह्महा गोमन् विस्तराग धातो, स्तयी सर्वोऽपि पापात् विमुक्तो भवति । वक्ष्या
स्त्रिय शूद्रा सर्वेऽत्राधिकारिण । तथा च—

सर्व-कर्मसु युक्तो वा युक्ता वा सर्व-पातक ।

पठन्दग-वत् स्तोत्रं सर्वपापं प्रमुच्यते ॥१॥

अथतत्परमगुह्यं योऽपि स्युः पापकारिण ।

वक्ष्या स्त्रियस्तथा शूद्रा रुद्रलाकमवाप्नुयुः ॥२॥^४

वायुपुराण ३० तमऽध्याये १८१ तम इत्यादिमारभ्य ३२१ तम श्लोक
यावत् ।^५ स्तोत्रकर्ता ददा । स च स्वयमेव विनष्टे कलागमुपत्य शिवं तुष्टाव ।

सरले सानुप्रासऽनुष्टुप्छन्दोबद्धऽत्र स्तोत्रे शिवस्य नाम्ना सहस्रं तत्र कानि
चिदयत्रानुपलभ्यायपिनामानि । प्रायः योगिकगुणात्मकानि च नामानि सन्त्यत्र ।
तपोदान-यज्ञ-यागादि वाचका शान्ति अपि शिव नामत्वेन निर्दिष्टा । पौराणिकी
नाम गणनात्मिका भाषा । सुबोधमिदं पठनमात्रेण अथबोधजनकतति ।

२३ शिवसहस्रनामस्तोत्रम्

यतोऽत्र शिवस्य सहस्रनाम्ना वणनम् । सूच्यामिदमेवनामोपक्रमे च^६
'देव नाम्ना सहस्रेण भवादयन तथा श्रमम्' । फलकथने च जपेनाम्ना सहस्रं
अथ स याति परमा गतिम् ।^७

१ तत्रैव श्लोक १०

२ वायुपुराणे पृ० ६५

३ तत्रैव ३०।१८१

४ वायुपुराणे ३ । ३१७ ३२०

५ तत्रैव १०१

६ शिवपुराणे, पृ० ३

७ तत्रैव १।६८।२४

८ तत्रैव १।६८।१६५

लिंगपुराणे ६८ तमेऽध्याये २७ तम श्लोक भारम्य १६५ तम यावत् ।
श्लोका १६६ । स्तोत्रकर्ता विष्णु ।

य इदं स्तोत्रं पठति स प्रतिनाम स्वर्णदानस्य फलं प्राप्नोति । धृतुकुल्या
कलशस्नानैरश्वमेधसहस्रयज्ञ-सहस्रैर्वा यत्फलं प्राप्नोति तत्फलमस्य स्तोत्रस्य
पाठेन भवति । तथा च—

ये पठेच्छृणुयाद्वापि, श्रावयेद्वा द्विजात्तमान् ।
प्रतिनाम्नि हिरण्यस्य, दत्तस्य फलमाप्नुयान् ॥१॥
अश्वमेध सहस्रेण फलं भवति तस्य वै ।
घृताद्य स्नापयद्बुद्ध स्यात्त्या व कलशं शुभं ॥२॥
नाम्नासहस्रेणानन श्रद्धया शिवमीश्वरम् ।
सोऽपि यन्सहस्रस्य, फलं लब्धा सुरेश्वर ॥३॥

जपेनाम सहस्रं च स याति परमागतिम् । अनुष्टुप छन्दोमि शिवस्य
भगवतो नाम्नाः कथनम् यथा नानगम्य, दुर्कप्रान् प्रणवात्मकं उन्मत्तवेप, सूर्य
तापन, श्मशाननिलय श्मशानस्थ गुणात्मकानामेव नाम्नामनं प्राप्नुयम् ।
पौराणिकी सुबोध्या सरला भाषा ।^१

२४ शिवसहस्रनाम स्तोत्रम्

यतोऽत्र शिवस्य सहस्रनामानि, पुस्तने धर्तमिदं नाम ।^३ उपक्रमे च 'ततो
नाम्ना सहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरम् ।'^४

सौर-पुराणे ३४ तमेऽध्याये १२ श्लोकोक्तं १६२ तम यावत् । श्लोक
सख्या १५१ । स्तोत्र-कर्ता विष्णु जाल-चरवधापक्रम ।

फलकथनं च १५८ तमत १६२ तम यावत् श्लोक पञ्चसु । स्तोत्रस्यास्य
पाठेन सर्वविद्या प्राप्तिपूर्वकमश्वमेधसहस्रफलं न दुर्लभम् । प्रसन्नं शिवाऽखिलान्-
कामाप्रयच्छति । तथा च—

नाम्नासहस्रं यत दिव्यं विष्णुना समुदीरितम् ।
यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापं प्रमुच्यते ॥१॥
अश्वमेधसहस्रस्य, फलं प्राप्नोति निश्चितम् ।
पठत सर्वभावेन, विद्या वा महती भवेत् ॥२॥

१ लिंगपुराण १।६८।१६० ६१ ६२ ६५

२ तक्षक समग्र-स्तोत्रे

३ सौरपुराण सूच्यम् पृ १

४ तत्रैव ३४।१०

तस्मान्नाम्नासहस्रेण, स्तोतव्योभगवान् शिव ।

प्रयच्छत्यतिलान्नामान, देहाते परमायतिम् ॥३॥^१

सरस्ते सानुप्रासेऽनुष्टुब्ध-दोषद्वेऽथ शिवस्य सहस्रनाम्ना कीतनम् । तत्र
षादावेव सादात्मकसमास-हीन-नाम्ना कथनं ततः सामासिकानि । तथा च—

भव शिव हर रुद्र, पुष्कलो मुदगलोचन ।

अग्रगण्य सदाचार, सव शम्भुमहेश्वर ॥१॥^२

पौराणिकी सुबोधभाषा । क्वचिच्छब्दानां पुनरावृत्तिरपि दृश्यतेऽय-
देववाचका दाम्ना अपि सहस्र-नाम्न परम्परा सवदेवानां । शिवस्य विभिन्न-पुराणेषु
कानिचिदत्र ।

२५ शिवसहस्रनाम-स्तोत्रम्

भगवतः शिवस्य नाम्ना सहस्र-वर्णनं फलकथन-पुरस्सरमिति तदेव नाम ।
पुष्पिकायां चापि तथा च तत्र—

इति श्री शिवमहा-पुराण चतुर्थ्यां कोटिरुद्रसहितायां शिव-सहस्रनाम
वर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।^३

शिवमहापुराणे कोटि रुद्र सहितायां ३५ तमाध्याये २५ श्लोकमारभ्य
१३३ तमं श्लोकं यावत् । श्लोका १३४ स्तोत्र-कर्ता विष्णुः ।

स्तोत्रस्यास्य फल-कथनं ३६ तमाध्याये । अस्य स्तोत्रस्य पठनेन पाठनेन
श्रवणेन च स्वप्नेऽपि नर दुःखी न भवति । राजसकटे शतावृत्तिं कार्यं दं स्तोत्रं
रोगघ्नम् विद्या घनादि प्रदं स्तोत्रस्यास्य भावेन विष्णुः शङ्कराक्षक स-चवानिति
तथा च—

अन्ये च ये पठिष्यन्ति, पाठयिष्यन्ति च नित्यशः ।

तेषां दुःखं न स्वप्नेऽपि जायते नात्र सशयः ॥१॥

राज्ञा च सकटे प्राप्ते, शतावृत्तीश्चरेत्तदा ।

सागं च विधिं सयुक्तं, कल्याणं लभते नरः ॥२॥

रोगनाशकरं ह्येतत्, विद्यावित्तदमुत्तमम् ।

सर्वकामप्रदपुण्यं, शिवभक्तिं प्रदं सदा ॥३॥

यदुद्दिश्य फलं श्रेष्ठं, पठिष्यन्ति नरास्त्वहं ।

पठेत्समस्तं च नित्यं, तस्य सिद्धिर्नसशयः ॥४॥^४

स्तोत्रेऽस्मिन् प्रायशः शिवस्य प्रसिद्धान्येव नामानि सन्ति असमस्तानि च

१ सौत्पराणे सूच्याम् ३४।१५८ १५९, १६३

२ तत्रैव ३४।१२

३ शिवमहापुराणे पृ० ७५२

४ शिवमहापुराणे ४।३६।२१ २२, २३, २४

तानि । क्वचित्समस्तायपि । क्वचिच्चाप्रसिद्धानि यथा आर्येण्य चिरन्तन ^१
तमोहर लोकसारथ ^२ कमण्डलुधर ^३ गुरदो ^४ भगवा ^५ आदित्य ^६ क्षेत्रज्ञ ^७ क्षेत्र
पालक निर्व्याजो ^८ व्याज मदनादीनि । ^९

२६ शिवस्तवराज

स्तवस्यास्थान्यस्तवापेक्षया प्रधानत्वादिदनाम । स्तवाना राजेति व्युत्प
त्याऽप्यप्राधान्यम् सिद्धयति । सूच्यामिदमेव नाम । ^१

लिंगपुराणे १०४ येऽध्याये ७म श्लोकमारभ्य २६ तम यावत् । श्लोक
सख्या २३ । स्तोत्र-वर्तारो देवा इति ।

यो नर इम स्तव पठति पाठयति शृणोति श्रावयति वा स सव पाप
विमुक्त परमार्गतिं याति । तथा च—

पठति स्तव भक्त्या, शक्राग्नि प्रभुश्च सुर ।

कथित श्रावयेदविद्वान्, स याति परमार्गतिम् ॥१॥ ^१

सरल सानुप्रास सगीतशल्या विराजितमिन् स्तोत्र चतुययन्त नामभि
नम पदयुक्त कीर्तने कामपिनवामान दतति यच्छति । अत्र भगवत् शिवस्य
कतिपयगुणवाचकनामभि सस्तवो यत्र तदीय-पराक्रमादिवर्णनमपि प्रसृत
समायाति । सरला सुबोधासानुप्रासा सप्रसादा भाषा । ^{१२}

२७ शिवस्तोत्रम्

शिवस्य स्तोत्रत्वादिदम् नाम कल्याण्युदयमस्यापर नाम । तथा च
“कल्याण्युदय नाम स्तोत्रमिद । ^{१३}

मत्स्य-पुराणे १६२ तमेऽध्याये ३६ तम श्लोकमारभ्य ४७ तम यावत् ।

१ तत्रैव ३५।७

२ तत्रैव ३५।२४

३ तत्रैव ३५।४१

४ तत्रैव ३५।५१

५ तत्रैव ३५।५८

६ तत्रैव ३५।६८

७ तत्रैव ३५।८३

८ तत्रैव ३५।११४

९ तत्रैव ३५।१३

१० लिंगपुराणे (वे० प्र० बम्बई) १८६३ व० पृ० १

११ लिंगपुराणे (वे० प्र० बम्बई) १।१०४।२६

१२ तत्रैव १।१०४।१ २६ ।

१३ मत्स्यपुराणे १६२।४७ मन्मथराय मार कलाह रोड बलकृष्ण २०११

स्तोत्रकर्ता भगु । नमदातीरे स्व प्रतिभगवन्त शिव ऋद्धृष्टवाऽते तुष्टाव ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन शिवस्तुष्यति । जीवनरक्षा च भवति । तथा च—

वत्साभ्युदय नाम स्तोत्रमिदं सबसिद्धिदं दिव्यम् ।

य पठति भवित-युक्त, स्तस्य तुष्येद भगोयथा ॥१॥^४

स्तोत्रेऽस्मिन्महादेवस्य भगवता महिमानं वर्णयितुं न कोऽपि समर्थः ।

सकल जगतामीश्वरस्तु शिव एव भगवत् शिवभक्त्यैव तोषितुं समर्थो नरः ।

यमनियमयोग-यनादयश्चमतोपयितुं नालं नवा भक्त्या तुल्या । जगतः सृष्ट्यादि

भक्तुं रजःसत्त्वतमासि समवेत्यदिरचिविष्णुहरेति सना भजते । तथा च

भवातीतभुवनपतेप्रभो त्वा तु विज्ञापये किञ्चित् ।

त्वदगुणनिबारावक्तुं क शक्तोभवति मानुषोनाम ॥१॥

सत्त्वरजस्तमस्त्व स्थित्युत्पत्त्योर्विनाशने देव ।

त्वामुक्त्वा भुवनपतं भुवनेश्वरं नवदत्तं किञ्चित् ॥२॥

यम नियम यज्ञ दानवेवाभ्यासाश्च धारणायोगाः ।

त्वदभक्ते सबमिदं नाहति हि कलासदृशम् ॥३॥^५

सरला भाषा, सगीतमयी, प्रशस्त्या वर्णयिष्या मनोरमा पद चातुरी ।

२८ शिवस्तोत्रम्

यतोऽत्र शिवस्य भगवतः कीर्तनमतस्तदेवनाम फलकथने चास्य नाम्नो निर्देशः तथा च—

इदं स्तोत्रं महापुण्यं पठेदमत्स्याच्च यो नरः ।^६

ब्रह्मवर्ते १मे खण्डे १६०मेऽध्याये ५६तमे श्लोकमारभ्य १६ तमे श्लोकं यावत् । श्लोका २४ । बाणामुरश्चात्र स्तोत्र-कर्ता । पुरा वसिष्ठेन गन्धर्वीय दत्तम् ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरः सबसिद्धिं लभते । अपुत्रः पुत्रः, रोगी नारोगता बद्धो बन्धनमुक्तिः भ्रष्टराज्यं राज्यं, निधनोऽवलं परमद्वयं, पत्नीहीनः पत्नी च लभते । तथा च तत्रैव—

इदं स्तोत्रं महत्पुण्यं, पठेत भक्त्या च यो नरः ।

स्नातस्य सबतीर्थानां फलं प्राप्नोति निश्चितम् ॥१॥

अपुत्रो लभते पुत्रं, वपमेव शप्नोति यः ।

भवदयं मुच्यते रोगात् व्यासवाक्यमिति श्रुतम् ॥२॥

४ तत्रैव १६२/४७

५ मत्स्यपुराणे १६२/३६ २७ ३६ ४०

६ ब्रह्मवर्ते १/१६/६७

— कारागारेऽपि बद्धो यः, नैवप्राप्नोति नियन्त्रितम् ।
 स्तोत्रं श्रुत्वा भासमेकः, मुच्यते बधनात् ध्रुवम् ॥३॥
 भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं भक्त्या भासं शान्तिं यः ।
 भासश्रुत्वा सयतश्च, लभेद् भ्रष्टघ्नो धनम् ॥४॥
 इहलोके मुखं भुक्त्वा, कृत्वा कीर्तिं मुदलमाम् ।
 नाना प्रकारधमं च, यात्यते शङ्करालयम् ॥५॥^१

सरले सानुप्रासे स्नात्वेऽत्र भगवतः शङ्करस्य दयालुतामुपवर्ण्य तस्य स्वरूपं नानाविधं वर्णयामास । पौराणिकी प्रवाहमयी भाषा संगीतमयी शली ।

२६ शिवानन्दलहरी

परमप्रसिद्धमिदं स्तोत्रमाचायपादरेवास्यदं नाम धृतम् । पुष्पिकायां च—

“इति श्रीमत्परमहंसपरिब्राजकाचायस्य श्री गाविन्दभगवत्पूज्यपाद-
 शिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतो शिवानन्दलहरी सम्पूर्णा ।”^२

अद्वैतमतप्रवक्तृकाचायभगवत्पादश्रीशङ्करकृतमत्र श्लोकानां शतकम् ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन सममयस्तोत्रपाठस्य फलं ध्यायतुपस्तोत्रमवत ।

तथा च—

— स्तोत्रेणालमहं बद्धिम्, मृषां देवा विरच्यादयः ।

स्तुत्यानां गणनाप्रसंग-समयं त्वामप्रगण्य विदुः ।

माहात्म्याग्रविचारणप्रकरणे, ध्यायतुपस्तोत्रमवत ।

भूतास्त्वा विदुस्तमोत्तमफलं शम्भो भवत्समना ॥^३

धनादौ स्वरूपप्रतिपादन-पुरस्सरं भगवतः शम्भो चरणयोस्त्वेतत्
 समर्पणप्राथना । इव पशुस्तपणं भत्वा पशुपतिरिव तस्य चरणयोः समर्पणम् ।
 शिवचरणमेव शान्तिसाधनम् तथा च—

घटो वा मृत्पिण्डोऽप्यणुरपि च धूमोऽग्निरक्षलः ।

घटो वा तन्तुर्वा परिहरति हि धारक्षामनम् ।

वथा कण्ठक्षोभं वह्निं तरमां तन्व्यचसा ।

पदाम्भोजं शम्भो मज-परम-सौम्यं ब्रह्म मुच्यते ॥१॥^४

अत्र भगवामहादेवो ब्रह्मविष्णुशिवानां कारवत्त्वं बधितं स च त्रीढान्निवामकलीना विघते सानुप्राससंप्रसादमुल्लिख्य दीधत्समामधारा-

१ ब्रह्मवर्ते १।१।६७ ७१ तथा ७८

२ शङ्करप्रपादयाम् पृष्ठे ११ सम्पत्कः द्वितीयः संस्करणः पृ० २१

३ तद्वैव १०० श्लोकः

४ शङ्करप्रपादयाम् श्लोकः ६

प्रवाहित भक्तिभाव निष्करभरितम् । नवचिद व्यास शैली नवचिच्च समास
शाली ।

३० श्रीकृष्णकृत शिव स्तोत्रम्

श्रीकृष्णेन कृतत्वादस्य शिवस्तोत्रत्वाच्च तदेव नाम ।^१

हरिविष्णुपुराणे विष्णुपर्वणि ७४ तमऽध्याय २१ तम श्लोकमारभ्य ४०
तम यावत् । श्लोकसंख्या २० । स्तोत्रकर्ता भगवांकृष्ण । रवितके, तप कृत्वा
स्तोत्रं चकार ।

स्तोत्रस्यास्य भक्त्या करणेन नर धर्मभाव भवति । समरे च जय
प्राप्नोति ।

यश्च स्तवेन मा भक्त्या स्तोप्यतेऽमरसत्तम ।

त्वया कृतेन धमज्ञ, धर्मभाव स भविष्यति ॥१॥

समरे च जय विष्णो, प्राप्य पूजा तथोत्तमाम् ।^२

स्तोत्रेऽत्रादौ रुद्र शब्दार्थं न्ययितस्तत् पर शिवस्य कतिपय-नाम्ना
व्युत्पत्ति-मूलको-य तथा च—

रुद्रो देवस्त्व रुद्रनाथ द्वावणाच्च, शैल्यमाण द्वावणाच्चातिदेव ।

भक्त भक्तानां वत्सल वत्सलानां, कीर्त्या युहस्वे त्व प्रसवाभ्यन्तरेण ॥१॥^३

भगवांरुद्र पशुना पति जगत्पतिमहतामीश सवजगदव्यक्तादस्मा
ज्जायते । भवति जगदस्मादत एवाय भव इत्युदीरित ।

मृत यस्माज्जगदत्यन्तधीर त्वत्तो व्यक्ताक्षराक्षरश्च ।

तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येवभूत, सर्वेश्वराणां महतामप्युदारम् ॥४॥

३१ हिमालय कृत शिवस्तोत्रम्

हिमालयेन कृतत्वात्तदेव नाम । सूच्यामपीद नाम ।^४

ब्रह्मवर्ते ४४ खण्ड ३८ तमऽध्याये ६५ तम श्लोकमारभ्य ७६ तम
यावत् । श्लोका १६ । स्तोत्र कर्ता हिमालय । पावत्या जमान-तर हिमालय
प्रक्षयवटान्तिकमुपेत्य शिवं तुष्टाव ।

यश्च नर इदं स्तोत्रं नित्यं पठेत् स सवपापेभ्य विमुक्तो भवति । मास

१ हरिविष्णु पृ० ३४०

२ तत्रैव २।७४।२६ ३०

३ हरिविष्णु २।७५।२२

४ तत्रैव २।७४।२५

५ ब्रह्मवर्ते, पृ० १

मकं पठनेन पुत्र-पौत्रादिकं लभते । भार्या-हीनश्च भार्या लभते । राज्यभ्रष्टश्च राज्यम् तस्या च—

स्तोत्रमेतं महापुराय त्रिसंध्यं यः पठेन्नरः ।
मुच्यते सर्व-प्रापेभ्यो, भयभ्यश्च भवाणवात् ॥१॥
अपुत्रो लभते पुत्रं, मासभक्तं पठेद यत्नि ।
भार्याहीनो लभेद् भार्या सुशीला सुमनोहराम् ॥२॥
चिरकालगतं वस्तु, लभते सहसा ध्रुवम् ।
राज्यभ्रष्टो लभेद्राज्यं, शकरस्य प्रसादतः ॥३॥
कारागारे क्षमशाने, च शत्रु-प्रस्तेऽति सकटे ।
गम्भीरेऽतिजलाकीर्णे, भग्नपात विपादने ॥४॥
रणमध्यमहामीताहिंस्रजन्तुसमावृतः ।
सर्वतोमुच्यते स्तुत्या शकरस्य प्रसादतः ॥५॥^१

स्तोत्रेऽस्मिन् शिव सर्वास्यति प्रत्यवहार-हंतुरुक्त प्रकृति प्रकृतीशश्च निगूण प्रकृते परः । नानारूपो विधाता महेश्वरो मृत्युञ्जयः । वेद-वर्ता चेति ।^२

(ग) सामान्य-स्तोत्राणि—(१५१)

- १ अगस्त्य-वृत्त शिवस्तोत्रम् श्लोका ८ । स्वान्दे ३।१३।२२।३०। दुःख नाशम् ।
- २ अगस्त्याष्टकम् श्लोका ८ । स्तोत्राणव ८८ । मृत्युमय निवनकम् ।
- ३ अगस्त्य-गणिताष्टकम् । श्लोका ६ । स्तोत्राणवेष्टे - १०५ । रक्षयिता चास्य कोष्परज-ज्वलमुख्य नामाकृती । विमुक्तिदम् ।
- ४ अथोरस्तव । श्लोका ४५ । स्तोत्राणव पृष्ठे १४ । त्रिसंध्यं पठनेन शत्रुनाशः ।
- ५ अथ वृत्तशिवस्तोत्रम् श्लोका ८ । पद्मपुराण १।४८।७४ ८२ । कल्याणकरम् ।
- ६ अमोघशिवकवचम् । श्लोका ३३ । स्वाद ३।१२।१३३ । (गीताप्रस, गोरक्षपुराण) सर्वबाधा प्रणाम । आयुरारोग्यदम् ।
- ७ अद्वयारोहवार्षिकम् श्लोका ६ उपम-युक्तं निबलोत्तम् । बा० वि० वं० १३६८ ।
- ८ अरुणाचलस्तोत्रम् श्लोका १३ । स्तोत्राणव पृ० ७५ । धर्माय-कायदम् मृतप्रेतबाधा-शान्तिकरम् ।

१ अक्षरं ४।३८।७४-७६

२ अक्षरं ४।३८।७५-७७

- ९ अरणाचलाष्टकम्, श्लोका ११ । स्तोत्राणवे पृ० ७४ । सम्पत्करम् ।
- १० अष्टप्रासाष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणिवे पृ० १०३ । इष्ट-सिद्धिदम् ।
- ११ असित-वृत्त शिवस्तोत्रम् श्लोका १० । व० व० श्री० जमखण्डे ।
इहसुखदमन्तशिव-लोचनम् । बहस्तोत्र रत्नावरयो ।
- १२ उपम-युक्त शिवस्तोत्र, श्लोका २० । बहस्तोत्ररत्नाकर्या
शिवलोकदम् ।
- १३ उमामहेश्वरस्तोत्रम् श्लोका १३ । आचाय शर-कृतम् । सव
सौभाग्यदम् ।
- १४ एकादशमुखहनुमत्पञ्च, श्लोका २७ । अगस्त्यसंहितातो बहस्तोत्र
रत्नाकरे धृतम् । पृ० २२७ । आयुष्यदम् ।
- १५ आकारेश्वरस्तोत्रम् । श्लोका ५६ । स्वादे ४७३।१०० १५६ । सव-
दुःखनिवृत्तिपूर्वक धन धान्यदम् ।
- १६ कल्किवृत्त शिवस्तोत्रम् श्लोका ७ । बृहस्तोत्ररत्नाकरे काशी-संस्करणे
कल्किपुराणत दुर्मिशारिष्टनिवारकम् ।
- १७ कालभरवाष्टकम् श्लोका ६ । आचाय शर-कृतम् शर-अथावल्याम्
बृहस्तोत्ररत्नाकर च । भुक्ति मुक्ति-दायकम् ।
- १८ कालहस्तीश्वराष्टकम्, श्लोका ८ । स्तोत्राणवे ११६ पृ०, सुख
शान्तिदम् ।
- १९ कालहस्तीश्वराष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे ११७ । शिव लोकदम् ।
- २० गिरीशाष्टक, श्लोका ६ । स्तोत्राणवे १८८ पृष्ठे, शिवलोकदम् ।
- २१ गुह्यक वृत्त शिवस्तोत्रम् श्लोका १८ स्वादे १३४।३६ ५७ ।
सर्वकामदम् ।
- २२ चन्द्रमौलिपञ्चम् श्लोका ५ । स्तोत्राणवे प० १२६ । दुःखशान्तिकरम् ।
- २३ चन्द्रमौलिपञ्चकम् श्लोका १२८ स्तोत्राणवे १२८ । शान्तिदम् ।
- २४ चन्द्रशेखराष्टकम् श्लोका १० । बृहस्तोत्ररत्नाकरयोधु त भावर्ण्य
पुराणत । अखिलाय सिद्धिदम् ।
- २५ चिदम्बरपञ्चामरस्तोत्रम् श्लोका १० स्तोत्राणवे ११२ पृ० ।
लक्ष्मीन् ।
- २६ चानामृतारक्षायनस्तोत्रम् श्लोका ४२ । स्तोत्राणवे प० १३४ ।
ताडपनीयम् कुल-कोटि समुद्धरण पूर्वकमोदम् ।
- २७ ताण्डवस्तोत्रम् श्लोका २० । स्तोत्राणवे पृ० २० । इह लक्ष्मीदमन्ते
शिवलोकदम् ।
- २८ त्रोटकस्तोत्रम् श्लोका ७ । म० पु० १८७।६२ ६८ । रत्नाकरम् ।

- २९ दक्षकृत शिव-स्तोत्रम्, श्लोका २३ । पादमे १।५६।६८ ६० । मनोरथ-
पूरकम् ।
- ३० दारिद्रह्नस्तोत्रम् श्लोका ६ । बह्स्तोत्र रत्नाकरयो । सवसम्पत्वर
पुत्रपौत्रादिदम् ।
- ३१ दशश्लोकीस्तोत्रम् श्लोका १० । विद्याधर चित्रवर्तिरचितम् स्तोत्राणवे
१०७, शिवभक्तिदम् ।
- ३२ जम शिवाष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे ५० ६३ । मनोरथपूरकम् ।
- ३३ नम शिवाष्टकम् श्लोका ८ । स्तोत्राणवे ६४ ५० विजयदम् ।
- ३४ जम शिवाय रगस्तोत्रम् श्लोका ५५ रोगनिवर्तिपूवक भुक्तिदम् ।
- ३५ नमस्कार दशक-स्तोत्रम् श्लोका ११ यासकृत स्तोत्राणवे ८५ ।
सवकामम् ।
- ३६ निवाणपटकम् श्लोका ६ । आचायशकरकृतम् भानदम् ।
- ३७ पचाक्षरायस्तव श्लोका ८, स्तोत्राणवे ५०६ । भुक्तिभुक्तिद ।
- ३८ पञ्चमुख हनुमत्वच, श्लोका ११ । बह्स्तोत्र रत्नाकरयो काशी
संस्करणे, ५० २२६ । सुदशनसहितात् त्रलोक्य विजयदम् ।
- ३९ पशुकृत शिवस्तोत्रम् श्लोका ब्रह्मवर्ते ३।२६।४३ ५६ । सुखदम् ।
- ४० पशुपत्यष्टकम्, श्लोका ८ । बह्स्तोत्ररत्नाकरे स्तोत्रावल्या, स्तोत्राणवे
च पञ्चवीपति-मूरि रचितम् । शिवलोकदम् ।
- ४१ पार्थिवेश्वर-वचम् उत्तर भरवीतत्रते आराणसी । स० विश्वविद्यालये
पु० स० २२८१० । सर्वेष्टदम् ।
- ४२ पार्थिव शिववचम् वा० स० वि० वि० २३६६६ । विश्वासारतत्रत ।
सुखदम् ।
- ४३ प्रदोपस्तोत्रम् श्लोका ७ । स्वादे ब्रा० ब्रह्मोत्तरखण्डे ७।५६, ६६
बह्स्तोत्र रत्नाकरयो दारिद्रयादिनागम् ।
- ४४ प्रदोप स्तोत्राष्टकम् श्लोका ६ । स्वादे ३।६।७३।८१ । बह्स्तोत्र
रत्नाकरयो दारिद्रय नागम् ।
- ४५ ब्रह्मादि देव-कृत शिव-स्तोत्रम् श्लोका २८ स्वादे १।१६।१२ २८ । सव
पापघ्नम् ।
- ४६ महादेवाष्टकम् श्लोका ६ । श्री ५० रघुनाथ-शमा विरचितम् ।
बह्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे । विपदनागम् ।
- ४७ महामृत्युञ्जयस्तोत्रम् श्लोका १५ । बह्स्तोत्ररत्नाकरे काशी-संस्करणे ।
अपमृत्युवारकम् ।
- ४८ मातृ भूतश्वस्तोत्रम् श्लोका १४ । स्तोत्राणवे ८४ । श्री सुदशन पण्डित
रचितम् । समस्तेष्टदम् ।

- ९ अग्नाचलाष्टकम्, श्लोका ११ । स्तोत्राणव पृ० ७४ । सम्पत्करम् ।
 १० अष्टप्राप्ताष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे पृ० १०३ । इष्ट सिद्धिदम् ।
 ११ असित-वृत गिवस्तोत्रम् श्लोका १० । ब्र० व० श्रीकृ० जमवण्डे ।
 इहसुखदमन्तगिव-स्तोत्रदम् । बहस्तोत्र रत्नाकरयो ।
 १२ उपम-पु वृत गिवस्तोत्र, श्लोका २० । बहस्तोत्ररत्नाकरया
 गिवलोचदम् ।
 १३ उषामहेश्वरस्तोत्रम् श्लोका १३ । आषाय शर-वृतम् । सब
 सोमाम्यदम् ।
 १४ एकादगमुखहनुमत्कवच, श्लोका २७ । अगस्त्यसहितातो बहस्तोत्र-
 रत्नाकरे धृतम् । पृ० २२७ । आयुष्यदम् ।
 १५ आकारेश्वरस्तोत्रम् । श्लोका ५६ । स्वादे ४।७३।१०० १५६ । सब
 दुःखनिवृत्तिपूवक धन धान्यदम् ।
 १६ पत्निकृत गिवस्तोत्रम्, श्लोका ७ । बृहस्तोत्ररत्नाकर काशी-संस्करणे
 पत्निकपुराणत दुर्भिक्षारिष्टनिवारकम् ।
 १७ कालभरपाष्टकम् श्लोका ६ । आषाय गवर वृतम् शर-प्रभावत्याम्
 बृहस्तोत्ररत्नाकरे च । भुविन मुक्ति-दायकम् ।
 १८ कालहस्तीश्वराष्टकम्, श्लोका ८ । स्तोत्राणवे ११६ पृ०, सुख
 गान्तिदम् ।
 १९ कालहस्तीश्वराष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे ११७ । शिव लोचदम् ।
 २० गिरीगाष्टक श्लोका ६ । स्तोत्राणवे १८८ पृष्ठे, शिवलोचदम् ।
 २१ गुह्यक वृत शिवस्तोत्रम् श्लोका १८, स्कान्दे १।३४।३६ ५७ ।
 सबकामदम् ।
 २२ चन्द्रमौलिपञ्चम् श्लोका ५ । स्तोत्राणवे पृ० १२६ । दुःखशान्तिकरम् ।
 २३ चन्द्रमौलिपञ्चकम् श्लोका १२८ स्तोत्राणवे १२८ । शान्तिदम् ।
 २४ चन्द्रनैखराष्टकम् श्लोका १० । बहस्तोत्ररत्नाकरयोधुत मावण्डेय
 पुराणत । अशिलाष सिद्धिदम् ।
 २५ चिदम्बरपञ्चामरस्तोत्रम् श्लोका १० स्तोत्राणवे ११२ प० ।
 लक्ष्मीदम् ।
 २६ पानामृतरसायनस्तोत्रम् श्लोका ४२ । स्तोत्राणवे प० १३४ ।
 ताडपत्रीयम् कुल-कोटि समुद्धरण पूवनमोदम् ।
 २७ ताण्डवस्तोत्रम् श्लोका २० । स्तोत्राणवे पृ० २० । इह लक्ष्मीदमन्ते
 शिवलोचदम् ।
 २८ श्रोतकस्तोत्रम्, श्लोका ७ । म० पु० १८७।६२ ६८ । रत्नाकरम् ।

- २६ दशवृत्त शिव-स्तोत्रम्, श्लोका २३ । पादमे १।५६।६८ ६० । मनोरथ
पूरकम् ।
- ३० दारिद्रह्नस्तोत्रम्, श्लोका ६ । बहस्तोत्र रत्नाकरयो । सवसम्पत्कर
पुत्रपौत्रान्दिम् ।
- ३१ दशश्लोकीस्तोत्रम्, श्लोका १० । विद्याधर चत्रवर्तिरचितम् स्तोत्राणवे
१०७, शिवमन्त्रिदम् ।
- ३२ नम शिवाष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे पू० ६३ । मनोरथपूरकम् ।
- ३३ नम शिवाष्टकम् श्लोका ८ । स्तोत्राणवे ६४ प० विजयदम् ।
- ३४ नम शिवाय रयडास्तोत्रम् श्लोका ४५ रोमनिबन्निपूवक मुक्तिदम् ।
- ३५ नमस्कार दशक-स्तात्रम् श्लोका ११, यासकृत्न स्तोत्राणवे ८५ ।
सवकामम् ।
- ३६ निवाणपट्टकम्, श्लोका ६ । आघायशकरकृतम् पानदम् ।
- ३७ पचासराधस्तव श्लोका ८, स्तोत्राणवे ५०६ । भुक्तिमुक्तिद ।
- ३८ पञ्चमुख हनुमत्कवच, श्लोका ११ । बहस्तोत्र रत्नाकरयो वाशी
सस्वरणे, प० २२६ । सुदशनसहितात् भक्तिय विजयदम् ।
- ३९ पञ्चवृत्त शिवस्तोत्रम् श्लोका ब्रह्मवर्ते ३।२६।४३ ५६ । सुखदम् ।
- ४० पशुपत्यष्टकम्, श्लोका ८ । बहस्तोत्ररत्नाकरे, स्तोत्रावल्या स्तोत्राणव
च पद्मवीपति-भूरि रचितम् । शिवलोकदम् ।
- ४१ पार्थिवश्वर-कवचम् उत्तर भरवीतत्रते वाराणसी । स० विश्वविद्यालय
पु० स० २२८१० । सर्वेष्टम् ।
- ४२ पार्थिव शिवकवचम् था० स० वि० वि० २३६६६ । विश्वासारतत्रत ।
सुखदम् ।
- ४३ प्रदीपस्तोत्रम्, श्लोका ७ । स्वादे था० ब्रह्मोत्तरखण्डे ७।५६, ६६
बहस्तोत्र रत्नाकरयो दारिद्र्यादिनाशकम् ।
- ४४ प्रदीप-स्तोत्राष्टकम्, श्लोका ६ । स्वादे ३।६।७३।८१ । बहस्तोत्र
रत्नाकरयो दारिद्र्य नाशकम् ।
- ४५ ब्रह्मादि-देव-वृत्त शिव-स्तोत्रम्, श्लोका २८ स्वादे १।१६।१ २८ । सव
पापघ्नम् ।
- ४६ महादेवाष्टकम् श्लोका ६ । श्री प० रघुनाथ शर्मा विरचितम् ।
बहस्तोत्ररत्नाकरे वाशी सस्वरणे । विषदनाशकम् ।
- ४७ महामृत्युञ्जयस्तोत्रम् श्लोका १५ । बहस्तोत्ररत्नाकरे वाशी-सस्वरणे ।
अपमृत्युवारकम् ।
- ४८ मातृ भूतदेवस्तोत्रम् श्लोका १४ । स्तोत्राणवे ८४ । श्री सुदशन पण्डित
रचितम् । समस्तष्टम् ।

- ४६ माहेश्वरस्तोत्रम् श्लोका २२ ।
 (अ) मारुतिस्तोत्रम् भक्तिद श्लोका १०, बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे ।
 (ब) साम्बपुराणे १७।१ २२ । सर्वोष्टदम् ।
- ५० मुख्य शिवसहस्रनामस्तोत्रम् श्लोका ११०
 शिवरहस्यत । वा० वि० वि० पु० सं० १५७० । रुद्रयामलस्यकादशा
 ध्यायत । दुःखघनम् ।
- ५१ मृत्युजय मूलमन्त्रस्तोत्रम् । श्लोका २६ । देवीरहस्ये ४५।१ २६ । महा
 पातकनाशनम् ।
- ५२ मृत्युजय सहस्रनाम स्तोत्रम् श्लोका १३६ । देवी रहस्ये ४४।१ १३६ ।
 शत्रुघनम् ।
- ५३ मृत्युजय कवचम् श्लोका २३ देवीरहस्ये ४३।१ २३ । दुर्मिखादि
 विनाशकम् ।
- ५४ मृत्युजयस्तोत्रम् श्लोका १६ । पादमउत्तरे २३७।७५ ६० । अथमृत्यु
 वारकम् ।
- ५५ मृतसजीवनीस्तोत्रम् श्लोका ३० । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे नाशी
 सत्स्करण २६१ । असिष्ठरचितम् । दुर्मिखनाशकम् ।
- ५६ ५७ मुनिव्रतशिवस्तोत्रम् श्लोका १६ । लिंगपुराणे ३२।१ १६ । सेना
 पतित्वदम् ।
- ५८ रतिव्रतशिवस्तोत्रम् । श्लोका १४ पादमे १।४५।२५७ २७० ।
 सौभाग्यदम् ।
- ५९ रामव्रतशिवस्तोत्रम् श्लोका २५ । पादमे १।३३।१५३ १७७ । रक्षा
 करम् ।
- ६० रामेश्वरस्तोत्रम् श्लोका १७ पादमे १।४०।१३६ १५५ । शत्रु
 विजयदम् ।
- ६१ रत्नाष्टकम् श्लोका ८ । तुलसीदास कवय । रामायणे गीता प्रेस,
 गारुडपुर प० ६५८ । क्षम्मुप्रोतिकरम् ।
- ६२ रद्रस्तोत्रम् । श्लोका ६ । स्वादे ४।६५।५५ ६० । सब सौख्यदम् ।
- ६३ रुद्रस्तोत्रम् श्लोका १० । दश, स्वा दे ५।६।४६ ५५ । ऋष्टहरम् ।
- ६४ रुद्रस्तोत्रम् श्लोका १० । देवीभागवते १०।४।३-१२ । इष्टदम् ।
- ६५ रुद्रहृदयम् हिन्दुत्वेलिखित नचोपलभ्यते स्वादे ।
- ६६ लिंग-पञ्च विंश स्तोत्रम् श्लोका २५ । स्तोत्राणवे प० १४८ । जरा
 मृत्युमय निवर्तकम् ।
- ६७ लिंगाष्टकम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्र रत्नावरयो । शिवलोकदम् ।
- ६८ लिंगोदभव स्तोत्रम् । श्लोका ३६ । वायु पु० ५५।३० ६८ । सब काम

प्राप्तिपूर्वकं पाप निवृत्ति फलम् ।

- ६६ वाडवानलस्तोत्रम्, वा० वि० वि० पु० स० १७१३ । शत्रु विनाशकम् ।
 ७० वाण-कृत शिवस्तोत्र, श्लोका १७, स्वादे ५।२८।८४-१०१ । दुःख
 निवारकम् ।
 ७१ वाण-कृत शिव-तोटक-स्तोत्रम्, श्लोका ११ । पादमे ३।१५।५२ ६२ ।
 ७२ वित्वाष्टकम्, श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्र रत्नाकरे मोक्षप्रदम् ।
 ७३ विष्वनाथाष्टकम् श्लोका १० । बृहत्स्तोत्र रत्नाकरया । व्यास
 कृतम् । शिवलोकदम् ।
 ७४ विष्वनाथस्तव, श्लोका १० । श्री योगेश मिथ्य रचितम् । बृहत्स्तोत्र
 रत्नाकरे, काशी सस्करणे । समृद्धिद ।
 ७५ विश्व-मृत्युष्टकम् श्लोका ११ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे, कलिकल्मषघ्नम् ।
 ७६ विश्वेश्वर-भगलाष्टक, श्लोका ८ कदाचित् स्कान्दे । भगलदम् ।
 ७७ विष्णुकृत शिव-स्तोत्रम्, श्लोका २३ । स्वादे १।१४।८ २० ।
 दुःखघ्नम् ।
 ७८ वीरेश्वरस्तोत्रम् श्लोका २२ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी-सस्करणे ।
 पुत्रदम् ।
 ७९ वीर भद्राष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे, प० ८७ । सुख-सम्पत्ति
 दायकम् ।
 ८० वीर भद्र भुजग-स्तोत्रम् श्लोका १५ । स्तोत्राणव प० ८६ । विषव
 विनाशकम् ।
 ८१ वेद-सार शिवस्तव । श्लोका ११ । आचार्य शंकर-कृत बृहत्स्तोत्र
 रत्नाकरे काशीसस्करणे, ज्ञानद ।
 ८२ वचनाथाष्टकम् श्लोका ८ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे । श्री-गणेशनाथरचितम्
 ज्ञानदम् ।
 ८३ शंकर-वचनम् श्लोका ५५ । स्तोत्राणवे पृ० १२२ । सुखदम् ।
 ८४ शंकर-स्तोत्रम् श्लोका १० । श्री वामुदेव सरस्वती रचितम् । बृहत्स्तोत्र
 रत्नाकरे पृ० २६८ । रक्षाकरम् ।
 ८५ शंकराष्टकम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो श्री-ब्रह्मानन्द सरस्वती
 रचितम् शिवलोकदम् ।
 ८६ शरणागत-स्तोत्रम्, श्लोका ८ । वा० वि० वि० पु० स० १६४२ ।
 शरणदम् ।
 ८७ शरमकवचम्, श्लोका १२५ । आकाश भरवत्-त्रय ११शऽप्याये सव
 कामपूरकम् । वा० वि० वि० पु० स० १६४५ ।
 ८८, शरम-सहस्र नाम श्लोका १४४ । आनाशमरव-त्-त्रय सर्वेष्टदम्

- ८६, शरम साङ्ख्यवचनम् श्लोका ११६, आनाश भरवन्लपत वा० वि० वि० पु० सं० १६४६ । सवगान्तिकरम् ।
- ८७ शिव वचनम् । ब्र० वचनमहापुराण ३।३५।११३ १३६ । अश्वमेध सहस्रफलदम् ।
- ८८ शिव वचन-स्तोत्रम् श्लोका ४५ । स्वादे प्र० उ० खण्डे दु खनाशकम् ।
- ८९ शिव वचनम् श्लोका ४२ । स्वादे ब्रह्मोत्तरखण्डे १२ अध्याये । बृहत्सामान्तरत्नाकरस्यनाम शिववचनस्तोत्रम् । वा० वि० पु० सं १६५४ विजयदम् ।
- ९० शिववचनस्तोत्रम् श्लोका ४५ दु खनाशकम् स्कन्धे प्र० उ० खण्डे ।
- ९१ शिव वचनम् श्लोका ३३ । स्वादे ३।१२।१ ३३ । सवकामदम् ।
- ९२ शिवताण्डवस्तोत्रम् श्लोका १३ । आचार्य शङ्करकृतम् बृहत्स्तोत्र रत्नाकरयो । भक्तिदम् ।
- ९३ शिवनाम-कल्पलता शिवस्य १०८ नामानि । स्वादे काशी खण्डे वा० वि० १६६६ । अघविनाशिका ।
- ९४ शिवनाम कल्पलता शिवस्य १०८ नामानि शिवरहस्यत दु खहर ।
- ९५ शिवपञ्चामरस्तोत्रम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे पृ० ७३ । सुखदम् ।
- ९६ शिवपञ्चाक्षरनामानामाला-स्तोत्रम् श्लोका २७ । आचार्यशङ्कर-कृतम् शङ्कर श्रयावत्याम धतम् शिवसायुज्यदम् ।
- १०० शिवपञ्चाक्षर-स्तोत्रम् श्लोका ६ । आचार्य शङ्कर रचितम्, बृहत्स्तोत्र रत्नाकरयो धतम् शिवलोकदम् ।
- १०१ शिवपादादिनेशात वणनम् श्लोका ४० । शङ्कर श्रयावत्या वा० वि० विद्यालय बृहत्स्तोत्ररत्नाकर ध । सव-सम्पत्तिदम् ।
- १०२ शिवमुज्ज्वलप्रभातस्तोत्रम् श्लोका ३० । वा० वि० वि० पुस्तक सं १६६८ । महापण्डितकृतम् । रक्षाकरम् ।
- १०३ शिव महिम्नस्तोत्रम् । श्लोका ४६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे पृ० ३२ । सरलाधनम् ।
- १०४ शिवमङ्गलस्तोत्रम् श्लोका स्तोत्राणवे पृ० ३३ । मङ्गलकरम् ।
- १०५ शिवमानसपूजास्तोत्रम् श्लोका ५ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो । अपराध क्षमाकरम् ।
- १०६ शिवरक्षा-स्तोत्रम् श्लोका १२ । यागवल्क्यरचितम् बृहत्स्तोत्ररत्ना करयाव तम् रक्षाकरम् ।
- १०७ शिव नामावल्याष्टकम् श्लोका आचार्यशङ्कर कृतम् । दारिद्र्य-नाशकम् ।
- १०८ शिवरामाष्टकम् श्लोका १० । रामानन्दकृतम्, बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे, पृ० २८४ । विजयदम् ।

- १०६ शिव शतकम्, श्लोका १०३ । वीरराघवाचार्यकृतम् स्तोत्राणवे पृ० ३६ ।
दुर्गतिनाशकम् ।
- ११० शिवपट्टक्षर-स्तोत्रम् श्लोका ७ । रूद्रयामलतीवृहत्स्तोत्र रत्नाकरयो
ध तम् । शिवलोकदम् ।
- १११ शिवसहस्रनाम श्लोका १६४ । शाक्तप्रमोदे ४८६ पृष्ठे । सव-कामदम् ।
- ११२ शिवसहस्र नाम महाभारत अनुशासन पत्रणि १७ शाध्याये शाक्तप्रमोदे
४४५ पृष्ठे । श्लोका १८३ अश्वमेधादि फलम् ।
- ११३ शिवस्तोत्रम् श्लोका ४७ । मत्स्यपुराण ४७।१२४ १७३ । जीवन
रक्षाकरम् ।
- ११४ शिवस्तोत्रम्, श्लोका १७ । सौरपुराणे ३४।५२ ६८ । सर्वोत्तमम् ।
- ११५ शिवस्तोत्रम् श्लोका २० । उपम-यु-कृतम् बृहत्स्तोत्ररत्नाकरया वा०
वि० १६७६ ।
- ११६ शिवस्तोत्रम् श्लोका ६ । श्री स्वामी विवेकानन्दो रचयिता कन्नड
लिप्या स्तवकुसुमाञ्जली मुद्रितम् । दु स-हरम् ।
- ११७ शिवस्तोत्रम् श्लोका २० । स्वादे ३।२४।४७ ६६ । भद्रायुक्तम्
दु खनाशकम् ।
- ११८ शिव स्तोत्रम् श्लोका १३ । स्वादे ४।१७।३४ ४६ । दु खनाशकम् ।
- ११९ शिवस्तोत्रम् श्लोका २६ । स्वादे ४।७८।११ ८८ । शिव-लोकदम् ।
- १२० शिवापामाजस्तोत्रम् श्लोका १३३ । स्व-न्त पृथङ् मुद्रित वा०
वि० वि० पु० स० १६७७ । निवर्तिकरम् ।
- १२१ शिवापरायणशमापनस्तोत्रम् श्लोका १४ । आचार्य शंकर-कृतम्
वृहत्स्तोत्र रत्नाकरयोध तम् शमापनपरम् ।
- १२२ शिवाभिलाषाष्टकम् श्लोका १८ । स्वादे ४।१०।१२६ १४३ । अभि
लाषापूर्वम् ।
- १२३ शिवाष्टकम् श्लोका १२ स्वादे ४।३२।१६८ १७६ । सवकामदम् ।
- १२४ शिवाष्टकम् । श्लोका ८ । स्वादे ४।४६।४६ ५३ । दु खघनम् ।
- १२५ शिवाशिवस्तोत्रम् श्लोका ८ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो ध तम् पृ० २८४ ।
- १२६ श्री कर्णोत्तम स्तोत्रम् श्लोका ११ । श्रीकृष्ण-लीलाशुक्लचितम्
स्तोत्राणवे ४७० पृष्ठे । मोक्ष लाभदम् ।
- १२७ श्री चिदम्बर-नटनम् । श्लोका ११ । स्तोत्राणवे पृ० १०७ । रोगारिपरि
भयनिवारकम् ।
- १२८ श्री-रयागराष्टकम् श्लोका ८ । स्तोत्राणवे ५१० । नान्तिदम् ।
- १२९ श्री नटेश-स्तव श्लोका ८ । स्तोत्राणवे ५१० । सर्वामोष्टदम् ।
- १३० श्रीमहाभिलाषकम् श्लोका २५ । स्तोत्राणवे ४६८ । श्रीकृष्णलीला

धुक् रचितम् सौम्य प्राप्तिवरम् ।

- १३१ श्रीमहादेवाष्टकम् श्लोका ६ । स्तोत्राणवे ५१२ । भक्तिदम् ।
 १३२ श्रीमाधण्डयश्वरस्तव । श्लोका ११ । स्तोत्राणव १०१ पृ० सवभोगदम् ।
 १३३ श्रीरामलिंगाष्टकम् श्लोका ८ । स्तोत्राणव १६१ पृ० शिवलोकदम् ।
 १३४ श्री शिवाष्टोत्तरातनामस्तोत्रम् श्लोका १८ शिवत प्रमोदे ४८५ ।
 विपत्तिनाशनम् ।
 १३५ श्रीपडवण-मन्त्राष्टकम् श्लोका ६ स्तोत्राणव ६१ पृ० समस्त भागदम् ।
 १३६ श्रीपडवणमन्त्राष्टकम् श्लोका ८, स्तोत्राणव पृ० ५१० । समस्तभागम् ।
 १३७ श्रीहरिहरस्तोत्रम् । श्लोका १४ । बहस्तोत्ररत्नावरे मुम्बई संस्करणे,
 पृ० २८४ इष्ट प्रपूरकम् ।
 १३८ सदाशिवस्तोत्रम् श्लोका १४ । श्रीरहस्य २२८८ पटले ।
 १३९ सध्याकृत शिवस्तोत्रम्, श्लोका २१ । शिवमहापुराण सती-खण्डे
 ६।११ ३१ । सवकामप्राप्तिवरम् ।
 १४० मुरकृत शिवस्तोत्रम् श्लोका २८ । सौ० पुराण ६१।३३ ६० । पाप्-
 निवारकम् ।
 १४१ हनुमत्त्वचम्, श्लोका ४० । भानन्द रामायण ८।१३।१४० ।
 सवभीतिनिवारकम् ।
 १४२ हनुमत्त्वचम् श्लोका १८ । अगस्त्यसार संहितात बा० वि० १७१२ ।
 भीतिनिवारकम् ।
 १४३ हनुमत्त्वचम् श्लोका ५२ । नारदपु० ५।७८।१५२ । असाध्यसाधकम् ।
 १४४ हनुमत्त्वचम् श्लोका २२ । बहस्तोत्ररत्नावरे । ब्रह्माण्ड पुराणेऽगस्त्य
 संहितात रक्षावरम् ।
 १४५ हनुमदष्टकम् । श्लोका ६ । बहस्तोत्ररत्नावरे २२८ पृ० शत्रुनाशकम् ।
 पृथगपिमुद्रितम् ।
 १४६ हनुमदवडवानलस्तोत्रम् । विभीषण कृत शत्रुनाशक बा० वि० पु० स०
 १७१३ । आगरातोऽपिप्रकाशितम् ।
 १४७ हनुमत्पञ्चरत्नस्तोत्रम् श्लोका ५ । आचार्यशङ्कर कृतम्, अखिलभोगदम् ।
 १४८ हनुमत्लागूलस्तोत्रम् । श्लोका २३ बहस्तोत्ररत्नावरे २२८ पृ०
 शत्रुनाशकम् पृथगपिमुद्रितम् ।
 १४९ हनुमत शत्रुजयस्तोत्रम् श्लोका २६ । आगरात प्रकाशितम् २०१५ ।
 स० लक्ष्मीदत्त शास्त्री शत्रुनाशकम् ।
 १५० हनुमत्सहस्रनाम, श्लोका १२८ गीता प्रस गोरखपुर, २०१८ । सव
 कामदम् ।
 १५१ हरस्तोत्रम् श्लोका १६ । स्कादे । २२।६६ ८७ । सवदुःखहरम् ।

पञ्चमोऽध्यायः
विष्णु-स्तोत्राणि
विष्णु

१ विष्णु शब्दाथ

वेवेष्टि व्याप्नोति विश्वं यः स विष्णुः 'विष्टं व्याप्तो धातो विप्ते किञ्चेति मुप्रत्यये मिदध्यति । वेष्टतिमिषति घ्राप्यायते विश्वमिति वा । विष्णाति विद्युनक्ति भक्तान् मायापसारेण समारादिति वा । विशतिः सबभूतानि योविशन्तिसब्रभूतानीति वा ।'^१

विष्णु पुराणऽयमथ उक्तः । तथा च—

मस्मान् विश्वमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः ।

तस्मादेवोच्यते विष्णुविंशधाता प्रवेशनात् ॥१॥^२

सत्कल्पद्रुमे चायमर्थोविशद रूपणोक्तः^३ अथ द्वादशादित्यानामयतमस्तथा च महाभारत—

एकादशस्तथा त्वष्टा द्वादशोविष्णुरुच्यते ।

अथ यजस्तु सर्वेषामादित्यानागुणाधिकः ॥१॥^४

तत्र बह्वद्वाद विष्णुरित्यपि । बह्वद्वाद्विष्णुरुच्यते'^५ पद्मपुराणे च स मगधाविष्णुः प्रकृत्या प्रविवेशत् ।^६ अथ च 'तस्मात्वं वै स्मृतोविष्णुः विशधाता प्रवेशनात् ।'^७ निरुक्ते च—'विष्णुविंशतर्वाव्यश्नोतर्वा घ्नन् अन्तर्गात्तौ धातु इवादि पठितः ।'^८

यतोऽयं कल्पकोटिशतरपि न क्षीयत नापिश्ररति तत्समाद विष्णुरुच्यते ।
तथा च मांस्य—

१ हुनावधकात् प ६२६

२ विष्णुपुराण २।१।४६

३ सत्कल्पद्रुमे राजाराधकात् चतुर्थ भाग ४२२

४ महाभारते १।६५।१६

५ तत्र ५।७।३६

६ पद्मपुराण ६।२२६।६५

७ वायव्याने ६६।१।८

८ निरुक्ते १।२।३८

न शीयसे नक्षरसि कल्प कोटि गतरपि ।
 तस्मात्त्वमक्षयत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयसे ॥१॥
 विष्टं च त्वया सव जगत्स्यावर जगमम् ।
 जगद्विष्टमनाच्चव विष्णुर्वेति प्रकीर्त्यते ॥२॥^१
 विष्टम्यतिष्ठस नित्य ब्रह्मोक्त सचराचरम् ।
 यज्ञगन्धवनगर सुमहदभूत पद्मनगम् ॥३॥
 तस्माद्विष्णुरितिप्राक्त , स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥^२

निष्कर्ष

- १ विष्णुव्यापक ।^३
- २ वहञ्जरीरत्नाद्विष्णुरिति ऋग्वेदे ।^४
- ३ विष्णुजगत्पालक तथा च विष्णुनरधिप^५ यजुर्वेदे रघुहिंसाया रण्यति हिनस्ति इति रधिप हन्ता न रधिप अरिधिप जगत्पालक इति तत्रैव महीधर ।
- ४ विष्णु समन्तात्प्रीणयिता भूतेश्वरस्तथा च विष्णुरापीतपा आसमन्तात्प्रीणाति स्वस्मिन् प्रीतिमताभक्तान पातिरक्षतीति आप्री तपा तदगुण विशिष्ट इति महीधर ।^६
- ५ विष्णुजगद्रक्षकस्तथा च शुक्ल यजुर्वेदे । विष्णवे विभूयपाय स्वाहा ।^७ नितरा भूत्वा मत्स्याद्यवतार कृत्वा पातीति विभूयपा तस्म इतिमहीधर ।
- ६ विष्णु भौदिवान ।^८
- ७ इच्छा प्रपूरक ।^९
- ८ विष्णुवत् ।^{१०} महानारायणोपनिषदपि विष्णुव्यापक उक्त ।
- ९ वहददेवतायाम् च—

१ मत्स्यपुराण २४७।३८ ३६

२ तत्त्व २४७।४१ ४२

३ भावय यजुर्वेदे १।६। याज्ञयायाम्

४ ऋक्संहितायाम् १।१५२।६

५ शक्ल यजुर्वेदे ८।३३

६ तत्त्व ८।५७

७ तत्त्व २२।२

८ ऋक्संहितायाम् ७।१ ११

९ ऋक्संहितायाम् ७।१००।१

१० तत्त्व ७।१५।४

विष्णात् विज्ञतेर्वास्यात् वेदेष्टेर्व्याप्तिक्रमण ।

विष्णुनिरुच्यते भूय सव सवातरश्च य ॥३॥^१

१० मृष्ट्यादामप मृष्ट्वा तामु वीजमवामृजत तदण्डमयुनवर्षे सूर्य
समवभूव तत्र प्रवेशनात् व्याप्त्या च भगवा विष्णुरित्यभिधीयते ।
तथा च मत्स्य पुराणे ।

प्राविद्यात्तमहातजा स्वयमवात्म-मम्भव ।

प्रभावादस्तिद्व्याप्त्या विष्णुत्वमगमत्पुन ॥१॥^२

शाङ्करभाष्ये च—

‘वेदेष्टि व्याप्नोतीति विष्णु विरेज्याप्त्यभिधायिना कुक्कप्रत्ययान्तस्य
रूपमिति । वेग-काल-परिच्छेदगूय इत्यय ॥’^३

११ महामारत स्वयमवाहभगवान यद्यतो रादसी व्याप्य स्थीयते मम
विस्तारश्चाधिकोज एव विष्णुरिति सना तथा च—

व्याप्त मरोदसी वायशान्तिश्चाम्यधिका स्थिता ।

क्रमणाच्चाप्यह पाथ विष्णुरित्यभिसन्ति ॥^४

जगति यत्किञ्चिददृश्यत तत्सब व्याप्यतिष्ठति ततो विष्णुस्तथा च
बहूनारायणोपनिषदि ।

यत्किञ्चिज्जगत्सर्व, दृश्यते श्रूयतऽपि वा ।

अन्तर्बहिश्च तत्तत्र, व्याप्य नारायण स्थित ॥१॥^५

एव च विष्णु गार्ग्ये तत्स्वरूप गत्याऽपि सन्निहिता । व्याप्ति प्रवेश
श्चार्थोऽत्र प्रकतिरूपेण सन्निविष्ट । सत्र प्रवेशोऽपि व्याप्तिरेव । व्याप्तिश्च
प्रवेशविना न सम्भाव्यत । अताविष्णुमय जगत ।

१२ निरुक्ते व्युत्पन्नकपिज यधन धातारपि निष्पाद्यत सव जगत्
नियमयतीति भाव तथा च—

अथ यद्विपिनामवति तद विष्णुरिति विपिणोतिविपिणाति वाविष्णु ^१ ५
विविध कमभि तत्पदश्च सिनाति जीवानिति विष्णु ।

१३ श्रीमध्वाचार्य श्रीमनि व्याप्ति प्रजननवान्त्यसनखान्नपु विष्णुव्याप्तौ
वग वातो विग प्रवगन चेतस्वीनरोति । अत्र प्रकतिरूपत्वेन ।
निम्नरीत्यापि निबचन दृश्यते ।

१ बहुवचसायाम् २।६३

२ मत्स्यपुराण २।३०

३ विष्णुमहधनाम्नि १४ इवाह शाङ्करभाष्ये (वीना प्रस गोरखपुर)

४ महामारते शान्तिपर्वणि ४१।४२ ४३

५ बहूनारायणोपनिषदि १३।१।२

६ निरुक्ते १२।१८

१४ विश्व नियमयतीति विष्णु ।

१५ विशेषेण नूयते जनरिति विष्णु । तथा च तद विष्णो परम पद सदा पश्यति सूरय दिवीव चक्षुरातत् ।^१

भागवते च—

त एतदधिगच्छन्ति विष्णोयत्परमपदम् ।

अह ममेति दौजय न यथा दहगेजम् ॥१॥^२

एव च समस्त-व्युत्पत्तिचर्चालोचनया विष्णुरित्यत्र प्रकृतित्वेन पञ्चधातव ।

विष्णु व्याप्तौ, विश्व प्रवशने भक्षूव्याप्तौ, पित्र बधने, व्युपसर्गक णुस्तुती चात । धात्वर्थश्च सामान्यतोऽत्र विष्णु शब्दे सन्निविष्टा सवन व्याप्ति, सवत्र प्रवण सवस्य नियामक । वीगतौघातो सवत्र गमनशीलश्चेति । प्रकृतित्वादेव विष्णो सवश्चेष्टममायाति ।

२ प्रमुख-नाम्नामर्थाः

विष्णु स्तोत्रेषु विशेषेण सामान्यतोत्तौक्तिसाहित्य समागतानां विष्णु नाम्नामर्था निर्दिश्यन्ते यथा स्तोत्रावबोध सुकर स्यात् ।

अच्युत—यतो भगवान् स्वस्थानात् कतव्यात् उद्दृष्ट्याच्च न च्यवतेऽतो ऽच्युत इत्युदीय्यत । तथा च मात्स्ये—

यस्मान्च्यवतेस्थानात् तस्मात्सकीत्यसेऽच्युत ।^३

हरि—हरतिभक्तिजनदुःखानिति हरि । यतोऽयं ब्रह्मेन्द्र-यमादीन् निगृह्य हरतीत्यतोहरिरुच्यते । तथा च—मात्स्ये—

ब्रह्माणमिन्द्र च यम, रद्र वरुणमेव च ।

निगृह्य हरसे यस्मा, तस्माद्धरिर्होच्यते ॥१॥^४

त्रिविक्रम—यस्तजसा त्रिभिः पदक्रमजगन्मातिस्म तथा च बहुदेवता-
माम्—

श्रीणिमाति रजांस्यस्य, यत्पदानि तु तेजसा ।

तेनमेधातिधि प्राह, विष्णुमन त्रिविक्रमम् ॥१॥^५

वासुदेव—यत सर्वाणि भूतानि भगवति वसन्ति भगवाश्च सव भूतेषु वसति, वासुदेवस्तत उच्यते तथा च—

१ ऋक्संहितायाम् ७।२२।२०

२ भागवते १२।६।३३

३ मत्स्यपुराण २४७।३३

४ तत्रैव २४७।३६।

५ बहुदेवतायाम् २।६४

सवाणि तत्र भूतानि वसन्ति परमात्मनि ।

भूतेषु च सवात्मा वामुदेवस्तत स्मृत ॥१॥^१

मात्स्येऽपि—वसतित्वयिभूतानि ब्रह्मादीनि युगक्षयः ।

त्व वा वाससिभूतषु वामुदेवस्तथोच्यसे ॥१॥^२

सकपणवामुदेव प्रद्युम्नानिरुद्धाश्चेति चतुर्गुहा । पङ्क्तिगुणैः परिपूर्ण
मूर्ति मूर्त्तानिगद्यत । इयमेव मूर्ति वामुदेवशब्देनाभिधीयते ।

यश्च वामुदेवाऽन्तर्यामी जीवपुस्त्यत जीवानां प्रेरकश्च । यश्चात्मनि
वदान्तवाक्यनिरूप्यते । स च—सत्त्व विगुह्य मनस्तत्र यः प्रकाशत स वामुदेव
इति—तथा च सर्वदानसंग्रहे—

सकपणोवामुदेव प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ।

व्यूहश्चतुर्विधा ज्ञेयः, सूक्ष्म सम्पूर्णपटगुणकम् ॥१॥

तदैव वामुदेवात्म्यं, परं ब्रह्म निगद्यत ।

अन्तर्यामी जीवसस्यो, जीव प्रेरक इरिता ॥२॥

य आत्मनीति वेत्त, वाक्यजालनिरूपितः ।

अर्चोपासनया लिप्तः कल्मषेऽधिष्ठितामवेत ॥३॥^३

सगुणनिगुणश्च भगवान् सर्वव्याप्याधितिष्ठति । चतुष्टुष्टु स्तितो
यत्रायग्नाननास्ति । सामूर्ति ज्वालमालापरिवृता गुक्ला परिवश्यते । इयमेव
वामुदेवशब्देनाभिधीयते तथा च ब्रह्मपुराणे—

स दवामगवासव, व्याप्य नारायणो विभुः ।

चतुर्धासंस्थिता ब्रह्म सगुणा निगुणस्तथा ॥१॥

एवामूर्तिरनुद्देश्या गुक्ला पश्यन्ति ता बुधाः ।

ज्वालमालावन्धनी निष्ठा मा योगिनापरा ॥२॥

दूरस्या चातिवस्या च, विरया सागुणातिमा ।

वामुदेवाभिघाताऽग्नौ निममत्येन दश्यत ॥३॥^४

अन्त—न विद्यतन्त यस्य साऽन्तः । यस्यान्त देवामुर-मनुष्या
नाधिगच्छति । सर्वव्यापकत्वाद् घटत इत्थम् । तथा च—

यस्माद्ब्रह्मात्म्यादेवा, मुनयश्चाग्रतज्जम् ।

मत्तन् त्वधिगच्छन्ति तेनानन्तस्त्वमुच्यसे ॥१॥^५

१ विष्णुपुराणे १११।८०

२ मात्स्यपुराणे २४।४२।४६

३ सर्वदर्शनगण्डे पू० २२६ श्री माधवाचार्य इति प्रो० उमाशङ्कर इति भाष्योक्तं श्री प्रो०
वाराणसी १६६४

४ ब्रह्मपुराणे आनन्दारम पुता प० १८० । १७ ११

५ मात्स्यपुराणे २४।११७।३८

सनातन—यो यशसा लदम्या शरीरेण च भूतानि सममानयति यश्च सदा तिष्ठति । तथा च—

सम्मानयसिभूतानि, वपुषा यशसा धिया ।

परेण वपुषादव, तस्माच्चासि सनातन ॥१॥^१

नारायण—

१ नारा भयन यस्य स । अतः सृष्ट्यादौ भगवान् जलमवासृजत् । तत्र च बीजाधानात् जगत्सर्वमभूत् । तथा च मात्स्ये—

नारा इत्युच्चत ह्याप, ऋषिभिस्तत्त्वशिक्षिभि

भयन तस्य तां पूव तेन नारायण स्मृत ॥१॥^२

ब्रह्म—नाराणामयनत्वान् नारायणस्तथा च—

२ अनुपादानात् चानुपूर्व्यानि स्वयम्भूरिति स्मृत ।

नाराणामयन यस्मात् तस्मान्नारायण स्मृत ॥१॥^३

३ नरभारमा ततो जातायाकागादीनि कार्याणि यानि अयं कारणात्मना व्याप्नोति । अतश्च ताययनमस्यति, शाकरभाष्ये ।^४ नारायणो

पनिपदि च—

४ यच्च विचित् जगत् तव दूयतेभूमतेऽथवा

अतवहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायण स्थित ॥१॥^५

५ प्रलये नराणाम् जीवानामयनत्वान् नारायण

तथा च—तत्तरीय—

तत्प्रथममसिम्बिगन्ति ।^६

६ नर स्वरूपप्रवाह नित्यवस्तूनि तेषामभूदा नारा तं भयन आश्रय यस्य स ।

७ नारा अनन्तरविभूतिमुक्तामानस्तपामयन नारायण ।

लिङ्गमप्यसौवाश्रयत्वान्तिगस्य ।^७

८ भारा दोषा तद्विरुद्धा गुणा नारास्तपामयन दोषविरुद्धगुणानामाश्रय इति यावत् ।

९ भाराणां दोषाणां भयन न भवति, दोषाश्रयो न भवतीति यावत् ।

१ तर्ज २४०।३६

२ तर्ज २४०।४२

३ ब्रह्मपुराणे ४।६० यत्तमुपराय मोर वनाद्वा रोड कलकता २०१८

४ विष्णुसहस्रनाम्नि ३६ श्लोके शाकरभाष्ये

५ नारायणानिषदि १३

६ तत्तरीयानिषदि ३।१

७ उक्तानो ग्राह्यनीचप्लव इति सूत्रमनोरमायाम्

- १० दापरहितवेदा नारा प्रतिपाद्यतया तदयनत्वानारायण ।
 ११ 'न यज्जातानि तत्त्वानि नारायणीति ततो विदुः ।
 तेषामयनभूतोय स नारायण इति स्मृत ॥१॥'^१
 १२ नरस्य सम्बाधनार अचान तदद्यति गच्छतीति न य स
 नारायण ।
 १३ नार अहिंसच ईयते प्राप्यत अययतवानारायण ।
 १४ आरा कृष्टानि नारा सुत्त्वानि तदयनत्वात् नारायण ।

उत्क्रम

- १ उत्कर्त्ताममहानम परानम यस्य स ।^२
 २ उत्क्रमहान क्रम प्रातियस्य स तथा च—
 'तदधावतौऽयान्त्यति' ।^३
 ३ उत्क्रमहानम पादविक्षेपो यस्य स । पाद पदयत ।^४
 ४ ईश्वरायकोऽय शब्दस्तथा च—
 तदस्य प्रियमभिपायो अस्या नरो यन देवयवो मदन्ति ।
 उत्क्रमस्य सहिब धु, रित्याविष्णो पदे परम मध्य ॥^५

पुरुष

- १ पुरुषु भूरिपु उत्कपशालिमत्वेपुसीदतीत पुरुषस्तथा च शाकर
 भाष्य^१ गीताया च—
 यत यत विभूतिमत्सव श्रीमदुज्जितमेव वा
 तत्तदेवावगच्छ त्व ममतेजाऽऽसम्भवम ॥१॥^२
 २ पुरणिफलानि सनोतीति ददातीत्यथ ।
 ३ पुरणिमुवनानि सहारकाले, स्यति अतकरोति ।
 ४ पूरणान सादनादवा पुष्पस्तथा च—
 पूरणात्सादनाच्चैव तताऽसौपुष्प स्मृत ।^५
 तथा च—

- १ मार्षवाचार्ये ।
 २ सत्यायप्रभो प्रथम सू०, प० ८
 ३ ईशोपनिषदि ४
 ४ निरुक्ते २।७
 ५ अथसंहितायाम् १।१२५।३
 ६ विष्णुमह्यनाम्नि १३ श्लो० शी० भाष्ये
 ७ गीतायाम् १ ।४७
 ८ महाभारते, उद्योगपर्व ११

‘स यः पूर्वोऽस्मात् सयस्मात् सयान्ताप्स्यन् घ्रीष्वात् तस्मात् पुण्य ।’^१

५ ‘पुरप्रभू तमोभार्य धानद मनोनीति पुण्य’ तयाचन सहि
तायाम्—

उतामृतत्वम्यगात्, यन्नेनाति सद्धति ।

गतावाप्तस्य महिमा ततो न्यायादय पुण्य ॥^२

६ पर विपदा यस्मात्तस्मात्पुरुष उच्यते ।^३

७ पुर गरीर तस्मिन् गत इतिपुण्यस्तथा च—

नवद्वार पुर पुरायमात्तव समन्त्रिणम् ।

व्याप्य गत महामा य तस्मात्पुण्य उच्यते ॥१॥^४

८ अस्त्वप्यस्तागर-यागान् भासीत्पुरा पूव मिति विग्रह कृत्वा श्रुत्या
दि पुरय ।^५

३ हिरण्य गम

१ हिरण्यतजगो नाम हिरण्यानि सूर्याग्नीनि तजाति गमं यस्य स ।
अथवा हिरण्याग्नीना तेजसागम ।^१

२ ज्यातिर्वैहिरण्यम्* तदगमं यस्य स ।

३ तजोहिरण्य तदगमं यस्य स ।^२

४ यो हिरण्यानां तेजसो गम उत्पत्ति मिमित्त अधिवरण स हिरण्यगम

५ अथवा द्विधातुजरूप हिनाते रमतश्च धातुद्वयात् । समुदिनात्
व्यप्रत्यये बाहुल्यवात्पत्तिदि हिन चतत आपदि दुर्भित्ता
रमयति स सवदा ।^३

६ हिरण्यगमं हिरण्ययोगमोऽस्याति हिरण्य गम । यणातिगिरत्यथ
मितिवा ।^४

७ हिरण्यमण्मन्दीय समूत तदस्यगमं इति ।

८ हिरण्यमण्डान्तर्वन्तिवात् हिरण्यगमो ब्रह्म विरचित्तदात्मा तथा

१ बुद्धवेदनायाम् १।४।१

२ ऋक्संहितायाम् १०।६०।२

३ महाभारत उ पर्वणि १३३।३५

४ तत्रैव २१०।३२

५ विष्णुसहस्रनाम्नि १५ अं० भाष्ये

६ शत्यार्थप्रकाशे प्र० स० पृ० ५

७ शतपथ ब्राह्मणे ६।७।१।२

८ तैत्तिरीयब्राह्मणे १।८।१।१

९ निघण्टो १०।२३ देवराज

१० निघण्टे १०।२३

च—'हिरण्यगम समवतताग्रे ।'^१

६ निर्दोष निरवय इत्यपरम् सत्त्वात्मकं द्रव्यं विशपस्य हिरण्यं
साम्यान् हिरण्यं परमं धाम तस्य गमभूतं तत्र नित्यं वासात् ॥”^२

१० हृषत स्वप्नमयासदीपयत इति हिरण्यं एतयाम् हिरण्यानागं
उपदाता हिरण्यगम परमेश्वर ।

हृषीकेश

१ हृषीराणामिन्द्रियाणामागं हृषीकेश । तथा च मात्स्ये हृषीकाणी-
न्द्रियाणामाहस्तत्त्वज्ञानं विशारदा । ईशिता च त्वमेतया, हृषीकेश
स्तदाच्यस ॥^३

२ हृषीकेश क्षेत्ररूपमावयस्य वा मूर्ध्नि हृषस्य चन्द्ररूपस्य जगत्प्रोतिकं
राहृष्टा वेशारस्मया यस्य स हृषीकेश तथा च महाभारते ।

सूयाचन्द्रमसौ क्षस्वदशुभिः केशः सज्जितः ।

बोधयस्वापमश्चव, जगदुत्तिष्ठते पृथक् ॥१॥

बाधनात्स्वापनाच्चव जगता हृषण भवेत् ।

अग्निषोमवृत्तश्च कमभिः पाण्डुनन्दन ॥२॥

हृषीकेशो महेशाना वरदो लोकमावन ॥^४

केशव—अभिरुहा केशा यस्य स इत्यर्थे केशाद्वोऽयतरस्यामिति^५
प्रशस्तोऽयम् ।

यद्वा—

“कश्च अश्च ईशश्च निभूतयः कणास्त यद्वसो वतन्ते स केशव ।

वेणिबध्नाद्वा, तथा च विष्णु-पुराण ।

यस्मात्त्वयं दुष्टात्मा हतः केशी जनादन ।

तस्मात्वेणवनाम्ना एव लावेऽभ्यातामविप्यसि ॥१॥^६

गोविन्द—गा विन्तीति गोविन्द यतोऽहं युगं युगे गावाणी गा
धनु मा पथ्यी विन्तीत्यतो गोविन्द उच्यते । तथा च । भक्त्यपुराणे—

१ ऋग्वेदे १०।१२।१।१

२ भगवद्गुणदयान्ध्याय, रमणाच

३ मात्स्यपुराण २४।१।४२

४ महाभारते शांति उपनिषद् ३२।१।६६ ६७

५ विष्णुसहस्रनाम्न १६ वा माध्य अष्टाध्यायी १।२।१०८

६ विष्णुपुराण १।१६।२३

‘युगे युगे प्रणष्टा गा, विष्णो विदसि तत्त्वत ।

गोविदति ततो नाम्ना प्रोच्यसे ऋषिमिस्तथा ॥१॥^१

सकपण — यतो भगवान् युगे युगे प्रलये च भूतानि वपयति घत
सकपणस्तथा च तत्रव—

सकपयसि भूतानि, कल्पे कल्पे पुन पुन

तत सकपण प्रोक्त्वा, सत्त्वानान विशारदं ॥१॥^२

प्रद्युम्न — ‘प्रतिव्यूहेन तिष्ठति, सदेवामुररागसा ।

प्रविशु सकधर्माणा, प्रद्युम्नस्तेन चोच्यते ॥१॥^३

अनिरुद्ध — निरुद्धोविद्यत यस्मान् ते भूतपु बद्धन ।

अनिरुद्धस्तत प्रोक्त पूवमेव महर्षिभि ॥^४

भाषव

१ माया लक्ष्म्या धव पतिमर्षिवो विष्णु ।

२ माया विद्याया धव ईग भाषव ।

तथा च हरिवंशे—

मा विद्याच हरे प्रोक्ता तस्या ईगो यतोभवान् ।

तस्माभाषवनामासि धव स्वामीतिशब्दित ॥१॥^५

माहात्म्यम्—विष्णोनुक वीर्याणि प्रावोच य पाथिवानि विममे रजासि

योभस्वभामदुत्तर सधस्य विचक्रमाणस्त्रेधोदगाय ॥^६

विष्णोनुवीयगणना वतमोहतीह य पाथिवा यपि क्विविममे रजासि ।

क्षस्काभ्य स्वरहसा स्खलतात्रिपृष्ठ, यस्मात्रिसाम्य सदनादुः क्षम्पमानम् ॥^७

विष्णोभगवत पराक्रम व्रणने क समर्थास्ति योविष्णु पृथि-यामन्तरिक्षे

च पराक्रम दक्षितवान् । कदाचिद भीमान रेणून गणयितु समर्था नक्तु नरो न

पुनर्विष्णुगुणगणनायाम् । श्रुतिस्मृति पुराणदिभि बहुधाऽस्य माहात्म्यमुदघाप्यत ।

तथा च ‘यज्ञोविष्णु’ अत्रोबबट सवत्रसृष्टी पालने सहारे च ब्रह्मविष्णु

१ मत्स्यपुराणे २४७।४३

२ तत्रव २४७। ४६

३ तत्रव २४७।४७

४ मत्स्यपुराणे २४७।४८

५ हरिवंश ३।८८।४६

६ ऋक्संहितायाम् १।१२।११

७ श्रीमद्भागवते २।३।४०

८ शूक्ल यजुर्वेदे पृ० ८

महेश्वरा अग्निमानियो देवता, एकमेव शुक्ल यजुर्वेदे विष्णु भगवत श्रेष्ठमाह ।^१
असारभूतेऽत्र विष्णो समाराधनमेव श्रेष्ठम् । तथा च गारुडे —

असारभूत ससारे, सारमेव विनिदिशेत् ।

असाराशेष-लोकस्य सारमाराधन हरे ॥१॥^२

यश्चन मातवत्परिरक्षन्त विस्मरति स ब्रह्मघाती तस्मिन्नरक्षस्ये यमस्त
भूयोभूय पृच्छति 'किं त्वया विष्णुर्नाचितं' । द्रव्यहीनेन जलहीनेन वापि विष्णा
रक्षां आर्या । शास्त्राणामिदमेव मतम् । तथा च गारुडे—

मातवत्परिरक्षन्त मृष्टिसंहारकारणम् ।

यो न पूजयते विष्णु तद्विधाद ब्रह्मघातकम् ॥१॥

नरके पच्यते यस्तु यमेन परिभ्रापित ।

विन्त्वया नाचितो देव केशव केक्षिनाशन ॥२॥

उदकेनाप्यभावेन द्रव्याणामाचित प्रभु ।

यो ददाति स्वयं लोकं स त्वयाविनयाचित ॥३॥^३

आलोक्य सर्व शास्त्राणि, विचक्ष्य च पुन पुन ।

इदमेव मुनिपन्न, ध्येयो नारायण सदा ॥४॥

सर्वयज्ञतपोदानादिकाभिया तीयसेवा च भगवतोविष्णो प्रणामेनापि
समता न यान्ति । भगवत्स्मरण सर्वविषयविमोक्षणम्—

किन्तस्य दानं किं तीर्थं किं तपोमि किमध्वर ।

योनिरय ध्यायत देव, नारायणमनन्यथा ॥१॥

पष्टितीर्थं सहस्राणि पष्टितायशतानि च ।

नारायण प्रणामस्य, कला नाहन्ति षोडशीम् ॥२॥

वृते पापानुतापा वै, यस्य पुंस प्रजायते ।

प्रापद्विचत्त तु तस्यैक हरिसंस्मरण परम् ॥३॥

गंगा-स्नान-सहस्रेण पुष्कर-स्नानं वाटिपु ।

यत्पापं विलययति स्मृतं नश्यति तद्वरौ ॥४॥^४

य सदा निष्काम भावेन भगवन्त विष्णु सेवत ॥ इह यथावत्सुखं भुक्त्वा
ऽन्तर्बहुं याति भुक्तिं च लभते ॥ तथा च ब्रह्मवर्त—

१ तर्ज ४२।१ भाष्ये

२ गरुडपुराणे २१३ अ०

३ तर्ज ४

४ तर्ज २१४

५ गरुडपुराणे २१४

वमभोग सकाम, निष्कामो निरुपद्रव ।
 स याति दहत्यत्वा च, पद विष्णोर्निरामयम् ॥१॥
 पुनरागमने नास्ति, तेषां निष्कामिणा गति ।
 ये सवन्त चद्विविध वृष्णमात्मानमेव च ॥२॥
 य च नारायण भक्त्या भवत च चतुर्विधम् ।
 वनुष्ठ याति ते सर्वे त्रियस्य त्रिधारिण ॥३॥^१

अलित-अह्याण्ड निमित्त कायजातम् विष्णुत्वं चात्पत भूतोयाग्निसूय
 च द्रवतारा वायवाद्योजनव प्ररिता स्व-स्व काय सम्पादयति । भगवन्श्चरित
 श्रोतणामपमोचनम् ॥

उत्क्रमस्य चरित श्रानणामपमोरनम् ।
 पार महिम्न उरविभ्रमतो, कृणानो पाविधानपि
 विभमे स रजासि भय ॥^२

सत्तरीयोपनिषदि च—

भीपास्माद्वात पयते, भीपादेति सूय ।
 भीपास्मादग्निश्चेद्भवे मृत्युसंज्ञितिपञ्चमम् ॥१॥^३

भागवतेऽपि—

मदभयात् वातिवातोऽयं सूयस्तपतिमद्भयात् ।
 मदभयात् यपत देवा, भगणोभातिमदभयात् ॥१॥
 यद वनस्पतयोभीता लताश्चौषधिमि सह ।
 स्वे स्वे बालेऽभिगृह्णन्ति पुष्पाणि च फलानि च ॥२॥
 अवनन्ति सरितोभीता वात्सपत्युदधियत ।
 अग्निरिधसगिरिमि भूयमञ्जतियदभयात् ॥३॥
 सोऽनतो न तक्रो बालोऽनादिरादिवृत्त्यय ।
 जन जनन जनयन भार्यमृत्युनातकम् ॥४॥^४

मनुष्याणापरमोधम एवेन मनसामगमत् स्मरणम् । तद्वाहैतुकम् ।
 यज्ञतप शास्त्र वेदादयो भगवन्परा एव स्वधर्मस्वपावनस्य कमात्रमुद्देश्य भगवन्
 स्तोपणम् ॥ निष्काम कर्मयोगनम नरस्तथा न शुद्धयति यथा भगवते विष्णुनामो
 च्चारणम् । अज्ञानादपि भगव नामोच्चारणनिश्चिताधमोचनम् । यमादूता सम्बोध्य
 वदति यत्त एवात्रनया य भनावावमभिभगवन्नामोच्चारण न कुर्वति ।
 महतामपिपापानाम प्रायश्चित्त भगवन्नामोच्चारणम् । तथा च—

१ अह्यावर्ते प्रकृतिषण्ड २४।११ १३

२ भागवते ८।२३।२८ २६

३ सत्तरीयोपनिषदि २।८ नृसिंहपूवतपियपनिषदि १०

४ श्रीमद्भागवते १।२६।४० ४३ तथा ४५

स क्षपुसा परो धम यतो भक्तिरधीगजे ।
 अहेतुस्यव्यवहिता, यथात्मा सम्प्रसीदति ॥१॥
 स्वनुष्ठितस्य धमस्य, भूमिद्विद्विस्तोपणम ।
 धम स्वनुष्ठित पुसा, विष्वक्सेन-व्यासु य ॥२॥
 नोत्पादयेद यदि रतिधममएव हि वेवलम ॥३॥^१
 तस्मादऽनमनसा, भगवासात्वता पति ।
 श्रोतय कीर्तितयश्च ध्यय पूज्यश्चनित्यदा ॥४॥
 श्रुत्वेऽपि—तमुस्तोत्तार पूज्य यथोचित
 नृनभ्यगम जनुपापिपतन ।

अस्यजनयतोनाम नामचित विविक्कन महस्तेविष्णो मुमतिपजामह ।^२

यथापति विश्वस्य कारण विष्णु स्तुहि स हि वेत्तप्रतिपाद्य । तस्य
 स्तुत्याजीवनमरणरहिता भवन ।

प्राचीनतमायापि नित्यनूतनाय संप्रे स्वयम्भुव लक्ष्म्या पत्ये विष्णवे य
 आत्मानमपयति स यथावद्भोगानमुक्त्वा अते च परम पदमधिगच्छति । तथा
 चक सहितायाम् ।

य पूज्याय वेधसे नवीयसे समु जानय विष्णवे ददासति ।

यो जातमस्य मृतो महिज्वत् सदुश्रवोऽभियुज्य चिदभ्यसत ॥^३

परात्पर भगवत् विष्णु दृष्ट्या हृदयग्रन्थयोभिद्यते सशयाश्चछिद्यते
 तथा च मुण्डकोपनिषदि ।

भिद्यते हृदयग्रन्थ छिद्यते सवसशया ।

छीयते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्ट परात्परे ॥४॥^४

कृत ध्यायन श्रेताया यज्ञ द्वापरेचाधन यत्फलमवाप्नोति नरस्तत्कलौ
 कीर्तनादेव । तथा च विष्णु पुराण ।

ध्यायकृत यजन यज्ञ श्रेताया द्वापरेऽवधन ।

यदाप्नोति तदाप्नाति कलौ सक्तीत्यवशम ॥५॥^५

गान्धे च—चित्त्वमान समस्ताना क्लेशाना हानिदोहि ॥

ममुत्पजाखिल चिन्त्य सोऽच्युत किं न चिन्त्यते ॥६॥

१ श्रीमद्भागवते १।२।६ १३ =

२ श्रुत्वे १। १५६।३ १६८८ ५० रामभोविद हिन्दी टीका यते भागलपुर

३ तत्रैव १।१५६।२

४ मुण्डकोपनिषदि २।२।८

५ विष्णुपुराण ६।२ १७

विष्णोस्त्यतमलोने भूरिशृगाणा गवाम वसतिर्या अयास सति तथा च—

सावावास्तू युष्यसि गमध्य यत्र गाव भूरिशृगाग्रयास ।^१

विष्णु परमेश्वर पृथिव्या प्रदेशान विविधपाद ऋमणचकार । इत्युत्वात्रिविधमस्याप्यवतारस्य सक्त । तथा च— अतोदवा अयन्तु ना यतो विष्णुविचक्रम पृथिव्या सप्तधामभि ।^२ आस्याया विष्णु परमेश्वर सप्तधामभि सप्तभि गायत्र्यादिभि छन्दाभि साधनभूतयत् पृथिव्या यस्मात्प्रज्ञात् विविधपदऋमण कृतवान स विष्णुर्व्यापकस्तथा च महानारायणोपनिषदि ।

‘स ना विष्णुररक्रम ।’^३

सर्वधामदेवाना मुख्यतमा विष्णुस्तथा च तत्रव—

विष्णुमुखा च छन्दोभिरिमान सोमान यजम्यम
अय्यजयन महाइन्द्रोवज्रवाह पोडशी शमयच्छतु ॥^४

बृहदेवतायामपि विष्णोर्निर्देशोमहदिमदेव सहकृतोऽस्ति ॥

इन्द्रण भरदिमश्च, सोमेन वर्णेन च ।

पज येनतुमिश्चव विष्णुना चास्य सश्रय ॥^५

तत्तरीयोपनिषद्यपि, ‘नारायणायविदमहे विष्णु प्रथोऽन्यात् ।’^६ मगवाविष्णु परात्पर सहस्र शिरस्त्रोविश्व परब्रह्म-स्वरूप सर्वदेवास्तमनुयाति । देवेषु चाय श्रूयस्तथा च—

सहस्रशीप देव विश्वाम् विश्व शम्भुवम् ।

विश्व नारायण देव, अश्वर परम प्रभुम् ॥१॥

विश्वत परम नित्य विश्व नारायण हरिम् ।

विश्वमेवेद पुरुष स्तस्माद्विश्वमुपजीवति ॥२॥

पतिर्विश्वस्यात्मेस्वर आश्वत शिवमच्युतम् ।

नारायण महामेय विश्वात्मान परायणम् ॥३॥^७

बृहदेवतायामपि वामनावतारस्य निर्देश कतस्तथा च—

१ ऋग्वे १।१२४।६

२ ऋकसंहितायाम् १।२२।१६

३ महानारायणोपनिषदि २४

४ तत्रव १।४८

५ बृहदेवतायाम् १।११७

६ तत्तरीये १ प्रपाठके

७ महानारायणोपनिषदि १३।१३

श्रीणिमान्नि रजास्यस्य यत्पदानि तु तेजसा ।

तनमेषातिथि प्राह विष्णुमेन त्रिविधमम ॥१॥^१

ब्रह्माणयुग विष्णामहत्त्वमत्यधिकमवदत्त । ऋत्विजावर्गस्य सर्वाधिक ।

एतरेय ब्राह्मणऽग्निरवम कथितो विष्णुश्च श्रेष्ठ तथा च—

अग्निर्वेदेवानामवम विष्णु परम तदन्तरेण सर्वा अन्य देवता ।^२

अत्र विष्णो पदत्रयस्य सम्प्रथ स्पष्टत पृथिव्यतरिणावाश सह
स्थापित । विष्णुमहीममुरम्योज्ज्वल्यद्रायापयन । एवमालारविभाजने इन्द्रविष्णु
अमुर सहायुष्यनाम् । तन्मसुरा प्रोचुर्यावन्ती पृथिवी विष्णु स्वश्रिमि पद-
त्रयमर्मान् गवनाति तावती द्राय दया । तन् विष्णुस्त्रिमि पद मव जगतस्वायत्त
चकार । तथा च— “द्रश्चविष्णुश्चासुर्ययुधाने” प्राह जिहोषतु कल्यावहे
त हतयत्पसुरा उचु सोत्रधीदिद्रा यावन्वाय विष्णु त्रिविधमततावता वस्माक्
युष्माकमितरत इति स इमान सारान विषत्रमेऽशोऽवान अयोवाचम् ।^३
वामनावनारातिस्त्वन वाराहाद्यवनाराणामपि तथैव निर्देष्ट । एतपयब्राह्मणे
१४।१।२।११। तत्तरीये ७।१।५।१। ऋग्वेदे च—

विन्वेतता विष्णुरामरादुःखमस्त्वेपि ।

गतमहिषान दीरणाकमोऽन वराहमिन्द्र एषाम ॥१॥^४

जगति र्यविषित्तमवमीणावास्यम तथा चेनापनिषदि—

ईणावास्यमिद सव, र्यिश्च जगया जगत् ।

तनत्यवनन भुजीषा मागध कस्यस्विद धनम् ॥१॥^५

तत्रैव प्रशारान्तरेण कण्वतारस्यपि सवेत । तथा च सहितायाम—

धय वा कण्वो अश्विनाहवत वाजिनी यम् ।

तथा ऋणुत जमितुहव कण्वस्य स्तुवता नर ॥१॥^६

छान्दाग्य च—सदवतत घोर आगिरस कृष्णाय शसुन्वाय

दवकीपुत्राय धोववा ॥^७

गीतायामपि भगवाऽऽह स्वविभूतिवर्णने ।

‘आदिचानामहविष्णुरित्यवोचन’^८ विष्णारवमयात पृथव्यपतेजो

१ बह्वचनायाम २।६४

२ एतरेय ब्राह्मणे १।१

३ तत्तव २।१५

४ ऋग्वेदे ८।७.३।१

५ ईशावस्योपनिषदि १।१

६ ऋक्संहितायाम ८।८५.२

७ छान्दाग्योपनिषदि २।१.३।६ अष्टावित्युपनिषदि १६६५, वाराणसी, पृ० १०१

८ गीतायाम् १।०।२१

यायूवाभ्य मरुत्ववार्याणि मग्नाभ्यानि तत्त च तत्तराय—

माषाम्गादजातं पदमभीषाति मृगः ।

भीषारमाङ्गि-र-र-मृ-तुर्धासिदि पचम ॥१॥'

नृसिंहपूर्वनामिनामुपनिषदिति मन्त्रायनधनं यत् ।^१ इदमहिमायाम
स्पष्टस्तरिणाम्य जगत् कारणरूपा विष्णु यथागवित् स्तान्त्र इमुता । तत्
वेत्तन्त्र-यास्य प्रतिपाद्य तस्य स्तान्त्रात् जन्म तस्य रहिता पश्यति तत् । स्तान्त्र
ज्ञानज्ञान विद्वज्ज्वालात् तत् यथा तस्यम यत् विष्णोर्नामिना गुणातीतं रूपं य
ध्यायामह । तथा च—

तमुन्मोहारं पृथक् यथा विप्रश्नतरङ्गमन्त्रं जनुशपिषत्तम् ।

अस्य ज्ञानात्ताम तत्र विदितान मन्त्रं विष्णो शुभं यथायह ॥१॥^३

विष्णुहृद प्राचीनमोऽपि नित्यनूतन जगत् सत्त्वं स्वयम्भू तन्मया
पतियोज्यामस्तु केशवि । तस्मै विष्णवे स्वध्यायि नमःपरोक्षानि ।

योमद्वितीयस्य विष्णाज्जातिं वचयति न तस्मात् प्रीतिविश्रान्तिश्च न
परिपूर्णस्य भवति । तथा च तद्विज्ञायां—

य पूर्याय वेपरा णीयस गुमज्जानयविण्णव म्माणि यो जातमस्य
महतो मरीचवत् तादाश्रयोमियज्य चिदम्यगन् ।^४

मूण्योऽपिपद्यय परिष्ठ वगितस्तवा च—

ब्रह्म वेद विश्वमिदं वशिष्ठम् ॥४॥

सैतरीये च स एव तमत्तुप्या तत्र प्राविता तथा च—

विनाशिति विषय सत्ता संप्रपञ्चता तदेवानुप्राविशत ।

[illegible]

त्वमगो रद्वो गुरामहाविस्त्वं शर्धोभास्त यम र्दिगिषे ।

त्व वातरेव स्पर्श्यासि गतयस्त्व पूषाविधत वासिष्ठत्मना ॥५

१ सप्तरीये २।५।१

२ नृसिंह पञ्चतापिन्युपनिषदि २१०

३. आकसंहितायाम् १।१२६।३

४ तारीख १/१५/६३

५ मण्डकोपनिषदि २।६

६ सत्तरीयोपनिषद् २।६

७ भागवतसम्प्रदायः ऋग्वेद उद्भूतम् बलदेव उपाध्याय

शतपर्यं च—

अग्निर्वैश्वदेव तस्य तानि नामानि नव इति यथा प्राच्या आचक्षत भव इति यथा वाहीका, पद्मनाभति रुद्रोऽग्निरिति तामस्याशान्तानि एवतराणि नामानि । अग्निरित्येव ।^१

यथारुद्रोऽग्ने प्रतिनिधिरेवमेवविष्णु सामस्य प्रतिनिधि सोमश्च जगत पोषकतत्त्व । अयमेव चन्द्र । ओषधीनामो विष सोमरमोऽग्नौ हूयत । जना अस्यैव सामस्य रस पीत्वा परमानन्दमश्निन्वन् ।

अपमा साममृता अभूमागमज्यातिरविदामदवान ।

किं नूतमस्मात् कृणवदराति, किं धूर्तिरमृत मत्स्यस्य ॥^२

साम एव स्वमुधारश्मिमिरोषणी पुष्पाति । वदिकपयस्त प्राययन्ते यथा पिता पुत्रे दयायुस्तथा स दयालुमवत ।

शम्भा भवहृदय आपोत इन्द्रा, पितेव सोमसूनवे सुशेव ।

सुखेव सत्यउरदासधीर, प्राण आयुर्जीवसे सामतारी ॥१॥^३

विश्वस्मिन्पोषकतत्त्वस्य सोमोमगवान विष्णुश्च तस्य प्रतिनिधि । पोषकतत्त्व स्वल्पमपिबद्धमा शरीरव्यापृणोति इदमेव वामारूप । सोमस्य सम्बन्ध सूर्येण । सौर प्रकाशेनैव स प्रकाशत चन्द्र । मृतस्तप्रतीकस्य विष्णो-रपि सूर्येणैव जानति तना । तथा च कालिदास—विक्रमावशीये—

रविमावसत सता त्रिषाध, मुधात्मा तपयतमुरानपितृ इव ।

तमसा निशिमूर्च्छितानि हृन्ने हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥१॥^४

भारतीय-संस्कृतोपरिमायत एवैक्यनकत्वम अनकत्वं चकत्वं सक्त्वं इत्यत । तथा च विष्णु-सूर्ययोरवय पाषवय च घटते । त्रिविधम त्रिपदत्रयणा दिशन् सूर्येणैव चन्द्रत तयवविष्णवायापकत्वे नातिदुषटा इति । गीतायामपि—

आदित्यानामहविष्णु ज्योतिषा रविशुभान् ।^५

एव चास्य सूर्यात्पावय वदित्व स्वरूप च स्फुटम् ।

पौराणिक स्वरूपम्—(स्तानात्मकम्)

पुराण-बालभागवतविष्णुसंघर्षमार्ग्यता प्राप । अष्टादश-पुराणेषु प्रायो ऽहं विष्णु परम् । मत्स्यरूमविष्णु-वाराहान्तेनि तु तन्नाम्नैवान्यानानि । भगवतो विष्णा सगुणनिगुणभेदेन रूपद्वयम् । त्रिविधगुण-साहचर्येणैव एव विष्णुब्रह्मादि

१ शतपर्यं १।३।५।८

२ अकसहितायाम् ८।४।३

३ तत्रैव ८।४।५

४ विक्रमावशीये ३।७

५ भगवद्गीतायाम् १०।२१

मज्ञा भजते । तथा च विष्णु-पुराणे—

सृष्टिस्थित्यन्तकालेषु त्रिधनसम्प्रवर्तत ।

गुणप्रवत्यापरम, पद तस्यागुण महत् ॥१॥^१

परमात्मन इदं रूपं ज्ञानमयं स्वसम्बन्धं स्वप्रकाशात्मकं चास्ति ।

अथैवं रूपमूतं तथा च गीतायाम्—

द्वाविमौपुरुषौ लोके, दारदृशाक्षर एव च ।

क्षरं सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥१॥^२

विष्णुरेव ब्रह्माणस्तस्य अस्वरूपमयो भूतस्वरूपमयश्चास्ति ।^३ समस्तमिदं दृश्यमानं भौतिकं प्रपञ्चं विष्णुनवोत्प्रेतम् । विष्णोः चैतप्रोतम् । तथा च विष्णु पुराणम्—

तत्र सवमिदं प्रोतमोतं, चाखिलं जगत् ।

ततो जगत् जगत् तस्मिन् स जगच्चाखिलमुत् ॥^४

समेपा समीक्षणाणाम् दक्षिणानाम् नययाश्च भवेत्तत्र भगवदतिरिक्तं किञ्चिन्नास्ति । स एव सत्र किन्तु माया जवनिष्ठा छाननदृश्यते तथा च विष्णु पुराणे—

अहं हरि सवमिदं जनादनो, नायत्तत् कारण-कायं जातम् ।

इष्टमनोयस्य न तस्य भूयो, भवोदभवा द्वन्द्वगता भवति ॥१॥^५

तात्त्विक-वृष्टयकं विष्णुरेव सृष्टेः प्राक्ब्रह्मरूपेण अवातिष्ठत् । तदा कायकारणभावो नासीत् । तत् प्रपञ्चात्मकं जगत् जातम् । तथा च श्रीमद् भागवते—

अहमवासमग्नं नायदं यत्सदसत् परम् ।

पश्चादहं यदेतच्च याऽवशिष्येत्सोऽस्म्यहम् ॥^६

भगवता विष्णोः पदमपरिच्छिन्नं कालातीतमनिवर्धनीयं तत्र श्रुतयोऽपि नेति नेतीति प्रणिगदन्त्योऽवतिष्ठते । दौरात्म्यं विसृज्यैव केचित्जना अनयेन मन्त्रयेण चक्षुषा तत्पश्यति । तथा च भागवते—

परं पदं वण्णवमामनन्ति यत् यन्नेति नेतीत्यतदुत्पिमुक्षव ।

विसृज्यदौरात्म्यमनयसो हृदा हृदोपगुह्याहपदं पदं पदे ॥१॥^७

१ विष्णुपुराण १।२।१४१

२ गीतायाम् १५।१६

३ विष्णुपुराणे १।२।१५५ ५६

४ तत्रैव १।२।६४

५ तत्रैव १।२।८७

६ थामन्भागवत २।६।१३

७ तत्रैव २।२।१८

तत्र च स्वयम्भगवन्नदेवकी आह तथा च—

रूप यत्तत्प्रादुर्भूयन्माद्य ब्रह्मज्योतिर्निगुणनिर्विकार ।
सत्तामात्रनिर्विशेषनिरीहस त्व, साक्षात्विष्णुरध्यात्मदीप ॥१

कूर्म च— रजागुणमयवान्यरूप, तस्य च धीमत ।

चतुर्मुख स भगवान्, जगत्कृष्टो प्रवर्तते ॥१॥

मृष्टदचपातिसक्ल, विश्वात्मा विद्वतामुख ।

सत्त्वगुणमुपाश्रित्य, विष्णुर्विश्वेश्वर स्वयम् ॥२॥

तमोगुण समाश्रित्य दृष्ट सहर्तते जगत् ।

एकोऽपि समहादेव, स्त्रिधासौ परिकीर्तित ॥३॥^१

विष्णुपुराणे च—

ज्योतीषि विष्णुभुवनानि विष्णु वनानि विष्णुगिर्यादिनाश्च ।

नद्य समुद्राश्च स एव सत्त्व यन्ति यन्ति च विप्रवय ॥२॥^२

सायवतर्जिरूपाणि रूपाणि भगवस्तव ।

यानि यानि च रोचन्त स्वजनानामरूपिण ॥३

भक्तवत्सलो भगवान् भक्तेच्छया रूपविदधाति । येन रूपेण द्रष्टुमीहते
भक्तिमागजनस्तदेवास्व रूप तथा च भागवत ।

एव भावयोगपरिमावित हृत्सरोज, आस्ते श्रुतेक्षितपथो ननु नाथपुसाम् ।

यदयदधियात् उरगायविभावयन्ति, तद तद वपु प्रणयस सदनुग्रहाय ॥१॥^३

श्रीमद्भागवतस्यानुशीलनेन प्रतीयत यद्भगवतो रूपत्रयी एक स्वय
रूप द्वितीय तदेकात्मरूप तृतीय भावेशरूप तत्रस्वरूप मुख्यरूपमिदं चानपेक्षितम् ।
सच्चिदानन्दविग्रह परमसौन्दर्य निवेतन नयनाभिराम स्वरूपम । तथा च
भागवते—

गोप्यस्तप निमचरन यदमुष्यरूप, लावण्यमारमसमो ध्वमन्यसिद्धम् ।

हृदि विवर्त्यतु सवामिनवदुरापम एवान्तर्धाम यत्तस्य श्रियऐश्वरस्य ॥१॥^४

लघुभागवतामृत— अनेकमप्रकटता, हृत्स्थस्यैव तत्त्वम् ।

सवया तत्स्वरूपे च सप्रकाश इतीयते ॥१॥^५

तत्कामरूप च—

१ श्रीमद्भागवत १।३।२४

२ कूर्मपुराण ४।५।५३

३ विष्णुपुराण २।१२।३८

४ भागवते ३।२४।३१

५ तत्रैव ३।६।११

६ तत्रैव १।४।१४

७ लघुभागवतामृते, पृ० १३

इदं रूपं तस्मान्मि नत्वे पिमि नमिव प्रीयते द्विधा चेदं विलासात्मनः
स्वादास्प चेति । विलासात्मने यूनता स्या । च न स्वयं रूपं ६८ गुणः ।

प्रावेणरूप—

पानशक्यादीनां विभाग, शृत्वा मगवायन रूपण ।

जीवपुष्पाविष्टो भवति, यथा वनपुष्ते नारदसन्तुमारुधं ॥१॥

मगवाविष्णुरेव भूतात्मनि द्रियात्मा प्रधानात्मा परमात्मापि एव रूपेण
स्थितः । स एवाक्षरोऽनरश्च । ब्रह्मविष्णु शिवादिवत्पनास्थितः । शृष्णाद्युता
नन्तनामभिरेव एष सम्पूज्यते । समस्त जगत्स एव । विभिन्न गतिभिस्त एव
विद्वत्स गतां करोति । तथा च विष्णु पुराणीयस्तोत्रे—

भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च प्रधानात्मा तथा भवान् ।

प्रात्मा च परमात्मा च, त्वमेव पंचधास्थितः ॥१॥

प्रसीद सर्व सर्वात्मन् क्षराक्षरमयस्वर

ब्रह्म विष्णु शिवाद्यानि कल्पनाभिरुदितः ॥२॥

भनाह्वय-स्वरूपात्मन्, भनाह्वय प्रयाजनः ।

भनाह्वेयाभिधानं त्वा, नतोऽस्मि परमेस्वरः ॥३॥

न यत्र नाथ विद्यन्ते नाम-जात्यादि-कल्पनाः ।

तदब्रह्म परमं नित्यं, भविकारि भवानजः ॥४॥

मयल्पनामृतेऽयस्य, सर्वस्याधिगमोयतः ।

ततः शृष्णाद्युतानन्तं विष्णु-सनाभिरुदयते ॥५॥

सर्वापारित्वमजविरेल्पनाभिरेवतत्

देवाद्यजगदसि त्वमेवविद्वम् ।

विद्वात्मस्त्वमसि विचार-भावहीनः

सर्वस्मिन्नसि भवतोऽस्ति न किंचिदयतः ॥६॥

त्वं ब्रह्मा पशुपतिर्यथा विधाता,

धातात्वं त्रिदशपतिः समीरणोऽग्निः ।

तोयेशो घनपतिरन्तकस्त्वमेव,

मि नार्थजगदपि पाति शक्तिं भेदः ॥७॥^२

घनश्यामोभुजगशायी वमलनयनो लक्ष्मीपतिश्च—

शान्ताकारं मुष्णशयनं पदमनामं सुरेशम्,

विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवणं शुभांगम् ।

१ मद्राम्नावाह्याय यं गोपीनं च न विराजस्य लेखकः, कल्याणं नाम १६ अने ४ तथा ८

२ विष्णुपुराण (स्तोत्रे) श्रीघरानन्द कलकत्ता १।१।१० १६ तथा वायुपुराण ५० ५४

लक्ष्मी-वान्त वमलनयन यागिमिध्वनिगम्यम

वन्नेविष्णु मयमयहर सखलाविनायकम् ॥१॥^१

अस्य विविधामूर्तयः सगुणनिगुणादयः । धीमदिम ज्वालावत्तागुक्ता
मूर्ति दृश्यते । सा दूरस्था निगुणस्याचानासकद्रष्टुमर्हा । नाम रूपादिभिभिन्ना
कल्पनामात्रवगम्या । गुडा तथा च ब्रह्म-पुराणे—

स हवो भगवांसव, व्याप्य नारायणोविभु ।

चतुर्धा संस्थितो ब्रह्मा सगुणोनिगुणस्तथा ॥१॥

एवामूर्तिरनुद्देश्या धुक्ता पश्यतितावुधा ।

ज्वाला-मालानवधागी, निष्ठा सा यागिनापरा ॥२॥

दूरस्था चातिवस्या च विज्ञया सा गुणातिमा ।

यामुदेवामिधानासो, निममत्वेन दृश्यते ॥३॥

एषमावाप्यस्तस्या न भाववत्पनामया ।

भास्ते च सा सदागुडा, मुप्रतिष्ठतरपिणी ॥४॥

द्वितीयापृथिवीमूर्ध्ना, तेषास्या धारयत्यथ ।

तामसी सा समाख्याता, त्रियक्त्व समुपागता ॥५॥

तृतीया वम क्रुद्धत प्रजापालन-तत्परा ।

सत्त्वोद्विषता च सार्जया धम सस्थान-कारिणी ॥६॥

चतुर्थो जलमध्यस्था, क्षेत पन्नगतल्पमा ।

रजस्तस्या गुण सग सा करोति सदवहि ॥७॥

या तृतीया हरे मूर्ति प्रजापालनतत्परा ।

सा तु धमव्यवस्थान, करोति नियत भुवि ॥८॥

प्रोद्धतानसुरार्हा त धम-मुञ्जित्तिकारिण ।

पातिदेवा-सग-वर्गानि धमरक्षा-नरादणान ॥९॥^२

भगवतोऽत्राणि शस्त्र चक्र-गदा पदमानि तथाचामरकोशे—

शश्वो लक्ष्मीपते पाचञ्जय चक्र मुदक्षनम ।

कौमोन्मीगदास्रढगोन-द्व- कौस्तुभामणि ॥१॥^३

भरद्-पुराणे च—

गरन्मेवुजमवाक्षो गन्ध चवामिताकृति ।

पुष्टि शिरीषपुष्पाभा लक्ष्मी काचनसनिमा ॥१॥

१ प्रसिद्ध श्लोक ध्यानात्मक

१ ब्रह्मपुराण आनन्दाश्रम पूना अ १८ । १७ २६

२ अमरकोश मय प्रसाद भास्वो १६२०, १।१।२८

चक्रं सूयसहस्राभः^१ श्रीवत्स कुन्दसन्निभः ।

विद्युद्गूपाणि चास्त्राणि, यानिचोक्तानिवर्णता ॥२॥^१

भागवतं च—मुदशनं च पाचाय गदासीधुघनुत्तलान् ।

मुसलकोस्तुभं माला श्रीवत्सचानुपूजयत ॥३॥^२

भगवाविष्णुश्चतुर्भुजः वययतम्य बाहवश्चतुर्दिशः प्रतीकरूपाः । शलो-
वाचाम् पद्म-ग्रह्णश्च रक्षाशक्तः गदा संहार शक्तश्च ।

चेतनाया विस्तारेस्य नस्थान नाभिर्विद्युतः सृष्टिपदमनालमुदभवति ।

ब्रह्माचातएवाद्भवति तथा च योगशास्त्रे च

सिमृक्षया ततोनाभेस्तस्थः, पदम विनिययी ।

तन्नाल हेमनलिनं ब्रह्माणालोकमदभूतम् ॥१॥

तत्त्वानिपूर्वरूपाणि कारणानि परस्परम् ।

समवायप्रयोगाच्च विभिन्नानि पृथक् पृथक् ॥२॥

चिच्छक्त्यं पूज्यमानोऽयं भगवानादिपुरुषः ।

याजयमायया देवी यागनिद्रामकल्पयत ॥३॥

योजयित्वा तथा च प्रविबंश स्वयं गुहाम् ।

गुहां प्रविष्टं तस्मिन्तु जीवात्मा प्रतिबुद्ध्यते ॥४॥

स नित्यो नित्यसम्बद्धः प्रकृतिश्च परवसाः ।

एवमवर्तमानसम्बद्धे, नायं पदमहररभूत ॥५॥

तत्र ब्रह्माभवदभूय चतुर्वेदश्चतुर्गुणः ।^३

सिमृक्षोर्विष्णो नाभे पद्मगाभूतं तस्य नाले स्वर्ण कमलमुदभूतम् । अयं
ब्रह्मलोकः । समवायप्रयोगाद्भिन्नः ।

भगवानादिपुरुषं चिच्छक्त्या मायामाश्रित्य योगनिद्रामकल्पयत ।
तदाश्रित्य गुहां च प्रविष्टस्तदात्मा जीवात्मादबुद्धः परा प्रकृतिरूपा । हरनामित
पद्मामभवत् । चत्वारयस्त्राणि त्रिगुणात्मकशक्तीनां प्रतीकानि । तथा च स्कन्द-
पुराणे—

नानाहकारश्चैव शान्प्रह्मासिक्केशवः ।

चन्द्रपद्मगदाशङ्खपरिणामानिधारयन् ॥१॥^४

उपनिषत्स्वायुधपत्त्वानां वर्णनानीत्यम् ।

श्रीवत्सस्य स्वरूपं तु वततलाह्नं सह ।

श्रीवत्सलक्षणं तस्मात्कथ्यते ब्रह्मवादिभिः ॥१॥

१ गण्डपुराण ११।४१।४२ पण्डित पुस्तकालय वासी १९६३

२ भागवते ११।२७।२७

३ योगशास्त्रं ब्रह्मसंहितायां (वसुमती प्र० सं० क० प० च० ब०) प० ३११ श्लो० १८२०

४ स्कन्दपुराणे विष्णुखण्डे १०।३२

येन सूयाग्निवाकचन्द्र, तेजसास्वस्वरूपिणा ।
 वततकोस्तुमास्यर्माणि वदन्तीशममायिन ॥२॥
 सत्त्व रजस्तम इति, ग्रहकारश्चतुर्भुज ।
 पञ्चभूतात्मक शश करेरजसि सस्थितम ॥३॥
 बालस्वरूपमत्यन्त मनश्चक्र निगद्यत ।
 आद्या माया भवञ्चात्र, पद्म विश्वकरेस्थितम ॥४॥
 आद्याविद्यागदा वदया, सवदा मकरेस्थिता ।
 धर्मायकामकयूरदिव्यद्विपमयस्ति ॥५॥
 कण्ठ तुनिगुण प्रोक्त मात्यन्त आद्ययायया ।
 मालानिगद्यत ब्रह्म, स्तव पुनस्तु मानस ॥६॥
 कूटस्थ मत्स्वरूपच, विरीट प्रवर्तति माम् ।
 क्षरोत्तर प्रस्फुरन्त बुण्डलयुगल स्मृतम ॥७॥^१
 विष्णोर्ग्रीवाया वज्रयन्तीमाला च भूत सघातभूता तथा च विष्णु पुराणे—
 पञ्चरूपा तु या माला वज्रयन्ती गदाभूत ।
 साभूत हंतुसघातभूत माला च य द्विज ॥१॥^२

राधातन्त्रेऽपि—

तथा च—

नानारत्नमयी माला, विद्युत्कोटिसमप्रभा ।
 पञ्चाक्ष-मातृकावर्णा, सहिताविश्व मोहिनी ॥१॥^३

विष्णोर्वाहना गरुडश्च वेदाना प्रतीक रूप तथा—

गरुडो भगवास्तत्र स्तोत्रछन्दोमय वपु ॥

शेषशययाया भगवा-योम निद्रामाश्रित्य शेते । शेषश्च सहस्रमूर्धा । य
 पृथिवी धता-यशेष काल प्रतीक ।

त्वया घतय धरणी विभ्रति चराचर विश्वमनन्तमूर्ते ।

कृतादिभेदरजकालरूपा निमग्नपूर्व जगदतदस्ति ॥१॥^४

एव च पुराणादि वर्णिता भगवाविष्णु प्रतीकरूप निगुण सगुणश्चेति ।

कालिदासोऽपि—

रत्नच्छाया-व्यतिकर इव प्रेदयमेतत्पुरस्तात्
 धल्मीकाग्रात्प्रभवति धनु खण्डमास्त्रणलम्ब्य ।

१ गोपानात्तरक्षापि-व्यतिषदि २२ २८

२ विष्णुपुराण २।२।१७

३ नारायणवम स्तोत्रे २६

४ विष्णुस्तोत्र (विष्णुपुराण) ६।६।२६

यन इयाम वपुरत्तितरा, वात्तिमापत्स्यते त ।
वह्णेणव स्फुरितरुचिना, शापवेषस्यविष्णा ॥^१

मन्त्रगायत्यादीनि—

भगवतो विष्णोर्गायत्र्यो विभिन्न रूपेण यत्र तत्र वतन्ते तथा च महा
नारायणोपनिषदि—

१ नारायणाय विदमहे वासुदेवाय धीमहि तन्नो विष्णु प्रचोदयात्^२
(नारायणगायत्री) ।

२ वज्रनरवाय विदमहे तीक्ष्णद्रष्टाय धीमहि तन्नो नारसिंह
प्रचोदयात्^३ (नसिंहगायत्री)

३ नसिंह पूवतापिन्याम्— आ नसिंहाय विदमहे वज्रनराय धीमहि
तन्नो नसिंह प्रचोदयात् ।^४

४ ततरीये प्रथमाक्षरान्स्तयव ।^५

५ तन्त्रसारे—

आम नलाक्ष्य मोहनाय विदमहे स्मराय धीमहि तन्नो विष्णु प्रचोदयात्^६
प्रथमाऽपि पूववत् ।

६ आम वागीश्वराय विदमहे हयग्रीवाय धीमहि तन्नो विष्णु प्रचो
दयात् ।^७

७ आम कृष्णाय विदमहे वामोदराय धीमहि तन्नो विष्णु प्रचो
दयात् ।^८

८ आम दाशरथाय विदमहे सीतावल्लभाय धीमहि तन्नो राम प्रचो
दयात् ।^९

विशिष्ट-स्तोत्राणि

१ कण्णकवचम्

मताऽन श्रीकृष्णस्य वणनम नलाक्ष्यविजयमिति नामात्तर^{१०} तथा च
'नलोक्ष्य विजय नाम श्रीकृष्णस्य जयावहम्' पुष्पिकाया च—

१ मेघदूत १।१५

२ महाभारतानुपनिषदि १।५१

३ तत्त्व २१।२

४ नसिंहपूवतापिन्युपनिषदि उ० १।१३

५ ततरीयारण्यके १० प्र०

६ तन्त्रसारे, पृ० ६८

७-९ तत्रैव

१० महापुराण ३।३१।८

“इति श्रीब्रह्ममहापुराणे गणपति-खण्डे नारदनारायण-सम्वादे परशुरामाय
कृष्ण वचनं प्रदानं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।”^१

ब्रह्मवर्ते ३ य खण्डे ३१ तमेऽध्याये ७म इति मारम्य ५७ तम यावत् ।
इति २० महादेव परशुराम ग्राह ।

नरस्यास्य धारणे राजसूयसहस्राणां वाजपेयशतस्य च नरमेघायुतानां
महान्तानां भूमं प्रदक्षिणस्य च फलानि पाङ्गुली-वन्ता नाहन्ति । प्रतोपवास-
स्थाध्यायानि जयं फलं नमनं नरः । अस्यैव प्रभावेण परशुराम त्रिसप्तकृत्य
नेपानं जघात । तथा चान्नम् ।

राजसूयं सहस्राणि, वाजपेयं गतानि च
अनमेघायुतायव, नरमेघायुतानि च ॥१॥
महादानानि यायव प्रादक्षिण्यमणं तथा ।
बलावयं विजयस्यास्य, बलां नार्हति पाङ्गुली ॥२॥
प्रतोपवासनियमं स्वाध्यायाध्ययनेतपः ।
ज्ञानं च तवनीयेषु नास्याहति बलामपि ॥३॥^२

भादावन्नं माहात्म्यं प्रदर्शितं ततो विनिर्णयो भवति अगत्यात् परयासो
निर्गम्य च । सरला भाषा गायत्री छन्दः ।^३

२ कृष्णस्तोत्रराज

सूच्यामि भवनाम^४ श्रीकृष्ण-स्तावपु गिरामणीयमानत्वादस्थं सना ।
पुराणैरप्यनेनैव नाम्ना निर्देशः । स्तिवराजमिममित्यं ब्रह्मद्रव्यमभि कृतम्^५
पुष्पिकाया च—

‘इति श्री ब्रह्मवर्ते महापुराणे श्री कृष्णजमखण्डे गोलोचनखण्डे श्री
कृष्ण स्तोत्रे राजपठनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ।’^६

ब्रह्मवर्ते ५माध्याये ६३ तम इति मारम्य १२६ तम यावत् । श्लोक-
संख्या ३४ । पापमरपीडितया धरया प्रार्थितानां ब्रह्मादि देवानां स्तोत्रान्ते हरि-
प्रादुर्बभूव । ततः पुनः ब्रह्मादि देवाः स्तावन्नमकार्षुः ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरो निश्चला भक्तिं लभत । सुरासुरमुनीन्द्रदुर्लभ-
भगवद्भास्यं भणिमादिषु सिद्धीश्च लभते । चिरवालीनां वीतिश्च तस्य लभति ।

१ तत्रैवाध्यायान्ते

२ ब्रह्मपुराणे ३।३।५ ५२

३ तत्रैव २।३।१।२२ ५

४ ब्रह्मवर्ते ५ १

५ तत्रैव ५।५।१२१

६ तत्रैव ५० २१

तथा चोक्तम्—

पूजानात्ते हररेव भक्तियुक्तश्च य पठत ।
 मुदुनमा दन्ता भक्ति निश्चला समत हरी ॥१॥
 गुरामुर मुनीन्द्राणा दुलभ दास्यमेव च ।
 अणिमादिव सिद्धि च सालाक्याणि चतुष्टयम् ॥२॥
 वैवर्णि-सुत्यय विख्यात पूजिताधुवम् ।
 वापसद्धिमत्र गिद्धिश्च भवत्तस्यमुनि चितम् ॥३॥^१

सानुप्राप्त-सप्रसाद सरतया मापया भाषितमिदस्तोत्र भवितव्यस्यच्छा
 मयज्योति रूपमत्र वर्णितम् । ईश्वर सर्वाधारोऽपि निराधार ।

३ गजेन्द्र कृत विष्णु स्तोत्रम्

विष्णोर्भागवत स्तोत्रस्य गजेन्द्रण कृतत्वात्तत्रैव नाम ।^२ पुराणेषु गजेन्द्र
 मोक्षतिनाम्ना प्रसिद्ध तथा च पुष्पिकायाम्—

‘दत्तिश्रीमदभागवत महापुराण पारमहस्या सहितायामष्टमस्कन्धे गजेन्द्र
 मोक्षणे ततीयोऽध्याय ।’^३

भागवत महापुराणे ८म स्कन्ध ३य अध्याय २य श्लोकात् २६ तम यावत्
 श्लोक-सप्त्या २८ । स्तान्-कर्ताश्विहस्तौ गजेन्द्र फल-वधन चतुर्थोऽध्याय १५
 १६ श्लोकयारिति ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन विमलामतिभवति । पाप पुत्र च प्रणश्यति । तथा च
 तत्रैव—

उत्थायापररात्रान्तं प्रयता मुत्तमहिता ।
 स्मरति मम रूपाणि, मुच्यते ह्य नसोऽप्रसितात् ॥१॥
 य मा स्तुवन्त्यनेनाय, प्रतिबुध्य निशात्यय ।
 तपा प्राणात्यय चाह, ददामि विमला मतिम् ॥२॥^४

भगवान्त्वमायया त्रिगुणात्मके जगति स्वेच्छोपासवपुस्तिरोधत्ते । स्वच्छया
 विमर्ति च । न केऽपि देवपयो मुनयो महपयो वा त ज्ञातु पारयन्ति । नटइव
 विविधचर्या करयति । अकारणापि स कारण । आशावद्धुराप । तथा च—

१ ब्रह्मवर्ते ४११।१२२ १२४

२ श्रीमद्भागवते प ३६१ मूलमात्र गीताप्रस भोरछपुर

३ तत्रैव ३६२

४ श्रीमद्भागवते ८।४।२४ २६

आत्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्त दुष्प्रापणाय गुण-भगविर्वजिनाय ।
मुक्तात्ममि स्वहृदय परिभाविताय नानात्मन भगवते नमईश्वराय ॥१॥^१
भाषा सरला सानुप्रासा सभास-बहुला ।^२

४ गोविन्दाष्टकम्

गाविन्स्य भगवत स्तोत्रे श्लोकानामष्टकं वात् नवमस्य च फलकथन
परत्वात्तदेव नाम ।^३ पुष्पिकाया च
इति श्रीमत्पद्मस्य परिब्राजकाचार्यस्य श्रीगाविन्दभगवत्पूज्य-भाद
शिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवत कवी गोविन्दाष्टक सम्पूर्णम् ।^४
आचार्य शंकर-व्रतमिदमत्र इति ६ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन गोविन्दापित-चेता नर धौताखिलाधो निजस्वान्ते
परमानन्दामृत गोविन्दमभ्युपति । तथा च—

गाविन्दाष्टकमतदधीते गाविन्दापितचेता यो ।
गोविन्दाग्निसरोजध्यान सुधाजलधौतसमस्ताथा ।
गोविन्दाभ्युतमाधव विष्णागोपुत्त-नायक्येति ।
गोविन्द परमानन्दामृतमतस्य स तमभ्युपति ॥१॥^५

अन निगुणाद्वात्मानि गाविन्दस्य चचा । य सत्यनानमनन्त ब्रह्म माया-
कल्पित-नानाकारानाकारभुवना-कार । यद्वच गगव मत्साक्षी यशोदाताडितो
व्यादितवक्त्र दण्डितालोकचतुदशलोक । भवपूरित लोकस्तम्भश्च तथा च
तत्र—

मत्स्नामत्सीहेतियशोदाताडन - गगव-स-त्रासम् ।
व्यादितवक्त्रालोकितालालाव चतुदश-लाकम् ।
मायाकल्पित नानाकारमनाकार भुवनाकारम् ।
हमानाथमनाथ प्रणमत गाविन्द परमानन्दम् ॥२॥^६

अत्र भाषा सरला सप्रसादा सानुप्रासा दीप्तमासा ।

५ नरसिंह स्तोत्रम्

यथाऽन नरसिंहस्य भगवतो महिम प्रतिपादनम् । अतस्तदेव नाम ।

१ श्रीमदभागवते ८।४।१८

२ तत्रैव ८।४।३

३ श्रीशंकरप्रभाषत्याम प ३६४ बहुलस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करण प २१५

४ तत्रैव स्तोत्रान्त

५ श्रीशंकरप्रभाषत्याम श्लोका ६

६ तत्रैव, श्लोका २

स्तोत्रेणानेन भगवान्नरसिंह स्तुतः ।

देवीभागवत ८२ स्तुत्ये नवमः अध्याय ३५ श्लोकमारभ्य ६ मयावत ।
श्लोकानां सप्ततमः । स्तोत्रमिदं हरिवर्षे मत्तं शिरोमणिं प्रह्लाद वतमानः ।

स्तोत्रस्यास्य पाठनं सर्वविघ्ननाशनं भवति । यतश्चात्र विघ्नमयजगत्
परित्यज्य नृसिंहं चरणापासनां श्रयस्वरीत्युक्तम् । तथा च तत्रैव—

तस्माद्रजो राग विषादमयुमान् भ्रष्टा भयं याधिभूलभ
हिंसा मृतं समतिचञ्चालम् नृमिहपादं भजतामुतोभयम् ॥१॥^१

तान्निवमतदं भगवता नसिंहेन प्रह्लादा निभयं वत् सरलयागिरा
नसिंहगौरव प्रतिपादय । स च तेजस्विना तंजस्वी वज्रद्रष्टा कर्मागनागव ।
भवभीतायस्य स्मरणेन क्षयं यान्ति । रजोरागविषादमयुमान्भीनि परिहरणी
यानि । तथा च तत्रैव—

श्रीम नमामगवतं नरसिंहाय नमस्तजस्रतजसे ।
आविभव आविभव वज्रद्रष्ट कर्मागनागव रथय रथय
तमो ग्रम ग्रस आ स्वाहा ॥१॥^२

६ पुण्डरीकाक्ष स्तोत्रम्

मूल्यामिदं भवनामोपक्रमं^३ च अथ पुण्डरीकाक्षस्तोत्रं^४ स्तोत्रान्तं
सत्त्वम् प्राप्तं सराज्ञा राजसत्तमं^५ इति च ।

वाराहपुराणपटमेऽध्याय १० म स्तोत्रमारभ्य १८ म मयावच्छलोका ८।
प्रश्नं वर्त्ती धरित्रीवचना वाराह । स्तोत्रान्तं वक्षसीरनरेणस्य वसामोक्षं प्राप्तिः ।

स्तोत्रस्यास्य नित्यं पाठनं पुण्यं र-यायाया यत् फलं प्राप्स्यते तत्तन्प्राप्नोति ।
तथा च तत्रैव—

यश्चतत्पुण्डरीकाक्ष पारगं शृणुयान्नरः ।
तस्य पुण्यं र-यायाया विधिं स्नानं फलं लभेत ॥१॥^६

सरलं सप्रसादं साधुप्राप्तं स्तोत्रं स्मिन् पुण्डरीकाक्षस्य भगवतः
स्तवनम् । स चात्र समयां चोपानामोऽपि तीक्ष्णं चक्षुः च कथितस्तथा च—

१ देवीभागवते ८।१।१ मनमुपराय मोर वनाह्वरी वलवत्ता ११६

२ तत्रैव ८।१।१०

३ वाराहपुराण १० १ वमराज धीकृष्णदास नाम्ने सम्पत्त १११६

४ तत्रैव १० ५

५ तत्रैव ६।८

६ वाराहपुराण ६।१०

“नमस्त पुण्डरीकाय नमस्ते मधुमूत्रे ।

नमस्त सवलोगे, नमस्ते तिग्मचक्षिणे ॥१॥’

अत्र कतिपय-नामभिर्भगवत स्तोत्रं चतुर्थ्यन्त-नामभि सह नम पदम् ।
मायाप्रवाहमयी श्रुतपठितमात्रेण च बोध्या । भावः सर्वप्रसिद्धः । पौराणिकी
चात्र गली । जनानन्त्यायिनी । पुण्डरीकात्म्यं प्रधानत्वेननाम निर्देष्टम् ।

७ मुनिपत्नी कत श्रीकृष्ण स्तोत्रम्

यताहीद सा दीपनमुनिपत्न्या कृत श्रीकृष्णस्य स्तोत्रम् । पुष्पिकायां
चेदमेव नाम । तथा च—

“इति ब्रह्मवर्ते महापुराणे श्रीकृष्ण जन्मखण्डे उत्तरार्द्धे नारायण-नारद
संवादे मुनिपत्नी-स्तोत्रनामदशधिकं क्षननमो-धाय ।^१

ब्रह्मवर्ते १०२ येऽध्याये १७मं श्लोकमारभ्य ३३तमं श्लोकं यावत् ।
इति १७ ।^२ श्रीकृष्णः स्वोपनयनानन्तरं सा दीपन मुने सकाशमध्येतु
गतः तत्र मुनिरनन्तरं तत्पत्नी स्नानं चकार ।

यो नरः पुरायदमिदं स्तोत्रं पठति स श्रीकृष्णे निश्चला भक्तिं लभते ।
मूलं पण्डिताम्रजतिः । यावज्जीव सुखं प्राप्स्यति हरेर्दास्यं लभतः तथा च
तत्रैव—

इदं स्तोत्रं महापुराय यः पठेत् भक्ति-मूलकम् ॥१॥

श्रीकृष्णे निश्चला भक्तिं लभते नात्र संशयः ।

अस्पष्टकीर्तिं सुयुगा मूर्खो भवति पण्डितः ॥२॥

इहलोके सुखं भुक्त्वा यात्यते श्रीहरेः पदम् ।

तत्र नित्यं हरेर्दास्यं लभतः नात्र संशयः ॥३॥^४

अत्रान्ते मुनि-पत्नी श्रीकृष्णदानेन स्वजन्म-साफल्यं वर्णयामास । सा
सा ब्रह्मज्ञानं यत् यावत्कृष्णस्य न भवति जनः तावत्सुखं नाधिगच्छति । गृह-कारा-
गारम् शोकमोहादिवर्जितानि च तावत् नरः बद्धं सामर्थ्यवन्ति भवन्ति यावज्जन
कृष्णस्य न जायतः ।^५

८ रामगीता

रामेणगीतत्वादामगीता ।^६

१ तत्रैव ६।४

२ ब्रह्मवर्ते पु० २२८

३ तत्रैव

४ तत्रैव ४।१ २।३१ ३३

५ तत्रैव १७ २१

६ अथ्यात्मसमायण पृ० ६६८

अध्यात्मरामायणे उत्तरवाण्डे १भाष्याय १ श्लोत्रमारम्य ६२ तम यावत्
श्लोका ६२ । रामो वक्ता लक्ष्मण श्रोता । उमामहादेव-मम्नाद रूपेण
प्रसन्नमिति ।

स्तोत्रमिदं य श्रद्धया शृणोति स राम रूपमेति । तथा चोक्तमत्र—
विज्ञानमतदक्षितं श्रुति सारमयम् वेदात-व्यञ्जचरणन मयात्र गीतम् ॥
य श्रद्धया परिपठेत् शुभमिति युक्तं मन्त्रमिति यन्मिदं वचनम् गच्छति ॥१॥^१
आत्मवशोपादधात रूपाय रामस्य पुरत उद्धारमुद्धेतश्चमणस्यानायासेन
भव सत्तरणोपाय विषयः प्रदानाह ।

ग्रह प्रपन्नोऽस्मिपत्न्याम्बुज प्रभो भवापवग तवयोगमाश्रितम् ।
ययाजसा ज्ञानमपात्रवारिधिं, सुखतरिप्यामि तत्रानुभाषिमाम् ॥१॥^१
ततो भगवतो रामचन्द्रस्योत्तरे स्ववर्णाश्रमोचिता क्रिया कुर्वन्
आत्मपथापलक्षये गुरुमुपेयादिनि वक्षितम् । मुरारिणा, गित्यानि यश्चक्षुःपूर्वक
मेहिकानाम् स्रक्चन्द्रादिविषयभोगानाम्परिहारं कुर्यात् । तत्रत मूलकारणम-
ज्ञानमेवात ज्ञानमेवाश्रयः । सदापि यमपरित्यजेत् विद्यवाज्ञान विनाशने
पटीयसी । तथा च—

नापानहीनः च राग-संशयो भवेत्ततः कम सद्योपमुदमवेत् ।
तत पुन ससतिरप्यवारिता तस्मादबुधो नानविचारवान्भवेत् ॥१॥^३
श्रुतिविरहितं कर्मकरुणं पि दोष उक्तोऽजोविहित कमकायम सद्योप
त्यजेत् । भेदापगम भाषा विधीयत सत्यं ज्ञानं च जायते । सत्त्वमस्यान्ति वेदान्त
वाक्यानां सक्षिप्तताधगम्भीरयागिराऽर्थो विवेचितः । आत्मा नश्यते नवधते ।
सवगतोऽयमद्वयं तथा च—

‘‘श्वाच्चिदात्मा म्रियते नक्षीयते नापि विवधते नव ।
निरस्तसर्वातिशयं सुखात्मकं स्वयम्भ्रमो सवगतोऽयमद्वय ॥१॥^४
भमादनित्यनित्यं बुद्धिजयितं यमवाप्यासं यथा रज्जौ सप । मन्मासा
देव निर्विकल्पे ब्रह्माणि ज्ञानं जायते । समाधौ पूर्वमजन्मभारतचित्तयत् । तथा च—
यद्ययदयत्र विभाज्यत भ्रमाद सांयासमियाहुरमु विपश्चित
असपभूतेऽहं विभावनं यथा रज्ज्वादिकं तद्वदपीश्वरं जगति ॥१॥^५
भव एव सवत्रादिमध्यातेषु दुःखकहंनुरत समस्तमववादानत्यजेत् ।

१ अध्यात्मरामायण ७।१।६२

२ तत्रय ७।५।६

३ तत्रय ७।५।१०

४ तत्रय ७।५।६५

५ तत्रय ७।५।३७

६ रामरक्षास्तोत्रम्

यतोऽन रामेण रक्षा वर्णिता । सूच्यामिदमेव नाम ।^१ रामायणे च
'सवेयं राम रक्षा तं मयाग्यातेति ।'^२

अध्यात्मरामायणे ५० वाण्डे ५० अध्याय ७० श्लोकभारम् ४५ तम यावत् ।
यावत् । श्लोक-संख्या ३६ । पुरा शम्भुनास्वदाय प्रोक्ताऽधुनारामणासौ विष्णु-
दास वक्ति ।

प्रातरुत्थायास्य पाठेनापुन पुन लभते धनार्थी च धनमस्यश्रवणमात्रेण
कस्यापि भयं न जायते । बालग्रहणात्तिष्ठ जायतेऽतः परतरं स्तोत्रं नास्ति । तथा
च—

एतानि राम-नामानि प्रातरन्त्याय यं पठेत् ।

अपुनो लभते पुन धनार्थी लभते धनम् ॥१॥

सवेयं रामरक्षा तं मयाग्याताऽतिपुरायदा

यस्या श्रवणमात्रेण कस्यापि न भयं भवति ॥२॥

बालानां ग्रहशायय जपनीया निरन्तरम् ।

रामरक्षा महार्थेष्टा महार्थौष निवारिणी ॥३॥

नास्या परतरं स्तोत्रं, नास्या परतरोजप ।

नास्या परतरं किञ्चि त्सत्य सत्यवदाम्यहम् ॥४॥^३

परमप्रसिद्धमिदं स्तोत्रं वैष्णवसम्प्रदायेऽप्यत्र पृथक् पृथक् मुद्रितम् ।
सकलितरूपेण चानेकत्र प्रकाशितम् । आदावत्र विनियोगस्ततः फलकथनमेककमन्तर-
मत्रत्यं पुनरामहापातक-नाशनम् । ततोऽन्यासकरत्यास शिप्रक्षणादिकम् ।

१० रामसहस्रनामः

यतोऽन भगवतो रामचन्द्रस्य नाम्ना सहस्रवर्णनं । सूच्या^४ स्तोत्रारम्भे
फलकथनोऽध्यायान्तं पुष्पिकाया चेत्तमेव नान । तथा च—

यथा शिष्यं त्वया पृष्टं रामनाम-सहस्रकम् ।^५

इति श्री गणकाटि रामचरितान्तगत श्रीमदानन्द रामायणे राज्यकाण्डे
पूर्वाद्धे राम-सहस्र नाम कथनं प्रथमं सप्त ।^६

१ आध्यात्मरामायणे, पृ. १२

२ तत्रैव ५/५/४८

३ तत्रैव ५/५/४९ ४२ ५ ३९

४ आनन्दरामायणे, पृ. ७

५ तत्रैव पृ. ८२

६ तत्रैव पृ. ३६९

आनन्द रामायण पूर्वाद्धे ७म काण्डे १म सर्गे २६ तम श्लोकमारभ्य १७५ तम यावत् । महानेव पावतीमुवाच ।

फलचास्य सवश्वय प्राप्ति स्तोत्रमिद सर्वोष्टद ब्रह्मघ्ना मद्यपी, गुरु तल्पगामी शरणागतघाती मित्र विश्वास घाती च मातृहा भ्रूणहापि वा सवत्सर जप्त्वा शुद्ध्यति । तथा च—

सहस्रनामफलद सर्वश्वय प्रदायकम् ।
 सवसिद्धकर पुण्य भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥१॥
 ताम्रदेव बल तपो, महापातकदन्तिनाम् ।
 यावन्मथ्यते राम, नाम पचानन ध्वनि ॥२॥
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तयी च गुरु-नल्पग ।
 शरणागत घाती च मित्रविश्वास घातक ॥३॥
 मातृहापितहाचव भ्रूणहावीरहा तथा ।
 कोटि-कोटि सहस्राणि ह्युपपापानि कृत्नानि च ॥४॥
 सवत्सर त्रमाज्जप्त्वा प्रत्यहं गमसन्निधौ ।
 निष्कण्ठं सुखं भुक्त्वा हतो मोक्षमवाप्नयात् ॥५॥^१

स्तोत्रमिद सवदेव सन्निधौ सुखासीन ससदि पावती शिव पृष्टवती ।
 हृदमेव गणेश सनत्कुमाराय प्रोवाच । स्वयं चापि विघ्नराग भगवतो रामात्
 लब्धवान् । अन्नादौ विनियोगादिक उतोऽयं यासकरयासादिकम् ।

११ रामहृदयम्

सूचामिदमेवनाम ।^२ अत्र रामस्य हृदयमिव राजते । उपसहारे च—

एतत्तेऽभिहितं देव श्रीराम हृदयं मया ।^३

अध्यात्म रामायण प्रथम काण्डे १मऽध्याये १०४ श्लोकमारभ्य ११७तम यावत् । श्लोका १४ । महादेव पावतीं प्राह ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरोमुक्तोभवति न स देह । बहुज-मार्जितानि ब्रह्म हत्यादि पापानि नश्यन्ति । जातिभ्रष्टोति पापी परधनपरदारपसेवी स्तयी ब्रह्म घाती पितृवधरताऽपि स्तोत्रस्यास्य पाठेन विमुक्त पापो भवति ।

साप्ताद्रामेण कथितं सववदान्त-संग्रहम् ।

यं पठेत्सततमवया स भुवतो नात्र सशय ॥१॥

ब्रह्म हत्यादि-पापानि बहुज-मार्जितायपि ।

नश्यत्येव न स देहो रामस्य वचनं तथा ॥२॥

१ आनन्दरामायण ७।१।१६३ १७१

२ तत्रैव पृ० १

३ तत्रैव ४

य सम्पूज्याभिराम पठति च हृत्य रामचन्द्रस्य भवया ।

योगीन्द्ररूपलभ्य पदमिह समत सबदव स पूज्य ॥३॥^१

दागानिवभेत्स्तात्रम् यथाकागस्त्रिविधो महाकागो जलागयावच्छिन्ना
काश प्रतिविम्बाकागश्चेति । एवमेव चैनय त्रिधापूज्य उपधिमण्डलस्य
विमुत्त्वान । सक्नवृद्धिसमष्टिरूपा मायातदगच्छिन चतयमीश्वरे । बुद्धिप्रति
विम्बरूपा जीव द्वितीय चतयम विम्बमूत तृतीयम । तथा च—

आकागस्य यथा भेद स्त्रिविधोदस्यत महान ।

जलागय महाकाग स्तदगच्छिन एवहि

प्रतिविम्बागयमपर दस्यत त्रिविध नर ॥१॥

बुद्धयवच्छिन्न-चतय भव पूज्य तथापर

आभासस्त्वपर विम्ब, भूतमेव त्रिधा चिति ॥२॥^२

अबुधरेव स्वस्मिन्वत त्व जीवत्व चारोप्यत । आभास मृपाबुद्धिरत
त्वतत्वबुद्धिरिति । ब्रह्मत्वविच्छिन्नमिति जीवात्मनोरक्ष्य प्रतिपादन परस्तोत्रम् ।
भेत्स्तुभ्रान्तिजयस्तत निवर्तिस्तु मत्स्यवमवितु गक्या । तथा च—

आभासबुद्धे वत त्वम, विच्छिन्न विचारिणि ।

साभिण्यारीष्यम भ्रान्त्या जीवत्व च तथा बुध ॥१॥

आभासस्तु मृपा बुद्धि रविद्या कायमुच्यत ।

अविच्छि नतु तद्ब्रह्म विच्छेत्तरतु विवर्त्यत ॥२॥

अविच्छिन्नस्य पूर्णेन एवत्व प्रतिपाद्यते ॥३॥^३

१२ लक्ष्मीनसिंह वरुणारसस्तोत्रम्

यताऽत्रपुष्पिकायामिदमवनाम् ।^४ ताभ्या-समतस्य विष्णोरवतारभूतस्य
नसिंहस्य चर्चा । तथा च—

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य गाविन्द-भगवन्-सूज्यपाद गिष्यस्य
भगव-पूज्य-पाद-श्रीमच्छंकराचार्यस्य कृती लक्ष्मी नसिंह-वरुणारस-स्तोत्र सम्पूर्णम् ।
स्तोत्रस्यास्य पाठेन नरा भगवच्चरण-वभसमवाप्नोति । तथा चोक्तम् ।

सदमी-नृमिह च-णाब्जमधुप्रतेन ।

स्तोत्र कृत गुमनर मुनिगवरण ।

य तत्पठति मनुजा हरिमक्नियुक्ता

त यान्ति तत्पद-सरोजमसण्डरपम ॥१॥^५

१ अष्टात्मरामायण १:१:११२ ११९ ११७

२ तत्रैव १:१:१० १०२ १ ९

३ तत्रैव १:१:१०७ ११०

४ शंकराचार्यस्य ५० ३२२

५ तत्रैव

आचार्य-रचितोऽत्र श्लोकानां सप्तदश । वसन्ततिलका छन्दः । दीर्घः समासयुतम् । सरलः सप्रसादम् । सानुप्रासम् । भगवत्स्वरूपवर्णनपरम् प्रेम्णोऽतिरिक्तनायदिति । तथा च—

श्रीमत्पयोधिनकेतनचक्रपाणः ।
 यागीन्द्रभोगमणिपराश्रितपूरायभूते
 योगीशशाश्वतक्षरण्यभवाब्धिपोत,
 लक्ष्मीनृसिंहममदेहि करवलम्बम् ॥१॥
 एकेनचक्रमपरेण करेण शङ्खम्—
 येन सिन्धुतनयामवलम्ब्य तिष्ठन् ।
 वामेतरेण वरदामयपद्मचिह्नम्
 लक्ष्मीनृसिंहममदेहि करवलम्बम् ॥२॥^१

१३ वाराहस्तोत्रम्

यतोऽत्र वाराहस्यभगवत्स्तोत्रम् ।

विष्णु-पुराणे चतुर्थाध्याय ३०तमः श्लोक-भारम् ४४तमः पादः श्लोकाः १५ । स्तोत्रकर्तारोमुनयः । धरया प्राधितोविष्णुर्वाराहरूपधृतवान् तस्य व्यापकरूपवीक्ष्यमुनयस्तत्तुष्टुबु ।

स्तोत्रजुवेदजगद्वाघानिवृत्तिकरयतो वाराहो भगवान्सस्तुत शान्तिं व्यधत् ।

सरले सानुप्रासेऽल्पसमासमयऽत्र भगवत् परमेश्वरस्याशभूतजगदिति वर्णनम् । भगवत्त्वव्याप्तमिदं जगदत्रमोहविभूद्वत्ततो जना अथरूपमवमुनयं पश्यन्ति । परमेश्वरश्चैव एव । तस्मात्परनायदस्ति । अनुप्रासप्रासितं धेदम् । भगवत् सगप्रवृत्तिजनानामुपकारिणी । तथा च तत्रैव—

एव सत्पूयमानस्तु, पृथिव्या धरणीधरः ।

साम-स्वरध्वनिश्रीमान्, जगज्परिधरम् ॥१॥

तत्तुष्टुस्तोत्रपरीतचेतसो, लोके जना यय निवसन्ति योगिनः ।

सनान्दनाद्याह्मतिनम्र-क्षरा धराधरधीर-तरोदतेक्षणम् ॥२॥

पदत्रमात्रान्तमूवं भवन्तमादिस्थितचागरविश्वमूर्तेः ।

विश्वस्यविदितं परमेश्वरोऽसि, प्रसीदनायोऽस्ति परावरस्य ॥३॥

जानस्वरूपमक्षितः, जगदवबुद्धयः ।

अयस्वरूपपश्यन्तो, आम्यन्ते मोहसम्पत्तये ॥४॥^२

उमुच्यवात्मननानिचयकवचक पचतामेत्यमानो ।

विम्बातगोचर स प्रविशति परमानन्दमात्मस्वरूपम् ॥१॥^१

सगर्भरावद्धेऽस्मि स्तोत्रे विष्णो पादादिभारम्य केशातवणनम् । आदौ तदस्नपाचजयचक्रकामुक नन्दक वीमोदनीना वणनम् । तत सुपणशेपेदिरापासु धरणे रेखा-पादतदगुलि नखालि जघादीना चर्चा तदतड्डगानाम् । दीप समासमयम् ।

१६ विष्णु पञ्जर स्तोत्रम्

यतोऽत्र भगवतोऽस्त्राणि क्षरीरागानि च बाहुपञ्जर-रूपाणि प्रोक्तानि तदेव च नाम । स्तोत्रे च^२

गण्ड-पुराणे श्री शङ्कर-नारायण-सम्वाद १३ शाध्याये १म श्लोकभारम्या ध्यायात् । श्लोका १३ । वक्ता चात्र हरिः ।

फलचास्य स्तानस्य जपन नर शत्रु विजयते । पुरा विष्णु भगवान् भगवते शङ्कराय ददौ । ततश्च प्रसारमगमत । तथा च—

एतज्जपन्नरोमस्त्या, शत्रूनविजयते सदा

एवमुक्त शङ्कराय वष्णव पञ्जर महत ।

पुरा रक्षायमोशान्या, वात्यावन्मावुपध्वज ॥२॥^४

भद्रुष्टुक्-बद्धमिदं भाषाऽत्र सरलादौ विग्रहणम् ततश्चाङ्गरक्षादिकम् । अल्पसमास नामगणनात्मक रूपेण स्तवनम् । तथा च तत्र—

प्रवक्ष्याम्यधुना ह्येतत् वष्णव पञ्जर क्षुभ ।

नमो नमस्त गोविन्द, चक्र गह्य सुदशनम् ॥१॥

मुसलशतनगुह्य पुण्डरीकाक्ष रक्षमम् ।

उत्तरस्या जगन्नाम, भवन्त शरणगत ॥२॥^५

नाम्नाननानेक पुराणेषु स्तोत्र घतम् तथा च वामनपुराण १७^१ अध्याऽग्नि पुराण २७ तमेऽध्याय गण्डपुराण ८६ तमेऽध्याय ६ २५ श्लोका ।

१७ विष्णु सहस्रनाम-स्तोत्रम्

यतोऽत्र विष्णो सहस्रनाम्ना वणनम् । स्तोत्रे चैदमवनाम—तथा च—

ईश्वर परम ब्रह्मा, परमात्मानमव्ययम् ।

विष्णु नामसहस्रेण स्तुवमुत्तो भवन्नर ॥१॥^६

१ शङ्करप्रपावत्याम् श्लोक ५२

२ तत्र ६ १८

३ गण्डपुराणे प० रामतेज पाण्डेय पं पुस्तकालय, काशी १९६३ १३।१

४ गण्डपुराणे १३।१३ तथा १३।१२

५ तत्र १३।१ तथा ४

६ तत्र १३।२

स्तोत्रमिदं सर्वपापविनाशनम् पठच्च द्विनोविष्णुत्वं क्षेत्रियोविजय वैश्यो
धनं सुखं शूद्रा विष्णुभक्तिं च लभत तथा च तत्र च—

शृणुष्वनावहिताभूवा, सर्वपापविनाशनम् ।

पठनद्विजश्च निष्णुत्व, क्षत्रियाजयमाप्नुयात् ।

वश्योऽनं सुप्तशूद्रो विष्णुभक्ति-समवित ॥१॥^१

अनुष्टुप्छन्दोबद्धमिदं विष्णो सठस्रनामात्मकं सर्वपापविनाशनम् ।
तत्र कानिचिन्नामा य यानुपलब्धानि । सम्पामवताराणां नामा यत्र वर्णितानि ।
प्रायः समस्त-पदान्यत्र । तत्रापि समानावाराणि यत्र पत्यन्तानि तत्रतामेव बहुषु
श्लोकेषु यत्र च यत्र कारणात्मकानि तत्र ता यत्र, यनात्मान्तानितत्र ता यत्र, तथा
च अजुनमीमादयोऽप्यस्य नामानि । तथा च—

वामुदेवो महाविष्णु, र्मानो वासवोवसु ।

बालचन्द्रविभावलो बलमन्द्रो बलाधिप ॥१॥

सदेवानां पतिश्चैव विष्णोनापतिरिव च ।

पतिं हिरण्यगर्भस्य, त्रिपुरात पतिस्तथा ॥२॥

अधनीधनप्रदाधय, यादवानाहितरत्न ।

अजुनस्यप्रियश्चैव अजुनो भीम एव च ॥३॥

भरतोजनकोजय, सर्वाङ्गा विवर्जित ।

निराकारोनिनिमित्तो निरातङ्को निराश्रय ॥४॥^२

१८ विष्णुस्तोत्रम्

यतात्र विष्णु-स्तात्रमनस्तदवनाम । पुराण एव स्तात्रनाम-वचनम् ।
यच्चकर्षागमस्तोत्रमिति ।^१ फलवचने च य एतेन पुमानित्यस्तु वास्तात्रेणमा
मजन् ।^४

भागवतमहापुराणे ३५ स्कन्धे ६५ अध्याये १५ इन्द्रमारुत्य २६ तम
पावत् । श्लोको २६ । फलवचनं च ४० तमे श्लोके ।

स्तोत्रस्यास्यपाठेन भगवान्विष्णु गीष्मप्रसीदति । तथा च—

य एनेन पुमानित्यस्तु वा स्तोत्रेण मामजेत ।

तस्या गुमप्रमीदेय सर्ववाम-वरद्वय ॥१॥^६

१ गङ्गपुराण १५।३ तथा १६

२ तत्रैव १५।४ १ ६ २८

३ भीमद्भागवते मूलभागे अष्टम सर्गकरणे शीता प्रस शोरछपुर २०१८, ३।६।१५

४ तत्रैव ३।६।४०

५ भीमद्भागवते मूलभागे अष्टम सर्गकरणे शीता प्रस शोरछपुर, २०१८, ३।६।४०

वसन्ततिलका तिलवीकृतेऽत्र भगवतो विष्णो स्तवनम् । भगवाश्च
मायातीत निगुणोऽपि समस्तावताराणामेकमात्र बीज । तस्य वनाभिकमलाद
ब्रह्मादिवभूव । माया-मोहित चेतसो नानामनोरयधिय शीतोष्णवातवप मिश्रमाना
अपि भगवन्त नोपासत । अनेकपयोऽपि दवशात् विस्मरन्ति ॥ तथा च—

दवाहताय रचना, ऋपयोऽपि दव ।

युष्मत्प्रसाद विमुखा इह सचरन्ति ॥^१

प्राणप्रयाण-नालेऽप्यस्य स्मरणेन नरा भुक्तिं गच्छन्ति अयमेव जगत
सर्गास्त्विति प्रत्यवहाराणां हेतु । लीसया नानारूपाणि विधत्ते नटस्यैवानुवृत्तिं
करोति ॥ स्तोत्रस्यामापासरला । सानुप्रासा सप्रसादा समासयुक्ता ।

१६ विप्रपत्नीकृत विष्णु स्तोत्रम्

सूच्योमेतदेवनाम फल-कथने चेदमेव नाम ।^२

तथा च—

विप्रपत्नीकृत स्तोत्रमिति ।^३

ब्रह्मवर्ते ४४ खण्डे १८ श्लाघ्याये व-दावनोपपन्नो ३६ तमश्लोक
मारम्य ४८ तम यावत् । श्लाघा १३ । गाश्चारयन्तो बाला दूरगतास्तत्र च
क्षुत्क्षामकण्ठा भगवन्तम-नययाचिरे । भगवतादिष्टा विप्रयागमता विप्रेभ्यश्चा
न्ममल-ध्वा विप्रपत्नी प्राययामासु पत्न्यश्च प्रम विह्वलित्वात्मन कृष्णान्तिव-
भुपेत्य यथाज्ञानं तं तुष्टुवु ।

स्तोत्रस्यास्य पूजाकाले पठनेन नरोऽबला भक्तिं लभते तथा च—

विप्रपत्नीकृत स्तोत्र पूजाकाले च य पठेत् ।

सर्गतिं विप्रपत्नीनां समते नात्र सगम्य ॥१॥^४

अत्र भगवत् सगुणनिगुणस्वरूप-वर्णनम् । तत्रैव साकं ब्रह्मविष्णुमहेशा
दीना तदशस्वेन कथनम् । तथा च—

सृष्टिस्थित्यन्त विषय य च दवास्त्रय स्मृता ।

ते त्वदशा सर्वबीजा ब्रह्मविष्णु महेश्वरा ॥१॥^५

भगवानेव महदादिसृष्टीनां सूत्रम् । पञ्चतन्मात्रात्मकं स सर्वशक्तीनां
मूलम् । अस्य महिमानं वक्तुं पावती-वमलाराधादयोऽममर्था ।

१ तत्रैव ३।६।१०

२ ब्रह्मवर्ते प० २

३ तत्रैव ४।१८।४८

४ ब्रह्मवर्ते प० ६

५ तत्रैव ४।१८।१७

२० विष्णु स्तोत्रम्

यतोऽत्रस्तोत्रे विष्णोदचर्चा फल-वचनपुस्तक पुस्तक धूमिदमेवताम् ।^१

शाक्तप्रमोद विष्णुतत्र ५५४ पृष्ठे घतमिदम् श्लोकाश्चात्र १३ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन धर्मायकाम मोक्षाणा चतुर्वगरूपाणा प्राप्ति । तथा

च—

प्रीणयेदनयास्तुत्या, जगन्नाथ जगन्मयम् ।

धर्माय-काममोक्षाणा माप्तये पुष्ट्योत्तमम् ॥१॥^२

सरले सानुप्रासे^३ त्र स्तोत्रे भगवतोदशावताराणा मत्स्यकूमवाराह-नृसिंह
वामन—परशुराम राम बलदेव कृष्णादीनामेकवश्लोकेन वचनम् । तयामव
ताराणामवनरणहेतु प्रमुखवच्य रूपेणोपन्यस्त । तथा च—

"भक्तान्तिमगन्मयाधिपाय स्तम्भान्तरालादुदितानृसिंह ।

रिपुसुराणा निशितनरवाग्र, विदारयत्तन्त्रवविस्मरामि ॥१॥

पुरा सुराणामसुराविजेतु, सम्भावयच्छ्रीवरचिह्नवैषम् ।

चकार य शास्त्रममोघवल्ग्व, तन्मूलमूत प्रणतोऽस्मिबुद्धम् ॥२॥

क्षीराम्बुधीनैपविनैपनल्पे, गयानमन्त्र स्मितगाभिवक्त्रम् ।

उप्लवनेत्राम्बुजमम्बुदाम्मसामाद्य श्रुतानामसकल्मसामि ॥३॥

कुल रघूणा समवाप्यज-म विधाय सेतु जलधेजलात्

लक्ष्मेश्वरव शमयाचकार, सीतापति त प्रणमामि भक्त्या ॥४॥^४

२१ विष्णु स्तोत्रम्

यतोऽत्रविष्णु स्तुत ।

देवी भागवत दशमे पञ्चमाध्याय २५मारभ्य २७तम यावत् श्लोक-
सख्या २७ । स्तोत्र-वर्तारो देवा ।

अस्य स्तोत्रस्य पाठेन नर दविन दम्बिमीतिव-त्तापहीनो भवति । तस्य
सर्वविषोपद्रवा शाम्यन्ति । मीर्षकसाधनमूता भक्ति च समते । तथा च
तत्र—

य एतन्पठत स्तोत्र बन्ध उर्याय मानव ।

मयि भक्ति पराकृत्वा न शोक न स्पन्देत्तदा ॥

अनन्मीकालवर्णा च, नात्रमत्तद्वहमुत्त ॥१॥^५

१ शाक्तप्रमोदे ५५४

२ तत्रव, श्लो० १३

३ तत्रैव ४ २ १२ ७

४ तत्रव देवीभागवते १ । १०२१ तथा २२

स्तोत्रेस्मिन् भगवतो विष्णो मत्स्याश्वक्छपनसिंहवराहाद्यवताराणां चतुर्विंशतिं कथिता । तेषामवताराणां शनावेनकवेन चरितमत्रोपनिष्टम् । यथा जलस्य त्रस्यप्वत-मुदबन्तरगमया विकारा परिदृश्यन्ते तथैव विष्णो गुणकर्मणिरूपाणि सन्ति नामानि । तस्यावताराश्च स्वेच्छयात्तवपुषि प्रयोजनं देस कालमनुसृत्य यथा जलघोभीन कूर्मन्य । एभिरेवतारैः स स्व विभूतिं सवत्र प्रमाणीकराति । दुराग्रहहीना नरा एषु कम्प्यवलम्ब्य संसाराणां वपारं कृतुं क्षमा भवति । भाषाविभ्रष्टचेतसश्चेतश्चेतश्च भ्रान्ता न तथ्यमयमवगन्तुं पारयन्ति ।

२२ शम्भुकृत श्रीकृष्ण-स्तोत्रम्

भगवता शम्भुना श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं कृतमिति तद्वत् नाम । पुराणे च तथैव घतं मिति शम्भुकृतं कृष्णस्तोत्रमिति ।^१

ब्रह्मवर्ते ३ येऽध्याये २४ तमे श्लोकमारभ्य २६ तमे श्लोकयावत् । श्लोका ५ । सप्त्यादौ शंकरस्तुष्टाव ।

स्तोत्रस्यास्य भयत रूपेण पठनेन नरो विजयं प्राप्नोति सवसिद्धिश्च तस्य जायते तस्य भिनश्च य धनादीनां नित्यं वद्धिर्भवति । तथा च तपश्च—

‘इति शम्भुकृतं स्तोत्रं यो जनः सयतं पठति ।

सवसिद्धिर्भवेत्तस्य विजयश्च पदे पदे ॥१॥

सततं वद्धते भिनः धनमश्वमेव च ।

शत्रुसन्त्यक्षययाति दुस्मानि दुरितानि च ॥२॥^२

सरलं स्तोत्रं भगवतः श्रीकृष्णस्य महिम्नप्रतिपादनं संक्षिप्तं पदस्तत्रापि तस्य महत्त्वमुदघोष्यते । भगवान् कृष्ण एवास्य जगतः कारणः स एव च वितत्यविश्वरूपेण तिष्ठति । सहारे रुद्ररूपेण विश्वसंहारते । ब्रह्मरूपेण च सृष्टिं विधत्ते । विष्णुरूपेण च रक्षति । समस्तं जगतामाधारः । न केवलं विश्वस्यापि तु तस्य कारणस्यापि कारणं श्रीकृष्ण एव तथा च स्पष्टं भवति दृश्यते यत्कृष्णात्परं । किमपि तत्त्वं नास्ति । तथा च तत्रैव—

विश्वं विश्वेश्वरेश च विश्वधनं विश्वज परम् ।

विश्वाधारश्च विश्वस्यम् विश्वकारणं कारणम् ॥१॥^३

२३ शिवकृत रामस्तवराज

भगवता शिवनानेन स्तवेन रामस्तुतः । शिवकृतत्वादस्य राजत्यं च

१ ब्रह्मवर्ते १।१।२८

२ तत्रैव

३ ब्रह्मवर्ते १।३।२५

स्वामाविश्रमतस्तदेवनाय । सूच्याचेदमेव नाम ।^१ फल-वधने च 'स्तवरा
राघवस्य थदणात् पापनाशनम् ।'^२ पुष्पिकाया च—

इतिथी गतवाटि रामचरिता-तगत-श्रीमदानन्द रामायणे विलास क
वा-मीकीय गजर-वृत्त रघुवीर स्तव राजो नाम प्रथम संग ।

आनन्द रामायणे ४थ विलास १मस्तावमारम्य ८६ तम पाव
श्लोका ८६ । रामदासा वक्ता विष्णुदास श्रोता ।

अस्य स्तोत्रस्य त्रिस-ध्यपठनेन नर सबसम्पत्त सौभाग्य चावाप्नोति
तथा च तनव—

य पठेच्छृणुयादवापि त्रिस-ध्यध्वमाचित ।

ब्रह्महत्यादि पापानि तत्समानिबहूनि च ॥१॥

हेमस्तयसुरापान, भुस्तल्पायुतानि च ।

शोबधाद्युपपापानि, चि तनामम्भवानि च ॥२॥

श्रीराम भ्रमरणनव यपोहति, न सशय ।

इद सत्यमिद सत्य, सत्य नैवायदु-यत ॥३॥^३

स्तोत्रे-स्मि-नादौ फल-वधन^४ ततो द्विभुजस्मभगवतो रामच
ध्यानम् । अत्र राम सच्चिदानन्दरूप^५ विनामहेतुर्विमलायताक्षो विश्वेश्वर
भणोरणापात्र महत्तद्वच महीमान् मत्स्यस्वरूपो दशरथात्मज । स एव भरस्या
कूर्मादि रूपेण नानातनूयते ।^६ सर्वे ब्रह्मादयो-स्यैवप्रभावात् ।

२४ श्रीकृष्णस्तोत्रम्

यतो-त्र श्रीकृष्णस्य स्तव । सूच्यामस्यव नाम्नालेख ।^७ उपसंहारे
इद ते वयित ध्यान स्तोत्र च कवच मुने ।^८

ब्रह्मवर्ते १म खण्डे २१ तमेऽध्याये २८ तम श्लोक मारम्य ५७
श्लोक पावत । श्लोका ३० । शौनवम सूत प्राह । सुदुलभमिद पुरा का
कुमाराय ददी ।

स्तात्रस्यास्य पाठेन नर भगवददक्षत प्राप्य दुःखादि मुक्तो भवति

१ आनन्दरामायणे ५० ११

२ तर्जव ४११।८२

३ तर्जव २११।८२ ८३ ८३

४ तर्जव ४११।१ २३

५ आनन्दरामायणे ४११।२४ ३३

६ ब्रह्मवर्ते ४११।३४।३८

७ तर्जव १।२१ ३

८ तर्जव १।२१।४४

जन्म मृत्यु जरा-व्याधिदुःखानि च न भवन्ति ।^१

सरलेऽत्रस्तोत्रं प्रथमं कल्पपादपमन्त्रतत्त । स च आ श्री नमो भगवते
रासमण्डलेश्वराय श्रीकृष्णाय स्वाहेति मन्त्रोक्तं कल्पपादपम् ।^२ अत्र भगवान्मृग
कोटिसमप्रभं वर्णितं । तस्य महिमाचानिवचनीयं स च नूतनजलधरः कचि
गारदनये गारदचन्द्रमुखः पद्मविष्णोः । मुक्ता-मणि-तिरस्वारिदत्त
पञ्चितकः । मुरलीयस्त-नरः कोटि-वन्द्यलावण्यः द्विभुजः पीतवासा रत्नकमूर
वलयवरत्नविभूषितः मयूरपिच्छशिखः मालतीवनमालालकतः । भाषा चास्य
सरला सरसा लघ्वी शान्त्याग्रना मल्प-समासा ।^३ अनुष्टुप चात्र छन्दः ।

२५ श्रीकृष्णस्तोत्रम्

यतोऽत्र श्रीकृष्णस्य वर्णनम् । सूच्यामिदमत्र नामोपक्रमे^४ च 'स्तोत्रं च
सामवेदोक्तं^५ फलवद्यन चापि श्रीकृष्णस्य स्तोत्रमिदमिति ।^६

ब्रह्मवर्ते ३५ खण्डे ३२ तमऽध्याये २८ तमः श्लोकमारभ्य ७८ तमः
श्लोकात् श्लोका ५१ ।

स्तोत्रमिदं धर्माधिकारं भोगदायकं हरिभक्तिदमिह सर्वेश्वर्यदमन्तं हरि
पददायकम् । स्वास्थ्यगुणविद्या धनमिति । तथा च—

श्री कृष्णस्य स्तोत्रमिदं त्रिसन्मयं पठेन्नरः ।

धर्माधिकारमोक्षाणां स दाता भारत भवेत् ॥१॥

हरिदास्य हरौ भक्तिं सभेत्स्तोत्रं प्रसादतः ।

इहलोकं जगत्पूया, विष्णु तुल्योभवन्नरः ॥२॥^७

अत्र परब्रह्मणो रूपं सूक्ष्मतमं सूक्ष्मतमं सगुणं निगुणजिह्वरूपमम् । अयमेव
सृष्टि स्थिति-मालनादिकम् कर्तुं नानारूपाणि विधत्ते । प्रकृतिं युक्त्यात्मक-स्वरूपं
जगत् स्रजं तदवभासादवभासते । सकलं जगदननौतप्रोतम् । विभूतिमत्सत्त्वप्यवशा
धिष्यमः । गीतायां च—

यदयं विभूतिमत्सर्वं, धीमदूर्जितमव वा ।

तन्मदेवावगच्छस्व ममतेजोऽशक्तमवम् ॥१॥^८

१ ब्रह्मवर्ते १।२१।४५ ५७

२ तत्र व १।२१।३

३ तत्र व १।२१।३३ ३६

४ तत्र व ५० ६

५ ब्रह्मवर्ते ३।३२।२८

६ तत्र व ३।३२।७३

७ तत्र व ३।३२।७३ ७४

८ धीमदुपमवदगीतायाम् १।४१

सरले सानुप्रासे मप्रसादऽनानुष्टुबछ दमा भगवतो गुणनामकीतनमिति ।

२६ श्रीराम भुजगस्तोत्रम्

भुजग प्रयात छन्दोमीरामचन्द्रस्य वणनमतस्तदेव नाम तथा च पुष्पि-
कायाम इति श्री मत्परमहंसपरिव्राजकाचायस्य श्रीमोविन्दभगवत्पूज्यपाद
शिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवत कृतौ श्रीराम भुजगप्रयात सम्पूर्णम् । १

घाचाय शंकर कृन्मिद श्लोकाश्चात्र २६ ।

वदानासारभूतस्यास्य पाठेन स्वम्वा ते चित्तम् च नरोरामचन्द्र एव
भवति । तथा च तत्रव—

भुजगप्रयात पर वेदसारम् । मुनिरामचन्द्रस्य भक्त्या च नित्यम् ।

पठन्ततः चित्तयस्वान्तरंग सएव रवय रामचन्द्र मधय ॥१॥^१

प्रवतारचन्द्रस्य रामचन्द्रस्यात्र परब्रह्मरूपेण सच्चिदानन्दगुणाधारा
धारहीनवरेण्य महद्बिम्बस्वरूपेण चिन्तनम् ।

विबुद्ध पर सच्चिदानन्दरूपम् गुणाधारभाधारहीन वरेण्यम् ।

महान् विमान्त गुहान्त गुणान्तम् सुखात् स्वयं धाम राम प्रपद्ये ॥१॥^२

अत्र रागाय मुरारिणां दस्यापि प्रयोगस्तथा—

हरे राम सीतापत रावणारे खरारे मुरारेऽमुरारे परेति,

लपन्त नयन्त सगकालमेव ममालोक्यालोकयाशेष बधो ॥१॥^३

२७ श्रीरामचन्द्राष्टकम्

यतोऽत्ररामचन्द्रविषयकमष्ट श्लोका फलकयते चेदमवनाम् ।

श्रीरामचन्द्रस्यवराष्टक त्वाम्

मयरित देवि मनोहर व ॥४॥

अनन्त रामायणे सारकाण्डे १२ अध्याय ११६ तम श्लोकमारभ्य
१२६ तम यावन । श्लोका ६ । मुद्धानन्तर रावणे हत शिवनाकारि ।

ये मनोहरमेतदष्टक पठन्ति शृण्वन्तिगणानि च त स्वीय सबकामान्
समन्ते । तथा च—

श्रीरामचन्द्रस्य वराष्टक त्वा मयरित देवि मनोहर ये ।

पठन्ति शृण्वन्ति गुणन्ति भक्त्या त स्वीय कामा प्रलभन्ति नित्यम् ॥१॥^४

१ शंकरप्रयावत्याम् पृ० ३८१

२ तत्रव श्लोक० २६

३ तत्रैव श्लोक० १

४ तत्रैव श्लोक २६

५ अन्तदरामायण ५० राखतेन सम्पादित पण्डित पुस्तकालय, काशी १९२८ पृ० १४१

६ तत्रैव १११२१२४

इन्द्रवज्राद्यदोऽद्भुतं सरनसरत्त सगौतात्मजम् च प्रथमं गरीर-स्वभा-
वादि वणनम् । श्रीराम चन्द्रोन्नतनजलधरश्चि सीता-वत्नम् वरुण ससार
सारोऽविकार स्वासीमशौर्षेण विनागिनारि राक्षसघ्न मनोहरश्चास्ति ।

२८ श्रीरामनामाष्टोत्तरशतनाम स्तात्रम्

यतोऽत्र भगवता रामचन्द्रस्याष्टोत्तरं गतनाम्ना वणनम् । सूच्यामिदमव-
नाम^१ पञ्चवचने पुष्पिपाया च । तथा च—

अष्टोत्तरं गतनाम्ना रामचन्द्रस्य पावनम् ।

एतत्प्रोक्तं मयाथेष्टं सर्वपापनाशनम् ॥१॥

इति श्री धतर्रोडि रामचरितमानस श्रीमन्नाम रामायणे वाल्मीकीये
यागवाण्डे श्रीरामनामाष्टोत्तरं गतस्तोत्रं नाम पञ्चमोऽध्याय इति ।^३

प्रान- रामायणे ३ये याग वाण्डे पञ्चमेमर्गे १६ तमं श्लोकमारभ्य ५४
तमं यावत् । द्वात्रिंश ३६ । रामनामो वक्ता विष्णुदास धाता ।

मदष्ट वमयगादय भुवि चरति तं वातनमार्गेणसद गतिधान्ति । ब्रह्म
हत्यादिसर्वपातत्र पुजा गार्ह्यति । तथा च—

प्रचरिष्यति तत्लाजे प्राण्यदष्टवर्गान द्विज ।

तस्यरीतनमात्रेण जना यास्यन्ति सदयतिम् ॥१॥

तावदविजम्भते पाप ब्रह्म हत्या पुंस्मरम् ।

यावन्नामाष्टवर्गान पुरयो नहि कीतयत् ॥२॥

तावदयममटा क्रूरा सचरिष्यन्ति निभया ।

यावच्छीरामचन्द्रस्य, गतनाम्ना न कीतनम् ॥३॥

ब्रह्महत्यादिपापाना निपृतिं यदि वाञ्छति ।

रामस्तोत्रमासमकं पठित्वामुच्यते नर ॥४॥^४

सरलेऽनुष्टुपछन्दोऽद्भुतमगवत् परब्रह्मणेन कीतनम् सहस्रशीप
सहस्राक्षो विस्वतोमुखो हिरण्यगर्भाग्निनामानि ।

२९ श्रीविष्णु-सहस्रनाम

यतोऽत्र विष्णोर्भगवत् सहस्रनाम्ना वणनम् । स्तोत्रान्ते पुष्पिपायाम
वेदमेव नाम ।

इति नारद-माचरात्रोक्त श्रीविष्णोर्नामसहस्रं समाप्तम् ।^५

१ तत्रव ५० १

२ तत्रव ३।५।४२

३ आनन्दरामायण ५० २२८

४ तत्रव ३।५।४३ ४५ ४६

५ शाकतप्रभो २ ०८, बाम्ब ५० २७५

नारद पाचरात्रत शाक्तप्रमोदे धृतम् । श्लोका — इचात्र २२४ । प्रवता
महादेव पावती प्रति ।

अस्य श्री विष्णु सहस्र नामस्तोत्रस्य पाठादब्रह्म हत्यादि पापानि शाम्यति ।
जयन्तपात्रतादीनि कर्माणि विष्णु सहस्रनाम्न पोडशी कर्त्ता नाहति । तथा
च—

अत सर्वाणि तीर्थानि, जलचक्र प्रवाहजम् ।

विष्णोर्नमिमहन्नस्य, कृत्ता नाहन्ति पाङ्गीम् ॥१॥

आदावन विष्णुगिरिप्रश्नोत्तर ततामहादेवपावतीप्रश्नोत्तरम् (महादेवश्च
पावतीप्रश्नोत्तरम्) महादेवश्च पावतीम् प्राह । विनियोगाकरन्यासाग्रासन्ति
ध्यानम् ततसहस्र नाम्ना कथनम् । सामसिकायेव नामानि बाहुल्येनोपलभ्यन्ते ।
तत्र च प्रायणकसमाप्ति यथा—

नित्योदितोनित्य युक्तो नित्यानन्द सनातन ।

मायापतियोगपति, कवत्यपतिराधव ॥१॥

योगप्रिया योगमया नवबन्धवमोचन ।

पुराण पुरुष प्रत्यक् चैत य पुरुषात्तम ॥२॥^१

अवतार-सम्बन्धि गुण कर्मानुष्पाणिनामान्यपि तथा च—

बौगलेन्द्रोवीरवाहु, सत्याथत्यक्तसादर ।

यशोगानदोनदी धरणीमण्डलोदय ॥३॥^२

३० श्रीहरिनामाष्टकम्

यतोऽत्र भगवतो नाम्नाष्टकम् । पुस्तके धृत नाम । युष्पिकाया च

इति श्री स्वामिब्रह्मानन्द विरचित श्री हरिनामाष्टक सम्पूर्णम् ।^१

स्वामिब्रह्मानन्द विरचितमिदमत्र श्लोका ६ बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी
संस्करण पृ० ७८ ।

स्तात्रस्यास्य निरन्तर पाठेन नरो विष्णो परम पदमधिगच्छति । पुनजम्
मरणादिदुःखं न गच्छति । तथा च—

इयच्छक भगवत सतत नरा यो नामकित पठति नित्यमनयचेता ।

विष्णा पर पदमुपति पुननजातु मातु पयाधररस पिबतीहसत्यम् ॥१॥^४

सरल सानुप्रास प्रसाद सम्बलिते भ सम्बाधनान् भगवन्नामभि सस्तव ।
तत्र च विविधावताराणा नामानि श्रीकृष्ण नसिंह रामादीनामिति । तथा च—

१ शाक्तप्रमोद २० = बाम्ब श्लोक १८ २

२ तत्र १२५

३ बह्वस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे २० ३ पण्डित पुस्तकालय पृ० ७८

४ तत्र १, श्लोक ६

श्रीकेशवाच्युत मुकुन्द रथारूपाणं गाविन्द माधव जनादन दानवारे ।
 नारायणामग्नये त्रिजगन्निवास जिह्वे जपेति मतत मधुराक्षराणि ॥१॥
 श्रीराम रावणरिषा रघुवश्वेनो सीतापत दशरथात्मज राजसिंह ।
 सुग्रीवमित्र मृगवधन चापपाणे जिह्वे जपेति सतत मधुराक्षराणि ॥२॥'

३१ श्री हरि स्तोत्रम्

यतोऽनमभवत् श्रीहरे स्तोत्रम् । पुस्तकम्योपक्रमोपसहारयोरेतदेव नाम
 तथा च— श्री हरिस्तोत्रम् * पुष्पिकाया च—

इति श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्द विरचित श्री हरि-स्तोत्र सम्पूर्णम् ।
 स्तोत्रस्यास्य रचयिता ब्रह्मानन्द । श्लोकाश्च ६ समाहितमना स्तोत्र
 स्यास्य पाठेन नर भगवतो विद्याक लोक गच्छति । जराज-मशोकानि निवृत्तौ
 भवति । तथा च—

इदं यस्तु नित्यं समाधाय चिन्तय
 पठेदष्टकं कष्टहार मुरारे ।
 सविष्णोर्विशोकं ध्रुवं यातिलोकम् ।
 जराज-मशोकं पुनर्विन्दते ना ॥१॥*

सरल सानुप्रास प्रसादोपेत वणस्पत्यादियुक्तमिदम् भजे हृमिति चतुस्रपाद
 कलित मनोहरानि सहृदयानाम् । अनुप्रासमग्न्या भाषायाविशेषेणाब्रह्मस्तथा च—
 जगज्जालपाल वचत्कण्ठमालम् शरच्चन्द्रमाल महादत्य-कालम् ।
 नमोनीलकाय दुरावार मायम सुपदभासहाय भजेऽहम् ॥१॥
 सुरालीवरिष्ठ त्रिलोकी वरिष्ठम् गुरुणा गरिष्ठं स्वरूपकनिष्ठम् ।
 सदायुद्धधीर महावीर वीरम् वरोम्भीधितीर भजेऽहम् भजेऽहम् ॥२॥*

(ग) सामान्यस्तावत्राणि—(३०३)

- १ अक्रूर वृत्त श्रीहृष्ण-स्तोत्रम् श्लोका १७ अ० व० पु० ४।७०।५७ ७३ ।
 भक्तिदम् ।
- २ अच्युताष्टकम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयोध तम आचार्य शंकर
 कृतम् हरिविषयकम् ।
- ३ अच्युताष्टकम् श्लोका ६ । आचार्य शंकर-कृतम् निखिल-दुःख निवर्त्ति

१ तत्रैव १ प

२ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे प ७८

३ तत्रैव श्लोक १

४ तत्रैव श्लोक ८

५ तत्रैव श्लोक

करम् । अद्वत-सम्प्रदाये प्रसिद्धम् ।

- ४ अच्युत-स्तोत्रम् । श्लोका ५६ । गण्डपुराणे २२६।१ ५६ । मोक्षदम् ।
- ५ अच्युत-स्तोत्रम् श्लोका २३ । विष्णुपुराणे १।१२।१३ ७५ । राज्यादि-
सौख्यदम् ।
- ६ अदितिकन विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २५ । मत्स्यपुराणे २४३।१३ ३७ ।
मनोरथप्रपूरकम् ।
- ७ अहल्या कृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २३ । अध्यात्मरामायणे १।५।४३-
६५ । पाप निवृत्तिपूर्वकं मोक्षदम् ।
- ८ आनन्दारय-स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री स्तवकल्पद्रुमे श्रीमद्रूपगोस्वामि-
कृतम् जनप्रियकारकम् ब्रजराजसामीप्यदम् । निम्बाकसम्प्रदाये
प्रसिद्धम् ।
- ९ आनिषोडशी-स्तोत्रम् श्लोका १७ । आयनसिंहकृतम् स्तोत्राणवे,
पृ० ४३४ भगवत्कृपा-पानम् ।
- १० आतनाण परायण स्तोत्रम् श्लोका ५५ । [आचार्य-यास-कृतम्
स्तोत्राणवे १६४ पृष्ठ । धर्मादि मोक्ष प्रदम् ।
- ११ इन्द्रकन्थीविष्णुस्तोत्रम् । श्लोका २१ श्र० व० ४।२१।१७६-१६६ ।
कण्ठमलिकरम् ।
- १२ इन्द्रधन्वन्तविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५८ । नारद-पुराणे २।५३।१० ६८ ।
सवायदम् फलकथने ५४ अध्याय ।
- १३ इन्द्रधन्वन्तविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ६५ । ब्रह्मपुराणे [४६।३ ६७ ।
धर्मयिकामलम् ।
- १४ उत्तमकृत विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका २१ । नारदपुराणे ३८।२२ ५३ ।
सकलायलम् ।
- १५ कमलापयष्टकम् श्लोका ६ । स्वामिब्रह्मानन्द कृतम् बह्वस्तोत्र
रत्नाकरयो स्तोत्ररत्नावल्या च विष्णु-पद-दायकम् ।
- १६ कमलेण मालास्तोत्रम् श्लोका ८ । श्रीनारायणायन कृतम् । बह्वस्तोत्र
रत्नाकरे काशी-संस्करणे । दास्य भक्तिदम् ।
- १७ कल्किस्तोत्रम् श्लोका ११ । कल्किपुराणतो बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी
संस्करणे कीर्तन पर भक्तिदम् ।
- १८ कातवीर्यकवच-स्तोत्रम् श्लोका १३४ । नारदपुराणे ७७।४-१३७ ।
अग्निनायदम् ।
- १९ कातवीर्याजुनसहस्रनाम श्लोका १४७ । उड्डीगामरत-त्रत ।
सवयदम् ।
- २० कातवीर्याजुनकवचम् श्लोका ८ । डामरत-त्रत सत्रुनाशकरम् ।

श्रीकेशवाच्युत मुकुन्द रथागपाण, गोविन्द माधव जनादा दानवारे ।
 नारायणामरपते त्रिजगन्निवास जिह्वे जपति मत्तत मधुगन्धराणि ॥१॥
 श्रीराम रावणरिपो रघुवश्वेनो, भीतापत दशरथात्मज राजमिह ।
 सुग्रीवमित्र मृगवधन चापपाणे जिह्वे जपेति सतत मधुराक्षराणि ॥२॥^१

३१ श्री हरि स्तोत्रम्

यतोऽत्रमगवत श्रीहरे स्तानम । पुस्तकस्योपक्रमापसहारयोरेतदेव नाम
 तथा च— श्री हरिस्तोत्रम् ^१ पुण्डिकाया च—

इति श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्द विरचित श्री हरि-स्तोत्र सम्पूर्णम् ।^१
 स्तोत्रस्यास्य रचयिता ब्रह्मानन्द । श्लोकाश्च ६ समाहितमना स्तोत्र
 स्यास्य पाठेन नर भगवतो विशोक शोक भञ्जति । जराजमशोकाणि निवृत्तौ
 भवति । तथा च—

इदं यस्तु नित्यं समाधाय चिन्तय
 पठेदष्टकं कष्टहारं मुरारे ।
 सविष्णोर्विशोकं ध्रुवं यातिलोकम् ।
 जराजमशोकं पुनर्विन्दते नो ॥१॥^४

सरल सानुप्रास प्रसादापन वणस्पत्यादियुक्तमिदं भजेऽहमिति चतुष्टयाद
 कलित मनोहरानि सहृदयानाम् । अनुप्रासमय्या भाषायाविशेषेणाग्रहस्तथा च—
 जगज्जालपाल कचत्क्ण्ठमालम्, गरुच्चन्द्रमाल महादत्य-कालम् ।
 तमोनीलकाय दुरावार मायम् सुपदमामहाय भजेऽहम् ॥१॥
 सुगन्धीवरिष्ठ त्रिलोकी वरिष्ठम् गुरुणा गरिष्ठ स्वरूपकनिष्ठम् ।
 सदायुद्धधीर महावीर वीरम् वरोम्भोधितीर भजेहम् भजेऽहम् ॥२॥^५

(ग) सामान्यस्तोत्राणि—(३०३)

- १ अनुरक्त श्रीकृष्ण स्तानम इत्याका १७ ब्र० व० पु० ४।७०।५७ ७३ ।
 भक्तिदम् ।
- २ अच्युताष्टकम् श्लोका ६ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरयोध तम आचार्य शंकर
 कृतम् हरिविषयकम् ।
- ३ अच्युताष्टकम् श्लोका ६ । आचार्य शंकर-कृतम् निखिल दुःख निवर्त्ति

१ तत्रैव १ प

२ बह्वस्तोत्ररत्नाकर काशी मस्करण ५० ७८

३ तत्रैव श्लोक १

४ तत्रैव श्लोक ८

५ तत्रैव श्लोक

- वरम् । अद्वत-सम्प्रदाये प्रसिद्धम् ।
- ४ अच्युत स्तोत्रम् । श्लोका ५६ । गरुडपुराणे २२६।१ ५६ । मोक्षदम् ।
- ५ अच्युत स्तोत्रम् श्लोका २३ । विष्णुपुराण १।१२।५३ ७५ । राज्यादि सौख्यदम् ।
- ६ अदितिकृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २५ । मत्स्यपुराणे २४३।१३ ३७ । मनोरथप्रपूरकम् ।
- ७ अहल्या कृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २३ । अष्टात्मरामायणे १।५।४३ ६५ । पाप निवर्त्तिपूर्वकं मोक्षदम् ।
- ८ आनन्दारय-स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री स्तवकल्पद्रुमे श्रीमद्रूपगोस्वामि कृतम् जनप्रियवारकम् स्रजराजसामीप्यम् । निम्बाकसम्प्रदाये प्रसिद्धम् ।
- ९ आर्तिपोडशी स्तोत्रम् श्लोका १७ । आयनसिद्धकृतम् स्तोत्राणवे, पृ० ४३४, भगवत्कृपा पात्रम् ।
- १० आतनाण परायण-स्तोत्रम् श्लोका ५२ । [आचार्य-यास कृतम् स्तोत्राणवे १६४ पृष्टे । धर्मादि-भोग्य प्रदम् ।
- ११ इन्द्रकनथीकृष्णस्तोत्रम् । श्लोका २१ ब्र० व० ४।२१।१७६-१६६ । कृष्णमत्तिकरम् ।
- १२ इन्द्रधम्मकृतविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५८ । नारद-पुराणे २।५३।१० ६८ । सवायम् फलकथने ५४ अध्याये ।
- १३ इन्द्रधुम्नकृतविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ६५ । ब्रह्मपुराणे [४६।३ ६७ । धर्मायकामदम् ।
- १४ उषस्कृत विष्णु स्तोत्रम् श्लोका २१ । नारदपुराणे ३८।२२ ५३ । सवलायम् ।
- १५ कमलापयष्टकम् श्लोका ६ । स्वामिब्रह्मानन्द कृतम् बह्वस्तोत्र रत्नाकर्यो स्तोत्ररत्नावल्या च विष्णु पद-दायकम् ।
- १६ कमलेश मालास्तोत्रम् श्लोका ८ । श्रीनारायण-यास कृतम् । बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी मन्त्रकरणे । तस्य भक्तिदम् ।
- १७ कल्किस्तोत्रम् श्लोका ११ । कल्किपुराणतो बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी संस्करणे कीर्तन पर भक्तिदम् ।
- १८ कातवीर्यवच-स्तोत्रम् श्लोका १३४ । नारदपुराणे ७७।४-१३७ । प्रशिलायदम् ।
- १९ कातवीर्याजुनसहस्रनाम श्लोका १४७ । उड्डोपाधिरत-त्रत । सवयदम् ।
- २० कातवीर्याजुनवच-स्तोत्रम् श्लोका ८ । कामरत-त्रत क्षत्रनाशकरम्

श्रीकेशवाच्युत मुकुन्द रथागपाणे गोविन्द माधव जनादन दानवारे ।
 नारायणामरपते त्रिजगन्निवास जिह्वे जपेति मतत मधुगन्धराणि ॥१॥
 श्रीगम रावणरिपा रघुवशक्नो सीतापत दशरथात्मज राजसिंह ।
 सुग्रीवमित्र मृगवधन चापपाणे जिह्वे जपति सतत मधुराक्षराणि ॥२॥'

३१ श्री हरि-स्तोत्रम्

यतोऽत्रमगवत श्रीहरे स्तानम । पुस्तकस्थोपक्रमोपसहारयोरेतदेव नाम
 तथा च—“श्री हरिस्तानम”^१ पुष्पिकाया च—

इति श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्द विरचित श्री हरि-स्तोत्र सम्पूर्णम् ।^१

स्तोत्रस्यास्य रचयिता ब्रह्मानन्द । इलाहाबाद ६ समाहितमना स्तोत्र
 स्यास्य पाठेन नर भगवतो विशोक लोक गच्छति । जराज-मशोकादि निवृत्तो
 भवति । तथा च—

दद यस्तु नित्य समाधाय चिन्म
 पठेत्पटक कष्टहार मुरारे ।
 सबिष्णाविष्ठाक ध्रुव यातिलोकम् ।
 जराज-मशोक पुनर्विदते नो ॥१॥^४

सरल सानुप्रास प्रसादापेन वणस्पत्यादियुक्तमिदम् भजेहमिति चतुषपाद
 कलित मनोहरति सहृदयानाम् । अनुप्रासमय्या भाषायाविशेषेणानुग्रहस्तथा च—

जगज्जालपाल बन्धकप्लमालम् गरच्चन्द्रमाल महादत्त-कालम् ।
 नमोनीलकाय दुरावार मायम् सुपदमासहाय भजेऽहम् ॥१॥
 सुरालीवरिष्ठ त्रिलोकी वरिष्ठम् गुरुणा गरिष्ठ स्वल्पकनिष्ठम् ।
 सदायुद्धधीर महावीर-वीरम् बरोम्भीधितीर भजेहम् भजेऽहम् ॥२॥^५

(ग) सामान्यस्तोत्राणि—(३०३)

१ अक्षर-वृत्त-श्रीवृष्ण-स्तानम इतीका १७, ब० व० पु० ४।७०।५७ ७३ ।
 मत्तिहम् ।

२ अच्युताष्टकम् इतीका ६ । वृत्त-स्नात्ररत्नाकरयाचनम् आचार्य शंकर
 वतम् हरिविषयकरम् ।

३ अच्युताष्टकम् इतीका ६ । आचार्य-शंकर-जनम् निवृत्त-दुःख निवृत्ति

१ तत्रैव १ ८

२ बहुस्तोत्ररत्नाकर राज्ञी संस्करण ५० ७८

३ तत्रैव इतीका १

४ तत्रैव इतीका ८

५ तत्रैव इतीका

वरम् । अद्वैत-सम्प्रदाये प्रसिद्धम् ।

- ४ अच्युत स्तोत्रम् । श्लोका ५६ । गरुडपुराणे २२६।१ ८६ । मोक्षदम् ।
- ५ अच्युत स्तोत्रम् श्लोका २३ । विष्णुपुराणे १।१२।५३-७५ । राज्यादि-
सौख्यदम् ।
- ६ अदितिकृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २५ । मत्स्यपुराणे २४३।१३ ३७ ।
मनोरथप्रपूरकम् ।
- ७ महत्या कृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २३ । अघ्यात्मरामायणे १।५।४३-
६५ । पाप निर्वातिपूजक मोक्षदम् ।
- ८ आनन्दारय-स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री स्तवकल्पद्रुमे श्रीमद्रूपगोस्वामि
कृतम् जनप्रियकारकम् ध्वजगणसामीप्यदम् । निम्बाकसम्प्रदाये
प्रसिद्धम् ।
- ९ आर्तिपोडशी-स्तोत्रम् श्लोका १७ । आयनसिंहकण्ठ स्तोत्राणवे
पृ० ४३४, भगवत्कृपा पानम् ।
- १० आतत्राण परायण स्तोत्रम् श्लोका ५५ । [आचार्य-यास कृतम्
स्तोत्राणवे १६४ पृष्ठे । धर्मान्नि मोक्ष प्रदम् ।
- ११ इन्द्रकन्यीकण्ठस्तोत्रम् । श्लोका २१ ब० व० ८।२१।१७६ १६६ ।
कण्ठमस्तिकरम् ।
- १२ इन्द्रधुम्नकनविष्णुस्तोत्रम्, श्लोका ५८ । नारद-पुराणे २।५३।१० ६८ ।
सवायदम् फलकयन ५४ अध्याये ।
- १३ इन्द्रधुम्नकनविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ६५ । ब्रह्मपुराणे [४६।३ ६७ ।
धर्माधिकारम् ।
- १४ उत्तकनक विष्णु स्तोत्रम् श्लोका २१ । नारदपुराणे ३८।२२ ५३ ।
मङ्गलाश्रम् ।
- १५ कमलापयष्टकम् श्लोका ६ । स्वामिश्रहानन्द कृतम् बहुस्तोत्र
रत्नाकरयो स्तोत्ररत्नावल्या च विष्णु पद-शायकम् ।
- १६ कमलेश मानास्तात्रम् श्लोका ८ । श्रीनारायणशक्त कृतम् । बहुस्तोत्र
रत्नाकरे काशी सत्करणे । दास्य भक्तिदम् ।
- १७ कल्किस्तोत्रम् श्लोका ११ । कल्किपुराणतो बहुस्तोत्र रत्नाकरे काशी
सत्करणे कीर्तन पर भक्तिदम् ।
- १८ कातवीर्यवचन-स्तोत्रम् श्लोका १३४ । नारदपुराणे ७७।४ १३७ ।
अभिनायदम् ।
- १९ कातवीर्याजुनसहस्रनाम श्लोका १४७ । उद्बोधापरतत्रत ।
संबधम् ।
- २० कातवीर्याजुनवचनम् श्लोका ८ । कामरतत्रत त्रिनाशकरम् ।

श्रीकेशवाच्युत मुकुन्द रथागपाण गोविन्द भागव जनादन दानवार ।
 नारायणाभरपते त्रिजगन्निवाम जिह्वे जपति मदन मधुराभराणि ॥१॥
 श्रीराम रावणरिपो रघुवर्षातो सीतापत दशरथात्मज राजसिंह ।
 सुग्रीवमित्र मृगवधन चापपाणे जिह्वे जपति सनत मधुराभराणि ॥२॥

३१ श्री हरि स्तोत्रम्

यतोऽत्रभगवत श्रीहरे स्तोत्रम् । पुस्तकम्योपत्रमोपसहारयोरेतदेव नाम
 तथा च— 'श्री हरिस्तोत्रम्' * पुष्पिकाया च—

इति श्रीमत्स्वामिब्रह्मानन्द विरचित श्री हरि-स्तोत्र सम्पूर्णम् ।
 स्तोत्रस्यास्य रचयिता ब्रह्मानन्द । श्लोकाश्च ६ समाहितमना स्तोत्र
 स्यास्य पाठेन हर भगवतो विनोक्तं शोकं भञ्जति । जराजं मशोकादि भिन्नं तो
 भवति । तथा च—

इदं यस्तु नित्यं समाधाय चिन्तय
 पठेदष्टकं कष्टहार मुरारे ।
 सविष्णोर्विशोकं ध्रुव यासित्वात्मम् ।
 जराजं मशोकं पुनर्विन्दते नो ॥१॥*

सरल सानुप्रास प्रसादीपत वणस्पत्यादियुक्तमिन्म भजेऽहमिति चतुधपाद
 कलित मनोहरति सहृदयानाम् । अनुप्रासमय्या भाषायाविशेषेणाग्रहस्तथा च—
 जगज्जालपाल कचत्वण्ठमालम् शरच्चन्द्रमाल महादत्यन्कालम् ।
 नमोनीलकाय दुरावार मायम सुपदमासहाय भजेऽहम् ॥१॥
 सुरालीवरिष्ठ त्रिलोनी वरिष्ठम् गुरुणा गरिष्ठ स्वरूपकनिष्ठम् ।
 सदायुद्धधीर महावीर-वीरम्, वरोम्भीधितीर भजेहम् भजे हम् ॥२॥*

(ग) सामान्यस्तोत्राणि—(३०३)

- १ अक्षरं वृत्तं श्रीवृष्ण-स्तोत्रम् श्लोका १७ अ० व० पु० ४।७०।५७ ७३ ।
 भक्तिदम् ।
- २ अष्टयुताष्टकम् श्लोका ६ । बहुस्तोत्ररत्नाकरयोध तम आचाय शर-
 कतम् हरिविषयकरम् ।
- ३ अष्टयुताष्टकम् श्लोका ६ । आचाय शर-स्तोत्रम् निखिल दुःख निवर्ति

१ तत्त्व १ ८

२ बहुस्तोत्ररत्नाकर कीर्ती सस्तरण प ७८

३ तत्त्व श्लोक १

४ तत्त्व श्लोक ८

५ तत्त्व श्लोक

वरम् । अद्वैत-सम्प्रदाये प्रसिद्धम् ।

- ४ अच्युत स्तोत्रम् । श्लोका ५६ । गरुडपुराणे २२६।१ ५६ । मोक्षदम् ।
- ५ अच्युत स्तोत्रम् श्लोका २३ । विष्णुपुराणे १।१२।१३-७५ । राज्यादि-
सौख्यदम् ।
- ६ अदितिकृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २५ । मत्स्यपुराणे २४३।१३-३७ ।
मनोरथप्रपूरकम् ।
- ७ अहल्या कृत विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २३ । अथात्मरामायणे १।५।४३-
६५ । पाप निवृत्तिपूर्वक मोक्षदम् ।
- ८ आनन्दारय-स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री स्नयकल्पद्रुमे श्रीमद्रूपगोस्वामि
कृतम् जनप्रियकारकम् ब्रजराजसामीप्यदम् । निम्बाकसम्प्रदाये
प्रसिद्धम् ।
- ९ आतिथोद्गी स्तोत्रम् श्लोका १७ । आयनसिंहवनम् स्तोत्राणवे,
पृ० ४३४, भगवत्पञ्चाननम् ।
- १० शातत्राण परायण स्तोत्रम् श्लोका १५ । [आचार्यव्यास-कृतम्,
स्तोत्राणव १६४ पृष्ठे । धर्मानि मोक्ष प्रदम् ।
- ११ इन्द्रकनकविष्णुस्तोत्रम् । श्लोका २१ ब्र० व० ४।२१।१७६-१८६ ।
वर्णभक्तिवरम् ।
- १२ इन्द्रधुम्नकनविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५८ । नारद-पुराणे २।५३।१० ६८ ।
सर्वायुष्म फलकषण ५४ अध्याये ।
- १३ इन्द्रधुम्नकनविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ६५ । ब्रह्मपुराणे [४६।३ ६७ ।
धर्मायनामम् ।
- १४ उत्तकवन विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका २१ । नारदपुराणे ३८।२२ २३ ।
भक्तलायम् ।
- १५ कमलापयष्टवम् श्लोका ६ । स्वामिब्रह्मानन्द कृतम् बृहत्स्तोत्र
रत्नाकरयो स्तोत्ररत्नावल्या च विष्णु-सन्ध्यायकम् ।
- १६ कमलेन मालास्तोत्रम् श्लोका ८ । श्रीनारायणस कृतम् । बृहत्स्तोत्र
रत्नाकरे बाष्पी-मस्करण । दास्य भक्तिम् ।
- १७ कलिस्तोत्रम् श्लोका ११ । कल्किपुराणतो बृहत्स्तोत्र-रत्नाकरे बाष्पी
सस्करणे कान्त पर भक्तिम् ।
- १८ कालबीजवच-स्तोत्रम् श्लोका १३४ । नारदपुराणे ७७।४ १३७ ।
प्रणिनामम् ।
- १९ कालबीजार्जुनाभ्यानाम् श्लोका १४७ । उद्दीगामरतत्रत ।
मन्त्रयम् ।
- २० कालबीजानुनयवच-स्तोत्रम् श्लोका ८ । डामरतत्रत पञ्चनामकम् ।

- २१ वातवीर्याजुनक्षयचम् श्लोका १५६ । डामरतत्रत सवसिद्धिदम् गन्तु
नागनपरम् ।
- २२ वातवीर्य-स्तोत्रम् । श्लोका १६ । वा० वि० पु० स्तोत्रालये । शिप्र
सिद्धिदम् ।
- २३ वम-स्तोत्रम् । श्लोका ६ । दे० मा० ८।१०।२ ७ । सवमोन्मथरम् ।
- २४ कुज विहायषट्कम् । श्लोका ६ । श्रीस्तव-वत्पद्म पृ० २८० ।
श्रीमन्नृपगोस्वामिकवम् सौभाग्य-रम् । राधावन्तम सम्प्रश्रय प्रसिद्धम् ।
- २५ कुजविहायषट्कम् । श्लोका ६ । श्रीस्तव-वत्पद्म । सौभाग्यकरम्
मोक्षम् च ।
- २६ कण्ठ-वर्णामृतम् श्लोका ३२८ । लीलागुर्व रचितम् भक्तिदम् ।
- २७ कण्ठदादनामस्तोत्रम् । श्लोका ७ । महाभारतानुगासनपयतावहस्तोत्र
रत्नाकरे काशी-संस्करणे । सवपापविमुक्तिदम् ।
- २८ कण्ठ शतनाम स्तोत्रम् श्लोका ३४ । पादमे २।८७।४ ३७ ।
- २९ कण्ठस्तोत्रम् श्लोका ४ । वि० पु० १।१८।३६ ४३ । रत्नाकरम् ।
- ३० गजेन्द्र-वत् विष्णु स्तोत्रम् श्लोका ४२ । वामन पुराणे ८५।३१ ७२ ।
दु स्वप्नवाधागान्तिवग्म् ।
- ३१ गमकतथ्रीकण्ठस्तोत्रम् श्लोका २६ । ब० ध० महापुराणे ४।१३।१६३
२१८ । भक्तिन्म् गोवमोहनागनम् ।
- ३२ गरुडध्वजस्तोत्रम् श्लोका १६ । मा० ४।६।१ १६ । दुःखनिवारकम् ।
- ३३ गुह्याष्टकम् श्लोका ११ । गरुडपुराणे २०५।११ । मृदुमय निवारकम् ।
- ३४ गोपाल सहस्रनाम श्लोका १०० । सम्मोहन-महितायाम पापक्षण्डन
मृत्युनाशनम् ।
- ३५ गोपाल-स्तोत्रम् श्लोका १६ । नारद-पञ्चरात्रत बहस्तोत्र रत्नाकरे
काशी-संस्करणे रक्षावरम् ।
- ३६ गोपाल-स्तोत्रम् श्लोका १७ । नारदपञ्चरात्रत बहस्तोत्र रत्नाकरयो ।
सवजनप्रिय-वग्म् ।
- ३७ गोपाल विदातिस्तोत्रम् श्लोका २२ । बहस्तोत्र रत्नाकरे बाम्बे
संस्करणे । श्रीकण्ठप्रीतिसम्पान्कम् ।
- ३८ गोपाल शतनामस्तोत्रम् श्लोका २२ । बहस्तोत्र रत्नाकरे काशी-
संस्करणे सवपापनिवर्तिकरम् ।
- ३९ गोपालाष्टकम् श्लोका ६ । स्वामिब्रह्मानन्द रचितम् । विष्णुधामदम् ।
- ४० गोपालहृदय-स्तोत्रम् श्लोका ६ । बहस्तोत्र रत्नाकरे काशी संस्करणे ।
सवपाप निवर्ति-वग्म् ।
- ४१ गोपालाष्टकम् कवचम् श्लोका १५ । नारद पाञ्चरात्रतोत्रबहस्तोत्र रत्नाकरे

काशी-सस्वरणे । पुत्रदम् सवमनोरथपूरकम् ।

- ४२ श्री ब्रह्मानन्दरचितम् बह्वस्तोत्ररत्नाकरे । पाप निवर्त्ति-भूवक्त्रम् विष्णु धामदम् ।
- ४३ गोविन्ददामोदरस्तात्रम् श्लोका ७१ । श्री वित्त्वमगलाचाय-रचितम् । स्तोत्ररत्नावल्याम् । भक्तिदम् । विशुद्धाद्वत (वत्सग सम्प्रदायेप्रसिद्धम्, ४४ गोविन्द विरदावलि (१), श्लोका ६७ । श्रीमद्रूपगोस्वामिरचितम्, गोपाल प्रसन्नतारम् ।
- ४५ चतुर्विंशतिमूर्ति स्तोत्रम्, श्लोका १४ । अग्नि पु० ८०।१ १४ । सवदम् ।
- ४६ चन्द्रिकाकृतविष्णु-स्तोत्रम् श्लोका ३३ । पादमे ७।१६।२७ ५८ । हृषिकरम् ।
- ४७ जमरहस्य स्तोत्रम् श्लोका ८६ । भविष्योत्तरपुराणत कृष्णार्जुन सम्वाद । वा० वि० वि० पु० स० १८६० ।
- ४८ जटायु-कृत रामस्तोत्रम् । श्लोका १३ । वा० रामायण ३।८।४० ५२ । मोक्षदम् ।
- ४९ पानामृत स्तोत्रम् श्लोका २४ । गण्ड-पुराणे २२४ । १ २४ । सव पानदम् ।
- ५० त्रैलोक्य भगवत्-वचनम् श्लोका ४१ । नारद पाञ्चरात्रतोत्रहस्तोत्ररत्नाकरे मुम्बई-मस्करणे त्रैलोक्य विजयदम् ।
- ५१ त्रैलोक्यमाह्वयस्तोत्रम्, श्लोका ७ । गण्ड-पुराणे २६।१ ७ । त्रैलोक्य मोहन करम् ।
- ५२ दक्षिणामूर्ति सहस्रनाम, श्लोका १५४ । रघुवामलत । वा० वि० वि० पु० स० १४८५ ।
- ५३ दत्तलहरी । श्लोका १०२ । दत्तादनरचिता । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे मुम्बई, सस्वरणे । विद्यादा ।
- ५४ दत्तात्रेय स्तोत्रम् श्लोका १८ । नारद-पुराणतो बह्वस्तोत्ररत्नाकरे । मुम्बई मस्करणे दत्तप्रोतिकरम् ।
- ५५ दत्तात्रेय स्तोत्रम् श्लोका ६ । स्तोत्राणव पृष्ठे १६७ । पापनिवर्त्तकम् ।
- ५६ दत्त कृतिविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ६३ । पादमे ७।१७।११ १६३ । सव सौम्यकरम् ।
- ५७ दीनप्रध्वष्टम् श्लोका ६ । श्री ब्रह्मानन्द कृतम्, बह्वस्तोत्ररत्नाकरे, काशी-मस्करणे विष्णु प्रेम नताकरम् ।
- ५८ दक्ष-कृतमिह-स्तोत्रम् श्लोका १७ । स्वा० २।८।३८ ५२ । दामुनाग करम् ।

- ५६ देववृत्त-नृसिंह-स्तोत्रम्, श्लोका १। पादमे १।७७।६२ १०६। विजयदम्।
- ६० देव-कत-गमस्तोत्रम् श्लोका ७। ब्रह्म व० महा० पुराणे ४।७।५४ ६०। बह्वस्तोत्ररत्नाकरयो वाछितदम्।
- ६१ दत्त-वृत्तश्रीकृष्ण-स्तोत्रम्, श्लोका २४। ब्र० व० ४।२२।३७ ६०। मोक्षदम्।
- ६२ धर्मकृतश्रीकृष्ण-स्तोत्रम् श्लोका ८। ब्र० व० महापुराण १।३।४५ ५२। सौख्यदम्।
- ६३ नन्द-वृत्तश्रीकृष्ण-स्तोत्रम्, श्लोका ३०। ब्रह्मवर्ते ४।२१।२०४ २३३। सुदृढ-मुक्तिदम्।
- ६४ नरसिंहस्तोत्रम् श्लोका २५। गरुडपुराण २२३।१-२५। मनोरथ पूरकम्।
- ६५ नवरत्नमालिकास्तोत्रम्, श्लोका १०। आचार्य शंकरव्रतम् वा० वि० वि० पु० स० १४६५, शिवप्रीतिदम्।
- ६६ नामपरनीक-श्रीकृष्णस्तोत्रम्, श्लोका १८। ब्रह्मवर्ते ४।१६।१७ ३४। सवपापविमुक्तिदम्।
- ६७ नाम-भौक्तिक-माला-स्तोत्रम् श्लोका २५। स्तोत्राणवे पृ० १६४। अनिष्टक्षयकरम्।
- ६८ नारायणास्त्रम्, श्लोका १५। नवीनाह्निकसूत्रावल्याम्। अपमत्युवार कम्।
- ६९ नारायणस्तोत्रम् श्लोका ५। देवीभागवत ८।११।१ ५। विजयदम्।
- ७० नारायणस्तोत्रम् श्लोका १४। स्वादे २।३।३२ ४३। दुःखनाशकम्।
- ७१ नारायणस्तोत्रम्, श्लोका १८। स्वादे २।५।२० ३७। विजयदम्।
- ७२ नारायणस्तोत्रम् श्लोका १८। वि० पुराणे १।६।४० ५७। सवमनोरथ प्रपूरकम्।
- ७३ नारायण-वृत्तश्रीकृष्ण-स्तोत्रम्, श्लोका ८, ब्रह्मवर्ते १।३।१० १७। रोगकारागारनिघनादिकष्टवारकम्।
- ७४ नारद कतरामस्तोत्रम् श्लोका ७। आनन्द रामायण ७।२२ २८। मक्तिदम्।
- ७५ नारायणीयम् श्लोका १०३४। भट्टपाद नारायण कृतम्। सर्वोदम्।
- ७६ नारायणस्तोत्रम् श्लोका ३०। बह्वस्तोत्ररत्नाकरयो ४० ६४।६७ सौख्यकरम्।
- ७७ नारायण-व्रम श्लोका ४०। भावते महापुराणे ६।८।१-४०। विजय दम्।

- ७८ नवकृत विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका १७ । लिंग-पुराणे १।३६।४ २० । विजयदम् ।
- ७९ नरसिंह स्तोत्रम् श्लोका २३ । स्कान्दे २।१६।७ ५८ । सत्रघ्नम् ।
- ८० पक्षि-कृत राम-स्तोत्रम् श्लोका १० । आनन्द रामायणे ४।२।२५ ३४ । बाधितदम् ।
- ८१ पञ्चपञ्चाशत्विष्णुनामानि, श्लोका १६ । अग्निपुराणे ३०५।२-१७ ।
- ८२ परपुरामकृत राम-स्तोत्रम् श्लोका २७ । अध्यात्मरामायणे १।७।२० ४६ । विजयदम् ।
- ८३ परमेश्वर-स्तुतिसारस्तोत्रम् श्लोका १५ । आचार्य ब्रह्मानन्दकृतम् बह्मस्तोत्ररत्नाकर मुम्बई-संस्करण योगिदुलभगतिदम् ।
- ८४ पाण्डुरंगाष्टकम् श्लोका ६ । आचार्य-शंकर-कृतम् । बह्मस्तोत्ररत्नाकरे काशी-संस्करणे, पृ० २१६ । माक्षन्म् ।
- ८५ पाप प्रशमन-स्तोत्रम् श्लोका २७ । वामन पुराणे ८८।२८ । पापघ्नम् ।
- ८६ पावती-कृत कृष्णस्तोत्रम् । श्लोका ३० । ब्र० अवर्ते ३।७।१०६-१३८ । समद्विदम् ।
- ८७ पुष्टपोत्तम-स्तोत्रम् । श्लोका ६ । विष्णु पुराणे १।२०।६-१४ । भगवद् दशनदम् ।
- ८८ पौरव-स्तोत्रम् । नारदपुराणे २।७१ ५७ । सवपापमुक्तिदम् ।
- ८९ प्रकृति-कृत-श्रीकृष्ण स्तोत्रम् श्लोका ११ । ब्र० व० १।३।७७ ८७ ।
- ९० बालकन-श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लोका ४३ । ब्र० व० ४।११६।२३ ७५ । भस्तिदम् ।
- ९१ बालकृत श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लोका ११ । बह्मस्तोत्ररत्नाकरे मुम्बई संस्करणे श्रीकृष्णजन्म खण्डे ब्र० व० । विजयदम् ।
- ९२ बालकृतश्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लोका ८ । ब्र० व० महापुराणे ४।२२।६-१३ । बासरक्षाकरम् ।
- ९३ ब्रह्म-स्तोत्रम् । श्लोका १७ वाराह पुराणे २०।२६ ३७ । इष्टदम् ।
- ९४ ब्रह्म कृत राम स्तोत्रम् श्लोका ६ । आनन्द रामायणे ६।१३।१० १८ । पातकघ्नम् ।
- ९५ ब्रह्मकृतश्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लोका ५ । ब्र० व० ४।६६।२३ २७ । सर्वोष्ट दम् ।
- ९६ ब्रह्म-कृत-श्रीकृष्ण स्तोत्रम् श्लो० १८ । ब्रह्मवर्ते महापुराणे १।३।३५ ५२ । पापदुःस्वप्नादि नाशकम् ।
- ९७ ब्रह्म-कृत श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लोका ६ । ब्र० व० ४।४।६० ५ । दुःखघ्नम् ।

- ६८ ब्रह्मकृत श्रीकण्ठस्तोत्रम् । श्लोका १६ । ब्रह्मवैवर्ते ४।३।३७ ५५ । हरिपददायकम् ।
- ६९ ब्रह्मादि-वृत्तश्रीकण्ठस्तोत्रम्, श्लोका ७ । ब्रह्म व० महापु० ४।७।५४ ६० । दद मक्तिदायकम् ।
- १०० ब्रह्मकृत रामस्तोत्रम्, श्लोका ६ । अ० रामायण ६।१३।१० १८ । दुःखघ्नम् ।
- १०१ ब्रह्मदेवकृतश्रीकण्ठस्तोत्रम् श्लोका ११ । ब्रह्मवैवर्तीयम् । बृहत्स्तोत्र रत्नाकरे आम्बे सस्करणे, भक्तिदायकम् ।
- १०२ ब्रह्मकृतविष्णुस्तोत्रम्, श्लोका १२ । पादमे ७।२।६० ५१ । दुःख नाशकम् ।
- १०३ बिन्दु माधवाष्टकम् । श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी-सस्करणे, पृ० २१३ । नसिंहवतम मनोरथदम् ।
- १०४ भगवत्स्तोत्रम् । श्लोका २५ । स्कादे २।२०।१ २५ । दुःखनाशकम् ।
- १०५ भगवन्मानसपूजा श्लोका ११ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो आधाय शंकर कृतम् । कण्ठप्रसन्नताकर ।
- १०६ भगवच्छरण-स्तोत्रम् श्लोका २२ । श्री स्वामिब्रह्मानन्द-कृतम् । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे । मुम्बई सस्करणे । शान्तिदम् ।
- १०७ भृगुकृतविष्णुस्तोत्रम् । श्लोका ७५ । पादमे ६।२५।६० १३३ । भक्तिदम् ।
- १०८ भगवत्स्तोत्ररामायणम् । श्लोका २६ । स्तोत्राणवे । सवपापनिवृत्ति करम्, सर्वेष्टदम् । आत्मविकृतम् ।
- १०९ मदनगोपालस्तोत्रम् श्लोका २० । स्तोत्राणवे । सवकादम् ।
- ११० मधुराष्टकम् । श्लोका ८ । स्तोत्ररत्नावल्या । सुखदम् ।
- १११ मल्लारि-कवचम् श्लो० ६ । ब्रह्माण्डे क्षेमखण्डे । शत्रुनाशकम् ।
- ११२ महादेवकृत राम-स्तोत्रम्, श्लोका १४ । अ० रा० ६।१५।४७ ५६ । सौख्यदम् ।
- ११३ महालक्ष्मीकृत-श्रीकण्ठस्तोत्रम् श्लोका ५१ । ब्रह्मवैवर्ते १।३।७७ १२७ । धनदम् ।
- ११४ मुकुटमाला श्लोका २२ । कुलधेखरकता बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी सस्करणे । श्रीकण्ठप्रीतिदा ।
- ११५ मुरारिपञ्चक-स्तोत्रम् । श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकर मधुरानाथ कृतम् । हरिपददम् ।
- ११६ मधु मूदन-स्तोत्रम् श्लोका १६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे, काशी सस्करणे शुक्लदेवरामकृतम् । विष्णुपद दायकम् ।

- ११७ मृत्युषष्टकम् श्लोका ११ । गरुडपुराणे २२५।११ मृत्युमयवारकम् ।
 ११८ यम-वत विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका १५ । स्वादे २।२।१६ ३० । यमभीति
 वारकम् ।
 ११९ रघुनाथष्टकम् । श्लोका ६ । बहस्तोत्ररत्नाकरे काशी सस्करणे
 रघुनाथकतम पापराशिघ्नम् ।
 १२० रघुनाथ-स्तवराज, श्लोका ७७ । हिरण्यममसहितातो ब्रह्मनारद
 सम्वादे स्तोत्राणवे पापनिवर्तिकर ।
 १२१ रमापत्यष्टकम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरया रत्नावल्या च ।
 परमहंस स्वामिब्रह्मानन्द रचितम् । विष्णुपदनायकम् ।
 १२२ राघवस्तोत्रम् श्लोका १७ । स्तानाणवे पृ० ३२४ । मोक्षदम् ।
 १२३ रामकवचम् श्लोका ४३ । भगवद्रामायणे ८।१३।४६ ८८ । दुष्ट
 घ्नम् ।
 १२४ रामवतनहस्तोत्रम् श्लोका ३६ । बा० रा० ६।११७।१ ३६ । स्तो-
 त्राणवे । शत्रुघ्नम् ।
 १२५ रामचन्द्र-स्तोत्रम् श्लोका ३४ । स्वादे ३।४६।३० ६३ । सर्वेष्टदम् ।
 १२६ रामचन्द्रस्तोत्रम्, श्लोका ६ । सुलसीदासरचितम् । स्तोत्ररत्नावल्याम्
 दुष्टघ्नम् ।
 १२७ रामचन्द्रस्तवराज श्लोका १०१ । सनत्कुमार सहितात । नारदो
 क्तम् । भक्तिद ।
 १२८ राम रक्षा-स्तोत्रम् । बहस्तोत्ररत्नाकरे । भगवद्रामायणे । ५।५।७ ४५
 रक्षाकरम् ।
 १२९ राम रत्न दण्डकम् श्लोका ११ । स्तोत्राणवे । बाधितदम् ।
 १३० राम वम-स्तोत्रम् श्लोका ३८ । बा० वि० विद्यालये । रक्षाकरम् ।
 १३१ राम-सहस्रनाम-स्तोत्रम् श्लोका २०० प्राय बा० वि० वि० पुस्तके
 रघुनाथकतम् । सकलष्टदम् ।
 १३२ राम सहस्रनाम श्लोका १६२, लिंगपुराणत । सर्वेष्टदम् ।
 १३३ राम सहस्रनाम श्लोका १००, पादम् उत्तरखण्डे । कल्याणकरम् ।
 १३४ राम सहस्रनाम हिन्दु-व्यूह्या पदमपुराणस्य ६।७१ अध्याये कृतम्
 किं तु नोपलभ्यत ।
 १३५ रामस्तोत्रम् । श्लोका ५ । द० भा० ८।१०।१४ १८ पापघ्नम् ।
 १३६ रामस्तवराज । श्लोका ६८ । बहस्तोत्ररत्नावले काशी-सस्करणे
 सनत्कुमार सहितात । ब्रह्महत्यादि-पापघ्नम् ।
 १३७ रामाष्टाक्षर गतनाम-स्तोत्रम् । श्लोका ४८ । अ० रा० ६।२५।४।२५
 ७२ । दुष्टघ्नम् ।

- १३८ रामाष्टोत्तरातनाम श्लोका १८ । गीता प्रेस गोरखपुर । इष्टदम ।
- १३९ रामाष्टकम्, श्लोका ६ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे मुम्बई-संस्करणे सकलाधदम् ।
- १४० रामाष्टकम्, श्लोका ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्दरचितम् । मोक्षदम् ।
- १४१ रुद्रवृत्तविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ६ । पादमे १।१४।१३८-१५६ । ब्रह्महत्या निवर्तिकरम् ।
- १४२ रूपचिन्तामणि । श्लोका ३२ । विश्वनाथ चन्द्रवर्तिकृतम् । वा वि० विद्यालय । समागत्यनिवारक ।
- १४३ लक्ष्मीनारायण-नवचम । श्लोका ४० । देवीरहस्ये ३८तमे पटले रक्षाकरम् ।
- १४४ लक्ष्मीनारायणसहस्रनाम, श्लोका १५६ । देवीरहस्ये ३६तमे पटले । सर्वोष्टदम् ।
- १४५ लक्ष्मीनारायण मूलमन्त्रस्तोत्रम् श्लोका २३ । देवीरहस्ये ४० तमे पटले ।
- १४६ लिंग-भुक्तिमुक्ति शतवम् श्लोका १०४ । स्तोत्राणवे । भुक्तिदम् ।
- १४७ वसुदेव-वृत्तश्रीकण्ठस्तोत्रम् श्लोका ११ । ब्रह्मवर्तकण्ठजम-खण्डे ७।८२।६२ । पुत्रादिदम् ।
- १४८ वामनस्तोत्रम् श्लोका २६ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरयो पादमे ६।३६ ।
- १४९ वाराह-स्तोत्रम् श्लोका ४५ । मत्स्यपुराणे २८७।१२-५६ । अथहरम् । अवाराह-स्तोत्रम् ५ मीतिवारकम् बह्वस्तोत्र रत्नाकरे ।
- १५० वाराहस्तानम् श्लोका १५ । वि० पुराणे ४।३०-४४ । सकलाधदम् ।
- १५१ वासुदेव-स्तोत्रम् श्लोका २६ । पादमे २।३२।३१ ५५ । पुत्रादिदम् ।
- १५२ वासुदेव-स्तोत्रम् श्लोका ४१ । पादमे २।६८।३८ ७८ ।
- १५३ विभीषण कृत रामस्तोत्रम् श्लोका २६ । अध्यात्मरामायणे ६।३।१४ ३६ । विजयदम् ।
- १५४ विष्णुपञ्जर-स्तोत्रम्, श्लोका २३ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे मुम्बई-संस्करणे अश्वमेधसहस्रफलदम् ।
- १५५ विष्णु-पञ्जरस्तोत्रम् श्लोका १४ । अग्निपुराणे २७०।२-१५।रक्षाकरम् ।
- १५६ विष्णुप्रपामाजन स्तोत्रम् श्लोका १८० । विष्णु धर्मोत्तर पुराणे वा० वि० विद्यालय । क्षयापस्माररोगघ्नम् ।
- १५७ विष्णुप्रपामाजनस्तोत्रम् श्लोका ५५ । मा० उ० पुराणन वा० वि० वि० रोगघ्नम् ।
- १५८ विष्णुप्रपामाजनस्तोत्रम् श्लोका २६ । ग० प्र० १६४।१२६ । रक्षाकरम् ।

- १५९ विष्णुवपामाजनस्तोत्रम् श्लोका २१ । गरुडपुराणे १६६।१ १६ । रागधनम् ।
- १६० विष्णुपचायनस्तोत्रम्, श्लोका ६ । वा० वि० पु० ॥ = १६३४ । सप्तलायदम् ।
- १६१ विष्णुपजरस्तोत्रम्, श्लोका २३ । वा० वि० पुस्तकालय रक्षाकरम् ।
- १६२ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १३ । गरुडपुराणे १।१ १३ । रत्नावरम् ।
- १६३ विष्णुपजरस्तोत्रम्, श्लोका १२ । वामनपुराणे १७।२६ ३७ । रक्षाकरम् ।
- १६४ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १८ । वामन पु० ८६।६ २२ । शान्तिदम् ।
- १६५ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १४ । अग्निपुराणे २७०।२-१५ । पापघ्नम् ।
- १६६ विष्णुसहस्रनाम श्लोका १६० । गरुडपुराण १५।१ १-१६० । सकलायदम् ।
- १६७ विष्णुसहस्रनाम, श्लोका २३४ । स्वान्द ५।२८।१-२३४ । सौम्यवरम् ।
- १६८ विष्णुसहस्रनाम श्लोका १६६ । पादमे ६।७१।११८-३१३ ।
- १६९ विष्णुसहस्रनाम, श्लोका १८१ । महाभारते अनुसामनपर्वणि १८६।१ १४१ । मोक्षदम् ।
- १७० विष्णुस्तवराज श्लोका २० । क० पु० लघुभागवतात् बह्वृत्ताय-
रत्नाकर । सकलेष्टदम् । ३५१ पृ० देवो ।
- १७१ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ७ । विष्णुपुराणे ५।१।४४ ६० । वापहरम् ।
- १७२ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २३ । वि० पु० १।१६।६६ ८७ । सुगदम् ।
- १७३ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १६ । स्वा० २।२०।७२ ८७ । दुःखहरम् ।
- १७४ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २८ । विष्णुपुराणे ३।१७।१३ ३८ । शान्तिदम् ।
- १७५ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १८ वि० पु० १।६।८०-१७ । मुखदम् ।
- १७६ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १६ । स्वा० २।२१।१५-३३ । हरिप्रीतिदम् ।
- १७७, विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १४ । स्वा० २।३१६।२६ । सुखकरम् ।
- १७८ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ४२ । स्वा० २।२४ ४-८६ । शुक्लनिवारकम् ।
- १७९ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १७ । वि० पुराण ५।१।३४ १० । शान्तिदम् ।
- १८० विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका १६ । स्वा० २।२०।७२ ८७ । माण्डम् ।
- १८१ विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका ८० । विष्णु-पुराणे ४।२१।१ ८० । मोक्षदम् ।
- १८२ विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका १६ । विष्णु-पुराणे ६।६०।७४ १० । शान्तिदम् ।
- १८३ विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका ६३ । पा० ७।१७।११-१६३ । माण्डम् ।
- १८४ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २ । विष्णुपुराणे १।६।६६-७४ । मुखम् ।
- १८५ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ७६ । पा० १२७।२२० २६७ । मोक्षम् ।

- १३८ रामाष्टोत्तरशतनाम, श्लोका १८ । गीता प्रेस गोरखपुर । इष्टदम् ।
- १३९ रामाष्टकम् श्लोका ८ । बह्मस्तोत्ररत्नावरे मुम्बई-संस्करणे सक्लाथदम् ।
- १४० रामाष्टकम् श्लोका ८ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्दरचितम् । मोक्षदम् ।
- १४१ रद्रुतविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ८ । पादमे १।१४।१३८ १।१६ । ब्रह्महत्या निवर्तिकरम् ।
- १४२ रूपचिन्तामणि । श्लोका ३२ । विश्वनाथ चन्द्रवर्तिकृतम् । वा वि० विद्यालये । अमागल्यनिवारकम् ।
- १४३ लक्ष्मीनारायण-चवचम् । श्लोका ४० । दवीरहस्य ३८तमे पटले रक्षाकरम् ।
- १४४ लक्ष्मीनारायणसहस्रनाम श्लोका १५६ । दवीरहस्य ३६तमे पटले । सर्वेष्टदम् ।
- १४५ लक्ष्मीनारायण मूलमन्त्रस्तोत्रम् श्लोका २३ । दवीरहस्ये ४० तमे पटले ।
- १४६ लिंग मुक्तिमुक्ति शतकम् श्लोका १०४ । स्तोत्राणवे । मुक्तिदम् ।
- १४७ बसुदेव-कृतश्रीकण्ठस्तोत्रम् श्लोका ११ । ब्रह्मवर्तकण्ठजम्-खण्डे ७।८२।६२ । पुनादिदम् ।
- १४८ बामनस्तोत्रम्, श्लोका २६ । बह्मस्तोत्ररत्नावरयो पादमे ६।३६ ।
- १४९ वाराह-स्तोत्रम्, श्लोका ४५ । मत्स्यपुराणे २४७।१२ ५६ । अथहरम् । अवाराह स्तोत्रम् ५ भीतिवारकम् बह्मस्तोत्र रत्नाकरे ।
- १५० वाराहस्तोत्रम् श्लोका १५ । वि० पुराणे ४।३० ४४ । सक्लाथदम् ।
- १५१ वासुदेव-स्तोत्रम् श्लोका २६ । पादमे २।३२।३१ ५५ । पुत्रादिदम् ।
- १५२ वासुदेव-स्तोत्रम् श्लोका ४१ । पादमे २।६८।३८ ७८ ।
- १५३ विभीषण कृत रामस्तोत्रम् श्लोका २६ । अध्यात्मरामायणे ६।३।१४ ३६ । विजयदम् ।
- १५४ विष्णुपञ्चर-स्तोत्रम्, श्लोका २३ । बह्मस्तोत्ररत्नावरे मुम्बई-संस्करणे, अश्वमेधसहस्रफलदम् ।
- १५५ विष्णु-पञ्चरस्तोत्रम् श्लोका १४ । अग्निपुराणे २७०।२-१५।रक्षाकरम् ।
- १५६ विष्णुप्रपामाजन स्तोत्रम् श्लो० १८० । विष्णु धर्मोत्तर पुराणे वा० वि० विद्यालय । क्षयापस्माररोगघनम् ।
- १५७ विष्णुप्रपामाजनस्तोत्रम् श्लोका ५५ । मा० उ० पुराणे वा० वि० वि०, रोगघनम् ।
- १५८ विष्णुप्रपामाजनस्तोत्रम् श्लोका २६ । ग० प्र० १६४।१ २६ । रक्षाकरम् ।

- १५६ विष्णुवपामाजनस्तोत्रम् श्लोका २१ । गरुडपुराणे १६६।११६ । रागधनम् ।
- १६० विष्णुपचायतस्तोत्रम्, श्लोका ६ । वा० वि० पु० स० १६३४ । सकलायदम् ।
- १६१ विष्णुपजरस्तोत्रम्, श्लोका २३ । वा० वि० पुस्तकालय रत्नाकरम् ।
- १६२ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १३ । गरुडपुराणे १।१-१३ । रक्षाकरम् ।
- १६३ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १२ । वामनपुराणे १७।२६ ३७ । रक्षाकरम् ।
- १६४ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १८ । वामन पु० ८६।६-२२ । क्षातिदम् ।
- १६५ विष्णुपजरस्तोत्रम् श्लोका १४ । अग्निपुराण २७०।२-१५ । पापघ्नम् ।
- १६६ विष्णुसहस्रनाम श्लोका १६० । गरुडपुराण १५।११-१६० । सकलायदम् ।
- १६७ विष्णुसहस्रनाम श्लोका २३४ । स्वाद ५।२।१-२३८ । सौख्यकरम् ।
- १६८ विष्णुसहस्रनाम, श्लोका १६६ । पादमे ६।७।१।१८ ३१३ ।
- १६९ विष्णुसहस्रनाम श्लोका १८१ । महामारते अनुशासनपत्राणि १४६।१-१४१ । मोक्षदम् ।
- १७० विष्णुस्तवराज, श्लोका २० । क० पु० लघुभाष्यवतात बहस्तोत्र-रत्नाकर । सक्लेष्टदम् । ३५१ पृ० देवा ।
- १७१ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ७ । विष्णुपुराणे ५।१।५४-६० । दीपहरम् ।
- १७२ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २३ । वि० पु० १।१६।६६ ८७ । सुखदम् ।
- १७३ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १६ । स्वादे २।२०।७२ ८७ । दुःखहरम् ।
- १७४ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका २४ । विष्णुपुराणे ३।१७।१३-३८ । क्षातिदम् ।
- १७५ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १८, वि० पु० १।६।४० ५७ । सुखदम् ।
- १७६ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १६ । स्वाद २।२१।१५ ३३ । हरिप्रीतिदम् ।
- १७७, विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १४ । स्वादे २।३१६।२६ । सुखकरम् ।
- १७८ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ४३ । स्वाद २।२४ ४-४६ । दुःखनिवारकम् ।
- १७९ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १७ । वि० पुराणे ५।१।३४ ५० । क्षातिदम् ।
- १८० विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका १६ । स्वाद २।२०।७२ -७ । मासदम् ।
- १८१ विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका ८० । विष्णु-पुराणे ४।२१।१ ८० । मोक्षदम् ।
- १८२ विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका २६ । विष्णु-पुराणे ४।६०।२४ ५० । क्षातिदम् ।
- १८३ विष्णु-स्तोत्रम् श्लोका ६३ । पाल्म ७।१७।१२१ १६३ । मोक्षदम् ।
- १८४ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५ । विष्णुपुराणे १।६।६६-७४ । सुखदम् ।
- १८५ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ७६ । पादमे १२७।२२२ २६७ । मोक्षदम् ।

- १८६ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका १२ । पादम् ५।२२।२७ ३८ । मोक्षदम् ।
 १८७ विष्णुस्तोत्रम् श्लोका ८ । वि० पु० ४।१।८३ ६० । मोक्षदम् ।
 १८८ विष्णुशिवनाम-स्तोत्रम् श्लोका १५ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरे भ्रश्वमेधपदम् ।
 १८९ विष्णु पाण्डनाम स्तोत्रम् श्लोका ५ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो विष्णु
 लावदम् ।
 १९० विष्णुहृदयम् श्लोका २३ । शाकनप्रयान्धतमयवर्ण रहस्योत्तर भागत ।
 पृ० ५५८ । सवस्वदम् ।
 १९१ विष्णोरष्टवक्त्रम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरे काशी सस्वरणै, श्री
 रघुनाथरचितम् सुवकरम् ।
 १९२ विष्णोरष्टाविंशतिनामस्तोत्र श्लोका ७ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो
 पापघ्नम् ।
 १९३ विष्णोरष्टाविंशतिनामस्तोत्रम् श्लोका २६ । पादमे ७।१७।६८ १२५ ।
 रागघ्नम् ।
 १९४ विष्णोरष्टोत्तरशतनाम स्तोत्रम् श्लो० १७ । शाकतप्रमोदे ५६१ पृष्ठे ।
 विपनाशकम् ।
 १९५ वेदपादाभिधानस्तोत्रम् श्लोका २५ । वा० वि० वि० प्र० स० १६३७ ।
 सकलेष्टदम् ।
 १९६ शालिग्राम-स्तोत्रम् श्लोका ३२ । म० उ० पुराणे । बृहत्स्तोत्ररत्ना
 करयो । ब्रह्महत्यादि-पापघ्नम् ।
 १९७ शिवकृतरामस्तोत्रम् । श्लोका २१ । पादम् ६।६३।२३ ५३ पापघ्नम् ।
 १९८ श्रीकृष्णकवचम् श्लोका १० । वा० वि० प्र० स० १६८८ । ब्रह्माण्ड
 पुराण । कीर्तिविजयदम् ।
 १९९ श्रीकृष्णचद्राष्टवक्त्रम् । श्लोका ६ । श्रीकृष्णदारुणास्वामिकृतम्
 श्रीस्तवकल्पद्रुमे भक्तिदम् ।
 २०० श्रीकृष्णचतुर्विंशति स्तोत्रम् श्लो० २६ । स्तोत्राणवे । पापघ्नम् ।
 २०१ श्रीकृष्ण द्वादशनाम श्लो० ७ । श्रीस्तव कल्पद्रुमे । भक्तिदम् ।
 २०२ श्रीकृष्णनामावलीस्तोत्रम् श्लोका १८ । गोपालतापि-युपनिषत्
 श्रीस्तवकल्पद्रुमे लक्ष्मीदम् ।
 २०३ श्रीकृष्णनामाष्टोत्तरस्तोत्रम् । श्लोका ४५ । श्रीरूपगोस्वामिकृतम्
 श्रीस्तवकल्पद्रुमे । मुक्तिमुक्तिदम् ।
 २०४ श्रीकृष्णनामाष्टोत्तरशतस्तोत्रम्, श्लोक ३६ नारद पाचरात्रज्ञानामृत
 सागरत श्रीस्तवकल्पद्रुम । मुक्तिन्म् ।
 २०५ श्रीकृष्णप्रेमामृतस्तोत्रम् श्लो० ३५ । श्रीस्तवकल्पद्रुम, सवन्म् ।

- २०६ श्रीकृष्णस्यप्रणामप्रणयस्तोत्रम् श्लो० १८ । श्रीस्तववल्पद्रुमेरुपगास्वामि-
वत्तम् ।
- २०७ श्रीकृष्णवसरावलिस्तात्रम् श्लोक ६८ । स्तानाणवे श्रीर्वैकटशरचितम्,
श्रीकृष्णप्रीतिवरम् ।
- २०८ श्रीकृष्णविस्तारवलिस्तात्रम् श्लो० १२४ । श्रीकृष्णशरणकतम्
भगवदभक्तिवरम् ।
- २०९ श्रीकृष्णलहरीस्तोत्रम् श्लो० ८ । श्रीस्तववल्पद्रुम् । हरिप्रीतिदम् ।
- २१० श्रीकृष्णस्तात्रम्, श्लो० १३ । नारदपाचरात्रत श्रीस्तव वल्पद्रुम् ।
भक्तिम् ।
- २११ श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लो० १७ । वि० पु० ५।७।४८ ५६ । सवदम् ।
- २१२ श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लो० १६ । वि० पु० ५।७।६१ ७६ । भक्तिम् ।
- २१३ श्रीकृष्णस्तात्रम्, श्लो० ११ । विष्णुपुराण ५।१८।४८ ५८ । आत्म-
पानदम् ।
- २१४ श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लो० १२ । वि० पु० ५।२१।६४-१०५ । शांतिदम् ।
कारागारविमुक्तिम् च । श्लो० २२ ।
- २१५ श्रीकृष्णस्तोत्रम्, वि० प्र० १।२३।२६ ८७ । भक्तिम् ।
- २१६ श्रीकृष्णस्तोत्रम् श्लो० १७ वि० प्र० ५।३० ६ २२ । विजयम् ।
- २१७ श्रीकृष्णस्तात्रम्, श्लो० ३० । प्र० अवर्ते महापुराण १।२१।२८ ५७ ।
विजयदम् ।
- २१८ श्रीकृष्णस्यलीलाभ्यामृतस्तोत्रम् श्लो० ६ । रुपगास्वामि-वत्तम् ।
हरिदामदम् ।
- २१९ श्रीकृष्णस्तवराज श्लो० २० । नारदपाचरात्रतो बृहत्स्तोत्ररत्ना-
वरयो । धर्माभ्याममोद ।
- २२० श्रीकृष्णनुमृतिस्तोत्रम् श्लो० ० । महाभारतत स्तात्राणवे, शकट-
धनम् ।
- २२१ श्रीकृष्णस्तात्रम् श्लो० १२ । नारदपाचरात्रतो बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो
हरिभक्तिम् ।
- २२२ श्रीकृष्णाष्टवम्, श्लो० ६ । आचार्यशररत्नम् बृहत्तात्ररत्नावरयो ।
हरिप्रीतिवरम् ।
- २२३ श्रीकृष्णाष्टवस्तोत्रनामस्तोत्रम् श्लो० २६ । नारदपाचरात्रत
नाममृत्तगागरत बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो भक्तिद्विदम् ।
- २२४ श्रीकृष्णाष्टवम् श्लो० ८ । आचार्यशररत्नम् बृहत्तात्ररत्नावरयो,
भक्तिम् ।

- २२५ श्रीकृष्णाष्टकम् (१) श्लो० ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्दरचितम्
ज्वरादिनाम ।
- २२६ श्रीकृष्णाष्टकम् श्लो० ६ । जीवगोस्वामिकृतम् श्रीस्तवकल्पद्रुमे ।
- २२७ श्रीकृष्णाष्टकम् श्लो० ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुम श्रीजीवगोस्वामिकृतम्
भक्तिदम् ।
- २२८ श्रीकृष्णाष्टकम् श्लो० ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे श्रीजीवगोस्वामिकृतम्,
भक्तिम् ।
- २२९ श्रीकृष्णचन्द्राष्टकम् श्लो० ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुम श्रीकृष्णस्वामिगोस्वामि
कृतम् भक्तिम् ।
- २३० श्रीकृष्णाष्टकम् श्लो० ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुम भक्तिम् ।
- २३१ श्रीगोकुलानन्दगविष्ठाष्टकम् श्लो० ८ । श्रीविश्वनाथ षण्मूर्ति
ठक्कुरकृतम् भक्तिदम् ।
- २३२ श्रीगोपालचैवाष्टकम् श्लो० ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुम रक्षाकरम् ।
- २३३ श्रीगोपालस्तोत्रम् श्लो० १५ । श्रीरघुनाथदासगोस्वामिकृतम् श्रीस्तव
कल्पद्रुमे भक्तिम् ।
- २३४ श्रीगोपालस्तोत्रम् श्लो० १७ । नारदपञ्चरात्र श्रीस्तवकल्पद्रुमे
सवदम् ।
- २३५ श्रीगोपालराजस्तोत्रम् श्लो० १५ । श्रीस्तवकल्पद्रुम श्रीरघुनाथदास
गोस्वामिकृतम् ।
- २३६ श्रीगोपालशतनामस्तोत्रम् श्लो० २२ । श्रीस्तवकल्पद्रुम, हरगौरी
सम्वादात्मकम् कष्टहरम् ।
- २३७ श्रीगोपालविरुदावली स्तोत्रम् श्लो० ३८ । श्रीजीवगोस्वामिकृतम्
श्रीस्तवकल्पद्रुमे । भाक्षदम् ।
- २३८ श्रीगोपीगीतम् श्लो० ७ । श्रीस्तवकल्पद्रुम गानदम् ।
- २३९ श्रीगोपीनाथदेवाष्टकम् श्लो० ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे श्रीविश्वनाथ
ठक्कुरकृतम् । भक्तिदम् ।
- २४० श्रीगोविन्ददामोदर स्तोत्रम् श्लो० ७१ । श्रीवित्त्वमगलरचितम्
सुखकरम् ।
- २४१ श्रीगोविन्द स्तोत्रम् श्लो० २७ । ब्रह्मसहिनात श्रीस्तवकल्पद्रुम
सर्वोष्टम् ।
- २४२ श्रीगोविन्दस्तवराज श्लो० ६० । स्तानाणत्रे भक्तिम् ।
- २४३ श्रीगोविन्दाष्टकम् (१) श्लो० ८ । श्रीनन्दविद्या गोस्वामिकृतम्
भुक्तिम् ।
- २४४ श्रीगोविन्दाष्टकम् (१) श्लो० ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्दरचितम्

बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो बकुण्ठदम् ।

२४५ श्रीगोविन्दाष्टकम् (२), श्लो० ६ । श्री स्वामि आ० शंकर रचितम्,
बृहत्स्तोत्र रत्नाकरयो पापघ्नम् ।

२४६ श्रीगोविन्ददवाष्टकम् श्लो० ६ । श्री विश्वनाथ ठक्कुर रचितम्
भक्तिदम् ।

२४७ श्रीगोविन्दाष्टकम् (२) श्लो० ८ । श्री नन्दकिशोरगोस्वामिरचितम्,
भक्तिदम् ।

२४८ श्रीचौराष्टकम् श्लोका ८ श्रीस्तवकल्पद्रुमे, भक्तिदम् ।

२४९ श्रीचौराष्टकम् श्लोका ८, श्रीस्तवकल्पद्रुमे, भक्तिदम् ।

२५० श्रीजगदीशशतकम् श्लोका ११० श्रीराजराजेश्वर रघुराजसिंह कृतम्,
स्तोत्राणिवे ईश प्रीतिकरम् ।

२५१ श्रीजगमोहनाष्टकम् श्लोका ६, श्रीविश्वनाथठक्कुरचक्रवर्तिकृतम्,
सुखकरम् ।

२५२ श्रीजगन्नाथाष्टकम् श्लोका ६ श्रीस्तवकल्पद्रुमे भक्तिदम् ।

२५३ श्रीप्रियंगुछन्दस्तव श्लोका ५, श्रीरूपगोस्वामिकृत श्रीस्तव
कल्पद्रुमे । सुखकर ।

२५४ श्रीत्रैलोक्यमोहनस्तोत्रम्, श्लोका ४२ । स्तोत्राणवे ब्रह्माण्डपुराणीयम्,
विजयदम् ।

२५५ श्रीवामनस्तोत्रम्, श्लोका १२ । वामनपुराणत स्तोत्राणव नानदम् ।

२५६ श्रीवाराणकरवासुदेवस्तोत्रम् श्रीगुरुदेवगोस्वामीकृतम् सर्वोददम् १६
श्लोका ।

२५७ श्रीनन्दनन्दनस्तोत्रम्, श्लोका ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे कृष्णप्रीतिकरम् ।

२५८ श्रीनारायणस्तोत्रम् श्लोका ६२ । श्रीविद्याकर-पुरोहित-कृतम्
स्तोत्राणव । दापघ्नम् ।

२५९ श्रीप्रपन्नगीतम् श्लोका २ । आकण्णलाल द्विजेनरचितम् स्तोत्ररत्ना
वल्याम् उद्धारकरम् ।

२६० श्रीप्रपन्नगीतस्तोत्रम् श्लोका ८२ । महामारतान श्रीस्तवकल्पद्रुम ।
धारणदम् ।

२६१ श्रीमगव नानाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुमे । हृषदम् ।

२६२ श्रीपूजप्रयोगस्तोत्रम् श्लोका १५ । स्तोत्राणव, सत्प्रीतिघनधान्यदम् ।

२६३ श्रीभक्तिसम्बन्धनस्तोत्रम्, श्लोका १०३ । श्रीब्रह्मदत्तकृतम्, श्रीस्तव-
कल्पद्रुमे भक्तिसम्बन्धनम् ।

२६४ श्रीमगलगीतम् श्लोका ६, श्रीजयदेव-कृतम् श्रीस्तवकल्पद्रुमे ।
मगनदम् ।

- २८५ श्रीविष्णुस्तवराज श्लोका १२२ । स्तोत्राणव महामारतात, देव
लोकदम् ।
- २८६ श्रीविष्णुस्तोत्रम्, श्लोका २६ । दे० भा० १०।५।२ २७ । दारिद्र्य
निवारकम् ।
- २८७ श्रीसीतारामाष्टकम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो स्तोत्ररत्ना
वल्या च श्री अच्युतयनि विरचितम् अनिष्टहरम् ।
- २८८ श्रीस्तोत्ररत्नम् श्लोका ६० । श्रीयामुनाचाय रचितम् श्रीस्तवकल्पद्रुमे
भक्तिदम् ।
- २८९ श्रीहरिदुसुमस्तवकम् श्लोका ११ । श्रीरूपगाम्बामिरचितम् श्रीस्तव
कल्पद्रुमे दुःखहरम् ।
- २९० श्रीहरिहरस्तोत्रम् श्लोका ११ । स्तोत्राणवे । यममय निवारकम् ।
- २९१ श्रीहरिरणाष्टकम्, श्लोका ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्द रचितम् बृहत्स्तोत्र
रत्नाकरे पृ० ७८ । मुखम् ।
- २९२ श्रीहरिनाममालास्तोत्रम् श्लोका १६ । बलिराजेद्रोक्तम् श्रीस्तव
कल्पद्रुमे । भक्तिदम् ।
- २९३ सकष्टनाशन विष्णु स्तोत्रम् श्लोका ३५ । पादमे कार्तिकमाहारभ्ये
२।८७।४ ३७ । सकष्टहरम् ।
- २९४ सकष्टनाशनविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५ । ६।६८।१ ५ । सकष्टहरम् ।
- २९५ सरम्बनी-कृत-श्रीविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५ । ब्रह्मवर्ते १।३।६० ६४ ।
बुद्धिधनादिदम् ।
- २९६ सवजीतब्राह्मणकृतश्रीविष्णुस्तोत्रम्, श्लोका १३ । पादमे
७।१६।४५ ६७ । दुःखहरम् ।
- २९७ सवदेवकृत रामस्तोत्रम् श्लोका १६ । ब्रह्म-वर्त महापुराणे
५।५।१-१६ । हृदयम् ।
- २९८ सुतीक्ष्ण-कृत रामस्तोत्रम् श्लोका ११ अध्यात्मरामायणे
३।२।२७ ३७ । रामभक्तिदम् ।
- २९९ सामगमनविष्णुस्तोत्रम् श्लोका २६, ब्रह्मवर्ते २।१६।४७ ७५ ।
दुःखहरम् ।
- ३०० स्तवमणिमाला अध्या० ७ राममद्रोक्षित-कृता सौत्यकरी ।
- ३०१ हरिनामाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्दकृतम् बृहत्स्तोत्र-रत्ना-
करयो । विष्णुपञ्चम् ।
- ३०२ हृदयम् श्लोका ११ । स्तोत्राणव, कलारोग्यादिदम् ।
- ३०३ हरिहरात्मकस्तोत्रम्, श्लोका ३५ । हरिवगे विष्णु-पदिद सववाहितम्
१२५।२६ ६३ ।

- २६५ श्रीमदनगोपालदेवाष्टकम्, श्लोका ६, श्रीविश्वनाथ-ठागुरुकृतम्, हृषिकेशम् ।
- २६६ मदनगोपालस्तोत्रम् श्लोका २२ । श्रीरघुनाथगोस्वामिकृतम् सर्वेष्टम् ।
- २६७ श्रीमधुमदनस्तोत्रम् श्लोका १६ । श्रीगुरुदेव रचितम् बृहत्स्तोत्र रत्नाकरे काशीसंस्करणे । विष्णुताम्रम् ।
- २६८ श्रीमुकुन्दमुक्तावली स्तोत्रम् । श्लोका ३० । श्रीरूपगोस्वामिकृतम्, श्रीस्तवकल्पद्रुम । भक्तिम् ।
- २६९ श्रीरघुनाथमंगलम् श्लोका २१ स्तोत्राणवे, मंगलम् ।
- २७० श्रीरामचन्द्राष्टकम् श्लोका ६ । अमरदास-कृतम् बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशीसंस्करणे । श्रीराम भक्ति पदसागरम् ।
- २७१ श्रीराममंगलाक्षसनम् श्लोका १६ श्रीवरवरमुनिकृतम् स्तोत्र रत्ना वल्याम्, मंगलम् ।
- २७२ श्रीरामद्वान्शनमस्तोत्रम् श्लोका ७ । ब्रह्माण्डपुराणीयम् स्तोत्राणवे । सर्वारिष्टनिवारकम् ।
- २७३ श्रीरामकमनामाष्टाविंशत्युत्तरातस्तोत्रम् श्लोका ३६ । स्तोत्राणवे पापविमुक्ति कारकम् ।
- २७४ श्रीरामतारावतिस्तोत्रम् श्लोका २४ । स्तोत्राणवे । सायुज्यम् ।
- २७५ श्रीरामनामाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् श्लोका ३६ । आनन्दरामायणे ३।४।१६ ५४ । सर्वायम् ।
- २७६ श्रीरामानुस्मृति श्लोका १५ स्तोत्राणवे मृत्युन्मरिद्वय पातक निवारिना ।
- २७७ श्रीब्रजविहारीस्तोत्रम् श्लोका २० श्रीस्तवकल्पद्रुमे हरिप्रीतिदम् ।
- २७८ श्रीब्रजराज-मुनाष्टकम् श्लोका ८ । श्रीस्तवकल्पद्रुम विजयम् ।
- २७९ श्रीवासुदेव-वत-श्रीकण्ठास्तोत्रम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो ब्र० ब० श्रीकण्ठत्रयम् खण्डित सप्तधनम् ।
- २८० श्रीविष्णुत्रयकम् श्लोका ४१ । आकनप्रभादे पृ० १५५ । धनत्रयमेव यत् फलम् ।
- २८१ श्रीविष्णुत्रयकम् श्लोका १७ । ब्र० ववते १।११६।१७ ३८ । दुःखघनम् ।
- २८२ श्रीविष्णुमहिम्नस्तोत्रम् श्लोका ३५ श्रीस्वामिब्रह्मानन्दकृतम् । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयो । ऐहिकसुखपूर्वक माक्षदम् ।
- २८३ श्रीविदुमाववाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीस्तवकल्पद्रुम कीर्तिकरम् ।
- २८४ श्रीविष्णुस्तोत्रम् श्लोका २८ । ब्र० ब० १।१४।२२-४३ । भक्तिम् ।

- २८५ श्रीविष्णुस्तवराज, श्लोका १२२ । स्तोत्राणवे महामारतात देव
सौवदम् ।
- २८६ श्रीविष्णुस्तोत्रम्, श्लोका २६ । दे० भा० १०।५।२ २७ । दारिद्र्य
निवारकम् ।
- २८७ श्रीसीतारामाष्टकम् श्लोका ६ । बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो स्तोत्ररत्ना
वल्या च श्री अच्युतयति विरचितम्, अनिष्टहरम् ।
- २८८ श्रीस्तानरत्नम् श्लोका ६० । श्रीयामुनाचाय रचितम् श्रीस्तवकल्पद्रुमे
भक्तिदम् ।
- २८९ श्रीहरिकुमुदस्तवकम् श्लोका ११ । श्रीरूपगास्वामिरचितम् श्रीस्तव
कल्पद्रुमे, दुःसहरम् ।
- २९० श्रीहरिहरस्तोत्रम्, श्लोका ११ । स्तोत्राणवे । यमभय निवारकम् ।
- २९१ श्रीहरिशरणाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्द रचितम् बृहत्स्तोत्र
रत्नाकरे पृ० ७८ । मुक्तदम् ।
- २९२ श्रीहरिनाममालास्तोत्रम् श्लोका १६ । वलिराजिद्रास्तम् श्रीस्तव
कल्पद्रुमे । मुक्तिदम् ।
- २९३ सक्ष्टनादान विष्णु स्तोत्रम् श्लोका ३५ । पादमे कार्तिक्माहात्म्ये
२।८७।४ ३७ । सक्ष्टहरम् ।
- २९४ सक्ष्टनागनविष्णुस्तोत्रम् श्लोका ५ । ६।६८।१ ५ । सक्ष्टहरम् ।
- २९५ सरस्वती-वृत्त-श्रीविष्णुस्नायनम् श्लोका ५ । ब्रह्मवर्ते १।३।६० ६८ ।
बुद्धिधनादिम् ।
- २९६ सवनीतब्राह्मणकृतश्रीकृष्णस्तात्रम्, श्लोका १३ । पादमे
८।१६।४५ ६७ । दुःसहरम् ।
- २९७ सवदेवकृत रामस्तात्रम् श्लोका १६ । ब्रह्म-वर्ते महापुराण
५।५।१-१६ । हृषदम् ।
- २९८ सुतीक्ष्ण-वृत्त-रामस्तोत्रम् श्लोका ११ । अध्यात्मरामायणे
३।२।२७ ३७ । रामभक्तिन्म ।
- २९९ सोमगमकृतविष्णुस्नायनम् श्लोका २६, ब्रह्मवर्ते २।१६।४७ ७५ ।
दुःसहरम् ।
- ३०० स्तवमणिमाला अध्या० ७, रामभद्रनीक्षित-कृता सौम्यकरी ।
- ३०१ हरिनामाष्टकम् श्लोका ६ । श्रीस्वामिब्रह्मानन्दरचितम् बृहत्स्तोत्र रत्ना-
वरयो । विष्णुपदम् ।
- ३०२ हृषदकम् श्लोका ११ । स्तोत्राणवे, वलाराम्यादिम् ।
- ३०३ हरिहरात्मवस्तात्रम् श्लोका ३५ । हरिबोधे विष्णु-मदिद सववाछितम्
१२५।२६-६३ ।

पष्ठोऽध्याय सूर्य स्तोत्राणि सूर्य

१ शब्दाथ

सरति आकाशे सुवति कमणि लोक जरयतीति वति विग्रहे मृगतौ धातो
सू प्रेरणे इति धातोर्वा राजसूय सूर्येत्यादिना पाणनीय-सूत्रेण^१ क्यपि सिद्धयति
दशितेय म्युत्पत्ति शब्दकल्पद्रुम-ह्रस्वागुध-बोधायो^२ गदवाचस्पत्यऽपि सृ क्यपि
दिवाकरे अक्षवक्ष च^३ निरुक्तेऽपि सूय सत्तेर्वा सुवतेवा स्वीयतेवति ।^४ सामा
यतो निम्नलिखितान्युत्पत्तय सम्भाव्यन्ते ।

- १ सरतीति सूय ।
  - २ सुवति प्रेरयति कमसु चराचर जगत्स सूय ।
  - ३ सुष्टु ईयते सचात्यते स्वमण्डलमनेनेति ।
  - ४ अथवा स्वीयते उपताप्यत जगदनेनेति सूय सूपसगकेर गती धातो
यद्वा स्वान्दोषतापत्यो धातो सिद्धयति ।^५
  - ५ सरतिजानाति व्याप्नोति सव जगदिति वा ।
  - ६ सुष्टु इयते कम्प्यते स्वीयन्त्वे उपताप्यन्ते वा दस्यवेऽनेनेति ।
  - ७ सूते श्रियमिति सूय^६ (उत्पादयतीत्यथ) इति विष्णुसहस्रनाम्न
शाकरभाष्ये ।
  - ८ स्वरति आचति कर्मा स्वीयत अच्यतेमकरिनिःसूय निघण्टौ ।^७
  - ९ सूर्यो जडचेतनात्मकजगत आत्मा तथा च यजुर्वेदे ।
- सूय आत्मा जगतस्तस्थुपश्च ।^८

१ अष्टाध्याय्याम ३।१।११४

२ शब्दकल्पद्रुमे ५म भाग पं० ३६६ तथा ह्रस्वाद्य कोश ५० ७७८ ॥ बोधो

३ शब्दवाचस्पत्ये ६ भाग चौ० स पुस्तकात्म्य काशी २०१८ पृ० ५१२७

४ निरुक्ते १२।१४

५ अष्टोत्तर शतनाम मालिकायाम् विद्यासागर मिश्र पं० ११५

६ विष्णु सहस्रनाम्न शाकरभाष्ये श्लो० १ ७ गीता प्रस मोरचपुर २ १६

७ निघण्टौ ३।१

८ यजुर्वेदे ७ ४२

- १० सूय ज्योतिष्कारको विश्व प्रनाशकस्तथा चाथववेदे
तरणिविश्वदशतो ज्योतिष्पृदसि सूय
विश्वमागासि राचनम् ।^१
- ११ परममगवतो ब्रह्मणश्चक्षुः सूयस्तथा च यजुर्वेदे—
च द्रमा मनसा जातश्चक्षोः सूर्योऽजायत^२
- १२ ऋग्वेदे ६।११।३। ऋचो व्याख्यावसरे सायण
सरति शञ्छति वा सुवति प्रेरयति वा तत्तद
व्यापारेषु कृत्स्न जगदिति सूय यदा सुष्टु
ईयते प्रकाश प्रवषणादि व्यापारेषु प्रययत इतिसूय ।^३
- १३ शामनवीयमस्यति सूयस्तथा च तैत्तरीय
सुवीर्योमया यथा गोसायन तत्सूयस्य सूयत्वम्^४
सूय सर्वेषां प्राण दातत्वेन प्रेरकस्तथा च सायण
सूय सर्वेषां प्राणदातत्वेन प्रेरकम् आदित्यम्
क्षेत्रद्रष्टु चिरकाल जीवितुम् ।^५
- १४ सूय मातण्ड सवस्य प्रकाशको देव ।^६
- १५ यत सूय शश्वज्जायत शश्वच्चसन्तिष्ठते
तस्मात्सूय कथयते, तथा च साम्बपुराणे—
शश्वच्चजायत यस्मान् शश्वच्चसन्तिष्ठते यत
तस्मात्सर्वे स्मृतः सूय मम मनोयिनि ॥१॥^७
- १६ भगवान्सूर्योऽभूत भवद भयात्मकस्य जगतः प्रभवप्रलय-स्थानम् ।
स्वात्मानं त्रिधा कृत्वा त्रिपुलाकेषु तिष्ठति । अयमव असत् सतश्च योनि
क्षराक्षर तदुभयातीत ब्रह्म सूय एव भूतानां हृदये हृदय ज्वलन रूपेण तिष्ठति ।
अस्मत्तेजः सालावय याप्तिमच्च । तथा च बहुद देवतायाम् ।
भवदभूतस्यमव्यस्य जगम स्थावरस्य च ।
अस्यैव सूयभेदकः, प्रभवः प्रलयः विदुः ॥१॥
कत्वपन्निधात्मानं, एषु लोकेषु तिष्ठति ।
देवायथायथ सर्वान् निवेश्य स्वेषु रश्मिषु ॥२॥

१ अथववेदे १३।२।१६

२ यजुर्वेदे ३१।१२

३ अथववेदे ५।५६

४ तैत्तरीय-ब्राह्मण २।२।१।४

५ अथववेदे १।६।३ व्याख्यायाम्

६ तज्ज १।१।६।२

७ साम्बपुराणे ६।१८

असतश्च सतश्च चपा, यानिरेष प्रजापति ।
 यदक्षरं च वाच्यं च ययतदग्रहं साश्चतम ॥३॥
 तिष्ठ यपहि भूतानां जठरं नठरे ज्वलन ।
 त्रिस्थानं चनमचन्ति हात्राया वनवर्हिषु ॥४॥
 सालाक्याञ्चय जातत्वात् ध्याप्तिमत्वात्तु तजसः ।
 तस्य तस्यहृदेवत्वं दृश्यन्तं च पृथक् स्तुन ॥५॥^१

१७ सूर्यो भूतपु गच्छति तानि च प्रेरयति प्रोत्साहयति च सव कमसु
 तथा च तत्रव—

सूर्य सरति भूतपु सुवीरयति तानि वा ।
 सु ईयत्वाय यो यप सवकर्माणि मद्दधत ॥१॥^२

१८ यत सूर्य सुवीर्यं गापयति च मवानं तथा च तत्तरीय—

त देवा अद्भुवनं सुवीर्यो अययौ अय गोपायत इति तत्सूर्यस्य
 सूर्यत्वम् ।^३

१९ तपतीति सूर्य आन्तित्य-नाम्ना च स्मयतं तथा च तपपथे—

एष व सूर्य य एष तपति^४

एष वै सूर्य शुक्रो य एष सूर्य तपति एष उ एव ब्रह्म^५

२० षपदकारस्वाहाकारादयोऽभ्यवाच्यास्तथा च शतपथे

एषववपद कार य एव सूर्यस्तपति ।^६

‘एषव स्वाहाकारो य एष सूर्य तपति ।’^७

२१ ब्रह्मणस्पतिरप्ययमभिधीयत तथा च यजुर्वेदे—

एषवब्रह्मणस्पति^८

२२ समेषा चक्षुरूप सूर्यस्तथा च तत्तरीये ।

‘अकश्चक्षुस्तदसौ सूर्य ।’^९

२३ अयमेव मन्त्रपितृ भृतृ रूपस्तथा च

एष व मन्त्र^{१०}

१ बृहद्देवतायाम् १।६।१।६३ ६३ ६४ ६८

२ तत्रव ७।१२८

३ तत्तरीये २।२।१०।४

४ शतपथे ६।४।२।२३

५ तत्रव ४।५।६।६

६ तत्रव १।१।२।२।५

७ तत्रव १।४।१।३।२६

८ यजुर्वेदे ३७।७

९ तत्तरीये १।१।७।२

१० यजुर्वेदे ३७।१

एष व पिता ।”^१

‘सहैपमर्ता ।’^२

२४ सूर्य एव वसुरतरिक्षश्च अयमेव होताऽयमेव यमोऽयमेव सर्वान् नियमयति । अयमेव मृत्युः अयमेव परिवत्सरोऽयमेव दवानां भगस्तथा च—

“एष व वसुरतरिक्ष सह”^३

“एष व होता वेदिपद”^४

‘एष व यम य एष सूर्यस्तपतितत्तस्य व’

‘होत सव यमयत्यतदवतनद सवयतम् ।’^५

य एष मृत्युः^६

‘सूर्य परिवत्सर’^७

एष व गर्भो दवानाम’^८

२ प्रमुखनाम्नामर्था

(स्तोत्रेषु बहुधा समागतानाम् ।)

(क) सविता—सुवति स्वस्व-व्यापारे जनां प्रत्ययितिति विग्रहं तु चि निष्पाद्यते ।

(ख) पुत्र अभिपक्षे पूढप्राणिगमविमोचने धातुभ्या निष्पाद्यते एव च मुनीति सूतवा चराचर जगत्स ।^९

(ग) यतो धी गन्धर्वाण्य ब्रह्माण मृष्टयाथ प्रचोदयति सवलोकाभ्यूतेऽस्त सविता तथा हलाग्रुधकोणे ।

धीगन्धर्वाण्य ब्रह्माण, प्रचोदयति सवदा ।

मृष्टयथ भगवान् विष्णु सविता स तुर्वीरित ॥१॥

सवलोचप्रसवनात् सविता स तु कीर्त्यते ।

यतस्तद्देवता देवी, सावित्रीत्युच्यते सदा ॥२॥^{१०}

१ यजुर्वे ३७।२

२ शतपथ ४।६।७।२१

३ एतरेये ४।२०

४ ऋग्वे ४।८०।३

५ शतपथ १४।१। १४

६ शतपथ १।११।१४

७ ताण्ड्यायन १७।१३।१७

८ यजुर्वे ३७।१४

९ शतपथ १७।१३।१७

१० ह्यायथ काथ धो ब्रह्मणः प्रचोदयति सवलोकाभ्यूतेऽस्त सविता तथा हलाग्रुधकोणे १८७६, पृ० ४०२

(घ) "सर्वस्य प्रसविता सवितेति ^१ निस्कते ।

(ङ) सर्वस्य जगत प्रसविता सवितेत्युक्त्वाऽच्चायसकरोप्यभिममनुते । ^२ विष्णु-पुराणेऽपि—

‘प्रजाना प्रसवनात्सवितेति निगद्यते । ^३’

(च) सर्वस्य प्राणि जातस्य प्रेरको देव यद्वाभिमतसाधनस्य दाता तथा च तत्तरीये—

सवितारमेव स्वेनभागधेयनोपधावति स ए वास्म सनिप्रसुवति । ^४

(छ) साम्बपुराणे स्रवणात्स्यन्दनाच्च सविता तथा च—

स्रवति स्य दनायै च धातुरेण निगद्यते ।

स्रवणात्तेजसोऽद्धा, च तनासौ सविता स्मृत ॥१॥ ^५

(ज) यताऽय दिवाकर प्रसीति उदितश्च लोकानवभासयति स्वमयूरवरत सविता तथा च बहुद्देवतायामिति—

दिवाकर प्रसीत्येव, सवितातेन कम्पणा ।

उदितो भासयल्लोकान् इमाश्चैवस्वरश्मिमि ॥१॥ ^६

(झ) देवाना समुत्पादक सवितृत्वात्सविता तथा च शतपथे—

सविता देवाना प्रसविता । ^७

अथमेवाथ ऐतरेयेऽपि—

सविता वप्रसवानामीशे । ^८

ताण्ड्यानेऽपि— एतामिर्वै रत्निभि सवितासर्वस्य प्रसवगच्छत” ^९ (अत्र सर्वशब्द प्रयोग)

(ञ) तपनशील सूर्यएव सविता तथा च शतपथे—

असौ वसविता य एष सूर्यस्तपति ^{१०}

(ट) अग्निरपि तथा च जमनीये—

अग्निरेव सविता स प्रजापति ^{११}

१ निस्कते १०।३१

२ विष्णुसहस्रनाम्नि १०७ श्लो गीता प्रस गोरक्षपुर २ १६

३ विष्णुपुराण १।३।१५ शा० भा विष्णु सहस्रनाम्निपठम्

४ तत्तरीये २।१।६।३

५ साम्बपुराण ६।१२ खमराज बाम्बे

६ बहुद्देवतायाम् २।६२

७ शतपथे १।१।२।१७

८ ऐतरेये १।३०।७।१६

९ ताण्ड्यायन २४।१५।२

१० शतपथे ३।२।३।१८

११ जमिनीये उ० ४।२७।१

- (ठ) विद्युदपि सवितृशतयस्तथा च गोपयजमिनीययो —
विद्युन्वेव सविता^१ स्तनयितुरेव सविता^२
- (ड) वाय्विदु यन पृथ्वीवदा सवित दान्दवाच्या । तथा च—
वायुरवसविता^३
चन्द्रमा एव सविता^४
यज्ञ एव सविता^५
इय पृथिवी सविता^६
वेण एव सविता^७

आदित्य —

- (क) 'अदितरादित्यस्या वाजस्य पुमानित्यर्थेऽप्यादित्य'^८ इति पाणिनीयमूत्रण आदित्य सिद्ध्यति ।
- (ख) दा अदल्लणने धाताक्तिनिदिनि सिद्ध्यति विनाशगोलेत्यय न सा ण्यत प्रत्यये चान्त्य ।^९
- (ग) न विद्यत विनाशो यस्यासावपमान्निग्नम्य चान्तिप ।^{१०}
- (घ) आदित्य वस्मात् आदत्ते रसान् मान्तेमासम् ज्यातिपा आदी प्तामासेति निरुक्ते ।^{११}
- (ङ) अदित्या वदयपाद् वामन-रूपेण जात आन्तिर धर्मेनामन विष्णु रमिधीयत ।^{१२}
- (च) योऽतहिरण्यमय पुष्ट्य दूयन स आन्तिग्नया च छान्ताग्न्य—
य एपोऽतरादित्यहिरण्यमय पुष्ट्या दूयत ।^{१३}
- (छ) रात्र वा असीति तन्तिरन्तिवय सत्रम्यवाना भवन्ति सवम-

१ गोवधे १।३३

२ अँ उत्तरीय ४।२७।६

३ गो० पू० १।३३

४ तत्रैव १।३३

५ तत्रैव १।३३

६ शत्रुपदे १३।१।४।२

७ गो० पू० १।३३

८ अष्टाध्याय्याम् ४।१।८३

९ सारथार्वश्रवाणे प्र स ७० २६

१० तत्रैव पू २ सू० २

११ निरुक्ते २।१३

१२ विष्णुपुस्तनाम्नि श्रुतो० १३७।० धाम्

१३ छा-दोषोत्तिर्वादि १।१।६०

स्यान्न भवति य एवमदिते रदितित्वम् ।^१

(ज) अदितिर्विनागरहिता ब्रह्मविद्या तस्या पुन तल्लभ्यत्वात्
आदित्यास्तथा च वाल्मीकीये 'दितिर्नागो न विद्यते यस्या सादितिव्रह्मविद्या
पुनस्तल्लभ्यत्वात् ।^२

(झ) आदित्य परमात्मा तथा च यजुर्वेदे

वरामहो असि सूर्यवभान्नित्यमहौ असि ।

महस्तेसतो महिमा वनस्पते द्वादेवमहौ असि ।^३

(ञ) अदनान्नित्यमादित्यस्तपसा तेजसामयम् ।

अदितेर्वसुतोयस्मात् निगमन रुदाहृत ॥१॥^४

भग — भजनीय साम्यस्य प्रदाना देवस्तथा च तत्तरीये—

भगोह दाता भग इति प्रदाता ।^५

चित्रराघ —

चित्रराघोयस्यस । यस्मात्सूर्ये बहुविध धन विद्यते तस्मान्चित्रराघ
इति कथ्यते 'तथा च यास्व' ।

राघ इति धननाम राघ्नुवन्ति मनेनेति राघा ।^६

चित्रबहुविध धन राघ यस्य स रघभातोरसुनि रूपम् ।

भानु —

प्रेरणाधकनुदघातु भा च दीप्यथक एवच भानु प्रेरको जगत्प्रकाशकश्च
तथा च साम्बपुराणे

भुवति प्रेरणेघातु मदीप्तो च कथ्यते ।

नोदनात्कारणद मासा भानुरित्यभिधीयते ॥१॥^७

चित्रभानु —

यस्य प्रकाश प्रेरणा च चित्र विचित्र-वर्णादिभिर्भवति स चित्रभानु
कथ्यते । तथा च—

'चित्राहि भानवो यस्य वर्णं ध्रुक्तादिभिर्यत ।

भानवोरदमय प्रोक्ता, चित्रभानुस्तत स्मत ॥१॥^८

अक — अक्षनसाधनभूतमुदक, अक्षनसाधनभूतो भवति स्तुतशस्त्रादिलक्षणश्च
यत्र । तथा चाथववदे—

१ ऋतपथे १०।६।५।५

२ वा० रामायणे ६।११५ आदित्यहृदयस्तोत्रे

३ यजुर्वेदे ३३।१३

४ साम्बपुराणे ६।१६

५ तैत्तरीये ३।१।६।८

६ निरुक्ते ४।४

७ साम्बपुराणे ६।२०

८ साम्बपुराणे ६।२१

उदीरयनमरुतस्त्वेपो अक् नम उतपात्याय^१

अत्र सायण —

“अक् अचनसाधनभूतमुदक्म । अचनसाधनभूतो मन्त्रं स्तुतशस्त्रादि-
लक्षण ।”^२

पूयन्—

अयं क्षितिं पुष्पाति रश्मिमिदं तन्मा विनाशयति अतः पूयेति कथ्यते ।
तथा बृहद् देवतायाम्—

पुष्पा क्षितिं पोषयति प्रणुदन रश्मिभिस्तनम् ।

तननमस्तोत्पूयेति भरद्वाजस्तु पञ्चमि ॥१॥^३

केशी—

यतोऽयं सायं कृत्वा यत्र गच्छति प्रातश्चोदयं प्राप्य किरणं प्रकाशयति
अतः केशीत्युच्यते ।

कृत्वा सायं पृथक् याति, भूतभ्यस्तनमसाज्जयति ।

प्रकाशं किरणं कुर्वन् तननं केशिनं विदुः ॥१॥^४

तथा च निरुक्ते—

केशा रश्मयस्तस्तद्भानं भवति वाक्षनात् प्रकाशनात् वा ।^५

विश्वामर—

यतोऽयं नरान् विश्वस्मिन् नयति नराश्च न विश्वस्मिन् नयन्ति । अतो
विश्वामरोऽयं कथ्यते । तथा च—

सम्प्रत्यक्कथं कृत्वा तनाय मनयन्तं पृथङ् नरान् ।

विश्वे विश्वामरस्तेन कर्मणा स्तुतिषु स्तुतः ॥१॥^६

विश्वान् नरानूनयति विश्व एनमनरानयतीति वा ।^७

पतग—पतगच्छतीति पतगं केचन सौर्यम मन्यन्ते केचन भायामानम तथा च
बृहद्देवतायाम्—

ऋषिजगौ पतगस्तु पतगमिति यत्परम् ।

तत्सौर्यमेवे मन्यन्तं भायामव तथा परे ॥१॥^८

वृषाकपि

(क) यतोऽयं अपिलोभूत्वानावमधिगोहति । रश्मिभिः कम्पयन्ति
वपणशीलश्च तस्माद् वृषाकपि । सायंभूतानि स्वापयन्तस्तं गच्छति तस्माद्

१ अथर्ववे ४।१३।५

२ तत्त्व ४।१३।५ । व्याख्यायाम्

३ बृहद्देवतायाम् २।६३

४ तत्त्व २।६३

५ निरुक्ते ७।२१

६ बृहद्देवतायाम् १।६६

७ निरुक्ते ७।२१

८ बृहद्देवतायाम् ८।७३

वपाकपि स्तथा च—

वपय वपिलोभूत्वा यन्नाकमधिरोहति ।

वपावपिरसौ तन, विश्वस्मादिद्र उत्तर ॥१॥

रश्मिभि वम्पयेनेति, वपावपिष्ठएवम् ।

सायाह न कालेभूतानि स्वापय नस्तमति य ॥२॥

वपावपिरिति वास्यात् इति मात्रेषु दृश्यते ।^१

यतो रश्मिभि वम्पयेनेति ततो वपावपिस्तथा च निश्चते—

यद्रश्मिभि अभिवम्पयन् एति तदवपा-कपि भवति वपावम्पन ।^२

मित्र

मीतेभरणात्त्रायते इति मित्र प्रमीते त्रायते^३ तत्तरीये च—

सवस्यमित्रत्वामित्र तथा च

सवस्याह मित्र अस्मि^४

३ माहात्म्यम्

प्रथमाध्याय दवानामाध्यात्मिकाधिदेविकाधिभौतिक स्वरूप निरूपणा वसरेऽनव शब्दाय प्रकरण च सूर्याराधनस्य महत्त्व दर्शितम् । अस्य माहात्म्य विरस्तरशो षषशतरपि वक्तु न शक्यते । जगति न किञ्चिदेतादृश कायजात महिक्कामुष्मिक वाविद्यत यदस्याराधनेन न सिद्ध्यति । तनापिस्वास्थ्य विषय कम । निम्बिल जगदस्मादेव जायते । त्रिलोकस्य परम दवतमूल सूर्य एव तान्न स देह । सूर्यान्त्र जगत्प्रभवति पाल्यते तत्र च प्रलीयते । अग्नी दत्ताहुतिरादि त्यमुपतिष्ठत । तस्माच्च जलवष्टि त्रयित । ततश्चान तत प्रजापोषणम् भवति तथा च ब्रह्म-पुराणे—

आदित्यमूलमखिल त्रलोक्य मुनि-सत्तम ।

भवत्यस्माज्जगत्सर्व सदेवासुरमानुषम् ॥१॥

सर्वात्मा सर्वलोकेशो देवदेव प्रजापति ।

सूर्य एव त्रिलोकस्य, मूल परम दवतम् ॥२॥

सूर्यात्प्रसूयते सर्व तत्र च प्रलीयते ।

मावाभावौ हि लोकाना आदित्याननि सृतीपुर ॥३॥

१ बहुवचनमात्रम् २।६७ ६८

२ निष्कान् १।२।२०

३ तत्रैव १।०।२१

४ तत्तरीय ६।४।८१

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो धृतमवबिन्म ।

इन्द्र एव सूर्य एव जजान, वेनोन्वस्वधयानिष्टतथु ॥^१

वत्सुलाकार मण्डलस्थ सूर्यस्तपति तत्रैव वेन्नाग प्रसिद्धा ऋचो यतः ।
ऋचा निष्पादित मण्डलमादित्यश्च ऋचा ऋगमिमानिना देवाना निवासस्थान ।
तत्र मण्डल वतमानस्य देवस्य स्वरूपं ध्येयम् । यत सर्वेषां निवासभूमि । तथा
च महानारायणोपनिषदि—

आन्त्यावा एष एतमण्डलं तपति सत ऋचं तदवा मण्डलं स ऋचा
लोकोऽथ य एष एतस्मिन् मण्डलं च दीप्यत तानि सामानि स साम्नोलाकाऽथ
य एष एतस्मिन् मण्डले चिपि पुष्पस्तानि यदूषि । स यजुषा मण्डलं स यजुषा
लोके स पात्रययेव विद्या तपति य एष अन्तरादित्य हिरण्यं पुष्प ।^२

जगदुत्पत्त्यादि कारणभूत सूर्ये सबलं पापं हृतम् ॥ चाक्षरं तद्रसमं मधु
क्षरति तद्रसमापोऽग्याति । क्षरणरहितादेव नित्यं स्वयं प्रकाशं लोकोपकाराय
गगनमार्गेण गच्छन् रसमुदकं वहति सत्यं ब्रह्म-स्वरूपश्च तथा च—

सूर्यश्च मा मन्युश्च मयुपतयश्च
मयुवृतेभ्य पापेभ्यो रक्षता
यद्रात्रया पावमवाप मनमावाचा हस्ताभ्या
पद्भ्यामुदरेण निन्दनारात्रिस्तदवलुम्पतु
यत्किञ्च दुरितं मयि तत्सर्वमक्षम्यममृतमयं
ज्योतिषि जुहामि स्वाहा ।^३

सूर्यं छात्राणां सौमगं दुःस्वप्नादिनाशकस्तथा च—

आद्यानो देव सवित प्रजावत्सावि सौमगम परा दुःस्वप्नियं सुख ।^४

भगवान्सूर्यो ज्ञानप्रतिबन्धकप्रयवायाद्यात्मकविघ्नराशी नाशयति ।

मगलं च यच्छति । महानारायणोपनिषदि—

विश्वानि देव सवित दुरितानि परासुव
यदभद्रतनं आसुव ।^५

श्वमव प्रातर्भयसायकालीना मघाददाति । प्रजा तजासि सर्वा राय
यानि च ददाति । तथा च तत्रैव—

त्वं ना मेघे प्रथमा भेभिरश्वेभिरागहि त्वं सूर्यस्य रश्मिभि त्वं नो

१ महानारायणोपनिषदि १२।११

२ तत्रैव १४।१

३ तत्रैव ३२।१

४ तत्रैव ३६।३

५ तत्रैव ३६।४

असि यनिया ।^१

मघा साय मघा प्रातर्मघा मध्याह्न परमेधामुयम्य
रश्मिमि वचना वग्यामह ।^२

अथमान्त्रिरूपणात् रश्मिमि सनाप वरानि त भूमिम्या अथ आद
वपति वर्षामिद्व फन धायादीनि जायत त पापिता घनवतो मनेन च व
चनुष्टय साध्यत । एव च वन चतुष्टय मूयन्त्रि सिदध्यति । तथा च तत्रव—

यामिरान्त्रियस्तपति रश्मिभिनस्माद्धि पजयावपति पजयनोपधि
स्वनय प्राजायन्त । औपधवनस्त्रतिमरश्मि मययन्नेनप्राणा प्राणैवलम् बलेनत
तपसा श्रद्धा श्रद्धयामघा मघया मनीषा मनीषया मन । मनसा शान्ति गान्
चित्त चित्तेन स्मृति स्मृया स्मार स्मारण विज्ञान विज्ञानेनानन्दो ब्रह्मयानि
सवप्राणिनापोषक रश्मिभिर्जलधारक मूय एव मय नमस्काय ।

जन ब्रह्मणा सयाजयनि तथा चक महिताया—

दिश्य मयव्योमुवनस्य यस्य यम्यतिरेव एवनमस्य
त स्वायीमिब्रह्मणादित्यदेव नमस्तस्तु दिवि त सधस्यम् ।^३

एव च मगया-मूय सवदो रागनागर सस्त्रुत-याडमयस्य महिम
मरम्याप्तम् इत्यत पुराणेषु स्तोत्रेषु चायत्र च सवत्रचास्य महत्त्वमुदष्टम्
अस्याराधनया, कुष्ठरोगनिवृत्ति साहित्य गार्ह्येप्रसिद्धमयूरनामकव साम्बपुरा
ण स्पष्टमस्य रागविनागवत्वमुक्तम् । भविष्यपुराण ७२ ७३ तमयोरध्याययाद
वया द्रष्टव्या । तथा च—

अस्मिच्छष्टे निमित्तेभ्यो पित्राजाम्बवनीसुत
प्राप्तवानुष्ठरोगित्वु विरूपत्व च भारत ॥१॥
तत गापामिभूतेन, सम्यगाराध्यमास्करम
साम्बनाप्त तयारोग्य एव च परमपुन ॥२॥^४

अत्रवक्तव्यतितमाध्याय सवराग निवृत्तिरस्याराधननोक्ता तथा च—

समुक्ते सवरागस्तु गच्छेद्दिनकरालयम् ।
तस्मान्पि ब्रजेत्पाव कृपारारवहनिन ॥१॥^५

साम्बपुराणेऽपि मित्र वृत्त-मूल-स्तोत्रेऽर्थोऽयमभिहित तथा च—

१ महानारायणोपनिषद् ३६।०।२

२ लङ्गव ३६।७

३ लङ्गव ७६।१२

४ लपववदे २।२।१

५ भविष्यपुराणे ब्र० ५० ७४।६३ ६४

६ लङ्गव ६१।६

मुच्यतातस्तथा रोगात् भुनक्तुवा कथामिमाम्
जिज्ञासुलमत पान गतिमिष्टा तथैव च ॥१॥^१

वाल्मीकीय युद्ध-नाण्ड रावण विजयाय राम एन तुष्ठाव महाभारत
आन्त्यिहृदय स्नान प्रसिद्धम् ।

४ स्वरूपम् (वदित्रम्)

सूर्यस्ताम्र निरूपणं वदित्वाऽन्यस्य स्वरूपनिरूपणमावश्यम् यतस्तस्य
वेदमूलत्वाच्च प्रामाण्यम् सदर्शितम् । तत्र प्रथमाध्यायस्य स्वरूपनिरूपणा-
वसर आध्यात्मिकादिप्रतीक-रूपमभिहितम् । अन्विताहित्य भगवतः सूर्यस्य
क्षणं ध्यायनापन्नम् । अथ जडचतनोभयात्मक जगत् आत्मा तथा चक-
सहितायाः सूर्य आत्मा जगत्स्युद्भवः * सूर्योपनिषद्विग्रहान्योऽस्यैव श्रेण
इत्युक्तम् । तथा च—

एष ब्रह्मा च विष्णुश्च इन्द्र एष हिमास्तरः^१

बृहदारण्यकोपनिषदि चापि कथितं यत्नादित्यवतिष्ठत आदित्यादभिन्न
य आदित्यो न वेदादित्या यस्य गरीरम् य आदित्य तिष्ठन् नियमयति । स एवा
विनाशी आत्मा तथा च—

य आन्त्यिषतिष्ठन् आदित्यादत्तरोज्य आदित्यो न वेद यस्यादित्य गरीर-
य आन्त्यिमत्तरोऽयमयत्यय स आत्मा तर्काम्यमृत् ५ इति ।

ममस्त जगत्सूर्यादवजायते पञ्चानाम सवसूर्य एव सूर्यो ब्रह्मविष्णु-
शिवस्य साम यजुरथर्वरूप-चमहाभूतानां जनकस्तथा च सूर्योपनिषदि—

सूर्याद्विष्णु इमांश्च भूतानि जामत सूर्याद्यं पञ्चानामात्मा नमस्त
आदित्य । त्वमेव प्रत्यक्षं कम वर्तसि । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव प्रत्यक्षं
विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं शिवोऽसि । त्वमेव प्रत्यक्षं ऋणसि त्वमेव प्रत्यक्षं यजुरसि
आदित्याद् भूमिर्जायते । आदित्यादापो जायते । आदित्या ब्रह्मासि ।^२

सूर्यान्मन्त्रानिभूतानि सूर्येण पातितानि तु ।

सूर्ये तय प्राप्नुवन्ति सूर्यो सौमहमेव च ॥१॥^३

महानारायणोपनिषदि कथयति यदुपेयमान आन्त्यिरूपस्त्वष्ट्रा परमे-
श्वरस्य रूप । विरोपण सम्प्राप्त्यन पतत । जगत्सृष्टिकाले तस्मात्परमात्मनो

१ साम्यपुराण ५।३६ खमराज जीवृष्णदास बाम्ब

२ ऋकसंहितायाम् १।११।४१

३ सूर्योपनिषद् अथर्वशिख आर्योपनिषद् ५० १६३

४ बृहदारण्यकोपनिषद् ३।७६

५ सूर्योपनिषदि

६ तल्लव ५० ४४

लब्धप्रकाशादादित्यात् तमोग्रस्तस्य प्रपञ्चस्य प्रकाशात्मक देवत्व सवत उत्पन्नम्
तथा च—

अदम्य सम्मत पृथिव्यैरसाच्च विद्वक्कमण समवतताग्रे ।

तस्यत्वष्ट्राविदधद्रूपमति तत्तमत्यस्य विश्वमाजानमग्रे ॥१॥^१

नानरूप धनदाता सूय एव ब्रह्म स च सकल जगता बुद्धि प्रेरयिता नारा-
यामाधायस्तत्त्वविद्या प्रवचना तथा च तत्रव—

विधर्तारह्वामहवसो कुविद घनातिन सवितार नचानुपम् ।^२

तैजस्वरूप सूय एव जयत ध्योऽयं रूप शोभा बल प्राणा शक्ति यागादि-
निमित्तकीति दक्षनहतु-चक्षु श्रोत्रमात्मा मनोम युर्जान मृत्यु सत्यासत्यं सव
सूय एव तथा च तत्रव—

आदित्यो वतज, ओजोबल यशश्चक्षु श्रोत्रमात्मा मनोम युमनुमृत्यु
सत्यामिन्द्रो वायुराकाश प्राणो सोरुपाल क कित्तत्सत्य मन्मममृतो जीवा विश्व
वातम स्वयम्भूब्रह्म तदमृतम एष पुरुष एव भूतानामधिपतिब्रह्मण सायुज्य
सलाकतामाप्नोति य एव वद ।^३

प्रकाशक सूर्वोद्विष्ट हतुर्वीर्यसम्पन्ना विश्वस्य सगस्तिप्रत्यवहार-
हतुरेनमुद्दिश्य तपश्चरन्ति मुनय नबेद्यरूपेण मधु समपयन्त्यस्म, अचित सनय
फलाधिप मधु सुधा यच्छति । आपोव्याप्तिगुणयुक्त जगदुपाग्न भूभुव स्वरिति
व्याहृति त्रयण प्रतिपाद्य तथा च तत्रैव—

‘घणि सूय । आदित्यमचयति । तप सत्यमधुभरन्ति तद्ब्रह्मतदादाय
आपो ज्योतिरसोमृत ब्रह्ममूर्ध्व स्वरामिति ।^४

अप्यववद च सूर्यो जगत्पिता नामधारक एव एव तथा च—

स न पिता जनिता ॥ उतवधु घामनि वेद भुवनानिधिया ।

योदेवानां नाम य एकएव तसप्रश्न भुवना यन्ति सवा ॥^५

निरक्नेऽपि—

घामानि कमफलभूतस्वर्गादि स्थानानि त्रयाणि घामानमवन्ति स्थाना
नि नामानि जमानीति ।^६

तत्तरीये च—

१ महाराजमणोरनिर्वा १।१ मसूर

२ तत्रव १।१६

३ तत्रव १।११

४ तत्रव १।१२

५ अप्यववे २।२।३

६ निरक्तम् १।२८

सवाणि रूपाणि विचिन्त्य धीर ।

नामानि कृत्वा अभिज्ञायदास्त ॥^१

सुस्य सूर्यान्वि सम्प्रवित्राघनिवारक सुखदश्च भुवनानाम्पतिरक एव
तथा च—

दिविस्पृष्ट यान सूर्यत्वमवघाताहरसाद यस्य ।

भूनात म धर्वो भुवनस्य यस्पतिरक एवनमस्य मुशव ॥^२

ऋग्वेदे स्पष्टं सूर्यस्यानङ्गोलेत इन्द्राणां विषय स्मृतः ।
सूर्यात्मक इन्द्रस्तत्र तज्जासि चालयति यथा सारथि रथम् । तथा चक
सहितायाम्—

स सूर्य एषुर्वरा स्यद्वा ववत्याद्वययव चरा

अतिष्ठतमपश्य न सग वृष्णतमासि विप्या जघान ॥१॥^३

अनेकमङ्गेषु नामिष्य (मध्यस्य) लोकाधारयति । भुवनस्य प्रजा-
पतिस्तौति निगदितस्तथा च—

दिवो वर्ता भुवनस्य प्रजापति ।^४

यन्मेमा विश्वाभुवनानितस्थु ।^५

वैश्वानरोनाभिरसि क्षितीनाम् विश्वस्य नामिचर वो ध्रुवस्य ।

वक्त्रबहुधा मात पृथिव्य पितृशब्दश्च दिविप्रयुज्यते सूर्योद्युलोकत्रय
पृथिवीलोकत्रय च धारयति । न कोऽपीम पराजेतु पारयति । द्युलोक पृष्ठेदेवा
अनेया वाचयति तथा चगवे—

तिस्रो मातस्त्रीन पितन विभ्रदेव उग्रस्त्वष्टी ननमवलापयन्ति ।^६

मन्त्रयन्ते दिवा अमुष्यपृष्ठे विद्वविद वाचमभिप्रायामि वाम ।^७

आदित्या भूमिनय द्युलोकत्रय च धारयति । एषामन्तर्गते यज्ञे वा
त्रिधा क्रतानि यमाणि । अयमावरणमित्रनामकानामादित्यानाम् ऋतात महत्त्व
भवति । एवमेकमङ्गेषु सूर्ये । द्युलोकत्रय भूलोकत्रय च धारयतीत्युक्तम् ।
सत्यव्रत सामाश्रमिमहात्याना मते इम पञ्चग्रा सूर्याकिपणेश्वरता च द्रवुधशुक्रा
भूमिनाम्ना कथिता नामगुणनयश्च द्युनाम्ना ।

१ त आ ३।१२।७

२ अथर्ववेदे २।२।२।१२

३ ऋक्संहिता १।१८।४।२

४ ऋक्संहितायाम् ४।१।३।२

५ तत्र १।६।४।२

६ तत्र १।१२।१

७ तत्र १।१६।४।१०

विज्ञाभूमिधारयन् श्रीगुप्तं चूनत्रीणि व्रतानि विदये अन्तरेषाम् ।
 ऋतेनाश्या महिषो महिस्त्व तदयमन वरुण मित्र चारु ।^१
 अस्मिन्मन्त्रे सत्यव्रत-मामथमि महाशयाना ग्रहनगत्राय-वरुण न
 समीचीनम् । ग्रहनगत्राणाम्वाहुत्यात् । इति महामहोपाध्याय-भिरिषर
 शर्मणि ।^२
 छान्दोग्योपनिषदि त्वेन तेजोऽब्रुवानाम मृष्टिरुक्ता तत्र प्रत्यक् तेजय ।
 तथा च—

तेजतोभेन्नयम	तेज	आप	अन्नम
एवमेव अपाम्भेदत्रयम्	,		
एवमवान्नस्य	"		

प्रथमं वगस्यान्नावस्या द्वितीयस्य तेजोऽब्रुवन्त्या चक्रुः प्रा भावस्त्वय यत्तेजो
 वगस्यान्नमन्नवगस्य तेजश्च समानमेव । एवमेवापवगस्यान्नमन्नवगस्य तेजश्च
 समानमेव । एव सप्त भेदा भवन्ति । इमा एव सप्त महाव्याहृतय भूभुवादयः ।
 भू पृथिवी भुवजलमन्तरिक्षा । स्वस्तेजोऽब्रुवाकोवा । महोवायुर्वायुलोकोवा
 जन आवागामावा-नोषोवा तप त्रिया प्रजापतिलाकोवा सत्य मनोमयरूप
 परमेष्ठी । अन्नभूभुव स्व पृथिवी स्वमहजना अन्तरिक्षम् । जनस्तप सत्य द्यौः ।
 यथा धारणमुल्लिखितमत्र लिखितम् सूयद्वारा । भूमिभ्रमणसकतोऽपि कनिष्य
 मन्त्रेऽपु दत्त । भूमि स्वधुरि कथ भ्रमतीत्यस्य कारणमप्यकाम्भमत्र विलक्षणतया
 कथितम् । तथा च—

यद्यद्भ्रमवधदयत यद्भूमिव्यवतयत् कुर्वाण ओषस दिवि ।^३

यद्यद्भ्रमवधदयत यद्भ्रमव चलाके ओषस (शृग) रचयन् पृथिवी
 भ्रामयति । सूयकिरणानि यदा पदार्थेषु आघातं कुर्वन्ति तदा तया समनमाग-
 मागमनमागता भिन्दति । वगानि कमापाया मतमतदेवोपगताः तैनामिधीयत । तदा
 किरणानामाघातत पृथ्वीभ्रमणं प्राप्नोति । सूयस्य रयस्यवजनमपि तत्रैव—
 सप्तयुग्जन्ति रयमक् चत्रमक्की अर्कोऽब्रुहति सप्तनामा—
 निनामि च त्रमजरमनवयत्रेमाविस्व भुवनानि ।^४
 एक रय सप्ताश्वा बहन्ति ।^५

१ ऋक्संहितायाम् २।२७।८

२ बहिरु विज्ञान लीर भारतीय संस्कृति पृ० १७३ बिहार राष्ट्रभाषा परिषद् पटना
 १९९०

३ ऋक्संहितायाम् ८।१५

४ तत्रैव १ अनु २२

५ तत्रैव ८।१

एव एवादेव सप्त-स्थानेषु नमनीय रथ वहति । सप्तनामा वा । चत्र
 ६३ नामित्रय च पुराणेषु सूय-गत प्रदेशे भ्रान्तिवत्त सूयस्य रथमाहुः ।
 तथा च—

त्र्यशिति मण्डल दत्त वाप्योरन्तर द्वयोः ।

आरोहणावरोहाम्या भानोरहन् या गति ॥

सरथोऽधिष्ठिता देव भ्रान्तिय ऋषिमिस्तथा ॥१॥^१

सम्बत्सर एव रथस्य चत्रम् । स एव जगत् भ्रामयति नामित्रय च
 ऋतुत्रय क्षीतोष्णवषा । अयत्रपच-यडविभागमपि पचपडत्वानुसारम् । तथा च—

त्रिनामिमतिपचारपणम्यस्य क्षयात्मके ।

सम्बत्सरमये वृत्स्न बालचत्र प्रतिष्ठितम् ॥१॥^२

वर्तमान भूतमविष्यदितिकालत्रयवा नामिमयम् । यतु चत्र-पदेन ब्रह्माण्ड
 स्वीकृवन्ति तेषामतम् भूम्यन्तरिक्षलुलोका नामय इति ।

ऋग्वेदीय 'सप्तयुजन्तीति मन्त्रे पूय लिखित अनवमिति चत्रस्य
 विशेषणमत्र निरुक्तकार 'अप्रत्ययतमयस्मिन्' सूयमण्डलमन्यदाधारत्वेन नाव
 सम्बते । सम्बत्सर विज्ञापणयोग्यत्वात् अजरोऽनर्वादेव वायोरावाहप्रवाहादय
 सप्तभेदा एव सप्ताङ्गा इत्येव । सूय एवादेव निरुक्तकार विरणानि च बत्सा
 (लगाम) विरणानां सप्तरगरवमपि सप्तसस्या नयति ।^३ सूयस्य वायवत्या
 दिशि सम्बन्धोऽदृष्टव्यः —

अस्य वामस्य पलितस्य हातुस्तस्य भ्रातामध्यमोऽस्त्यश्न ।

ततीयोभ्राता घृत-पृष्ठ अस्यात्रायश्यम् विश्वयति सप्तपुत्रम् ।^४

वामस्य (सेवनीयस्य) पलितस्य (सवलोकपालकस्य) होतु (स्तोत्र
 यत्नादिषु आह्वानकतु) तस्यास्य सूयस्य मध्यमोभ्राता (वायु) विद्युदग्निर्वा
 अनूत अस्ति सवव्यापक अस्य ततीयाभ्राता घृतपृष्ठ (अग्नि) अस्ति ।
 अत्रत्रिषु सप्तपुत्रम् प्रसरण गीलसप्त विरणानि विश्वपतिम् (सवस्य स्वामिन)
 अपश्यम् । एव चग्निवायुपुत्रः साकत्रयस्य प्रसिद्धदेवाः ।

वामस्य (वन्धातानिप्यन्त) सम्बन्धस्तु सूय विभु कर्ता पलितस्य
 सूयस्य पालकस्य । अस्य पलितकेसोबद्धाऽप्यथ । सूर्योत्तिप्राचीन इत्यथ ।

होतु ह्येज धातोर्वानिप्यन्त दानादानप्रीणनानिस्पर्धाहिबान शब्दा
 दचार्थाः । तात्पर्यायस्त्वयम् सूर्योजलदातापि या रसादानकर्ता सवप्रसन्नकर्ता

१ विष्णुपुराणे २।१

२ सत्तत्र २।८

३ बहिर विज्ञान और भारतीय संस्कृति म म० उ० गिरिधर शर्मा चतुर्वेदी राष्ट्रभाषा
 परिषद् पटना १९६६ प० १७३

४ ऋक्संहितायाम् अ० २२ सू० ८।१

च । ग्रहोपग्रहाणा नामोस्थितस्त स्पष्टते । आह्वयति आकपयति च तान् ।
ताप वायो गती जनयन् शब्दापयति । प्रजानामुत्पादयितत्वात् पालकत्वाच्च ।
विश्वपति कथ्यते । सप्त रश्मिमयत्वात् सप्तलोकगामित्वाच्च सप्तपुत्र इति
मरणकतत्वाद भ्राता ।
एव च वेदादि ग्रन्थेषु सूयस्य चर्चा चर्चिता बृहत्सहिताया सूय स्वरूपम्—

नासा ललाट जघोरुगण्डवसासि चोन्नतानि रवे ।
कुण्डिदौर्घ्यवेश मूढ पादादुरो यावत ।
विभ्राण स्वकरशब्दोबाहुभ्या पक्वे मुमुटधारी ।
कुण्डलमूपितवदन प्रलम्बहारो विद्युदगणवत ॥
बमलोत्सृजति मुख बचुवगुप्त स्मितप्रसन्नमुख ।
रत्नोज्ज्वलप्रभामण्डलश्च बभु शुभकरोय ॥१॥^१
मगवान्मूय पूर्वोत्प्लितितरयेन भुवनानि पश्यन् भ्रमतमत्य च
वतमानो याति । तथा च—

आहृष्णैरजसा वतमानो निवेशयन्नमत मत्य च
हिरण्ययनसञ्चितारयेन देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥१॥^२
अथ वरुणस्य मित्रस्य चक्षु तमसा निहन्ता सुमगो मानुषाणाम् ।
प्रकाशको विश्वचक्षुस्तथा च—
उद्वति सुमगो विश्व चक्षु साधारण भूर्वो मानुषाणाम् ।
चक्षुमित्रस्य वरुणस्य देवस्वर्गे य समधिष्वनतमासि ॥१॥^३

पौराणिक स्वरूपम् (स्तोत्रेषु प्रतिपादितम्)

सरतो आपादेकमणि लाङ्गप्ररयतीति सूय सरते क्यपि रूपम् । अथ
काल-पुरुषस्यात्मा रक्तश्यामान्वित पिङ्गल-नेत्र । पितृतात्मक प्रतापशील
सत्त्वगुण प्राच्यादि दिशाम् स्वामी स्वल्पप्रज पुग्रह सन्निध-जातीय अस्मिन्सार
स्तथा च सर्वाथ चिन्तामण—
मानुषगालकृतदेह रक्त श्यामान्वित पिङ्गलनेत्र-वान्ति ।
पितृतात्मकाऽय समगान्नयटि प्रतापयुक्तसत्त्वगुणोत्परोगी ।
सत्वारयुक्तसुचिंतायवानय स्वल्पप्रज दक्षिणुद्विपुत्र ॥१॥^४

१ बृहत्सहितायाम् २७।४६ ४८ पुष्पविमर्श श्री बलदेव उपाध्याय पृ० २०० पौ० विभा

मवन काराणसी १९६२

२ अथ्येदे १।१२।२

३ उद्वव ७।६३।१

४ अम्भरावत्पर्ये पृ० १३२७ १८, पौ० प० प्रे काराणसी, श्रीतारा कनक

सूय एव ज्योति ब्रह्मा विष्णु प्रजापति रूपो रद्रा रद्रात्मा वाय्वग्नि
रूपश्च-तथा च भविष्यपुराणे आदित्य हृदय-स्तोत्रे—

त्वज्यातिस्त्व द्युतिब्रह्मा त्वविष्णुस्त्वप्रजापति ।
त्वमेव रद्रो रद्रात्मा, वायुरग्निस्त्वमेव च ॥१॥^१

महाभारतीय आदित्यहृदय च—

त्वामिन्द्रमाहुस्त्व रद्रस्त्व विष्णुस्त्व च प्रजापति ।
त्वमग्निस्त्व मन सूदम प्रभुस्त्व ब्रह्मा नाश्वतम ॥१॥^२

सूय आकार षपटकार सवयन रूप ऋग्वेद-यजुर्वेदात्मक स
एव ज्योति द्युतिब्रह्मा विष्णु प्रजापति रद्र-द्रात्मक सवत-त्रमयो वेदा-तवेद्यो
दिव्य सय वम साग्नी हरित वण सुवण सुरारिह ता सोमसूर्याग्नि चक्षुष्क
तथा चादित्य हृदय स्तोत्रे—

नमाकार षपटकार सवयन नमास्तुते ।
ऋग्वेद - यजुर्वेदे सामवेद नमोस्तुत ॥१॥
तवै ज्योतिस्त्व द्युतिब्रह्मास्त्व विष्णुस्त्व प्रजापति ।
त्वमेवरद्रो रद्रात्मा वायुरग्निस्त्वमेव च ॥२॥
नम सुरारिह ते च, सोमसूर्याग्नि चक्षुषे ।
नमादित्याय व्यामाय, सवत-त्रमयाय च ॥३॥
नमो वेदा-त वेद्याय, सवकर्मादि साक्षिणे ।
नमोहरित वणाय सुवर्णाय नमो नम ॥४॥^३

अस्यैव मण्डलवर्ती सरसिजासनसन्निविष्टो भगवान्सूर्यो नारायण यश्च
केयूरमकर-कुण्डलधारी किरीटहारी वनवच्छवि धतान्त्रवक्षस्तथा चादित्य
हृदये-स्तोत्र—

ध्येय सदा सवितमण्डलमध्यवर्ती
नारायण सरसिजासन-सन्निविष्ट ।
केयूरवा मकर-कुण्डलव किरीटी
हारी हिरण्य मय वपु धतशस्त्रवक्त्र ॥१॥^४

विभिन्न-नामभियतयोः स्य द्वादशभासेषु द्वादश-नामानिमुत्पानि तथा
च महा भारतीयादित्य हृदय—

एवघा दशघा चव शतघा च सहस्रघा ।
तपतो विश्वरूपेण सृजति सहस्रान्ति च ॥१॥

१ आदित्यहृदयस्तोत्र ४८

२ महाभारतीयादित्य हृदय

३ आदित्यहृदये ४४ तथा अत्र

४ आदित्यहृदय १२५

एषविष्णु निश्चिन्तव, ब्रह्मा च व प्रजापति ।
महेन्द्रश्च कालश्च, यमोर्वरुण एव च ॥२॥
वायुरग्निधनाध्यक्षो, भूतकर्तृस्वयं प्रभु ।
उदयग्रहाणां रूप, मध्याह्ने तु महेश्वर ॥३॥
अस्तमनिस्वयविष्णु स्निग्धमूर्तिश्च दिवाकर ॥^१

अयमुदये ब्रह्मामध्याह्ने शिवास्तकालेविष्णु ।

अयमेव महेन्द्र कालो यमो वरुणो वायुरग्निं कुर्वर तत्त्वानामधिपतिश्च
त्रयोमुणा त्रीणितवानि त्रयो देवा त्रयोऽग्नय त्रिभूमतय चतुयश्च भगवात्सूय ।
तथा चादित्य हृदय-स्तोत्रे—

त्रिगुण च त्रितत्त्व च, त्रयोदेवास्त्रयोऽग्नय ।

त्रयाणां च त्रिमूर्तिस्त्व, तुरीयस्त्व नमोऽस्तुते ॥१॥^२

अस्य प्रतिमारयस्था कार्याऽयं कमल हस्तं मुनेन सप्ताश्व एकचक्र
कमल प्रभं किरीटी नानाभरण विभूषितं द्विभुजं धतपुष्करस्तथा च मात्स्यं
उक्तम् —

रथस्य कारयेददेव पदमहस्तसुलाचनम् ।

सप्ताश्वक चक्रं रथं तस्य प्रकल्पयेत् ॥१॥

मुकुटेन विचित्रेण पदमगमसमप्रभम् ।

नानाभरणं भूषाम्या, मुजाम्या धृतपुष्करम् ॥२॥

स्कन्धस्थेपुष्करस्थे तं तु लीलयवधतसदा ।

आलम्ब्य नवपुष्पे क्वचिच्चित्रेषु दक्षते ।

वस्त्र-मुग्मसमोपतमं चरणौ तेजसावती ॥३॥^३

भगवतः सूर्यस्य रूपमतीव दीप्तम् । विचित्रं सकलजगत्प्रकाशकम् ।
दुर्निरीक्ष्यं तथा च ब्रह्मपुराणे सूर्यस्तोत्रे—

प्रदीप्तं दीपनं दिव्यं सवन्नामप्रकाशकम् ।

दुर्निरीक्ष्यं सुरेन्द्राणां यद्रूपं तस्य तं नमः ॥१॥^४

वाराहपुराणेऽपि सूर्यं जगत् उत्पत्ति-पालनप्रलयकर्ता कथितस्तथा च
देव-वृत्त सूर्य-स्तोत्रे—

१ महाभारतीयादित्यहृदये ६ ६१ ११८ भा० वि० १६४

२ आग्निवहृदये श्लो० १३८

३ मत्स्यपुराणे २६०१४

४ ब्रह्मपुराणे ३१११६

भवा प्रसूतिजगत पुराण
प्रयासिविद्व प्रलय च हसि ।
समुत्थितस्त्व, सतत प्रवासि,
विद्वम्भरत्वा प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥१॥^१

देवीरहस्य सूर्यस्तोत्रेऽस्य रूपमित्य वर्णितम् । अयं प्रज्वलित किरीटी
युगाताग्नि-सदृश सिद्धरचूणजपा कुसुम-वर्णोरत्नजटितकिरीट श्वेताम्बुजासनी
रक्ताम्बरो द्विज स्वर्ण सरोज वलय धारी तथा चोक्त सत्रव—

कल्पान्तानल-कोटिमास्वरमुख सिद्धरघूलीजपा,
वर्ण रत्नकिरीटिन द्विनयन श्वेताम्भजमध्यासनम् ।
नाना भूषणभूषित स्मितमुख रक्ताम्बर बिभ्रमम्,
सूर्य स्वर्णसरोजरत्नवलयौ धाम्या दधान मजे ॥१॥^२

जगदध्यापी जगत्पञ्चा परिपाति गगनस्वरूपश्च तथा चादित्यस्तोत्रे—

ध्यापित्वमेव भगवन्गगनस्वरूप ।
त्व पञ्चाजगदिदं, परिपासि विश्वम् ॥१॥^३
नमस्तुभ्य परासूक्ष्मा, सौवर्णी बिभ्रत तनुम् ।
धाम धाम वतामीश, धाम्नामाधार शाश्वतम् ॥१॥^४

अयमब्जोजगत्कारण भूतोभूतात्मागोपतिवृ पात्मा महा-कारुणिक मात्मा
जगत्तद्वक्षु जगत्प्रसूति भस्त्रिल जगत्प्रदीपस्तथा च तत्रैव—

अजामलोकत्रय कारणाय, भूतोत्पत्ते गपतय वृषाय ।
नमो महाकारुणिकोत्तमाय, सूर्याय चक्षु प्रमवालयाय ॥^५
इतिसकलजगत्प्रसूतिभूत, त्रिभुवनभावनधामहतुम् ।
रश्मिभस्त्रिलजगत्प्रदीपभूत देव प्रणतोऽस्मि विश्वकमाणम् ॥२॥^६

विष्णुपुराणेऽप्ययं ऋग्यजु-सामरूप त्रयीधामासुरगणधारयिता च द्रा-
व्याययिता च कथित । देवानामादिभूतोविबस्वान । अस्य रथोहिरण्यमयो-
ऽमृताश्वा केतव जगदालोक बिभ्रति । तथा च विष्णुपुराणीय सूर्य स्तोत्रे—

ऋग्यजु सामभूताय, त्रयीधाम्न नमो नम,
विभर्तय सुरगणान आप्यायेदुस्वरश्मिभि ।
स्वधामृतेन च पित स्तस्मतप्यात्मन नम ॥१॥

१ वाराहपुराण १६।१०

२ देवीरहस्यसूर्य-स्तोत्रे, ३१।७

३ भाकण्डेयपुराण १ ३।६ मनसुखराय मोर, कलाइन रोड कसकता

४ तल्लव १०४।१८

५ तल्लव १०७।४

६ तल्लव १०७।११

नमः सवित्रेसूयाय, भास्वराय विवस्वते ।
आदित्यायादिभूताय, देवादोना नमः नमः ॥२॥
हिरण्यं रथ यस्य, वेतवो मृतवाजिनः ।
यहन्ति भुवनालाक-चक्षुषः, नमाम्यहम् ॥३॥^१

अथ तिग्मतजा सुरपुत्तमः सक्तरोगघ्नः सप्ताश्वः रश्मिग्रमी वाल्यः
सित्ययुः । स्वरश्मिनि जलान् भिषति । तज्जलं च सहस्रगुणप्रदत्ते । तथा च
भविष्य-पुराणे —सूयस्तात्रे—

नमानमः सुरवरतिग्मतैजने नमो नमः सुरवर-तजसाय वः ।
जडाधमूकाधधिरासकुष्ठान् सश्वित्रिणोज्झान् विविधव्रणावतान् ॥१॥^२
प्रसक्तसप्ताश्वयुजेऽभयाय ध्रुववरश्मिग्रथिनः नमो नमः ।
सबाल्यसिलास्ररविन्नरोरगः ससिद्धयधवपिशाचमानुषः ॥२॥^३
यतो रमासक्षिपमः शरीरिणाम्, यमस्तिभिर्हिमः जलधमः निखवः ।
जगज्जस्रगोपयसि सदा वः, अतोऽसि सायं जगती विनेषणम् ॥३॥^४

सूयस्य सप्तरगानि विरगान्यवास्य सप्ताश्वास्तथा आदित्यः हृदय—

जया जयश्च विजया जितप्राणो जितथमः ।

मनोजवा जितत्रोघो राजिनः, सप्तवीरिता ॥१॥^५

अश्वानामानामानि च जयः अजयः विजयो जितप्राणः जितथमः मनोजवः
जितक्रोधः ।

विष्णुर्निगः शिर्वालिंगवदभ्याप्युपासना कार्या गगनलिङ्गरूपेण । तथा च
सूयस्तात्रे—

अलण्डमण्डलाकारः, व्याप्तः यतः चराचरम् ।

गगनलिङ्गमाराध्यः त्वां सूयः प्रणमाम्यहम् ॥१॥^६

चराचर-व्याप्यण्डवत्किं पूजनीयं गगनलिङ्गं सूयः—यथा शिर्वालिङ्गे
शालिग्रामं च समया देवनामाह्वानादिकं भवति साधनया च सिद्धिलभते । वाग्देवी
गायत्र्यादिदेवीनां नारायण-ब्रह्मादि-देवानां च ध्यानं सूयमण्डलं भवति तथा च
त्रिपुरासहस्रे भानुमण्डलमध्यगम् ।

एव च विविधे वेदे पुराणादिस्तोत्रेषु च भगवतः सूयस्य वणनं विभिन्नं
रूपेण जगद्गतत्वेन ब्रह्मत्वेन चास्ति । जगती कालस्य निमाता । सकलते

१ विष्णुपुराणे ३।१।१५ १८ २३ २४ सविनुस्तोत्रे

२ भविष्यपुराणे १।२।१४३ सूयस्तोत्रे

३ तज्जलं १।२।१५१

४ तज्जलं १।२।१५२

५ आदित्यहोत्रे श्रुति १।२१

६ सूयस्तात्रे ७ भा० प्र० वि० १।६५

जोधारक सूय समेपमादिहेतुनचेमविना विचित्वायम् सिद्धयति । चक्षुषीविना शरीरवत्सूयविनाजगत विविधरोगहृत त्वेमचास्य स्मरण सर्वैरप्यङ्गीकृतम् त्रियते च ।

१ सूयगायत्रय — (मन्त्रगायत्र्यादीनि)

अन्यदेवानामिव सूयस्य गायत्रयोऽपि विविधप्रत्येषु विविधरूपेणैपलभ्यन्ते तथा च महानारायणोपनिषदि—

१ मास्कराय विद्महे महद्द्युति-कराय धीमहि तन्न भान्त्य प्रचोदयात् । तत्रैव प्रकारान्तरेण ।

२ आदित्याय विद्महे सहस्र किरणाय धीमहितन्नो मानु प्रचोदयात् ।

३ गरुडपुराण चान्यादयो—ओ आदित्याय विद्महे विश्वमावाय धीमहि तन्न सूय प्रचोदयात् ।

सूर्योपनिषदि प्रकारान्तरेण—द्वितीयस्या भिन्ना सूय शब्द प्रयोगात् । तृतीयस्याश्च सहस्रकिरणाय "अ" प्रयोगात् ।

४ 'आदित्यायविद्महे सहस्र किरणाय धीमहि तन्न सूय प्रचोदयात् ।' मन्त्र —

ओ धणि सूय भान्त्योम^१ धृणिरितिबीजम् ।^२

विशिष्ट-स्तोत्राणि

(१) आदित्य-स्तोत्रम्

स्तोत्रस्यास्य पीराणिक नामतत । आदित्यस्य भगवत स्तोत्रत्वात्तदेव नाम । 'इति सचिन्ध भगवान्स्तोत्रमभवतोरवे ।'^३

माकण्डेयपुराण १०३ तमोऽध्याये ५मश्लोकमारभ्य द्वादश यावत् श्लोकाः ८ । स्तोत्र-कर्ता ब्रह्मा उच्चमधश्चतस्र्यमान रविमवलोक्य ब्रह्मा स्वसृष्टिर्विनाश शक्या स्तोत्रमतञ्चकार ।

स्तोत्रस्यास्य फलतु सफलताप विनाशोमत स्तोत्रानन्तर सूय स्वतेज उपसहृतवानिति तथा च—

१ महानारायणोपनिषद् १।३ मसूर, पृ० ५३

२ तत्त्व पृ० ५५

३ गरुडपुराण १६।१२। पठितपुस्तकात्तय काशी ।

४ उपनिषद्के कस्याण गीता प्रस गोरखपुर, २००३ पृ० ६८३

५ सूर्योपनिषदि तत्त्व

६ माकण्डेय-पुराण १ ३।४। मनमुधराय भार, कलाह्व रोड कलकत्ता, १९६२

इत्येव सस्तुतोमास्वान ब्रह्मणासग-कत णा ।

उपसंहृतवास्तज पर स्वल्पमधारयन् ॥^१

सख्येसानुप्राप्तेऽत्र सूयस्य परब्रह्मत्वेन वणनं यदाज्ञया स्रष्टा सृष्टिं करोति विष्णुश्च पासयित रद्वश्च सहरति । गगनस्वरूपं सूयं सवत्र व्यापकं सपञ्चमा जगन्निदं पाति ।

देवस्वपो यज्ञरूपं परब्रह्मस्वरूपादयञ्च । सव जगत्तत्स्वरूपम् । तथा च—

इतिसधित्यभगवान्स्तोत्रं, भगवते रव ।

चकार तमया भूत्वा, ब्रह्मा लोके पितामह ॥१॥

सृष्टिं करोमि यन्महं सवशक्तिराद्या ।

त्वत्प्रेरितो जलमही, पवनान्नि रूपा ॥२॥

ध्यापीत्वमेव भगवन्गगन्स्वरूपम् ।

त्वं पञ्चधा जगदिदं परिपासि विश्वम् ॥३॥

नमस्ते देव रूपाय यन् रूपाय तं नमः ।

परब्रह्म स्वरूपाय चिन्त्यमानाय योगिनि ॥४॥^१

२ आदित्यस्तोत्रम्

यतोऽत्रादित्यस्यैकविंशतिनाम्ना कीर्तनम् ।

ब्रह्मपुराणे २६ तमेऽध्याये २६ तमं श्लोकमारभ्य ३६ तमं यावत् श्लोका ११ ब्रह्मा च प्रवक्ष्यामि ।^१

अस्य स्तोत्रस्य पठनेन नराणामुपद्रवा शाम्यन्ति । शरीरोत्पन्नोदभूतो तप्तस्यमानव्याधीना प्रशमो भवति । गलगण्ड विचर्चिकादयः शाम्यन्ति । शरीरारोग्यादश्च यः प्रणतो भूत्वा स्तोति स सवपापं प्रमुच्यते । साम्बपुराणीय (सापु०) २५।१ १४। स्तोत्रवत् ।^२

सख्येसानुप्राप्तेऽत्र भगवत् सूयस्यैकविंशतिनाम्ना कीर्तनम् । तत्र कानिचित् नामानि स्वरूपं प्रतिपादिकानि । तदनुसारं सूयं पिबलवणं । रत्नेन । प्रकाशात्मकं क्षत्रसंयन्त्रं । सवविद्यानां निधानम् । अस्मादेव वेदस्थानकशाखा प्रावसत । इमं प्राप्य जना नीरजं विशोवाश्च जायते ।^३

१ मार्कण्डेयपुराणे १ ३।१३

२ मार्कण्डेयपुराणे १ ३।४ ८ ११

३ ब्रह्मपुराणे २६ अध्यायारम्भे

४ तत्र २६।३२ ३६

५ तत्र २६।३ ३५

३ आदित्यहृदयम्

मतोज्ज्वलवत् सूर्यस्य हृदयरूपेण स्तवनम् । 'एतद्रहृदयं कूर्मपुराणं
उत्तरार्द्धे १८ शाध्याय ३३ तमं श्लोकमारभ्य ४६ तमं श्लोकं यावत् । उपदेष्टा
व्यास श्रोतारं श्रूयम् ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नराणां सबला रोगा गम्यन्ति सबपापनिवर्तिश्च
तथा च—

प्रदेयं सूर्यहृदयं, ब्रह्मणातु प्रदर्शितम् ।

सर्वपापप्रणामनं, वेदसारं समुदमवम् ॥^१

सारलेशस्तोत्रे सूर्यं समेपाहेतुं कथितं स एव ब्रह्मविष्णुरद्वैतरूपः । सूर्या
देव दिक्षु सखिमज्ज्यन्ते । स्वरूपप्रतिपादनं परमिदम् । स च हिरण्यबाहु
हिरण्यपतिः शास्त्रः । स एव ब्रह्मण ज्योति रसरूपो बज्रहस्तः नृगम्बकः विष्णु
पाशः । सूर्यस्य कतिपय-नाम्नामत्र परिगणनम् तत्र च वानिचिदप्रसिद्ध-
नामान्यपि । यथा च कपर्दी प्रचेता भीकृष्टम् । पिनाकी, पद्मपति परमेष्ठी
मात्स्वानित्यादीनि । तथा च—

शूलं शोल्बाय योगशास्त्राय कारणत्रयहेतवे ।

निवेदयामि चात्मानं नमस्तं विश्वरूपिणे ॥१॥

नमस्ते घृणिने तुभ्यं, सूर्याय ब्रह्मरूपिणे ।

स्वमेव ब्रह्मपरममापो ज्योति रसोऽमृतम् ॥२॥

भूमवस्वस्त्वमोनारं शर्वोरद्वं सनातनम् ।

नमस्तं बज्रहस्ताय नृगम्बकाय नमो नमः ।

प्रपद्येत्वा विरूपाक्षं महान्तं परमेश्वरम् ॥३॥^२

अपाणिनीयप्रयोगं अपि ।

४ आदित्यहृदयस्तोत्रम्

पुस्तकेप्रदत्तनाम्^३ पुण्ड्रिकायाचेदमेव नाम 'इत्यार्षे आदित्यहृदयस्तोत्रं
समाप्तम् । * उपत्रमे च "आदित्यहृदयं पुण्यं सर्वशत्रुविनाशनम् ।"^४

वाल्मीकीय रामायणे पष्ठ लवाकाण्डे १०७ मे सर्गे १२ श्लोकमारभ्य
३१ तमं यावत् । अगस्त्यो वक्ता श्रीराम श्रोता । श्लोका ३१ ।

१ कूर्मपुराणे उ० १८।४६ मनमुखाय गौर कलाहव रोड बसकत्ता १९६२

२ तत्रैव, उ० १८।३४ ३२ ३६ ४१

३ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे वाशी सत्कारणे, पृ० १०६

४ तत्रैव प० १०८

५ तत्रैव, श्लो ४

स्तोत्रस्यास्य पाठेन शत्रवः पराभवयाति यत् उपक्रमे कथितम् । तत्रा
समरे राम रावणं विजयायमगस्त्य आह । तथा च—

आदित्यहृदयं पुरायः सर्वशत्रुविनाशम् ।

जयावहजपेनित्यमक्षयं परमं शिवम् ॥१॥^१

आर्येऽत्र स्तोत्रे भगवान्सूर्यो ब्रह्मा रूपेणोत्तीरितः तथा च—

एष ब्रह्मा च विष्णुश्च, शिवः स्वः प्रजापतिः ।

महेन्द्रो घनदः वातः, यमः सोमः ह्यपापतिः ॥१॥^२

भगवत् सूर्यस्य चतुर्थ्यन्तं नाम भिनमोऽर्जुनस्तत्वनमः । सूर्यः कमलबोधयिता
प्रचण्डो ब्रह्मेशानाच्युतस्वरूपोऽयमेव सृजति पालयति सहस्वते च । प्रवाहात्मिका
सगीतमयीमाया । तथा च—

नमः उग्राय धीराय, सारगाय नमानम्

नमः पद्मप्रबोधाय, प्रचण्डाय नमोनमः ॥१॥

ब्रह्मेशानाच्युते गाय, सूर्यादादित्यवचसे ।

भास्वते सर्वमक्षाय रौद्राय बभूवे नमः ॥२॥^३

५ आदित्यहृदयस्तोत्रम्

यत् पुष्पिकायामिदमव नाम तथा च तत्रैव

‘इत्यार्येभ्योत्तरपुराणे श्रीकृष्णाजुनसम्वादे आदित्यहृदयस्तोत्रं
सम्पूणम् ॥’^४ १०६ । विनियोगश्च

अस्य आदित्यहृदयस्तोत्रमत्र स्याति ।^५

भविष्योत्तरपुराणे श्रीकृष्णाजुनसम्वादे १७० तमः श्लोकः यावत् ।
शतानीकसुमन्तुसम्वादात्मकं शतानीकं प्रति सुमन्तुराह । पुनः चेदमव श्रीकृष्ण
भजुनमाह ।

स्तोत्रमिदं सर्वमगलमगलम् । सर्वपापप्रणाशनम् । शत्रुघ्नं तथा च—

सर्वमगलमागस्य, सर्वपापप्रणाशनम् ।

सर्वरोगप्रशमनं, आयुवधनमुत्तमम् ॥१॥

अभिन्नदमनं पापं, शत्रुघ्ने जयवधनम् ।

वधनं जयपुत्राणां आदित्यहृदयं शत्रुघ्ने ॥२॥^६

१ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे श्लोक ४

२ तत्रैव श्लोक ८

३ तत्रैव श्लोक १८ १९

४ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे भाषी सस्वरणे पृ० १०६

५ तत्रैव पृ० ६७

६ तत्रैव ११ तथा १२

स्तोत्रेऽस्मिनादौ विनियोगायामकरयासध्यानादिव ततो यत्रोद्धार
स्ततः कतिपयनाममि स्तवमम । अत्र सूय, त्रयोव्यनाथा भूतपति ववत्यनाथ
उक्त । अथमेव ब्रह्मा विष्णुरुद्ररूपस्तथा च—

नमस्तत्रलोव्यनाथाय, भूतानां पतये नमः ।
नमः ववत्यनाथाय, नमस्तेदिव्यचक्षुषे ॥१॥
स्वयं ज्योतिस्तस्य क्षुतिब्रह्मा त्वविष्णुस्त्वप्रजापति ।
त्वमेव छन्दो रक्षात्मा, वायुरग्निस्त्वमेव च ॥२॥^१

६ दिवाकरस्तोत्रम्

दिवाकरस्य स्तोत्रत्वात्तदेव नाम ।

माकण्डेयपुराणे १०४ चोऽध्याय १८ सप्तश्लोकमारभ्य २६ तम यावत् ।
तथा ३५ तममारभ्य ४६ तम यावत् तथा २७ श्लोका स्तोत्र-कर्त्री देवमाता
इति सा च दैत्यपराजितान्स्वसुतानवलोक्य नियममास्थाय स्तोत्रमतञ्चकार ।

स्तोत्रस्यास्य ध्यानेन नरा परमं पदमवाप्नोति तथा च—

ध्यायन्तोविनम्र चेतसो भवत
योगस्था परमं पदं प्रयान्ति योगमूला ॥१॥^२

स्तोत्रेऽस्मिनादौ सूयस्य स्वरूपवर्णनं सूय सुवर्णतनु तेजस्वरूपस्तौ
जस्विनामीश जगतामुपकारापगहूणानितिताश्च कालेन विसृजति तथा च—

जगतामुपकाराय, तथापस्तव गोपते ।
आन्दानस्य यद्रूपं तीव्रं तस्मै नमोनमः ॥१॥^३

सूय एव देवपितृणामाप्यायिता । विरधि विष्णुशिवरूपेण सृष्ट्यादिका
क्रिया करोति तथा च—

आप्यायनमशेषाणां, देवानां च तथा परम् ।
पितृणां च नमस्तस्मै शस्यानां पाक-हेतवे ॥१॥
स्वधाता विसृजति विश्वमेतत्
स्वपासि स्थितिकारणाय सम्प्रवत्त ।
त्वयि चाते सयमस्त्रिंशः प्रयाति
तत्त्वं त्वत्तोऽया नहि गतिरस्ति सवलोक्ये ॥२॥^४

१ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे ४७ ४८

२ माकण्डेयपुराणे १०४ ३८ मनमुखराय मोर क्पाइव रोड बलकृता १९६२

३ तत्रैव १०४ १९६

४ तत्रैव १ ४ १२५ २६

७ देववृत्तसूयस्तोत्रम्

यतोऽत्र भगवत सूयस्य स्तोत्रदेवाश्चतुरस्तदधनाम । सूच्या चदमेव नाम ।^१

वाराहपुराण २६ तमोऽध्याय १०म श्लोकतोऽष्टादश यावत् । श्लोका ६ ।
स्तोत्र-वर्तारिदचदवा ।^२

स्तोत्रस्यास्यपाठन सकलेष्टप्राप्तिर्भवति । तथा च तत्र च—

एता य पुरषोभक्त्या उपारतं मूममचयत् ।

भास्वरश्चयतस्यासौ फनमिष्टं प्रयच्छति ॥१॥^३

भगवत सूयादेवास्य जगत उत्पत्त्यादिकमवति मप्तास्वा ग्रस्य रथ नयन्ति । भूतएवाय सप्तावद्विद्युयत । वरणादयोऽस्थवागभूता । तथा च—

मशान् प्रमृतिजगत पुराणा

प्रयासि विद्व प्रनय च हसि ।

समुत्थितस्त्व सतत प्रयासि

विद्वत्सदात्वा प्रणतास्मनित्यम् ॥१॥^४

सरले सानुप्राप्त मप्रादेऽत्र स्तोत्र सरसया गिरा भगवत सूयस्य महिम प्रतिपादन पुरस्तर तदुपयागित्व ब्रह्म च साधितम् ।

८ ब्रह्मविष्णु शिववृत्त सूयस्तोत्रम्

यतोऽत्रब्रह्मविष्णु शिववृत्त सूयस्त्वोत्र भूतस्तदेव नाम ।

भविष्यपुराणस्य ब्रह्म-पर्वणि १५३ तमोऽध्याय विशतितममारभ्याशीति तम यावत् वनोकाना ६१ ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नराऽचला भक्तिलभते तथा च—

यदितुष्टो मम विभो, अनुग्राह्याऽस्मितेयदि ।

अचलादहि मेभक्ति म रमनश्चरण नय ॥१॥

तस्यतान भवतीह आधया व्याधयस्तथा ।

मस्मात्त्व च ततोऽथ मस्तव्य सततबुध ॥२॥

अत्र स्तोत्र ब्रह्मविष्णुशिव परस्परमधिकमयमाना^५ स्पष्टमानाग्रहकार-
तमोभिभूता अयोऽयमपश्यन्तो^६ विह्वलितास्तोजो रूपमनुपममष्टशृणमिवान-

१ वाराहपुराण २६ १ अपरभाग

२ वाराहपुराणे २० २५

३ तत्र २६/१७

४ तत्र २६/१०

५ भविष्यपुराण १५३/४ १२

६ तत्र १५३/२१ २५

तमुपलभ्य^१ तस्याद्यते चानुपलभ्य पृथक् पृथक् तुष्टुवु । भगवत सूयस्य प्रसादात्ते
सृष्टिं पालसहारात्मिका शक्तिमधिजग्मु ।

स्तोत्रेऽस्मिन् प्रायः गुणात्मकं योगिवनाम-अथनमेव ।^२ स्वस्वस्तोत्रे ब्रह्म-
विष्णुशिवाश्च स्वनामानि वक्षयामासु । शिवविष्णु-ब्रह्मणा भक्षयमप्यत्र दृश्यते ।
अरे प्राथनायामत पृथक् पृथक् सामक्तिं प्राथयामासुरन्त^३ च सूय स्वचतस्र मूर्तीं
वक्षयामास ।^४

६ ब्रह्मकृतसूय स्तोत्रम्

अविष्य-भुगण ब्रह्मपवणि सप्तमी-वल्गे स्तोत्रमिदं ब्रह्मणा कृतत्वात्त-
देवनाम् ।

अ० पुराण ब्रह्म पवणि सप्तमी वल्गे १७४ तमेऽध्याये ३५ तम श्लोक
मारम्य ४० तम यावत् । श्लोका ६ ।

स्तोत्रस्यास्य श्रवणेन पाठेन च नर परा कीर्तिमवाप्नोति पुन सूय-भुर
व्रजेत् । तथा च—

च इदं शृण्वान्नित्यं ब्रह्मणोक्तं स्तवपरम् ।

स हि कीर्तिं परां प्राप्य पुन सूय-भुर व्रजेत् ॥१॥^५

सूयसमचननं ब्रह्मा ब्रह्मत्वमवाप । ततः प्रसन्नचेता रविमस्तौपीत् ।
स्तोत्रमिदं सरलं सुबोधं प्रसादोपेतमनुष्टुप्छन्दः अत्र सूयस्यानन्वनामान्यापि यथा
विभावसु भानुरादीनि । तथा च—

पूजयित्वा रविमक्त्या ब्रह्मा ब्रह्मत्वमायत

गापति पूजयित्वा तु ब्रह्मत्वेना तरात्मना ।

कृताजलिपुटामृत्वा पुरा ब्रह्माश्रयीदिदम् ॥१॥

भगवतः भगवर शान्तचित्तमनुत्तमम् ।

दक्षभागं प्रणतारं प्रणतोऽस्मि रविसदा ॥२॥

अत्र भगवान् स्यो ब्रह्म विष्णु शिवादीनां प्रथिता^६ वक्षितस्तत्प्रसादादेव ब्रह्मा
इयं स्व-स्व कमवतु पारम्यं । तेन विज्ञाते गतामुदेहमिव निरर्थका इव सम्पद्यते ।

१० ब्रह्मप्रोक्तसूयस्तोत्रम्

यताञ्च स्तोत्रे ब्रह्मणा सूयः स्तुतोऽस्तदेव नाम ।

१ अविष्यपुराण १५३।८ ४३

२ तत्रैव १५३।५० ५३

३ तत्रैव १५२।१ ६ ११

४ तत्रैव १५४।१४ १६

५ अविष्यपुराण १७४।४ सप्तमी वल्गे

६ अविष्यपुराण १७४।१ ३५ ३६

मविष्यपुराणे ब्रह्म-भवणि ७२ तमऽध्याये १म श्लोकमारभ्य १६ तम यावन श्लोका १६ । ब्रह्मा स्तोत्रवर्त्ता ।

स्तोत्रस्यास्य श्रवणेन पठनेन च नरः सर्वकामानवाप्नोति । अस्य जप मात्रेण नरः सर्वपापेभ्यो मुक्तिं प्राप्नोति । तथा च तत्रैव—

एतान्यादित्यगमानि, मयाप्राक्तानि वपुरा ।

आराधनाय देवस्य, सर्वकामेन सुव्रत ॥१॥

एतज्जप्य रहस्यं च, सध्योपासनमेव च ।

एतेन जपमात्रेण, नरः पापात्प्रमुच्यते ॥२॥^१

सरले सप्रभादे सानुप्रासेऽत्र स्तोत्रे भगवतः सूयस्य नाम्नां कीर्तनम् । नमोन्त-नामभिः चतुष्यन्तं स्वनं कृतं । भगवान्-सूयः कायमानुः अग्निदवायः कथितः । स एव वरुणो विष्णुः तथा च—

नमः सूर्याय नित्याय, रवये कायमानवे ।

भास्कराय पतगाय, मातङ्गाय विवस्वते ॥१॥^२

प्रायोऽत्र पञ्च-पञ्चाशत-नामानि ।

११ ब्रह्माभाषितस्तव

ब्रह्मप्रभृतिभिर्भाषितत्वादध्यायात्ते चोत्प्लेखात् । तथा च—

इति श्री साम्बपुराणे ब्रह्माभाषित-स्तवो नाम चतुर्दशोऽध्यायः^३

साम्बपुराणे १४ अध्याये ५म-श्लोकेन ३४ तमः श्लोकः यावत् । श्लोका

३० । ब्रह्मा ऋषीन् प्राह ।

ये नरा अनेन स्तोत्रेण भास्वरं स्तुवन्ति तं सूय-लोकं यास्यन्ति । तथा च—

ब्रह्माद्यं सस्तुत देवः ये नमस्यन्ति भास्वरम् ।

सर्वकिल्बिषनिर्मुक्ताः सूयलोके व्रजन्ति ते ॥^४

इति वेऽस्मिन् सरलाभाषा सानुप्रासानुष्टुप्-छन्दोऽत्रादौ सष्टि-वर्णनम् । बुद्ध्यहंकारं जलाग्निं भूम्यनन्तरमण्डलतवर्त्तीं तेन चेमे त्रयोलोकाः । सप्तद्वीपाः सप्त समुद्राश्च । तत्र स्थितास्तमोमग्ना ब्रह्माविष्णुः शिवा विभुश्चैव सूयमादि देवतुष्टुवुः । सूय एव ब्रह्माविष्णुः शिवादीनां रूपधृक् । तथा च—

१ मविष्यपुराणे, ७१।१०-१६

२ तत्रैव ७१।२

३ साम्बपुराणे १४ अध्यायान्तो

४, पत्रैव १४।२४

त्वं ब्रह्मा त्वं महादेव, त्वं विष्णुस्त्वजगत्पति
वायुरिन्द्रश्च सोमश्च विवस्वानरणस्तथा ॥१॥^१

मूय पापविमाचन वारणानां च परम वारणम् । शुण्दश्चोपास
वानामिति ।

१२ भानुस्तोत्रम्

यत् स्तोत्रं नान्न भानु सस्तुतोऽस्तस्तत्त्वं नाम । पुराणेऽपीदं नाम ।

माकण्ड्य-पुराण १०६ पठेऽध्याय ६८ तमं श्लोकमारभ्य ५४ तमं यावत् ।
श्लोका ७ । स्तोत्रवतागोब्रह्मादिन्वा ।

स्तोत्राऽस्मिन् शान्तो इति वदम नानुसारी श्लाघ एव । अत्र चराचराणां
गतिं सूय एवेति प्रतिपादितम् । सूय एव मुमुक्षुणा माक्ष ध्यानिना ध्यय सव
भूतानां गति । तथा च—

त्वनाय मोक्षिणा भाग्य, ध्ययस्त्व ध्यानिना पर ।
त्वगनि सवभूतानां स्वभाण्डोपवर्तिनाम् ॥१॥
शप्रजाम्यास्तुषेवश शनास्तु जगताम्पत ।
शानोऽन्तु द्विपदनित्य गतास्तु चतुष्पद ॥२॥^१

अत्र सरला मुखाधापोराणिभी भाषा । सप्रसात् प्रवाहमयी । अत्र
स्वयमुपिणा स्तोत्रमित्यतिनाशनं तथा च—

ऋषयश्च तत् सप्त वशिष्ठान्निपुरोगमा ।
तुष्ट्वुविविध स्तोत्रै, स्वस्तिस्वस्तीतिनादिन ॥१॥^१

१३ महाेश्वरकृत (सूय) स्तोत्रम्

यतोमहेश्वरणं वृत्रमिदं स्तोत्रान् पुष्पिकाया चैदमव नाम । तथा च—

इति श्री साम्बपुराण महाेश्वर-स्तोत्रं नाम सप्तदशोऽध्याय ।

साम्बपुराण १७ शाध्याय १मं श्लोकत २२तमं यावत् २१ति श्लोका ।

स्तोत्रवर्तमहेश्वर ।

स्तोत्रस्यास्य पठनं ध्यानं चानरं कित्तिपादमयात् चमुक्तो भवति ।
चभुमनं ग्रहादिजयपीडा म्यति ।

पठच्छण्वस्तथा चेम पुराय सम्वादभावयो ।

कित्तिपाञ्चविमुच्यत मुच्यत च महामयात् ॥१॥

१ साम्बपुराण १४।१

२ माकण्ड्यपुराणे १ ६।५४ ५३ मन्मुखाया मोर, नलाइव रोड वलकत्ता

३, तर्जव १०६।५१

चक्षु पीडा मनपीडा ग्रहपीडा तथैव च ।

धामयदेवजगन्मन, दुःस्वप्न गमयत्तत ॥२॥^१

सरले सानुप्रास सप्रसादेऽनानुप्यव छन्दामि समन्विते स्तोत्रे सूय
स्वरूप । यो दिवि तिष्ठन् दिशो दग्मासयत । स्वनिरणवसुधामन्तरिक्ष च
ववेष्टि । अत्रोपमाया सौन्दर्यमपि दर्शनीयम् ।

सर्वदमिरपि दीप्तामि शान्तिर्लोकाप्रकाशयन् ।

धारयदस्यम वापि, विभ्रति पारमस्वरीम् ॥१॥^२

१४ मित्रवृत्तसूयस्तोत्रम्

मित्रेण वृत्तत्वात्तत्र नाम ।^३

साम्बपुराण पञ्चमऽध्याय १३ गद्गलाकमारम्य ३७ तम यावत् । श्लोका
२८ ।^४

यानरानित्य शृणाति श्रावयति पठति पाठयति वा स सूय लाक गच्छति
रोगोत्तरोगाभ्युप्यत नानार्थो नानलभने य य काम चिन्तयति त त प्राप्नोति ।
तथा च—

यश्चतत श्रावयति नित्य, यश्चतच्छृणुयान्तर ।

स सहस्राक्षिपदेव प्रविनेनात्र सक्षय ॥१॥

मुच्येतातस्तथा रोगात् मुनि श्रुत्वा कथामिमाम् ।

जिनामुलभते पान गतिमिप्सताथैव च ॥२॥

क्षमणव्रजतेऽब्रानमिद च पटो पथि ।

य य कामयन् काम स त प्राप्नोत्यसक्षय ॥३॥^५

सूयस्तोत्रेऽत्रभगवांसूय क्षेमशोभनमयारमक सत्त्वरजस्तमसो प्रभावाद
व्यतिरिक्त । ॥ एनात्मना सर्व लोक निमाति । सर्वयोऽपि नमस्वत । अत्र-
दुष्पाप्य । तथा च—

हिरण्यगम स भगवान् म व बुद्धिरितिस्मृत ।

घतनकात्मना यन् नलाक्यमिदमात्मना ॥१॥^६

सर्वताऽन्य करा पादाश्च याति । सर्व पन्थात् चाय मगुण निगुणस्वरूप
दव पितृ च वमणि पूज्यत सरलाभाया सानुप्रासानुप्यवच्छन् ।

१ साम्बपुराण १७ २१ २२

२ साम्बपुराण १७।१४

३ तत्रव १० ६

४ तत्रव ६ ७

५ तत्रव ५।३५ २७

६ तत्रव ५।१६

१५ सवितृस्तोत्रम्

सवितु स्तोत्रत्वात्तेवनाम । पुराणे चदमेवनाम घतम् ।^१

विष्णुपुराण ३५५ शे १ माध्याये १४ शालोकमारभ्य २६ तम यावत् ।
श्लोका ११ । स्तान् कर्ताऽन याजवत्कथ । स च यजुर्वेत् प्राप्तय भगवत सवि
तार तुष्टवे ।

स्तामस्यास्य पाठेन नाविद्वान्मेधारी च सवति यतास्थत्र प्रसादात्सूर्यो
भगवायाज्ञवरक्याय वेदविद्या दत्ताविति पुराणप्रसिद्धमिति वक्तम् ।

अत्र सूर्यस्यभगवत ऋग्यजु सामात्मकम् रूपमुक्तं त्रिष्णवान्यौ स्मादेव
प्रभवति । स्वरश्मिमि चन्द्रमममापूर्यामृतनन्दवान् स्वधया च पितृन् तपयति ।
अस्मिन्नुदित एव जन्ता मत्कमार्हा भवति । अत्र भगवत सवितु कतिपय
प्रसिद्धं नामाभ्युत्तानि सूर्योभास्करौ विवस्वानदित्यादीनि । सूर्यस्यरथहिरण्यमय ।
ध्वज च प्रज्ञा । सरला प्रवाहमयी भापा अनुप्रासप्रसात्पुनानुपुबद्धस्तथा च—

ऋग्यजु सामभूताय त्रयीधाम्ने च त नमः ।

विस्मिन् य मुग्गणानाप्यायदु स्वरश्मिमि ॥१॥

स्वधामृतेन च पित स्तस्मत्तप्यात्मने नमः ।

नम सवित्र सूर्याय भास्कराय विवस्वत ॥२॥

आदित्यादिभूताय देवादीना नमोनमः ।

हिरण्यमय रथ यस्य केतवो मृतवाजिन

वहतिभुवनालाक, चक्षुष त नमाम्यहम् ॥३॥^२

१६ साम्प्रकृत सूर्य-स्तोत्रम्

गुह्यस्तोत्रमिदमपि नामस्तोत्रस्यास्यातिगुह्यत्वात्तथा च आराधार्थं
सूर्यस्य गुह्यस्तोत्रमिदं जगौ ।^३

साम्यपुराण २४ तमे सर्गे ७म श्लोकतो ३७तम यावत् । श्लोका ३१ ।
कुष्टरोगात्राप्त साम्प्र कृष्णेनानुप्लुता मित्रवन गत्वा स्तात्रगानन सूर्यतुष्टाव
रोगविमुक्तश्च जान ।

यो नरन्त्रिकालमिदं स्तत्र पठति स दुग्ध शानरोगादिभ्या विमुच्यते ।
चक्षुमन —ग्रहवधनादिभ्यामुक्तोभवति । स्वस्वेष्टकामानवाप्नोति तथा च—

पठदिदञ्च इमं स्तात्र त्रिकाल भक्तिमानरः ।

नारी वा दुग्ध गानता मुच्यत गानसागरत ॥१॥

१ विष्णुपुराण मूल्याम्

२ विष्णुपुराण मूल्याम् १।१।११ १८ ५ १४

३ शाकतप्रयोग २४।३

चक्षु पीडामन पीडाग्रहपीडाम्य एव च
 बधने निगड धीरे ताष्टागारगहपु या ॥२॥
 अयस्तान्तरिक्षे वा, क्षमत भक्ति-वत्फल
 त्रिसप्तशतमावत हामस्त्वासप्तरात्रिकम् ॥ २॥
 राज्यकामो लभेद्राज्य धन कामातभेद घनम् ।
 रोगार्तो मुच्यत रागात यथा साम्प्रस्त्र ख म ॥४॥^१

भगवा सूय सवजीवानामादि । सवत्र व्याप्नाति । त्रिष्णु नाम्ना प्रसिद्धो
 'यमवस्वतजाभिः'पूयमहीमावेछ नगति सवत्र भ्रमति । गृह्याविष्णुशिवादयाऽमु
 स्तुवति ।

सरलामापातुष्टुपछद । तथा च—

का मे शक्ति तव स्तोनु आर्तोऽह रोगपीडित
 स्तूयम त्व सदादेव गृह्याविष्णु शिवादिभि ॥१॥^२

१७ सूय ववचम्

मूच्यान्तनाम ।^३ पुष्काया च इति श्रीन्द्रयामल तत्रे दधी रहस्य
 वक्ष्यपञ्चरात्रमयवचनिरूपणे नाम त्रयस्त्रिंश पटन ।^४ वक्ष्यपत्रमित्यपर-
 नाम ।

देधी रहस्य २३तम पटने १मश्लोऽमारम्य ४५तम यावत । ६५
 पदाना । वक्ष्यात्र भरत । रुद्रयामततोत्रग्रहीतम् ।

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नर सर्वाविमानवाप्नाति इहलाक त्रियमुत्वात्
 मुक्तिं प्राप्नोति तथा च—

भक्त्या य प्रपठत त्रिय ववच प्रत्यह प्रिय ।

इहलाक त्रिय भुक्त्वा दहा ते भुविमाम्नुयात् ॥१॥^५

तात्रिकमिद स्तानमत्रादौ माहात्म्य-कथनपूर्वकम् विनियोगाग-यास
 कर यासादिक तता ध्यानम् । दिग्भ्रमाते मूयस्य महत्स्ववर्णनम् । भगवा-सूयो
 जगत्प्रवक्तु निमग्नान्तराधानाना बालाग्नीना कारणम् । अननव सवलाकस्य
 स्थितिवह्नादयाननवप्ररिता स्वस्वरायमनुतिष्ठति । त्रि रा यो मह यादयो
 'ननव विमि'य त । सववेदानाम्प्रवक्तु य विशेष रूपण यजुर्वेदस्य । दक्षपिपि
 आदीना गमपा षोषक । अस्य कृतयासायानि कार्याणि सिद्धयन्ति । गायत्र्य

१ साम्प्रस्त्राण २४।३४ ३७

२ तत्रैव २४।२०

३ देवाराजस्ये प ११

४ तत्रैव प १८३

५ तत्रैव ३३।४५

छन्द सविता देवता तथा च—

वज्रपञ्जरकारव्यस्य मुनिब्रह्मा समीरित ।

गायत्रय छन्द इयुक्ता देवता सविता स्मृत ॥१॥^१

१८ सूयवचचम

सूयस्याश्रवणनत्वात् । सूच्यामिदमेवनाम् ।^२ पुष्टिकाया च—

इतिथी ब्रह्मयामले त्रलोक्यमगल नाम श्री-सूय वचच-सम्पूणम् ।^३

त्रलोक्यमगलमस्यापर नाम ।

ब्रह्मयामलत शाक्तप्रमोदे घत सूर्योऽवयवता साम्ब श्रोता । श्लोकाश्चात्र १८ । दुलभमिदं वचच सूर्येण प्रकाशितम् वचचमिदमपात्वा सूय मन्त्रोऽसिद्धदायकः ।

त्रिसंध्यमस्यपाठात्कुष्ठादिरोगा क्षमयाति । तथा च—

श्रीप्रदं कात्तिदं त्रित्यं धनारोग्यविवद्वनम् ।

कुष्ठादिरोग क्षमनं महायाधि विनाशनम् ॥१॥

त्रिसंध्यं यं पठन्नित्यं अरोगी बलवान्भवेत्

बहुना विमिहोक्तं यद्यनमनसिबतते

तत्सर्वं त्रयत्येव वचचस्यास्य धारणात् ॥२॥^४

तात्रिकमेतदत्रादौ सूय साम्ब वचचस्यास्य माहात्म्यमूचे ततो भूतप्रतवाधादिनिवृत्त्यऽप्यप्रयोगं कथितं विनियोगागयास्नकरयासागरक्षाप्रतिपादनम् । सूय बीजम् तस्य कथनं च । सूयमन्त्रश्च तामणिः । वचचस्यास्य भूजपत्रे लिखित्वा धारणमपि । रविवासरसत्रात्या च विशेषफलदायकम् । मायासरलाऽल्पसमासा पीराणिकी । सुबोधा ।

१९ सूयवचचस्तोत्रम्

यतोऽत्र सूयस्य वणनं सूच्यामुप त्रमे^५ चदमव^६ नाम गहीत्वा वचचस्तोत्रम्^७ ब्रह्मवर्ते^८ ३ये क्षण्डे १९ तमेऽध्याये १४श श्लोकमारभ्य ४८ तमं यावत् । श्लोका ३३ । स्तानमिदं मुमालिमालिनी ब्रह्मा प्राह । आदौ वचचं तत्त स्तोत्रम् ।

१ देवीरहस्ये ३३।१२

२ शाक्तप्रमोदे साम्ब स २ ८ १ ८

३ तत्रव ५३३

४ तत्रव ५३२

५ ब्रह्मवर्तेमहाप १ ८

६ तत्रव ३।१६।१३

इदं वचस्तोत्रं सर्व विघ्नहरमस्यप्रसादात् नरो व्याधिभ्यो विमुच्यते ।
स्वेच्छानुसारं फलं समतः । इदं वचमनात्वा दशलग्नजपेनापि सिद्धिर्न जायते
तथा च—

सर्वविघ्नहर सारं विघ्नेन विघ्ननाशनम् ।
स्तोत्रं नानन तं स्तुत्वा मुच्यत नात्र संशयः ॥१॥
व्याधितो मुच्यते त्वं च, वचस्तस्यास्य प्रसादतः ।
भवानरोगी श्रीमाह च भविष्यति न संशयः ॥२॥
सदा वषट्कविष्यण, यत्फलं समतं नरः ।
यत्फलं समतं नूनं वचस्तस्यास्य धारणात् ॥३॥
इदं वचमनात्वा यो मूढो भास्वरजपेत् ।
दशलग्नप्रजप्तोऽपि मन्त्रसिद्धिर्न जायते ॥४॥^१

आदावत्र सरसया भाषया गायत्री छन्दसामगवत् सूयस्य माहात्म्यकथनं
पूर्वकं विनियोगस्ततो मन्त्राणां व्यासकरयास्तदिप्रशणादिकं ततः स्तोत्रम् ।
मन्त्रश्च—

ओ वसुं ही श्री सूर्याय स्वाहा^२ स्तोत्रं नमगवान् सूयः सर्वलोकानां
मोक्षरूपं सिद्धिरूपं पापविमोचनं फलदाता त्रिगुणामकं शोकमाहमयविना-
शकं कथितं । स च सुखदो, भोगदः, सर्वकामदश्च ।^३

२० सूय वचस्तोत्रम्

यतोऽत्र सूयस्य स्तोत्रम् वचनात्मकम् । सूच्यामुपक्रमे^४ पुष्पिकायाश्चेदमेव
नाम तथा च 'गणप्वमुनिनाद्रु स सूयस्य वचं शुभम्'^५ इति श्री-भानवत्वम
विरचितं सूयस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।^६

याज्ञवल्क्यविरचितम् । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरयोध तम् श्लोका ७ ।

यः सुस्नातो जपेन्निदं सरोगमुक्तो भवति दीर्घायुष्यं सुखं पुष्टिं च विन्दति ।
तथा च—

सूर्यरक्षात्मकं स्तोत्रं लिखित्वा भूजपत्रके ।

दधाति यः करेतस्य वशगाः सर्वसिद्धयः ॥१॥

१ ब्रह्मवर्तमहाप ३।१९।४ म ३१ ३२ ३३

२ तत्रैव ३।१९।२८

३ तत्रैव ३।१९।३५ ३६

४ बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे पृ० ३

५ तत्रैव ११ श्लो १

६ तत्रैव १११

मुक्तातायाजपत्तसम्यग्याधीत स्वस्थमानस ।

स रागमुक्तोदीघायु सुख पुष्टि च विदति ॥२॥^१

सर्गेऽन स्तान् प्रथमं सूयम्बरूप वणनम् । सूयश्च ददीप्यमानमुकुट
स्फुरन्मरुतबुष्पनस्ततोऽगरापर तत्र च विमिननाममिस्तस्य कीतनम् ।

सूयश्च द्वाद्वात्मा सवर्गश्च । तत्र च —

ध्राण धमघणि पातु वदन देव वाहन ।

जिह्वा म मान् पातु कण्ठ म सुरविदित ॥१॥

स्वधा प्रमावर पातु वक्ष पातु जनप्रिय ।

पातु पादौ द्वादशात्मा सवर्ग सक्तेश्वर ॥२॥

सूय रणात्मक स्तोत्रं लिखित्वाभूजपत्रकं ।

वधाति य कर तस्य वशया सधसिद्धय ॥३॥^२

२१ सूयनाम्नामष्टोत्तरशतम्

यताञ्जरबरष्टोत्तरशतनाम्ना कथनम् । सूच्यामिदं नाम^३ ग्रथ्यामात
पुष्पिकाया च—

इति श्री ब्रह्मपुराणे स्वयम्भुवपि सम्बादे सूर्याष्टोत्तरशत नामैकत्रिंशो
ध्याय ।^४

ब्रह्मपुराण ३१तमेऽध्याय ८६लोकरमारम्य ४६ तम यावत् श्लोका ४२ ।
ब्रह्मादयः स्तोत्रकर्तारः ।^५

यानर समाहित चित्तन सूर्यादिकाले स्तोत्रमिदं पठति स पुत्रदाराधन
निचयाश्चावाप्नोति । मधामपूर्वा च विदति । शिवदवाग्निविमुक्तो भवति ।
सर्वान्नामानवाप्नोति । तथा च—

सूर्योदयय सुसमाहित पठेत्सपुत्रदाराधनरत्नसचयान ।

लभेत् जातिस्मरता नर सदा स्मृति च मेधा च भविदत् पराम ॥१॥

इमं स्तव दधवरस्य या नर प्रकीर्तयच्छुद्धमना समाहित ।

विमुच्यत पावदवाग्नि सागराल्लभेत नामा मनसा यधप्सितम् ॥२॥^६

अत्र भगवतो दिवाकरस्याष्टोत्तरशतनाम्ना कीतनम् सरसा सानुप्रासा
संप्रदायमापानुष्टुप्छन्दः ।

१ बह्वन्मात्ररत्नावरे वालो सरस्वरण ६, ७

२ तत्रैव ४, ५ ६

३ ब्रह्मपुराण पु० १ अमरात्र श्रौतार्णवस्य नाम्ब मारवादी पु० दिल्ली

४ तत्रैव पृ ४३

५ तत्रैव पृ ४४

६ तत्रैव २१।४८४६

प्रदीप्त दीपनदिव्य, सबलान्प्रवादाकम् ।

दुर्निराख्य सुरद्राणा, यदख्य तस्य तनम् ॥^१

स्तात्रऽत्र भगवन सूयस्य प्रदीप्त रूपस्य चचा पर स न बबलमत्र प्रवाश
बबनापितु विद्याधिष्ठातदववेनापि स्यात् ।

२२ सूयमूलमत्र स्तोत्रम्

यताऽनस्तात्र सूयस्य मूलमत्रस्य माहात्म्य-कथनपुरस्तर स्तवनमिति
तदेव नाम । सूच्यामित्रमेव नाम ।^१ सूय स्तात्र मत्र इत्यपि सना ।^३

प्रथमालनने दवी रहस्य ३१ तमे पटने श्लोका २२ । वक्ता भरव ।

स्तोत्रस्यास्यप्राप्त पठनन सबाधा सिद्ध्यति । भूमी सकलभाग प्राप्ति
परत्र च सूय-लाकस्य प्राप्ति रिति तथा च—

इति स्तोत्र मन्त्रात्मनमविलत त्रादधतमिदम् ।

पठत्प्राप्त स्नाता मिहिर भुवनशस्य भवत ।

भवन्भामीभूमौ विभव-सहित कीर्तिसहित ।

परमान्त विष्णान्नजति परम धाम सवितु ॥१॥^४

पचाग मयऽन स्तोत्रे प्रथम कथनोपत्रमा माहात्म्य च । ततो विनियोग
ध्यानस्तोत्र चात्र सूयस्य तज कल्पान्तातकोटिभास्वरम् सिद्दूरधूलीजपावण
शोभ्या कलशदधानमुत्तम् । तथा च—

कल्पातानल-काटिभास्वर मुख सिद्दूरधूलीजपा ।

वण रत्नकिरीटिन द्विनयन श्वेताब्जमध्यासनम् ।

नामा मूपणभूपिन स्मितमुख रत्नाम्बर चिमयम् ।

सूय स्वण सराजरत्नवलशोभाभ्या दधान भजे ॥१॥^५

रत्नात्मक प्रासादागुप्रासोपत्तम कल्पनापरम सूयमाहात्म्य प्रतिपादन
बहुलनत्रापि सूय मत्र महत्वमुद्धोषण परमिदमिति ।

२३ सूय सहस्रनाम स्तोत्रम्

सूच्यामिदमवनाम ।^६ यतोऽत्रमयवत सूयस्य सहस्रनाम्ना वणनम् ।

१ ब्रह्मपुराण २१।१६

२ दवीरहस्य १० १२ श्रीरामचन्द्र वाक सम्प्राप्तिम् १६४१ श्रीनगर कश्मीर

३ तत्रव ३३३तमे पटने च २ १

४ दवीरहस्ये ३३।१६ श्री रामचन्द्र वाक सम्प्राप्तिम् १६४१ श्रीनगर कश्मीर

५ तत्रव ३३।३

६ दवीरहस्ये १० ११

पुष्पिकाया चन्द्रम् नाम । तथा च—

‘इति श्री रघुनामनत त्रदेवी रहस्य सूयसहस्रनाम निरूपण नाम चतुस्त्रिंश पटल ।’

देवी रहस्य ३४तम पटल १म श्लोकमारभ्य १७१ तम यावत् । श्लोका १७१ । वक्ता चात्र गौरव ।^१

अस्य स्तोत्रस्य श्रवणा पठनेन च सर्वकाम प्राप्ति नरश्च मृगवत्तेजस्वी भवति । तथा च—

शृणुयात् यः परं दिव्यं सूयनाम-मह्यवम् ।

समवेत भास्कर साक्षात् परमानन्दविग्रह ॥१॥^२

स्तोत्रेऽनादौ सहस्रनाम्ना नाप्यत्र दुर्लभत्वं च प्रतिपादितम् । भूमिकाया मिस्तरणास्य महत्त्वमुक्तवान् । तत्र विनियोग ध्यानाग्यास करन्यासाग रक्षण दिप्रक्षणध्यानादिवम् च । तत्र परं सूयस्य सहस्रनाम्ना परिकीर्तनम् । नाम्ना प्रसंगे तत्र तत्र प्रतिपादित नामभ्योऽतिरिक्तप्रसिद्धनामा यपि । यथा वीरलङ्कादीनि । प्रसंगतोऽन सूय स्वरूप प्रतिपादनमपि दृश्यते । सूयश्च रत्नवस्त्रधारी रक्तमाल सहस्रहस्तो यमोद्यवासी ।

२४ सूय सहस्रनाम स्तोत्रम्

यतोऽत्र सूयस्त सहस्र नाम्ना कथनम् । सूच्यामिदमेव नाम ।^३

अविष्यपुराणस्य सप्तमी-कल्पत शाक्तप्रमोदे धृतम् श्लोकाश्चात्र १२३ । गीता प्रेम गोरक्षपुरतः पृथगपि भुङ्क्षितम् । सुमन्तु शतानीक सम्वादात्मकम् । प्रवक्ता चात्र सुमत ।

स्तोत्रस्यापस्तमादावन्तं च बहुभिः श्लोकं प्रतिपादितम् । तदनुसारं मत्तोऽप्यसाधक सर्वोपदेयम् । तथा च—

धनं यशस्यमायुष्यं, दुष्ट-दुःस्वप्न नाशनम् ।

व एमोक्षकरचक्रं मानोर्नामानुकीर्तनम् ॥१॥

यस्त्विदं शृणुयानित्यं पठित्वा प्रयतो नरः ।

अक्षयं सुखमाय, भवेत्तस्योपसाधितम् ॥२॥

नयान्नितस्वरमय व्याधिभ्यो न भयमवेत् ।

विजयी च भवेन्नित्यं श्रयश्च परमाप्नुयात् ॥३॥

१ देवीरहस्य पृ० २०

२ सप्तम पृ० १८४

३ तर्जुन ३४।१३६

४ शाक्तप्रमोद पृ० ८

नाम्ना सहस्रमिदमगुप्त पठेद्य
प्रातः पुचिर्नित्यमवा सुसमाधि युक्त ।
द्वारेण त परिहरन्ति सदव रागा
भीता सुपणमिव सवमहारगद्रा ॥४॥^१

आन्वयशतानीकप्रदानान्तरं सुमन्तोऽस्य-स्तोत्रस्य माहात्म्यवचनात्
विनियोगध्यानादिकं ततः सहस्रनाम्ना परिकीर्तनम् । तत्र बहूनिनामानि समासि
कानि तथा च—

कालाश्रय कालकर्ता कालहा कालनाशन ।
महायोगीमहाबुद्धिमहात्मा सुमहाबल ॥१॥^२

२५ सूर्यस्तवराज

यतोऽयं स्तवाना राजा सूर्यमुत्थानिगतः सहस्रनामतुल्यः । पुष्पिकाया
मिन्मेव नाम । तथा च—

इति श्री साम्बपुराणे रोगापनयनं श्री सूर्यवक्त्रविनिस्सृत स्तवराज
वर्णनं नाम पञ्च विंशतितमाध्यायः ।^३

साम्बपुराणे २५ तम सर्गे १२ श्लोकमारभ्य १४ तम यावत् । १४
श्लोकाः । सहस्रनामभिस्तुवत विद्यमानं तं दृष्ट्वा स्वप्ने सूर्यस्त्वमुपदिदश
स्तात्रमिदम् ।

यो नरः सूर्योन्म्यास्तयो सध्वयो प्रणतो भूत्वा स्तौति स सर्वपापेभ्यः
प्रमुच्यते । एष क्षरीरारोग्यद्वयं धनादिदं । त्रिविधतापहरस्तवोऽयं । सध्वो
पासनएषोजप्याहामदं कथंस्तथा च—

क्षरीरारोग्यदश्च व धनवृद्धियशस्करः ।
स्तवराज इतिख्यातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥१॥
यस्तन महाबाहो द्वेभ्योऽस्तमनोदयः ।
स्तौति मा प्रणतो भूत्वा सर्वपापं प्रमुच्यते ॥२॥
क्रायिक वाचिक चापि मानसं यच्चदुष्कृतम् ।
तत्सर्वमवजाप्येन प्रणश्यति ममाग्रतः ॥३॥^४

अथ भगवतः सूर्यस्यैकविंशतिनामानि । तानि च—

आ विवक्तनो विवत्स्वाश्च, मातण्डोमास्वरोरवि ।
लोकप्रवाशक श्रीमान् लोकचक्षुर्हस्वरः ॥१॥

१ शाक्तप्रभोः सहस्रनामस्तोत्रं पृ० २४६ श्लो० ११६ १२० १२१ १२१

२ तत्रैव श्रुते २

३ साम्बपुराणे २५ अध्यायान्ते

४ साम्बपुराणे २५।८ १०

लोक साक्षी त्रिलोकेन, वर्ता हता तमिस्रहा ।
 तपनस्तापनदश्च, शुचि सप्ताश्ववाहन ॥२॥
 गमस्तिहस्ताब्रह्मा च, सवदेवनमस्मृत ।
 एकविंशतिरित्यपस्तब इष्ट सदा मम ॥३॥^१
 सरलसरता सप्रसादोऽनुष्टुबछदोवद ।

२६ सूय स्तवराज

सूयस्तोत्रेषु राजत्वात् स्तवराज । सूर्येणमगवता स्वयमवद नाम घटम ।
 तथा च—

स्तवराज इतिरयातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुत ।^२

भविष्यपुराण १२८ तमऽध्याये त्रयस्तोत्रमारम्य १४^१श्लोकान्त
 (यावत्) । श्लोका १२ । दुर्वासस आपसतप्तन कुष्ठरोगामि भूतन साम्बेन
 रोगविमुक्तये कृतमिदम । प्रवक्ता चात्र सूय स्वयमेव ।

स्तवराजश्चाय शरीराराम्य धनवद्विषीतिदायक । रोगविमुक्ति
 कारकश्च इत्युत्तम तथा च—

शरीरारोग्यदश्च धनवद्विषयश्चर ।

स्तवराज इतिरयातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुत ॥१॥

साम्बापि स्तवराजन स्तुत्वा सप्ताश्ववाहनम् ।

प्रीतात्मा नौरुज श्रीमान तस्माद्रोगाद्विमुक्तवान् ॥२॥^३

प्रप्रादौ श्लोक द्वयन कथन प्रस्तावत्वात् सप्तातम । नाम्नामक
 विंशतिरादितात्यावधि फलकथनम् । छन्दश्चात्रानुष्टुब भाषा सरला स प्रसादा ।
 नाम्ना प्रसंगे विवक्तनो विवस्वान गमस्तिहस्ताब्रह्मादीनि । स्वयमगवतमानिना
 मानि सहन नामतुल्यानि तथा च—

साम्बसाम्बमहाबाहा शृणुजाम्बवतीसुत ।

प्रलनामसहस्रं पठचेम शुभस्तवम् ॥१॥

यानि गुह्यानि नामानि पवित्राणि गुमानि च ।

तानि त कीर्तयिष्यामि प्रयत्नादवधारय ॥२॥^४

२७ सूय स्तोत्रम

यतोऽन सूयस्य स्तोत्रम् । तस्य गुण प्रतिपादनपरम् ।

१ साम्बपुराण २१।१७

२ भविष्यपुराण अ० १२८ श्लो० ८

३ तत्रैव १२८।८ तथा ११४

४ भविष्यपुराणे १२८।३४

ब्रह्मवर्ते १२३ तमेऽध्याये ४३ तम श्लोकमारभ्य ५२ तम यावत् ।
श्लोका १० । मनोवर्तगन्ध ब्रह्मविष्णुशिवा ।

स्तानमिदं सर्वं रागनाशकम् । मूका व प्रधिः कुष्ठरोगविनाशकम् यतो
विशेषरूपेण तादृश नामानुगीतम् । तथा च—

नमोनम सुरवर तिग्मतजसे ।

नमोनम सुरवरतेजसाय व ।

जडाधमूनाबधिरासनुष्ठान ।

सद्भिर्निष्नाध्नाविविधं प्रणयताम् ॥१॥^१

अत्र भगवतः सूयस्य नमो न तामभि सस्तव । सूयश्च सप्ताश्वयुक्त
(क्षयादिवारक) क्षयादिवारकारश्मिन् यो बाललित्याप्सरश्चित्ररोग संप्रमान
कथितः । मिद्वयधवपिशाचमानवास्त सन्तास्तुवन्ति । स्वकिरणस्य रसात्ता
तिपति जगताविद्यापण कथ्यते सगता च—

प्रमक्ता सप्ताश्वयुजेक्षयाय, ध्रुवकरश्मि प्रथितं नमनम् ।

सवाल्यकित्याप्सरश्चित्ररोग ससिद्धयधवपिशाच मानुष ॥१॥

यता रमासक्षिपम् गरीरिणाम गमस्तिर्भिर्हिमजल धमनिव्रवै ।

जगच्चसत्तापयस सदव अतोऽस्मि लोके जगती विशेषणम् ॥२॥^२

२८ सूय स्तोत्रम्

यतोऽत्र सूयस्य स्तानम् । पुराणे च धतनामेवम् तथा च—

आराधनाय सूयस्य गुह्यं स्तोत्रं जजाप ह ।^३

भविष्यपुराण १२७ तम अध्याये ८८ श्लोकमारभ्य दशत्रिंशत्तयावत् ।

श्लोका २५ । स्तोत्रं कर्ता साम्ब ।

स्तोत्रस्यास्यफलम् सूय लोक प्राप्तिस्तथा च—

य इह पठते स्तोत्रं, त्रिकालं भक्तिमान्नर ।

त्रिसप्तशतमावत्य होम वा सप्तरात्रकम् ॥१॥

सूयनाकं अनेच्छापि भक्त्या पूज्य दिवाकरम् ।

रमते च तथा तस्मिन् देवैश्च परिवारितः ॥२॥^४

स्तोत्रेऽस्मिन्नादौ सूय मटलवर्णनम् तच्चाजरम् यय मनोजवत्स्वयुत
ब्रह्मादिमुनिभीराजितम् । अयं भूतानामान्त्य नलोक्यचक्षु परमात्मा प्रजा
पति ब्रह्मविष्णु शिवरूपः । पञ्चतत्त्वानि त्रिगुधिपाश्च सूयरूपा एव तथा च—

१ ब्रह्मवर्ते १२३।४३

२ तत्र १२३।५१ ५२

३ भविष्यपुराण १२७।८

४ तत्र १२७।३४ ३५

लोके साक्षी त्रिलोकेण वर्ता हता तमिस्रहा ।
 तपनस्तापनश्च व क्षुचि सप्ताश्ववाहन ॥२॥
 गमस्तिहस्ताब्रह्मा च, सबदेवनमस्कृत ।
 एकविंशतिरत्यपस्तव इष्ट सदा मम ॥३॥^१
 सरलसरला सप्रसादोज्जुष्टबलदोवद ।

२६ सूय स्तवराज

सूयस्तोत्रेषु राजत्वात् स्तवराज । सूयैर्गमगवता स्वयमवेद नाम धृतम् ।
 तथा च—

स्तवराज इतिरयातस्त्रिषु लोकेषु विद्युत ।^१
 भविष्यपुराण १२८ तमऽध्याय ३५श्लोकमारभ्य १४श्लोकान्त
 (धावत) । श्लोका १२ । दुर्वासस शापसतप्तोऽपि कुण्डरोगामि भूतानां साम्बेन
 रोगविमुक्तये कृतमिदम् । प्रवक्ता चात्र सूय स्वयमव ।
 स्तवराजश्चायं शरीराराम्य घनबद्धिर्लोनिदायक । रोगविमुक्ति
 कारकश्च इत्युक्तम् तथा च—

शरीरारोग्यदश्च व घनबद्धिप्रशस्कर ।
 स्तवराज इतिरयातस्त्रिषु लोकेषु विद्युत ॥१॥
 साम्बाऽपि स्तवराजेन, स्तुत्वा सत्पाश्ववाहनम् ।
 प्रीतात्मा नीरुज श्रीमान् तस्माद्रोगाद्विमुक्तवान् ॥२॥^२
 अत्राक्षी श्लोक द्वयेन कथनं प्रस्तावस्तत् सप्तातम् । नाम्नामकं
 विंशतिरादितोऽत्याक्षि फलकथनम् । छन्दश्चाननुष्टुब भाषा संज्ञा स प्रसादा ।
 नाम्ना प्रसंगे विवक्षितानां विवस्वान् गमस्तिहस्ताब्रह्मादीनि । स्वयमगवतभानिना
 मानि सहस्रानामतुल्यानि तथा च—

साम्बसाम्बमहाबाहा शृणुजाम्बवतीसुत ।
 अलनामसहस्रं पठन्नेम गुमस्तवम् ॥१॥
 यानि गुह्यानि नामानि, पवित्राणि शुभानि च ।
 तानि तं कीर्तयिष्यामि प्रयत्नादवधारय ॥२॥^४

२७ सूय स्तोत्रम्

यतोऽत्र सूयस्य स्तोत्रम् । तस्य गुणं प्रतिपादनपरम् ।

१ साम्बपुराण २५।३.७

२ भविष्यपुराण अ १२८ श्लो ८

३ तत्रैव १२८।८ तथा ११४

४ भविष्यपुराणे १२८।३.४

ब्रह्मवर्ते १२३ तमऽध्याय ४३ तम इत्येकमारभ्य ५२ तम यावत् ।
इति १० । स्नानवर्तारश्च ब्रह्मविष्णुगिवा ।

स्नानमिदं सकलरागनाशकम् । भूतान्यन्धिर कुष्ठरोगविनाशकम् यतो
विशेषरूपेण तादृगनामानुसीतनम् । तथा च—

नमोनम सुरवर तिग्मतजस्र ।

नमानम सुरवरतजसाय व ।

जन्ममूलावधिरान्मकुष्ठान ।

सद्विद्विधोऽनाविविध त्रणाग्रताम् ॥१॥^१

अत्र भगवतः सूयस्य नमोऽनन्तमभिस्ततः । सूयश्च मप्ताद्वयुक्त
(क्षयात्किञ्चिद)भयादिकारकारदिमग्नयो बालकित्याप्सरस्किन्नरोरग सेव्यमान
कथितः । सिद्धगन्धर्वपिशाचमानवास्त सन्तास्तुवन्ति । स्वविरणरम रसान्त
निपति जगतोर्विशोषणं कथ्यते तथा च—

प्रसक्त सप्ताद्वयुजक्षयाय, ध्रुववरदिमग्रयिने नमानम् ।

सवात्यविन्ध्याप्सरस्किन्नरोग ससिद्धगन्धर्वपिशाचमानुष ॥१॥

यतोऽन्तमक्षिपस गरीरिणाम गमस्तिर्महिमजस्र धमनिस्त्रयै ।

जगच्चमनापयस सदव भ्रतोऽसि लाके जगतो विशोषणम् ॥२॥^२

२८ सूय-स्तोत्रम्

यतोऽनन्तमस्य स्तोत्रम् । पुराणे च धतनामेदम् तथा च—

आराधनाय सूयस्य गुह्यं स्तोत्रं जज्ञाप ह ।^३

मविष्यपुराणे १२७ तमेऽध्याय ८म इत्येकमारभ्य पञ्चविंशतयावत् ।
इति २५ । स्तोत्र-वर्ता सम्ब ।

स्तोत्रस्यास्यफलम् सूय नोव प्राप्तिस्तथा च—

य इह पठत स्तोत्रं, त्रिकालं भक्तिमान्तर ।

त्रिसप्तशतमावत्स्रं हामे वा सत्तरात्रकम् ॥१॥

सूयलाव ब्रजेच्चापि भक्त्या पूज्य दिवाकरम् ।

रमत च तथा तस्मिन् ध्वंश्च परिवारित ॥२॥^४

स्तोत्रेऽस्मिन्नादौ सूय मण्डलवर्णनम् तच्चाञ्जलम् यय मनोजवरस्वयुक्त
ब्रह्मवादिमुनिमीरजितम् । अयं भूतानामादित्य श्लोक्यचक्षु परमात्मा प्रजा
पति ब्रह्मविष्णु गिर्वर्ण्य । पञ्चतत्त्वानि दिग्धिपाश्च सूयरूपा एव तथा च—

१ ब्रह्मवर्ते १२३।४३

२ तत्रैव १२।५१।५२

३ मविष्यपुराणे १२७।८

४ तत्रैव १२७।१४।१५

यदेतमण्डलं गुप्तं दिव्यं ह्यजरमव्ययम् ।
 मुक्तं मनोजवरस्व हारीतब्रह्मादिभिः ॥१॥
 आदिरेपहि भूतानां, आदित्य इति नमित ।
 प्रलाभ्य चक्षुरेवात्र परमात्मा प्रजापति ॥२॥
 एषमण्डलेऽस्मिन् पुरो दीप्यते महान् ।
 एषविष्णुरचिन्त्यामा ब्रह्मा च वपितामह ॥३॥
 रद्वोमहेद्रोवरुण आकाशः, पृथिवी जलम् ।
 वायुः शशाङ्कः पञ्च धनाध्यक्षो विभावसु ॥४॥^१

२६ सूय स्तोत्रम्

यत्ताऽत्र सूर्यस्य महत्त्वं प्रतिपादनमन्तं च फलवदनम् ।
 भविष्यपुराणे ब्रह्मा पवणि १०३ तमोऽध्यायः ६४ तमः स्तोत्रमारभ्य ८३
 तमः भावत् । इतीकानां विनितिः । स्तोत्रं रत्नारोदेवाः ।

यो नरः स्तोत्रमेतत्पठेद्योवाभृणुयात्सोऽश्वमेधं फलं लभते । तथा च—

इत्यतः निखिलं भानां कथितं स्तोत्रमुत्तमम् ।

भृणुयाद्यो नरो भक्त्या अश्वमेधं फलं लभेत् ॥१॥^२

सरलऽत्र स्तोत्रं प्रादी भगवत् सूर्यस्य नमोन्तं नामभिस्तद्वनम् । तत्र
 सूर्यश्चतुर्वेदस्वरूपश्चन्द्रश्च सप्ताहं हेतुश्च कथितः । अस्य तज्जगद्धर्ममयः सकलः
 भविनीहेतुयजुमयः दिवः । स्वयं चायं साममयः । अस्य तज्जोमिरेव शिवगूलादीनि ।
 तथा च—

नमस्तु रवि रूपाय सोमरूपाय तेनम् ।

नमो यजुः स्वरूपाया धर्वागिरते नमः ॥१॥

नमोऽस्तु ज्ञेय रूपाय प्रकाशे लक्ष्मिणि ।

भास्कराय नमस्तुभ्यं तथा शत्रुघ्नते नमः ॥२॥

यत्तस्य ऋद्धमयः तेजः भविता तेन भविनी ।

यजुर्मयेनापि दिवः स्वयं साममया रविः ॥३॥

शांतितास्तेजसोभागा ये च स्युदशः पञ्च च ।

तस्यैव तेन शवस्य, कृतं गूलं महात्मना ॥४॥^३

अनुष्टुप छन्दः प्रवाहमयी पौराणिकीभाषा ।

१ भविष्यपुराणे १२७।६ १० ११ १२

२ तत्रैव १२३।८३

३ तत्रैव १२३।६४ ६७ ७७ ७८

३० सयस्तोनम

यतोऽत्र सूयस्य वणनम् । स्तोत्रारम्भे च पुराणे पतनाम तथा च—

उदभूत पुलकस्तोनमिदं चित्रे विवस्वत ।^१

माकण्डेय पुराणे १०७ तमेऽध्याये प्रथमं श्लोकमारभ्य ११५ यावत् ।

श्लोकसंख्या ११ ।

स्तोत्रस्यास्य सूय माहात्म्य स्वरूपस्य श्रवणेन पठनेन च सर्वापदो विनश्यति । नक्तं दिवकृतं पापं च नश्यति । तथा च—

प्रापदप्राप्यं मुच्यते प्राप्नुयाच्च महायशः ।

महोरान-कृतं पापमेतच्छमयते श्रुतम् ॥१॥

माहात्म्यमादिदेवस्य मातृण्यस्य महात्मनः ॥२॥^२

अत्र स्तोत्रं भगवाःसूर्योलोकत्रयहृत्पुरुषमा च कथितं । स च महाकाव-
णिक जगच्चक्षुः ससार हितपी सङ्गल जगत्प्रणीपभूत त्रिभुवनभावनधामविश्व-
कर्मा च अयं ज्ञानमूल स्वयम्भू जगत्प्रतिष्ठं सुरोत्तमश्च । तथा च—

अजायतोक्तं त्रय-कारणाय भूतात्मने योपनयवषाय ।

नमो महाकारणिकेऽस्तमाय सूर्याय चक्षुः प्रभवालयाय ॥१॥

इति सङ्गलजगत्प्रमूतिभूत त्रिभुवनभावनधामहेतुमकम् ।

रविमखिलजगत्प्रदीपभूत देवप्रणतोऽस्मिन्विश्वकर्माणम् ॥२॥

विवस्वत ज्ञान भूतान्तरात्मने जगत्प्रतिष्ठाय जगते ।

स्वयं भुवः लोकसमस्तं चक्षुषः सारोत्तमायामितरेजस्रनमः ॥३॥^३

३१ सूर्याष्टोत्तर शतनामस्तोनम

यतोऽत्र भगवतः सूयस्याष्टोत्तरशतनाम्नां परिकीर्तनम् सूच्या 'शतनाम
स्तोत्रमिति'^४ सना पुष्पिकाया च सूर्याष्टोत्तरशतनाममिति तथा च ।^५

'इति महामारुत वन-यवणि धीम्यधुधिष्ठिरसम्वादे श्री सूयस्याष्टो-
त्तरशतनामस्तोत्र समाप्तम् ।' इति १६ ।

स्तोत्रस्यास्य सूर्योऽन्ये पठनेन नर धनरत्ननिचया प्राप्नुवति । घति
मेघान्ति चावाप्नोति । गाकादिभिर्विमुच्यते तथा च—

१ श्रीमाकण्डेय-पुराणे १०७१ भवमुखराय भोर क्लाह्व रोड कलकत्ता १२६२

२ तत्रैव १ ८१८०६

३ तत्रैव १०७४ ११ २

४ शाक्तप्रम दे ५० ८ खमराज श्रीकृष्णाय नाम्ना २००८

५ तत्रैव ५० २३७

६ तत्रैव ५ ५ ७ श्लोक १२ १६

सूर्मोघ्येय सुसमाहित पठेत सपुत्रदाराधनरत्नसचयान ।

लभेत जातिस्मरतातत सदाधति च मेधा च स विन्ते पुमान् ॥१॥

इमं स्तव देववरस्य गानर प्रवीनयच्छद्धमना समाहित ।

विमुच्यतेशोकत्राग्निसागरा रत्नभेतवामामनसा यथेष्टितान् ॥२॥

सरले सानुप्रसिद्धमगवत भूयस्याऽनेतेर शतनाम्ना परिगणनम् । तत्र
सर्वप्रसिद्ध नामातिरिक्तमप्रसिद्धायपि कानिचित् योगिकानिचित् योगिकना
म्नामत्र चर्चा विशेषेण । तथा च—

द्वाविष्वान्दीप्तागु शुचि शौरि गनश्चर ।

ग्रह्या विष्णुश्च रत्नदत्त स्फदो च वर्णा यम् ॥१॥

दाहकर्ता प्रशान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुख ।

चराचरात्मा सूदमात्मा भयवक्त्रावित ॥२॥

अत्र भगवत सूयस्य नाम्ना प्रसंगे स परब्रह्मत्वेन कथित । सुरगण पितृ
यक्षास्तमुपासन्त भगुरनिशाचरसिद्धादयश्च सततम् स्तुवन्ति ।

(ग) सामान्य स्तोत्राणि (२५)

१ प्रादित्य-स्तोत्ररत्नवलि अष्टयदीक्षिताचार्य रचिता । वाराणसेय-संस्कृत
विश्वविद्यालय पु० सं० १८१५६ दुःखनादिद्वयनाशिकम् ।

२ रविगणत्रिचण्डिका स्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९७६४ । अत्र राक्वर्णन एक सूयस्य । सवरोगहरम् ।

३ रविस्तात्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं० १९९६ ।
स्काप्ते काशी छप्पटे । दुःखरागादिनाशनम् ।

४ सूयवक्त्रस्तोत्रम् श्लोका ७ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे कानि सस्वरण श्री
मातृवत्कथरचितमतत । सुस्नाता भूत्वा जपेत रोगमुक्तिं त्रीर्धायुषं च
विदतिनर ।

५ सयद्वादशनाम स्तोत्रम् श्लोका ३ । स्काप्ते ८४६१४५ ४७ । सवरोग
हरम् ।

६ सूयनामसप्तति स्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९२१५ । अत्र भगवत सूयस्य नाम्ना सप्तति स्तोत्रमम् । अत्र सूय
लाक्वर्णनम् । स्तोत्रमिदम् स्काप्ते ४१९७६ ९६ । श्लोका २० ।

७ सयशतकम् श्लोका १०० । रचयिता मयूर । स्तोत्रस्मिन् रश्मिरय
विम्ब वर्णन पुरस्सर सूय महिम प्रतिपादनम् । कुष्ठरोगनिवर्तिकम् ।
पालकारिकम् ।

- ८ सूय शतकम् श्लोका १०७ । स्तोत्राणवे ५६६ पृष्टे । श्रीकोदण्डरामाय क्तमिन्म । पुत्रकलनसुखपूर्वकम् मोक्षदम् ।
- ९ सूय-स्नवराज , वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १७७०४ । बगलिप्या मुद्रितम् । भविष्यात्तर-पुराणीय सब सुख हर ।
- १० सूयस्तव महामा-रतता वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १७८६४ । रक्षाकर ।
- ११ सूयस्तोत्रम् श्लोका २८ । स्वादे १।४३।१७ ८४ । ऐतरेय-क्तम् सवा रिष्ट प्रशमन-वारकम् ।
- १२ सूय स्तोत्रम् श्लोका ३६ । स्वादे ५।४३।४५ २३ । अञ्जुन-काम मव रोगहरम् ।
- १३ सूय स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री वासुदेव सरस्वती रचितम् बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी-सस्करणे २६८ पृष्टे । इष्टदम् ।
- १४ सूयाष्टकम् श्लोका ११ । बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी सस्करणे मुम्बापुरी सस्करण च सकलितम् । स्त्रीतलमधुमासादीनिविहाय रवदिने पठनेन सर्वोष्टसिद्धि ।
- १५ सूयाष्टकम् श्लोका १० । अस्यामव गता-त्या १६१६ तम वर्षे माग मासे शुक्ल पक्षे श्री पण्डित रघुनाथ शमणा रचितम् बह्वस्तोत्ररत्नाकरे काशी सस्करणे मुद्रितम् त्रिस-ध्य पठनेन चतुर्बगदम् ।
- १६ सूयाष्टकम् । श्लोका ६ । आषाढ गवर कृतम् । पठनेनास्य सबकाय सिद्धि जायते ।
- १७ सूयाष्टकम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० २०५१८ । श्लोका ६ ।
- १८ सूयाष्टोत्तरशतनाम श्लोका १६ । स्वादे ५।४६।१ १६ । नारायण कृतम् । सर्वोष्टदम् ।
- १९ सूर्याष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १६६८४ । महामा-तीथारण्यपत्रत सकलितम् समस्ततापापहम् ।
- २० सूर्यायकगीपम नवीनाह्लिकसूत्रावल्याम-नच मुद्रितम् । सूयमहिमवणन परम् । यश्चत्रिवाल पठति समाम्यवान जायत धनपुत्रादिक च विन्ति ।
- २१ सूर्यास्तोत्रम् श्लोका १२ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे काशी सस्करणे १११ पृष्टे श्री यानवन्क्य रचितम् । सद्योगीदम् । रोगघ्नम् सकल-काय सिद्धि-करम् च ।
- २२ सूर्याच-द्रमसो स्नात्रम्, वाराणसेय-सस्वन विश्वविद्यालय पु० स० १६६४७ । सकल रागहरम् ।

सूर्योध्यय सुतमाहित पठेत सपुत्रदाराघनरत्नसञ्चयान् ।

लभेत् जातिस्मरता ततः सदापतिं चमया च स विन्त पुमान् ॥५॥

इमं स्तव देववरस्य योनर प्रवीतयच्छुद्धमना समाहित ।

विमुच्यतेऽगोकदवाग्निसागरा ल्लभेत्कामा मनसा यथेप्सितान् ॥२॥

सरले सानुप्रसिद्धप्रभवतः सूर्यस्याऽङ्गतर शतनाम्ना परिगणनम् । तत्र
सर्वप्रसिद्ध नामातिरिक्तमप्रसिद्धायपि कानिचित् यौगिकनानिचित् यौगिकना
म्नामत्र चर्चा विगदेण । तथा च—

द्वाविष्वानदीप्ताङ्गु गुधि क्षीरि क्षनश्चर ।

अह्ना विष्णुश्च रुद्रश्च, स्वादे व वर्णा यम ॥१॥

हाह्वर्ता प्रणान्तात्मा विश्वात्मा विश्वतोमुख ।

चराचरात्मा सूर्यमा मा भवयच्छाङ्गित ॥२॥

अत्र भगवत् सूर्यस्य नाम्ना प्रसंगे स परब्रह्मत्वेन वक्षित । सुरगण पितृ
यक्षास्तमुपासन्ते अमुरनिगावरसिद्धादयश्च सततम् स्तुवन्ति ।

(ग) सामान्य स्तोत्राणि (२५)

१ आदित्य-स्तोत्ररत्नवलि धूपमदीप्ताधाय रक्षिता । वाराणसेय-संस्कृत
विश्वविद्यालय पु० सं० १८१५६ दुःखदादिद्रव्यनाशिकम् ।

२ रविगणेशचण्डिका स्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९७६४ । अत्र सकलनष्क सूर्यस्य । सर्वरोगहरम् ।

३ रविस्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं० १९९६ ।
स्वादे काशी लण्डे । दुःखरागादिशमनम् ।

४ सूर्यवचस्तोत्रम् श्लोका ७ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे श्री
याज्ञवल्क्यरचितमेतत् । मुस्तातो भूत्वा जपेन रोगमुक्तिं लीर्घायुषं च
विदतिनर ।

५ सूर्यवाङ्मनाम स्तोत्रम् श्लोका ३ । स्वादे ४।४६।४७ ४७ । सर्वरोग
हरम् ।

६ सूर्यनामसंज्ञित स्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९२१५ । अत्र भगवत् सूर्यस्य नाम्ना सप्तति श्लोकेभ्यः । अत्र सूर्य
लाकवणनम् । स्तोत्रमिदम् स्वादे । ४।९।७६ ९६ । श्लोका २० ।

७ सूर्यशनकम् श्लोका १०० । रचयिता मयूर । स्तोत्रेष्टिमनश्चिराय
बिम्ब वणनं पुरश्चर सूर्य महिम्नं प्रतिपादनम् । वृष्टरोगनिवृत्तिकरम् ।
मालकारिकम् ।

- ८ सूय शतकम्, श्लोका १०७ । स्तोत्राणवे ५६६ पृष्ठे । श्रीनोदण्डरामाय कर्तमिन्म । पुत्रवलनसुखपूवकम् मोक्षदम् ।
- ९ सूय-स्तवराज , वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १७७०४ । बगलिप्या मुद्रितम् । भविष्यात्तरपुराणीय सव सुख रर ।
- १० सूयस्तव महामारततो वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १७८६४ । रक्षाकर ।
- ११ सूयस्तोत्रम् श्लोका २८ । स्वादे १।४३।१७ ८४ । ऐतरेय-क्तम् सर्वा रिष्ट प्रशमन-कारकम् ।
- १२ सूय-स्तोत्रम् श्लोका ३६ । स्वादे ५।४३।४५ ३ । अजुन-काम सव रोगहरम् ।
- १३ सूय स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री वामुदेव सरस्वती रचितम् बहृत्स्तोत्र रत्नाकरे कागी-सस्करण २६८ पृष्ठे । इष्टदम् ।
- १४ सूयाष्टकम् श्लोका ११ । बहृत्स्तोत्र रत्नाकर काशी सस्करण मुम्नापुरी सस्करण च सकलितम् । स्त्रीतलमधुमासादीनिविहाय रवर्दिन पठनन सर्वेष्टसिद्धि ।
- १५ सूर्याष्टकम् श्लोका १० । अस्यामव शतात्या १६१६ तमे वर्षे माग मासे शुक्ल पक्ष श्री पण्डित रघुनाथ शमणा रचितम् बहृत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी सस्करणे मुद्रितम् त्रिसाध्य पठनन चतुर्वगदम् ।
- १६ सूर्याष्टकम् । श्लोका ६ । आषाय शकर कृतम् । पठनेनास्य सवकाय सिद्धि जायत ।
- १७ सूयाष्टकम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० २०५१८ । श्लोका ६ ।
- १८ सूयाष्टोत्तरशतनाम श्लोका १६ । स्वा दे ५।४६।१ १६ । नारायण कृतम् । सर्वेष्टदम् ।
- १९ सूयाष्टोत्तरशतनामस्तोत्रम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १६६८४ । महामा तीयारण्यपत्रत सकलितम् समस्ततापापहम् ।
- २० सूयायवगीपम् नवीनाह्लिकसूत्रावल्याम् त्रय मुद्रितम् । सूयमहिमवणन परम् । यदधत्रिकाल पठति सभाग्यवान जायत धनपुत्रादिक च विदति ।
- २१ सूर्यार्यास्तात्रम् श्लोका १२ । बहृत्स्तोत्ररत्नाकरे कागी सस्करणे । १११ पृष्ठे श्री धानवल्क्य रचितम् । लक्ष्मीदम् । रागधन्य सकल-काय सिद्धि-करम् च ।
- २२ सूर्याचद्रमसो स्तोत्रम् वाराणसेय-मस्वत विश्वविद्यालये पु० स० १६६४७ । सकल रोगहरम् ।

सूर्योद्ध्यय सुसमाहित पठेत् सपुत्रपराधनरत्नसञ्चयान् ।

सन्नेन जातिस्मरतातत सदाधिति च मघा च स विन्दते पुमान् ॥५॥

इमं स्तव देववरस्य योनर, प्रवीतयेच्छद्धमना समाहित ।

विमुच्यते शोकदवाग्निसागरा, तलभेत कामा मनसा यथेप्सितान् ॥२॥^१

सरले सानुप्रसिन्नभगवत सूयस्याऽऽत्तर क्षतनाम्ना परिगणनम् । तत्र
सर्वप्रसिद्ध नामातिरिक्तमप्रसिद्धायपि ज्ञानिचित् यौगिनानिचित् यौगिकना
म्नामत्र चर्चा विशेषेण । तथा च—

इन्द्राविष्वानदीप्तागु शुचि गौरि ननश्चर ।

मह्या विष्णुश्च रद्रश्च स्वदा च वरुणो यम ॥१॥

दाहकर्ता प्रगात्तात्मा विश्वारमा विश्वतोमुख ।

चराचरात्मा सूदमारमा मैनयकाणावित ॥२॥

अत्र भगवत सूयस्य नाम्ना प्रसंगे ॥ परब्रह्मत्वेन वक्षित । सुरगण पित
यक्षास्तमुपासन्ते अमुरनिगाधरसिद्धादयश्च सततम् स्तुवन्ति ।

(ग) सामान्य-स्तोत्राणि (२५)

१ आदित्य-स्तोत्ररत्नवत्ति अम्पयदीक्षिताचाय रचिता । वाराणस्य-संस्कृत
विश्वविद्यालय पु० सं० १८११६ दुःखदादिद्वयनामिकम् ।

२ रविगणेशचण्डिका स्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९७६४ । अत्र सक्लनएक सूयस्य । सवरोगहरम् ।

३ रविस्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत त्रिविद्यालय पु० सं० १९९६ ।
स्वादे काशी खण्डे । दुःखरागादिगमनम् ।

४ सूयकवचस्तोत्रम् इनोका ७ । बह्वस्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करण श्री
यानबल्यरचितमतत । मुस्तातो भूत्वा जपेन रोगमुक्तिं पार्श्वयुक् च
विदितम् ।

५ सूयद्वादशनाम स्तोत्रम् श्लोका ३ । स्वादे ४।४६।४४ ४७ । सवरोग
हरम् ।

६ सूयनामसप्तति स्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९२११ । अत्र भगवत सूयस्य नाम्ना सप्तति सर्वोदयम् । अत्र सूय
लाखणम् । स्तोत्रमिदम् स्वादे । ४।९।७६ ९६ । श्लोका २० ।

७ सूयशनकम् श्लोका १०० । रचयिता मयूर । स्तोत्रेऽस्मिन्नरश्मिरय
बिम्ब वण पुरस्सर सूय महिम प्रतिपादनम् । कुष्ठरोगनिवृत्तिकरम् ।
भालकारिकम् ।

- सूय सप्तमः श्लोका १०७ । स्तोत्राणवे ५६६ पृष्ठे । श्रीनादण्डरामाय
वर्तमानम् । पुत्रवलनमुत्तपूवकम् मोक्षदम् ।
- ६ सूय-स्तवराज वाराणसेय-मस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १७७०४ ।
यगलिष्या मुद्रितम् । भविष्योत्तरपुराणीय सव-मुम् हर ।
- १० सूयस्तव महाभारततो वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१७६६४ ३ रक्षाकर ।
- ११ सूयस्तात्रम् श्लोका २८ । स्वादे १।४३।१७ ६४ । ऐतरेय-वर्तम सर्वा
रिष्ट प्रणमन-वारकम् ।
- १२ सूय-स्तानम् श्लोका ३६ । स्वादे ४।४३।५२ ३ । अजुन-काम् मव
रोगहृत् ।
- १३ सय स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री वामुदेव सरस्वती रचितम् बहुस्तोत्र
रत्नाकरे काशी-सस्वरण, २६८ पृष्ठे । इष्टदम् ।
- १४ सूयाष्टवम् श्लोका ११ । बहुस्तोत्र रत्नाकर काशी-सस्वरणे मुम्बापुरी
सस्वरण च सवलितम् । स्त्रीतलमधुमासादीनिविहाय ररदिने पठनेन
सर्वेष्टसिद्धि ।
- १५ सूयाष्टवम् श्लोका १० । अस्यामव गतात्या १६१६ तमे वर्षे माग
मासे शुक्ल पक्षे श्री पण्डित रघुनाथ गमणा रचितम् बहुस्तोत्ररत्नाकरे
काशी मस्वरणे मुद्रितम् त्रिसप्त पठनेन चतुर्वगदम् ।
- १६ सूर्याष्टवम् । श्लोका ६ । आनाय-शकर कृतम् । पठनेनास्य सवकाय
मिद्धि नायत ।
- १७ सूयाष्टवम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० २०५१८ ।
श्लोका ६ ।
- १८ सूर्याष्टोत्तराष्टनाम स्तोका १६ । स्वादे ४।६६।१ १६ । नारायण-
वृत्तम् । सर्वेष्टदम् ।
- १९ सूयाष्टोत्तराष्टनामस्तोत्रम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१६६८४ । महाभा तीयारम्पपत्र सवर्तनम् समस्ततापापहृत् ।
- २० सूयाष्टवम् नवीनाह्निकसूत्रावयाम-वृत्त मुद्रितम् । सूयमहिम्नवर्णन
परम् । यच्चित्राल पठति गनाम्बवान् जायत धनपुत्रादिव च विन्ति ।
- २१ सूर्याष्टोत्तराष्टनाम, श्लोका १२ । बहुस्तोत्ररत्नाकरे काशी मस्वरण ।
१११ पृष्ठ श्री यागवल्क्य रचितम् । लक्ष्मीदम् । रागधन सफल-नाय
मिद्धि-वर्तम् च ।
- २२ सूर्याष्टवम् स्तोत्रम् वाराणसेय-मस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१६६४७ । सवल रोगहृत् ।

सूर्योद्ध्येय सुसमाहित पठेत सपुत्रदाराधनरत्नसञ्चयान् ।

लभेत जातिस्मरता ततः सदाधृति च मधा च स विन्त पुमान् ॥५॥

इमं स्तव देववरस्य योनर प्रवीतयच्छुद्धमना समाहित ।

विमुच्यतशोककृत्वाग्निसागरा रत्नभेतकामा मनसा मथेप्सितान् ॥६॥

सतरले सानुप्रसिद्धमगवतः सूर्यस्याऽन्तर्गतनाम्ना परिगणाम् । तत्र
सर्वप्रसिद्ध नामातिरिक्तमप्रसिद्धायपि ज्ञानिचित यौगिकनामनिचित यौगिकना
म्नामत्र चर्चा विगण । तथा च—

द्वाद्विधस्वानदीप्ताशु शुचि शौरि शनश्चर ।

ग्रह्या विष्णुश्चन्द्रश्च स्वादो व वरुणो यम ॥१॥

दाहकर्ता प्रज्ञातात्मा विश्वात्मा विश्वनोमुख ।

चराचरात्मा भूदमामा मन्त्रयकरणावित ॥२॥

अत्र भगवतः सूर्यस्य नाम्ना प्रसंगेन परब्रह्मत्वेन कथितम् । सुरगणपितृ
यक्षास्तमुपासते अमुरनिशाचरसिद्धान्यश्च सततम् स्तुवन्ति ।

(ग) सामान्य-स्तोत्राणि (२५)

१ आदित्य-स्तोत्रं रत्नवत्ति अम्पयदीप्तिताशाय रचिता । वाराणस्य-संस्कृत
विश्वविद्यालय पु० सं० १८१५६ दुर्गावादिद्वयनामिकम् ।

२ रविगणेशचण्डिकास्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९७६८ । अत्र सक्लनएक सूर्यस्य । सवरागहरम् ।

३ रविस्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं० १९९६ ।
स्वादि काशी-वण्डे । दुर्गावादिद्वयनामिकम् ।

४ सूर्यवचस्तोत्रम्, श्लोका ७ । बृहत्स्तान्तरनाकरे वाणी सस्तरण श्री
याज्ञवल्क्यरचितमततः । सुस्माता भूत्वा जपन रोगमुक्ति शोधायुष्य च
विदितिनर ।

५ सूर्यदादनाम स्तानम् श्लोका ३ । स्वादि ४।६६।८७ ७३ । सवरोग
हरम् ।

६ सूर्यनामसप्तति स्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९२१५ । अत्र भगवतः सूर्यस्य नाम्ना सप्तति सर्वोदयम् । अत्र सूर्य
साववर्णनम् । स्तोत्रमिदम् स्वान्द । ६।१।७६ ९६ । श्लोका २० ।

७ सूर्यगतवम् श्लोका १०० । रचयिता मयूर । स्तोत्रं हिमनरश्मिरय
बिम्ब वणः पुरस्मर सूर्य महिम प्रतिपादनम् । बृष्टरोगनिवृत्तिवरम् ।
आलवारिकम् ।

- सूय शतकम्, श्लोका १०७ । स्तोत्राणवे ५६६ पृष्ठे । श्रीनोदण्डरामाय
न्तमिन्म । पुत्रवत्तनसुत्रपूवकम् मोक्षदम् ।
- ६ सूय-स्तवराज , वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० १७७०४ ।
मगलिप्या मुद्रितम् । भविष्योत्तरपुराणीय सव सुख कर ।
- १० सूयस्तव महामारुततो वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालये पु० स०
१७६६८ । रक्षाकर ।
- ११ सूयस्तोत्रम् श्लोका २८ । स्तादे १।४३।१७ ८४ । ऐतरेय-वतम् सर्वा
रिष्ट प्रशमन कारकम् ।
- १२ सूय-स्तोत्रम्, श्लोका ३६ । स्ताद ५।४३।५५- ३ । अजुन-काम सव
रोगहरम् ।
- १३ सूय-स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री वासुन्व सरस्वती रचितम् बह्स्तोत्र
रत्नाकरे काशी-संस्करण, २६८ पृष्ठे । इष्टम् ।
- १४ सूयाष्टकम् श्लोका ११ । बह्स्तोत्र रत्नाकरे काशी संस्करण मुम्बापुरी
संस्करण च सकलितम् । स्त्रीतलमधुमासादीनिविहाय रथदिने पठनेन
सर्वेष्टमिद्धि ।
- १५ सूयाष्टकम् श्लोका १० । अस्यामेव शताब्दया १६१६ तम वर्षे माग
मासे गुवल पन्थे श्री पण्डित रघुनाथ शमणा रचितम् बह्स्तोत्ररत्नाकरे
काशी संस्करण मुद्रितम् त्रिसन्ध्य पठनेन चतुर्वगदम् ।
- १६ सूयाष्टकम् । श्लोका ६ । आचाय शंकर-वृतम् । पठनेनास्य सवकाय
सिद्धि जायते ।
- १७ सूयाष्टकम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० २०५१८ ।
श्लोका ६ ।
- १८ सूयाष्टोत्तरातनाम् श्लोका १६ । स्ता ५।४६।११६ । नारायण
वृतम् । सर्वेष्टदम् ।
- १९ सूयाष्टोत्तरातनाम्स्तोत्रम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१६६८४ । महामा-तीयारण्यपत्रत सकलितम् समस्ततापापहृम् ।
- २० सूर्यायवर्गीयम् नवीनाह्निरगूत्रावल्यामत्रच मुद्रितम् । सूयमहिमवर्णन
परम् । यन्त्रविज्ञान पठति मन्नागवान् जायत घनपुत्रादिव च विन्ति ।
- २१ सूर्यार्यास्तोत्रम् श्लोका १२ । बह्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे ।
१११ पृष्ठे श्री यागवल्क्य रचिनम् । लम्बीदम् । रोगघ्नम् सकल-नाय
मिद्धि-वर्गम् च ।
- २२ सूर्यायद्रमसो स्तोत्रम् वाराणसेय-सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१६६४७ । सवन रागहरम् ।

सूर्योद्ध्येय सुसमाहित पठत सपुत्रदाराचनरत्नसवयान ।

लभेत जातिस्मरतान्त सप्ताधिति चमधा च स विन्त पुमान् ॥१॥

इमं स्तव देववरस्य योनर प्ररीतयेच्छद्धमना समाहित ।

विमुच्यतेशोरुदवाग्निसागरा तलभेतकामा मनसा यथेष्टितान् ॥२॥

सरले सानुप्रसिद्धमगवत मूयस्यान्तात्तर शतनाम्ना परिगणनम् । तत्र
सर्वप्रसिद्ध नामातिरिक्तमप्रसिद्धायपिरानिचित योगिकनानिचित योगिकना
म्नामत्रचर्चा विशेषेण । तथा च—

इन्द्रोविवस्यानदीप्तागु शुचि शौरि जनश्चर ।

ग्रह्या विष्णुश्च रद्रश्च, स्वादो व वृष्णी यम ॥१॥

दाहकता प्रदान्नात्मा विद्वात्मा विद्वतोमुप ।

चराचरात्मा मूढमात्मा मनयवर्णावित ॥२॥

अत्र मगवत सूर्यस्य नाम्ना प्रसंगे स परब्रह्मत्वेन वक्षित । सुरगण पितृ
यक्षास्तमुपासन्त भ्रमुरनिशाचरसिद्धान्यश्च सततम् स्तुवन्ति ।

(ग) सामान्य स्तोत्राणि (२५)

१ ग्रान्तिय-स्तोत्ररत्नवति अम्प्यदीक्षिताचाय रचिता । वाराणस्य-संस्कृत
विश्वविद्यालय पु० सं० १८१५६ दुस्वदाविद्वयनागिकम् ।

२ रविगणेशचण्डिका स्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९७६४ । अत्र सर्वलक्षणक मूयस्य । सर्वरोगहरम् ।

३ रविस्तोत्रम् वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं० १९९६ ।
स्काद काशी खण्ड । दुस्वदोगान्दिमनम् ।

४ सूर्यवचस्तोत्रम् दशोका ७ । बह्वस्तोत्ररत्नावर काशी संस्वरण श्री
याज्ञवल्क्यरचितमेतत् । सुस्नातो भूत्वा जपन रोगमुक्ति दीर्घायुष च
विन्तिनर ।

५ सूर्यद्वादशनाम स्तोत्रम् श्लोका ३ । स्वा० ४१८६।४५ ४७ । सर्वरोग
हरम् ।

६ सूर्यनाममप्यति स्तानम् वाराणस्य संस्कृत विश्वविद्यालय पु० सं०
१९२१५ । अत्र मगवत मूयस्य नाम्ना सप्तति सर्वष्टदम् । अत्र सूर्य
लावणनम् । स्तानमिदम् स्वान्द । ४।१।७६ ९६ । श्लोका २० ।

७ सूर्यशतकम् श्लोका १०० । रचयिता भयूर । स्तोत्रस्मिन्तरस्मिरय
बिम्ब वणन पुरस्सर सूर्य महिम प्रतिपादनम् । कुण्डरायनिवत्तिकरम् ।
भालकारिकम् ।

- ८ सूय शतकम् श्लोका १०७ । स्तोत्राणवे ५६६ पृष्ठे । श्रीनोदण्डरामाय
कनमिन्यम् । पुनरुक्तत्रमुखपूर्वकम् मोक्षदम् ।
- ९ सूय-स्तवराज वाराणसेय-सस्कृत विद्वद्विद्यालय पु० स० १७७०४ ।
वर्गत्रिप्या मुद्रितम् । भविष्यात्तर पुराणीय सव मुख कर ।
- १० मूयस्तव महामारतता वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालये पु० स०
१७८६४ । रक्षाकर ।
- ११ सूयस्तोत्रम् श्लोका २८ । स्वादे १।४३।१७ ८४ । ऐतरेय-कृतम् सर्वा
रिष्ट प्रगमन कारकम् ।
- १२ सूय-स्तोत्रम् श्लोका ३६ । स्वादे १।४३।५५ ३ । भजुन-काम मव
रोगहरम् ।
- १३ सूय स्तोत्रम् श्लोका ७ । श्री वामुदध सरस्वती रचितम् बह्वस्तोत्र-
रत्नाकर काशी-संस्करणे, २६८ पृष्ठे । इष्टदम् ।
- १४ सूयाष्टकम् श्लोका ११ । बह्वस्तोत्र रत्नाकरे काशी मस्करणे मुम्बापुरी
संस्करण च सवलितम् । श्रौतलमधुमासादीनि विहाय रवन्नि पठनेन
सर्वोष्टसिद्धि ।
- १५ सूर्याष्टकम् श्लोका १० । अस्यामेव शतादया १६१६ तमे वर्षे माग
मास शुक्ल पक्षे श्री पण्डित रघुनाथ गमणा रचितम् बह्वस्तोत्ररत्नाकरे
काशी संस्करणे मुद्रितम् त्रिसंध्य पठनेन चतुरगदम् ।
- १६ सूर्याष्टकम् । श्लोका ६ । आचार्य-शंकर-कृतम् । पठनेनास्य सबकाय
मिद्धि जायते ।
- १७ सूयाष्टकम् वागणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स० २०५१८ ।
श्लोका ६ ।
- १८ सूर्याष्टोत्तराशतनाम श्लोका १६ । स्वादे १।४६।१ १६ । नारायण
कृतम् । सर्वोष्टम् ।
- १९ सूर्याष्टोत्तराशतनामस्तोत्रम् वाराणसेय सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१६६८८ । महामा-सीयारण्यपत्रत सवलितम् समस्ततापापहृत् ।
- २० सूर्याष्टकगीतम् नवीनाद्विकगूत्रावल्याम्त्रम् मुद्रितम् । मूयमहिमवर्णन
परम् । मदनविनाल पठति ममाग्यवान् जायत धनपुत्रादिव च विद्वति ।
- २१ सूर्याष्टस्तोत्रम् श्लोका १२ । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरे काशी संस्करणे ।
१११ पृष्ठे श्री यागवल्क्य रचितम् । लक्ष्मीदम् । रागधनम् सखल-नाय
तिद्धि-करम् च ।
- २२ सूर्याष्टकम् श्लोका १० । वागणसेय-सस्कृत विश्वविद्यालय पु० स०
१६६८७ । भक्त रागहरम् ।

- २३ सूयप्रातः स्मरण स्तोत्रम्, श्लोका ४ । स्तोत्ररत्नावल्यां गीता त्रैस गोरव-
पुरता-मुद्रितम् पृ० स० २८५ । सवध्याधिहरम् ।
- २४ सूयमण्डलाष्टकम् श्लोका १३, स्तोत्ररत्नावल्याम् २४८ पृष्ठे । सव
पापघ्नम् ।
- २५ सौरसप्तार्यास्तोत्रम् वाराणस्य संस्कृत वि० वि० पु० स० २०११५ ।
सवदम् ।

सप्तमोऽध्यायः उपसहारः सौन्दर्य-बोधः

वक्त्रे रसत्वम्

अथात्रप्रस्तूपते स्तोत्राणां सौन्दर्यबोधप्रस्तावस्तत्रादौ संस्कृतं वाङ्मये
वित्तरसभावस्थितिरेवोपस्थाप्यते । स्तोत्रेषु भक्तिरसस्यैव बहुल्येनाङ्गीकारः ।
मूलत्वाच्च स्तोत्राणाम् ।

भक्तिरसस्य काव्यगाम्भीर्यं च—

संस्कृतं साहित्याचार्यमस्ति रसत्वेन नाङ्गीकृताऽद्यापि तत्र प्रदनस्तिष्ठति ।
राचायभरतं भक्तिं नवा रस रूपेणनवा भावत्वेन कथिता । तत्कारणतुतस्समक्ष
वित्तिपरकामिनेयप्रत्याभावा एवासीत् तस्य विवेच्य तु प्रधानत्वेनभिनेय-साहित्य-
त्वे । भरतोदात्तपत्यतर रतेश्चचमिव नाकरोत् । सवप्रयममस्याश्चर्चा दण्डिना
हता । पर तेन भक्ति रसरूपेण नाङ्गीकृता यतस्तत्समश्च भरतस्य मायतासीत् ।
दण्डिनाचार्येण भावात्मक परिस्थितयोऽसकारेषु परिगणिता । रसोऽपि रसवद
तकार एव प्रीतिश्च प्रेयासकारः । प्रेयासकारस्योदाहरणं कृष्णपरकमतं प्रतीयते
प्रप्रीतिमगवद्विपयिणी प्रतिरेव तथा च 'प्रेयः प्रियं तराम्यानम' ^१ मगवद्विपयिका
सीति लौकिक्यं पक्षया प्रियतरा । तथा च—

अत्र या मम गोविन्द, आतात्त्वमिगहागते ।

काक्षनपा मवेत्प्रीति स्तवबागमनात्पुन ॥१॥

इत्याहुमुक्ता विदुरो नान्यतस्तादशीषति ।

भक्तिभावसमाराम्य भुव्रातश्च तताहरि ॥२॥

सोम सूर्योमरुदव्योम होतानलोज्ज्वलम् ।

इतिरूपाण्यतित्रम्य त्वा द्रष्टुदव वे चयम ॥३॥

इति साक्षात्कृते देव, रात्रोयद्राति-वमणः ।

प्रीतिं प्रकाशनं तच्च प्रथं इत्यवगम्यताम् ॥४॥^२

^१ काव्यादर्श (दण्डी) श्लो० २७५

^२ तत्रैव २७६, ६

अथ डा० राघव नप्पाह कृष्णपर कोदाहरण भक्तिशब्दस्य निर्देश दण्डि नाकृत । दण्डी शृंगाररत पृथक् प्रीति वक्षितवान् । प्राक् प्रीति दर्शिता सेध रति शृंगारतागता । ^१ रति शृंगारविषयिणी प्रीतिश्च भगवद्विषयिणीति । दण्डिनो मतं भक्ति प्रयोजनकारं समायाति । ^२ भरतमनुसर-दण्डी भक्ति पृथगरसत्वेन नागी चकार । इह त्वष्टरसायत्ता रसवत्ता स्मृता गिराम् । ^३

रुद्रट —

आचार्य रुद्रटो दण्डिन प्रयासकार प्रेयानित्यतिरिक्त रसरूपणाह । गान्तिस्तुदमटेनैव रसत्वेन स्वाकृत आसात । तथा च—

स्नेह प्रकृति प्रयान सगत-गीतायनायको भवति ।

स्नेहस्तु साहचर्यात्प्रकृतेरुपचार-सम्बन्धात् ॥१॥

निर्व्याज मनावत्ति सनमसन्नापेशलालापा ।

अयोऽयप्रतिसुहृदान्यवहारोऽय मतोऽय ॥२॥^४

परमनसुहृदाम् स्नेह एवरस ।

अभिनवगुप्तास्पृष भक्ते रसत्वेन निरूपणस्य प्रयासोऽभवदित्यभिनव गुप्तकथनादेवानुमीयते । परम स्वयमभिनवगुप्त भक्ते रसत्वे प्रतिकूलतामवागी चकार । तथा च—

अत एवेश्वर प्रणिधानविषये भक्ति ध्वज स्मृति मति धृत्युत्साहाद्यनु प्रविष्टेभ्योऽन्यथागमिति न तयो पृथक् रसत्वेनगणनमिति । ^५

उदधतोदाहरण तत्र आ त रस निरूपण समायात तत्रभक्ते गणना शान्तरसस्य अभिचारिभाव एव कृतेदम कथन तस्य दार्शनिक पदधृत्यनुकूल भासीत । अभिनवगुप्त शवदशनानुयाय्यसीत्तत्र च शातो रसो मुरय प्रकृतभूतो रस अये चाष्टौ विवृतिभूतरसा ।^६

यद्यप्यभिनवगुप्तोरहस्यवादीभवत् आसीत्यत्र तस्य समक्षमद्वतदशन भासीत । भक्तिस्तु साध्य रूपेण द्वत एव सम्भवति । अत समक्षतरताभाव शातरस्य अभिचारिषु कृतवानिति । तथा च—

स्व स्व निमित्तमासाद्य शान्तादभाव प्रवर्तत ।

धुननिमित्तापायतु शान्त एव प्रलीयत ॥१॥^७

१ नम्बर आक रसाङ्ग डा बी० राघवन प० १०६ ११

२ तत्रैव

३ काव्यादर्श पृ० २८१

४ काव्या० रुद्रट १५।१७।६

५ अभि भा० भा १ प० ३४०

६ अभिनव भा भा १ प ६४ (८३ श्लोके)

७ तत्रैव

सचारिणस्त्रयस्त्रिंशदभावानान् दवधनाचार्यनुसारमभिनवमुत्तोऽप्याह
भावध्वनिशब्देनति । मम्मटा नवेवला भक्तिविषयिणीमपितुदाम्पत्येतरसर्वा रती
भावध्वनि शब्देन स्वीचकार । तथा च—

रतिर्देवादिविषया, व्यभिचारी तथाजित ।

भाव प्रोक्त^१ आदिशब्दा मुनिगुरुपुत्रादिविषया, कान्ता
विषया तुव्यक्ता शृंगार एव ।^२

एव च मम्मटेन भावध्वनिर्विधाभ्यधायि । त्रयस्त्रिंशत् प्रधानीभूता
व्यजना दाम्पत्येतररतिविविधरूपाणि च । आचार्य इमचन्द्रोऽपि मम्मटमनुमेने
तथा च—

स्नेहोभक्तिर्वात्सल्यमितिहि रतेरेव विधेया ।

एवमादौ च विषय भावस्यवास्वाद्यत्वम् ॥१॥^३

आचार्य विश्वनाथ पण्डितराजजगन्नाथाम्यामपिमम्मटमनुमृत्य भक्ते
रन्तर्भावोध्यनादैव कृत^४ न पृथक्करसरूपण ।

“अथ कथमत एव रसा भगवदालम्बनस्य रोषाचाश्रुपातादिभिरनु-
भावितस्य हर्षादिभि परिपोषितस्य मागवतादि पुराणध्वनसमय भगवदभक्तरनु-
भूयमानस्य दुरपह्वत्वानिति भगवदनुरागरूपाभक्तिश्चात्र स्थायिभाव न चासी-
गान्तरसञ्ज्ञतर्भावमहति । अनुरागस्य वराग्यविरुद्धत्वात् उच्यते भक्तिर्देवादि
विषयरतित्वेन भावान्तगततया रसत्वानुपपत्ते ।^५

भक्त रसत्वानगीकारे पण्डितराजेन कारणद्वयमुपपस्तम भगवदभक्ता
एव रसानुभवकारस्त च विरला एव भक्तादीना परम्पराचेति तथा च—

“त च सहि कामिनी विषयाया अपि रत भावत्वमस्तु रतित्वाविधेयात् ।
अस्तुभगवद भक्तरदेवस्थायित्वम् । कामियादिरतीना च भावत्वम् विनिगम
कामावादितिकाव्यम् भरतादिमुनिवचनानामवात्र रसमादत्वादि व्यापकत्वेन
स्वातःस्यागात रसाना नवत्वगणना च मुनिवचननिषिञ्चिता भज्यते ।”

अत्र विगन्तरूपेण रसत्व चर्चा मुदमाव्य परम्परा भीमो रमगगाधरवार
रम नानुमन । भक्तिरसविषय च परम्परवप्रचलति—

१ दण्डी भक्ति प्रियनराभ्यान् प्रेयासकारेऽप्यभूता ।

२ अभिनव —सवरस प्रवृत्तिभूत शान्त रमसचारिभावप्रविष्टाभक्ति ।

३ धनजय भक्ति सभानजानीय स्थायिनिमचारिभावे वा प्रविष्टा ।

१ काव्यप्रकाश उ ४।३३ भागवतरी टीका सहिचौ० स ३ काव्यप्रकाश १६२१

२ छन्द

३ काव्यानुशासन पृ० १ ९

४ साहित्यदर्पण १२३३

५ रसगगाधरे, १

अथ डा० राघव नप्पाह कृष्णपर कोदाहरण भक्तिशास्त्रस्य निर्देशं दण्डि नाकृत । दण्डी शृंगाररसं पृथक् प्रीतिं वक्षितवान् । प्राक् प्रीतिं दर्शिता सय रति शृंगारस्तामता ।^१ रति शृंगारविषयिणी प्रीतिश्च भगवद्विषयिणीति । दण्डिनो मतं भक्तिं प्रयालवारं समायाति ।^२ भरतमनुसरदण्डी भक्तिं पृथग्रसत्वेन नागी चकार । इह त्वष्टरसायत्ता रसवत्ता स्मृता गिराम् ।^३

दृष्ट —

आचार्य रुद्रटा दण्डिनं प्रयालवारं प्रयानित्यतिरिक्तं रसरूपेणाह । शास्त्रस्तुदभेदेनैव रसत्वेन स्वीकृतं प्राप्नोति । तथा च—

स्नेहः प्रवृत्तिः प्रयानं सगतांगीलायनायका भवति ।

स्नेहस्तु साहचर्यात्प्रवृत्तेरुच्चारणसम्बन्धात् ॥१॥

निर्व्याजं मनोवृत्तिं सनमसं प्रापेत्तालालापा ।

अयोऽयं प्रतिमुहुर्नान्यवहारोऽयं मतो यत्र ॥२॥^४

परमत्रसुहृदाम् स्नेह एवरसः ।

अभिनवगुप्तात्पूष भवते रसत्वेन निरूपणस्य प्रयासोऽभवदित्यभिनव गुप्तकथनादेवानुमीयते । परम् स्वयमभिनवगुप्तं भक्तं रसत्वे प्रसिद्धतामवाप्नोति चकार । तथा च—

अत एवेश्वरं प्रणिधानविषयं भक्तिं शब्दं स्मृतिं मतिं धृत्युरसाहाद्यनु प्रविष्टेभ्योऽन्यथवागमिति न तयो पृथक् रसत्वेन गणनमिति ।^५

उदघतोदाहरणं तत्र सा त रस निरूपणे समायात तत्र भक्तं गणना शान्तरसस्य योगिचारिभाव एव कृतेदम् कथनं तस्य दासनिष्कं पदघत्यनुकूलं मासीत् । अभिनवगुप्तं दावदशानुयाम्यसीत्तत्र च शास्त्रो रसा मुरय प्रवृत्तिभूतो रसः अयं चाष्टौ विवृतिभूतरसाः ।^६

यद्यप्यभिनवगुप्तोरहस्यवादीभक्तः प्रासीत्परं तस्य समक्षमद्वयदशनं मासीत् । भक्तिस्तु साध्यं रूपेण द्वये एव सम्भवति । अतः समक्षरन्तामार्गं शास्त्ररस्य योगिचारिणो कृतवानिति । तथा च—

स्वस्वनिमित्तमासाद्य गातादभावः प्रवर्तते ।

पुनर्निमित्तापायतुं शास्त्रं एव प्रलीयते ॥१॥^७

१ नम्बर आफ रसाञ्ज डा वी० राघवन ७० १०६ ११

२ तत्त्व

३ वाचादर्श पृ० २८१

४ काव्या कूट १११७७६

५ अभि० भा० भा० १ पृ० ३४०

६ अभिनव भा० भा० १ पृ० ६४ (८३ श्लोके)

७ तत्त्व

सचारिणस्त्रयस्त्रिंशद्भावानानन्दवधनाचार्यानुसारमभिनवगुप्तोऽप्याह
भावध्वनिः देनति । मम्मटो नवेवला भक्तिप्रपयिणीमपि तु दाम्पत्येतरसर्वा रती
भावध्वनि शब्देन स्वीचकार । तथा च—

रतिर्देवादिविषया व्यभिचारी तथाजित ।

भाव प्रोक्त^१ आन्तिश्चा मुनिगुरुपुत्रादिविषया, कान्ता
विषया तु व्यक्ता शृंगार एव ।^२

एव च मम्मटेन भावध्वनिर्विचाम्यधायि । त्रयस्त्रिंशत् प्रधानीभूता-
व्यञ्जना दाम्पत्येतररतीर्विविधरूपाणि च । आचार्य ह्रमचन्द्रोऽपि मम्मटमनुमेने
तथा च—

स्नेहोभक्तिर्वात्मत्यमिति हि रतरेव विशेषा ।

एवमादौ च विषये भावस्य वास्वाद्यत्वम् ॥१॥^३

आचार्य विश्वनाथ-पण्डितराजजगन्नाथाभ्यामपि मम्मटमनुमृत्य भक्ते-
रतभावो ध्वनावध कृते^४ न पृथक्तररूपेण ।

‘अथ कथमत एव रसा भगवदालम्बनस्य रामाचार्युपातादिभिरनु-
भासितस्य हृयादिभि परिपोषितस्य भागवतादि-पुराणश्रवणसमये भगवदभवेतरनु-
भूयमानस्य दुरपहृतत्वादिति भगवदनुरागरूपाभक्तिश्चात्र स्थायिभाव न चासौ
शान्तरसेज्जन्तभावमहति । अनुरागस्य वराम्यविहृतत्वात् उच्यते भक्तिर्देवादि
विषयरतिरिव भावान्तगततया रसत्वानुपपत्ते ।^५

भवत रसत्वानुगीकारे पण्डितराजन शरणद्वयमुपयस्तत्र भगवदुभयना
एव रसानुभवकर्तारस्त च विरला एव भरतादीना परम्पराचरि तथा च—

‘न च तर्हि कामिनी विषयाया अपि रत भावत्वमस्तु रतित्वाविशेषात् ।
अस्तु भगवद भक्तरवस्थापित्वम् । कामि-यादिरतीना च भावत्वम् विनिगम
कामावादिवाच्यम् भरतादिमुनिवचनानामवात्र रसभावत्वादि व्यापकत्वेन
स्यात् प्रयायोगात् रसाना नव-वर्णना च मुनिवचननिर्यात्रता भगवत् ।’

अत्र विगदरूपेण रसत्व चर्चा मुदमाय परम्परा भीता रसगमाधरकार
रस नानुमन । भक्तिरसविषय च परम्परवप्रचलति—

१ दण्डी भक्ति प्रियतरास्थान प्रेयासवारेज्जन्तभूता ।

२ अभिनव — सवरत प्रवृत्तिभूत गान्तर रससचारिभावप्रविष्टाभक्ति ।

३ धनञ्जय भक्ति समानजानीय स्थायिनिगचारिभावे वा प्रविष्टा ।

१ काव्यप्रकाश उ० ४।३१ नागध्वरी टीका सहित चौ० स० प्र० वाराणसी १९२१

२ उज्ज्व

३ काव्यप्रकाशने पृ० १०६

४ साहित्यदर्पण १२३२

५ रसगमाधरे, १

४ मम्मट — भावध्वनौ भक्त सगावेश ।

५ पण्डितराज नग नाथ — भक्त रसत्वमगीकृत्यापि भावध्वनावै
वातमायं कृतवानिति ।

विमर्श

पण्डितराज जगन्नाथ मम ३ भक्ति रस विषयक विशाल साहित्यमासीत ।
विभिन्न भक्ति सम्प्रदायानामाचार्याणां विविध-सर्क भक्तिरसत्व प्रतिष्ठापित
मासीत । पुराणस्तोत्रादीनां चर्चा चर्चितासीत । स्वकीया च धीभक्ति रस
पौष्टिका आसीत । किन्तु मरतानीनामाचार्य प्रवराणां मायताविरोध साधु न
दाशाकातएव महताटोपनानुरागरूपाया भक्ते स्थायिभावत्वमगीकृत्यापि रसत्व
नागीचकार । पौडश क्षता-क्षया उत्तराधवर्ती मधुसूदनाचार्योभवते रसत्वमाह ।

नव रस मिलित वा कवल वा पुमथम
परमिह मुमुक्षु भवित योग वदति ।

निरूपम सुखसविषद्रूमस्पष्ट दुःखम
समहमविलनुप्य गास्त्र दष्टया व्यनज्मि ॥१॥^१

नणा श्रेया विवित्सया भगवता नयोयागा प्राक्ता ज्ञान कम च
भक्तिश्चाय कोऽप्युपायो नास्ति श्रयस । तथा च—

योगास्त्रयोमया प्रोक्ता नणा श्रयो विवित्सया ।

ज्ञान कम च भक्तिश्च नोपायाऽन्यास्ति कुञ्चित ॥१॥^२

मनएकत्र समुज्याज्जित स्वासा जितासन ।

वैराग्याभ्याम योगेन, द्विषमाणमतद्रित ॥२॥^३

तावत्कर्माणि कुर्वीत न निविचेत यावता ।

मत्कथा-श्रवणादौ वा श्रद्धा यावत्तजायते ॥३॥^४

प्रोक्तेन भक्तियोगा नतनो मामसकृन्मुने

कामाऽहम्या नश्यति सर्वे मयिहृदिस्थित ॥४॥^५

इत्यादिभगवदवतानुसार भाषनभक्तिविष्ठया सवप्रेमभगवत्यवस्थाप्यते ।
विषयनिवृत्तिचित्तस्य मोभाग्य गालिन भगवदगुणपरिमप्रथन श्रवण-जप
द्रुतिरूपाया भगवत्पाराया विभावाऽऽभयोनयारत्याह्यस्थायिभाव भक्ति-
रस प्रादुर्भवति तथा च भक्तिरसायन ।

१ भक्तिरसायने १ वाराणसी २०१८

२ भावयते १११२ १६

३ उद्धव १११६१११

४ उद्धव १११२०१६

५ उद्धव १११२०१२६

इत्यादिभगवदवचनानुसारिण्या साधनमद्वितनिष्ठया निखिलमपिविषय-
निष्ठप्रेमाण भगवदवप्रतिष्ठापयत सकलविषयविमुख मनसोमहामागस्य कस्य
चित् भगवदगुण गरिमग्रथनरूप श्रवणजनितद्रुति रूपाया मनावत्ती सबसाधन
फलमूलाया गह्रीतभगवदाकाराया विभावानुभाव व्यभिचारिसंयोगन रस
रूपतयामि-यक्तभगवदाकारता रूपोरत्याख्य स्थायिभाव परमानन्द साक्षात्का
रात्मक प्रादुर्भवति स एव भक्तियाग । ११

उज्ज्वल नीलमणावपि मुख्यरसेषु भक्तिरस कथितस्तस्य च चर्चा
सक्षेपेणमस्ति रसामृतमिधौ विस्तरणोज्ज्वलनील मणौ कृता तथा च—

मुख्य रसेषु य पुरा सक्षेपेणोदिन रहस्यत्वात् ।

पथगवमभितरसरसराड भविस्तरणाच्यते मधुर ॥१॥

वक्ष्यमाणविभावाद्यै स्वाद्यता मधुरा रति ।

नीता भक्तिरम प्रोक्त मधुराख्यौ मनीषिभि ॥२॥ १२

मुख्य रसपु णान्ति प्रीतिप्रयोजकसंज्ञाज्ज्वल नामसु (तदीका) भक्त
निरपमसुख सम्बिद्वत्तनास्पष्ट दुःखत्वेन च परमपुरुषायतास्पष्टत्वं । धर्माय
काममोक्षेष्वन्तर्भावा भक्ति न गत्यत । धर्माय-काममोक्षाणा स्वतः पुरुषाय-
त्वाभावात् । तज्ज्ञानमुख्यस्य पुरुषार्थे गौरवादननुगमाच्च तथा च
भक्तिरसायने ।

धर्माय रामभाक्षाणा स्वतः पुरुषायत्वाभावात् तज्ज्ञानमुख्यस्य पुरुषायत्वे
गौरवाननुगमाच्चाधमजयत्वादि विनेपण परित्यज्य सुखमात्रपुरुषाय इति
स्थिति समाधिमुख्यस्य भक्ति-सुखस्यापि स्वतः पुरुषायत्वात् । तस्य
मोक्षसमीपवर्तितया मोक्षानभूतत्वेयोगजधमजयतया धर्मान्तम तत्त्वे वा भक्ति
सुखस्यापि भागवतधम जयतया धर्मान्तमविस्य श्रद्धाजडाप्रतिवक्तु शक्यत्वात् ।
भक्तस्य ससारमोक्षस्यावश्यकत्वा माणातयता वा भक्तियाग । तस्मात्पुरुषाय
चतुष्टयान्तगतत्वेन वा स्वातन्त्र्येण वा भक्ति याग परमाय रूपत्वादिति
निबिबादम । ३

भक्तिरसस्यविमानम्बनमिति चत्परम पिता परमेश्वर एवालम्बन
विभावस्तथा च तत्र—

रावात्तर्यामी परमेश्वर एव भक्तिरसावलम्बन विभाव ॥४॥

उ-राननीनमणौ भावान्दृष्टस्तस्यवत्तमादवालम्बनत्वेन भक्ति-
स्तथा च—

१ भक्तिरसायने पृ० ११ ।

२ उ-राननीनमणौ पृ० २ पृ० ४ शब्दे १८३२

३ भक्तिरसायने पृ० १६ शब्दा

४ तत्रैव पृ० १९

अस्मिन्नालम्बनं प्रोक्तं, कृष्णस्तस्य च धत्तमा ।
 अथ सुरभ्यं भधुरं, सवसत्सङ्गावित ॥१॥
 मुधी सप्रतिमोधीरं, विदग्धश्चतुरं सुखी ।
 कृतनोदक्षिणं प्रमदशयं, गम्भीरताम्बुधि ॥२॥
 धरीयाकतिमानारोमोहनं, नित्यनूतनं ।
 अतुल्यवेलिसौदयं प्रपठवशी - स्वनावित ॥३॥^१

भक्तिरसायनऽयत्र च भवते रसत्वमाह । ससार रोगग्रस्त मनसाम
 स्योपदेश —

ससाररोगेण वलीयसाचिरम्
 निपीडितस्सत्प्रगभऽतिनिमित्तम् ।
 हृदं भवदिमखद्गुहा व्ययातिगम
 निपीयता भविन् रसायनं बुध ॥१॥^२

विभावानुभाव-व्यभिचारिसंयोगाद्भक्तिरिति मरतसूत्रानुसारं
 भक्ते रसत्वसिद्धयः स्थायिभावत्वेन दाम्पत्यतरश्चरविषयिणी रतिस्तथा च
 भक्तिरसामने—

स्थायिभावगिरातीतो वस्त्वाकारोऽभिधीयते ।
 व्यक्तश्च रसतामति परानन्दतया पुन ॥१॥
 भगवान् परमानन्दस्वरूप स्वयमवह्निः ।
 मनोगतस्तदाकारोरसतामति पुष्कलम् ॥२॥^३

रतेर्ध्यायाऽत्र प्रत्यकारेण कृता । तथा च—

रतिरिति भक्तिरसः स्थायिभावाद्भुतचित्तप्रविष्टमवदाकारता रूप
 सस्कारविशेषः ।^४

सा च रतिरिति भक्तिरसानुभवे सति उत्पद्यते तथा च तत्र च—

‘श्रद्धाभक्तिरसानुभवे सति ततो रतिरिति स्थायिभावस्तत एव भक्तिरसता
 प्राप्तोऽनुभवेन भविष्यति ।’^५

जागर्तीयशक्ता यद्रुतिरेव शृङ्गारवत्सलयोरपि स्थायिभावः स च भक्ते
 कोऽत्र विधेय इति चेदग्र्यक्तस्वयमनुवदति ।

स्नेहपुत्रादि विषयपालयपालकलक्षणं ।

सोऽयमेव भावोऽयं, साऽप्युक्तस्त्रिविधोऽबुध ॥१॥

१ उ—वलीयलमणी १२७ श्लोका

२ भक्तिरसामने १।२

३ भक्तिरसामने ११।६ १४

४ तत्र च १० १२५

५ तत्र च १० १२५

भगवददास्य सख्याभ्या मिश्रित चापर जगु ।
 या कृष्णाकारताचित्ते, तज्जय द्रुतशालिनि ॥२॥
 पात्यपालकभावन, सा वत्सलरतिमवत् ।
 सव्य - सेवकभावन, प्रयोरतिरितिच्यत ॥३॥

अथभाव

पात्यपालकक्षणपुत्रादिविषयकभावो यो पालक भवति ॥ स्नेह
 कथयत । एवमेव सयसवकभावजय स्नेहोद्वितीयामवति । प्रथमश्चोत्तम सत्त्व
 गुणजयो, द्वितीयश्च रजागुण मिश्रिता भवति । सेव्यसवक भावजयोऽपि त्रिधा
 भवति । ते च भगवत दास्यभावेन सख्यभावेन मिश्रित भावेन च । द्विविध-स्नेह-
 जयद्रुतशालिचित्ते या कृष्णाकारिता भवति सवपात्यपालकभावेन वत्सलरति ।
 सेव्यसवकभावन च प्रेयोरतिरितिच्यत ।

एतं पृथगपएवकोऽपि भाव स्थापित्वन भक्तिरसस्य कल्प्यतामिति न
 स्थापिभावानामप्टानामय नियतत्वात् तथा च तत्रच—

कामशोधमय स्नेह हृत्पगोकदयादय
 तापकादिचक्षुतजुन तच्छाती कठिन तु तत ॥१॥^१
 इतोऽयथा तु चित्तस्य न द्रुतिविद्यतस्त्वचित् ।
 तदभावात्तुभावोऽयो न, निरस्माऽयोऽस्तिवश्चन ॥२॥
 यावत्तोद्रुतशश्चतेभावा, स्तावन्त एवहि ।
 स्थायिनो रसता यान्ति, विभावादिसमाश्रयात् ॥३॥^२

भक्तिरसो भगवदविषय एवातो धर्मोत्साहदयोस्माह जुगुप्सा त्रिविध
 गुमादिष्वन्तर्भावोऽस्य नक्तु कथयत । तथा च—

धर्मोत्साहोदयोत्साहो जुगुप्सा त्रिविध गम ।
 पङ्क्यननविषया भगवदविषया नहि ॥१॥
 धमवीरो दयावीरो, वीमत्स गान्तइत्यमी ।
 अता न भक्तिरसता, यातिभिन्नास्पदत्वात् ॥२॥^३

धर्मोभगवत्प्राप्ति साधनभूत पापापनादक गमश्च विषयवितृष्णाजनक
 तत एव भगवदभक्तिरुत्पद्यते । अतो न भक्तिरस आभ्या भिन इति चेत् इमौ
 भक्तिसाधनभूतावित्यस्यनिषिदादत्वेऽपि आलम्बनविभावोऽनयोमिन्नोऽपि भवति
 भक्तेस्तु भगवानेव । गान्तरमन्तु चराग्य मूलनो भक्तिश्चानुरागमूलिवेति । ननु
 कस रावणादयोभयैष्यादि गुर्वाणा अपि भक्ता एव तपा मुक्ति लामादिति चेदाह—

१ भक्तिरसायन १११०

२ तत्रैव २१५ २६

३ भक्तिरसायने २१७ २८ पृ० ११८

ईर्ष्याजिभयजद्वयो जगद्विषयभावपि ।

न भक्तिरसता यात, साक्षादिति विरोधत ॥१॥^१

भगवान्मन्त्रालम्बनो भवति तत्रैव भक्ति-रसो निष्पद्यते । परमीर्ष्यामया दीनाभालम्बत्वे भगवत्पि भक्तिरसो न निष्पद्यते । यत पूणतश्चित्तद्रुतिस्तदव भवति याप्रीत्यात्मिका भगवद्विषयिणी रतिभवति । ईर्ष्यामय प्रीतिविरोधिके । एवमेव शृंगारकरुणाहास्य प्रीतिभयानकाद्भुतादयो मिश्रिता भवन्ति तथा च—

कामजद्वेदरतीशोव प्रीतिर्भोविस्मयस्तथा ।

उत्साहो युधिदाने च भगवद्विषया भभी ॥१॥

व्यामिश्रभावरूपत्व यात्येवधोरीरवत् ।

विभावादिसमायाग तथा भक्ति-रसा अपि ॥२॥

शृंगार करुणाहास्यस्तथा प्रीतिभयानका ।

मदभुतोयुद्धवीरश्च दानवीरश्च मिश्रित ॥३॥

विशुद्धोत्सल प्रेयानेते प्रयो भक्तिरसा भ्रमिथाश्च तथा च—

शुद्धा च वत्सलरति, प्रेयोरतिरिति त्रयी ।

भावान्तरामिश्रितत्वादमिश्रारतिरुच्यते ॥१॥

विशुद्धो वत्सल प्रेयानिति भक्तिरसास्त्रय ।

रसान्तरामिश्रितास्ते भवन्ति परिपुष्पकला ॥२॥^२

शृंगारप्रधानाभक्ति कामजाभक्तिरुच्यते सम्बन्धजावत्सलाभक्ति । प्रया भक्तिप्रीतिमयजा । एव च यदा रतिचतुष्टयमेकद्वय व्यक्त भवति तदापानकर सम्पादन परमविलक्षणरसस्य निष्पत्तिर्जायते । तथा च भक्तिरसायने ।

शृंगारमिश्रिताभक्ति, कामजाभक्तिरिष्यते ।

सम्बन्धजारतिर्भाति पूर्वोक्ता रसता द्वया ॥१॥

एकोवत्सलभक्त्याख्य, प्रयो भक्तिस्तथापर ।

भगजारतिरध्यासते रस प्रीतिभयानकम् ॥२॥

एकद्वय यदि व्यक्तमिद रति चतुष्टयम् ।

तदा तु पानकरस-न्यायेन परमो रस ॥३॥^३

या भक्तिर्भावध्वनावभिहिता सारवन्धदेव विषयिणी, परमात्मनि परमा नन्द मये भगवति नहि सा । तथा च—

१ भक्तिरसायने २।२६

२ तत्रैव २।३१ ३३

३ तत्रैव २।३४ ३५

४ भक्तिरसायने २।६७ ७०

रतिर्देवादि विषया व्यभिचारी तथाञ्जित ।

भाव प्रोक्त रसा नेति यदुक्त रस-कोविद ॥१॥

देवान्तरेषु जीवत्वात् परानन्द प्रकाशनात् ।

सद्योज्य परमानन्द रूपेण परमात्मनि ॥२॥^१

भक्तिरसोऽय रसापेक्षयावलवत्तरो यथा सद्योतम्य आदित्यस्तथा च—

परिपूणरसा क्षुद्ररसेभ्यो भगवद्भति ।

सद्योतम्य इवान्त्य प्रेमवलवत्तरा ॥३॥^२

भगवतो गुण-कथन तदीय-प्रियाणा गुणनाम कथन च उद्दीपनविभावस्त
याधोज्ज्वलनीलमणौ—

उद्दीपनविभावा हरेस्तदीयप्रियाणा च कथिता गुणनाम

परिपूणमण्डनसम्बन्धिनस्तरस्याश्च ।^३

गुणाश्च त्रिविनामानसावाचिका कायिकास्तथा ते च कृतशता-क्षान्ति
करणादयस्तथा च—

गुणास्त्रिविधमानसा स्तुवाचिका कायिकास्तथा

गुणा कृतशतायाति, करणाद्यास्तुमानसा ॥४॥^४

भक्तिरसेऽनुभावास्तु अलकारादयस्त्रयस्त्रिसद्व्यभिचारिणस्तुपूर्वदेव
तथा च—

अनुभावास्त्वलकारास्तथबोदभास्वरामिधा ।

वाचिकाश्चेतिविदवदिम स्त्रिधामीपरिचीणिता ॥५॥

यीकनसत्त्वरजस्तासामलकारास्तुविदति ।

उदयन्त्यदभुताका तेसवथामिनिवेशिता ॥६॥

भावो हावश्च हेला च प्रोक्तास्तत्र त्रयोऽगजा ।

शोभा कान्तिश्च दीप्तिश्च माधुर्य च प्रणलमता ॥७॥

निर्वेदाद्यास्त्रयस्त्रिचद्भावा ये परिचीणिता ।

घाग्यलास्य विनातेऽत्र विनये व्यभिचारिण ॥८॥^५

एव चोल्लिखितोद्धरणोभ्यो भक्ते रसत्व साधनन् नाति दुषटमिति
विरम्यतेऽतिविस्तरात् ।

भक्तिरस सामग्री—

१ भक्तिरसायन २।७४ ७५

२ तल्लय २।७७

३ उद्दीपननीलमणौ पृ० २६४

४ तल्लय ५० २६५

५ तल्लय पृ० २६५

१ स्थायिमात्र — ईश्वर विपरिणी रति

२ आश्रया भगवदभयता

विमात्र

(व) आलम्बन—परमेश्वरस्तत्त्वताराश्च

(ख) उद्दीपन—भगवत् सौन्दर्योत्पन्न कार्याणि, दीनरक्षा,
विराटस्वरूपादीनि, कीर्तन देवालयारम्भ ।

३ अनुमात्रा — पुलकी-मुख्यमधुपातादीनि ।

४ संचारिमात्रा — हृषीकेशवर्णनबोधादयः ।

२ स्तोत्रपुराणा —

यद्यप्यारम्भसहित्यास्त्रभक्त रसत्वं शङ्गीकृतम् पर विचारस्तुजात
एवासीत् । पण्डितराजजगन्नाथेन तु स्थापितोभक्ते रसत्वमङ्गीकृत्यापि मर्यादा
भग्नियानिपट्टम् पर वृष्णव-सम्प्रदायपु रसत्वमस्यनिविवादमिति साधितम्
प्राक् । स्तोत्रपुमवतरेवप्राध्यायादभक्ति रसस्यवप्राध्यायम् नास्वामाविक्रम । पर
प्रसङ्गत शान्तवरसत्तृणगारादयोऽपिरसावतत एव । तत्रादौ शृङ्गाररसमय
स्तोत्रत एवोदाहरणम् ।

नाना पुष्पमणि घ्रात पिच्छमुज्ज्वलादिभिः ।

वृष्णगुम्फितधम्मिलो त्पुल्लरोमस्मराङ्कुरा ॥१॥

मज्जुवृजे मुकुन्दस्य कुचो चित्रयत् करम् ।

क्षपयती कुचाक्षेपं सुसरयधुनोमदा ॥२॥

बिलासेयत्नत वृष्ण, दत्तन्ताम्बूल चवितम् ।

मित्रवाधाम्यादृष्टाना तत्रारोपित-दूषणम् ॥३॥^१

अथप्रापि—चपला चपलास्नेहा मधूष्णितलोचना ।

स्वामिनी सुमुखी च द्वा भाले तिलकनिर्मिता ॥१॥

सिन्दूरकुङ्कुमारगा, बिन्दुकी परिरजिता ।

वन शोभा करी धीरा, कर्णे वनव-कुण्डल ॥२॥^२

श्रीमाधवी-नुसुम सौरभ मज्जु-वृजे,

तल्पेद्विरेफ-कुलगुजित कजपुजे ।

सविष्टयो सुखदनेतिविशेषमाजो

श्रीराधिकागिरिमृतो मुरत स्मरामि ॥१॥^३

एवमेव त्रिपुरारहस्ये ललितास्तवे सौन्दर्यलह्य्याम-यत्र च विविध
गुणपरिहासादि स्तोत्रपु ।

१ श्रीलवङ्गलप्ये आदिवाद्यामघानस्तोत्र १ १ १०३

२ तत्रैव श्रीराधिकास्तवराजे १ २

३ श्रीलवङ्गलप्ये आदिवाद्यामघानस्तोत्र मुरत रमणाष्टके १ ५० ६६८

भक्तिरसत्वमनगी-बुवतामाचायाणाम्मतं तु भवौणिस्तोत्राणि शान्तरसा-
तगतायेव कागणना नेपाचित पर भक्ते रसत्वमगी बुवतामपि वराम्य
प्रधानस्तोत्रेषु शा-तरसो-य अ च भक्तिरस । तथा च वराम्य-पचके—

क्षित विमनल भवेदनलमौदर बाधितुम् ।
पय —प्रसति पूरक, विष्णु न धारक सारसम् ।
अयत्नमनमल्पक पथिपटञ्चरकञ्चरम् ।
भजन्तिविबुधा मुधा ग्रहहकुक्षित कुम्भित ॥१॥^१

आचाय शकरोऽपि—

मूढजहीहि धनागमतपणा कुरसदबुधि मनसि वितपणा ।
यत्नमसेनिकर्मोपात्त वित्त, तेनविनोदय चित्तम् ॥१॥^२
दिनमपि रजनीसायप्रात, शिशिरवसन्ते पुनरायात ।
काल क्रीडतिगच्छत्यायु स्तदपिनमुच्यत्याशावापु ॥
अग्नेबह्नि पष्टेमानू, रात्री, चिबुकसमपित्त-जानु ।
वरतलभिन्नातहतलवास, तदपि न मुच्यत्याशापाश ॥३॥^३

आर्तिपोडसस्तेत्र—

ज मानन्त्यसमुत्थकित्विपपरिपाकोत्य-दुश्शेमुपी ।
सजातानभिजातकत्यकलना क्षील सदा श्रीपते ।
पाहिथीकरिगलनाथकरुणाकूपार पापाकरम,
दास मामरुणाञ्जनेत्रयतिराहुमुख्यायसेव्यप्रभो ॥१॥
मुधाचिन्ताभीतिव्यसनमधिक आधिरभिन्ना,
प्रकृष्टस्वस्तोत्र महदधिकनिन्दा च ममप्रभो ।
न मुचन्ति स्वात नयननखिनेमा हि सततम
महाप्रारब्धस्यानुगुणफलमत न विषम ॥२॥^४

वत्सल

शान्तभक्तरसाभ्या वत्सल रसस्य पाथक्यम प्रागेव साधितम् । बहुपु-
स्तोत्रेषु मातृ पित भावेनाराधन भगवतस्तत्र वत्सलस्य प्राधान्यम् । यथाचाय
शकर ।

१ बहुस्तोत्ररत्नावले पृ० २५१ श्लो० १

२ सर्वत्र द्वादश पञ्चरिकास्तोत्रे १

३ तस्य षपटपञ्चरिकास्तोत्रे १ २

४ स्तोत्रार्णवे प० ४३८ श्लो १ २, श्री च-तखरन, मद्रास १९९१

पृथिव्या पुत्रास्ते जननिबह्व सन्ति सरला
 पर तेषां मध्ये विरततरताऽह तव भुत ।
 मदीयोऽयं त्याग समुचितमिदं नो तवशिव
 बुभुक्षा जायत्ववचिन्पि कुमाता न भवति ॥१॥
 आपत्सु मग्न स्मरण त्वत्नीय वरोमिदुर्गवर्णाण्यग्नये
 नतच्छठ्यत्वं भगवदयथा क्षुधातपार्ता जननीस्मरति ॥१॥
 भस्म पातवीनास्ति पापघ्नित्वत्समानहि ।
 एव पात्वामहान्त्रियथायाग्य तथा ब्रुह ॥३॥^१

एवमेव—

तव चत्वा किलनस्तुतिरम्बिके
 सक्ल शब्दमयी किलतेतनु ।
 निक्षिप्तमूर्तिषु मेमवदवय
 मनसिजामु बहि प्रसरामु च ॥१॥
 इति विचिन्त्य शिवे गमिताशिव
 जगति जातमयत्नवशादिदम ।
 स्तुतिजपाचमचितनर्वाजिता ।
 नखसुकाचनवालवलास्तिमे ॥२॥^२

भागवते—

उत्क्षेपण गमगतस्य पादयो,
 किं कल्पत मातुरधागजागम ।
 भिमस्तिनास्तिव्यपदेशभूषितम
 तवास्तिशुशौक्यदप्यनत ॥१॥^३

अलङ्कार

विषयवितर्णानां स्वातन्त्र्यममणानां परम भागवतानां भगवदाराधने
 प्रवृत्तिं स्वामाधिकी तेषां श्राणीषु अलङ्कारयाजननं साध्यम् । परं निसर्गतश्चि-
 दानन्दे लग्नचित्तानां तेषां स्तोत्रेष्वलङ्कारा स्वानुवृत्तार्थांस्तुमायान्ति स्वयमेव
 सर्वालङ्कार शिरोमणौ भगवति । अयञ्च स्तोत्र साहित्यमपि द्विधकं काव्यात्मकं
 मयत्तुभावप्रधानं तत्र काव्यात्मकेषु न बलमाधारणालङ्काराणामपितुल्यं मुर-
 जादिवर्णनानामपि प्रयोगो विद्यत इति तत्र तेषांचिदुदाहरणमुभयोरेव स्तोत्रविधयो
 प्रदर्शयतः । अनुप्रास—

१ देवपराधसमापनस्तोत्र १, ॥ १०

२ आचार्य क्षमिनवगुप्त श्री दुर्गास्तोत्रादी गीता प्रसन्न शेरखपुर २०१५

३ श्रीमद्भागवते १०।१४।१२ पण्डित पुस्तकालय काशी २०१८

स्वरवपम्यऽपि शब्दं साम्या योऽयमलवारोयन तत्र सर्वत्र स्तोत्रेषु दृश्यते

तथा च—

गणपति परिवार चारु वैयूर-हारम्
गिरिधर-वर सार योगिनी चक्रधारम् ।
मवमयपरिहारम् दुःखदारिद्र्यदूरम्
गणपानमभिन्नं दं यत्रतुण्डावतारम् ॥१॥^१

प्रत्यक्ष—

याग योगविदा विधूतविविध-यासग-गुह्याशय
प्रादूर्भूत सुधारसप्रभृमरध्यानपन्थार्घ्यासिताम् ।
प्रातःपच्यमानवीषमधुरामोदच्छटा मेदुरम् ।
तभूमानमुपास्महेपरिणत दन्तावतस्यात्मना ॥१॥^२

विभावना—

पद्माना दग्धमियदस्तुत गतस्त्वत्प्रेयस पादुकाम,
त्रय-तायकवि परोह यमुप्यस्तत्रास्ति कोविस्मय ।
स्तात्रप्रणमतीवभूतमपि, मा श्लाक सहस्रेण तं,
स्तोतरि समवेक्ष्य सूक्ष्ममतिभि कस्यानविस्मीयते ॥१॥^३

मत्प दृष्ट महत्कम विलोक्य दधन विस्मीयत ।

वाव्यालिगमुत्तमश्च—

स्वरप्ररोहयतुपद्यसहस्रमाशु दासस्य मेवदनसीम्नितवावलोक ।
य क्वापि हन्त सकदु-जवलिबन्धमाजि जन्तो
जगज्जननिस्तोतिसहस्र मन्त्रणाम् ॥१॥

मुद्रा—

भजे दुग्धाम्बुवि यत्र परिप्लव्णु हरेरुर ।
कटिन मुकुमार च रत्न प्रादुरभूतद्विधा ॥४

अत्र प्रादुर्भावस्तववस्य प्रादुर्भावा-मुद्रानकार ।

विरोधान्नासयमकी—

जननिपुप्यसि तामरसपदम विननपु च न तामरस पदम ।
परमुरस्फुरण प्रतिरोधिन परमुरस्फुरण नयसेधुना ॥१॥^५

सदात्तरूपतातिशयोक्तय —

१ गणनाष्टके १ नृहस्तोत्ररत्नाकरे

२ महागणपतिस्तोत्रे १

३ सहस्रोत्सहस्र १।३३

४ तत्रैव १।२७

५ तत्रैव ३।२४

द्विपञ्चमीवाना चरित-समुदचानिचिचरा
 प्रपञ्चप्रक्षिप्त पवनसुन गालेहुतवह ।
 यतो जात गीत तमिहवस ताप विवशे ।
 कपापूर स्वरविरतु मयि लोकाम्बुभवती ॥१॥^१

अर्थान्तर-यास —

कार्येषु कारणगुणा नियता भव
 त्सुवित सतामक्तिथामवधारयाम ।
 चाद्रीकला च भवती च पयाधिमध्या
 जजातेदमम्बसुधया दयया च क्षीते ॥१॥^२
 एकवली— चलतिकलितायासे द्वासे कफामलितगले
 भ्रमतिनयनेभ्रा तेस्वाते पिपासुपु चामुपु ।
 त्वरयतिदयाजन्ती ह तोत्कमे भवती रमे ?
 त्वमपि कपणत्राणे प्राणेश्वरदत्तपराङ्मुखम् ॥^३

इत्ये—भुवनोत्तरसिन्धुभूपितो घनशवालकवत कचोद्भुवम् ।

सुरचामहितीहिमालयोदितयोदभासितमीनलक्षण ॥१॥^४

तवकचोघनोमय शवाल त्रतानीलीकोत्रह्मा तदवत घनायणिवस्यालका
 द्वद्वातेभूयमाणस्य वत पत्येकेन सम्ब ध । भुवनोत्तरसिन्धुभूपित भुवनोत्तरेण
 नोकोत्तरेण सिन्धु भूवा चद्रेण तदारयालकारेणापित आश्रित यद्वा भुवनोत्तरे
 लोकेत्तरे समुद्रेत्वयिस ताम प्रेम्णा भूपित ।

सुरचा गोमनकृष्णवर्णेन महित एवहि निरुचयेन घनश्चोदितया
 मालया लजा उदभासितो दीपित मीनलक्षण कामो यन । तथा च भुवनेन जले
 नोत्तरस्य पूनस्य सिन्धो समुद्रस्य भवि उपित मालया राजिरूपेणोदितया मुरुषा
 विद्यता महितस्तथा उदभासित भुत्पादितम् मीना रक्ष्यत येन तन्मीनलक्षण
 जलवपण येन । रलयारेवयात ।

शवालद्वय—भुवनन जलेनोत्तरस्या सिन्धुभुविनदीभूमौ उपित तथा माया
 लक्ष्म्या आलय कमल तस्मा द्वादितया सुरचा महित प्रकटितमत्स्यचिह्न ।
 सामानाधिकरण्यात् ।

ब्रह्मा—भुवनोत्तरे लोकात्तरे सिन्धुभुविनदीजय पदमे आसनभूते उपित ।
 सुरचा शोभमान तजसामहित एव हिमालयादुदित तयासरस्वत्यान
 धावा उदभासितवाम ।

१ सङ्घीसङ्घ ४।१

२ तत्रव ४।१३

३ तत्रव ४। ॥

४ तत्रव ८६

उग्रणी—सिदूरकान्ता जगन्म्वमन्तीसाराभिराभाविनुरावलिताः ।
 मयामहदवि वलिन्त्या गगामरस्वत्पुद्गिनानुषग ॥१॥^१
 मनोजमानस्तवदवि हास मयमधुवसनवीतिभामम ।
 विम्वालसत्वद्रसताप्रवृत्ते, वन्देवताया वपुरापूरम् ॥२॥^२

वत्रोक्ति—वालेदेहिपयोधर वरमल प्रावृत्त्वया याच्यनाम्
 घ्राद्वेपाभिर्ध्वि विधेहि न क्षणीतस्यास्मि विन्तु स्वप्ता ।
 घ्रास्तापुत्तरमतदीर्घघर याचामि वाधा स्वयम्,
 नास्त्यथदि घरयाचयति यदुमि पदमयिनापि श्रियम् ॥१॥^३
 वार्त्तालग—त्वमम्बदात्रीति रिमत्रचिमम
 त्वद्वातदेशेऽपि न ताम वार्ता ।
 निदगान तत्र भवन् निवास
 सवस्वनायी स वृषाद्रि नाथ ॥१॥^४

द्वान्तास्तवविभ्रमयीरचना चान । तथा च—
 मौमूभिवा—यमलेदेवदेवस्य महिषीत्व म्नुता रमे ।
 विमले दमिहृम्य ह यहिमत्व नतास्मत ॥१॥^५
 भठपादानुलमिप्रनिशोष—

वालीनानननीलावा राधिताहिहिताधरा ।
 या मा सा मामामाया वापि दीपप्रदीपि वा ॥१॥^६

मुरज वन्द—

इदिरा मासुरापदमन्त्रिभयरापहर ।
 हविरादयहरादष्टया सापगमामसुराहन् ॥१॥

सयनोमद्र—

रमासदादास मारमानदा-नननना ।
 सदादाया मा दानसदा नया ममयानया ॥१॥^७

श्लेषोज्जीविष्ठ ऋक्म—

भञ्जिलजगमातोमा तमसा तापेन बाहुतानस्मान् ।
 अन्तुगहणात्वनुकम्पा सुधारयाहसितया च श्रिययाण ॥१॥^८

१ लम्बीसूत्रे ८११

२ तल्लव ८१७९

३ तल्लव ८१४४

४ तल्लव १३१६

५ तल्लव २२१३

६ तल्लव २२१६

७ तल्लव २२१२५

८ उमामहद, १११११ पाण्डित्येरी १६४३

हास्य न लोके, मयि किंचिदस्ति
 हास्यास्य दयस्त्वयमेव जात ।
 विन्तुत्वदग्रे शरणागतानाम् ।
 हास्य हि तावेषु महाननय ॥१॥^१

अथ क्वच—

स्वरेव यद्यपि गतोऽहमद्य कुक्कुर्यै,
 तत्रापि नायतव नारम्यबले पपात्रम् ।
 दृप्तं पशुपतति यदि स्वयमधकूपे ।
 नोपेयते तत्पि करणिनो हिताय ॥१॥^२

अथ त्रापि—

अभूतपूत्रं मम माविर्बिबा, सव सहेह सहजहि दुःखम् ।
 किं तु त्वदग्रे शरणागतानाम् पराभवो देव न तेऽनुत्पन्नम् ॥१॥^३

स्तोत्रेषु दार्शनिक-पक्षा

पूर्वाध्यायानां साधारण दृष्ट्याऽपि विवेचनेनेदम् सम्यक् रूपेण नातु शक्यते यत्स्तोत्राणां रचनासु व्यक्तिविशेषाणां विशिष्टप्रवृत्तिमवति । सा चातजिनामुपनिषद्भिर्भेदाच्चतुर्विधा । तत्रापि कानिचिद् व्यक्ति विशिष्ट रचितानि काव्यमयानि । तत्रस्तोत्रप्रवापेक्षया काव्यपक्षस्य प्रधानता कानिचिच्चपुराण पठितानि तत्र प्रकरणागत कथासम्बद्धानि । तार्तीयकानि च स्तोत्राणि व्यक्तिप्रधानानि । कानिचिच्चाचार्यविशेषरचितानि यत्र भक्त्या साकं तत्तत्सम्प्रदायाचार्याणाम् मतानामुल्लेखो विद्यते । यथा चायं शंकरयामुनवल्लभरामानुजरामानन्दादीनामाचार्यवर्याणाम् । तत्र च सम्प्रदाय प्रवृत्तकाचायाणाम् रचनासु तत्तद्दार्शनिकमतोपलम्भिनस्त्वामाविर्बि । अण्डनमण्डने स्वतन्त्र रूपेण वाऽऽयेपास्तोत्र-काराणाम् मतेष्वपि तत्तद्मतानुसृत्य सारयथायथं शेषिकादीनाम् शब्दशक्त्यादीनां च मतानि नामतः स्वरूपता वा रचितानि ।

एवं चात्र प्रकरणे समिप्तसरण्यां स्तोत्र निदिष्टदार्शनिकपक्षां सवेति तथ्या मविप्यन्ति । तत्रादौ बहुजनसमादत्त प्रचारित व्याप्तचित्तनदृष्ट्या प्रधानत्वेनाद्वैतमतमेव समुस्थाप्यते । अद्वैताचार्याणां आचार्यगकराणाम् स्तोत्रसाहित्येऽपि महत्त्वपूर्ण स्थानमिति भाविदित कस्यचित्सञ्चतसस्तोत्राणां ७४ स्तोत्र

१ जगदीशतरे ७९ अनेक स्तोत्राण्ये

२ सस्कृत साहित्य इतिहास, श्री बलदेव उपाध्याय, पृ० १

३ स्तोत्ररत्ने

मणि—प्रकाशितानि विदुः शतद्वयं यावत्सन्तीति^१ गोघनर्तारस्तत्तदग्रयेषु
निदिष्टमतोप्यादावद्वतमव चक्षत ।

अद्वतवा^२ —

न द्वत भेद इत्यद्वतमतमिद्धात्तानुसारं जगत् परमतत्त्वमेवमव । तच्च
ब्रह्मसदेनाभिधीयते । तथा च—

तेषां द्वतिना द्वतदष्टि । अस्मान्मद्वतदष्टि स्तरस्मनीयोऽयं भदिक
सर्वानयत्वात् । आत्मकवत्तानपगो न विरदध्यने यया स्वहस्तपात्पादि
भिरिति ।^३

शाचाय शकरमतं यथा मृदं विभिन्नवस्तूनि घटादीनि उत्पाद्यते
यवकस्यैव स्वणस्य विसारा वत्काणदं मुद्रिकाप्यस्तयवकस्यैव परमात्मनोब्रह्मणो
विवत् जगत् । तथा च—

यता वा इमानि भूतानि नायत ये न जातानि जीवति यत्प्रयत्यमि
सविशति तदब्रह्मेति ।

विवत् — अतस्ततोऽयथा प्रथा विवत्तद्व्युत्पादनं ।

अध्यासः अनस्मिस्तद्वुद्धिः

इमं तत्र यत्र तत्र सवत्र स्तोत्रपूजलभ्यते यद्यपि भक्तिर्द्वैते एव विनियेपेन
सम्भवति तथापि श्रीमत्पूज्यपादाचार्यशङ्करो ज्ञानप्राप्तयद्वतबोधाय भक्ति
निर्बाधरूपेण स्वीचकार । एकस्मादेव निगुणनिर्विकारनिर्विकल्पकब्रह्मणो
जगदेतदयवत्तत् । तथा न गणसाष्टके—

यतोऽजतं शस्त्रेरेमनाश्च जीवा यतो निगुणाः प्रमेया गुणास्ते ।

यतो मतिं सद्यः त्रिषा भेदमिन्नं सदा तं गणशं नमामाभजाम ॥१॥

यतो वेदवाचो तिकृष्णामनोमि सत्ता नतिनेनीति यत्ता नृणति ।

परब्रह्म रूपं चिदानन्दं भूतं सत्ता तयणं नमामाभजाम ॥२॥^३

गणपतिस्तवे च ब्रह्माणं स्वरूपमद्वतमुक्तम् ।

अत्रनिर्विकल्पनिराशारामेकं निरानन्तात्मा त्मद्वतं पूजम् ।

परनिगुणनिर्विकल्पनिरीहं परब्रह्मरूपं गणशं भजाम ॥१॥^४

एकमवगणेशमहिम्निस्तोत्रे प्रथमशावे^५ वीरेश्वरस्तोत्रे प्रथमं तृतीययोः
केवलमेकस्मादब्रह्मणो, जगत् विवर्तोऽपि तु अमस्य स्वरूपमपि शङ्कराचार्यमना
नुसारं प्रतिपान्तिम् तथा च—

१ शङ्कराचार्यभाष्ये डा राममूर्ति रचना प्रकरण

२ म. पू. क. प. र. का. भाष्य १७ १८

३ ब्रह्मसूत्रसंज्ञाकरे गणसाष्टके १ ७

४ ब्रह्मसूत्रसंज्ञाकरे गणपतिस्तवे १ २

५ तत्त्व ५ ६

रज्ज्वीसप गुविनकाया च रौप्य पय पूरस्तमृगारयेमरीचौ,
यदवतविष्वभेवप्रपचो यास्मिन्नाते त प्रपद्ये महेशम् ॥१॥^१

विष्णु महिम शिवमहिमस्तोत्रयोश्च समेपा दशनानाम नामग्रहपूर्वक-
मुल्लेखकृत्वैकत्व प्रतिपादितम् । तथा च—

यदाहुराह्य केपुष्पमितरेकमच परेऽग्रेबुद्ध चाये शिवमहिमघातारमपरे ।
तथा शक्तिं केचित् गणपतिमुताक च सुधियोमतीना व भेदात् त्वमसि
तदग्रेपमम मति ॥१॥^२

शिवमहिम्नि च प्रसिद्धश्चाव 'त्रयी सारय योग' ^३ अध्यात्मरामा-
यणीपरामणीताया चाद्व तमेव बहुधा सगुप्तरूपणोपयस्तम् । प्रथम तावत्कर्मा-
पेक्षयानानस्यप्रधायक कर्मनाशश्च विद्ययवभवति । तथा च—

त्रियाशरीरोदभवहेतुराहता प्रियाप्रियौ तौ भवत सुरागिण ।
धर्मेतरौननुन शरीरव पुन त्रिधा चरुवदीयते मन ॥१॥
अनानमेवास्यहिमूल-कारण तद्वानमेवात्रविधौविधीयते ।
विद्यवतनाशविधौपटीयसी न कमतज्ज्ञ सविरोधमीरितम् ॥२॥^४

कर्मत्याग —

तस्मात्पञ्चेत्वायमशेषत सुधी, विद्याविरोधान्तु सप्रयागत ।
आत्मानुसन्धानपरायण सन् निवत्तसर्वेन्द्रियवतगोचर ॥१॥^५

कर्मत्यागे तत्तरीय वाजसनयो श्रुत्यारवि प्रमाणम् तथा च—

सा तत्तरीयाश्रुतिराहसादर यास प्रशस्तारिक्लकमणा स्फुटम् ।
एतावदित्यहि च वाजिना श्रुतिर्नान विमोक्षाय न कर्मसाधन ॥१॥^६

तत्तरीये—' न कर्मणा न प्रजया धेनव त्यागेन च अमृतत्वमानशु । '

वाजसनमे— एतावदरेरवत्वभूतत्वम् ।^७

तत्त्वमसीत्यादिवाक्यविचारोऽप्यद्व तरीयाध्यात्मरामायणीय स्तोत्रे पदार्थ-
वाक्याथलक्षणादि विवादास्तथा च—

अर्द्धावितस्तत्त्वमसीति वाक्यत गुरो प्रसादादपिशुद्धमानम् ।
विनायककात्म्यमथात्मजीवया सुखीभवेमहरिवप्रकम्पन ॥१॥

१ बहुस्तोत्ररत्नाकरे पृ १७ श्लोक ३ वीरेश्वर स्तोत्र

२ तद्व पृ ६५ विष्णुमहिम्न

३ शिवमहिम्न श्लो ७

४ अध्यात्मरामायणे ८ ६ श्लोक रामनाम्नाया आ० १७४

५ तद्व पृ ७

६ अध्यात्मरामायणे २१

७ १ आ पृ १ ११

८ दृ उ ४१५१५

धादो पदार्थविगतिर्हि कारण वाक्याथविज्ञानविधौ विधानत ।

तत्त्व पदार्थौ परमाथ जाय वाक्मीनि, चवात्म्यमयानमामवत ॥२॥

एकात्मवत्वाज्जहती नसम्भवे तथा जहत्लक्षणताविरोधत ।

सोऽय पन्थार्थोविभागलक्षणा युयत्तत्त्व पन्थारण्येपत ॥३॥^१

एतमेव २८ तममारम्य पञ्चीकरणपाधिज्ञाधौ ध्यामादि निरूपण ४२तम
यावत । तत्राध्यासो यथा—

यदयवयवविभाव्यतभ्रमा ध्यासमित्याङ्गमुविपचित ।

असपभूतत्रिविभाजन यथा रज्ज्वात्तिरुद्धपीडवर जगत् ॥१॥^२

तत आमचिन्तन ४७तम यावत । आरार-स्वरूप निणय ५५ तमत
५८ तम यावत ।

भागवतीयगमस्तोत्रवाक्यासनवृत्त-श्रीकृष्णमनोने विप्रपत्नीवृत्त श्रीकृष्ण
स्तोत्र चकात्म्योपदेन श्रीसकराचाय वृत्तानि निर्याणद्वारनिवाणपदकारमपचव
श्रीपीनपचवादीनि । तत्त्वमसीत्यादिस्नात्रपु अद्व तवादो चरास्ति । तथा च—

अहनिविवस्व निराकाररूप विमुखाच्च सत्रमर्बुद्रियाणाम ।

न चासगतिर्नवमुक्तिर्नमेयश्चिदानन्द रूप शिवोऽहम् ॥१॥^३

अमोयथा—

रज्ज्वानवदमातिरज्जुयथाहि

स्वारमजानादारमनो जीवभाव ।

आप्तोरुपयाहि भ्रातृनागे स रज्जु

जीवोनाह दशिवारुथा शिवोऽहम् ॥१॥^४

श्रीशङ्कर ऋवचेऽपि—

महेश परम ब्रह्म ज्ञात सूत्रम पञ्चात्पर ।

सर्वातर सवसाक्षी चि मयस्तमस पर ॥१॥^५

श्रीजीवदेवरचित भक्तिवजयतीस्ताने—

सत्य ज्ञानमनतमश्ममल ज्योति स्वतोमास्वरम ।

ब्रह्मानन्दघन पर गुह्यमुसाद्विज्ञाययदा नत

सद्य स्मेरसरोजसुन्दरस लक्ष्म्या गुणपासितम ।

तद्विष्णा परम पद हृदि सदापश्यति यत्सूरय ॥१॥^६

१ रामपीतायाम् २४।२७

२ तत्रव ३७

३ निर्वाणाष्टक ६ श्लो

४ भारमपचके २

५ शोत्राणवे ५ ११६ श्लो १८

६ तत्रव ५० ४७७ श्लो० ६

श्रीगणेशपूर्वगतम् —

जगत सर्गादाद्यात प्रागप्यवस्त्वमेवभासि विभो ।
तस्मादगणप भवन्त निषिक्तनिदान मदन्तिनिगमान्ता ॥१॥
त्वमता मायातीन सकलजगत्कल्पनाद्यधिष्ठानम् ।
अद्वतसीमभूतमवाडमनसागाचर पर ब्रह्म ॥२॥^१

श्रीभक्तिसम्बन्धनस्तोत्रम्—

जात जात खलुजगदहोचित्रमेतस्समस्तम्,
क्षीण क्षीण मुहुरपिपरादक्ष्यते यत्प्रभावात् ।
तस्मसादात्स्वरसपरमान दबीचिमयाय
ब्रह्माग्याय त्रिभुवनपते देव तुभ्य नमास्तु ॥१॥^२

श्रीकृष्णमंगलस्तोत्रम् च—

सर्वेषदा सामन्तलापा परमण,
प्रादुस्तात्पर्येण यदद्वतमगण्डम् ।
ब्रह्मासग प्रत्यगमिन्न पुरुषारव्यय,
तस्मश्रीकृष्णाय नमो भगवताम् ॥१॥^३

एष यत्र तत्र सत्र स्तोत्रप्वद्वतवेदान्त प्रतिपाद्यसिद्धान्ताना निर्देशा
सन्ति ।

विशिष्टाद्वतम्—

विशिष्ट चतुद्वतमिति चतनाचेतनविशिष्टब्रह्मणएकत्वमितिभावाय ।
इत्य च न ऋबल ब्रह्मणोऽपितु जीनात्मनोजगत्तत्त्वापि सत्यतत्त्वय । तत्त्वमसीति
महावाक्य तस्य स्वमिति पठ्ठी-तत्पुरुष समासो जीवब्रह्मणोरशाशिमाव-सम्बन्ध ।
तथा च वामुनाचाय वृत्त-स्तोत्र रत्ने—

न घमनिष्ठो स्मि न चारमवेदी न भक्तिमास्त्वञ्चरणारविन्दे ।
अश्चिन्तानमयमिति गरण्य त्वत्पादमूल गरण्य प्रपद्ये ॥१॥
ननिन्दित कमतदस्ति लोके सहस्रशोयममयाव्यधापि ।
सोऽह विपानावसर मुकुट श्रद्धामिसम्प्रत्यगतिस्तवाग्रे ॥२॥
अभूतपूर्व मममाविर्निवा सबसहस्र सहज हि दुःखम् ।
विन्दु त्वदग्रे शरणागताना पराभवो देव न तेऽनुत्पम ॥३॥
ननु प्रपन्न सबदेव नाय तवाहमस्मीति च याचमान ।
एतानुवम्यय स्मरत प्रतिना भदेवबजकिमिति व्रजते ॥४॥^४

१ स्तोत्रागणे प ३१ अक्षर ४३

२ तत्र प ४६३ मन्त्रो १

३ तत्र प ५६४ अक्षर १

४ स्तोत्ररत्न (वामुनाचाय) १६ २३

अत्र मत शरणागते (प्रपन्न) आवश्यकत्वं सा च भवतरनिवायमगम
अयत्र च रामानुजाचार्य —

पितरम मातरम दारान पुत्रावधू-सखी-गुरान ।
रत्नानि घन धान्यानि, क्षत्राणि च शूराणि च ॥१॥
सवधर्माश्च सत्यज्य, सवकामाश्च साक्षरान ।
राक्विनातचरणौ शरणं तत्रैव मविमा ॥२॥^१

मगवतो भक्तिरेव मुक्तिस्तथा च मुकुन्दमालायाम्—

मुकुन्दं मूर्ध्ना प्रणिपत्य याचं भवतमेकातप्रियतममथ ।
अविस्मृतिस्त्वच्चरणारविन्दं भवे भव भक्तु तवप्रसादात् ॥
आनन्दगात्रि दमुकुन्दरामं नारायणानतनिरामयति ।
वपुः समर्थोऽपि न बक्तिकश्चित् ग्रहाजाना यसनानिमोह ॥^२

अयत्रापि—

यो राज्यपालनकृतं मणिपादुके स्वे
दत्त्वा नत्ताय भरताय च सात्वपूवम् ।
पुमर्थं निबत्तममूत परम प्रहृष्ट
त राम मातिहरणं शरणं भजामि ॥१॥
य पुष्पक समधिरुह्य बधूसहाय
साकं निजानुजविभीषणमानुसूम्भि ।
अयं हरीन्द्रनिकर स्वपुरी प्रतस्थे,
न राममातिहरणं शरणं प्रपद्य ॥२॥^३

द्वताद्वतवाद —

श्री निम्बाकाचार्य प्रवर्तकेऽस्मिन्सम्प्रदाये द्वताद्वतभेदाभेदं वाद एवास्थो
पलब्धिं निम्बाक सम्प्रदायीयस्तानपूपलभ्यत । तथा च—

ज्ञानस्वरूपं च हररधीनम् शरीरं सयोगवियोगयोग्यम् ।
अणुं हिजीव प्रतिदहमिन्नम् जातत्त्ववन्तं यमनं समाह ॥^४

विशुद्धाद्वतम्—

आचार्य वल्लभाज्य प्रवर्तकं पुष्टिमात्र इत्यपरनाम्ना प्रत्यातमत्रग्रह्य
साकारं सवशक्तिमत् सच्चिदानन्दरूपश्रीकृष्णस्य सायुज्यमवमुक्तिं दाम्पत्यमावे
नाराधना । साम्प्रदायिकाचार्य प्रणीतस्त्वोत्रपु मत्तमिमुपलभ्यत यथा रासश्रीश

१ हिदुत्वे पृ० ६२६ रामायण गीठ

२ बह्वस्तोत्ररत्नाकरे मुकुन्दमालायाम् ४ तथा २१

३ स्तोत्राणवे पृ० २१३ श्रीरामप्रतिष्ठितके २६ पृ०

४ हिदुत्वे पृ० ६७१ निम्बाकाचार्यविरचिते

गोपी-युगलगातेषु श्रीकृष्ण प्रामातृत्वं रमायन स्तोत्रेषु च—

सुधानिर्यागनयन सुन्दर इयामलाकृति ।
नवयौवनसम्पन्न श्यामामृतरसाणव ॥१॥
भ्रजयापि सदाहृदयो, गोपीनोचन-सारक ।
जीवनानन्दरसिक पूणानन्द-कृतूहल ॥२॥
वल्लवीवदनाम्भोज मधुपानमधुव्रत ।
निगूढरसवदगापी चित्ताह्लाद बलानिधि ॥३॥^१

अचित्यभेदाभेदवान् —

च यत्सम्प्रदायस्य नामान्नरमिदं च यत् महाप्रभुन केवलमस्य प्रवक्तव्यं
त्वेनापि नु श्रीकृष्णमगच्छत प्रेमावनारत्नं प्रमिदं । रूपमास्वामि जीवगोस्वामि
सनातनगास्वामिप्रभृतीनां स्तोत्रेष्विदं समुपलभ्यते । श्रीस्तव कल्पद्रुमे मतम्यास्य
स्तोत्रबहुलम् । यथा चतुर्धाष्टकगौरागाष्टकम् श्रीकृष्ण चतुर्धामस्तोत्रम्,
श्रीकृष्ण चतुर्धामस्तोत्रादीनि । यथा—

मस्यानुत्पन्नासुखदा जनानां ससारकूपाद्रघुनाथदासम् ।
उद्धृत्य गुजातिनयाददी यस्त गौरचन्द्र प्रणमामिनित्यम् ॥१॥^२

अथ च— मधुरमधुरमेतद्वर्णवानां चरित्रम् ।
मलिमत्तकतहीनानां दोषबुद्ध्या न जग्मुः ।
सर्वसंनिभमसार नामदातुं क्षतम् ।
प्रबल-करणया श्री गौरचन्द्रोऽवनीण ॥१॥^३

रामानन्द-सम्प्रदाय —

विशिष्टाद्वैतपदं विशिष्टे च विशिष्टे च विशिष्टे तयोर्द्वैतमिति विगृह्य
ब्रह्मशब्देन भगवां रामाणव मननीयं नरहरिणासादीनां स्तोत्रेषु दृश्यतेऽप्यथा ।
तथा च—

आचिन्ताकारो धाता परमं सुखदं पावनतनुम् ।
मुनीन्द्रमोघीन्द्रमतिपतिमुदेन्द्रहनुमताम् ।
सत्तां सख्यं पूज्यं जनवतनयागरसुदगुहम् ।
रामानाद्यो रामो रमतु ममचित्ते तु सततम् ॥१॥^४

अथ नापि— निष्प्रपञ्चनिर्विकल्पं निमलं निरामयम् ।
चित्तरूपं सतनम् भजेद्द्वयं राममद्वयम् ॥२॥^५

१ श्रीस्तवकस्य मे श्रीकृष्णप्रणामस्तोत्र ६ २५ २०

२ श्रीस्तवकस्य मे श्रीगङ्गासीतास्मरणभगवत्स्तोत्रे श्लोक ६४

३ तत्रैव श्रीधनंदासवरे पृ. २११ श्लोक ४५

४ ब्रह्मस्तोत्ररत्नाकरे श्री रामचन्द्राष्टके १ पृ. १८६

५ ब्रह्मस्तोत्ररत्नाकरे श्री रामचन्द्राष्टके ४ पृ. १८६

एवमेव सीतारामाष्टकं राम उभयनामाष्टाविंशत्युत्तर शतस्तोत्रे श्रीराम
सारवत्यादिस्तोत्रेषु श्रीमद वात्मीकीयपरिमवध्नस्तोत्र तथा च—

परमात्मा परब्रह्म सच्चिदानन्द विग्रह ।

मायामयमहालील स्वयम्भूविष्णुरयम् ॥१॥^१

अथ दशानि—

‘याय—देवा तवा दस्तु स्तानपु पदेपदेऽनाप्यत परमयदागनिवपदा
अपि समुपलभ्यन्ते एव तथा च ‘यायदगनम विश्वमहिम्नस्तोत्रे—

किमीह किंकाय सल्लु किमुपायस्त्रिभुवनम् ।

किमाधारा धाता सृजति किमुपादान इति च ।

अतर्क्यैश्वर्ये स्वययनवसर दुःस्थो हतधिय

वृत्तर्क्यैः काश्चिन्मुखरयति माहाय जगताम् ॥१॥

अज मानोलोका किमवयवतोऽपि जगताम्,

अधिष्ठातार किं मयविधरनादस्य भवति ।

अनीदो वा दुर्या दभुवनजनन क परिकर

यतोम दास्त्वा प्रत्यमरवरसशेरत इमे ॥२॥^२

अत्रानुमानन शित्यशुरादिक क्त अय कायत्वाद् घटवादिभ्यनुमाना
मुत्तारमीश्वर सिद्धि कृता ।’

सांख्यम्—नमोमूलप्रवृत्तये नित्याय परमात्मने ।^३

अथ तत्त्वानां चर्याऽपि—

पृथिवीपातु मधामे पातुम रसना जलम् ।

रूप हृताशन पातुस्पर्शो पातु च मास्तम् ॥१॥

श्रोत्रमाकाशमध्वनु मनोवकारिक् पुन ।

इन्द्रियाण्यपि समान्तु स्वात्वा योनि यथायथम् ॥२॥^४

पृथिवी पातु सत्तीलमापोऽग्निमनलोऽनिलम् ।

वायुराकाशमप्यतु मनश्चानाश एव च ॥३॥

अहकार मनो पातु मोहन सबदेहिनाम् ।

अहकारस्ततोबुद्धि बुद्धिस्यक्तमेव च ॥४॥

प्रधानप्रवृत्ति याते, गुणसाम्ये यवस्थिते ।

वियोग सबकरण गुणभूतस्तु मे भवेत् ॥५॥^५

१ श्रीस्तोत्राणवे प २३२ श्रीरामकमनामाष्टाविंशत्युत्तरपत्रतरी

२ विश्वमहिम्नस्तोत्र ५३

३ स्तोत्राणवे पृ० २५३ श्रीरामविश्वरूपस्तवे वृत्ती० ३२

४ स्तोत्राणवे पृ ३४३ कण्ठानस्मृति स्तोत्र ५ ५१

५ पञ्चव ३४६ कण्ठानस्मृती वृत्ती० ५१ ५२

योग —

नीदघाटयति क्पाट स्वाभ्यादेसविना प्रवेशाय ।
 तद्वनोदघाटयति स्वाधिष्ठानादि निज-क्पाटानि ॥१॥
 मव शरीरि शरीरगूलाधारस्थिताहि कुण्डलिनी ।
 आवृत्यसर्वाधारान् मृदभाण्डमिवास्तिमूलवह नेया ॥२॥

एव च दिङ्मात्रोदाहरणरेव स्पष्ट प्रतीयते यत्स्तोत्रसाहित्ये प्रायः सर्व-
 दशनानि सन्ति । न केवलं नाम मानेणापितुमायताऽपि स्पष्टीकृताः ।

केचनस्तोत्रकाराः

प्रत्यहजायमानानुसन्धानप्रयानाम्बाहुत्यर्पि महाभेदकरोऽयं विषयो
 यतस्तोत्रं कतं वा विषय इतिहासो मौनमवालम्बते कतिपयनिजमहिम्नाख्याति
 मागतस्य आचार्यस्य श्रुतं । केपाचितस्तोत्रकाराणां बतमत्र प्रस्तूयते ।

१ श्रीमधुर

संस्कृत-साहित्ये गद्य-शास्त्रायाः मूधयवाणभट्टस्यैव सुरेश्वरको वा
 नाशोत् पूर्वोत्तरस्य गोरखपुरजनपदसंभजनिरयमद्यापितनास्य वंशजाः सन्ति ।
 सप्तमशताब्दीयोऽयम् ६०६-६४८ ।^१ कुष्ठरोगामिभूतसूयतुष्टावसंस्कृत-
 साहित्ये प्रसिद्धप्रौढस्तोत्र-काव्यमिदम् । संस्कृतभाषायाः कवेरप्रतिमाप्रतिमा
 ध्वयतः । गौडीया-रीतिरोगागुणोनुप्रासप्रासितमत्र सन्ति श्लोकाः १०० । सूय-
 किरणस्यादय विम्बवर्णनं साकमब्रह्मविष्णवादिभिरस्य तुलना कता । धनु-
 प्रासयमवापमोऽत्रनादीपकतुल्ययोगिताव्यतिरेकविरोधान्नासमवायोऽत्र
 मनोहरः ।

२ श्रीहर्ष

संस्कृत-साहित्यपरमाख्यातिमागतस्यास्य विषयः न किमपि बहु बत-
 व्यम् । वाणमधुराभ्यामस्यैव समासदाभासन्समयश्चास्य ६०६-६४८ । सुप्रभात-
 स्तोत्रं भट्टमहर्षिचतयस्तोत्रास्य प्रधानग्रन्थौ ।

३ श्रीवाणभट्ट

स्वरचिरवर्णपद्मात्मिनाया रसभावसमुज्ज्वलाया जगन्मनाहारिण्या
 मधुराया रचनाया कतप्रसिद्धोऽयं चण्डीगनकमस्य प्रसिद्धस्तोत्रप्रत्येकस्य रा-

१ तत्रैव गणनपुस्तकने पृ० २१७ श्लो ६२-६६

२ संस्कृत-साहित्ये वा इतिहासे पृ० २६४ श्री बभद्व उपाध्याय १९४ वाद्यो

वृत्त भगवत्या दुर्गाया मनोहारिवर्णनम् समासानालम्बायमानतावणकुहरानाप्याय
मानान्चात्प्रेक्षा मनोहरति । तथा च—

विद्वानेष्टवृन्दे सवितरि, तरल वज्रिणि ध्वस्तवक्ष्ये

जाताशवे शशाके विरमति मरति त्यक्तवरकुबेरे ।

धनुष्ठे मुण्डितास्त्रे महिषमतिष्य पौरयोपघ्ननिघ्नम् ।

निविघ्न निघ्नतीव क्षमयतु दुरित भूरिभावाभवानी ॥१॥^१

४ आचाय शंकर

स्वदशनमक्वि-सम्बसितप्र-यशसरापाभारप्रसिद्धिगतानामाचाय - वराणा
मतिह्य वत्त न निर्विवादम् । सामान्य-जनाना प्रवर्तित्यशोभितिकामवत्यतस्त
विस्तरेण स्वरचनाया स्वजीवनवत्तमुल्लिखन्ति । आचायवराश्च नतादु-गोष्ठ
स्तेषा कालनिर्धारणे महा-वादश्चलति । तथा चास्य समय—

१ अस्य समय ^१	७०० ई०
२ बैरलीत्पत्ति ग्रन्थानुसारम् ^२	४०० ई०
३ द्वारिकावाचीकामकौटि पीठानुसारम् ^३	५००
४ तल्लग दण्ड्या ^४	६००
५ सर भार० श्री० मण्डारकर मतानुसारम् ^५	६८०
६ बर्नेल सिवैलाचाय ^६	७००
७ लोबिसरिस मतम् ^७	७४०
८, मोक्षमूलरमेकाडानलप्रमृतय ^८	७८८
९ बेंकटेश्वराचार्याणाम् मते ^९	८०५ ८६७

स्तोत्राणि—आचायप्रवर रचित स्तोत्राणा सख्या २४० यावत्सन्ति पर
प्रकाशित रूपेण ७० गणेशस्य ४ शिवस्य १८ दया १९ विष्णो १० युगल
देवताया ५, नदीतीर्थादीनाम् ५ साधारणानि ६ । स्तोत्रप्रकरणे दशितानि
चपटपजरिकाद्वादशपजरिका षटपदी, मनीपापचकसीदय सहस्री-सोपानपञ्चका
दीनि च ।

१ स० सा० इतिहास पृ० २६५ व दे उपाध्याय

२ तर्जिव

३ ४ शंकराचार्य डा० राममति जर्ना मेरठ १९६४ प० ६

५ तर्जिव पृ ४

६ रिपोतार्ज आक रि सिस फार संस्कृत मेस्त्रिष्ट १८८२ पृ १३

७ साउथ इण्डिया यत्तवापी पृ ३७

८ तल्लग पृ १०

९ तल्लग पृ १

१० रिपोताड आक दि रि सिस फार संस्कृत मेस्त्रिष्ट १८८२ पृ० १३

रत्नक्षेत्राभिजन तिरुपतिनिवासी^१ 'मुकुन्द माता स्तोत्रग्रन्थोन्म्य । वण्णव
स्तोत्रेषु मुकुन्दायमान इतोका ६० श्रीस्तवकल्पद्रुम सग्रहीत ।^२ परम हृदया
वज्रम् ।

ह गापालव हे कृपा-जलनिधह सिधुव-यापते ।
ह कसान्तव हे गजेन्द्र वरणा-पारीण ह माधव ।
हे रामानुज ह जगत्त्रयगुरो ह पुण्डरीका-न माम् ।
हे गोपीजन नाथ पासय पर, जानामि न रवा बिना ॥१॥^३

८ पुष्पदन्त

भगवत् क्षत्रस्य गवरेषु स्तोत्रेषु निरोर्मणिमिव राजतन्म्य शिव
महिम्न-स्तोत्रम् 'राजोत्तरेण स्वराध्यमीमासायामस्य इतोकोधृत । गित्तरिणी
शिक्षरी कृतम् भावपूर्णम् सन्निप्तरेश गन्धगम्भीरायबोधनपरम् । दाद्यनिव
मस्य काल दशम शतवात्पूर्वम् ।^४

९ यामुनाधाय

वण्णवसम्प्रदायस्य प्रधानाधाय-नाथ मुने पौत्र ईश्वरमुन पुत्रदत्तासी
दयम् अस्य जन्म १०१० बीरनारायणपुरे (मदुराया) भगवदस्थालम-दार
स्तोत्रमद्वीवप्रसिद्धम् । आधाय रामानुजस्य गुरुत्वं योऽस्तोत्ररत्नमपरनाम—
तथा च—

'न धमनिष्ठा न चात्मवेत्ती न भक्तिमास्त्वन्चारणारविन्दे ।
'भक्तिचनो-नयगति शरण्य त्वत्पादमूल शरण प्रपद्य ॥१॥
न निदिहत भमतदस्तिलोके सहस्रगा यनमयायधायि
सोहृदिपावावसरे मुकुन्द ज-दामिसम्प्रत्यगतिस्तवाग्रे ॥१॥^५

१० उत्पलदेवाधाय

शक्रागमाकाशेकस्मीरे-नका आधायतारा जातास्तत्रोत्पलदेवोमुरय
मश्चरवीयनवम्भा शता-न्या उत्तराद्वर्ती । अस्य कृतिषु नवग्रन्था प्रसिद्धि
मागता तत्र 'शिवस्तोत्रावली स्तोत्रग्रन्थ । अद्वैतदशनस्यमूलाधारमुपलक्षमीकृत्य
भक्तिभावस्य चरमाभि यतिरत्र । अयमाधाय शव शास्त्रस्य सिद्धा-तागमयोह

१ हि स अक वृ १७३ गीता प्रस गोरखपुर १९२२ तथा हिन्दुत्व प० ६४३

२ श्रीस्तवकल्पद्रुम प ३६३

३ तलव ३७१

४ सप्त अक गीता प्रस गोरखपुर प० ११२

५ आलम-दारस्तोत्र श्लोक २५ २६

१४

मयोरपिपपयोर्नासीत् । प्रत्येकस्मिन्नेवर्णनशली विलम्बणा । नवीनाचात्र विंशति स्तोत्राणाम् । तत्र भक्तिविलाससर्वस्मिपरिभावनप्रणय प्रसाद सरसोद्वलविजय विधुरादीनि मुह्यन्ति ।^१ याथास्तपस्तयात्रमका प्रशस्ताविहिता । तथा च—

न यागो न तपानार्चा नम कोऽपि प्रणीयते ।

अबाध शिवमार्गेऽस्मिन् भक्तिरेवाप्रशस्यते ॥१॥^२

११ रामानुजाचाय

विशिष्टाद्वैतसिद्धातमास्कराण भगवच्चरणारविदमकरदानामाचाय वराणा जन्म-शक्तिभारते श्रीपरेश्वरधरग्राम जातमस्य पितुर्नाम वेणवसोमयाजीमातुश्च कात्तिमतो देवो आसीत् । काचीनगरे श्री यादव प्रकाश सन्निधौ वेदान्तविद्यामध्यष्ट । परमासन्निभस्वगुरोर्द्वैतवादस्य विरोधिन । एषा स्तोत्र ग्रन्थ 'गद्यत्रयम् । विष्णु विग्रहद्वयानुस्तीन रामपटलम् ।^३ कास्तश्चास्य १०७४ वि० स० ।^४

१२ श्री निम्बार्काचार्य

अस्यायनामनियमानन्द आसीदस्य जीवनादिविषयसन्त्यनेनमत्तानि । निम्बार्कसम्प्रदायमतानुसारमस्य काल पञ्चम जन्मादी वतमानानुसन्धानपरायणा नामत चकारास्तानी निमिषमारत गोदावरीस्तटे बहुयुषस्तनान्तिवेऽरुणाधमेऽय स्वजन्मलेभे । अस्य पितुर्नामार्णोमुनिजगन्नाथोवास्वस्तोत्रग्रन्थ श्रीकृष्ण स्तवराज सरलयागिराम भगवत श्रीकृष्णस्य गुण वर्णनम् गुण वर्णन प्रसंगे चाव स्वदशानमपि स्पष्टी चकार अणुवादोऽस्य प्रधान मतम् ।
तथा च—

ज्ञानस्वरूपं च हरेरधीनम्

शरीरसंयोग विमोह जन्मम् ।

अणुहिभीव प्रतिदेहमिन्द्रम्

नातत्त्ववत् यदनतमाह ॥१॥^५

१३ श्रीकृष्णमिश्रयति

एसादशातालीक प्रबोधन द्वादश-नाटकस्यमहापररस्य रचयिता ।

२ शिवस्तोत्रावल्याम् १६९४ ओ स० प्र० पाठ्यपत्री

३ तत्त्व रूपो १।१८

४ द्विदुले ज्ञानमण्डल कालो प० ६३२

५ तत्त्व प ६४८

६ तत्त्व प० ६७१ १३३ सं० अंक

समासगह्वानन्तर श्रीकृष्णानन्दयतिरस्य नाम यातम ।^१ बहूनां स्तोत्राणो रचयिता 'निगमसारसंग्रह' तत्त्वमाममित्यादीनाम बहूस्तोत्ररत्नानरेभ्य नाम्नाऽन्यस्तोत्राणि धत्तानि ।^२

१४ श्री माध्वाचार्य

द्वतमत् प्रवक्तव्यस्य जगद्गुरोराचार्य माध्वस्य जन्म १२५५ वक्रभीये सन्ताकेलिखितम्^३ हिन्दुत्वे तु १२५६ ।^४ अस्यापर नामाद्वतीय । अस्यपितुर्नाम मध्वि जीमद्वो मातुश्च वदयतीत्यासीत् । ग्रामश्च मद्रास प्राञ्च वेलि 'वायादेवस्था' वतारभूतोऽयमिति । वासुदेव चार्यादेवमधीतवानय द्वादशस्तोत्रमस्य^५ य ।

१५ श्री वेंकटनाथवेदाचार्य

माध्वारामानुजस्य ७४ शिष्यस्य यत्तमोऽनन्तस्तस्य पीत्रोऽवतसूरिरस्य पिता तोतारम्भा च माता । वदान्ताचार्यस्यास्याविर्भाव १३२५ वक्रभीये वत्सरेऽभवत् । ग्रामश्चास्य वानुर्न्यातिके धूपिलग्राम ग्रद्धताचार्यविद्यारण्यस्याय सहपाठी । तिरुपाहिन्द्रपुरेऽयम बहूमिरयस्य वसह्वानकस्तोत्रं वानपिलत् तत्राभ्युत्थतक गरुडपञ्चशती, त्यादीनाम अस्य भृत्युश्च १४२६ वक्रभीय भवत् । वराहस्य मूर्तिमान रूप परममन्त्रो निरहकार दाशतिकताकवित्वया परिपाकोऽस्मिन्वभासते ।^६

१६ जगद्धरभट्ट

संस्कृतसाहित्य-परिशीलन मनस्वामाना सहृदयाणां नास्त्यविदितं यत्कदमीरप्रान्ताऽत्र महद्वशिष्ट्यवहति विशेषतस्तत्रसाहित्यपाकरणश्च दशनादि विषयेषु । भट्टोऽपि स्वज मननमय प्रान्तविशेषमलचकार । अस्य पिता मह श्री गौरधर पिता च रत्नधर । भगवत शंकरस्यानयमक्त सन्तत्र स्वतन्त्रश्चासीदयम । तथा च —

अनन्तसिद्धान् प्रया तगामिन समस्त शास्त्राणवपारदद्वन ।

ऋजुयजुर्वेदपदाधवणना व्यनक्ति यस्यादमतविश्रुतश्रुतम् ॥१॥^७

१ हिन्दुत्वे ६१४ स अ १७२

२ बहूस्तोत्ररत्नानरे २ ३ प० काष्ठा संस्करणे

३ सप्तमके प० १४७ शीवा प्रस मोरचपुर

४ हिन्दुत्व प० ६६३

५ तत्र ६५८ ६

६ स्तुति कुमुमात्रनी काशी २०२१, ६१

अस्यस्थितिकाल १३५० ई० आसीत् । स्वपुत्रयशोधरमट्टमध्यापयितु-
व्याकरणप्रथमपियलिखत् बालबोधिनी कातत्रवत्तिनाम्ना । कस्यचित्सदगुरो
वरुणायाप्रेरितोभूत्वा स्वशिष्ये शक्तिपातमकरोत् । यनाय चान शक्ति त्रिया
शक्त्यो भाजन जात । तथा च—

कार कारमकारिवारितशमरक्षररक्षरिदम्,
विघ्ने विनिनत शम्भुसेवनमुखामोगापभाग मन ।
विन्तु क्वापि कदापि कापि, पतिता सा माधुषदष्टियत् ।
प्राप्त सूक्तिबधु जितोजितमुधा स्वाद प्रसाद प्रमो ॥^१

अथ स्वरचनायाम भगवतो गुणानुवादमेवाकरोत् हिन्दीभाषाया प्रधान
कविस्तुलसीदासोऽस्यानुकरणं कृत्वाबहुशोरचनामकरोत् तथा च—

उष्णनि श्वसिति क्षितिबिलिखति प्रस्तौति न प्रेयस
प्रीति सूचिनिमिरीशितु करतले धत्तेवपोलस्थलम् ।
वाग्देवी हृदयज्वरेण गुरुणा क्रान्ताहताशव या
नीतावापृकृतकोपनिष्कप नृपस्तोत्रमपापातताम् ॥१॥^२

तुलसीदास "कीहे प्राकत जनगुनगाना सिग्धुनि गिरालागिपछिताना ।"

अथ च— एता पूर्वकविप्रणीत विविधप्रथामृतास्वादन
क्रीडाहुललितम् हरन्ति, हृदय बाध कथ धीमताम् ।
केषाचित्पुनरीश्वरस्तुतिपद व्याहार हेवाकिनाम्
मास्यन्ति स्पृहणीयता भुवि भवक्लेशस्पृगी मादशाम् ॥१॥^३

तुलसीदास — अनिति मोर सबगुनरहित विद्वद्विदितगुन एक ।

सोविचारिमुनिहृदिमुमन जिनके विमलविवेका ॥

स्तोत्रापेक्षया काव्यत्वमस्यप्रधानम् । भगवत्स्तोत्र पापरागीभु मूलयति
तथा च—

मणि सुसूक्ष्मोऽपि यथोत्त्वणविष कशोऽपिवह्नि सुमहद्यथानृणम् ।
गिन्धुम मेद्रोऽपि यथागजव्रज, तनु प्रणीपोऽपि यथातमो मरम् ॥१॥
यथात्पमप्योपधमुमद गद यथामृत स्तोत्रमपि क्षयाद्मयम्
ध्रुवतर्धवाणुरपिस्तव प्रमोणणादधदीधमपि व्यपोहति ॥२॥^४

अस्यमक्तिद्रष्टव्या—

१ स्तुतिदुनुभाजनी काशी २ २१ ३६११२

२ तत्त्व ५१३४

३ तत्त्व ५१३६

४ स्तुतिदुनुभाजनी काशी ७१६ १०

पाप खलोऽहमिति नाहसि मा विहातुम्
किं रक्षया कतमतरकुतोभयस्य ।
मस्मादसाधुरधमोऽहमपुण्यवर्मा
तस्मात्तवास्मि सुतरामनुवम्पनीय ॥१॥^१

वेचिदलकारा — (यमव)

मानुनातुहिनमानुनावहदमानुना च विनिवर्तितन यत् ।
तेनतज्भटितिशार्तिमातरे ध्वातमिति तदुपास्महेमह ॥१॥^२

शकेश्लेषमूलको वनि —

अम्वरेण गगनेन सम्पत जीवनगिरसिर्वाणितम श्रितम् ।

भोगिमिश्रमृजयविभूषित शकरशुभकर मजामहे ॥१॥^३

एवमेव पर्वविशतिमस्तोत्रे चित्रकाययमकाशीनि । अस्य कविता भक्ति
परिपूरितहृदयस्योद्गारा अत्र श्लेषानुप्रास यमकाना सम्मेलनम् । सरसा सरला
करुणारसाप्लाविता ।

१७ श्रीचेतनोमहाप्रभु

गौडीयवर्णव सम्प्रदायस्य प्रवक्तव्योऽयं मतम् अचिन्त्यभेदाभेदवादमूलकम् ।

कालांतरणायमवास्य सम्प्रदायस्योपास्यन्व समजनि । श्रीकृष्णस्यावतार

इति साम्प्रदायिका भाविर्भाव १४०७ तिरोभाव १४५५ शकाब्द ।^४

श्रीकृष्णमयी ननपरा श्लोका —

क्षतोदपणमाजन भवमहादावाग्निनिवापणम्

श्रेय करवर्चिका वितरणे विद्यावधूजीवनम् ।

आनन्दाम्बुधिवधन प्रतिपद पूणामतास्वादनम्

सवात्मस्नापन परविजयते श्रीकृष्णसकीर्तनम् ॥१॥^५

१८ श्रीसनातनगोस्वामी

श्री महाप्रभुवतयदवस्य प्रधानोऽनुयायी जन्म सम्बत १४८८ ई०
पितुर्नामकुमार देवामातुश्च रेवनी मारद्राजगोरीय मृत्यु १५५८ ।^६ वगीयोऽयं
रूपगास्वामिनो भ्राता । एवदा ऋभावातसमवितमघाच्छननगसिबहिजगाम ।

१ तत्रव ११।३७

२ तत्रव १।७

३ तत्रव १।२१

४ तत्रव १६३ शीता प्रेस ओरछपुर

५ तत्रव ५० १६३

६ तत्रव ५० १६५

पथिविवदमानयोश्चाण्डालदम्पत्यो रूनी प्रोवाचास्मि कालेदुर्दिने श्वाणसो वावहि-
गच्छति नतर आचरायैदम्बत्तान्तमस्य हृदिचराग्यमजायत ।^१ अस्य श्रीकृष्ण
सीलास्तव श्रीस्तवमल्लद्गमे प्रकाशित । श्लोकाश्चान् ४३ । स्तात्रमिदं
भागवनस्य सक्षिप्तवर्णनानुसारि ।^२

१६ श्रीमद्रूपगोस्वामी

श्रीसनातनगोस्वामिनोऽलघुप्राता जन्मकालः १४६६, पिता कुमारदेवो
माता च रेवती । भारद्वाजगोत्रीयोगृत्यु काल १५६३ ई० । अचिन्त्याभेदमतात्मक
श्रीगौडीय सम्प्रदायस्य प्रकाण्डाविद्वान् ।^३ आदौ भुक्तिमरान् कमकर श्री
चतुर्थ महाप्रभुसम्पकतो विरचनोऽभून् । अस्यानन्तस्तोत्राणि श्रीस्तवकल्पद्रुमे
प्रकाशितानि तेषु कानिचित् आनन्दारयस्तोत्रभुक्तुदमुक्तावलीगाविर्विरदावली
राधिकाष्टकादीनि । सलिल लनितरममरितम् सानुप्राप्तम् श्रीकृष्ण-गुणकीर्तन-
परमिदम् ।

२० श्रीलक्ष्मीधर

अस्य स्थितिकाल १५ शतताब्दीत विहितपूर्व । अस्पपितुर्नामश्रीनमिह ।
अच्युतानन्द परमहंसस्यशिष्योऽयं^४ भगवत् श्रीकृष्णस्य नाम महिमपरमस्य
स्तोत्रम् । भाषा सुललिता प्रसादा सरला प्रवाहमयी रचना । तथा च—

‘नयनानन्दकर करम्बितकर ह्रियमवीननव
गोमामादधत गवीनजलदे मीसत्सुधागो स्फुटम् ।
भक्तानां हृदयस्थित सततमप्यामीर दम्गोचरम्
गोपाल भजता मनो मम सदा ससार विच्छिन्तय ॥१॥’^५

२१ श्रीवासुदेवाचार्य

चतुर्थमहाप्रभा प्रसिद्धोऽनुयामिनोमहस्वविगारदस्य पुत्र श्रीमधुमूदन
शास्त्रपतेर्भ्राता । स्थितिजालश्चास्य १५ गताष्टी । नवद्वीप मण्डले विद्यानगरा
रम्यस्य वसति । ब्राह्मणोविष्णुस्तोत्रेषु वासुदेवसरस्वती नाम्नानां स्तोत्राणि ।
तथा च—

१ हिन्दुत्व ६७६ ८

२ श्रीस्तवकल्पद्रुमे ४२६ वृत्तान्त मधुरा वि० २०१६

३ सप्त अंके ११६

४ सप्त अंके १४६

५ सप्त अंके १४६ शवकनाम कौमुदीत

पाप खलोद्दमिति नाहसि मा विहातुम्
किं रक्षया कृतमतरकुतोमयस्य ।
यस्मादसाधुरधमोऽहमपुण्यकर्मा
तस्मात्तवास्मि सुतरामनुवम्पनीय ॥१॥^१

केचिदतकारा — (यमक)

मानुनातुहिनमानुनावहदमानुना च विनिर्वर्तितन यत ।
तेनतज्भटितिशान्तिमान्तरे छातमिति तदुपास्महेमह ॥१॥^२

शङ्खश्लेषमूलको वनि —

अम्बररुण भगनेन सम्बन्धत जीवनशिरसिर्वर्णितम श्रितम ।

भोगिनिश्चभुजगविभ्रूपित गकरधुमकर मज्जामहे ॥१॥^३

एवमेव पञ्चविंशतिमस्तोत्रे चित्रकाव्यमकाशीनि । अस्य कविता भक्ति
परिपूरितहृदयस्माद्गारा भव श्लेषानुशास यमकाना सम्मेलनम । सरसा-सरला
कङ्कणारसाप्लाविता ।

१७ श्रीचेत योमहाप्रभु

गौडीयवर्णव सम्प्रदायस्य प्रवक्तव्योऽस्य मतम अचित्यभेदाभेदवादमूढकम ।
कालांतरणायमेवास्य सम्प्रदायस्योपास्येव समजनि । श्रीशृणुस्यावतार
इति साम्प्रदायिका प्राविर्मावि १४०७ तिरोभाव १४५५ शकाब्द ।^४

श्रीशृणुमकीनपरा श्लोका —

क्षतोदपणमाजन भवमहादावाग्निनिर्वापणम

भय करवचिका वितरण विद्यावधूजीवनम् ।

भ्रान्दाम्बुधिवधन प्रतिपद पूर्णमितास्वादनम

सर्वात्मस्नापन परविजयते श्रीशृणुसकीर्तनम् ॥१॥^५

१८ श्रीसनातनगोस्वामी

श्री महाप्रभुवतयदेवस्य प्रधानोऽनुयायी जन्म सम्बत १४८८ ई०
पितुर्नामकुमार देवामातुश्च रेवती भारद्वाजगोत्रीय मृत्यु १५५८ ।^६ वगीयोऽय
रूपगोस्वामिनो भ्राता । एकदा ऋभावातसमचितेमघाच्छननमसिबहिजगाम ।

१ तलव ११।३७

२ तलव १।७

३ तलव १।२१

४ सत अक १९३ गीता प्रेस गोरखपुर

५ तलव ५ १९३

६ तलव ५ १९५

परिविवदमानयोश्चाण्डालदम्पत्यो स्त्री प्रोवाचास्मि कालेदुदिनेश्वादासा वाबाहि-
गच्छति नेतर आवरार्येदम्बृत्तान्तमस्य हृदिवराग्यमजायत ।^१ अस्यश्रीकृष्ण
लोलास्तव श्रोस्तवन्लाद्रुमे प्रकाशित । श्लोकाश्चान ४३ । स्तोत्रमिद
भागवतस्य सन्निप्तवर्णनानुसारि ।^२

१६ श्रीमद्रूपगोस्वामी

श्रीसनातनशास्वामिनोलघुभ्राता जन्मकाल १४६६, पिता कुमारदेवो
माता च रेवती । भारद्वाजगोत्रीयोमृत्यु काल १५६३ ई० । अचिन्त्याभेदमतात्मक
श्रीगौडीय-सम्प्रदायस्य प्रवाण्डाविद्वान् ।^३ आदौ मुस्लिमरान् कमकर श्री
चतय महाप्रभुसम्पकता विरचनोऽभूत । अस्यानकस्तोत्राणि श्रीस्तवकल्पद्रुमे
प्रकाशितानि तेषु कानिचित् आनन्दारयस्तोत्रमुकुन्दमुक्तावलीगोविन्दविष्णवली
राधिकाष्टकादीनि । ललित लनितरममरितम साधुप्राप्तम् श्रीकृष्ण-गुणकीर्तन
परमिन्म ।

२० श्रीलक्ष्मीधर

ग्रन्थ स्थितिकाल १५ शताब्दीत निश्चित्युव । ग्रन्थपितुर्नामश्रीनसिंह ।
पञ्चुनातनद-परमहंसस्यशिष्योऽयम् । मगधत श्रीकृष्णस्य नाम महिमपरमस्य
स्तोत्रम् । भाषा सुललिता प्रसादा सरला श्रवाहमयी रचना । तथा च—

‘नयनानन्दकर करम्बितकर हैयवर्षीननव
नामामाघत नवीनजले भीलत्पुष्पागो स्फुटम् ।
मकलाना हृदयस्थित सततमप्याभीर दगोचरम्
गोपाल भजता मनो मम सदा ससार विच्छिन्तये ॥१॥’^४

२१ श्रीवासुदेवाद्याय

चनयमहाप्रभा प्रतिष्ठोन्नुयामिनोमहद्वरविगारदस्य पुत्र श्रीमधुसूक्त
वाचस्पतिभ्राता । स्थितिकालश्चास्य १५ शताब्दी । नवद्वीप मण्डन विद्यानगरा
इत्यस्य वसति । ब्राह्मणोविष्णुस्तोत्रेषु वामुन्वसगम्बती नाम्नानक स्तोत्राणि ।
तथा च—

१ हिन्दुले १०६ ८

२ श्रीकृष्णस्य ४२६ वृत्तान्त मण्डप वि २०१६

३ सप्त मके ११६

४ सप्त मके १४६

५ सप्त मके १४६ अथवा नाम श्रीमहा

‘नाह विप्रो न च नरपतिरपि वक्ष्या न भूदो,
 नाहवर्णी न च गृहपतिर्नो वनस्थो यतिर्वा ।
 किं तु प्राञ्चनीखिलपरमानन्द पूर्णामृताब्धे
 गायीमनु पद कमलयान्सित्तासानुदाम ॥१॥’

२२ श्री नृसिंहसरस्वती

अथ श्री सदानन्दयोगीन्द्र रचित वेदात्त सारस्य टीका कर्ता । टीकेय
 १५१८ शका लिखितानेकस्तोत्राणां रचयिता श्री विष्णुमाधवाष्टरकटश्वर
 शतकादीनाम् । अस्य उत्तरीयाशाखा बखानस सनमौतम गोत्र यजुर्वेद पदमनाभी
 दरस्य पिता नतामश्चगुर ।’ तथा च—

शाखा यस्य तुत्तरीयविन्ता सूत्र च वक्षानमम
 गोत्र गौतममाहूनिश्च हविषा यागाश्रुतिर्याजुषी ।
 कालोऽत्र निगमागमप्रवचनविद्यायिना योपिन
 स्वाध्यायस्तु पिता पितामहनिम्न श्री पदमनाभाह वय ॥१॥
 श्रीमदगौतम गोत्रजस्य विदुषोऽज्ञातायनाम्न गुरो
 तस्या ह नृसिंह नामविन्ति निप्यस्तुरीयाऽनुज
 श्रीमदवैष्णवायकास्त्रदमिश्च हृदयसता शृरावताम
 पद्यानां शतक चकार विदुषा विद्यानवद्यात्मनाम् ॥२॥^३

भाषा काव्यमयी समासबहुला कवचित्तरत्नाप्रसादमयी सानुप्रासा ।

२३ श्री अप्पयदीक्षित

भगवताचार्यगण्डेण प्रवर्णिताद्वतसम्प्रदायमहानाचार्य । प्रलवार
 व्याकरणशान्ति विषयाणाम् महनीयोविद्वान् । अत्र वरजहागीरयो समका
 लीनोऽस्यपितामह श्रीदीक्षित पिता च रमराजाध्वरि जमसवत्सर १५५०
 ई० मृत्युश्च १६२२ । महान् विप्रमक्त स्तात्रग्रन्थो वरत्नराजस्तव ।^४

२४ श्रीनारायणभट्ट

अस्य स्तोत्रं श्रीनारायणीयम् नारायणेन श्रणीतत्वा नारायणमधिष्ठृत्य
 प्रणीतत्वाच्च द्विधाथ सगच्छत । तथा च—

अनात्वा त महव यदिह निर्गदित विद्वन्नाथ क्षमेथा
 स्तोत्रञ्चतत्सहस्रोत्तरमधिकतरत्वत्प्रसादाय भूयान् ।

१ सत अंक १६५

२ हिन्दत्व १ ६२६

३ स्तोत्राणवे १ ४४६ ब्लो ६७ ६८ यैकटश्वर शनके

४ सन्त प्रके १० १५८

द्वेधानारायणीय श्रुतिषु जनुपा स्तुत्यता वर्णनेन ।

स्पीत लीलावतारैरिदमिह कुस्तामायुरारोग्यसौख्यम् ॥^१

स्तोत्रञ्चतच्छ्री गुरुवायुपुरातनसन्निधानस्यथी नारायणस्य गुणगणानां प्रतिपादकम् । सुगहीन-नाम्ना कविवरेण भट्टपादेन प्रणीतम् । ग्रन्थकर्ता च केरलप्रान्तीय 'चन्दनककाव' देवी क्षेत्रस्य 'मेण्पतूर' ग्रामनिवासी आसीत् यद्यप्यधुनाऽयं ग्राम न सत्र वरीवर्ति पर चन्दनवनालयाया देव्या क्षेत्र तु वर्तते एव । अस्यतिवर्त्तेन शक्यते वक्तु सम्यक् । पर भूमिकानुसारमस्य ग्रन्थस्य रचना १६२२ सन्ना-दयामभूत् ।

अयं बाल्येविद्यमाननुज्ञोत् पाण्डित्यरहितो यौनादये मासार्थिकसुखमेव-पर मयमान इवसुरगह्वाध्यवसत् । कोऽपि विपश्चिदस्य दुष्टि-बलक्षयनं तुष्टो-स्य कुशाग्रमुद्धिताविद्या वसुरय चावलोक्यमशान्यमानचित्त इमं काव्य नाटकाणि विषयानध्यापयामास । वदुष्यस्य पराकोटिमनीयतमम् । स च विद्वान्द्विजेतरआसीदेव बभूवे यत्सपेक्षानधिकाणिमप्येन वेदानध्यापयवातात्रातो जात ।

अस्मिन्स्तोत्र चक्रवर्तिनितारायणीय गगा-नरग मगीमिवप्रकटयन्ती गान्धर्वसम्पत् पाठक मन-मुग्धरीवेषु भाक्तिज्ञादण किरण केलिमिव प्रकाशयन्ती रीतिगुणालङ्कारादिचातुरी जनयन्ती निस्सीमगुणगण जनान भक्तिभावका-मोदयति । तथा च—

सा दान-नावगोधात्मकनुपमिन काल-गावधिभ्याम्

निमुक्त नित्यमुक्त निगम शन-महत्वेण निमास्यमानम् ।

अस्पष्ट दष्टमात्रे पुनरुपपुन्यायामक ब्रह्मन्त्वम्

तनावद भाति साक्षादगुरुपवनपुरे हृतमाय्य जनानाम् ॥१॥^२

भगवन्नाममहिमा—

अजामिलोनाममहीमुर पुरा चरविमाऽधमपथागहाश्रमी ।

गुरोगिर काननमय दृष्टवान मुघट्नीला कुलटा मदाकृताम् ॥१॥

विष्णोर्नीयाणि वाक्वा कथयतुधरण श्वरेणूिमिमीते ।^३

यस्यवाधप्रयण जगन्मिमन् मोक्षत पूण-मम्पत् ।

याऽम् विद्व विधत्ते प्रियमिहपरम धामनस्यापि धानम्

त्वदमत्ता यत्र भाञ्जन्यमृतरसमर-दम्य यत्र प्रवाह ॥२॥^४

१ श्रीमन्नारायणीये त्रिपुररक्षमनोन्मय प्रकाशन १९२१ एनो० १०१६

२ नारायणीये १११

३ नारायणीये २२।२२२

४ तत्रैव ६६।१०१४

२५ श्रीजीवगोस्वामी

श्री सनातन श्री रूपगोस्वामिनाञ्जुजस्यानुपमस्यश्री वल्लभतिनामा
तरस्य पुत्र षोडश शताब्दाव गोडीयत्रणवसम्प्रदायीयोऽय । अस्य गुरुरपि
श्री सनातन एवासीत् य एवने राधादामोत्तरमन्दिरवारमामास । अस्यानक
स्तोत्राणि श्रीस्तववत्पद्मे मुद्रितानि । तेषु कानिचित्-श्री कृष्णाष्टकमयम्
था गोपालविरुदावल्यानीनि । सरले सगीतमयमनुपाससम्बलितम् । तथा च—

अमितभवन्वाघी दह्यमान विरागे
कथमपि वसयित्वा पूज्य कारुण्यमूर्ति ।
निजसहजजना तं स्वीचकारन्धरो य
समिहमहित रूप कृष्णदव निषेवे ॥१॥^१

२६ श्री ब्रह्मानन्द सरस्वती

अयमद्वैतसिद्धष्टीकाकारोमधुसूदनसमकालीन । षोडश शताब्दया
उत्तराद्वर्ती सप्तदशशताब्द्या पूर्वाद्विभ च । अद्वैतवादस्य प्रबल-समर्थकोऽय
अनन्यानिस्तोत्राणि यरचयत् । बृहत्स्तोत्ररत्नाकरं सञ्चरितानि । तेषु कानिचित् ।
तथा च—

रामाष्टकदीनबन्धवन्हरिनामाष्टकं माविदाष्टकरमापत्यष्टका
धीनिस्तोत्राणि । स्तोत्रप्रकरणेविवक्षितानि च ।

२७ आचार्य मधुसूदन सरस्वती

अयमद्वैतसम्प्रायप्रधानध्वन्यतम अस्यस्थिति कालनिणया जटिल
षोडशशताब्दया पूर्वाद्वि वर्तीति मतनिश्चीयत एतिहय । तथा चाय हिन्दी
भाषाया कवितुलसीदास समकालीन । एव किम्बदन्त्यनुश्रूयते यत्तुलसी
दासस्य—

हरिहरयज्ञसुरवरगिरा वरणहि सत् सुजाय ।
हाडी हाटक चारुचि राधे रवाव समान ॥१॥
अस्योत्तरे मधुसून्नाचार्योऽलिखत् ।
आनन्द काननहस्मिन् तुलसीजगमस्तरु ।
कविना मजरी यस्य रामभ्रमरभूषिता ॥२॥^२
स्ववाद्यवयं नवद्वीपे गन्धर मट्टाचार्यमप्यमिलत् तथा च—
नवद्वीपे समायात मधुसून् सरस्वतो
चक्ष्म तव वागीश कातरोऽभूत् गन्धर ।^३

१ श्रीस्तववत्पद्मे १।१ श्रीकृष्णाष्टके

२ रत्नावन य च आ मधुसून् सम्प्रान्ति अनन्त शास्त्री पटके काशी २ १८ पृ०

३ भारतीय साहित्यशास्त्र, य चाय बलदेव उपाध्याय १९६३ प ११८

सम्राजोऽवस्थस्य राजसमायामप्याहृतोऽप्यमिदृतीतिहासप्रमाणं पादश
 शतादीकाऽप्यमिति समायाति ।

वक्षोविभूषितवरा नवनीरदामात पीताम्बरादरुणविम्बष नाधरोष्ठात ।

पूर्णदुःखदरमुखादिरविदनत्रात कृष्णातन्परकिमपितत्त्वमहन् जाने ॥१॥'

वागीच फरीदपुर मण्डल कोटलिया ग्रामवासी आसीन्यमाचार्यवर ।

२८ पण्डितराजजगन्नाथ

अयमप्यवधोक्षितसमकालीनो राजा साहजहाथ्यस्य प्रशसाया लिखित
 श्लाकेनास्य समय १७ गतादी मध्यमाय । अयं पंचतहरी गंगा कहणा
 लक्ष्मीसुधादी अलिखत् । तलम । दिल्ली राजा पण्डितराजेत्युपाध्य सम्मानित ।
 अप्रतिमप्रतिभा-सम्पन्न । स्वाभाविकीचास्य कविता । भगवत श्रीकृष्णस्य
 चरणारविन्दयोरस्य प्रगाढाभक्ति रासीत् । द्वापापाकस्य समञ्चितमधुरिमा
 स्वकाव्य तथा च—

स्मृतापितरुणात्प करणयाहरतीनणाम

अभगुरतनृत्विपावल्यितागतविद्यताम ।

कलि-दगिरि-नदिनी तट-मुरद्ध-मालम्बिनी ।

मदोयमति चुम्बिनी भवतु कापिकादम्बिनी ॥१॥^२

२६ श्री रामभद्रदीक्षित

अथमृगवेदीयो विप्रभ्रामीत कोण्डियमीत्र तजोर' जनपदान्तगत 'नानु
 क्षाल तालुकानिवासी यनरामो'न्य पिना साहित्य-व्याकरण-वदान्तादीना
 विषयाणाम् प्रमुखा विद्वान् । अस्य बाल्य नाम कोण्डरामनिकम् । च-दनावत्या
 दव्या निकटे गृहबीजापुरमस्य निवास । वारस्य १६६३^३ स्तोत्रप्रया श्रीराम-
 वणरसायनस्तव वषमालास्तव रामप्रगादस्तवो रामचित्रस्तवो वि-वगमस्तव
 एषु रामवणरसायनस्तव श्री कृष्ण-वर्णामृतमित्यस्य प्रतिप्रियायाम् छायायावा ।
 अस्य स्तान्नेषु ध्यावरण-साहित्यया राम-वय । अय रामस्यान-योभक्त ।
 सया च—

मौलोनिधिमूढ त्यजबहिवहम्

पाणौमृताणधनुषा सहमूचवणुम् ।

आरवामुनिविहृष ण पञ्चमादवालात्त

समायद्रुद्धमवत्थममवाथमवाम् ॥१॥^४

१. हमाजिन् १

२ स मा इतिगान, १० ३० धा बलभेद उगाध्याय

१. स्वयंभूविमाणादाम् (संज्ञा १० गुह्यस्य भाष्ये संज्ञापुरम् १६१२)

४ एवमनिष्ठासामिन्

३० श्रोकटाध्वरि

मद्रप्रांतीय श्रावण्यवशात् । अयं स्वविश्वगुणादशचम्पूकाव्यं
आगतानां दुराचारवर्णनमकरात् । यताऽस्यस्थितिकाल १७३ शताब्दी । आत्रेय
गोत्रस्यालकारनीति शास्त्रं विदुषः श्री श्रीनिवासाध्वरिणोऽपत्रारामचन्द्र
चरणोद्जरसिंकरघुनायपुत्रेण श्री रामोनुजायमतानुयायिना वेंकटाचाय शिष्यणा
मेनभा यम् । तथा च—

पौत्रणात्रयगोत्रामरणनयपण-श्रीनिवासाध्वरी^१दो

श्रीमद्रामाग्निमत्तिप्रभुदितरघुनाथायण्वात्मजेन ।

वेदाताचायपादाम्बुजनिहितहृदा वेंकटार्येणकल्पता ।

रम्यलक्ष्मीसहस्र पठदढतरनित्यकल्याणकाम ॥१॥^२

रागपरिहाराय निगुणस्यापि परमात्मन परमश्वयसम्पादकम् । उच्चा
वच्चप्रपञ्चापादानविषयश्रीरमादव्यारय दधतमवास्य कुशलाकुशलनिवतकतया
श्रीस्तात्ररचितमनन । स्तवकानाचान पर्वविशति । श्लाकाश्च १०१४ ।

अत्र गौडीवदर्मी च राति । आरमटीवति कविरय विशिष्टाद्वत
सिद्धा^३तानुयायी ।

रूपकभार्तिमद्विभावनावाक्यलिङ्गात्प्रेक्षार्थात्तरयासाद्यलकारा
प्रयुक्ता । दादुलक्षिक्रीडितमालिनीमदानाताविच्छवासि दीध-समासपदानि ।
तथा च—

देविश्री - वपुशलदेवदमित दामिरायपरायक्षिते ।

भात साहसतस्तवस्तवमिमं कतु प्रवृत्तस्य मे ।

उमीलतुपर गिरस्तव कराल हुकार-मकषहात ।

प्रेलत्तुगपदधिसवविसर भकारशकाक्ते ॥१॥^४

३१ श्रीविश्वनाथ

आधाय विश्वनाथचक्रवर्तिनो जम वगप्रान्तेऽभवत् । कालश्चास्याष्टा
दशशताब्दी^१ । अयं निम्बाकगतावलम्बी आसीत् । अस्य स्वप्नविलासामृताष्ट-
कम् श्रीरूपचिन्तामणि श्री राधिकाध्यानामृतस्तात्रम् अयानि च श्रीस्तव-
कल्पद्रुमे पक्वाशितानि । सरसासगुप्रासा सरला प्रगल्भयौ भाषा । तथा च—

नवेन्द्रपद्मपत्रपाश्याप्रभात, सुलीलालकालीवत्तचारुभाते ।

मदनान्तराचित्रित चित्रक तत् विभात्यच्युततृप्तनत्रक सम्पत् ॥१॥^४

१ सप्तमीसहस्र २५०१८ बी स बी , बाराणसी १९०४

२ तत्र ११२२

३ हिन्दुत्वे प ६७४

४ श्रीस्तवकल्पद्रुम प १६०, श्लो० ४

वास सूत्र मणिमलला च, नार्मिदलाम्भान्तरामवल्लयो ।

पीनो कुचो कचुलिकाचितो च, कण्ठाभरेण मणि हेमहारम् ॥२॥^१

३२ श्री रघुनाथदासगोस्वामी

अय महाप्रमादचतयस्यानुयायी हुगली जनपदनिवासी वृष्णपुरभूस्वा
मिन श्री गोवधनदामस्य पुत्र आसीत्स्तोत्रग्रन्था २ राधिकाष्टकम् श्रीनवाष्टकम्
श्रीराधिकाष्टोत्तरशतनामादीनि श्रीस्तवे मुद्रितानि ।

३३ श्रीवासिष्ठगणपतिमुनि

अय विशाखापट्टनप्रदेशात्तमत्त कलवरा" ग्राम निवासी आसीत्
इत्यस्यानुपद वाच्यमाणप्रशसापत्रतानायते अस्यपितुर्नाम श्रीनरसिंहराश्री ।
उमासहस्रमस्य स्तोत्रग्रन्थ ।

उमासहस्रेतिमहत् स्तोत्रग्रन्थस्य प्रणता काव्यवृण्ठपदलाछनोभगवान्
वासिष्ठगणपतिमुनि । अस्य जीवनम् वेदा शास्त्राणि कवितादीनि च निसर्ग
उल्लिखिता प्रना समुज्जवाल्यापूरयत् । अस्य त्रयोभ्रातरासासन् सेष्वयं द्वितीय ।
जन्मन प्रागस्यपितास्वप्नेपदवधत् विधनश्वर सन्निधी स्थितस्य तस्योपकण्ठ
कोऽपि शिशु गणपतं निमग्न्येभमुपागत्य अन्तर्धलीयत् । अतएवास्य गणपतेरया
ख्या । बायमूर्च्छारोगान्नात पण्डेदेनोत्कृतात् । दशमे वर्षे पचाग गणितु
प्राभवत् । द्वादशे मृगसदगकाव्यमलिसत् । तथा च—

इहवेपाचिदपा चेन्न सतोपाय वा दाति ।

निमान्नाय काकाना बालनाकिनकाकली ॥१॥^२

अधीतयाकरणादिगास्त्रस्त्रीधयात्राप्रसगत काव्यमागत्यमहामहो
पाध्यायश्री शिवकुमारगास्त्रिणमभिलत । तत्रैव वसश्चविश्रुतनवद्वीपनगरे
पाण्डित्यपरीणायप्रचलन्त्या पण्डितपरिषदि सुहृत्प्रेरणयागन् । तत्र च समस्या
पूर्णा सवात् चमत्कृतवानयम् । प्रसादायत्र च सध्यान । तत्प्रतिलिपिश्चेत्यम् ।
श्रीमदगणपति गान्धिनसमारे गत्स्वस्मिन् कवित्वमित्यसमुद्रसमुत्थममृतम्—

सुदुर्लभचनत् त्रीणापिन्भीमाय्यवगात्त मुप्रसन्नदेवानुक्ताम्पया वा य
वदिचिह्नं समधि कुरुत् । स च भूस्था पि स्वर्गीय इतिसस्पृहमालोक्यमानो
मृणमपातिभिर्निर्दद मिन्नरामादियत् ।

अने यत्प्रमदमिदमरगाधारणवित्तमिह प्रकटयय मुधियस्मये सन्नाप
मापान्ति । तनव च चरितार्था नवद्वीपवासिन कोविता वयमनेप्रगुणवधाम्ने

१ छत्रव प १८२ श्लोक २७

२ सन्त नव प १६८

३ उमागच्छ १ अरवि गान्धिन पाण्डित्य १६६२

विशाल पटटन प्रवेशात्तगत नलवराई ग्राम वसतये श्रीमदगणपतिशास्त्रिणे
तुम्यमासीर्वादपूर्वमिम इलासगुपहराम ।

प्राचीनस्य कविबुधवर कालिदासादिमर्या
सधा कीर्तिमदनुगता सबभूयादिदानीम् ।
सदिमदत्ता य इह रुचिर काव्य-वृष्ठापहार
तेन श्रीमानिहभुवि भवानुज्ज्वलश्चापिभूया ॥१॥^१

१८२३ शब्दादीय सौरज्यष्ठमासास्याष्टमदिक्ते श्रीयुत-तारानन
वृष्णतक पचानन । उपहारस्याधस्तात् चतुदशा पण्डिताना नामानि स्वहस्त
लिखितानि ।

अत्र स्तात्रवाव्य दशशतकानि प्रतिशतक च चत्वारस्तवका प्रतिस्तवक
पचविंशति श्लोका ।

वदवेदात्त-योगत-नादि रहस्यानि भेषजानिमधुराण्युपनिर्माय स्तोत्र
साहित्येन रोचय-साधुलोका वीतशोक विदधानारमयति रमणक्षिप्य । सबध्वर्या
मनुग्रहाथ लीलाचारिणकीतन का यशामापोषक व्युत्पित्सूना साहित्यसरणि
बोधाय युत्तनाना प्रमादाय च प्रभुरय रसाज्ज्वल साहित्य स-दभ । तथा चा
वामादेव्या पवतराजपुत्रया सम्भवबालपरिणय शृंगार-कथा श्रूयन्त ।

म-दस्मित कृपा कटाक्ष-नाम वभवानि रसावहाभि वाग्भि वर्णिता ।
भोज प्रासादमाधुर्यैर्यत शान्तश्च समुन्नत च याप्तायेतानि पद्यानि ।
तथा च—

अत्रापि गुण तेशाश्चालकारिस्सम्भता ।

सप्रताप सरस्वत्या निगञ्जन्त्या अनगलम ॥१॥^२

बहुषु स्तवकेषु प्रवहन्कायरसौ रसिकानाप्लावयन विलसति । प्रशस्ते
ऽस्मिन् स्तान काव्य एकक श्लोक रसभरमरितस्तदिदम् ।

अभिनवमननीय निदशन च स्तोत्र साहित्यस्यामूल्य फल । विवदिक्षूणा
मनल्पबल । भक्तलोकस्य महदयाना साधूना च हृदयायावजय-मुदावहम् ।
केचिदलकारा—

अखिल-जगन्नातोमा तमसातापेन चाकुलानस्मान् ।

अनुगृह्णात्वनुक्म्पासुधाद्रयाहसितवद्विकया ॥१॥^३

श्लेषोज्जीवितरूपवम्—

१ उमासहस्र भूमिकायाम्

२ तत्त च

३ उमासहस्रे भूमिकायाम् १११ १

मनीयमम्बिसासिलम्य विष्णुस्य दुष्प्रघी ।
 दविष्ठ पान्पत्रजा धुनाति कष्टजालकम् ।
 इमे च कामल पद अमृत्यतल्प गात्रिन
 तनीयमचरुपता भजतु पच चामरा ॥१॥^१

इत्यमिह दिङ्मानम प्रमुखाना स्तोत्रकाराणा परिचयो दत्ता विस्तृत
 विवेचनतु पृथक् पुस्तकप्रणयन साध्यमिति ।

परिशिष्टम्-१

गणेशपञ्च देवानां स्तोत्राणाम् विशिष्टसामान्यभेदेन शोधो जातः । विशिष्टस्तोत्रवरसामान्यस्तोत्राणामपि, अध्ययनमपेक्षितमासीदिति जानताऽपि मयका प्रथपृष्ठ सख्या द्विसहस्रतोऽप्यधिका स्यादितिभिया नाकारि । आद्युतो यस्य भगवतः कपया कानेन साध्यः भवेदिति आशासेऽहम् । तथापि सामान्य स्तात्र प्रकरणं बहुतकाव्यरूपेण ग्रथिताना ग्रन्थानां पुराणतः संकलितपुस्तकेषु प्रकाशिताना च वेपाचितस्तोत्राणां स्थालीपुलाक-यायेनाध्ययनमत्राक्यते ।

(क) गणेशस्य भगवतः सामान्य स्तात्रेषु २, ४ ५, ६ = १६, २० ३४, सख्याकानां सग्रहो बहुस्तोत्ररत्नाकरतः काशीसंस्करणतः कृतस्तदश्रित्य वाध्ययनमपा सामान्यतः प्रस्तूयते ३ ७ २१ २४ २५ २७ २८ सख्याकानां च स्तोत्राणवे प्रकाशिताना मद्रासविश्वविद्यालय ताडपत्रे धूषतानामध्ययनञ्चापि तदाश्रित्य प्रस्तूयते ।

(२) अत्रानुष्टुपछन्दः पौराणिकी भाषा सानुप्रासा सरला सप्रसादा नामगणनात्मक चैत्रमन्त्रस्तोत्रे गणपतिर्न्यासभ्राता शुक्लैवपित यश्च समीरितः । 'वासभ्रात्रे शुक्लस्य त्रिंशद्विंशतिं तच्च वेदस्तोत्रं त्वा गत्रासुरव्यानन्तरं चतुः ।

(४) अत्र द्विरदादिनामभिः स्तवनम् । गणेशोऽत्र विनायकः यतः न कोऽपि सत्परः तस्मादधिकश्च नायकोऽस्ति त्रिभुवनविगततायका यस्य चत्समा दिति बहुव्रीहिसमासः । यथा बलिनिग्रहं वामनस्त्रिपुरदहने च शिवरघातस्तथा च विघ्नव्रजदलने गणेशः प्रसिद्धः ।

(५) वासुदेवसरस्वती रचितमेतदनं निर्विघ्नतासिद्धयः हरीशाधिदेवरपि गणेशोऽञ्जनीय इति कथितः । दूर्वातुरताजाद्यः पूजनेनास्य हितामुष्मिकं भागप्राप्तिं दृश्याम् ।

(६) वासुदेवसरस्वती रचितमेतदत्रानुष्टुपछन्दोऽस्य प्रणामेन विघ्नो नाशयन्ति । चवित्त्वपकितसारस्वमिदं स्तोत्रम् ।

(८) गणेशपुराणोत्तरखण्डतः संकलनेऽत्र धर्मश्लोकानाञ्चानां सप्तविंशतिः गणेशयुगानुरूपं रूपविभिन्नवर्णकम् । अस्य विभिन्ननामभिरङ्गरक्षादिग्रन्थादिकमत्र निरूपितम् ।

(१६) श्लोकानामत्र नवकम् पञ्चपुराणस्थात्तरं यण्डतः संकलितम्

मालतीछन्दोबद्ध मुललितमस्य पाठेन दुःख नाग ।

ध्यासाष्टकमिदं पुराय, गणगस्तवनं नषाम ।

पठतां दुःखनाशाय, विद्यां सन्धियमश्नुत ॥

(२०) गणेशपुराणन उदघतमत्र श्लोका १३ । अद्वत वंदान् मत्
स्थापनं पुरस्मरमत्र गाणपय ब्रह्मेति साधितम् । गणेशश्च नति-नति शब्दरेव
निबधनीय ।

(३४) सकृष्ट हरणगणेशाष्टकमत्र तत्रात्मजरीत्या 'व व व तु तु
तु लौ लौ' इत्या मगवान गणेश सस्तुत । राजानाऽपि स्नानम्प्राप्त्य प्रभावतो
वश्यता यानि ।

राजानस्तस्यभृत्याश्च युधतिबुल्लासवत्सवदास्तैश्च सधमी सवाग
युक्ताग्रयति च सदन, किं करा सवलोक ।

अथस्तनानि च स्तोत्राणव

(३) ताडपत्रीयमेतत्सवप्रथमं मद्रामत स्तोत्राणवे प्रकाशितम् ।
श्लोकाश्चात्र ३२ । अनुष्टुपछन्दः । सरसा सप्रसादा माया पाराणिकी ।
सौभाग्यवद्धनपुरस्सरम् समस्तप्सितदम् । वसना महादेव श्रान्ती पावती ।

इति मन्त्रावलिस्तोत्र, कथितं तव सुन्दरि ।

समस्तमीप्सितं तेन सम्पादयन्ति निवे निवम ॥

(७) श्रीकृष्णसीतानुकम्पुनिविरचितमिदमत्र ४० श्लोका गान्धूल
बिक्रीडितानुष्टुप मालती छन्दोबद्धम् । शङ्गाभ्यां मनोरमा ललिता पदपवि
प्रवाहश्चाविच्छिन्नः । तथा च—

आस्तेधारसमुत्वासवदिगा पारस्थली गापुराण

याहय वामकरायकामविषयमाद्य महात्पिप्लत ।

आस्थानयदुपान्तधय धरणीमास्थाय देवम्वयम्

दन्तीद्राननविग्रहस्त्रिभुवन पुष्पाणि तस्मैवर ॥१॥

निरवधि मन्धारा निरुता आम्बमाण—

अमर-समर-नीला - धीरणीदत्त दृष्टि ।

अमिमत्तवरानवग्रहस्तारविन्द

करिष्यमलमुष्मी न कामधेनु धिनानि ॥

(२१) श्रीगणगान्धमनस्तनात्राणवेधतमत्र श्लोकानाम् नवकम् ।
अत्र भगवतो गणगम्य स्वरूपवर्णनमनीश्वराद्यैः स्तान्नस्यास्य पाठेन श्रवणार्थाणि
सिद्ध्यन्ति—

गणगाष्टकमिदं पुराय यं पठेत्सता नरः ।

मिद्वयन्ति सधवायाणि विद्यावा-जनवानयत ॥

(२६) श्रीविष्णुवरगीतम् श्रवतत्रेतिरहस्यं धाराय नरव वत्स...

शंकर विरचिते श्रीविद्यागणेशाष्टोत्तरशतनाम स्तोत्र सम्पूर्णमिति पुष्पिकायां निर्देशः । श्लोकाश्चात्र ५ । संगीतमय्या शैल्या गणेशस्वरूपप्रतिपादनम् । फलं च विघ्नविदारणम् ।

(२५) श्री विनायकस्तात्रम श्लोकानां नवकम् । सानुप्रासा संगीतमयी सरसा, सरला सप्रसादा माया वसन्ततिलका छन्दो रक्षापरम् ।

तन्वी न गुणमति तद्व्याप्यधी
दायादकाय रचिरिन्दुवतसमूनु ।
प्रत्नूहमगपटुमि सहितो वधूमि
रामोदमुख्यनिजपारिषद समेत ॥

(२७ २८) अत्रस्तोत्रद्वये पूर्वोत्तरशतकारण्ये त्रयोविंशत्यधिकं गतद्वयन श्लोकेन भगवत् गणेशस्याभ्ययना । गणेशादेव निखिल ब्रह्माण्डस्योत्पत्तिः । ब्रह्मादिदेवा अपि गणेशादवाद्भूवुः । गणेश एव ब्रह्म । तथा च—

अथाकृत तुरीय ब्रह्म, त्रिगुणात्मकं गणेशायैव
विद्यात्मकं गणपते सततं हूरी करातु भगं दुरितम् ॥

श्वतविनामकस्य यस्याचनं चतुमुखादयोऽपि देवा कुर्वन्ति चर्चाम् । अस्य स्तात्रशतकस्य रचयिता नीलकण्ठ शास्त्री शाकरमतानुयायी षट्दशनी ग्रन्थि कलेरवे ५०१७ चकार—

इति नीलकण्ठ शास्त्री विद्वद्रत्नोपनामवान् विबुधः ।
शंकरभगवत्पादस्थापितं षट्दशनी सुसारणम् ॥

(ख) भगवत्या शक्ते सामान्य-स्तोत्राणि सरसा शतत्रयप्रायोजकाभ्यात्मक उमालक्ष्मी सहस्रयो पीराणिकानां चाल्पशः चर्चा चक्ष्यतः ॥ तत्र पूर्व पीराणिकानाम्—१५६, १६०, १६३, १६१ १६६ १६७, १७५ १७६, २००, २०७, २४०, २४६, २६४ सख्याकानाम् ।

१५६—याज्ञवल्क्यकृत बाग्देवीस्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते २५ खण्डे पञ्चमेऽध्याये ६८ श्लोकमारम्य ३५ तमं श्लोकं भावतः श्लोका ३० ।

गुरुस्थापाद भ्रष्ट तेजा । याज्ञवल्क्य सूयनिर्दिष्टं स्तोत्रमिदं स्तोत्रम् कापीतः । वपमेकं पाठनं दुर्मोधा महामूर्खोऽपि मेधावी कविभवेति पण्डितश्च जायते ।

महामूर्खश्च दुर्मोधा, वपमेकं च यः पठेत् ।

स पाण्डितश्च मेधावी, सुकविश्च भवेदध्रुवम् ॥

अत्र याज्ञवल्क्य स्वस्य दुरवस्थां गुरुणापि जगन्मात्रे निवेद्य कविता निर्माणशक्तिं प्राधयत तस्यां स्वरूपं च वणयामास । तच्च—

हिमच-दनकु-दे-दु-कुमुताम्भोजस-निमा ।

१६०—योगनिद्रोक्तकवचन्यास

ब्रह्मवर्ते कृष्णज-मन्त्रे नारायण-नारदसवादे सकट मञ्जन योग निद्रोक्तकवचनाम द्वादशाध्याय । श्लोकाश्चात्र २६।१७ श्लोकमारभ्य ४२ तम यावत् । य स्वर्णगुटिकाया कृत्वा कण्ठे दक्षिणे बाहोवावघ्नानि तस्य जलाग्नि-गन्धुभ्यामय न जायते । कवचस्यास्यप्रभावतएव भगवान्छंकरस्त्रिपुर नाशयामास । तथा च—

सुवर्णगुटिकाया च कृत्वेद कवच परम् ।
कण्ठे वा दक्षिणो बाहौ, धम्नीयाश्च सुधी सदा ॥
वद्धेवद कवच कण्ठे, शंकरस्त्रिपुर पुरा
जघान सीलामात्रेण दुरन्तमसुरेदवरम् ॥

१६१—राधाकवचम्

ब्रह्मवर्ते प्रकृतिस्तप्ते ५६।१५६ श्लोका ५६ । शिव पावतीं कथयामास ।

कवचस्यास्य पाठेन नरोजीव-मुत्तोभूत्वा विष्णु तुल्यतायाति । यज्ञप्रतो-पवास प्रदक्षिण क्षतुर्वेत्पारायणजय फल लभते । तथा च—

नित्यं पठति मन्त्रयद् तप्तत्रोपासकश्च य ।
विष्णुतुल्य भवनित्य राजसूयफल लभेत् ॥

१६५—राधिकाकृत पावतीस्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते ४।२२।७६ ११४ श्लोक यावत् ३५ श्लोका —

स्तोत्रस्यास्य पाठेन नर हरिमक्ति दास्य च लभत । नारी श्रीकृष्ण तुल्यपति विदति । प्रसादानुप्राप्तसमविता मापायनान विनापि पाठकाना मनासि रञ्जयति । भगवत्या विविधानि नामानि पद्ममुखी सावित्री कालिका कमलेत्यानीति ।

१६६—राधापोद्गीनाम स्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते १७।२१६ २४७ । श्लोका ४२ नारदन पृष्ठोभगवान् स्वयमाह ।

त्रिसंध्यमस्यपाठेन राधामाधवयो पादाब्जे भक्ति जायत । अग्निमाद्या सिद्धी-चप्राप्नोति ।

‘थावज्जीव स्तोत्र त्रिसंध्य य पठन्नर ।
 राघामाधवयापादपदमेभक्तिभवेदिह ॥
 सर्वेषा यन्तार्थाना वरणविधिनोऽपि,
 प्रादग्निष्येन भूमेदच्च कृत्स्नाया एव सप्तधा ॥
 तत्त्वं स्तोत्र पाठस्य बलानर्हन्निपोदशीम ।
 स्तोत्रस्यास्य प्रभावेण, जीव-मुक्तो भवेन्नर ॥

१६७—राधास्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते ४।६२।६४ ६३ । श्लोका ३० ।

कृष्णसंशमात्मायामतनोद्वन रदती रवतवदना गीक मूर्च्छिताराधा
 स्तुता । स्तोत्रस्यास्य पाठेन सुखभागपूर्वक हरिलावप्राप्ति । तस्मै बन्धुविच्छेद,
 रोगशोफादय न भवन्ति । तथा च—

इदमुद्धवक्त स्तोत्र य पठन भक्तिपूर्वकम् ।
 इहलोके सुखं भुक्त्वा यात्यते हरिमन्दिरम् ॥

१७५—लक्ष्मीस्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते २।३६।४२ ८० यावत् श्लोका २६ ब्रह्मणा प्रदत्तेनानेन
 स्तोत्रेणैव स्तलायनलक्ष्मीं वृज्ज । त्रिसं यमस्य पाठेन कुबेरतुल्यराज राजेश्वरो
 नरोभवति ।

इदं स्तोत्रं महापुण्यं त्रिसंध्य य पठेन्नर
 कुबेरतुल्यं समं व द्राजराजेश्वरो महान् ॥१॥
 सिद्धिस्तोत्रं यदि पठ मासमकं च सयत्न ।
 महासुखी च राजेन्द्र, भविष्यति न संशय ॥२॥

आदावत्रानुष्टुप्छन्दोभिः धनुष्यतनामभिः नमोऽनं स्तोत्र एकं
 लक्ष्मीविविधाधारभेदात् विभिन्ननाम भजत । गृहदेवता अदिति स्वाहा
 स्वधा, वसुधरादि अनया विना त्रयस्त्रयं भक्तवत् भवति ।

१७६—लक्ष्मीस्तोत्रकवचम्

ब्रह्मवर्ते ३ २२।१ ३८ यावत् श्लोका ३६ गौतमशापात् त्रिश्रो
 कमिदं मधुगूढं प्राह । कवचेन सरलयागिरा अनुष्टुप्छन्दसा साहाय्यकचन
 पुरस्मर य त्रिविनयोगायसाकरयासादिकम् । षोडशाक्षरोमन्त्र । ‘ओ ह्री
 श्रीं वली नमो महालक्ष्म्य स्वाहेति । भगवती लक्ष्मी श्वेतचम्पकवर्णांशशतचन्द्र
 समप्रभा वह्निगुह्यागुहाधाना, रत्नभूषणाभूषिता ईषद्व्यस्यप्रसन्ना सा

मालनीमाल्यशामिता क्वरी मारविभ्रती साकारा निराकारा च । महा
लम्बीदम ।

इद स्तोत्र महापुराय, पूजाकालच य पठेत ।
महानग्नी गहतस्य, न जहाति कदाचन ॥१॥
इत्येव कथित ब्रह्म पपायाश्च गुमावहम् ।
सुखद मोक्षदसारम् गुमदसम्पद पदम् ॥२॥

२००—शिवकृत पावतीस्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते ४।३७।४१ ४६ यावत् श्लोका ६ अत्रापराधक्षमापनमिष्टम् ।
सरला सप्रसादा सरम सानुप्राप्त माया स्तोत्रस्याम्यगठेन विपद्ग्रस्तो विपद्भ्यो
मुच्यते मित्रभेद दूरगच्छेन । परितुष्टा पावती च तन्मह नक्त्यजेत ।
इत्येव पावतीस्नान शङ्करेण कृतपुरा ।
य पठेत विपदाग्रस्त स भयादेव मुच्यते ॥१॥
मित्रभेदो भवेददूर, तत्संप्रीतिमवेत्पुरा ।
पावती परितुष्टा च न त्यजेत्तत्समास्वरम् ॥२॥

२०७—निबद्धत प्रवृत्तिस्तोत्रम्

ब्रह्मवर्ते ४।६०।७४ १०८ यावत् श्लोका ३४ । भगवता नारामणोन
प्रतिबोधित शिव स्वीय शापपनादाय प्रकृति तुष्टाव । अत्र प्रकृति ब्राह्मी,
भद्रा भद्रपदा, दुर्गा निद्रा तन्द्रा क्षमा, थद्धा सुष्टि पुष्टि, सज्जा मघा
वेदस्वरूपा, वददायिनी महामाया विष्णुरूपा च कथिता । धर्माधिकाम
मोक्षदम् ।

‘इद शिवकृत स्तोत्र, प्रकृत्या य पठेन्नर
न भवेत्कामिनीभेद तस्यजर्मनिजमनि ॥१॥

२४०—श्रीस्तोत्रम्

अग्निपुराण २३७।२ १६ यावत् श्लोका १८ स्तोत्रकर्तृन् , अत्रानुष्टुप्
छन्द सन्नामाया यथार्थबोध सुकर धीमूतस्य स्फुट प्रभाव । स्तोत्रस्यास्य
प्रभावण लक्ष्मी सुस्थिरा । भुक्तिमुक्त्यान्वयश्च कर्तृते स्थिता ।
राजसहस्रीस्थिरवाय यथेन्द्रण पुराणिय ।
स्तुति कृता तथा राजा जयाथ जपमाचरेत् ॥

२४६—सरस्वतीकवचम्

ब्रह्मवर्ते २।४।६१ ६१ यावत् श्लोका ३१ ब्रह्मा प्रवक्ता भृगु श्रोता,

स्तोत्रस्यास्य पाठनं पञ्चनमजपनं च नरं बृहस्पतिसमोभवति । सर्वजेतुं च शक्नोति । आदौ कवचस्यास्यतिहाम प्रभावं कथितं अग्ररक्षापरो मन्त्रः प्रोक्तः, विश्वत्रिजयकवचमिति नामांतरम् । तथा च—

पञ्चलक्षजपनं सिद्धं तु कवचं भवन् ।

यदि स्यात् सिद्धकवचं, बृहस्पतिः समोभवत् ॥१॥

इति तं कथितं विप्रः सर्वमन्त्रोपविग्रहम् ।

इदं विश्वं जपतां कवचं तद्वत्पुण्यम् ॥२॥

६—उमासहस्रम्

वसिष्ठजपनपनिमुनिप्रगीतमिदं १००० इत्यादि प्रथममुद्रणम् १६४३ सवत्सरे द्वितीयं च १६६२ भरवि द्वायमं मुद्रणालय पाण्डिचेरीतोमुद्रितम् । अस्यविशिष्टमध्ययनं पृथक् ग्रन्थप्रणयनसाध्यम् । कात्यायनकवचं तत्कारं रसच्छन्दसायिस्तशोविवेचनतन्त्रं समाच्यते त्रिजिह्विन्दुशनं च सप्तमाध्यायं रचयितुं जीवनादिविषयकं कृतम् वक्तव्यम् । महदिदं स्तौत्रं कात्यायन उमादेवी माधित्यं रचितम् । सत्यं त्रिशातकानि । प्रतिशतकं च शतवारं स्तवकाः । प्रतिस्तवकं च पञ्चविंशतिं श्लोकानाम् । एकं स्तवकं एकवर्त्तनिबद्धम् । सगं प्रकारश्चेत्यं सर्वैश्वर्या परमाद्यस्वरूपं ब्रह्मनाम त्रिकद्वयतायां स्वरूपाणि दत्तानुग्रहोपायं देया प्रसादयोगानुभूतम् दण्डमहाविद्यानां तत्त्वम् तामामुपासनाविधिफलानि श्रौतानि पद्यविद्यादयं तथा च—

दर्शितं रमणस्यर्षे यद्विद्वान्मिताक्षरम् ।

यावच्चरितपात्राणां विज्ञातमुपदेशतः ॥१॥

तन्त्रेभ्योऽवगतं यावत् प्राचामाचारशास्त्रिणाम् ।

यावत् परमपुराणेषु कुतुहोष्ठीषु च श्रुतम् ॥१॥

विन्ति विविधभावनितिहासविलासनात् ।

यावत्प्रायश्चित्तनाम्ना दृष्टं तपसा विपुलतपः ॥२॥

अधिकृत्यमहामायां मयनां नामधीश्वरीम् ।

अनस्तोत्रप्रसंगेषु समस्तं तत्प्रशंसितम् ॥३॥

अयं रसोज्ज्वलः, साहित्यसौन्दर्यः आजः प्रासादमाधुर्ययुक्तः शतशः समस्ततश्च व्याप्तः बहुषु स्थानेषु प्रवहन् काव्यरसं रसिकानां प्लावयन् विलसति । तन्दि मह्यम् अभिनव मननीयम् निदग्धं स्तोत्रसाहित्यस्य अमूल्यपत्रं विविदिषूणां अनन्तपत्रं सहस्रानां साधूनां हृत्पत्रं यावज्जयत मुनिबहवः वा यमिदं स्तवकेषु ब्रह्मतानि चेत्यम्—

प्रथमस्तोत्रं आया द्वितीयं पञ्चचामरं तृतीयं तनुमया चतुर्थं गीतिः पञ्चमं उपजातिः, षष्ठं मन्त्राद्याः, सप्तमं वसन्ततिलकाः, अष्टमेऽनुष्टुप् नवमेऽध्यायः,

दशमे ललिता, एकादशे आर्या, द्वादशे रथोद्धता त्रयोदशे त्रिष्टुप चतुदशे उपगीति पञ्चदशे स्वागता, षोडशे कुमारललिता, सप्तदशे चम्पकमाला अष्टादशे प्रहर्षिणी, एकोनविंशतितमे प्रमाणिका, विंशतितमे मणिवध एकविंशतितमेऽनुष्टुप द्वाविंशतितमे त्रियोगिनी त्र्याविंशतितमे नर मनारमा, चतुर्विंशतितमे सुप्रतिष्ठा, पञ्चविंशतितमे इन्द्रवज्रा षड्विंशतितमे दोधनम् सप्तविंशतितमे शिखरिणी अष्टाविंशतितमे वसन्ततिलका, एकोनत्रिंशे मदलेखा, त्रिंशतितमे प्रमाणिका एकत्रिंशतितमे उपजाति द्वात्रिंशतितमे आर्यागीति, त्रयस्त्रिंशतितमे वशस्थम्, चतुस्त्रिंशतितमे हरिणी पञ्चत्रिंशतितमे इन्दुवदना षट्त्रिंशतितमे अनिशकवरी, सप्तत्रिंशतितमेऽनुष्टुप अष्टत्रिंशतितमे पादाकुलकम् एकोनचत्वारिंशतितमे इन्द्रवज्रा, अन्तिमे च पादाकुलकमिति ।

वरायविषयाश्चेत्थम् त्रयस्र —

व्योमस्वरूपोमा, सगवणनम सशरीरिण्या भगवत्या साधनम् आध्यात्मिका विभूतयः, परिणयः, महाभाष्यता व्योमरूपायामानकाया विभूतयः चरित्र त्रयम् मन्दहासः, वेगादिपादात्तवर्णनम् पादादिकेशात्तवर्णनम् शृंगार कटाक्ष काली गौरीकुण्डलिनी, आध्यात्म वनवम् मदकरी गति रूपविशेष कुण्डलिनीस मुल्लासश्च धूमिलीला रूपम् सवसारमयी अधनारीश्वर हरकुटुम्बकम् प्रकीर्ण काम गायत्रीगर्भितम् प्रकीर्णकम् क्षेत्रमाला अपीतकुचाभ्या प्रचण्डवण्डी रेणुका-दिवा नवविधभजनम् मानसपूजा, नामवचनम् भक्तियोग अपण प्रायता, प्रकीर्णकम् तत्त्वविचार द्वाभ्यो महाविद्या व्योमशरीरा दधनीतम् ।

१८१—लक्ष्मीसहस्रम्

आत्रेयगात्रस्यालङ्कारनीतिशास्त्रविदुष श्रीनिवासाक्षरिण नपत्रा रामचन्द्रचरणादङ्गरसिनेन रघुनाथदासपुत्रेण रामानुजायमतानुयायिन वैकुण्ठाचार्यादिपुण्य श्रीमता वैकुण्ठाचार्येण रचितम् । अनिर्वच्यव्याघ्रिसमापनतया बहुतरुनिर्वेदमुपजग्मुषा तत्परिहाराय निगुणस्यापि परमात्मन परमेश्वर्य सम्पादकम् उच्चावच्चप्रपञ्चोपादान विषयकम् श्रीरामादव्याख्यम् दधतमवास्य कुण्डलकुण्डलनिवतकतया लक्ष्मीस्तान्निसहस्रकमरचयत । अत्र इत्याद्याना मह्यम् स्तवकाना च पञ्चविंशति स्तवकाश्च—

धारम्भ कणस्थल भजनशृंगारमन्यौपायनभ्रमालाविभासना इष्य प्रपल्लसौन्दर्येश्वरी सवयमकवित्रयमवपरिसरप्राप्ततावतारविभ्रसवीणनिर्वे-
पताभ्या ।

अत्रगौडीया धर्माच्च रीति धारमटीवृत्ति विविधयमवपकोत्प्रेगादनेप परिसर्या विभावना भाष्यलिङ्गात्तनिरोपाभासादीनामलङ्कारणा प्रयागोत्तवारे विनोपण्णारचिबानय कवि । छन्दो गौडूलवित्रीदिनमन्त्रात्तावमन्तिलका

शिखरिणीहरिणी भालिनीना विनेपत प्रयागा जात । विशिष्टाद्धैतमतानुयायी
परमविद्वान वाचाविचक्षण कवि । तथा च—

गम्या दाग्मुणानुगासनचणाल्लोमयवाहाम्,
सोदयस्तु कलानिधिस्तवरममूनुद्ववाणिपति ।
तस्यास्त पुरत स्तव मितमति प्रोज्जम्मित आवयन
गुञ्जाविश्रयिण श्रयामि पदवी माणिक्यपुञ्जापण ॥१॥

(ग) शिवस्तोत्रेषु कपाञ्चिदत्र विवचनम् प्रत्यक्षपुनः सम्पाम
सम्भवात् अथवाहाय्यत्वाच्च । (५६ ५७ ५८ ६८ ११५ १४०
संख्याकानाम् ।

५६ ५७—मुनिवृत्तशिवस्तोत्रम्

लिङ्गपुराणे ३२।१ १६ यावत् श्लोका १६ स्तोत्रकर्तारोमुनय गाणपत्य
कारकम्—

य पठेच्छणुयाद्वापि युष्माभि कीर्तितस्तवम् ।
आवयद्वाङ्मिजा वप्र गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥१॥

चतुर्थ्यतर्कतिपयनामभि स्तवनम् कानिचिदप्रसिद्धायपि नामानि यथा
कटकट भगवाच्छिव सबभूतानात्मा ।

६४—द्वस्तोत्रम्

द्वीमागवते १०।४।३ १२ यावत् श्लोका ६, विष्णुपीठिता देवा
ब्रह्माण पुरस्कृत्य भगवत् गकर तुष्टुव अनुष्टुप छ दोऽनुप्रासोपेतम् । स्तोत्र
स्यास्य पाठेन सत्रमनारयासिद्धि । तथा च—

जयदेवगणाध्यक्ष । उमासालितपंकज ।
अष्टसिद्धिविभूतीना दात्रे भक्तजायत ॥१॥

६८—लिङ्गोभदवस्तव

वायुपुराणे ५।१३० ६८ यावत् श्लोका २८ । स्तोत्रकर्ताब्रह्मा । फल
चास्य सबकामप्राप्ति पापनिवर्त्तिश्च तथा च—

इम स्तव पठ्यस्तु ईश्वरस्यमहात्मन ।
कामास्तु तस्मै सदान पापेभ्यस्तु विमुच्यते ॥१॥

भगवान् शिवोऽनायक्तोऽपि निर्विकार यत्नादि रुप समेषा महत्त्वानां
विषयोऽयमव लोकाभ्युत्पत्तिमालयति च । पिनाकपाणि शायकचक्रधारी
हिरण्यवासश्चायम् ।

नमोऽस्तु रूद्र पिनाङ्ग पाणय, नमोऽस्तु तं शायकचन्द्रधारिणे
नमोऽस्तु तेमस्मविभूषिताय, नमोऽस्तुत कामगरीरनागिन ॥

११३—शिवस्तोत्रम्

सौरपुराणे ३४।५२-६८ । यावत् श्लोका १७ । स्तोत्रकर्ता विष्णु फल
चास्य सबकामोपलब्धि, ।

य इमं प्रातस्तथाय, शुचिभूत्वा पठेन्नर ।

शृणुयाद्वा स्तवपुष्पं सवान्वाप्मानवाप्नुयात् ॥१॥

अनुष्टुप छ दोषद्वय सरल सानुप्रासम् ।

नमः सर्वात्मनस्तुभ्य शक्रादातिहारिणे ।

रुद्राय नोलकण्ठाय बहुद्राय चेतसे ॥१॥

१४०—हनुमतकवचम्

आनन्द रामायणे ८।१३।१ ४० यावत् श्लोका ४० रामदासी विष्णुदास-
मकथयदित् पूव शिष पावतीमकथयत् मध्यरात्रेजलेस्थित्वा कवचस्यास्य पाठेन
नर सर्वान् रिपून् जेतु समर्थोभवति सप्तरात्रपाठमात्रेण क्षयापस्मार कुप्टादि
तापनचविनाशनम् जायते । तथा च—

त्रिकालमेककाल वा पठेन्मामत्रय नर ।

सर्वान् रिपून् क्षणं जित्वा सपुमान् त्रियमाप्नुयात् ॥१॥

अतः तान्त्रिकरीत्या प्रथमं विनियोगाय यासकरयासादिकम् ततो-
ध्यानम् । अत्ररुद्ररूपस्य हनुमत स्वरूपवर्णनम् । तथा च—

उद्यमातण्डकोटिप्रकटवर्चियुग्मं चाह श्रीरासनस्थम्

मौञ्जीयनोपवीताभरणरघुशिशुं क्षोभितं कृण्डलाकम् ।

भक्तानामिष्टदं तं प्रणतमुनित्रयं वदनादप्रमोदम्

ध्यायद्देवविधेयं प्लवगकुलपतिं गोप्पदीभूतबाधिम ॥१॥

१४२ हनुमाकवचम्

नारदपुराणे ७८ । १ ५२ । श्लोका ५२ । सनत्कुमारो वक्ता नारद
श्रोता । आदावत्र सनत्कुमारस्य रामान्ति के गमनम् रामादेव च रावणवधकथा
श्रवणानन्तरं हनुमत्कवचप्राप्तिवचनम् ततोदिग्धमणं ततोऽग्नरश्मावर्णनपुरस्सर
भूतान्निग्रयनिवर्तिप्राथनात्रहनुमान ब्रह्मविष्णुशिवरूपं वक्ष्यति एव चास्य
असाध्यसाधनम् यस्मै वस्मै न दातव्यम् । तथा च—

इत्येतत्त्वयिन् विप्रं माग्ते कवचं निवम् ।

यस्मै वस्मै न दातव्यं रक्षणीयं प्रयत्नतः ॥१॥

स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णु साक्षाद्देवामहं नर ।

सूयमण्डलगं श्रीं पानु कालययसि माम् ॥२॥

(घ) न बबल सवलनग्र थपु अपितु तत्रागमपुराणादिषु सवत्रान्यदवा-
पेक्षयाविष्णो स्तात्र सख्या महती । सामायस्तात्रे चापि बबल स्तात्र चतुष्ट
यस्यवात्र चर्चा विस्तरमिष्या

७५ नारायणीयम्

मत्पत्नूर निवासि नारायणभट्टपादै प्रणातमिदं शिष्टार्थाभिधानं तारा
मणनप्रणीतम् नागयणमधिकृत्य तत्रैव निवपुरस्य भग्नोऽयप्रवाणत
प्रकाशितम् दत्तोवाश्च १०३४ दशकानि मन्त्रिणिति ।

वातरोगान्नाम्न क्विस्तोत्रमिदमरचयत । अग्न्यन्ताग्रस्य रोगापहारित्व
प्रसिद्धम् । धाद्युरारोग्यद च—

दशकानाम् धरायविषयानुमारिणाम् । तथा न महिमावणन रूपवणनम्
भवनस्वरूपाष्टागयोगविराटजगदात्मत्वहिरण्यगर्भोत्पत्ति प्रलयसष्टि
जगत्सष्टि सष्टिभेदा हिरण्यवर्णिपारपत्ति धाराहावतरणम् हिरण्याक्ष युद्ध
क्षपिलोपायान नरनारायणावनार ध्रुवस्य प्रचेतस त्र्यम्भादीना कथा जम्बवादि
द्विपुभगवदुपासनाजामिलापारयानचित्ररङ्गपाश्याम प्रह्लादचरितनरसिंहाद्यवतार
चरित कण्ठचरितादीनाकथा ।

पाठकमन पुण्डरीकेषु प्राप्तातिवारणनिरणवेतिमिव प्रकाशयती रीति
गुणालकाराचिन्तातुरी जनयती भ्रमरगुणगण जनान मन्त्रिभावुकान् कुर्वती
चातितराराचतस्या कथा । तथा च—

सूयं स्पर्धिमिश्रितमुवतिलकप्रोत्सासिकालान्तरम्

काश्याकुलनत्रमाद्रहमिताल्लास मुनासापुटम् ।

गण्डाद्यमकरामकुण्डलयुग कण्ठज्वलत्तोस्तुभम्

तद्रूप वनमात्यहारपटल श्रीवत्सदीप भजे ॥१॥

७६ नपकृतविष्णुस्तोत्रम्

लिङ्गपुराणे ३६।४ १६ यावत् श्लाका १२ स्तोत्रं क्षुपनामा नप
दध्यञ्चमृषिसतम् जेत कृत्वान सरला भाषा अनुष्टुप्छन्द भगवाविष्णु धादिर
नादिश्च प्रकृति पुरपरूप विश्वेश परमात्मा परधामजगन्नाथ सकृपणप्रशुम्ना
निन्द्यादयोऽस्यैव नामात्तराणि ।

सकृपण महामाग प्रद्यम्नपुरुषोत्तम ।

अनिरुद्ध महाविष्णो सदाविष्णानमोऽस्तुते ॥

अस्यनाभेरुद्ध भूरादय सप्तलोका अघश्च सप्तपाताला द्यौर्भूधा सूय-

च द्वादशोऽंशाः । स्तोत्रस्यास्य पाठेन सर्वपापानि क्षयं यान्ति ।

इदं तु विष्णुस्तोत्रं, सर्वपापप्रणाशनम् ।

यं पठेच्छृणुयाद्वापि क्षुपणपरिवीक्षितम् ॥१॥

श्रावयद्वाद्भिजांभक्त्या, विष्णुलोकसंगच्छति ।

८५ पापप्रशमनस्तोत्रम्

वा० पुराण ८७।१ ४६ यावत् इहोका ८६ स्तोत्रकर्तापुलस्त्य वामन
प्रादुर्भावि प्रकरण । भगवान् विष्णुः सर्वान् भूतान् भावयति । सरले सप्रसादे
ऽश्रानुष्टुप समलक्ते नमोऽन्तर्चतुष्टयं नमः विष्णोर्नामानुकीर्तनम् ।

जयध्वजनमस्तुभ्य धमध्वज नमोऽस्तुते ।

तालध्वज नमस्तस्तु गरुडध्वज नमस्तुते ॥

१०० स्तवमणिमाला

प्राचाय रामचन्द्रदीक्षित कृत स्तोत्रं यस्य मुञ्चयरूपं सम्पादितश्च
प० सुब्रह्मण्यगोस्त्रिणा रचयिता, ऋग्वेदीय कालश्च १६६३ स्तोत्राब्दम् । भय
महाविद्वान् तथा च—

सर्धं साधु कविप्रवर्धजलधिष्वन्तश्चिरं मञ्जताम्

क्षान्तार्धमणिभिः पतञ्जलिबन्ध क्षाणोपलतर्जित ।

यत्नेन प्रयिता मया सुमतिभिः, सर्वोऽपि कौतूहलादा

चायं स्तवराजमुपणमिदं पश्यन्तु हृष्यन्तु च ॥१॥

अत्र निम्नलिखिताः स्तवाः सन्ति रामकणरसायनस्तव, वणमालास्तव,
रामप्रसादस्तव, विश्वगमस्तव, रामचित्रस्तव, रामाष्टप्रासस्तव, रामचाप
स्तव, रामगुणीरस्तव, रामायणसंग्रहस्तोत्रम् चेति । रामकणरसायनस्तवस्तु
श्रीलालुक्कवः कृष्णचरितामृतस्य प्रतिन्याया रचितं यद्यप्यनकृष्णचरितामृतव
त्त्वापसौन्दर्यभरा न विद्यते तथापि न्याकरण साहित्यया समन्वय समकलोक्यते ।

मौलीनिघेहिमुकुट, त्यजवहिवहम्

धाण गहाणधनुषा सहमुञ्चवेणुम् ।

शापाभृगविह्वल, सत्यजगोपबालान्

रामा यदुद्धृत्तं भव त्वमथाश्रय त्वाम् ।

अत्र चत्वारः निस्पन्दास्तत्र पर्याय निस्पन्दश्चतुर्थः किन्त्वत्र त्रिषु निस्पन्दे
ष्वेव स्तवाः । अत्र सत्तलनं सर्वोत्तमं रामचरितस्तव । यमकप्रपञ्चप्रपञ्चित्वा
रचना ।

(४) सूयस्य सर्वाः स्तोत्राणि सामान्यस्तोत्रपुस्तिलिखितानि तत्र कानि
विदत्र विविच्यते । ४ ८ १, १८ १, २१ ।

४ सूर्यकवचम्

इति १८ कवचमिदं ब्रह्मयामलतः प्रनाशितम् भगवता सूर्येणोपदिष्टम्
माया पौराणिकी सरला सप्रवाहा मुमवद्या आदौफलकयनम् ततोऽगरक्षादिवम्
प्रोक्तम् । अष्टाक्षरो मन्त्रः । आधुनि ह्ये सूर्याय नमः इत्युक्त्योपदेशः । मूलपत्रे
लिखित्वा गणनेन रवौ सक्रातिर्नादेनऽथवा नरः सूर्यप्रियोभवति ।

इदं कवचमप्त्वा सूर्यमन्त्रं जपादिकं निरूपयन् । तथा च—

यज्जात्वा मन्त्रवित्कर्म्यकं पुनः प्राप्नोति निश्चितम्

यदधत्वा च महादेवो गणानामधियोऽभवत् ।

अप्त्वा कवचं दिव्यं याजपसूयमुत्तमम्,

सिद्धिर्न जायत तस्य कल्पकोटिं शतैरपि ॥१॥

५ सूर्यशतकम्

कोदण्डरामायकतमिदमत्र दत्त्वा वाक्च १०७ स्तोत्राणवे ५६६ पृष्ठे धृतम् ।
अतीव ललितमिदं ब्रह्मजपे ब्रह्मजपे बद्धम् । सप्रसादं सरलं सुबोधम् भगवतः सूर्यस्य
महिम्नप्रतिपादनं परमं । सानुप्रासम् ।

धिया समतः श्रितपारिजातम्, वियत्प्रदीपं विभूतं प्रभावम् ।

नयप्रचारं नगराजधीरम् दयासमुद्रं तपनं नमामि ॥१॥

शब्दध्वनयं शुभम् समध्वनिध्वनयं, रणनं सगीतमयत्वं चातीव मनोहारि,
कर्णालिहादकारि यच्छ्रुत्वा विरसोऽपि सरसो जग्यते ।

मित्रं पवित्रं नलिनीकलत्रम् हिरण्यमानं हिमबीतिहोत्रम् ।

समोलतादात्रममत्यचनम् । विशालनेत्रं रविमाथयेऽहम् ॥१॥

अत्र नात्र शब्दा सोदर्या इवाकस्मान्नोहरन्ति कमप्यमदमानं च
कणकुहरे व्याप्नोति । स्तोत्रेऽत्रमनु सूर्यवशीयमाह—

यस्यात्मजो धर्मविदा वरिष्ठः, वर्णाधमाचारविधानकर्ता ।

नपालवशादिमन्त्रीभूतो मनुस्तमम्माजहितं नमाम् ।

प्रातमध्यदिनास्तमयपुं सूर्यनमस्कारणं विभिन्ननामभियथोचितमाह ।

नमः प्रसातं विधिरूपकाय, मध्याह्ने माधवरूपकाय ।

दिनावसाने हरिरूपकाय निशासु सर्वासुचिदात्मकाय ॥

भगवाः सूर्य सर्वे स्वसम्प्रदायविदिभिरुपायैः

यं योगिनः सास्यं विदश्च पाञ्च

रात्रता पाशुपतागमना ।

वेदान्तविद्या निरता भजन्त

प्रयाति मुक्तिं तपनं यजेऽहम् ॥१॥

फलं चास्य पुत्रकलत्रप्राप्तिस्तथा च ।

कोण्डरामाय वृता स्तुति य,
पठन्ति शृण्वन्ति च मत्कियुक्ता ॥
तेषां श्रिय पुत्रवत्सलसौख्यम्,
स्वयञ्च मोक्षञ्च दिननाथ दहि ॥२॥

१३ सूयस्तोत्रम्

वामुदेवमरस्त्रनीरचिञ्च बहत्स्नोत्ररत्नाकरे घतम् काशीसस्वरण
इलोकाश्चान् ७ । सरण भावगभीर ध्वनिमयम् सानुप्राप्तम् अनुष्टुप् छन्दोबद्धम् ।
मगवान् सूय एव जगत् कालस्य दिगश्च कायकारणम् । प्राणादीना स्थितिर
नया विना न सम्भाव्या । जगन्नाथमननैव प्रणश्यति । ब्रह्मादयो देवा अस्मादेव ।
सूर्योपस्थानमन्त्राण प्रभावाऽत्र परिलक्ष्यते ।

अनश्चद्रो न भिनोऽस्मात्, स सूय सक्तात्मक ।
य विना जगन्नाथ्य हि स देव केन पूज्यते ॥१॥

१४ सूर्याष्टकम्

बहत्स्नोत्र रत्नाकर वाम्ब मस्वरण २०८ पृष्ठे घतम् इलोकाश्चान् ११ ।
सम्बपुराणीयमिदमिति प्रतीयते । स्तोत्रकृता साम्ब अत्र रवर्दिने स्त्रीतल
मधुमाससादीनि परित्याज्यानीति कथितम् । ग्रहपीडाविनाशकम् व्याधिनाशक
ञ्चेति । तथा च—

सूर्याष्टकं पठेन्निय ग्रहपीडा प्रणानागतम् ।
अपुत्रा लभते पुत्र, दरिद्रो घनवान्भवेत् ॥१॥
भामिष मधुपानञ्च न करोति रवर्दिन
न व्याधिनाशश्चरिद्रम सूर्यलाङ्ग मगच्छति ॥२॥

१५ सूर्याष्टकम्

पण्डितरघुनाथ गमरचितमिन्मन्त्रालाका १० । १६१६ सवत्सरे
लिखितम् । अस्थ पठनेन घमाथ काममोक्षाख्यचतुर्वगप्राप्ति सुकरा । रचनया
प्रतीयते यद्रचयिता मन्त्रान् व्याकरण । भामसशान्तिमादायाप्यनेव इलाका
तत्प्रभावाश्चवर्णिन । तथा च—

वयात्पञ्चम्वयौज्यति त्निमामन्द गमन
तथा यद्विराग्री प्रकटयति वीटाज्जव गति ।
तुने मरे यानो रचयति समान दिननिशम्
तमहं नमामि श्रो मूय निमिर हरण शातारणम् ॥१॥

न देद्वक् गितावन्, मागमागे गुभे दन,
सूर्याष्टवमिद प्रोक्त, दशम्या रविवासर ॥२॥

२१ सूर्यास्तोत्रम्

याजुषत्वयरचितमित्मथ इतोकादच १२ वागी सस्वरण बहस्तोत्र
रत्नावरे धृतम् । आर्याछन्दायदम् । फल चास्य स्नात्रयत्तु गृह पद्या न मुञ्चति ।

आर्या सप्त सदा यस्तु सप्तम्या सप्तधा जपन ।

तस्य गृह च दह च पद्या सत्या न मुञ्चति ॥१॥

निधिरप दरिद्राणा रोगिणा परमोपधम् ।

सिद्धि सकलकार्याणा, माधय सस्मृता रव ॥२॥

सङ्ग्रन्थावलि

१ ब्रह्मवाङ्मये

- १ प्रथमब्रह्म, विश्वेश्वरानन्द ब्रह्म शाधसंस्थानम् हाथियारपुरम्,
२०१८ तथा सङ्कृत संस्थान बरेली, १९६२ ।
- २ अष्टाविंशत्युपनिषद् श्री द्वारिकाप्रसाद शास्त्रिसम्पादिता, प्रथम
संस्करणे, प्राच्य भारतीय प्रकाशनम्, वाराणसी, १९६५
- ३ अथर्वसायनबृहस्पतिब्रह्मसूत्रम्, श्रीस्वामिरत्नोदयसम्पादितम् एडियार
मद्रास १९४४ शकादे ।
- ४ ईशादि नवोपनिषद्, गीताप्रस गोरखपुरम्, चतुर्थ संस्करणम्
२०१९ व्याख्याकार हरिदास गोयन्दका ।
- ५ ईशोपनिषद्, पूर्वलिखिताया ।
- ६ उपनिषदा समुच्चय आनन्दानन्दम् पूनात १९२१ ई० ।
- ७ ऋग्वेद-संहिता (प्रथम खण्ड) प० रामगोविन्द त्रिवेदि व्याख्यायुता,
ब्रह्म पुस्तकमाला वृष्णगज सुलतानपुर भागलपुर १९२१ ई० ।
- ८ ऋग्वेद संहिता, द्वितीय खण्डात्मिका श्री राम गोविन्द त्रिवेदि व्याख्या
युता ब्रह्ममाला वृष्णगज सुलतानपुरत भागलपुर १९६२ वि० ।
- ९ ऐतरेयोपनिषद् अष्टाविंशत्युपनिषत् ।
- १० कठोपनिषद् पूर्वोक्तोपनिषत् ।
- ११ कात्यायनबृहस्पतिब्रह्मसूत्रम् दयानन्द विद्यालय लाहौरत बिलिम्बम् सम्पा
दितम् १९८१ वि० स० ।
- १२ काण्वसंहिता, श्रीपाददामोदर सातवल्कर सम्पादिता, स्वाध्यायमण्डल
सूरत पारोडी, १९९७
- १३ काट्यगृह्य-सूत्रम् विश्वेश्वरानन्द ब्रह्म शाध संस्थानत होशियार
पुरे १९८१ वि० स० ।
- १४ कात्यायन संहिता श्री अ० चिन्मस्वामि सम्पादिता सरलाविवलियुता
अच्युतप्रसन्नमाला काशीत । १९८७ स० ।
- १५ कौण्डिन्यायन कालोनास्ति ।
- १६ गणेशविष्णुशिवोपनिषद् गुजरलिप्याम् श्री पाददामोदर सातवल्कर
सम्पादिता स्वाध्याय मण्डल पारोडी सूरत ।

- १७ गोपयत्राह्मणम् दि० वि० विद्यालय, पुस्तकालये ।
- १८ गायलात्तरतापियुपद उपनिषदासमुच्चयपूर्वनिदिष्टे ।
- १९ गामिलगह्यसूत्रम्, श्री चिन्तामणि भट्टाचार्य सम्पादिता कालिकात, १८३६ ई० ।
- २० छान्दोग्योपनिषद श्री हरिनारायण भाष्ट सम्पादिता, भानुदाश्रम, पूना १८३७ शकाब्दे ।
- २१ ताण्डायनम् श्री अ० चिन्तामिसम्पादितम् जयकृष्णदास हरिदास प्रकाशितम् १९३६ ई० ।
- २२ ताण्डायनब्राह्मणम् श्री अ० चिन्तामिसम्पादितम् जयकृष्णदास हरिदास सम्पादितम् वाराणसीत १९३५ ई० ।
- २३ तत्तरीय ब्राह्मणम् श्री हरिनारायण भाष्टे सम्पादितम् भानुदाश्रम पूनात १८२० शकाब्दे ।
- २४ तत्तरीयसंहिता श्री हरिनारायण भाष्टे सम्पादिता, भानुदाश्रम पूनात १८२३ ।
- २५ त्रिपुरतापियुपनिषद श्री अ० महादेव सम्पादिता, अडियार पुस्तकालये १९२५ शकाब्दे । (शाक्तापनिषदि सकलिता) ।
- २६ देव्युपनिषद तनव ।
- २७ नसिहतापियुपनिषद ।
- २८ उपनिषदा समुच्चयेसगहीता । पारस्करगह्यसूत्र गमाविष्णु श्रीकृष्ण दास मुम्बई १९६४ गाके ।
- २९ बह्वचोपनिषद अष्टाविंशत्युपनिषदि सकलिता ।
- ३० बह्वारण्यकापनिषद गीताप्रस गोरक्षपुरत २०१२ वरगीय ।
- ३१ बह्वाराशर स्मृति वाराणसी ।
- ३२ बह्वदेवता श्री रामकुमारराय सम्पादिता श्री० स० सी० वाराणसी २०२० ।
- ३३ बोधायनगह्यसूत्रम् ।
- ३४ भावनोपनिषद शाक्तोपनिषदि सकलिता ।
- ३५ महानारायणीयोपनिषद श्री विमलानन्द सूरि सम्पादिता मद्रास, १९५७
- ३६ मन्त्रायणी संहिता श्रीपान् दायोदर सातवेल्कर सम्पादिता १९६८ स्वाध्याय मण्डल पारडी सूरत ।
- ३७ मुण्डकोपनिषद अष्टाविंशत्युपनिषदि, सकलिता प० ३० ।
- ३८ मय्युपनिषद उपनिषदके कल्याण गीता प्रेस गोरक्षपुरत प्रकाशिते सकलिता ।

- ३६ यजुर्वेद संहिता, श्रीपादसान्वेल्वर सम्पादिता १९८४ वि०, भारत मुद्रणालय स्वाध्याय मण्डल ग्रीष्म (सतारा) ।
- ४० याज्ञवल्क्यस्मृति, पंचमसस्वरणात्मिका, निणय सागर प्रेस बम्बई (१९४१) ।
- ४१ याज्ञवल्क्यस्मृतेराचार्याय, निली विश्वविद्यालय पुस्तकालय ७८३५८ । कालानास्ति ।
- ४२, साटयायनम् श्री मुकुन्दशास्त्रिसम्पादितम् वाराणसीत प्रकाशितम् १९८६ ।
- ४३ वाजसनेयसंहिता, यजुर्वेदे पूर्वलिखितम् ।
- ४४ शतपथ ब्राह्मणम् श्री डा० रघुवीर सम्पादितम् मोनीसाल बनारसीदास १९३९ ई० ।
- ४५ शाखायनश्रौतसूत्रम्, कानिकाता प्रकाशनम् १८९७ गक ।
- ४६ शास्त्रोपनिषद् श्री ध० महादेव शास्त्रि सम्पादिता, प्रडियार पुस्तकालय १९२५ ।
- ४७ श्वेताश्वतरोपनिषद् अष्टाविंशत्युपनिषदि संकलिता ।
- ४८ श्रीमूक्त, नवीनाह्निकसूत्रावल्या २०५ पृष्ठे श्री विद्याधर-गौडसंकलितायाम् श्री ठाकुरदास गुप्तप्रकाशिता कालोनास्ति काशीत प्रकाशितायाम् ।
- ४९ सर्वानुक्रमणी ।
- ५० सामवेदसंहिता श्रीपाद सातवेल्वर सम्पादिता स्वाध्याय मण्डल पारडी तृतीयावृत्ति २०१५ वि० स ।
- ५१ मूर्धोपनिषद् अप्रकाशिता उपनिषद् मद्रास १९३३ नवीनाह्निक-सूत्रावल्या धर्मोपनिषदके च ।

२ पुराणादिग्रन्था

- ५२ अग्निपुराणम् मनसुखराय मोरद्वारा प्रकाशितम् कलाइव रोड कलकत्ता २०१४ ।
- ५३ अध्यामरामायणम्, श्री नरात्तम् चन्वर्नी सम्पादितम् कालिकाता (१९३५) ।
- ५४ आनन्दरामायणम्, प० रामतेज पाण्डेय सम्पादितम् पण्डितपुस्तकालय, काशीत १९५८ शकादे ।
- ५५ कल्किपुराणम् ।
- ५६ क्रमपुराणम् श्री मनसुख राय मोरद्वारा सम्पादितम् ५ मलाइव रोड कलकत्ता, २०१८ सम्बत ।

- ५७ गरुडपुराणम् श्री रामतेज पाण्डय-सम्पादितम् पण्डित पुस्तकालय नागीत प्रकाशितम् (१९६३) ।
- ५८ गणेशपुराणम् अप्राप्यम् श्रीमगवत्तत्त्वे पुराणविमर्शे, बृहत्स्तोत्ररत्नावरा दिपुचास्य वेचनापाश्च सकलिता ।
- ५९ गणसहिता भगो विष्णुदास सम्पादितम् मुम्बईत । १९४२ वि० स० ।
- ६० देवीभागवतम् भागद्वयम् श्रीमनसुखराय मोर प्रकाशितम् ५ कलाइव रोड कलकत्ता २०१७ ।
- ६१ नारदपुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदास मुम्बईत प्रकाशितम् १८६२ वि० स० ।
- ६२ नीलमतपुराणम्, वाचस्पत्येनिदिष्टम् अथत्रचोपनिदिष्टम् दुलभम् ।
- ६३ नृसिंहपुराणम् दुलभमतस्तोत्रसंग्रहेऽस्याशा उपलभ्यन्ते ।
- ६४ पद्मपुराणम् पद्म खण्डात्मकम् मनसुखराय मोर कलाइव रोड, कालिकाता प्रकाशितम् प्रथमम् २०१३ । द्वितीयम् २०१४ तृतीयम् २०१५ चतुर्थम् २०१५ पञ्चमम् २०१५ ।
- ६५ ब्रह्मवतपुराणम् (कृष्ण खण्डम्), बेंकटेश्वर प्रेस, मुम्बईतामुद्रितम् १९६६ सम्ब० वि० ।
- ६६ ब्रह्मवतम् भा० १, श्री विनायक गणेश भाटे द्वारा सम्पादितम् भानुदाश्रम पूना १९३५ ई० ।
- ६७ ब्रह्ममहापुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदासप्रकाशितम् मुम्बईत १९६३, वि० स० ।
- ६८ ब्रह्माण्ड-पुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदाससम्पादितम् मुम्बईत १९६३ वि० स० ।
- ६९ भविष्यपुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदास द्वारा प्रकाशितम् मुम्बईत १९७९ स० वि० ।
- ७० भविष्योत्तरपुराणम्, बृहत्स्तोत्ररत्नाकरेनिदिष्टम् ।
- ७१ भागवतमहापुराणम् भूलमात्रम् । गीता प्रस गोरक्षपुरत प्रकाशितम् २०१८ ।
- ७२ भक्त्यपुराणम् श्रीमनसुखराय मोर द्वारा प्रकाशितम् ५ कलाइव रोड कलकत्ता २०११ वि० स० ।
- ७३ महामात्रम् गीता प्रस गोरक्षपुरत ।
- ७४ मावण्डयपुराणम्, श्री मनसुखराय मोर द्वारा प्रकाशितम् ५ कलाइव रोड कालिकाता २०१८ ।
- ७५ मुदगल-पुराणम् दुलभमतत बृहत्स्तोत्ररत्नावरयो पुराणविमर्शे भगवत्तत्त्वादिषु वेचनरोगोवा भस्याद्धता । स्तोत्राणि च सकलितानि हिन्दु

त्वे पुस्तके चाप्यस्यनिर्देशः ४०६ पृष्ठे ।

- ७६ रामायणम् श्री अचिन्तस्वामि सम्पादितम् वाराणसीत १९१८ तथा
गीता प्रस गोरक्षपुरत ।
- ७७ लिंगपुराणम्, वैवटेश्वर प्रेस मुम्बईतोमुद्रितम् १८६३ स० ।
- ७८ वामनपुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन बम्बई १८६० शकाब्दे ।
- ७९ वाराहपुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशितम् मुम्बईत १९/६
वि० स० ।
- ८० वायुपुराणम् मारवाडी पुस्तकालय दिल्ली कालो नास्ति प्र० स०
१२ २१। मुम्बईत प्रकाशितम् आनन्दाश्रम पूनात १८२७ ।
- ८१ त्रिण्णपुराणम् गीताप्रेम गोरक्षपुरत ।
- ८२ शिवपुराणम्, प० रामतज शास्त्रिसम्पादितम् पण्डित पुस्तकालय
काशीत प्रकाशितम् २०२० ।
- ८३ स्कन्दपुराणम् पट भागात्मकम् मनसुतराय मोर द्वारा प्रकाशितम्
५ कलाइव राड, कलकत्ता । १म भाग २०१६ द्विती २०१७ तृतीय
२०१८ चतुर्थ २०१८ पचमे २०१९ पचम (छ) २०१९ ।
- ८४ साम्बपुराणम् खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन प्रकाशितम् मुम्बईत ।
कालोनास्ति दि० वि० वि० पु० स० १८१२० ।
- ८५ सौरपुराणम् आनन्दाश्रम पूना १८११ शकाब्दे ।
- ८६ हरिवंश — नीलपण्डितटीकायुत पूनात प्रकाशितम् १९२६ ई० ।

३ व्याकरण साहित्य ग्रंथा

- ८७ अभिनव भारती, श्रीरामकृष्ण कवि सम्पादिता श्रीरियण्टल पुस्तकालय,
बडोदा १९५६ ।
- ८८ अभिमान गोकुलम् श्री जीवानन्द विद्यासागरकृतटीकापत्रम् कालि
कातात प्रकाशितम् १९१४ ।
- ८९ उज्ज्वलनीलमणि बम्बईत प्रकाशितम् १९३२ ।
- ९० उत्तमगमचरितम् मोतीलाल बनारसीदासप्रकाशितम् १९४० ।
- ९१ काव्य प्रकाश भागेश्वरीटीकापत्र चौखम्बा संस्कृतपुस्तकालय
वाराणसीत २००८ ।
- ९२ काव्यादश श्री वी० नारायण एय्यर सम्पादित यावलि प्रस मद्रास्त
१९६४ ।
- ९३ काव्यानुशासनम् श्रीवामनमकुलवर्णिसम्पादितम् २य संस्करणम्
बाम्बे १९६४ ।

- ६८ कुमारमम्भवम् पण्डित पुस्तकालय काशीतोमुद्रितम्, हिंदीटीकोपेतम् १९५८ ।
- ६५ नयधमहाकाव्यम् चौखम्बा स० पु० वाराणसी, २०१० ।
- ६६ वाक्य-यनीयम् ब्रह्मवाण्डम् चौखम्बा प्र० वाराणसी १९६१ ।
- ६७ भक्तिरसायनम् श्रीमुकुन्दशास्त्रिसम्पादितम् वाराणसीत प्रकाशितम् १०१८ ।
- ६८ मनोरमा चौखम्बा स० प्र० वाराणसी १९६१ ।
- ६९ पातजलिमहाभाष्यम् (नवाह्निकम्) श्री शिवदत्त शर्मा टीकोपेतम् निणय सागर प्रेस बम्बईत प्रकाशितम् १८३६ शके ।
- १०० मधूतम्, स्वर्गीय एम० आर० बेला टीकोपेतम् महेण्डला बिल्डिंग बम्बईतोमुद्रितम् बालानास्ति ।
- १०१ रसगगाधर श्री बदरीनाथ भाट्टतयाहयोपेत चौखम्बा स० प्र० वाराणसीत प्रकाशितम् १९५५ ।
- १०२ रघुवधमहाकाव्यम् बालिदासकृतम् सज्जीवयुपेतम् वाराणसीत प्रकाशितम् छमराज मुम्बईतद्व १९६९ ।
- १०३ विश्वमोक्षशीयम् महेण्डला बिल्डिंग बाम्बे १९५९ ।
- १०४ बदिशवाडमयस्यतिहास श्रीभागवददत्तलिखित १९८४ दिल्ली ।
- १०५ शक्रदिग्विजय वाराणसी चौखम्बा प्रकाशन ।
- १०६ गिणुपालवधम् सवर्णपयोपेतम् वाराणसीत प्रकाशितम् २०१२ ।
- १०७ साहित्यदण्ड राहमी सहित ची० स० सी० वाराणसीत प्रकाशितम् १९५५ २य संस्करणम् ।
- १०८ सिद्धांत कौमुदी बालमनोरमोपता मोतीलाल बनारसीदास १९६१, १९६४ १९६० ।

४ कोश ग्रन्था

- १०९ अमर काश श्री गुरुप्रसादशास्त्रिमिनिध्यात आनन्द सागर प्रेस गाय घाट वाराणसी १९५० ई० ।
- ११० निरुक्तम् छमराज श्रीवर्णनास बाम्बे दुर्गादासीय भाष्योपेतम् बालो भग्न ।
- १११ उपनिषद्वाक्यकोश प्रथम संस्करण ।
- ११२ बदिशवाड प्रथमोभाग प्रथम संस्करणम् श्री हसरामसग्रहीत एग्ला इण्डियन प्रेस चेम्बरलियन रोड लाहौर १९८२ ।
- ११३ बदिश इण्डेक्स हिंदी संस्करणम् ।

- ११४ शत्रुवल्गुचतुर्थभाग पञ्चमभाग राजा राधाकांतसम्पादित
१९६१ ।
- ११५ शत्रुवाचस्पत्यम् ३, ४, ५, ६ भाग तक वाचस्पति तारानाथ सकलितम्,
चौ० स० पु० वाराणसीन प्रकाशित १९६२ ।
- ११६ सस्कृतशब्दार्थकोश श्रीद्वारिकाप्रसाद चतुर्वेदी सम्पादित प्रयागत
प्रकाशित १९५७ ।
- ११७ सस्कृत इग्निकोश श्रीश्रीशिवराम श्राव्ये कृत १९६३ मोती
लाल बनारसीदास दिल्ली प्रकाशनम् ।
- ११८ हलामुद्रकोश सूचना विभागोत्तरप्रदेशतः प्रकाशितम् श्रीजोगी
सम्पादित, १८७६ ।

५. तन्त्रागमादि ग्रन्थाः

- ११९ उडडीशतत्रम् बह्वस्तान्तरत्नाम्नानिपु हिन्दुत्व पृ० ४८४ ।
- १२० अथर्वनाम चर्चा उड्डारकोशतन्त्रम् देवीरहस्य पृ० ५२२ ५३८ ।
- १२१ कमलाम्बिकातन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे पृ० ३५५ ३७२ यावत् सकलितम् ।
- १२२ कपिलतन्त्रम्, हिन्दुत्वपुस्तके घटम् पृ० ४८४ । क्यो माधवाचार्यकृते
धर्म प्रेस कमलानगर दिल्ली प्रकाशिते २००६ तथा २०१४ उड्डारणम् ।
- १२३ कालीतन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे पृ० ३ ६२ यावत्पूर्ण घटम् ।
- १२४ कालीकुल-सर्वस्वतन्त्रम् मुम्बई विश्वविद्यालयीय पुस्तकविवरणे १४२६
संज्ञके घटम् ।
- १२५ कालीविलासतन्त्रम् कालकात प्रकाशितम् १९१७ वर्षे ।
- १२६ कुञ्जिकातन्त्रम् हिन्दुत्व तथा बा० बि०विद्यालय पुस्तकविवरण घटम्
पृ० ४८७ ।
- १२७ कुमारतन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे पृ० ३८५ ४०२ यावत् ।
- १२८ गणेशतन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे पृ० ४६६ ५१० यावत् ।
- १२९ गणेशतन्त्रम् हिन्दुत्वघटम् ।
- १३० छिन्नमस्तकातन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे पृ० २२५ २४० यावत् घटम् पूर्णम् ।
- १३१ डामरतन्त्रम् हिन्दुत्वघटम् ४८७ । पुस्तकादिष्वस्यायत्र चर्चा ।
- १३२ तन्त्रसार महामहोपाध्याय श्री कृष्णानन्द बागीचमट्टाचार्यरचित
चौखम्बा स० प्रकाशनतः प्रकाशितम् १९३८ ।
- १३३ तारान्तन्त्रम् ज्ञानतन्त्रप्रमोदे पृ० १२३ १४० यावत् ।
- १३४ त्रिपुरभरणीतन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे पृ० २१३ २६८ यावत् ।
- १३५ दुर्गातन्त्रम् शास्त्रप्रमोदे ४१६ ४२७ पृष्ठ यावत् ।
- १३६ देवीरहस्यम् (त्रयामलस्यकागरूपम्) सपरिशिष्टम् श्रीरामचन्द्र

- १७८ रामरक्षास्तोत्रम् गीता प्रस गोरक्षपुरतः, अष्टमसंस्करणम् २०२१ ।
- १७९ रामगीता, अध्यात्मरामायणीया गीता प्रेम गोरक्षपुरतः प्रकाशिता ।
- १८० लक्ष्मीनहयनाम श्रीमद्देवताध्वरिणीनाम चौ० स० वाराणसीतः प्रकाशितम् १९०६ वर्षे ।
- १८१ ललिता-महर्षिनाम, श्रीमास्तररायकृष्ण भाष्ययुक्तम् चतुर्थ संस्करणम् मुम्बईतः प्रकाशितम् १८५० गवाष्ट्रे ।
- १८२ शिवस्तोत्रात्रयं उषनःत्रायावरिणा चौ० स० गुणाकालय वाराणसीतः प्रकाशिता १९६४ तमः ।
- १८३ शिवमहिम्नस्तोत्रम् मधुमूदनीटीतापुत्राय वाराणसीतः प्रकाशितम्, बृहत्स्तोत्ररत्नावरादिषु च पुनम् ।
- १८४ शिवसहस्रनाम गीता प्रस गोरक्षपुरतः शुद्धितम् तृतीय संस्करणम्, २०१८ ।
- १८५ शंकर प्रयागनि आचार्य शंकर स्तोत्राणाम-महर्षिभक्त्यम् द्वितीय संस्करणम् । सम्पु ११ । श्रीरामकृष्ण मिशन पुस्तकालय ।
- १८६ श्रीस्तवत्रयम् श्री गान्धामिभारतपुराणोत्तमसम्पादितः । युदावन मयुरातः प्रकाशित १८८१ गवाष्ट्रे ।
- १८७ श्री राधिनसहस्रनाम स्तोत्रम् गीता प्रस गोरक्षपुरतः २०१५ वर्षे ।
- १८८ श्री रामसहस्रनाम स्तोत्रम् गीता प्रस गोरक्षपुरतः २०२० तृतीय संस्करणम् ।
- १८९ श्री लक्ष्मीनृसिंहस्तोत्रम् गीता गोरक्षपुरतः प्रथम संस्करणम् २०१५ ।
- १९० श्री लक्ष्मी सहस्रनाम स्तोत्रम् गीता प्रस गोरक्षपुरतः २०१६ ।
- १९१ श्री विष्णुसहस्रनाम स्तोत्रम् श्री तारक ब्रह्मन्-द सरस्वतीय विश्वविद्यालय सावम् श्री शंकर भाष्योपेतम् मसूर विश्वविद्यालय मसूरतः प्रकाशितम् १९६१ ।
- १९२ श्री विष्णुसहस्रनाम शंकरभाष्या वेतम् गीता प्रेम गोरक्षपुरतः प्रकाशितम् २०१९ ।
- १९३ श्री सीतासहस्रनामस्तोत्रम् गीताप्रस गोरक्षपुरतः प्रकाशितम् द्वितीय संस्करणम् २०१५ ।
- १९४ श्री सूर्यसहस्रनामस्तोत्रम् गीताप्रस गोरक्षपुरतः प्रकाशितम् द्वितीय संस्करणम् २०१८ ।
- १९५ सोमायपचकस्तोत्रम् श्रीमन्नालालाभिषयु सम्पादितम्, मास्टर खेलाडी लाल एण्ड सन्स वाराणसीतः प्रकाशितम् ।
- १९६ सोम्यलहरीस्तोत्रम् आ० शंकर कृतम् श्री मास्तरराम भाष्योपेतम्,

- श्री न० न० स्वामिघनपाठिसम्पादितम्, ततीय सस्करणम्, १९५३,
हिंदुस्तान प्रेस मैमूरत ।
- १९७ स्तवमणिमाला श्रीरामभद्र दीप्ति सम्पादिता, सशोधक श्री सुबहुराम
शास्त्री, १९३२ ।
- १९८ स्तवकुसुमाजलि वन्नठलिप्याम् श्री रामकृष्णशमसम्पादितम्,
१९५५ ।
- १९९ स्तुतिकुसुमाजलि श्री जगद्धरमट्टरचित, श्री प्रेमवल्लभत्रिपाठि टीको-
पेत अच्युतप्रथमाला कार्यालयत प्रकाशित २०२१ ।
- २०० स्तोत्ररत्नावली, गीता प्रेस गोरक्षपुरतो मुद्रिता, सप्तदशतमे सस्करणम्
२०१९ ।
- २०१ स्तोत्राणव, श्री टी० चन्द्रशेखरन सम्पादित भद्रास राज्याज्ञया
प्रकाशितम्, १९६१ ।
- २०२ हनुमत्सहस्रनामस्तोत्रम् गीताप्रेस गोरक्षपुरतो मुद्रितम्, ततीय
सस्करणम् २०१८ ।
- २०३ हनुमत्शत्रुजयस्तोत्रम् श्री लक्ष्मीदत्त शास्त्रि सम्पादितम् आगरात,
२००४ ।
- २०४ हनुमदवडवानलस्तोत्रम्, श्री लक्ष्मीदत्त शास्त्रि सम्पादितम् आगरात,
२००५ ।
- २०५ कारिकावली, श्री विश्वनाथ पचानन रचिता दिनकरीराम बंदीसवलित
३य सस्करणम् मुम्बईतो मुद्रिता (१९३३) ।
- २०६ न्यायदशानम वाराणसी ।
- २०७ पातजल योग सूत्रम् गीता प्रेस गोरक्षपुरत प्रकाशितम् ।
- २०८, भारतीय दशन सार श्रीबलदेवोपाध्याय कृत, सस्ता साहित्य मण्डल
प्रकाशनत प्रकाशित (१९६२) ।
- २०९ भारतीय दशन का परिचय डा० रामानन्द त्रिपाठि कृत भारतीय
मन्दिर प्रयागतो मुद्रित ।
- २१० मोमासा सूत्रम् ।
- २११ योगवासिष्ठ (योगवासिष्ठाक), गीता प्रेस गोरक्षपुर २०१७ ।
- २१२ योगशास्त्र ब्रह्मसंहिता वसुमती प्रेस कलकत्तातोमुद्रिता(वग लिप्याम्) ।
- २१३ वेदान्तदशनम् (ब्रह्मसूत्रम्), हरिकृष्णगोयदका व्याख्योपेतम् गीताप्रेस
गोरक्षपुरत प्रकाशितम्, ततीय सस्करणम् २०१४ ।
- २१४ सवदशन सग्रह श्री माधवाचार्य कृत, प्रो० उमाशंकर कृत भाष्यसहित
१९६२ ।
- २१५ हठयोग प्रदीपिका, सवत्यने निदिष्टा ।

= विविध विषयक ग्रन्था

- २१६ अष्टोत्तरशतनाममालिका, श्री विद्यासागरमिश्र कृत, रायगज अजमेरत प्रकाशित २०२० ।
- २१७ ए डिस्ट्रिक्टिव कटलाग आफ दि संस्कृत एण्ड प्राकृत मॉस्को बम्बई विश्वविद्यालय भाग २ स० १९४४ ।
- २१८ एलिमण्ट्स आफ हिंदू इग्राफा (श० मायावादे) ।
- २१९ क्यों भाग (१) श्री प० माधवाचार्य गान्धिकावतम माधव पुस्तकालय धर्मधाम कमलानगर दिल्ली प्रथम संस्करणम् (२००६) ।
- २२० क्या (२य भाग) श्री प० माधवाचार्य कृत माधव पुस्तकालय धर्म धाम कमलानगर दिल्ली (२०१८) ।
- २२१ गणेश — डा० सम्पूर्णानंद ।
- २२२ गणपति तत्त्वम्—श्रीमती डा० सुगतादवी अन्तराष्ट्रिय सांस्कृतिक एकेडमी नई दिल्ली १९५८ ।
- २२३ गणपति, हरिदामनिनकृत १९६० ।
- २२४ चरकसूत्रम् १९६८ मोतीलाल बनारसीदास वाराणसी ।
- २२५ तान्त्रिकवाङ्मय म शक्ति दष्टि म० महो० गायीनाथ कविराजकृत बिहार राष्ट्रभाषा परिषद पटना १९६३ ।
- २२६ दुर्गोपासनाकरपद्म श्री प० हरिकृष्ण गम कृत ।
- २२७ नम्बर आफ रत्नाज डा० राघवन ।
- २२८ पुराणविमर्श आचार्य बलबोपाध्याय कृत चौ० स० पु० वाराणसी १९६५ ।
- २२९ भगवत्तत्त्वम् श्री स्वामिहरिहरानन्द करपात्र सरस्वतीकृतम् काशीतो मुद्रितम् प्रथम स० १९६७ ।
- २३० भागवत-सम्प्रदाय, श्रीबलदेवापाध्याय कृत चौ० स० पु० काशी ।
- २३१ भारतवर्ष का बृहद् इतिहास श्रीमण्डन रिस्च स्क्वायर इतिहास प्रकाशन मण्डल दक्षिण पटेलनगर नई दिल्ली, १९५१ ई० ।
- २३२ भारतीय साहित्य शास्त्रम् आ० बलबोपाध्याय चौ० स० पु० वाराणसी १९६३ ।
- २३३ भारतीय प्रतीक विद्या डा० जनादन भा बिहार राष्ट्रभाषा परिषद पटना, २०१५ ।
- २३४ माधवनिदानम् चौ० स० पु० वाराणसी ।
- २३५ वेदा, मुनील गुप्तप्रकाशित कलकत्ता १२ ।

- २३६ वदिक कोश, अनुसन्धान विभाग, डी० ए० वी० कालेज, लाहौर, १९८२ ।
- २३७ वदिक देवता, अनु० डा० मूयकांत, प्रथम स० युगान्तर प्रेस डफरिन, नई दिल्ली, १९६१ ।
- २३८ वदिक नान और भारतीय संस्कृति श्री गिरिवर शर्मा, बिहार राष्ट्र मापा परिषद पटना १९६० ।
- २३९ वदिक साहित्य और संस्कृति श्री बलदेवोपाध्याय, शारदा मंदिर, काशी, १९६४ ।
- २४० शंकर का मायावाद डा० राममूर्ति मेरठ, १९६४ ।
- २४१ शंभुमत, डा० यदुवशी बि० रा० मा० प० पटना २०१२ ।
- २४२ श्रीगणेश नामरी प्रचारिणी समा काशी ।
- २४३ सत्याय प्रकाश श्री स्वामिदयानंद कृत प्र० स० १८७५ ।
- २४४ सनातनधर्मात्मक दीनानाथ शारत्री फस्ट वी० १९ लाजपतनगर, नई दिल्ली २०१३ ।
- २४५ समर्थ — डा० भगवानदास मा० मण्णार काशी, १९८५ ।
- २४६ साउथ इण्डिया फलाफली, डा० मायावादात ।
- २४७ सुकवि समीक्षा श्री बलदेव उपाध्याय चौ० स० पु० वाराणसी, १९६३ ।
- २४८ संस्कृत साहित्य का इतिहास श्री बलदेव उपाध्याय शारदा मंदिर, काशी १९४८ ।
- २४९ संस्कृत साहित्य का इतिहास, श्री बलदेव उपाध्याय, शारदा मंदिर, काशी १९४६ ।
- २५० संस्कृत साहित्य का इतिहास आचस्पति गोरिल्ला चौ० स० पु०, वाराणसी ।
- २५१ स्वाध्याय प्रथमभाग विरजानंद वैदिक गस्थानम ज्वालापुरम् सम्राट प्रेस पहाडीवीरज ।
- २५२ हिन्दुत्व श्री रामदास गौड़ नानमण्डन मन्त्रालय, वाराणसी, २००० प्र० स० ।
- २५३ हिस्ट्री आफ् दविज्ज दन साउथ इण्डिया, नारायण ।

६ पत्रपत्रिकादीनि

- २५४ उपनिषदक—गीता प्रेम गोरखपुर २००५ ।
- २५५ कल्याण गीता प्रेम गोरखपुर वर्ष १६ अंक ४, ८ ।
- २५६ शंभुव गीता प्रेम गोरखपुर १९९१ ।

- २५७ शिवपुराणाव, गीता प्रस गोरखपुर, २०१८ ।
 २५८ सन्ताव, गीता प्रेठ गोरखपुर २०११ ।
 २५९ हिन्दू सस्कृति अक, गीता प्रस गोरखपुर, २००६ ।
 २६० योगवसिष्ठावम्, गीता प्रस गोरखपुर २०१७ ।
 २६१ धर्मावम्, गीता प्रेस, गोरखपुर २०२२ ।

पादटिप्पणीषु समागतग्रन्थपृष्ठसंख्या

धर्मि पुराण ५६, १६५, १६६
१८१,

धर्मपर्व ६, १६, ४१ ४२ ६३,
१०१ १०२, १०६ ११०

१११, १५८, १५६ १५७ १५८,

१५९, १६१, १६० १६६

१७२, १७३, १७४, २७५

२८० २८४ २८५ २८७ २८८

धर्म्यामरामायणम् २४१, २४२

२४३ २४४, ३३६

धर्मिज्ञानावुन्तलम् ३२

धर्मिनव भारती ३२२

धर्मरत्नो ७ ५०, ११, २३३

धर्मियुक्तोक्ति १५६

धर्म्याध्यायी ४, ३६, ४०, १६ ६१

१०२, १०३, २७४, २७६

धर्म्यावतगीता ३८

धर्म्याविश्वरूपनिषद १७७ १६१

१७१, १७२

धर्म्योत्तरशतनाम—मलिका १०१

२७४,

धर्मिनु धर्म्यसहिता १०१

धर्मो ह० श० १८

धर्माय धर्मिनवगुप्त ३२२

धर्मायबलदत्त उपा० २६

धर्मापञ्चव ३४०

धर्मान्ध्र ह्मन् ३७ २६२ २६५

धर्मादरामायण २४३ २४४ २४५

२४५ २४६

धर्म्या स० हिन्दी सादरोग १६, १६५

धर्मात्मनारत्नोक्तम् ३४८

धर्मात्मनिषत् २६ २१७ २२७

उद्दालाङ्गभरेस्वनीयपुत्र

उच्छिष्टगणपतिवचनम् ६७

उज्ज्वलनीलमणि ३२५, ३२६ ३२६

उणाङ्गिगूत्र १०१ १५६

उत्तररामचरितम् ४२

उपनिषदम् २६६

उमासहस्रम् ३३५ ३३६ ३५६ ३६०,

३६१

श्रुतपरिनिषत् ११६ १५६

श्रुतमहिता ४१ ५८ १०८, १०९,

१७० २१२ २१३ २१४ २१७,

२१८ २२६, २२७ २२८, २२९,

२८६ २८८ २८९ २९०

श्रुतवद १ ३ ८ ११ १४ १५, १६

१९ २१ २४ २८ ३३, ३६,

३९ ४१, ४६ ५७ ५९ ६६,

६७ १०२ १०६, ११०, १५६

१५८ १६१ १७०, १७१, १७२

१७३ १७४, २१६, २२५ २२६,

२२७ २७७ २६१

धर्माक्षरगणपतिस्तोत्रम् ६८

धर्मदत्तस्तोत्रम् ६१ ६२ ६८

धर्मिस्त्रिष्टवकटलाव ६७, ६८

एतरेय ५ १० ११ २२७ २७७, २७८

एलिमेण्टस आफ हिन्दू एक्नोग्राफी ३६
 वात्स्यायने वासनेयसहिता २५
 वापिलेयम् २५
 वाव्यप्रकाश ३२३ २५
 वाव्यादश ३२१ ३२२
 वाव्यानुशासनम् ३२३
 वाल्मीकिकवचम् २७
 वाल्मीविलासतन्त्रम् ६२ ११६
 कुमारसम्मवम् १५७ १६७
 कूमपुराणम् १३२ २१६ २३१
 २६८
 कृष्णमञ्जु तत्तरीयम् ६३
 कृष्णयज्य मन्त्रायणीयम् ६३
 केदारनाथमाहारव्यम् ६१
 कयो १४ ६३
 गणपत्युपनिषद् ५५ ५६ ५८
 गणपतिस्तव ६२
 गणेश ६२
 गणेशकवचम् २८, ६१
 गणेशगीता १६, २२ ५५
 गणेशराजतन्त्रम् ६२
 गणेशपुराणम् १६, ५६ ६० ६१
 ६६
 गणेशपूवशतकम् १६
 गणेशमानसपूजा ६०, ६२
 गणेशस्तवराज ६२
 गणेशसहस्रनाम् ८६
 गणसहिता १२२
 गणेशायवर्गीयुपनिषद् २७, १७, ५६
 ६३ ६४
 गणेशाष्टकम् ३३३
 गणेशोपनिषद् २६, ३६
 गरुडपुराणम् ५५ २२१ २२८, २३४,
 २४८, २४९, २६६

ग्रहणाति ३६
 गीता १३ १८
 गोपयम् १०, १३, २७६
 गापालतापियुपनिषद् ३४
 गालोत्तरतापियुपनिषद् २३१
 गोमिलगहामूत्रम् ६५
 गोपीनाथ महामहोपाध्याय २३२
 चरकसूत्रम् १८ १६
 छान्दोग्योपनिषद् २६ २२७, २७६
 जगन्नीशघतवम् ३३७
 जनादन भा (वा) २७
 जावालोपनिषद् १५६, १८८
 जमनीयम् २६, ४३, ६८, २६८
 तन्त्रसार ६३, ६४, ६७, ११६, ११७,
 ११८, १८० १८१, २३६
 साण्डायनम् ८, ६, १२, २७७, २७८
 तु० तै० १५३
 तत्तरीयारण्यकम् ५६, ६८, २६३'
 २८२, २८८, ३३६
 तत्तरीयोपनिषद् ४ ७, १२, ३२, ३३,
 २१६ २२२, २२८
 तत्तरीयब्राह्मणम् २१८ २७५, २७६
 २७८ २८०
 तत्तरीय सहिता ८६ ३८, ३९, २२६
 २२८
 त्रिपुरतापियुपनिषद् ५६
 दीपिका ५
 दुर्गोपासना कल्पद्रुम १२४
 दुर्गासप्तशती २८ २६
 देवीमागवतम् ४०, ६८, १०४, १०५,
 १०६ ११३ ११४, १२६, १३१,
 १३२ १३४, १३५, २४०, २५०
 देवी रहस्यम् ८१, ८२ ८३, २६४,
 ३०७, ३०८, ३११, ३१५

देव्यपराधममापनस्तोत्रम् ३८, ४५,

१३८, ३३१

देव्युपनिषद् २६, १०६, ११८

ध्वन्यालोकम् ४६

नदिकेश्वर कारिका १६८

यायदशन भाष्यम् ६५

नम्बर आफ रसाज ३२२

नारद पुराणम् ३२२

नारायणीयम् ३५५

नारायणोपनिषद् २१६

नारायणस्तोत्रम् २३५

नासदीयसूक्तम् २२

निघण्टु २१८ २६४

निवृत्तम् १, ५ १२ २४, ४१, ८२ ५१,

६५, २१८ २२५, २७४, २७८,

२७६, २८० २८२ २८७

निर्वाणाष्टकम् ३४०

नीलमत पुराणम् १६६

नसिहपूवतापियुपनिषद् २२८ २३६

नैपद्यम् ४०, ५८ ५६ १६८, २११

२१३

पद्मपुराणम् १७ २०, २३, ५५, ६०

२११ २२५

पारस्करगृह्यसूत्रम् ६५

पुराणविमर्ग ५१ ५२ ५३, ५५

प्रतीक विद्या ११५

प्रपञ्चसार १००, ११३

ब्रह्मपुराणम् २०, ३०, ३५, ७७, १३७,

१३८ १६५ १६६ १८२ २१५

२३३, २३६, २३७ २८२, २६३

२६७ ३१०, ३११

ब्रह्मविवृतम् ५१ ७१, ७२ ७८ ६६

१०१ ११२ १२३ १२४ १२५,

१२६ १२६, १३५, १३६, १३८,

१६५ १७६, १८४ १६०, २००

२०१, २०२, २०३, २२२, २३७,

२३८, २४१, २४७, २५०, २५१,

२५३ २५४ ३०८ ३१५

बृहज्ज्योतिषाणवम् १२१ १२२

बृहदारण्यकम् १२, १३, २६, ३५,

५० ५७, १६३ २८६ ३३६

बृहद्देवता २, ३ ५, ८, १४, १५,

४२, १०३ १५७, २१३, २१४

२१८ २२६ २२७, २७६, २७८,

२८१, २८२

बृहद्ब्रह्मपुराणम् २३

बृहन्नारद २२५

बृहन्नारायणोपनिषद् २१३

बृहत्पाराशरस्मृति ६५

बृहत्संहिता २६१

बृहत्स्तोत्ररत्नावर १७, २२, २६, ६८,

६९, ७० ७१ ७३, ७४

७५, ७६, ७७, ७८, ७९, ८०,

८१, ८४, ८५, ८६ ८१

८२ ११८ १३६, १३७ १३८,

१६५, १६६ १५७, २५८ २६८,

२६९, ३००, ३०६, ३१०, ३३१,

३३८ ३३९ ३४२, ३४३, ३५०

बोधायनगृह्यसूत्रम् ५६ ५८ ६५

भगवानदास २७

भगवत्तत्त्व २६ ५२ ५३, ५४, २२२,

२२३

भक्ति रसायनम् ३५ ३२४ ३२५,

३२६ ३२७, ३२८, ३२९

३५६ ३५७

भविष्य पुराणम् १८ २०, २८ २८५

२६५ ३०१ ३०२ ३०३, ३१४,

३१६

एलिमेण्टस भाष हिन्दू एबनोग्राफी ३६
 कात्यायने वाजसनेयसहिता २५
 कापिलेयम् २५
 काव्यप्रकाश ३२३ २४
 काव्यादस ३२१, ३२२
 काव्यानुगासनम् ३२३
 कालीकवचम् २७
 कालीविलासतन्त्रम् ६२ ११६
 कुमारसम्भवम् १५७, १६७
 कूमपुराणम् १३२, २१६, २३१,
 २६८
 कृष्णयजु तत्तरीयम् ६३
 कृष्णयजु मन्त्रायणीयम् ६३
 केदारनाथमाहात्म्यम् ६१
 कयो १४, ६३
 गणपत्युपनिषद् ५५ ५६, ५८
 गणपतिस्तव ६२
 गणेश ६२
 गणेशकवचम् २८, ६१
 गणेशगीता १६, २२ ५५
 गणेशराजतन्त्रम् ६२
 गणेशपुराणम् १६, ५६, ६० ६१,
 ६६
 गणेशपूर्वशतकम् १६
 गणेशमानसपूजा ६०, ६२
 गणेशस्तवराज ६२
 गणेशसहस्रनाम् ८६
 गणसहिता १२२
 गणेशायवशीर्षोपनिषद् २७ ५७, ५६,
 ६३ ६४
 गणेशाष्टकम् ३३३
 गणेशोपनिषद् २६, ३६
 गरुडपुराणम् ५५ २२१, २२४ २३४
 २४८, २४९ २६६

ग्रहगाति ३६
 गीता १३, १८
 गोपयम् १० १३, २७६
 गोपालतापियुपनिषद् ३४
 गणपतोत्तरतापियुपनिषद् २३५
 गोमिलगङ्गमूत्रम् ६५
 गायीनाथ महामहोपाध्याय २३२
 चरकसूत्रम् १८ १६
 छांदोग्योपनिषद् २६, २२७, २७६
 जगदीशगतम् ३३७
 जनादन भा (का) २७
 जावालोपनिषद् १५६, १५८
 जैमनीयम् २६ ४३ ६८ २६८
 तन्त्रसार ६३ ६४, ६७, ११६, ११७,
 ११८ १८० १८१, २३६
 ताण्डायनम् ८ ६, १२, २७७, २७८
 तु० त० १५३
 तत्तरीयारण्यकम् ५६, ६८ २६३
 २८२, २८८ ३३६
 तत्तरीयोपनिषद् ४, ७, १२, ३२ ३३,
 २१६ २२२, २२८
 तत्तरीयब्राह्मणम् २१८ २७५, २७६,
 २७८, २८०
 तैत्तरीय संहिता ८६ ३८, ३६, २२६
 २२८
 त्रिपुरतापियुपनिषद् ५६
 धोपिका ५
 दुर्गोपासना कल्पद्रुम १२४
 दुर्गासप्तशती २८ २६
 देवीभागवतम् ४०, ६८, १०४, १०५,
 १०६ ११३, ११४, १२६, १३१,
 १३२ १३४, १३५ २४०, २५०
 देवी रहस्यम् ८१ ८२ ८३, २६४,
 ३०७, ३०८, ३११, ३१५

देवपराधनमापनस्तोत्रम् ३८ ४५

१३४ ३३१

देव्युपनिषद् २६, १०६ ११८

ध्वयालोकम् ८६

नदिशिवर कारिका १६८

पायदशन माप्यम् ६५

नम्बर आफ रसाज ३२२

नारद पुराणम् ३२२

नारायणीयम् ३५५

नारायणोपनिषद् २१६

नारायणस्तोत्रम् २३५

नासदीयसूक्तम् २२

निघण्टु २१८ २६४

निरुक्तम् १ ५, १२ २४, ४१, ४२ ५१,

६५, २१८, २२५ २७४ २७८

२७६, २८०, २८२ २८७

निर्वाणाष्टकम् ३४०

नीलमत पुराणम् १६६

नसिहप्रवतापियुपनिषद् २२८ २३६

नयधम ४०, ८८, ५६ १६८, २११

२१३

पद्मपुराणम् १७ २०, २३, ५५ ६०

२११, २२५

पारस्करगृह्यसूत्रम् ६५

पुराणविमर्श ५१, ५२ ५३, ५५

प्रतीक विद्या ११५

प्रपञ्चसार १०० ११३

ब्रह्मपुराणम् २० ३०, ३५ ७७, १३७

१३८ १६५ १६६ १८२ २१५

२३३ २३६ २३७ २८२ २६३,

२६७ ३१०, ३११

ब्रह्मवैवर्तम् ५१, ७१, ७२ ७८ ६६

१०८ ११२ १२३ १२४ १२५

१२६, १२६, १३५, १३६, १३८,

१६५ १७६ १८४, १९०, २००

२०१, २०२ २०३, २२२, २३७,

२३८, २४१ २४७, २५०, २५१

२५३, २५४, ३०८ ३१५

बृहज्ज्योतिषाणवम् १२१, १२२

बृहदारण्यकम् १२, १३, २६, ३५,

५०, ५७, १६३, २८६ ३३६

बृहद्देवता २, ३ ५, ८, ९, १४, १५,

४२, १०३, १५७, २१३, २१४,

२१८ २२६, २२७ २७६, २७८,

२८१, २८२

बृहद्धर्मपुराणम् २३

बृहन्नारद २२५

बृहन्नारायणोपनिषद् २१३

बृहत्पाराशरस्मृति ६५

बृहत्सहिता २६१

बृहत्स्तोत्ररत्नाकर १७, २२, २६, ६८,

६९, ७०, ७१, ७३, ७४,

७५, ७६ ७७, ७८, ७९, ८०,

८१, ८४, ८५, ८६, ८१

८२ ११८ १३६, १३७ १३९,

१६५ १६६, २५७, २५८ २६८,

२६९, ३०० ३०६, ३१०, ३३१,

३३८, ३३९ ३४२ ३४३ ३५०

बोधायनगृह्यसूत्रम् ५६, ५८ ६५

भगवानदास २७

भगवत्तत्त्व २६, ५२, ५३, ५४, २२२,

२२३

भक्ति रसायनम् ३५ ३२४ ३२५,

३२६, ३२७, ३२८, ३२९

३५६ ३५७

भविष्य पुराणम् १८, २०, २८ २८५

२६५, ३०१ ३०२ ३०३, ३१४,

३१६

भागवतम् २३ ३४ ३७ ११३
 २१४ २२० २३० २३१ २०४
 २३८ २३९ २४९ २५० ३२४
 ३३२
 भागवतगणपद्य २०८
 भारता वा कृत्स्निहाग ६५
 भारतीय-आहिष्ण्यान्त्रम् ३२६
 भावनोत्तिपद् ६२
 भाषा-परिच्छेद ४
 भक्तजुराणम् ३० ३९ ४० ६०
 ६१ ११३ १३२ १३६ १३७
 १६८ १६९ २०० २१६ २१३
 २१४ २१५ २६३
 भक्त्युत्ति ६ १६ २१ ६८
 भक्त्युत्तिस्तोत्रम् ६२
 महागणपतिस्तोत्रम् ६१ ३३
 महानारायणोत्तिपद् १४ १५ ३१
 ६३ १०७ १०८ ११६ १६४
 १६८, १६९ १७० १८० २२६,
 २३६, २८२ २८३ २८४ २८७
 २८६
 महाविष्णुस्तोत्रम् १६ ६३
 महामारण १५६, १५७ १६४, १६७
 १७६, २१३ २१७ २१८ २१९
 २२४, २२५ २६२ २६३
 महाभाष्यम् ४
 महीधरभाष्यम् १६१
 माण्डूक्यवार्त्तिका ३३८
 माधवाचार्य २११
 माधवनिष्ठाणम् १७ १८ १९
 मानवगुण्यगूयम् ५७ ६५
 मानसपूजास्तोत्रम् ६३
 माण्डूक्यपुराणम् २२ १०४ ११२,
 ११४, १२८, १२९, २६६,

२६६ २६७, २००, ३०४,
 ३१७
 मीमांसाग्रन्थम् २५
 मुक्त्युत्ति ६५
 मुक्त्युत्ति ११२ २०० - २८
 मन्त्रान्तम् ५० २०६
 मन्त्राणां महिमा १६
 भक्त्यापनिपद् १६२
 मनुष्य १० ५७ ४८ ५९ ६६, १५९
 १६० १६९ १७२ १७३ २७४
 २७६ २८०
 माण्डूक्यग्रन्थम् ५५ ५८ ६४ ८१
 माण्डूक्यपिष्टम् ११४
 माण्डूक्यस्तम् २३४
 रघुवर्ग ६५ १६८
 रत्नगणपद ३२३
 रत्नगणपद ३३६
 रामगीता ३४
 रामानुजभाष्यम् १५५
 रावणस्तम् ३४
 तदमीनस्तम् ६७ ६८ ६९
 तदमीनस्तम् ३३३ ३३४, ३३५,
 ३३८
 तद्युग्मागवनामृतम् २३१
 तत्तितातहस्तनाम २२ २८ ३६
 निगपुराणम् २०, १६५ १८५, १८६
 १८७ १८८ १८९ १९२,
 १९६, १९७ १९९ २२४
 यह वृक्षोत्तिपद् १११
 वाक्यपदीयम् ४, १९ २१
 वायुपुराणम् ११ १२, ३० ३३, ६५
 ६६, १८९ १९० १९६, १९७,
 २११
 वाराहपुराणम् २२, ५५, ६०, ७६,

७७, १२७, २४०, २४१, २६४, ३०१	२१८, २२६, २७६, २७७, २७८, २७९, २८०
वाल्मीकीयरामायणम् २८०	शब्दवत्पदम् ६५ १००, १०५ २११ २७४
विष्णुमीरगीयम् २२६	शब्दवाचस्वत्यम् ६, ७, १६, ३६, ४० २७४, २६१
विष्णुपुराणम् ३३, ३५, ६६, १३६, १४०, २११, २१५, २१६, २२३, २२४, २२६, २३०, २३१, २३२, २३५, २४६, २६०, २६४, ३०६	शावरभाष्यम् १३ शाक्तप्रमोद ११५, १२४, १२५ २५१, २५६, २५७ ३०६ ३०८, ३०९, ३१२, ३१३ ३१७ ३१८
विष्णुमहापुराणम् ३४, ३५	शाक्तापनिषद् १०८
विष्णुसहस्रनाम ७ ३५, ४१, ११५, १६३, १६४, २१३, २१६, २१७, २१८, २१९, २७८, २७९	शातातपस्मृति ५८ ६५
विष्णुस्तोत्रम्	गारदातिलकम् ५६, ६८, १८०
षडान्तदशानम् ११०	शिवकवचस्तात्रम् १६४ १६८, १६८, १६९
षेदसारस्तोत्रम् ३०	शिव का० वि० ३३
षडिन्द्रहण्डकेस ४०	शिवपराधशामायनस्तात्रम् ४५
षडिन्द्र देवता १२	शिव पुराणम् ६ १२ २३, २४, ३०, ३२ ६७ १०६, १७७ १८३
षडिन्द्र वाङ्मयमतिहास ६५	शिवमहापुराणम् १६३ १६४ १६८, १६९
षडिन्द्र विज्ञान श्रीर	शिवमहिम्नस्तोत्रम् ३१ ४१ ४५, १७८, १६४, १६५, ३३६ ३४४
भारतीय सत्सङ्गति २२६	शिवरक्षास्तोत्रम् १७७
शक्त्यक ६६, १०२ १११ ११३	शिशुपालवधम् ५३
शङ्कराचार्य ३४५	शिवस्तवराज १७७
शङ्कर का मायावाद ३३८	शिवस्तोत्रावलि ४६ ३४६
शङ्कर दिग्विजय ६१ ६५, ६६	शिवस्तोत्रम् ३०
शङ्कर प्रत्यावलि ७२ ७३, ७४ ७६ ११६ १८०, १८१, १८२, १८३, १८७, १८१ १८३, २०१, २३६, २४५ २४६ २४७, २४८, २४५, २५६	शुक्लयजुर्वेद ३५ ४२, ५८, १७१ १७४, १७५, २१२ २२०, २२१
शतपथ ब्राह्मण ५ ८ ६, १०, ११, १२ १६ ६५, ६६, ६८, ६८, १५७, १६३, १६४ १७१, १७३ १७४, १७५, १६६, १६७, २११	श्यामाग्रहस्यम् ६२ श्वताश्वतरोपनिषद् १४, १६, १६,

२१, ३१, ३४ १०७, १११,
 १६७, १६८ २७०, १७१
 श्रीकरपात्री स्वामी २७
 श्रीकृष्ण कणामृतम ३४७
 श्रीमगवदगीता १३ २६ ३६, ११०
 ११२ १६१ १६४, १६७, १७५,
 २१७ २३४, २२७ २२६
 २३० ३५४, ३३२
 श्रीसूक्तम् १०७, १०८
 श्रीस्तवकल्पद्रुम ४७, १२० १२१
 ३२६ ३४३, ३४७ ३४८, ३५३,
 ३५६, ३५८ ३५६
 संस्कृत साहित्य का इतिहास ४४ ४६,
 ४७ ४८, ३३७ ३४५ ३४६,
 ३४७ ३५७
 संस्कृत वाचाय कौस्तुभम् ६, ४०
 संस्कृति अक् ३४७, ३४८
 स्कन्दपुराणम् २२ ३३ ३७, १७६
 स्तवमणिमाला ३५७
 स्तुतिकुमुदाञ्जलि ४७ ३५०
 ३५१ ३५२
 स्तोत्ररत्नम् ३३७ ३४१
 स्तोत्राणव ८४, ८५ ६८, ८७ ८८,
 ९० ९१, ३३१ ३४० ३४१
 ३४२ ३४४ ३४५ ३५४
 सत्याय प्रकाश ४, ५१, १०१, १०२,
 १६३, २१७ २१८ २७७ २७६
 सन्ताकम् ३४८ ३५० ३५१ ३५२
 ३५३ ३५४ ३५६

सप्तशतीस्तात्रम् ३३१ ३४०, ३४१,
 ३४२, ३४४, ३४५ ३५४
 सम्पूर्णनिन्द २७
 सरस्वतीस्तोत्रम् २६
 सर्वानुत्रमणिका ३
 सवदशन सग्रह २१५
 साजय इण्डिया फेलग्राफी ३४६
 साम्बपुराणम् २७५ २७८ २८०
 २८६
 सामवेदसहिता ३०३ ३०५ ३०६
 ३०७ ३१३, ३१४, ४ १५
 साहित्य दपणम् ३, ३२३
 सिद्धात कौमुदी ४
 सुश्रुत १८ १६
 सूर्यस्तोत्रम् २४, ३७ २६५
 सूर्योपनिषद् ३६ २८६, २६६
 सूर्यतापियुपनिषद् २४
 सौन्दर्य लहरी ४५, ११२
 सौभाग्य मास्कर २८
 सीयपुराणम् १२० १६७ १८१,
 १६७ १६८
 हठयोग प्रदीपिका १८
 हरिवंशपुराणम् ११६ १२०, २०३
 २३० २२४
 हलामुषकोश ३६, ४०, ५० ६५ १०४,
 १५५, १५७, १६१, २११,
 २७७
 हिन्दुत्वम् ३४२ ३४३ ३४७ ३४६
 ३५०, ३५३

संस्कृतभाषित्यमुद्रणीयं येऽगुदयोनासम्मान्या वकारवकारयो भेदा
नास्ति, इत्युत्तरजानताऽजानताऽसमयताऽपिचप्रयोगाज्जात यथा बृहद्देवता ।
बृहद्देवता बृहत्स्तोत्ररत्नाकर । बृहत्स्तोत्ररत्नाकर एवमव तत्तिरिय ।
तत्तिरियम् ।

पृष्ठम्	पथित	मुद्रितम्	मुद्रम्
१	६	बृहद्देवता	बृहद्देवता
'	१८	अपुष्याम्	अपुष्याम्
२	१	वेदितव्य	वेदितव्यम्
"	१५	हवि	हवि
३	२१	माग्नेय	माग्नेयम्
५	८	मन्त्रयया	मन्त्र्या,
६	१७	धाम	धाम
७	२	त्यमरकार	त्यमरकार
"	उपान्त्यम्	मवायु	मवायु
८	८	मृततश्च	मृतवदचा
१०	१७	मत्स्य	यत्स्य
१३	३	द्यौश्चन्द्रमा	द्यौश्चन्द्रमा
१४	१३	एतश्च	एताश्च,
'	२०	स्वस्त्यमन	स्वस्त्ययन
१७	११	इत्यपि	इत्यपि
१८	१८	रक्षीष्ण	रक्षोष्ण
१९	३	राघन	राघन
२०	१२	विवेचन	विवेचनम्
२२	२४	मङ्घी	मङ्घी
२४	२०	मयारवि	मयारवि
२६	६	दधाम्यहम्	दधाम्यहम्

पङ्क्तस	पङ्क्ति	मुद्रितम्	गुद्धम्
३२	१२	वज्र	वज्र
"	१३	वन्दे	वन्दे
"	उपायम्	बीज	बीज
३५	२०	रक्तय	रक्त
३६	१	त्व	त्वम्
४०	१५	वक्ष्यमाणना	वक्ष्यमाणाना
४२	१३	द्यास्याथ	द्यास्याथ
४३	प्रतिम	पष्ठ	सप्तम
४५	१०	याति	यान्ति
४७	प्रतिम	प्रस्थान	प्रस्थान
"		पयन्तमस्ति	पयन्तमस्ति
५८	२२	लभ्यते	लभ्यन्ते
६५	३	भाष्य	भाष्ये
७१	१८	मिद	मिद
"	२०	ष्टस्तोत्र	ष्टस्तोत्रम्
७४	१६	इषात्र	इषात्र
७५	२३	विविध	विविधं
७६	२४	मेतनर	मतत्पठन्नर
८३	११	धान्य	धाय
८५	१४	मजीजनत	मजीजनत्
८६	१३	भेदेन	भेदेन
८८	११	तत्तरीये	तत्तिरीये
८९	१३	सर्वस्त्रिय	सर्वस्त्रिय
१०५	११	महात्म्यम्	महात्म्यम्
११२	१६	वीय	वीय
११५	४	दधती	दधती
१३२	७	कानिचिद	कानिचिद
१५७	२	तदद्रस्य	तद्रस्य
१६५	१२	मुक्तिवाद्द	मुक्तिवाद्द
१७२	२४	निगय	निगय
१७७	१	धपर	नापर
१८१	२०	हाव्यकर	महाव्यकरे

पट्टम	पठित	मुद्रितम्	शुद्धम्
१८५	४	वर्णो	वर्णो
'	ग्रन्ताया	विध	विध
१८६	११	स्यव	स्तव
१८७	२२	शृणुत	शृणुत
१८३	११	मेत्पठित्वो	मेत्पठित्वा
२१३	२४	सम	सम
२१६	१८	तत्तरीय	तत्तिरीय
२२०	२२	मवसु	मवसु
२२४	६	मित्यव	मित्यवम्
२२७	१४	तत्तरीय	तत्तिरीये
२३४	२५	जानाहकोरेस्वय	जानाहकार्कस्वय
२३७	११	मण	भ्रमण
२५०	२	धमिद	धृतमिद
	१२	विष्ण	विष्णु
२५७	५	नाम	नाम
"	१८	पुष्पि	पुष्पिका
२६७	१८	म	म
२७३	२	लोकदम्	लोकदम्
२७५	१०	तत्तरीय	तत्तिरीय
२७७	१६	मृष्टयाथ	मृष्टयथम्
२७९	१२	कितनि	कितनि
२८०	७	द्वा	यद्वा
२८१	१८	एनन	एवन
२८३	६	मातण्ड	मातण्ड
२८५	९	सर्व	सर्वे
२८६	७	सर्व	सर्वैरिष्टम्
२८७	६	नारा	नाराया
२८९	ग्रन्ताया	बहन्ति	बहन्ति
२९०	उपातायो	धा	वाम
२९५	२५	मि	स्ये
२९७	१	वृत्त	वृत्त
२९८	१०	पदि	पति

पृष्ठम्	पङ्क्ति	मुद्रितम्	मुद्रम्
३०३	१६	मुद	धतुद
३०४	२६	म्यति	शाम्यन्ति
३१०	८	स्वघो	स्वघो
३१३	२	निपमवान	निपमवान
"	६	राज	राज
३१८	१६	नागवम्	नागिवा
३२१	१	ध्याय	ध्याय
३२४	१६	ध्रिय	ध्रिय
३२८	६	भाव	भाव
३३५	१७	रचिता	रचिता
३३६	२	मेव	मेव
३४७	१६	तत्तरीया	तत्तिरीया
३५२	११	दशन	दशन
"	५	यमक्	यमक्म्
'	१४	चेतन्यो	चेतन्यो
३५४	८	तत्तरीय	तत्तिरीया
३५५	१३	काणि	कारिण
३६३	१२	णव	णवे
३६८	१२	विस्वगो	विस्तरशो

